

Jasmin Kaunisto | Jari Hyyti | Mari Koskelainen | Anna Nieminen

POLIISITYÖN PSYKOLOGIA

Jasmin Kaunisto | Jari Hyyti | Mari Koskelainen | Anna Nieminen

POLIISITYÖN PSYKOLOGIA

Toimittanut Jasmin Kaunisto

Kustannustoimittaja: Marko Vesterbacka
Kuvat ja infografiikat: Kari Jokinen
Taitto: Mikko Ylinen

ISBN 978-951-815-401-6 (pdf)
ISBN 978-951-815-402-3 (painettu)

Julkaisija: Poliisiammattikorkeakoulu, Tampere 2021
Kirjapaino: Grano Oy, Vaasa 2021

SISÄLLYS

ALKUSANAT.....	9
KIITOKSET.....	11
KIRJOITTAJAT	13
KUULUSTELUPSYKOLOGIA.....	15
Kuulusteluissa käytettävät kysymykset.....	20
Psykologiset lähtökohdat kuulusteluille.....	26
Erityispiirteiset kuultavat.....	33
Tunteet kuulusteluissa	38
Kuulustelumenetelmät	42
Väärät tunnustukset kuulusteluissa.....	56
Valehtelu kuulusteluissa	58
Valehtelun tunnistamisen menetelmät	66
Yhteenveto	72
Lähteet	74
POLIISI JA LAPSET	83
Lasten kohtaaminen ja alustava puhutus	85
Lasten haastattelemisen esitutkinnassa.....	94
Lapsen suojeleminen.....	106
Yhteenveto	111
Lähteet	113
LIIKENNEPSYKOLOGIA.....	117
Mitä liikennepsykologia on?.....	119
Ajoneuvon kuljettamisen hierarkia.....	121
Ajoneuvon kuljettamisen psykologisia edellytyksiä.....	127
Persoonallisuuden ja tunteiden vaikutus ajokäyttäytymiseen	145
Liikenteeseen ja ajoneuvon kuljettamiseen liittyvät asenteet.....	152
Liikenneraivo	160
Päihtyneenä ajaminen.....	162
Liikennevalvonta ja asiakkaan kohtaaminen.....	171
Lähteet	175

POLIISIN VOIMANKÄYTÖN PSYKOLOGIA	183
Tilannetietoisuus.....	187
Stressi ja tunteet poliisin voimankäytössä	193
Neuvoin, kehotuksin ja käskyin – vuorovaikutus konfliktitilanteissa	203
Havainnointi ja havaintovääristymät voimankäyttötilanteissa	209
Päätöksenteko voimankäyttötilanteissa.....	217
Poliisin liiallisen voimankäytön psykologiaa	222
Psyykkisen suorituskyvyn vahvistaminen osana voimankäytön koulutusta.....	230
Voimankäyttötilanteiden vaikutus poliisiin ja tilanteiden käsittely jälkikäteen	242
Yhteenveto	245
Lähteet	246
KOHDENNETUN VÄKIVALLAN ENNALTA ESTÄVÄ TYÖ POLIISISSA.....	255
Mitä on kohdennettu väkivalta?.....	255
Poliisin ennalta estävä toiminta moniammatillisen työn viitekehysessä.....	257
Poliisin väkivallan ennalta estävään työhön liittyviä toimintamalleja.....	261
Väkivallan uhka-arvion alkutoimenpiteitä.....	263
Laajempi kohdennetun väkivallan uhka-arvio.....	269
Kohdennetun väkivallan uhka-arvioon liittyviä keskeisiä riskimuuttujia.....	271
Kohdennettu väkivalta ja mielenterveys.....	280
Kohdennettu väkivalta ja suojaavat tekijät	285
Uhka-arvioon perustuvien päätelmien tekeminen	287
Väkivaltaiseen radikalisoitumiseen liittyvän kohdennetun väkivallan uhkan arvioiminen.....	288
Moniammatillinen yhteistyö väkivallan huolta herättävien henkilöiden kanssa	295
Huolta aiheuttavan henkilön haastattelu osana uhka-arvioita	300
Vuorovaikutus ja kysymyksenasettelu uhka-arviohaastattelussa	308
Yhteenveto	316
Lähteet	319
MIELENTERVEYSHÄIRIÖIDEN KOHTAAMINEN POLIISITYÖSSÄ	325
Päihdehäiriöt	328
Psykoottisuus.....	332
Mielialahäiriöt	337
Persoonallisuushäiriöt	343

Poliisin ja terveydenhuollon yhteistyö	350
Yhteenveto	353
Lähteet	355
POLIISIN TYÖHYVINVOINTI	359
Poliisien jaksaminen ja mielenterveys	368
Nukkuminen.....	373
Keinoja kuormitustekijöiltä suojautumiseen Ja stressinsäätelyyn	385
Työn ja vapaa-ajan yhteensovittaminen.....	417
Yhteenveto	428
Lähteet	430

ALKUSANAT

Minun lapsuuteni sadut eivät olleet perinteisiä punahilkkoja ja pavunvarsia. Ne olivat ”rosvojuttuja”. Hämärässä huoneessa kerrottuja jännittäviä tarinoita rosvoista, jotka tekivät pahuuksia, ja poliiseista, jotka ratkaisivat jutut. Poliisipapan tarinat veivät maailmaan, jossa nokkeluus, voima sekä taito kohdata ihmisiä osoittautuivat poliisin varustevyön tärkeimmiksi välineiksi. Sinipukuiset sankarit tekivät työtään rohkeasti ja suurella sydämellä. Opin poliisityöstä, ihmismielestä ja vahvasta oikeudenmukaisuudesta. Tällä opintiellä olen saanut olla siitä lähtien.

Me teoksen kirjoittajat olemme työskennelleet pitkään poliisien ja poliisikoulutuksen parissa. Aiempi työkokemus muun muassa vankien, psykiatristen potilaiden ja lasten kanssa on paitsi vahvistanut osaamista myös antanut mahdollisuuden tarkastella poliisin työtä eri kohderyhmien kautta. Tavoitteellisen työn taustalla ovat ammatilliset visiot tieteelliseen tutkimukseen perustuvista viranomaistyön käytänteistä – niiden luomisesta ja kehittämisestä yhdessä poliisin kanssa.

Psykologia ja poliisityö kietoutuvat mielenkiintoisella tavalla yhteen. Ihmisen käyttäytymisestä tiedetään valtavan paljon sellaista, mikä auttaa meitä ennaltaestämään rikoksia, tutkimaan niitä ja toteuttamaan työtämme erilaisten psykologisten ilmiöiden parissa. Poliisityön näkökulmasta psykologiatiede on aarrearkku. Aarrejahatti tutkimusartikkeliviidakossa ei kuitenkaan ole jokaisen konstaa-pelin mieliharrastuksia, jolloin löytämättä on jäänyt paljon. Tämän kirjan tarkoituksena on tuoda poliisityötä koskeva ajantasainen psykologinen tieto helposti ja ymmärrettävästi saataville. Toivomme, että teos palvelee erityisesti poliiseja ja psykologeja.

Psykologeilla, varsinkin oikeuspsykologiaan perehtyneillä psykologeilla, on koulutuksensa pohjalta erinomaiset valmiudet vastata useisiin rikostutkinnan kannalta keskeisiin kysymyksiin, joita voivat olla esimerkiksi ihmisen käyttäytymiseen, vuorovaikutukseen, valehteluun, muistiin tai havaintoihin liittyvät seikat. Poliisityön psykologiset näkökulmat on ymmärretty jo pitkään, ja esimerkiksi suomalaisten poliisien koulutukseen psykologiaa on kuulunut vuosikymmenten ajan. Psykologien osaamista hyödynnetään poliisitoiminnassa maailmalla, esimerkiksi Britanniassa, Hollannissa ja Norjassa, kuitenkin huomattavan paljon enemmän kuin meillä Suomessa. Psykologit poliisitoiminnan osana ovat maassamme vasta alkutaipaleella, mutta käytännön yhteistyömuotoja rakennetaan jatkuvasti. Tällä hetkellä psykologien ammattitaitoa hyödynnetään Suomessa esimerkiksi kohdennetun väkivallan uhka-arvioissa, lapsiin ja nuoriin liittyvissä rikosepäilyissä, lasten haastateltavuuden tai kertomusten luotettavuuden arvioinnissa, kehitysvammaisten aikuisten kuulustelemisessa, epäiltyjen kuulusteluiden suunnittelussa sekä erilaisissa konsultatiivisissa kysymyksissä ja poliisikoulustehtävissä. Tulevaisuudessa yhteistyötä on syytä tiivistää entisestään. Psykologien ammattitaitoa voidaan käyttää yhä enemmän niin rikosten ennalta estämiseen kuin rikostutkintaan liittyen.

Poliisin ammatti on vaativa kohtaamisammatti, jonka kautta päästään tarkastelemaan ääri-ilmiöitä joskus liiankin läheltä. Tämän kirjan luvuissa näistä ilmiöistä käsitellään väkivaltaa, uhkaavaa käytöstä, mielenterveysongelmia, riskikäyttäytymistä liikenteessä ja lasten kaltoinkohtelua. Kaiken kattavaa opusta lienee mahdotonta kirjoittaa, joten syvennymme siihen tietoon, joka on poliisikoulutuksen ja poliisi-psykologiyhteistyön kannalta oleellisin. Teos on tarkoitettu käsikirjaksi ja oppikirjaksi, joka auttaa lukijaa perehtymään poliisityön psykologiaan ja tarjoaa ajattelun ja toiminnan työkaluja niin voimankäyttötilanteisiin, kuulusteluihin, liikenteeseen ja erilaisten ihmisten kohtaamiseen kuin oman työhyvinvoinninkin ylläpitämiseen.

Tekijäkunnan puolesta,
Oulussa 29.3.2021
Jasmin Kaunisto

KIITOKSET

Haluamme lämpimästi kiittää kaikkia niitä henkilöitä, jotka ovat osallistuneet kirjaprojektiimme lukemalla ja kommentoimalla kirjan lukuja. Kiitos oikeuspsykologit Julia Korkman, Hanna Lahtinen, Tom Pakkanen ja Jan-Henry Stenberg, poliisit ja poliisiorganisaatiossa työskentelevät Heidi Björk, Markus Heiskanen, Jani Hilden, Jyri Hiltunen, Juha-Matti Huhta, Matti Hänti, Timo Kilpeläinen, Jyrki Marttila, Pauli Mäkelä, Ville-Veikko Niemi, Maria Rossi ja Santeri Sivonen, psykiatrit Piia Sankelo ja Riikka Roisko, työterveyspsykologi Marina Maatela, psykologit Laura Vehkanen, Satu Tiainen ja Rebekka Herranen sekä opiskelijat Noora Armila, Jessika Koret ja Noora Rintala. Arvokkaiden huomioidenne ja näkemystenne myötä asiantuntemus kirjan taustalla on kasvanut. Myös tekstiä on pystytty muokkaamaan siten, että teos on ymmärrettävä ja sujuva lukukokemus koulutus pohjasta riippumatta.

Kirjoitustyötä on tukenut myös Suomen tietokirjailijat ry myöntämällään apurahalla.

Erityiskiitokset kirjan kustannustoimittajalle Marko Vesterbackalle, jonka ammattitaito johti meitä varmallalla otteella läpi kirjoitus- ja toimitusprosessin.

KIRJOITTAJAT

Jari Hyyti, YTM, on psykologi ja Poliisiammattikorkeakoulun lehtori. Hän on toiminut myös terveystieteiden ja vankilapsykologina. Poliisiammattikorkeakoulussa hän on työskennellyt vuodesta 2000.

Jasmin Kaunisto, PsM, on oikeuspsykologi ja Poliisiammattikorkeakoulun lehtori. Hän on työskennellyt poliisityön psykologian parissa vuodesta 2012. Kaunisto on aiemmin tutkinut poliisin virka-apuna lapsiin kohdistuneita rikosepäilyjä. Hän toimii opetustehtävissä yliopistoissa ja luennoitsijana erilaisissa koulutuksissa.

Mari Koskelainen, DCLinPsych, on koulutukseltaan psykologi ja työskentelee ylitarkastajana Keskusrikospoliisin tiedusteluosaston Riski- ja uhka-arviotoiminnossa. Hän on toiminut myös Poliisiammattikorkeakoulun lehtorina. Koskelainen on aiemmin työskennellyt kliinisenä psykologina oikeuspsykiatrian yksikössä Lontoossa.

Anna Nieminen, PsM, KM, työskentelee psykologina aikuispsykiatrian poliklinikalla. Hän on aiemmin työskennellyt lapsiin kohdistuvien rikosepäilyjen tutkimuksen parissa sekä Poliisiammattikorkeakoulun lehtorina. Niemisen kirjoittama luku poliisin voimankäytön psykologiasta on samalla hänen lopputyönsä oikeuspsykologian erikoistumiskoulutukseen.

KUULUSTELUPSYKOLOGIA

Jasmin Kaunisto

Kuulustelut ovat keskeinen osa rikostutkintaa. Poliisi voi kuulustella asianosaisia kolmessa eri asemassa: todistaja, asianomistaja ja epäilty. Joskus kuuleminen voi tapahtua myös asemassa ”muu”, mikäli kuultava ei ole mikään edellä mainituista. Kuhunkin asemaan liittyvät tietyt oikeudet ja velvollisuudet, joista kuultavan tulee olla tietoinen ennen kuulustelun aloittamista. Kuulusteluita toteutetaan pääosin poliisiasemilla, mutta myös puhelimessa, poliisiautoissa, vankiloissa, sairaaloissa ja asianosaisten kodeissa. Tyypillisimmin kuulusteltavat kutsutaan tutkijan kanssa sovittuna ajankohtana saapumaan kuulusteluihin itse, mutta toisaalta myös kiinniotettuja, pidätettyjä ja vangittuja kuulustellaan. Kuulusteluita tehdään hyvin erityyppisissä rikosjutuissa aina vahingonteoista murhiin. Vaikka teknologia ja tutkintatoimet kehittyvät, kuulusteluiden merkitys rikosprosesseissa ei näytä olevan vähenemässä saati katoamassa.

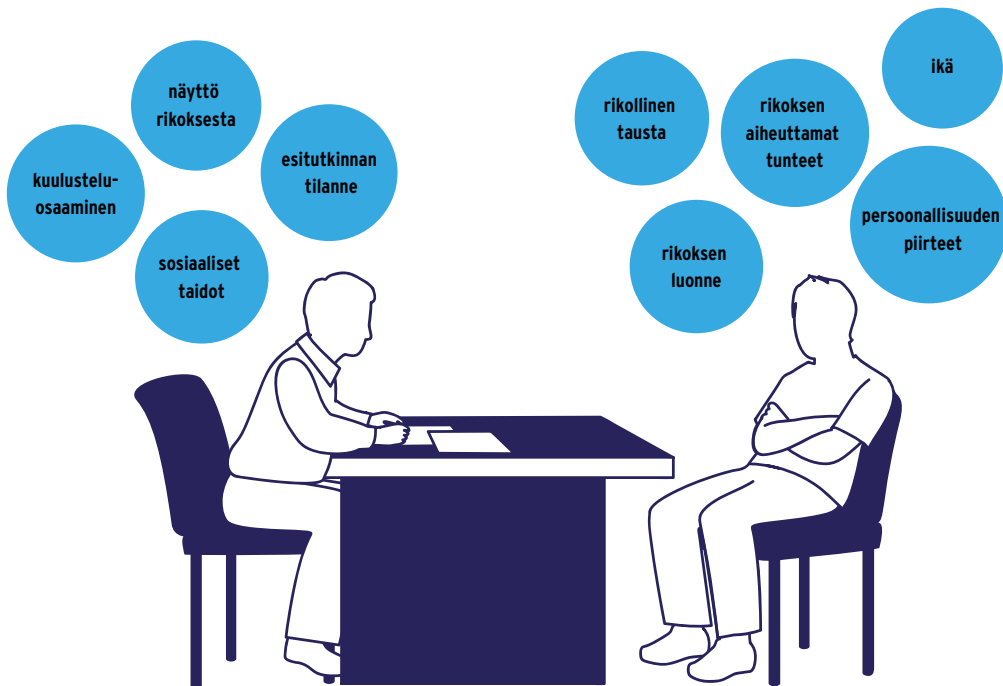
Kuulustelut ovat haasteellisia vuorovaikutustilanteita, joissa poliisi pyrkii vaikuttamaan suotuisasti kuultavan haluun ja kykyyn paljastaa esitutkinnan kannalta merkityksellistä informaatiota. Kulmakivenä on yhteistyösuhteen rakentaminen kuultavan kanssa. Yleensä minkä tahansa myönteisen vuorovaikutuksen taustalla on molemminpuolinen kunnioitus ja kokemus kuulluksi tulemisesta. Kuulustelutilanteessa vastuu vuorovaikutuksesta on aina poliisilla. Vastuu vuorovaikutuksesta ei tarkoita, että poliisi hallitsisi tilannetta täyttämällä sen omalla puheellaan ja läsnäolollaan, vaan sitä, että poliisi johtaa tilannetta raamittamalla sen rakenteen, tavoitteet ja ajankäytön. Lisäksi poliisi vastaa tilanteesta niin henkisen kuin fyysisenkin turvallisuuden näkökulmasta. Tila ja vapaus omaehtoi-

seen kertomuksen tuottamiseen tulee jättää kuultavalle. Vuorovai-
kutusvastuun kantaminen tilaa täyttämättä onkin joskus haastava
tehtävä. Myös yhteistyösuhteen rakentaminen on poliisin kontol-
la. Aina pyrkimykset yhteistyöhön eivät saa toivottua vastakaikua,
vaan kuulusteluissa kohdataan puhumattomuutta tai suoranaisia
vihanpurkauksia. ”Seinäkiistosta”, vähäisestä kerronnasta tai ou-
dosta muistamattomuudesta on kuitenkin turha yllättyä, mikäli ei
ole itse nähnyt aikaa ja vaivaa kontaktin luomiseen. Vanha sanon-
ta ”Ei kukko käskien laula” pätee hyvin myös kuulusteluissa, sillä
pelkkä puhumaan käskeminen tai pyytäminen harvoin riittää. Ker-
tomuksen pyytäminen ei suoraan mekaanisesti johda kertomuksen
tuottamiseen, vaan välissä saattaa olla monenlaisia uskomuksia,
asenteita, pelkoja ja arvioita. Näitä esteitä kuulustelijan täytyy aut-
taa kuultavaa ylittämään, jotta päästään toivottuun lopputulok-
seen.

Kuulustelun tavoite on kerätä paikkansapitävää tietoa esitutkin-
nassa selvitettävästä tapahtumasta. Aiemmin poliisien taitavuutta
kuulustelijoina on saatettu arvioida sen perusteella, kuinka pal-
jon tunnustuksia he ovat suorittamissaan kuulusteluissa saaneet
aikaan. Nykyisin tietämys väärrien tunnustusten mahdollisuudes-
ta ja erilaisista kuulustelumenetelmistä on muuttanut tilannetta.
Tunnustuskeskeisyys omassa kuulustelutaktiikassa saattaa helpos-
ti johtaa epäsuotuisiin menettelyihin niin vuorovaikutuksen kuin
näytön esittämisenkin kannalta. Tunnustuskeskeiset kuulustelijat
esimerkiksi saattavat varsinaisen kysymisen ja kuulustelemisen si-
jaan keskittyä poliisin keräämän näytön esittämiseen, jolloin kuul-
tavan tehtäväksi jätetään lähinnä kommentoida näyttöä ja esitettyjä
väitteitä. Voimakas argumentointi epäiltyä vastaan vuorovaikutuk-
sen lähtökohtana ei myöskään ole kovin hedelmällinen keino syn-
nyttää rakentavaa yhteistyötä rikostapahtumien selvittämiseksi.
Tunnustuksen hakeminen kuulustelun lähtökohtana on myös vas-
toin syyttömyysolettamaa.

Vaikka poliisi kohtaa ihmisen viranomaisena ja lain puitteissa
monenlaisiin pakkokeinoihin oikeutettuna virkamiehenä, on syytä
tarkoin miettiä, millä tavoin auktoriteettiasemaa käyttää kuulus-
telutilanteessa. On tilanteita, joissa asian vakavuuden hahmotta-
minen tai epäsuotuisan toiminnan rajaaminen edellyttää vastak-

kainasettelua. Usein kuitenkin tasaveroisempi asemituminen ihmiseltä ihmiselle tapahtuvaan kerrontaan on toimiva lähtökohta. Poliisin oman kokemuksen, kuulusteluosaamisen ja sosiaalisten taitojen lisäksi kuulustelun vuorovaikutusavaruudessa liikkuvat esimerkiksi esitutkinnallinen tilanne, kerätty näyttö sekä kuultavan omat tunteet, persoonallisuus ja rikoksen piirteet. Myös kuulusteltavan iällä on merkitystä, sillä alle 21-vuotiaiden on todettu tunnus-tavan rikoksia helpommin, jopa silloin kun he eivät todellisuudessa ole syyllistyneet mihinkään (esim. Pearse ym., 1998; Gudjonsson, 2018). Näistä lukuisista erilaisista vaikuttavista tekijöistä rakentuu kuulustelun lopputulema, jota on vaikea ennustaa. Kontekstuaalilla tekijöillä on kuitenkin todettu olevan painoarvoa sisäisiä tekijöitä enemmän, joten kuulustelutilanteeseen, vuorovaikutukseen ja kuulustelumenetelmiin on perusteltua panostaa (St-Yves & Des-lauries-Varin, 2009).

KUVIO 1. Kuulusteluun vaikuttavia seikkoja.

Kuulusteluosaamisesta puhuttaessa korostetaan usein kokemusta. Kokemusta karttuu omien kuulustelujen ohessa mahdollisuuksista seurata kokeneempien poliisien tekemiä kuulusteluita. Kokemusta ovat ehdottomasti myös kaikenlaiset muut sosiaaliset tilanteet ja yleinen elämäkokemus, sillä kuulustelutilanteissa on kyse ennen kaikkea taidoista toimia haastavassa vuorovaikutustilanteessa. Haasteeksi voivat tilanteesta riippuen nousta esimerkiksi vaikeat tunteet, vastakkainasettelu tai puhumattomuus. Kuultavat ovat keskenään erilaisia ihmisiä, joita poliisi ei yleensä entuudestaan tunne. Tästä huolimatta kuulustelussa ollaan tilanteessa, jossa kuultavan tulisi pystyä lyhyen tutustumisen jälkeen läpikäymään merkittäviä tai henkilökohtaisia elämäntapahtumia poliisin kanssa. Ensivaikutelman merkitystä ei voikaan väheksyä. Ihmiset ovat taipuvaisia ensikohtaamisissa tekemään hyvin nopeita päätelmiä toisista ja luomaan niiden pohjalta ennakko-oletuksia, jotka vaikuttavat kontaktin syntymiseen.

Pelkästään kokemuksen kautta yrittämällä ja erehtymällä oppiminen ei kuitenkaan ole ammattitaidon kehittämisessä järkevää, vaan ammattiin liittyvässä koulutuksessa tulee tarjota tietoa ja harjoitusta kuulusteluihin. Kuulusteluosaamisen edellytyksenä on kuulustelijan saama säännöllinen ohjaus ja henkilökohtainen palaute. Poliisiksi valmistumisen jälkeen kuulustelijat tarvitsevat täydennyskoulutusta, säännöllistä palautetta ja työnohjausta, jotta saavutettu taitotaso ja ammattitaito säilyvät ja kehittyvät.

Suomessa palautteen saamiseen pohjautuvia kuulustelukoulutusmalleja on olemassa vain lapsirikostutkijoille. Aikuisten kuulustelijoista harva saa säännöllisesti työnohjaajan, esimiehen tai kollegan palautetta omasta toiminnastaan kuulustelussa. Tämä voidaan nähdä ongelmallisena siitä syystä, että ihminen ei yleisesti ottaen ole kovin hyvä huomaamaan omia tiedostamattomia virheitään. Ilman koulutusta ja työnohjausta ei myöskään voi oppia muiden käyttämistä onnistuneista tiedonkeruun tai vuorovaikutukseen strategioista.

Poliisityö on hyvin ihmisläheinen ammatti, jossa työtehtävien onnistumisen kannalta on tärkeää tietää, kuinka ihminen toimii. Kuulusteluissa erityisen oleellista on ihmisen mielensisäinen toiminta: mitä ihminen muistaa, mitä hän ajattelee, miten hän asennoituu ja miten kuulustelija voi kuultavan mieleen vaikuttaa saadakseen

tarvitsemansa tiedot. Poliisin yksi keskeinen työkalu kuulusteluissa on psykologinen tieto, jota tässä luvussa kootaan niin tiedonkäsitelyyn ja tunteiden kuin kuulustelumenetelmienkin osalta.

Kuulustelumenetelmiä on maailmalla tutkittu runsaasti. Koska tutkimustietoa on saatavilla paljon, on järkevää perustaa poliisin toiminta hyväksi havaittuihin ja tieteellisesti todennettuihin kuulustelumenetelmiin. Poliisikoulutuksen rakentaminen näyttöön perustuvien käytänteiden pohjalle vahvistaa poliisien ammattitaitoa kuulustelijoina.

Vähäiset tiedot kuulustelupsykologiasta saattavat johtaa virheisiin ja epäsuotuisiin menettelytapoihin kuulusteluissa. Yksi lähestymistapa poliisikuulustelujen kehittämiseen on kuulusteluja arvioimalla kartoittaa merkittävimpiä haasteita tai puutteita kuulustelutilanteissa. Ruotsalaiset psykologian professorit Pär-Anders Granhag ja Sven-Åke Christianson (2004) ovatkin poliisityön psykologiaa koskevassa kirjassaan koonneet listaa tutkimusten perusteella tyypillisimmistä virheistä kuulustelijan toiminnassa. Yksi tällainen on muun muassa vähäinen kuulustelutilanteen tarkoituksen ja rakenteen avaaminen, jolloin kuulusteltavalle ei ole selvää, kuinka tilanteessa toimia ja mitä häneltä odotetaan. Myös kuultavan oikeudet ja velvollisuudet kuitataan usein liian pintapuolisesti ilman, että kuulusteltava ymmärtää niiden tosiasiallista merkitystä. Poliisit saattavat epäonnistua myös vapaan kerronnan pyytämässä. Poliisit pyrkivät keskittymään faktoihin, ja siksi suppeisiin kysymyksiin edetään liiankin nopeasti. Suppeilla kysymyksillä ja tarkennuksilla keskeytetään kuultavan kerronnantuottoa esimerkiksi kysymällä kesken muistamisprosessin ”Mitä kello silloin oli?” Tällaiset keskeytykset ja tarinan yksityiskohtiin poikkeavat kysymykset häiritsevät muistitoimintoja. Joskus kuulustelijat pyrkivät myös nopeasti täyttämään hiljaiset tuumaustauot lisäkysymyksillään, jolloin kuultava ei voi rauhassa syventyä muistelemaan tapahtumaa.

Myös suomalaisten poliisien kuulusteluosaamista on selvitetty tutkimuksissa vuosien mittaan. Jo vuonna 1998 Eija Karstisen väitöstutkimuksessa havaittiin, että poliisien kuulustelut olivat johdattelevia eikä niissä maltettu antaa kuultavalle riittävästi suunvuoroa vapaaseen kerrontaan. Myös kuultavien käsitykset oikeuksista ja velvollisuuksista olivat jääneet hatariksi. Julia Korkmanin (2006)

väitöskirjassa todettiin lapsille ja nuorille suunnattujen kuulusteluiden olleen johdattelevia ja näin heikentäneen kuulusteluiden luotettavuutta. Sekä Korkman että Karstinen päätyivätkin jo tuolloin suosittamaan poliisikoulutukseen lisää vuorovaikutuksen ja kuulustelujen opetusta. Edelleen vuonna 2021 kaikille kuulusteluja tekeville suomalaispoliiseille suunnatussa kyselyssä (Armila, 2021) kävi ilmi, ettei suurin osa vastaajista tuntenut tai käyttänyt yleisimpiä kuulustelumenetelmiä. Jopa koko kuulustelumenetelmän tai kuulustelutekniikan käsite osoittautui epäselväksi. Miltei 80 prosenttia vastaajista koki tarvitsevansa enemmän koulutusta kuulusteluihin.

KUULUSTELUISSA KÄYTETTÄVÄT KYSYMYKSET

Oivallinen muistisääntö kuulustelurakenteen suunnittelua varten on edetä ”yleisestä yksityiskohtaiseen”. Tällä tarkoitetaan sitä, että kuulustelu aloitetaan vapaalla kerronnalla, laajaa kertomusta pyytävillä *avoimilla kysymyksillä*. Avoimet kysymykset eivät oikeastaan edes ole varsinaisia kysymyksiä, vaan kehotuksia kertoa ja selittää asiaa. Avoimet kysymykset alkavat tyypillisesti kerro-sanalla, ja niissä pyydetään kuultavaa kertomaan monisanaisesti rikostapah- tumista. Kertomista pyytävät avoimet kysymykset eivät ole pelkkiä kuulustelun avauskysymyksiä, vaan niillä voidaan jatkaa pitkälle kuulustelun edetessä: *”Sanoit, että päätitte yhdessä tästä ryöstöstä. Kerro tarkemmin tuosta päätöksen tekemisestä.”* Tai: *”Hän on kertomasi mukaan ollut mustasukkainen sinusta. Kerro siitä, miten hänen mustasukkaisuutensa on ilmennyt suhteessanne.”* Avoimilla kysymyksillä on monia etuja. Vaikka dekkarisarjoissa ratkaisun hetket ovat älykkään päähenkilön yksinpuhelua, on tosielämän kuulusteluiden pääroolia mietittävä sitä kautta, kenen päässä tieto todella on: poliisiin vai kuulusteltavan. Avoimilla kysymyksillä tila kerrontaan annetaan kuulusteltavalle. Tapahtumien suhteen ulko- puolinen poliisi ei edes huomaisi erikseen kysyä kaikkea. Vapaa ker- ronta antaa kuulusteltavalle mahdollisuuden lähestyä tapahtumaa itselleen ominaisella tavalla. Avoimiin kysymyksiin myös vastataan runsaammin ja kerrotaan enemmän tietoa, niin tapahtumasta kuin sen taustoistakin. Kerrontaa ja sen jatkamista tuetaan *helpotta-*

villa ilmaisuilla, joita ovat nyökkäilyt ja kuuntelemista ilmaisevat äännähdykset ("Ymm", "Niin niin"). Vasta kuulustelun loppupuolella on aika tarkennella puuttuvia yksityiskohtia esimerkiksi aikaa, paikkaa ja tuntomerkkejä kartoittavin kysymyksin (millainen, mitä, miten, millä tavalla): *"Mainitsit kuulustelun alussa, että lähdit hänen luokseen kesämökiltäsi. Missä mökkisi sijaitsee?"*

Tällainen kuulusteluote vaatii keskittyneisyyttä ja aktiivista kuuntelua. Aktiivisella kuuntelulla tarkoitetaan asemoitumista kuulusteluun siten, että todella keskittyy siihen mitä toinen puhuu. Aktiivisen kuuntelun aikana kuulusteltava kokee, että hän tulee ymmärretyksi ja kohdatuksi ja että hän voi vapaasti ilmaista tärkeiksi kokemansa asiat kuulustelijalle. Aktiivista kuuntelua viestitetään katsekontaktilla, edellä kuvatuilla helpottavilla ilmaisuilla sekä kiireettömällä, avoimella ja levollisella istuma-asennolla. Kuulusteltavan kerronnan aktiivinen kuuntelu edellyttää, että kuulustelija voi kirjata ylös mieleensä tulevat lisäkysymykset myöhempää esittämistä varten. Muutoin ne häiritsevät mielessä, ja paine omien kysymysten unohtumisesta johtaa helposti keskeytykseen. Samanaikainen aktiivinen kuuntelu ja katsekontakti sekä kuulustelukertomuksen ja mieleen tulevien lisäkysymysten kirjaaminen ovatkin miltei ylivoimainen tiedonkäsittelyllinen tehtävä kuulustelijalle. Kuulustelijan olisi hyvä keskittyä vain avainkäsitteiden ja lisäkysymysten kirjaamiseen silloin, kun kuultava tuottaa avointa vapaata kerrontaa. Koska ihmisen aivot on optimoitu yhteen asiaan keskittymiseen, tulisi kaikki tärkeät kuulustelut videoida. Videointi vapauttaa valtavasti kuulustelijan kapasiteettia keskittymään kirjoittamisen sijaan vuorovaikutukseen, kuuntelemiseen, kertomuksen arviointiin ja omien kysymysten suunnitteluun. Sen etuna on myös mahdollisuus tarkastella kysymyksiä ja kertomusta jälkikäteen autenttisesti ja yksityiskohtaisesti.

Omaan puheentuottoon tulee kiinnittää huomiota, sillä suppeisiin kysymyksiin saa suppeita vastauksia. On myös oltava tarkkana, ettei omalla kysymysmuotoilullaan tarjoa kuultavalle tietämättömyyttä ja muistamattomuutta esimerkiksi kysymällä *"Pystytkö sanomaan miten pitkään olitte sisätiloissa?"*, *"Muistatko ketä siellä oli paikalla?"* tai äärimmillään *"Niin, sinä et siis ilmeisesti tiedä tästä tarkemmin, mutta..."* Pelkät kyllä- ja ei-vastaukset ovat melko köy-

hää informaatiota rikostutkinnassa. Lisäksi näin lyhytsanainen ja löyhä vaatimustaso kuultavan kertomukselle tekee valehtelemisesta todella helppoa. Kuulustelijan sanavalinnoilla on todettu myös olevan vaikutusta kuultavan kertomukseen sisällöllisiin piirteisiin. Esimerkiksi eräässä klassikotutkimuksessa autokolaria koskevan kuulustelukysymyksen ”*Mitä vauhtia autot ajoivat, kun ne törmäsivät/iskeytyvät/osuivat toisiinsa?*” varioiminen johti siihen, että voimakkaamman kuuloinen verbi sai kuulusteltavat arvioimaan nopeuden suuremmaksi (Loftus & Palmer, 1974).

Seuraavalla sivulla olevassa taulukossa on esitetty kuulusteluissa käytettävät kysymystyypit (mm. Gudjonsson, 1993) esimerkkeineen. Pääpiirteisissään mikä tahansa kuulusteluissa käytettävä ilmaisu voidaan luokitella johonkin kysymyskategoriaan. Taulukon alussa vaalealla pohjalla on esitettyinä kysymykset, joiden käyttö kuulusteluissa on suositeltavaa. Taulukon loppua kohden kysymystyypit käyvät epäsuotuisammiksi, sillä niiden avulla kuulusteltavilta saatava informaatio on vähäistä tai luotettavuudeltaan heikkoa.

Usein muistetaan korostaa, ettei lapsia saa kuulusteluissa johdella. Kovin järkeenkäypää se ei ole aikuistenkaan kuulusteluissa. *Johdattelussa* kuulustelija johtaa kuulusteltavaa kuulustelijan käsitysten mukaiseen kerrontaan rikostapahtumista. Tällöin ei ole enää kyseessä informaationkeruu kuultavalta. *Johdattelussa* asetetaan sanoja toisen suuhun, luonnehditaan tapahtumia omien näkemysten pohjalta ja pyritään vaikuttamaan vahvasti siihen, mitä kuultava sanoo ja ajattelee. *Johdattelu* saattaa johtaa kuultavan käsitysten muokkautumiseen. *Johdattelu*a tulee tehtyä usein vahingossa ja huomaamatta. *Johdattelu*a tapahtuu salakavalasti, kun kerrontaa seuraava kuulustelija alkaakin auttaa tarinan etenemistä ja antaa mielikuvituksensa viedä edemmäs kuin mihin kuultavan tarina on vielä ehtinyt: ”*Siinä kohtaako hän sitten esitti uhkauksen?*” Kuulustelija voi tahattomasti sortua johdatteluun myös yrittäessään poimia tunnusmerkistön kannalta keskeisiä seikkoja: ”*Tarttuiko hän sinua kädestä?*”, ”*Pakottiko hän sinut mukaan?*” *Johdattelu*n seurauksena voi syntyä myös ristiriitatilanne ja kiila kuulustelijan ja kuultavan väliseen kontaktiin, mikäli kuultava kokee, ettei hänen näkemystään hyväksytä, kuulla tai ymmärretä, vaan kuulustelija painostaa häntä tietynlaiseen kertomukseen.

KYSYMYSTYYPPI	ESIMERKKI
Helpottava ilmaisu	<ul style="list-style-type: none"> • Ahaa, niin niin.. • Mmm • Puheen toistaminen ja kertaaminen
Avoin kysymys	<ul style="list-style-type: none"> • Kerro minulle se tilanne alusta loppuun • Kerroit, että hän on väkivaltainen. Kerro siitä lisää. • Kuvaile sitä autoa mahdollisimman tarkasti
Selkiyttävä kysymys	<ul style="list-style-type: none"> • Sanoit, että teillä oli vääntöä. Mitä tarkoitat sillä? • En kuullut, mikä paikannimi siis oli?
Ohjaava kysymys	<ul style="list-style-type: none"> • Mitä hän sanoi sinulle? • Miksi lähditte niin nopeasti pois? • Miten hän tarttui sinua kädestä?
Kyllä/ei kysymys	<ul style="list-style-type: none"> • Oletko itse ollut häneen yhteydessä? • Osaatko kuvailla hänen ulkonäköään? • Muistatko tapahtumista mitään tarkemmin? • Oliko sinulla vaatteita päällä?
Vaihtoehtokysymys	<ul style="list-style-type: none"> • Oliko silloin kesä vai talvi? • Oliko tämä sinun vai Janin idea? • Oliko hänen tukkansa tumma vai vaalea?
Johdatteleva kysymys	<ul style="list-style-type: none"> • Tämä kuulustelu ei pääty ennen kuin olemme saaneet asiaan selvyyden. • Sinun kertomasi kyllä poikkeaa siitä mitä muut ovat sanoneet. • Pakottiko hän sinua jollakin tavalla pitämällä kiinni sinusta? • Olen ymmärtänyt, että sinua kiristettiin.
Epäselvä kysymys	<ul style="list-style-type: none"> • Onko tuollaisia hommia sattunut sille ennen tuotakin? • Menittekö te sinne ennen vai jälkeen kun hän sanoi tuon asian siitä, miten se oli, että millä tavalla teidän pitäisi käyttäytyä? • Olitteko te siis mitä puhuneet etukäteen tästä että kenen teistä pitää antaa tai olla antamatta poliisille tietoja vai kuka sen niinku oli ensin ottanut puheeksi?

KUVIO 2. Kysymystyyppitaulukko.

Johdattelun välttäminen ei tarkoita, etteikö kuulusteluissa voitaisi kyseenalaistaa tai haastaa henkilön kertomusta. Tällaisia kohtia kuulusteluissa voivat olla esimerkiksi tilanteet, joissa kuulusteltavan kertomaa tarkastellaan muun tiedon valossa tai kuulustelija ottaa esille kertomuksen ristiriitoja. *"Olet sanonut, ettette ole olleet yhteydessä pitkiin aikoihin, mutta puhelutietojesi perusteella asia näyttäisi olevan vähän toisin."* *"En ihan ymmärrä tätä, koska aiemmin väitit, että olitte yhdessä siellä."* Oleellista ristiriitojen esille tuomisessa ovat sanavalinnat ja vuorovaikutuksen sävy. On eri asia pyytää selvennystä asiaan kuin syyttää suoraan tai epäsuorasti toista valehtelijaksi. *"Auta minua ymmärtämään, miksi lääkärisi sitten kertoo sinun kiristäneen häntä."* On myös varottava omia ajatuksiaan sen suhteen, että alkaisi pitää kuultavaa valehtelijana ja päättäisi etukäteen olla uskomatta hänen kertomaansa. Tällöin omista oletuksista poikkeavaa kertomusta voi olla vaikea kuunnella, kuultavan suuhun tulee helposti työntäneeksi sanoja, ja tapahtumia koskevan yhteisymmärryksen rakentaminen katkeaa. Aina yhteistyöhön ei päästä, ja tätäkin kuulustelija joutuu joskus sanoittamaan ääneen. *"Huomaan, että emme nyt oikein pääse tästä eteenpäin"*. Tilanteeseen ei kuitenkaan ole hedelmällistä lähteä hakemaan muutosta täydellisen vastakkainasettelun kautta. Ilkeän tuntuisesti haastava poliisi voi näyttäytyä entistä epäluotettavampana ja epämiellyttävämpänä keskustelukumppanina. Piikittelyn, nolaamisen ja kyseenalaistamisen kohteeksi joutuminen voi sientöidä kuultavan lopullisen päätöksen olla puhumatta, ainakaan totta. *"En käsitä, miksi koko ajan valehtelet minulle."* *"Älä jaksa jauhaa tuota samaa, kun molemmat tiedämme, ettei se ole siellä."* Vuorovaikutuksen kriisiyttäminen harvemmin edistää sujuvaa yhteistyötä tai vie sitä ainakaan kypsemmälle tasolle. Kuulusteluissa tulisi nostaa ristiriitoja esille ja käyttää muuta näyttöä aina puntaroinnin tuloksena, sanavalinnat harkiten ja tavoitteellisesti, eikä koskaan esimerkiksi maltinmenetyksen johdosta.

Kuulustelutilanteessa omaan puheentuottoon tulee ajoittain erilaisia virheitä ja epähuomiossa tehtyjä huonoja muotoiluja. Näitä kutsutaan *epäselviksi kysymyksiksi*. Niitä saattaa tulla enemmän, mikäli kuulustelu ja kuulustelukysymykset on suunniteltu heikosti. Pitkät lauserakenteet, useat kysymyssanat ja epäselvät pronomini-

viittaukset ovat epäselvien kysymysten tunnusmerkkejä. Epäselvien kysymysten esittäminen välillä on inhimillistä, mutta selkeään kysymyksenasetteluun on kuitenkin syytä keskittyä. Epäselvien kysymysten riskinä on kommunikaatiohaasteiden ohessa aiheuttaa merkittäviäkin väärinymmärryksiä, joita kuulusteltavat eivät välttämättä uskalla tai huomaa korjata.

Asianmukaisen, tuottavan ja kunnioittavan kuulustelun toteuttaminen ei tarkoita kuultavan tekoihin samastumista tai toiminnan hyväksymistä. Kuultavan roolista ja rikoksesta riippumatta jokainen ihminen haluaa kokea kuulluksi tulemista ja ansaitsee ihmisarvoisen kohtaamisen. Kertoisitko elämäsi tapahtumista mieluummin asialliselle ja ystävälliselle vai ikävälle, kiireiselle ja välinpitämättömälle ihmiselle? On varsin luonnollista, että tapa kohdata ihmisiä vaikuttaa siihen, mitä nämä itsestään ja kokemastaan jakavat. Toimivia kuulusteluvuorovaikutuksen elementtejä ovat kuultavan asemasta riippumatta kunnioituksen osoittaminen kuultavaa kohtaan, inhimillinen suhtautuminen, kiinnostuneisuus kerrontaa kohtaan, ajan antaminen omaan tahtiin kertomiseen sekä kuulustelijan selkeys niin kuulustelun tavoitteiden kuin kysymysmuotoilujen suhteen.

Kuulustelun päämäärä on tuottaa luotettavaa informaatiota. Strategisia tavoitteita siinä ovat kuulusteltavan saaminen yhteistyöhön sekä virheettömän ja tarkan tiedon saaminen. Aina luotettavaa informaatiota tapahtumista ei tuota kuultava itse, vaan tutkinnan kokonaisuus, jossa kuulustelukertomuksia voidaan peilata suhteessa muuhun näyttöön. Tästä syystä kuulusteluiden tavoitteena on myös sen mahdollistaminen, että kertomuksen epätodenmukaiset osat ja väitteet voidaan tunnistaa ja erottaa ne muusta kertomuksesta. Valheellinenkin kertomus on käyttökelpoista silloin, kun se saadaan taltioitua – valehtelu tulee näkyväksi ja näin tutkinnassa on mahdollista vertailla toisistaan eroavia kertomuksia perustellusti ja suunnata tutkintaa. Kuulustelijan toiminta ja käytetyt menetelmät tulisi aina valita siten, että nämä edellä kuvatut tavoitteet luotettavasta tiedonkeruusta ja epätodenmukaisten kertomusten tunnistamisesta toteutuisivat.

PSYKOLOGISET LÄHTÖKOHDAT KUULUSTELUILLE

Poliisin tehtävänä on rikoksia selvittäessään kuulustella henkilöitä, joilla saattaa olla tärkeitä tietoja rikostapahtumista. Keskeisiä kysymyksiä tällöin ovat: onko kuultava havainnut asiat oikein, muistaa-ko hän niitä, osaako hän palauttaa ne mieleen, haluaako hän niistä kertoa ja kuinka luotettavaan kerrontaan hän pystyy. Havaitsemiseen ja muistamiseen saattaa liittyä myös virheellisyyttä, sillä ihmiset saattavat erehtyä, liittää muistikuvia väärään kontekstiin tai havaitsemisen sijaan tulkita tai päätellä asioita. Psykologiatieteen näkökulmasta tarkastelussa ovat tiedonkäsittelyn toiminnot, kuten havaitseminen, tarkkaavaisuus ja muisti sekä motivaatio.

Havaitsemisessa on kyse siitä, että kaikesta ympärillämme olevasta ärsyketulvasta kiinnitämme huomiomme joihinkin asioihin, tunnistamme nämä asiat ja annamme niille jonkin merkityksen. Loput merkityksettömänä pitämästämme ympäristön tarjoamasta informaatiosta siivilöityy pois eikä edes pääse tietoiseen mieleemme. Suuri osa ympäristön tarjoamasta informaatiosta jätetään käyttämättä. Ihmisen tiedonkäsittelykyky on rajallinen: kaikkea ei voi nähdä, havaita, eikä varsinkaan muistaa. Esimerkkinä havaitsemisesta voi pitää tilannetta, jossa ihminen katselee vilkkaan kaupungin katukuvaa. Havaitsemiseen vaikuttaa tarkkaavaisuus, sillä tarkkaavaisuus *ohjaa* sitä mitä ihminen havaitsee. Tarkkaavaisuutta voikin verrata teatterinäyttämön valokeilaan. Tarkkaavaisuuttaan voi suunnata tietoisesti johonkin, vaikkapa ihmisten syystakkeihin. Tarkkaavaisuutta saa myös joustavasti siirrettyä toisiin kohteisiin, mikäli katukuvassa tapahtuu jotakin kiinnostavaa tai yllättävää. Joskus tarkkaavaisuuden ylläpito on vaikeaa, eikä ihminen havaitse, mitä hänen ympärillään tapahtuu. Tuttuja ilmiöitä arjesta ovat tilanteet, joissa esimerkiksi poliisipartion toinen jäsen havaitsee jotain mitä toinen ei. Tarkkaavaisuus on voinut toisella olla suunnattuna muuhun asiaan, tai tarkkaavaisuuden ylläpito on vaikkapa väsymyksen vuoksi heikentynyt. Tällöin saatetaan humoristisesti kehottaa kaveria ”laittamaan valot päälle”, eli suuntaamaan tarkkaavaisuuden valokeilaa oleellisiin asioihin.

Näkeminen ja katsominen ovat eri asia kuin havaitseminen. Vaikka ihminen olisi katsonut jotakin tilaa, maisemaa, tilannetta

tai toista ihmistä, ei hän ole voinut havainnoida siitä kaikkea. Aikaisemmat tiedot, opit ja koulutus vaikuttavat havaintoihin. Esimerkiksi poliisi ja sisustussuunnittelija saattavat havainnoida tilaa hyvin eri tavoin ja suunnata tarkkaavaisuuttaan eri yksityiskohtiin. Havaitsemisessa ja tarkkaavuudessa kaikilla meillä on kuitenkin evolutiivinen perusta, ja ihminen havaitsee ensisijaisesti sellaista, mikä voi uhata hänen hengissä pysymistään. Lisäksi ihmiset auttavat toisiaan tarkkaavaisuuden suuntaamisessa, jotta oikeat kohteet tulisivat havaituiksi. Vanhempi ryhtyy opettamaan pienestä pitäen lapselle sormella osoittamalla arkielämässä tärkeitä havaitsemisen kohteita (lamppu, auto). Rautatieasemalle vastaan saapunut ystävä heiluttaa kättään, jotta junasta tuleva havaitsee hänet väkijoukosta. Tilannejohtaja kuvailee kohdehenkilön vaatetuksen ja ulkonäön, jotta poliisipartio osaa tehdä havainnot oikeasta henkilöstä.

Tarkkaavaisuus ja havainnointi ovat kiinteästi yhteydessä muistamiseen, koska sitä, mitä ei ole havainnut, ei voi myöskään muistaa. Ihmisen täytyy ensiksi tehdä havainto, jonka hän liittää muistirakenteisiinsa. Muistamisen kolmivaiheinen prosessi käynnistyykin juuri siitä, että ihminen havaitsee asian ja painaa sen mieleensä. Mieleen painamista seuraa mielessä pitäminen, eli muisto täytyy säilyttää ja varastoida. Lopuksi muisto pitäisi pystyä palauttamaan tarvittaessa työmuistiin aktiiviseen käsittelyyn, esimerkiksi silloin kun muistikuvasta kerrotaan kuulustelussa.

Muisti ei kuitenkaan toimi automaationa, muistikuvat eivät vastaa tarkkuudeltaan valokuvia eikä rikostapahtumaa koskeva muisto palaudu mieleen objektiivisesti valvontakameratallenteen tavoin. Ihmisen muisti on konstruktiiivinen, alati rakentuva ja muokkautuva järjestelmä, joka on altis virheille ja erehdyksille. Virheitä ja muistikuvan muokkauksia tapahtuu kaikissa muistamisen prosessin vaiheissa: havaintoja mieleen painettaessa sekä niitä mielessä säilöittäessä ja mieleen palautettaessa. Esimerkiksi todistajan havainnot tapahtumasta vääristyvät, sillä hän tulkitsee henkilön toimintaa hieman virheellisesti. Todistajan havainnointia voi häiritä lisää esimerkiksi heikko näköyhteys hämärässä. Koska tapahtuma on ohi nopeasti, hän ei ehdi tehdä havaintoja kauaa. Tämän jälkeen kuulusteluun pääsyä useita kuukausia odottaessaan hänen mielessä pitämisen prosessinsa kärsii, eli hän jo unohtaa osan asioista. Tois-

ten ihmisten kanssa käydyt rikostapahtumaa koskevat keskustelut, tapahtumista nähdyt unet, muistoon sulautuvat omat ajatukset sekä rikoksesta julkaistut uutiskirjoitukset puolestaan saattavat lisätä todistajan muistikuvaan jotakin. Lopulta kuulustelutilanteessa kuulustelijan esittämät kysymykset ja informaatio tutkinnassa selvinneistä uusista tiedoista muokkaavat vielä muistoa mieleen palauttamisen hetkellä, ja kuulusteltava jäsenteele muistoaan joltain osin uudelleen. Lisäksi hän unohtaa kertoa joitakin asioita, koska kuulustelija ei niitä kysy ja tilanteen jännittävyys häiritsee ajatusjuoksua. Kuulustelijalla on myös ikävä tapa keskeyttää, jolloin muistikuvaan sopoutuminen on vaikeaa.

Tämän kaiken edellä kuvatun pohjalta on selvää, että poliisikuulusteluissa ei koskaan päästä ihmisten muistikuvien kautta kiinni objektiiviseen totuuteen. Mitä pidempään mieleen painamisen hetkestä kuluu kuulusteluun, sitä todennäköisemmin unohtamista ja muistikuvan muokkautumista on ehtinyt tapahtua. Muistot ovat kuulusteltavan henkilökohtaisia ja subjektiivisia jäsennyksiä rikostapahtumista. Voidaankin sanoa, että jokainen rakentaa muistonsa.

Ihmiselle itselleen muisto on totta. Vaikka ajan myötä muistikuvan ja todellisen tapahtuman välinen yhteneväisyys heikkenee, ihmisen varmuus oman muistikuvansa tarkkuudesta ja oikeellisuudesta voi silti pysyä varsin korkeana. Ihmiset saattavat suhtautua liian optimistisesti omiin muistamisen kykyihinsä, ja siksi kuulusteluissa esitetyt kysymykset siitä, kuinka varma henkilö on muistikuvastaan, ovat oikeastaan täysin turhia ja ilmentävät pikemminkin henkilön itseluottamusta kuin todellista muistikuvan luotettavuutta. Ihmisen on myös hyvin vaikea jälkikäteen erotella, mistä jokin hänen muistikuvansa on peräisin, ja muualta tulleet alkuperäiseen muistoon tehdyt lisäykset alkavat tuntua täysin omilta. Eri tilanteissa tapahtuneet asiat saattavat sekoittaa toisiinsa tai toisilta kuultua voidaan luulla itse koetuksi.

Amerikkalainen muistitutkija ja oikeuspsykologian grand old lady Elizabeth Loftus onkin kiteyttänyt loistavan neuvon poliiseille: ”*Treat memory like a crime scene*” – kohtele muistia kuin rikospaikkaa. Todisteiden pilaamisen ja kontaminaation välttämiseksi kuulusteltavan muistiin pitäisi suhtautua yhtä suurella huolellisuudella kuin teknisen tutkinnan suorittamiseen. Muistitutkimuksen näkö-

kulmasta nykyisenlaiset oikeusprosessit ovat muutosten tarpeessa, sillä niissä ei kyetä ottamaan huomioon näitä yleisesti tiedossa olevia ihmismielen toimintoja. Mitä luotettavia todisteita olisi saatavissa, jos rikospaikalle mentäisiin suorittamaan teknistä tutkintaa vasta kuukausien tai jopa vuoden päästä? Muisto muuttuu aina kun sitä ajattelee ja siitä puhuu. Osa muistosta häipyä ja korvautuu uudella itse keksityllä tai muualta poimitulla tiedolla. Kuukausien kuluessa ihminen ehtii jo tepastella muistonsa täyteen jälkiä.

Kun ihmisen muisti on näin muokkautuva ja altis virheille, herää kysymyksiä muistin ääri-ilmiöistä, kuten siitä voisiko ihminen unohtaa jonkin muistonsa ihan kokonaan tai päinvastoin tuottaa jonkin sellaisen muiston, jolla ei ole minkäänlaista todellisuuspohjaa. Molemmat ovat mahdollisia, ja näistä ilmiöistä käytetään nimityksiä amnesia ja valemuisto. Loftus on tutkinut runsaasti valemuis-toja ja selvittänyt tutkimuksillaan, että kenelle tahansa voi syntyä valemuis-toja. Hän on tutkimusryhmineen tehnyt lukuisia empiirisiä tutkimuksia, joissa koehenkilöt on saatu varsin vähällä johdattelulla uskomaan joihinkin täysin paikkansapitämättömiin asioihin ja kerto-maan niistä tapahtumakuvauksia omina kokemuksinaan. Kerto-malla koehenkilöille, että heistä kerätyn tietokonedatan perusteella he ovat sairastuneet lapsena keitetyistä kananmunista, tutkijat saivat koehenkilöt muistelemaan tällaista mahdollisesti tapahtuneen. Is-tutetun valemuiston jälkeen koehenkilöt eivät olleet halukkaita syö-mään keitettyjä kananmunia jatkossakaan. (Bernstein ym., 2005.) Koehenkilöille on myös näytetty kuvamanipuloitua valokuvaa, jossa he ovat lapsena kuumailmapallon kyydissä. Vaikka koehenkilöillä ei todennetusti tällaista kuumailmapallolentoa lapsuudessa ollut tapahtunut, he alkoivat kertoa ”muistoja” liittyen kyseiseen tapah-tumaan. (Wade ym., 2002.) Lost in a Mall (Loftus & Picrell, 1995) on klassikkotutkimus valemuis-toista. Siinä koehenkilölle väitettiin, että hänen vanhempansa olivat kertoneet hänen eksyneen lapsena ostoskeskuksessa, vaikka tosiasias-sa tällaista ei koskaan ollut käy-nyt. Koehenkilöitä vain pyydettiin kertomaan tapahtumasta. Joka neljäs tuotti kertomuksen, jossa oli eksynyt ostoskeskukseen melko pitkäksi aikaa ja ollut hädissään, kunnes joku ulkopuolinen, useim-miten vanhempi rouva, oli tullut avuksi vanhempien löytämisessä. Lukuisissa muissakin tutkimusasetelmissä koehenkilöille on saatu

hyvin vähällä johdattelulla istutettua valemuiстоja muun muassa siitä, että he ovat olleet vähällä hukkuu, joutuneet sairaalaan, onnettomuuteen tai eläimen hyökkäyksen kohteeksi tai ovat tavanneet Disneylandissa Väiski Vemmelsäären. Valemuioston pohjalta ihmiset ovat tuottaneet kertomuksia haastatteluissa (mm. Braun ym., 2002; Porter ym., 1999; Hyman ym., 1995; Heaps & Nash, 2001). Vaikka Warner Brothersin Väiskin tapaaminen Disneylandissa on mahdotonta, ovat ihmiset kuvailleet silittäneensä, kätelleensä ja halanneensa Väiskiä. Ihmiselle itselleen valemuisto voi tuntua aivan samanlaiselta kuin oikeakin muistikuva. Valemuihosta voi olla myös hankala päästää irti. Kertomuksen ja muistikuvan perusteella valemuisto on erittäin vaikea erottaa aidosta muistosta niin ihmisen itsensä kuin asiantuntijakin.

Ihmiset voivat myös kokonaan unohtaa jonkin tapahtuman, esimerkiksi rikollisen teon. Amnesian syy voi olla elimellinen, kuten vaikkapa epilepsia-kohtaus tai aivovaurio päähän kohdistuneen iskun seurauksena. Toisaalta amnesiaa voi selittää myös rikoksen psyykkinen kuormitus, kuten tapahtumien traumaattinen luonne. Tutkimusten mukaan esimerkiksi erittäin väkivaltaista, voimakkaan tunnetilan vallassa tehtyä ja läheiseen ihmiseen kohdistuvaa henkirikosta voi seurata amnesia. Henkirikoksia koskevissa tutkimuksissa on arvioitu, että jopa kolmannes henkirikoksesta syytettyistä tai tuomituista muisti tekonsa vain osittain tai ei lainkaan. Ihminen myös voi teeskennellä muistamatonta, koska ei halua käsitellä tapahtunutta ja puhua siitä rikosprosessissa. Tietoiset pyrkimykset painaa asia pois mielestä ja välttää muistikuvan käsittelyä voivat toki jonkin verran heikentää muistoa. Toisaalta kuitenkin on osoitettu, että kokonaan unohtaminen on harvinaista. Ihmiset muistavat varsin hyvin itselleen tapahtuneita asioita, varsinkin silloin kun tapahtumat ovat olleet poikkeuksellisia ja tunnepitoisia. Traumaattiset muistot eivät painu pois, vaan ovat usein tuskallisenkin tarkkoja huolimatta siitä, että ihminen niitä pyrki unohtamaan. Sokkitilanteessa tai sietämättömien tapahtumien keskiössä asioiden mieleen painaminen voi kuitenkin heikentyä tai muistikuva voi olla kovin hajanainen ja sekava. Myös lääkeaineet, päihitteet ja psykoottisuus voivat vaikuttaa ihmisen mahdollisuuksiin painaa tapahtumia mieleen. (Christianson ym., 2007; Haapasalo,

2008.) Samankaltaisina toistuvista traumaattisista tilanteista, kuten toistuvista pahoinpitelyistä tai vuosien ajan jatkuneista lapsuuden seksuaalisen hyväksikäytön muistikuvista, voi olla hyvin hankala muistaa jokaista tapahtumakertaa yksityiskohtaisesti erikseen. Tyypillisestä tapahtumasta voi kehittyä niin kutsuttu skriptimuisto, joka kuvaa sitä, kuinka rikostapahtuma yleensä eteni. Tavanomaisen tapahtumasarjan oheen mieleen painuvat todennäköisimmin yksityiskohdiltaan jollakin tavalla toisistaan poikkeavat tapahtumakerrat. (Mm. MacLean ym., 2018; McNichol ym., 1999.)

Psykologiassa on käyty niin kutsuttuja muistisotia (memory wars), joissa on kiistelty tukahdutetuista traumamuistoista. Eriytisesti 1990-luvulla psykoterapioissa ilmeni trendi terapia-asiakkaiden tukahduttamista seksuaalisen hyväksikäytön lapsuusmuistoista, jotka aikuisiällä pulpahtivat pintaan terapian tuloksena. Vaikka ajatus aikuisuuden mielenterveyden ongelmien tai muiden haasteiden selittymisestä lapsuuden salatuilla ja unohdetuilla traumakokemuksilla edelleen kiehtoo maallikoita, on terveydenhuollon ammattilaisten suhtautuminen ilmiöön tieteellisen tiedon ja koulutuksen myötä käynyt kriittisemmäksi ja varovaisemmaksi. Sinänsä tutkimusten pohjalta yleisesti tiedetään, että lapsuuden kaltokohtelukokemuksilla ja mielenterveyden häiriöillä on yhteys. Haastavia arvioitavia rikostutkinnan näkökulmasta ovat tilanteet, joissa psyykkisesti sairastunut henkilö ei alkuun muista kaltokohtelukokemuksiaan, kunnes niitä alkaa nousta mieleen aktiivisen muistelemisen ja toistuvien keskustelujen seurauksena. Toisaalta lapsuuden kaltokohtelukokemuksiin liittyy myös ilmiön aliraportointia, sillä esimerkiksi perhepiirissä tapahtuneista seksuaalirikoksista saattaa olla hankala kertoa niin lapsuudessa kuin edelleen vielä aikuisenakin.

Tapauksissa joudutaankin selvittämään mahdollisimman tarkkaan sitä, onko kertomisen viiveen taustalla esimerkiksi kyvyttömyys ymmärtää ja käsittää lapsuudessa koettuja traumakokemuksia aiemmin vai mieleen rakentunut valemuisto. Tietoisuus valemuistojen mahdollisuudesta on vuosikymmenten aikana kasvanut. Tällä hetkellä rikosten uhrien ja todistajien traumamuistojen ”tehostuneesta muistamisesta” on enemmän tieteellistä näyttöä kuin muistikuvien katoamisesta. Patihis, Ho, Tingen, Lilienfeld ja

Loftus (2014) ovat artikkelissaan ”Are the memory wars over?” silti todenneet koulutustarpeen olevan ilmeinen edelleen, jotta muistipsykologinen tieteellinen tieto jalkautuisi kliinistä työtä tekevien ammattilaisten kuten psykologien ja psykoterapeuttien työkäytänteisiin. Tukahdutettujen ja terapiassa esiin tulleiden lapsuudenai-kaisten rikostapahtumien esitutkinnassa on syytä selvittää erityisen huolellisesti tapaa, jolla muisto on noussut mieleen.

Rikostapahtumiin, joista asianomistajalla ei ollut ennen terapiaa minkäänlaista muistikuvia, tulee suhtautua erityisen varovaisesti ja objektiivisesti. Usein on syytä konsultoida asiantuntijaa. Poliisin on hyvä olla tietoinen siitä, että terapioiden kenttä Suomessa on hyvin laaja ja kuka tahansa saa nimittää itseään terapeutiksi. Kaikilla terapeuteilla ei ole terveydenhuollon ammattilaisen osaamista tai koulutustaustaa. Varsinaisen laillistetun psykoterapian ohella tarjolla on erilaisia uskomushoitoja, joissa asiakkaita saatetaan erilaisen energioiden, tuoksutippojen, kosketuksen sekä henkisten keskusteluiden ja yhteyksien avulla johdatella kuvittelemaan itselleen tapahtuneen traumaattisia asioita, kuten rikoksia. Niin asiakkaiden kuin viranomaisten voi olla vaikea arvioida ja kyseenalaistaa eri ammatinharjoittajien tosiasiallista osaamista ja menetelmiä. Muodollinen pätevyys kuitenkin on helppoa ja tarpeellista selvittää esimerkiksi silloin, kun terapeutti on keskeisessä asemassa muistikuvien synnyssä ja häntä kuullaan todistajana. Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto Valvira ylläpitää rekisteriä, josta pelkällä henkilön nimellä voi Terhikki-internetsivustolla tarkistaa, mikäli henkilölle on myönnetty jokin laillistettu ja luvanvarainen terveydenhuollon ammattinimike, kuten psykologi tai psykoterapeutti. Tosin laillistetun ja pätevänkin terveydenhuollon henkilön työskentelyssä saattaa olla menetelmiä, joiden vuoksi rikostapahtumiin liittyvien muistikuvien luotettavuus kärsii. Esimerkiksi hypnoosi tai kehollisiin muistikuviin keskittyvät terapiamuodot ovat omiaan lisäämään valemuistojen riskiä. (Korkman, 2020.) Terapiatyöskentelyssä on varsin eri lähtökohdat kuin rikoksen esitutkinnassa. Terveydenhuollon ammattilaisen käsitys asiakkaan muistikuvien paikkansapitävyydestä ei ole tae tai todiste rikosepäilyn puolesta (ks. esim. KKO 2019:54).

ERITYISPIIRTEISET KUULTAVAT

Poliisin kuulustelemista henkilöistä jopa puolella on jonkinlaisia erityisiä haasteita, jotka vaikuttavat kuulusteluun (Al-Attar, 2010; Gregory & Bryan, 2011; Harpin & Young, 2012). Tällaisia ovat muun muassa hankaluudet rikostapahtumien, kuulustelutilanteen ja kuulustelijan puheen ymmärtämisessä, luetun ymmärtämisessä, puheen tuottamisessa tai keskittymiskyvyssä. Kehityksellisten haasteiden ohessa myös mielenterveyden häiriöt tai kuulusteltavan kokemat traumaattiset tapahtumat saattavat vaikeuttaa kuulustelutilannetta. Koska iso osa rikollisiin tekoihin päätyvistä ihmisistä ja heidän uhreistaan kärsii erilaisista kehityksen ja mielenterveyden ongelmista, ei poliisille riitä vuorovaikutustaito pelkästään keskiverron peruskansalaisen kanssa.

Kehitysvammaisuutta jaotellaan älykkyydosamäärän ja kehitysiän avulla aina lievästä kehitysvammasta keskivaikeaan, vaikeaan ja syvään kehitysvammaisuuteen. *Lievä* kehitysvamma käsitteenä voi olla harhaanjohtava, sillä kuulustelun näkökulmasta kyse on varsin suurista haasteista. Lievästi kehitysvammainen aikuinen on tyypillisesti kronologisesta iästään huolimatta älykkyydessään noin kymmenvuotiaan lapsen tasolla. Lievä kehitysvamma ei näy ihmisestä ulospäin, eikä se välttämättä vuorovaikutuksestaan käy selvästi ilmi. Henkilö saattaa vaikuttaa esimerkiksi vastahakoiselta ja vastailta suppeasti. Suomessa tuomioistuimet ovat ajoittain asettaneet kehitysvammaisten kuulusteltavien esitutkintakertomuksia hyödyntämiskieltoon, kun esimerkiksi kuultavan riittävästä ymmärryksestä oikeuksiinsa ja velvollisuuksiinsa on jäänyt epäselvyyttä. Tutkijan kuuluukin aina varmistua siitä, että kuultava todella *ymmärtää* mitä kuultavan oikeudet ovat, mitä niistä luopuminen merkitsee ja mikä on esimerkiksi tunnustuksen merkitys rikosvastuun ja rangaistuksen kannalta. Ymmärtämistä auttaa asioiden konkretisointi, esimerkkien antaminen, tarkempi selittäminen ja kunkin yksityiskohdan tarkempi avaaminen. Erityispiirteisten kuulustelut kannattaa aina videotallentaa.

Kun tavoitteena on kuultavan oikeudenmukainen kohtelu ja hyödyntämiskelpoisen parhaan mahdollisen tiedon kerääminen esitutkintaa varten, on poliisin osattava sopeuttaa kuulusteluti-

lanne kuultavan kannalta optimaaliseksi. Se tarkoittaa kertomista hankaloittavien esteiden poistamista tai lievittämistä erilaisin keinoin. Käytännössä kyseessä ovat keinot, jotka auttavat ihmistä keskittymään, pysymään rauhallisena, laskemaan stressitasoaan, tuntemaan olonsa turvalliseksi, hahmottamaan tilannetta ja pitäytymään asiassa. Näitä voivat olla esimerkiksi kuulustelutilanteen jäsentäminen kuvien avulla eri vaiheisiin ja kuulustelutilanteen selittäminen hyvin konkreettisesti: *”Sinä saat istua siinä tuolilla ja minä istun tässä. Minulla on tässä paperissa kysymyksiä sinulle. Kysyn sinulta kysymyksiä ja sinä saat vastata niin hyvin kuin pystyt. Kirjoitan tärkeitä asioita tänne paperille.”* Keskittymistä helpottaa tietoisuus kuulustelun rakenteesta, paikasta ja kuulustelijasta. Mikäli kuultavaa mietityttää tai pelottaa jokin kertomiseen, poliisiin tai poliisiasemaan liittyvä seikka, tätä on syytä rauhassa käsitellä ja ratkoa ennen kuulustelukysymysten esittämistä.

Poliisin on mahdotonta tuntea ja tietää ulkoa kaikenlaisia ihmismielen ja -kehon häiriöitä tai oireita, ja niitä varten onkin omat asiantuntijansa. Poliisi voi olla yhteydessä esimerkiksi kuultavan henkilön tai tämän edunvalvojan luvalla kuultavan hoitotahoon tai läheisiin saadakseen paremmin käsitystä etukäteen siitä, millaisia haasteita kuulusteltavalla on. Tärkeitä kysymyksiä ovat muun muassa, kuinka kuultava ymmärtää ohjeita, miten hyvin kykenee muistamaan ja kertomaan itselleen tapahtuneita asioita ja kuinka hyvin hänen kerronnastaan saa selvää. Vaihtoehtoisesti tietoa voi hankkia myös itsenäisesti esimerkiksi luotettavilta terveydenhuollon internetsivustoilta tai konsultoimalla poliisilaitosyhteistyössä toimivia psykologeja. Myös syyttäjyhteistyö korostuu. Oleellisinta on, että mahdolliset haasteet ovat tiedossa ennen kuulustelua, jotta kuulustelu voidaan suunnitella ja toteuttaa alusta pitäen sellaiseksi, että erityispiirteet otetaan huomioon.

Vaikka ihmisillä on mitä erilaisimpia häiriöitä ja ongelmia, voidaan niihin liittyviä hankaluuksia kuulustelutilanteissa helpottaa varsin samantyyppisin keinoin. Monet erityispiirteiset kuultavat todennäköisesti hyötyvät kognitiivisesta haastattelusta (Cognitive Interview) sekä lasten kuulustelemiseen tarkoitettun NICHD-rungon selkeistä kysymysmuotoiluista, harjoitushaastattelusta ja tapahtumien jäsentyneestä käsittelystä. Tämän kirjan luvussa ”Poliisi

ja lapset” käsitellään lapsen kuulustelemista ja siihen tarkoitettua työkalua.

Mikäli kuulusteltavalla on jokin neurokirjon häiriö (esimerkiksi autismikirjon häiriö tai ADHD), hänen käyttäytymisensä saattaa kuulusteluissa olla poliisin näkökulmasta erikoista tai poikkeavaa. Autismikirjon henkilöillä ilmenee erityisiä piirteitä sosiaalisessa kanssakäymisessä ja kommunikaatiossa. Henkilö saattaa kuulustelutilanteessa nauraa tai ilmeillä asiaankuulumattomasti, olla katsomatta silmiin, toistaa kuulustelijan puhetta, puhua erikoisilla äänenpainoilla tai sanoa sopimattomia kommentteja. Toisen ihmisen näkökulman ymmärtäminen on autismikirjon henkilöille vaikeaa, samoin eleiden tai keskustelun vastavuoroisen rakenteen ymmärtäminen. Autismikirjon häiriöihin kuuluu myös taipumusta ymmärtää puhutut asiat hyvin kirjaimellisesti. Osalla heistä on erityisiä mielenkiinnon kohteita. Keskittymisen ja tarkkaavuuden häiriöstä (ADHD) kärsivän kuulusteltavan olemus voi olla kuulustelussa motorisesti levoton ja keskittyminen herpaantuu nopeasti ulkoisiin ärsykkeisiin. Hän vastaa nopeasti, lyhyesti ja malttamatta kuunnella kysymystä loppuun. Ohjeet voivat tuntua tuskastuttavilta ja henkilö saattaa vaikuttaa siltä, ettei edes kuuntele. Järjestelmällisyys, asiassa pitäytyminen ja muistin kanssa ponnisteleminen tuottavat vaikeuksia, ja huolimattomuusvirheitä tapahtuu usein. (Autismisäätiö, 2020.)

Kuulustelijan onkin hyvä varata runsaasti aikaa tutustumiseen ennen rikosasiaan siirtymistä tai jopa käyttää kokonaan ensimmäinen kerta avoimen kerronnan harjoitteluun ja erityispiirteiseen henkilöön tutustumiseen. Kuultavalle on tärkeä kertoa hyvin selkeästi, mitä hänen kanssaan seuraavaksi tehdään ja millaisia vaiheita kuulustelu pitää sisällään. Tämä helpottaa erityispiirteisen henkilön sopeutumista uudenlaiseen tilanteeseen. Vaikka rikostutkintaa tekeväille poliisille kuulusteluista tulee nopeasti arkipäivää, kannattaa muistaa, että kuultavalle se voi olla hyvinkin ainutlaatuisen, jännittävän ja erikoinen tilanne. Kuultavan on helpompi asettua tilanteeseen levollisesti, kun hän tietää mitä tuleman pitää. Tämä korostuu erityispiirteisten kuultavien kohdalla, koska osalla saattaa olla esimerkiksi hankaluutta ymmärtää sosiaalisia vihteitä, vaikeuksia hahmottaa ajankulua, tiloja tai sitä, mitä heiltä tilanteissa

odotetaan. Kuulustelijan on hyvä jäsentää ja rytmittää kuulustelun kulkua niin kutsutulla siirtymäpuheella: *"Nyt ensiksi... Sitten sen jälkeen..."* Seuraavaksi kysyn sinulta siitä, kun..." Ajankäyttö tutustumiseen ja tilanteen raamittamiseen palvelee molempia osapuolia ja maksaa itsensä takaisin usein monin verroin. Kuulustelija saa selkeän käsityksen siitä, mihin kuultava pystyy, mitä tämä ymmärtää ja miten kuulustelua tulee sopeuttaa ja rakentaa. Erityispiirteinen kuulusteltava puolestaan hyötyy siitä, että kuulustelija ja tilanne tulevat hänelle tutuiksi ja hän saa harjoitusta kuulusteluissa käytettävään vuorovaikutustyyliin. Lisäksi voidaan välttyä kommunikaatiossa ja koko esitutkinnassa tapahtuvilta virheiltiltä, joiden parsimiseen kuluisi runsaasti aikaa.

Vaikka kuulusteltavalla olisi vaikeuksia kertomuksen tuottamisessa, puhutun kielen tai kokemiensa tapahtumien ymmärtämisessä, ei tämä tee johdattelua kuulustelutilanteessa yhtään sen oikeutummaksi. Johdattelu on päinvastoin jopa erityisen riskialtista tällaisten henkilöiden kohdalla. Tämä johtuu siitä, että henkilö, jolla on puutteellinen ymmärryskyky, tavallisesta poikkeavat muisti- ja havaintotoiminnot sekä heikko luottamus omiin kykyihin, on vielä tavanomaista alttiimpi mukautumaan kuulustelijan ehdotuksiin ja näkemyksiin. Joskus kuulustelijalla saattaa herätä inhimillinen tarve auttaa ja helpottaa kuultavan kerrontaa kysymällä hyvin suppeita onko- ja oliko-alkuisia kysymyksiä tai johdattelevia kysymyksiä. Johdattelevissa kysymyksissä kuulustelija ehdottaa tietynlaisia tapahtumakulkuja tai yksityiskohtia. Tällaisiin kysymyksiin vastaaminen on toki helppoa, mutta luotettavaa se ei ole.

Oikea tapa edesauttaa kuultavan kerronnan tuottamista ovat ytimekkäät kysymysmuotoilut, joissa on yksi päälause, yksi selkeä kysymyssana, kaiken kaikkiaan mahdollisimman vähän sanoja, eikä epämääräisiä pronominiviittauksia (se, siitä, sinne). Tällaisia selkeitä kuulustelukysymyksiä ovat esimerkiksi seuraavat: *"Kerro siitä, kun menit taloon?" "Mitä näit pihalla?" "Kuka avasi talon oven?" "Mitä Matti sanoi sinulle?"* Kuultavalle esitetään yksi kysymys kerrallaan, minkä jälkeen annetaan riittävästi aikaa vastata. Lisäksi voidaan kysyä useaan kertaan: *"Mitä muuta?"* Muita kertomuksen jatkamista auttavia kysymyksiä ovat esimerkiksi seuraavat: *"Kerro lisää siitä, kun..." "Äsken sanoit, että hän huusi. Kerro tarkemmin*

tuosta huutamisesta.” *”Mitä seuraavaksi tapahtui?”* Tällaisia kysymyksiä tarvitaan, sillä oma-aloitteisen pitkän tapahtumajärjestyksessä etenevän kertomuksen tuottaminen voi olla erityispiirteiselle kuultavalle hankalaa ja raskasta. Kuulustelija auttaa fokuksen ylläpitämisessä selkeillä kysymyksillään, mikä palvelee niin kielellisistä haasteista kärsivää kuin keskittymisenkin kanssa kamppailevaa kuultavaa. Kuulustelija voi tuottaa myös kysymysten lisäksi selkeyttävää puhetta: *”Seuraavaksi puhumme siitä päivästä, kun varkaat tulivat kotiin. Aloitetaan ihan aamusta.”* *”Nyt aion kysyä sinulta siitä, kun olit polkupyörävarastossa.”*

Abstraktit käsitteet, kuten vaikkapa ”tapahtuma” tai ”tilanne”, voivat olla erityispiirteisille kuultaville vaikeita hahmottaa, samoin monet hankalat termit, sivistyssanat tai kuulusteluihin liittyvät juridiset ohjeistukset. Aikaa, kestoja, vauhtia ja kokoa ilmaisevat käsitteet voivat olla kuultavalla hakusessa ja niihin liittyvät arviot epäluotettavia. Oma puheentuotto kannattaakin pitää käsitteistöltään hyvin selväkielisenä, jotta väärinymmärryksiltä vältyttäisiin.

Joskus rikoksen asianosaisina on henkilöitä, joiden kehityksen ja mielenterveyden haasteet ovat erittäin vakavia. Tällaisia tilanteita ovat esimerkiksi rikosasiat, joissa kuultava on psykiatrisessa osastohoidossa. Poliisin on hyvä keskustella hoitotahon kanssa kuulustelujen suorittamisesta, sillä yhdessä voidaan miettiä optimaalista ajankohtaa sekä tehostaa psyykkistä tukea, jotta rikosasian selvittely ei vaarantaisi kuultavan terveydentilaa tai jopa henkeä (esimerkiksi itsemurhariskiä nostamalla).

Joidenkin häiriöt tai kehitykselliset ongelmat ovat niin vakavia, ettei kuulustelu ole mahdollista lainkaan. Vähimmäisvaatimuksena kuulustelulle on se, että henkilö pystyy tuottamaan ymmärrettävää kertomusta itsenäisesti. Pelkkä pään puistelu ja nyökkääminen taikka kuvakortein tapahtuva kommunikaatio ei ole riittävän luotettava lähtökohta kuulusteluun.

Vaikeavammaisen kommunikoinnista toisen henkilön välityksellä käytetään käsitettä fasilointi. Käytännössä fasiloinnissa vammaisen henkilön avustaja tai läheinen kannattelee ja liikuttelee henkilön kättä esimerkiksi tietokoneen tai kommunikaattorin näppäimistöillä. Vammaisen avustaja voi uskoa itse varsin voimakkaasti, että syvästi autistinen tai vaikeasti vammaisen henkilö tuot-

taa kerrontaa, mutta tosiasiaassa puheterapeuttien avulla tehtävillä sokkotesteillä voidaan melko helposti saada selville, että tekstin tuottaa kättä ohjaileva avustaja (mm. Suomen puheterapeuttiliitto, 2016; Schlosser ym., 2014). Näin ollen toisen henkilön kautta tapahtuva viestintä on lähtökohtaisesti erittäin epäluotettava keino kuulusteluun. Fasilitointia ei hyväksytä oikeusprosessissa (Perona ym., 2005; Gorman, 1999).

TUNTEET KUULUSTELUISSA

Rikoksen kohteeksi joutuminen on osalle kuulusteltavista yksittäinen kertaluontoinen tapahtuma, joka järkyttää ja traumatisoi. Toisaalta tutkimusten perusteella tiedetään, että samat ihmiset saattavat joutua rikoksen uhreiksi toistuvasti ja osa elää rikostapahtumien keskiössä pitkään traumatisoituen vuosien ajan esimerkiksi seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai perheväkivallasta. Traumatisoitunut asianomistaja saattaa olla kuulustelussa järkyttynyt, tunteikas ja ahdistunut. Toisaalta osa kannattelee itseään voimakkaista tunteista huolimatta kuulustelussa hyvin ja pyrkii pitämään tunteet tilanteen ulkopuolella. Tunteita tai niiden puuttumista ei tulisi kuulusteluissa pitää merkinä kertomuksen luotettavuudesta, sillä ihmisillä on varsin erilaisia tapoja suhtautua asioihin ja säädellä tunteitaan.

Uhrin tunnekokemus voi olla edelleen kuulustelutilanteessa hyvin voimakas riippumatta siitä, onko kyseessä esimerkiksi murtovarkaus omaan kotiin tai raiskatuksi tuleminen. Myös rikoksen tapahtuminen hiljattain saattaa edelleen kuulustelussa kuohuttaa mieltä ja saada kuultavan vaikuttamaan kovin epäjäsentyneeltä. Rikos on aina henkinen tai fyysinen loukkaus. Se murentaa perusturvallisuuden tunnetta sekä vaurioittaa uskomuksia hyvästä oikeudenmukaisesta maailmasta ja siitä, ettei itselle tai läheisille voisi tapahtua mitään pahaa. Vaikka joskus rikosten tosiasialliset jäljet olisivat pieniä, saattaa ihmisiä järkyttää se, mitä olisi voinut tapahtua.

Rikosasiaan liittyviä tunteita voidaan jaotella neljään ryhmään: rikostapahtumaan liittyvät tunteet (kuten pelko, hämmennys, kau-

hu), rikoksen tekijään liittyvät tunteet (kuten viha, pettymys, kiintymys), rikoksen uhriin liittyvät tunteet (kuten syyllisyys, katumus, häpeä) ja rikoksen paljastumiseen liittyvät tunteet (kuten helpotus, toivo, epäusko).

Joskus asianomistajien tunteikkuus voi poliisin näkökulmasta tuntua työläältä, ikään kuin tunteet häiritsisivät työtehtävän suorittamista ja faktoissa pysymistä. Lisäksi itkusherkkien tai järkyt-tyneiden kuulusteltavien kanssa samassa huoneessa oleminen voi olla raskasta ja epämieluisaa, mikä saa toivomaan, voisiko asianomistaja vain vastata kysymyksiin ja jättää tunneasiat ystävänsä olkapäätä vasten itkettäviksi. Tunteita ei kuitenkaan kannata pyrkiä eristämään kuulusteluhuoneesta. Niillä on tärkeä tehtävä elävien ja aitojen muistojen mieleen palautumisessa. Tapahtumien keskiöön vaipuminen omissa muistoissa edesauttaa kattavan kertomuksen tuottamista. Tapahtumiin liittyviä ajatuksia ja tunteita ei myöskään kertomuksen uskottavuuden näkökulmasta ole järkevää pyrkiä rajaamaan pois. Aito muistikuva pitää sisällään faktuaalisten tapahtumien ohessa myös muistoja siitä, mitä rikostapahtumiin liittyvissä tilanteissa ajatteli, ihmetteli, puhui ja tunsu. Näitä asioita kuulusteluissa kannattaa jopa erikseen kysyä, sillä ne auttavat kuultavaa muistamisessa ja saattavat nostaa esille tärkeitä ja yllättäviäkin yksityiskohtia. Liian tiukat vaatimukset tunteiden kurissa pitämiseen ja tapahtumafaktoissa pysymiseen saattavat puolestaan rajata kertomusta liiaksi, estää muistikuvien mieleen palautumista ja stressata kuultavaa, sillä voimavaroja joudutaan suuntaamaan tunteiden kontrollointiin.

Kuulusteluissa tulisi siis sallia tunnereaktioita, ja jopa kysyä niistä. Hyviä tunteisiin liittyviä kysymyksiä ovat esimerkiksi: *”Mitä ajattelit kun hän sanoi sinulle sillä tavalla?”* *”Mitä tunsit siinä hetkessä kun...?”* *”Mitä tunnet tätä henkilöä kohtaan tällä hetkellä?”* *”Mitä tunteita sinulla herää, kun mietit näitä tapahtumia nyt jälkikäteen?”*

Poliiseja koulutettaessa kysytään usein, onko olemassa riski sille, että poliisi ei enää olekaan poliisi vaan terapeutti, jos kuulusteluissa aletaan puhua tunteista. Oman ammattiroolin hämärtyminen saattaa askarruttaa, ja sopivan joustavan ammattiminän löytäminen edellyttääkin jonkin verran työstämistä. Oleellista on huoma-

ta kaksi asiaa. Ensinnäkin poliisin työ edellyttää kykyä mukautua erilaisiin rooleihin ja tilanteisiin. Kaikki roolit eivät välttämättä ole lähimpänä omaa aidointa persoonaa tai edusta stereotypiaa auktoritatiivisesta ja maskuliinisesta poliisista. Eräs kokenut ja taitava Keskusrikospoliisin kuulustelija ilmaisikin hyvän kuulustelijan olevan eräänlainen sosiaalinen kameleontti, joka pystyy omaksumaan sellaisen roolin suhteessa kuultavaan, mikä parhaiten edesauttaa yhteistyösuhteen muodostumista ja asioiden kertomista. Toinen huomionarvoinen seikka on se, että tuki on eri asia kuin terapia. Tukeminen, kuunteleminen ja empatia eivät vielä tee kenestäkään poliisista vahingossa terapeuttia. Kuulusteltavan tukeminen kerroksen tuottamisessa ja empaattinen suhtautuminen kuultavan läpikäymiin tapahtumiin itse asiassa nimenomaan ovat poliisin työtä. Tieteellisen tutkimuksen perusteella on nimittäin osoitettu, että empaattisesti kuulusteluissa toimivat poliisit onnistuvat keräämään kuulusteltaviltaan kattavimmat ja yksityiskohtaisemmat kuulustelukertomukset. Näin ollen lämmin ja tunteita salliva ote kuulustelussa palvelee esitutkinnan tarkoituksia loistavasti. Tunnekokemusten huomioiminen edesauttaa yhteistyösuhteen syntymistä. Tunnekokemusten huomiotta jättäminen puolestaan on yleinen syy sille, ettei kuulusteltava puhu kokemuksestaan. (Risan ym., 2016; Risan ym., 2018.)

Vaikka empatiaa poliisikuulusteluissa on tutkittu jonkin verran (mm. Baker-Eck ym. 2020; Jakobsen, 2019), saattaa silti olla epäselvää, mitä empatia käytännössä voisi olla. Kyse on paitsi sanallisista ilmaisuista myös konkreettisista teoista. Empatia ei tarkoita sitä, että kuulustelija kokisi kuultavan tunteita ja sulautuisi samaan tunnetilaan. Pikemminkin kuulustelijan tehtävänä on pysyä neutraalina, levollisena ja vakaana kuultavan eläessä läpi vaikeita kokemuksiaan. Kuulustelijan tulisi ilmaista sanallisesti ymmärrystä kuulusteltavan tunteita kohtaan: *”Ymmärrän, että näihin muistikuviin palaaminen voi tuntua ahdistavalta.”* *”Huomaan, että sinua alkaa itkettää, kun puhumme tästä.”* *”Ei haittaa jos liikutut, se on ihan luonnollista.”* *”Tämä on varmasti raskasta, että asiaa täytyy nyt läpikäydä näin yksityiskohtaisesti.”*

Kuulustelija voi suoraan ilmaista omaa kykyään kestää ja kuulla vaikeitakin asioita. Tällaiset sanat voivat olla erityisen tarpeellisia

silloin, kun kuulusteltavalla on kerrottavanaan pelottavia kokemuksia tai tapahtumia, joihin liittyy voimakkaita häpeän tunteita tai itesyytöksiä. Traumaattisia asioita kokeneen ihmisen hallinnantunne on järkkynyt, joten on tärkeää, että hän voisi säilyttää hallinnantunteen kuulustelussa. Kuulusteltavan hallinnantunnetta vaikeiden asioiden käsittelyyn voi tukea jo ennen kuulustelun aloittamista tuomalla esiin, että kuulustelutilanteessa hänen on sallittua puhua kaikista haluamistaan asioista, omin sanoin ja omaan tahtiin, ja myös ilmaista rohkeasti, mikäli jokin kysytty asia on liian vaikea ääneen puhuttavaksi. Tällä voidaan välttää sitä, että kuultava verhoaisi kipeitä asioita vastailemalla, ettei tiedä tai muista.

Tilanteissa, joissa kuultava sanoo, ettei pysty kertomaan, voi kerrontaa yrittää helpottaa korostamalla kertomisen tärkeyttä niin tutkinnan kuin henkilön itsensäkin kannalta, mutta myös tarjoutumalla avuksi: *”Voisinko minä tehdä jotakin sellaista, mikä auttaisi sinua kertomaan?”* Tällaisia kuultavien kokemia helpottavia asioita saattavat olla esimerkiksi se, ettei kuulustelija katso häneen päin, kuultava saa kääntyä tuolillaan selin, hän voi kirjoittaa vaikeimmat lauseet ensin paperille, josta kuulustelija lukee ne ääneen tai kerronnan aloittaminen ensiksi jostain kuultavan valitsemasta helpommasta tapahtumakerrasta tai yksityiskohdasta. Kuulustelija voi myös muistuttaa, että missä tahansa vaiheessa kuultava saa itse keskeyttää ja pyytää taukoa kuulusteluun. Vaikka taukoa ei lopulta edes tarvittaisi, on sen merkitys silti todellinen: pelkkä mahdollisuus ”hätäuloskäyntiin” auttaa lähestymään pelottavaa tai ahdistavaa muistoa hallitusti ja ilman pakotetuksi tulemisen tunnetta.

Empaattiset eleet ovat myös konkreettisia tekoja, kuten nenäliinan ja vesilasin tarjoamista kuulusteltavalle. Myös taukoa voi itse ehdottaa, mikäli vaikuttaa siltä, että kuulusteltavan olisi hyvä saada rauhoittua, koota itseään tai päästä hetkeksi hengähtämään vaikean asian ääreltä. Tauon ehdottamisessa on kuitenkin oltava tarkkana. Tauon ei pitäisi näyttäytyä torjuvana eleenä siten, että kuulustelija viestittää kuulustelutilanteen katkaisua heti, kun kuultava ilmaisee vaikeita tunteita ja itkee. Vaikeiden tunteiden sietäminen ja vastaanottaminen ovat osa niiden säätelyä – kun kuulustelija kestää, kuulusteltavankin on helpompi kestää.

Patrick Risan (2017) on väitöskirjassaan nostanut esille tunteiden merkityksen kuulustelutilanteen onnistumisen elementtinä. Poliisiin tulisi viestittää sallivuutta ja sietokykyä kuultavan tunnelmaisua kohtaan ja auttaa kuulusteltavaa vaikeiden tunteiden säätelyssä. Kuulustelijan ilmaiseman toleranssin (*”kestän kyllä kuulla”, ”minulle voit kertoa”, ”olen tottunut työssäni monenlaisiin asioihin”*) on huomattu olevan tärkeä keino asianomistajien ja todistajien kyvyssä kertoa rikostapahtumista. Utøyan saaren tapahtumien uhreilla ja todistajilla oli norjalaisten poliisien suorittamien kuulusteluiden aikana ilmennyt erilaisia ahdistavia tunteita ja oireita sekä esimerkiksi irrationaalisia pelkoja tekijää kohtaan. Näitä poliisit olivat kuulustelutilanteissa lievittäneet sanojen lisäksi tekojen avulla, kuten sulkemalla kaihtimia ja lukitsemalla ovia. Kuulustelujen onnistumiseksi poliisiin kannattaakin pyrkiä vastaamaan kuulusteltavan emotionaalisiin tarpeisiin: auttaa kuultavaa tuntemaan olonsa turvalliseksi, lievittää pelkoja ja muita ahdistavia tai kiusallisia tunteita sekä luoda myönteistä ilmapiiriä kuulustelutilanteeseen. Tunteiden huomioiminen kuulusteluissa ei koske vain traumaattisten tapahtumien uhreja ja todistajia. Myös epäillyt rikoksenteijät saattavat kokea esimerkiksi pelkoa, surua ja järkytystä. Kuultavan asemasta ja tunteiden laadusta riippumatta tunnekokemusten huomioiminen kuulustelussa voi edesauttaa yhteistyötä, avata keskustelua ja herättää luottamusta.

KUULUSTELUMENETELMÄT

Maailmalla on tutkittu erilaisia kuulustelumenetelmiä paljon ja sitä kautta saatu tietoa kaikkein parhaiten poliisityöhön soveltuvista menetelmistä. Yksi tutkitusti toimivimpia kuulustelumenetelmiä on **kognitiivinen haastattelu**. Sen keskeisin tavoite on ottaa kuulustelutilanteessa huomioon ihmisen tiedonkäsittelyn muodot mahdollisimman optimaalisesti. Kognitio-sanalla viitataan kaikkiin ihmisen tiedonkäsittelyllisiin keinoihin, ja kognitiivisia toimintoja ovat esimerkiksi havaitseminen, ajattelevuus, muistaminen ja puhuminen. Kognitiivisen haastattelun (cognitive interview, CI) kehittäjiä ovat psykologit, jotka ryhtyivät 80–90-lu-

vuilla poliisi- ja oikeusalan ammattilaisten pyynnöistä kehittämään metodia laadukkaisiin silminnäkijäkuulusteluihin. (Memon ym., 2010.) Poliisien suorittamissa kuulusteluissa oli havaittu lukuisia puutteita, kuten jatkuvia keskeytyksiä, suljettuja kysymyksiä sekä lyhyisiin vastauksiin johtavien kysymysten käyttöä (Howitt, 2015). Kehittämisen taustalla olivat myös aiemmin esitellyt Loftuksen tutkimustulokset siitä, kuinka hauras muisti on, sekä ajatus siitä, että kognitiivista psykologiaa ja vuorovaikutusta koskevaa tutkimusnäyttöä yhdistelemällä voitaisiin rakentaa näyttöön perustuva haastattelumenetelmä. Kognitiivinen haastattelu on todettu tehokkaaksi keinoksi sen suhteen, miten hyvin muistista saadaan palautettua virheetöntä ja laajaa tietoa (Memon ym., 2010). Kognitiivisen haastattelun pohjana on vahva tieteellinen näyttö, ja kyseistä menetelmää voidaan pitää lähes kaikkien tutkitusti toimivien kuulustelumenetelmien selkärankana.

Kognitiivinen haastattelu perustuu psykologiseen tieteelliseen tietoon siitä, kuinka muisti toimii ja kuinka vuorovaikutustilanne vaikuttaa kerrontaan. Se sisältää useita muistista palauttamiseen sekä keskusteluun liittyviä tekniikoita. Psykologit Geiselman ja Fisher julkaisivat ensimmäisen version metodistaan vuonna 1984. Metodi sisälsi neljä muistista palauttamisen tekniikkaa. Näistä yksi on ns. mielikuvamatkustaminen, jossa kuultavaa pyydetään matkaamaan mielessään takaisin tapahtumahetkeen ja kuvittelemaan ympärilleen tapahtumapaikan fyysinen konteksti. Mielikuvaa voidaan vahvistaa kysymällä eri aisteihin liittyviä kysymyksiä (mitä näet, kuulet jne.). Kuultava uppoutuu mielessään rikoksen tapahtumien kontekstiin. Silmien sulkeminen voi auttaa todellisen maailman ja kuulusteluhuoneen poissulkemista. Tällainen mentaalinen paluu takaisin tapahtumapaikalle helpottaa muistikuvien mieleenpalautusta. Kuulustelija ei saa keskeyttää kuultavaa, vaan tämä kertoo omaan tahtiinsa havainnoistaan ja kokemuksestaan. Toinen keino kognitiivisessa kuulustelussa onkin se, että kuultavaa kehoitetaan kertomaan kaikki mitä hän muistaa, myös sellainen minkä hän muistaa vain osittain tai minkä hän ajatteli olevan epärelevanttia. Kolmas tekniikka on pyytää kuulteltavaa vaihtamaan perspektiiviä ja kertomaan tapahtumasarja oman näkökulmansa sijasta myös jonkun toisen paikallaolleen henkilön

näkökulmasta. Neljäntenä keinona voidaan käyttää tapahtumien kertomista eri aikajärjestyksessä, kuten aivan alusta lähtien, lopusta alkuun tai esimerkiksi keskikohdasta lähtien. (Memon ym., 2010; Howitt, 2015; Takaniemi, 2021.)

Ihmisen muisti ei ole aakkosjärjestetty kirjasto tai loogisesti järjestelty hakemisto. Muistia voisi ennemmin luonnehtia verkostoksi, jossa asiat ja muistot ovat linkittyneet toisiinsa. Kuulustelijan ohjeet ovat muistivihjeitä, ikään kuin koukkuja, joiden avulla tapahtumaan liittyvää muistiverkkoa nostetaan pintaan. Jokin ohje ja näkökulma voi olla tärkeä koukku asian mieleen juolahtamisessa. Muisti tarvitsee vihjeitä, ja muiston lähestyminen eri keinoinen kautta on tehokasta. Perinteisen kertomisen lisäksi esimerkiksi käsilä näyttäminen, ilmeiden matkiminen tai piirrosten tekeminen ovat hyviä keinoja.

Kognitiivista haastattelua on myöhemmin kehitetty ja paranneltu entisestään (Enhanced cognitive interview, ECI) muun muassa korostamalla kuultavan keskeistä roolia, jotta hän saa kontrolloida kertomuksen tuottamista ja etenemistä, ja kuulustelijan tehtävänä on aktiivinen kuuntelu. Kuulustelijan tulee esittää lähinnä avoimia kerro-kysymyksiä. Myös kontaktin luomista ja yhteistyösuhteen synnyttämistä kuulustelijan ja kuultavan välille pidetään merkittävänä. Kuultavalle tulee selventää, että hänen kuuluu rohkeasti ilmaista, mikäli ei tiedä tai muista jotakin. Tilanne strukturoidaan kertomalla kuultavalle ensin siitä, missä ollaan, miksi ja miten. On turvallista tietää mitä seuraavaksi tapahtuu ja kuinka kuulustelu- sa edetään. Kuultavankin on sallittua kysyä ja tarkentaa epäselviä asioita poliisilta. Tunnekokemuksia koskevilla kysymyksillä välitetään empatiaa ja kiinnostuneisuutta siitä, miltä kuultavasta tuntuu: *”Mitä ajattelit ja tunsit siinä tilanteessa?”* *”Miltä tuntui nähdä hänet?”*

Kognitiivista haastattelua on Memonin ym. (2010) meta-analyysin mukaan sovellettu monenlaisiin tilanteisiin, joissa on tärkeää saada tietoa haastateltavien tarkoista muistikuvista. Menetelmästä on tehty erilaisia muunneltuja versioita eri tarkoituksiin, kuten lapsille sopivaksi. CI:n sovellettavuudesta epäiltyjen kuulustelumenetelmäksi on vain vähän tietoa. Huomionarvoista on menetelmän perustuminen yhteistyöhaluun. Yhteistyöhaluttomille, vastaha-

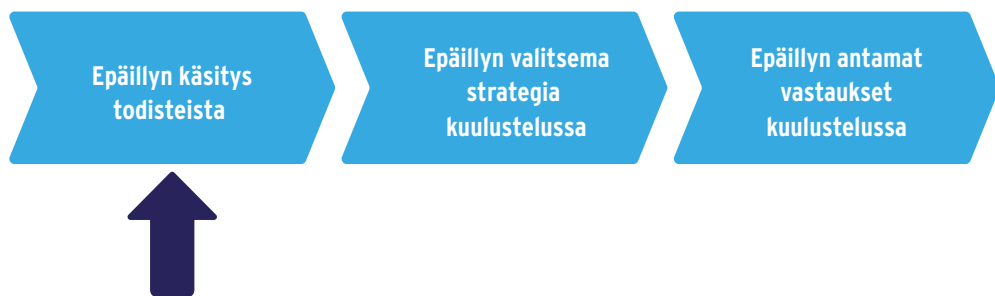
koisille tai vaikenneville kuulusteltaville sen soveltaminen voi olla hankalaa. Toisaalta on muistettava, että joskus epäillyt toimivat varsin hyvin yhteistyössä ja haluavat selvittää tapahtumat rehellisesti. Epäillyn alkuperäisestä yhteistyöhalukkuudesta riippumatta kognitiivinen haastattelu sisältää osioita, jotka sitä voivat edistää. Näitä ovat esimerkiksi panostaminen kontaktin muodostumiseen kuulustelun alussa, kuulustelutilanteen selittäminen sekä mahdollisuus omaehtoiseen kerronnan tuottoon avointen kysymysten avulla.

Geiselman (2012) on muokannut menetelmästä oman version epäillyille sopivaksi (Cognitive interview for suspects, CIS). CIS:n aluksi epäilty kertoo tapahtumista avoimesti omin sanoin, jonka jälkeen häntä pyydetään *piirtämään* tapahtumia. Hänelle esitetään asiasta lisää avoimia kysymyksiä. Toisessa vaiheessa epäiltyä pyydetään kertomaan tapahtumat *päinvastaisessa järjestyksessä*. Vasta toisen vaiheen jälkeen haastattelijä voi ottaa esille mahdolliset kertomuksen ristiriitaisuudet. Geiselmanin tutkimuksessa selvisi, että valheellisen tarinan tunnistaminen oli harvoin mahdollista vielä avoimen kerronnan kohdalla, mutta seuraavissa CIS:n vaiheissa kuulustelija kykeni selvästi paremmin erottelemaan todenmukaiset ja valheelliset kertomukset toisistaan. (Geiselman, 2012; Logue ym., 2015.)

Kognitiivinen haastattelu on todettu toimivaksi lukuisissa tutkimuksissa ympäri maailmaa. Sitä on tutkittu erityyppisillä todistajilla, tapahtumilla ja tapahtuma-ajoilla. Se on lisäksi todettu erityisen toimivaksi monimutkaisten tapahtumien selvittämisessä. (Paulo ym., 2013.) Memonin ym. (2010) meta-analyysin mukaan verrattaessa kontrollihaastatteluihin kognitiivisen haastattelun käyttö lisäsi merkittävästi todenmukaisten yksityiskohtien määrää. Haittapuolena on se, että menetelmä näyttää lisäävän myös jonkin verran vääriäkin yksityiskohtia. Tästä huolimatta tutkimukset osoittavat sen tuottavan tavanomaiseen poliisikuulusteluun verrattuna enemmän rikostutkinnan kannalta merkityksellistä ja laadukasta tietoa. (Howitt, 2015; Memon, 2010; Vrij ym., 2017.)

Toinen tutkimuksissa suositeltu kuulustelumenetelmä on **Strategic Use of Evidence, eli SUE-menetelmä**. Menetelmä on tarkoitettu epäiltyjen kuulusteluun. Toimivuutensa ohella se näyttää-

tyy verrattain kustannustehokkaana kuulustelumenetelmänä, joka on helppo oppia. Lyhyt kolmen tunnin koulutus näyttää antavan merkittäviä tuloksia kuulusteluissa onnistumisen suhteen. (Hartwig ym., 2006; Luke ym., 2016; Tekin ym., 2015.) Strategic Use of Evidence eli SUE-menetelmä keskittyy nimensä mukaisesti siihen, miten ja mitä kuulustelija paljastaa epäilylle poliisin keräämästä näytöstä. Näyttöä käytetään strategisesti siten, että kuulustelija suunnittelee etukäteen, missä kohtaa mitään tietoa paljastaa ja millä tavalla niistä epäilylle kertoo. Todisteita ei koskaan paljasteta heti aluksi. Kuulustelija esittää tietoa olevan vain vähän ja kysyy epäilyltä sellaistaikin, mitä jo muun tutkinnan perusteella tiedetään. SUE-menetelmän ideana on se, että epäilty muodostaa ennen kuulusteluita ja niiden aikana käsityksen siitä, mitä poliisi tietää. Poliisilla on mahdollisuus vaikuttaa epäillyn käsityksiin, luuloihin ja olettamuksiin. Perusolettamus SUE:n taustalla on myös se, että epäilty pyrkii aina rakentamaan valheen yhteensopivaksi poliisin tietojen kanssa. Tästä tehdään epäilylle vaikea tehtävä jättämällä epäselväksi se, mitä kerätty näyttö on. (Granhag ym., 2013; Granhag, 2014.)

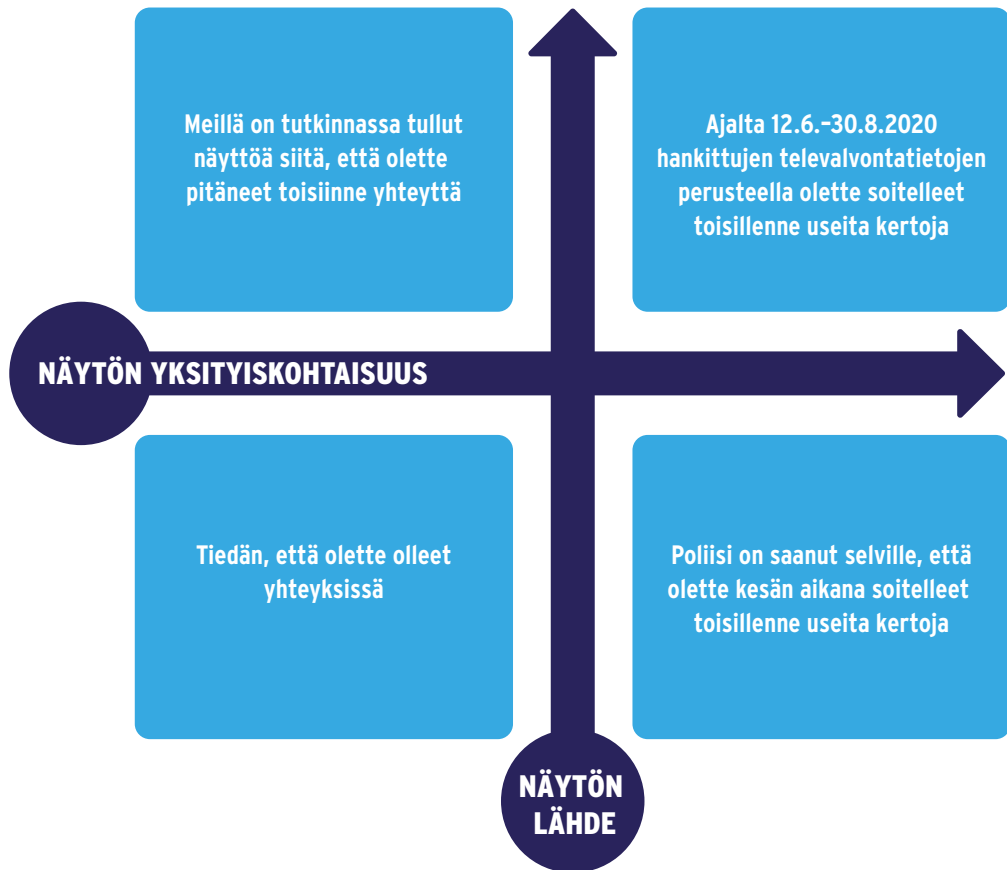

KUVIO 3. SUE-menetelmän perusajatus.

Edellä olevassa kuvassa havainnollistetaan epäillyn käyttäytymistä kuulustelutilanteessa. Epäillyllä on jonkinlainen käsitys todisteista. Käsityksensä pohjalta hän valitsee strategian kuulustelutilanteeseen ja tämä ohjaa hänen vastaustensa sisältöä. Poliisin pyrkimyksenä on päästä vaikuttamaan käyttäytymisketjun ensimmäiseen vaiheeseen ja tätä kautta kuulustelun lopputulokseen. Tavoitteena on käyttää loppuun epäillyn vaihtoehtoiset selitykset todisteille yksi kerrallaan, ja osoittaa niiden olevan keskenään ristiriitaisia. Mikäli epäilty on syyllinen ja valehtelee, hän jää kiinni valehtelusta ja ristiriitaisuuksista. Hän joutuu toistuvasti muuttamaan kertomustaan. Tämä puolestaan saattaa ajaa hänet umpikujaan ja tunnustukseen, tai vähintäänkin heikentää hänen uskottavuuttaan esitutkinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä (Granhag & Hartwig, 2015; Granhag, 2014).

Menetelmän käyttö edellyttää sitä, että jonkinlaista näyttöä todella on olemassa ennen kuulustelun suorittamista. Kysymyksiä esitetään kognitiivisen haastattelun periaatteita noudattaen ensin avoimesti ja laajaa kerrontaa pyytäen. Yksityiskohtaisempien ja suppeiden kysymysten aika on vasta kuulustelun lopussa. Kysymysmuotoiluun kiinnitetään huomiota siten, että niissä ei paljasteta, mistä tieto on peräisin tai kuinka vahvaa näyttö on (esim. *”Minulla on käsitys, että olisit ollut pankin lähistöellä”* vrt. *”Olen nähnyt valvontakameratallenteen, jossa seisot pankin edessä”*). Näin jätetään paremmin tilaa epäillyn ei-uskottaville ja ristiriitaisille selityksille. (Luke ym., 2016.)

Näytön esittäminen ryhmitellään eri kategorioihin. Kategorioita voidaan kuvata nelikenttänä, jossa toisiaan risteävät suorat kuvaavat näytön lähteen esittämistarkkuutta sekä näytön yksityiskohtien esittämistarkkuutta. Kuulustelijan tulee siis pohtia, kuinka spesifisti kertoo tiedoistaan ja siitä, mistä ne ovat peräisin. SUE-menetelmään kuuluva nelikenttä on kuulustelijan työkalu, joka auttaa visuaalisesti hahmottamaan ja suunnittelemaan näytön esille tuomista. Näytön esittämisessä kannattaa edetä varovaisesti ja mukailen sitä, mitä uskoo epäillyn luulevan poliisin todisteista. (Granhag ym., 2013.)

KUVIO 4. Esimerkki kerätyn näytön esittämistarkkuudesta, kun kuultava kiistää tuntevansa tiettyä henkilöä.

SUE:n toimivuutta on tutkittu (mm. Hartwig ym., 2006; Tekin ym., 2015; Luke ym., 2016; Sorochinski ym., 2014) kymmenissä tieteellisissä tutkimuksissa. Menetelmän käytöstä on laadittu myös meta-analyysi kattaen useita satoja kuulusteluita (Hartwig, Granhag, Luke, 2014). Tutkimusten perusteella voidaan todeta, että SUE on osoittautunut hyödylliseksi ja sen käyttöä voidaan suositella kuulusteluiden toteuttamiseen. Kuulustelumenetelmä vaikuttaisi ole-

van käyttökelpoinen jopa silloinkin, vaikka epäilty olisi siitä tietoinen (Luke ym., 2016). SUE:n käyttöön koulutetut henkilöt saavat epäiltynä kuulusteltavien joukosta huomattavasti todennäköisemmin (65–85%) selville todellisen tekijän kuin sellaiset, joilla koulutusta tähän menetelmään ei ollut (43–56%). SUE:n toimivuuden arvioidaan perustuvan näytön esille tuomiseen oikealla hetkellä (riittävän myöhään) ja oikealla tavalla (siten, ettei epäillylle synny kokonaiskuvaa poliisin tiedoista eikä siitä, mistä tiedot ovat peräisin). Tällöin epäillyt tarjosivat kuulusteluissa käsitystensä pohjalta uutta tietoa sekä antoivat todisteiden vastaisia selityksiä. Menetelmää tuntemattomat poliisit puolestaan sortuivat paljastamaan näytön epäsuotuisasti ja varhaisemmassa vaiheessa. (Hartwig ym., 2006; Luke ym., 2016; Tekin ym., 2015.)

Varsinaisten kuulustelumenetelmien lisäksi on olemassa myös kuulustelumalleja, joissa tietyn yksityiskohtaisen menetelmän sijaan hahmotetaan laajemmin kuulustelun kannalta oleellisia osia ja menettelytapoja. Tunnetuin näistä on **PEACE-malli**, joka on laajasti käytössä Britanniassa ja on sieltä levinnyt myös muihin maihin, kuten Norjaan ja Uuteen-Seelantiin. PEACE-mallin mukainen kuulustelijan toiminta on kuultavan asemasta riippumatta ennakkoluulotonta ja reilua ja tavoittelee luotettavaa ja täsmällistä tietoa. Malli huomioi hyvin myös kuultavan mahdollisen alttiuden vääriin tunnustuksiin. Keskeistä mallin käytölle on myös se, että kuulustelut videotallennetaan (Vrij ym., 2017; Kassin ym., 2010; Gudjonsson & Pearse, 2011.)

PEACE-malliin kuuluu nimen kirjaimien osoittamat viisi vaihetta:

P = PREPARATION & PLANNING. Ensimmäisessä vaiheessa kuulustelija valmistautuu huolella kuulusteluun muun muassa keräämällä tarvittavia tietoja ja järjestelemällä todisteita sekä suunnittelemalla kuulustelun kulkua.

E = ENGAGE & EXPLAIN. Toisessa vaiheessa on edetty kuulustelun aloitukseen. Tällöin tavoitteena on muodostaa yhteisymmärrys ja luoda kontakti kuulustelijan ja kuultavan välille. Kuultavaa pyritään sitouttamaan tavoitteelliseen työskentelyyn, ja hänelle selitetään kuulustelun tarkoitus ja päämäärä.

A = ACCOUNT, CLARIFY & CHALLENGE. Kolmas vaihe kuulustelussa on varsinaisen kertomuksen pyytäminen. Kuulustelijan

tarkoitus on avoimia kysymyksiä käyttämällä saada kuulusteltava kuvaamaan tapahtumia. Kertomuksen mahdollisia ristiriitoja selvitetään.

C = CLOSURE. Kuulustelun päättäminen tapahtuu siten, että kuulustelija esittää yhteenvetona kuulusteltavan kertomuksen ja tarjoaa tälle mahdollisuuden täydentää tai korjata kertomustaan. Lopuksi tuodaan esille myös mahdolliset ristiriitaisuudet kertomuksen ja todisteiden välillä.

E = EVALUATION. Kuulustelun jälkeen tulisi arvioida kuulustelun vaikuttavuutta ja mahdollisen uuden kuulustelun tarvetta. (Walsh & Bull, 2010; Vrij ym., 2017.)

PEACE-malli ei ole varsinainen kuulustelumenetelmä. Siihen liittyy vähäisesti struktuuria, ja se pikemminkin alleviivaa ja määrittelee suotuisia kuulustelukäytänteitä. PEACE-mallia on tutkittu sekä poliisityötä havainnoimalla että laboratoriotutkimuksilla, ja kummatkin puhuvat haastattelutavan hyötyjen puolesta (Kassin ym., 2010). Vastakkainasettelua korostavaan haastatteluun verrattuna PEACE-mallin tutkiva ja informaation keräämiseen keskittyvä haastatteluote on tutkimusten mukaan erotellut paremmin oikeita ja vääriä tuloksia. Käytännössä tällä viitataan siihen, että väärin tunnustusten määrä on laskenut, mutta oikeiden tunnustusten määrä on edelleen pysynyt korkealla. (Kassin ym., 2010.) Syynä tähän on todennäköisesti se, että PEACE-mallissa vältetään johdattelevia kysymyksiä, painostamista, valehtelua ja psykologista manipulaatiota. Sen, ettei kuulusteltavaa pidetä lähtökohtaisesti syyllisenä, on jo itsessään ajateltu vaikuttavan positiivisesti. (Gudjonsson & Pearse, 2011.)

PEACE-mallin norjalainen sovellus on KREATIV. Norjassa päädyttiin 2000-luvulla uudistamaan kansallisia kuulustelumenettelyitä ja poliisien saamaa koulutusta. Oleelliseksi nähtiin kuulustelujen kääntäminen manipuloivasta, suppeasta ja johdattelevasta kysymyksenasettelusta kohti avointa tiedonkeruuta. KREATIV-mallissa kirjaimet muodostuvat kuulustelun pääperiaatteita kuvaavista sanoista kommunikaatio, oikeusturva, etiikka ja empatia, aktiivinen tiedostaminen, avoimuuden kautta saavutettu luottamus sekä tieteelliseen näyttöön pohjautuva tieto. (Rachlew, 2003; Rachlew, 2009.) Irlannissa puolestaan PEACE-mallin pohjalta rakennettua

sovellusta kutsutaan Garda Modeliksi. Garda-malli on Irlannin kansallisen poliisin käyttämä malli kuulusteluille. Kuulustelun katsotaan rakentuvan kuudesta vaiheesta aina valmistelusta tilanteen strukturointiin ja kontaktin luomiseen sekä avoimeen kerrontaan. Näiden jälkeen kuulustelussa arvioidaan kerrontaa ja tarvittaessa haastetaan kuultavaa. Lopetusvaiheessa tehdään yhteenvetoa, tarjotaan tilaa mahdollisille lisäyksille ja kuultavan kysymyksille sekä keskustellaan tulevista toimenpiteistä. Garda-malliin kuuluu systemaattinen poliisien koulutus, joka pitää sisällään luentoja, käytännön rooliharjoitteita, henkilökohtaista palautetta ja tapaus-esimerkkeihin pohjautuvaa työskentelyä. Garda-malli määrittelee myös kuulusteluosaamisen taitotasot, joiden osaamistavoitteiden hallintaa mitataan tasokokein. (Noone, 2015.) Garda Model ja KREATIV kertovat siitä, että PEACE-mallin keskeiset ajatukset ja tieteellinen pohja ovat innoittaneet varioimaan sitä kansallisiin käytänteisiin, kulttuuriin ja lainsäädäntöihin sopivaksi. Samalla variaatiot kuitenkin myös luovat tarpeen mitata ja arvioida kunkin mallin validiteettia tieteellisin tutkimuksin, jotta voidaan varmistua varioidun version toimivuudesta. Esimerkiksi Garda-mallia koskevaa tutkimustietoa ei lukuisiin muihin kuulustelumalleihin ja -menetelmiin verrattuna ole saatavilla juuri lainkaan.

Vaikka PEACE-malli erimaalaisine versioineen vaikuttaa yksinkertaiselta, sen opettelu ja sisäistäminen ei ole helppoa. Malli ei myöskään tarjoa kovin yksityiskohtaisia ohjeita ja menettelytapoja, vaan hahmottaa lähinnä kuulustelun vaiheet ja toimintaperiaatteet. Tutkimuksen mukaan erillisen koulutuksen käyminen PEACE-mallin käyttöön ei tehnyt kuulustelijoista vielä erityisen osaavia, sillä koulutus toi haastattelusuoritukseen vain pieniä parannuksia (Walsh & Milne, 2008). PEACE-mallin oheen voikin valita mallin pääperiaatteiden mukaisia tutkimuksissa suositettuja kuulustelumenetelmiä, kuten edellä kuvatut SUE tai Kognitiivinen haastattelu.

Edellä esitellyt Kognitiivinen haastattelu, PEACE sekä SUE edustavat **yhteisymmärryksessä tapahtuvaan informaation keruuseen (rapport-based and information gathering approach) pohjaavaa kuulustelutapaa**. Tämän suuntauksen kuulustelumenetelmät ovat saaneet alkunsa 80–90-luvuilla, ja ovat siitä saakka

kasvattaneet suosiotaan. Informaation keruuseen ja yhteisymmärrykseen tähtäävien kuulustelumenetelmien kehittäminen ja tutkiminen saivat voimakkaita sysäyksiä maailmaa järkyttäneistä julkisuuteen vuotaneista CIA:n kidutusmenetelmistä Guantanamon vankileirillä. Myös vuonna 1992 käynnistynyt Innocence Project ja DNA-näytteiden yleistymisen ovat avanneet silmiä manipulatiivisten kuulustelumenetelmien kohtalokkaista seurauksista esimerkiksi väärin tunnustusten, väärin tuomioiden, epäoikeudenmukaisuuden ja inhimillisen kärsimyksen suhteen. Innocence Project on yhdysvaltalainen järjestö, jonka tavoitteena on vapauttaa väärin perustein tuomittuja ihmisiä. Järjestö on DNA-näytteiden avulla kyennyt osoittamaan syyttömiksi satoja vankeuteen tai kuolemaan tuomittuja ja on pyrkinyt edistämään oikeusprosessin luotettavuutta muun muassa silminnäkijätunnistuksia, muistia, ajatusvääristymiä ja vääriä tunnustuksia koskevin koulutuksin ja julkaisuin.

Ankarien kuulustelumenetelmien (enhanced interrogation techniques) käyttö ei länsimaissakaan ajoitu kovin kauas historiaan, sillä esimerkiksi Yhdysvalloissa alettiin vuonna 2001 tapahtuneiden 9/11-terrori-iskujen jälkeen CIA:n toimesta kouluttaa varsin julmien kuulustelumenetelmien käyttöä. Tavoitteena oli alun perin kouluttaa sotilaita kestämaan mahdollista sotavangiksi joutumista ja kiduttamista. SERE-tekniikan (Survival, Evasion, Resistance, Escape) mukaisesti yhdysvaltalaisia sotilaita altistettiin kontrolloiduissa oloissa erilaisille kidutusmuodoille. Pian psykologit CIA:n johdolla alkoivat kehittää ja käyttää samaa tekniikkaa myös terroristiepäiltyjen kuulustelemiseen. (Jens, 2017; Vrij ym., 2017; ks. myös Committee of Armed Services, 2008.) Eettisen kritiikin ohella useissa tutkimuksissa on osoitettu tällaisten menetelmien olevan tehottomia yhteistyön, muistin toiminnan sekä valheiden tunnistamisen ongelmien vuoksi (Vrij ym., 2017).

Ankaria kuulustelutekniikoita, eli tietynlaista fyysistä ja psyykkistä kidutusta, käytettiin laajasti USA:ssa poliisitoiminnassa vielä 1930–1940-luvuilla. Suomessa tutkittua tietoa poliisien suorittamien kuulusteluiden eettisyydestä ja käytetyistä menetelmistä on äärimmäisen vähän. Ajoittain edelleen saattaa kuulla joidenkin poliisien pitävän ”koppihoitoa” yhtenä keinona päästä suotuisiin kuulustelulopputulemiin. Kuulustelutaitojen on Suomessa aiemmin katsottu

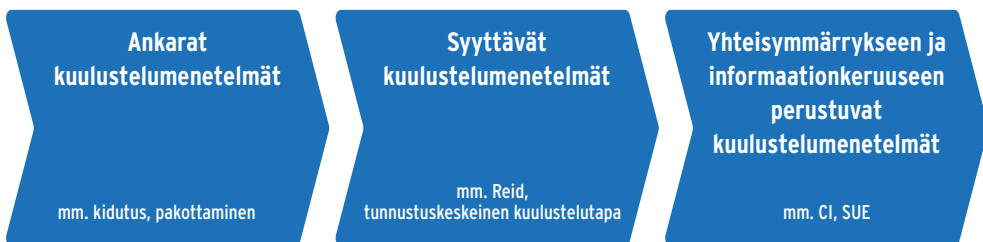
perustuneen poliisien keskinäiseen perimätietoon sekä kouluttamisen luomien mahdollisuuksien sijaan luontaisiin kuulustelukykyihin, joita joko on tai ei ole (Ellonen ym., 1996). Tämä on osaltaan saattanut vähentää kirjallisten oppaiden julkaisua ja heikentää koulutuksen kehittymistä luoden samalla riskialtista kasvualustaa epäeettisille tai epätieteellisille menettelytavoille kuulusteluissa.

Norjalainen rikostutkija ja kuulustelumenetelmistä väitöskirjansa tehnyt Asbjorn Rachlew on nostanut kriittiseen keskusteluun sitä, kuinka epäiltyjen kuulusteluissa poliisit ottavat usein vahvaksi tavoitteekseen informaation keräämisen sijasta epäillyn tunnustuksen. Tunnustuskeskeisyys näyttää vaivaavan poliisikuulusteluita ympäri maailmaa. (Mykhailov, 2018.) Vaikka tutkimustietoa toimivista kuulustelutaktiikoista on kertynyt jo 1930–50-luvuilta lähtien, tunnustusta kiskovia manipulatiivisia ja uhkaan perustuvia lähestymistapoja on käytetty yleisesti tiedustelutoiminnan lisäksi myös poliisitoiminnassa länsimaissakin vielä 90-luvulla. (Roberts, 2012; Baldwin, 1992.)

Kaikkein ankarimmat kuulustelumenetelmät alkoivat syrjäytyä **syöttävillä lähestymistavoilla (Accusatorial approaches)** amerikkalaisen oikeuslaitosreformin myötä. Syyttävät kuulustelumenetelmät katsotaan psykologiseksi manipulaatioksi. Yksi tällainen, hyvin suosituksi muodostunut syyttävä kuulustelumenetelmä on ollut **Reid-tekniikka**, jonka käyttöön on koulutettu satoja tuhansia rikostutkijoita Euroopassa, Yhdysvalloissa ja Kanadassa (Buckley, 2012). Reid-kuulustelun kolmena peruspilarina ovat 1) eristäminen, joka herättää epäillyssä ahdistusta ja epävarmuutta, 2) voimakas konfrontointi syyllisyydestä sekä 3) tunnustuksen saaminen luottamuksen ja ymmärtämisen avulla (Gudjonsson & Pearse, 2011). Tekniikkaan kuuluu hyvin vahva syyllisyysolettama. Kuulusteltava laitetaan kuulustelussa kulkemaan läpi yhdeksänvaiheisen prosessin, joka johtaa lopulta rikoksen tunnustamiseen. Kuulustelu aloitetaan esittämällä painavasti joko todellisia tai keksittyjä todisteita epäillyn syyllisyydestä. Kiistämiselle ei anneta sijaa. Kuultava laitetaan pohtimaan, miksi on syylistynyt tekoon. Kuulusteltavaa johdatellaan esimerkiksi seuraavanlaisin kysymyksiin: *”Oliko tämä vahinko vai teitkö sen tahallasi?”* *”Suunnittelitko teon vai oliko se päähänpisto?”* Kuulusteltavalle tuodaan ilmi, ettei

hänen vastaväitteitään uskota, ja rikoksen tekemistä kohtaan esitetään ymmärtäväistä. Mahdollisen rangaistuksen saaminen pyritään sivuuttamaan ja häivyttämään kuulusteltavan ajatuksista. (mm. Inbau ym., 2013; Inbau ym., 1986; John. E. Reid Associates, 2018; Kauristo & Kumpuniemi, 2018.)

Reid-tekniikkaa markkinoidaan laajalti ja kaupallisesti. Sitä on kritisoitu muun muassa epätieteellisten väitteiden ja perusteettomien lupauksen esittämisestä poliiseille, kuten siitä että menetelmä antaisi koulutuksen käyneelle poliisille erinomaisen kyvyn erottaa syylliset syyttömistä. Useissa tutkimuksissa (mm. Kassin ym., 2008; Kassin & Gudjonsson, 2004) on havaittu, että Reid-tekniikan käyttö ajaa kuulusteltavia herkästi väriin tunnustuksiin. Reid-menetelmällä kuulustelluista epäillyistä jopa 80 prosenttia tunnustaa tehneensä rikoksen, mutta niin tieteellisissä tutkimuksissa kuin poliisityön arjessakin on havaittu, että merkittävä osa näistä on vääriä tunnustuksia (Kozinski, 2017). Tätä voidaankin pitää sellaisena merkittävänä riskitekijänä, mikä vähentää Reid-tekniikan suosittelavuutta. Inhimillisten riskitekijöiden ohella Reid-tekniikan käyttöarvo on myös juridisessa mielessä heikko. Suomessa lainsäädännön puitteissa Reid on hyvin kyseenalainen, sillä epäilyille ei tulisi esitutkintalain (ETL, 2011/805) 7 luvun 5 §:n mukaan esittää paikkansapitämättömiä väitteitä tai valehdella todisteista. Reid-tekniikka on aiemmin ollut vallitseva epäiltyjen kuulustelumenetelmä Amerikassa ja Kanadassa. Tällä hetkellä sen käytöstä kuitenkin ollaan luopumassa. Suosion hiipumiseen ovat johtaneet poliisien kielteiset kokemukset esitutkinnan harhautumisesta vä-

KUVIO 5. Kuulustelumenetelmien kehittyminen yhteistyön ja haastattelun suuntaan.

rien tunnustusten vuoksi, eettisesti kyseenalainen menettely sekä useat kriittiset tieteelliset julkaisut. (Kozinski, 2018; Hager, 2017; Kaunisto & Kumpuniemi, 2018.)

Kaiken kaikkiaan ankariin ja syyttäviin kuulustelumenetelmiin liittyy runsaasti epäsuotuisia vaikutuksia niin eettiseltä ja juridiselta kuin psykologiseltakin kannalta tarkasteltuna. Tutkimusten mukaan syyttävät kuulustelumenetelmät lisäsivät huolestuttavalla tavalla tilanteita, joissa totta puhuvaa epäiltyä syytetään perusteetta (Vrij ym., 2007). Lisäksi on huomattu, että poliisin vahva ennako-oletus kuulusteltavan syyllisyydestä johtaa kuulustelutilanteissa tunnustukseen keskittyvän kuulustelutavan käyttöön. Tällöin kuulustelija saattaa jättää huomiotta syyttömyyteen viittaavia todisteita tai painostaa kuulusteltavaa tunnustamaan. (Meissner & Russano 2003; Kassin ym., 2003.)

Ankaria ja syyttäviä kuulustelumenetelmiä tulisi välttää myös kontaktin näkökulmasta. Kielteisen vuorovaikutuksen luominen kuulustelijan ja kuulusteltavan välille ei tunnustamisen kannalta näyttäytyä kannattavana, sillä kuulustelijan ikävä käytös vaikuttaa heikentävästi syyllisten henkilöiden halukkuuteen myöntää tekoja. Kuulustelussa nurkkaan ajetuksi tulemisen kokemukset sekä hermostuneisuuden ja ahdistuksen tunteet vähentävät epäiltyjen halua kertoa tapahtumista ja toimia poliisin kanssa yhteistyössä. Sen sijaan myönteisen vuorovaikutuksen luominen, miellyttävän yhteistyön rakentaminen sekä avoin, inhimillinen ja kunnioittava kuulustelutyyli lisäävät epäillyn halua tuottaa kerrontaa, muistella tapahtumia, tehdä yhteistyötä ja jopa tunnustaa epäiltyjä tekoja. (mm. Madsen, 2017; Holmberg & Christianson, 2002.)

Myös valehtelun tunnistamisen näkökulmasta kuulustelumene-
telmiä on tutkittu, ja tältäkin osin informaation keruuseen ja yhteisymmärrykseen perustuvat kuulustelumenettelyt näyttäytyvät yksiselitteisesti parhaimpina. Informaation keräämiseen keskittyvä kuulustelutapa tukee haastateltavaa laajoihin vastauksiin ja vaatii monisanaista kerrontaa. Tämä tarjoaa enemmän verbaalisia vihjeitä (esim. lipsahduksia, epä johdonmukaisuuksia ja ristiriitoja), joiden avulla valehtelun tunnistaminen helpottuu. (Vrij ym., 2007.)

Yhteenvetona voidaan todeta informaation keräämiseen keskittyvien epäiltyjen kuulustelumenetelmien ylivertaisuus suhteessa

syöttäviin menetelmiin. Haastattelutyypiset avoimet kuulustelumenetelmät erottuvat tieteellisissä tutkimuksissa positiivisesti edukseen useista tarkastelukulmista arvioituna. Ne näyttävät toimivan epäiltyjen kuulusteluissa, olipa tavoitteena sitten tehokas tiedonkeruu, luotettavan kertomuksen saaminen, valehtelun tunnistaminen tai epäillyn tunnustus. Vaikuttaisi siltä, että tärkeintä ei niinkään välttämättä ole omaksua vaihe vaiheelta jotakin tiettyä menetelmää, vaan ymmärtää informaation keräämiseen ja yhteistyöhön perustuvien mallien ydinajatus. Tähän kytkeytyy myös muutos kansainvälisessä kuulustelemista koskevassa käsitteistössä, jossa kuulustelemisen sijaan on alettu tietoisesti puhua mieluummin haastattelemisesta (interrogation vrt. interview). Kauniston ja Kumpuniemen (2018) kuulustelumenetelmiä koskevassa katsauksessa kaikissa suositeltavissa kuulustelumalleissa tai -menetelmissä todettiin olevan samantyyppisiä elementtejä: luottamuksen rakentaminen ja kunnioittava vuorovaikutus, haastateltavan aito kuulluksi tuleminen, kuunteleminen ilman keskeyttämisä sekä kuulustelun taidokas strateginen suunnittelu. Onnistunut epäillyn kuulustelu vaikuttaisi perustuvan suurimmaksi osaksi näihin elementteihin huolimatta siitä, minkä nimisestä menetelmästä on kyse.

VÄÄRÄT TUNNUSTUKSET KUULUSTELUISSA

Tutkimuksissa (van der Sleen, 2009; Gudjonsson, 2018) on selvitetty kuulusteluissa tunnustaneilta rikoksentekeijöiltä, mikä sai heidät tunnustamaan. Tunnustuksiin johtavat seikat voitiin ryhmitellä kolmeen eri kategoriaan. Ensimmäinen oli tunnustukseen kohdistuva ulkoinen paine, jota ovat esimerkiksi kuulustelun olosuhteet ja poliisin toiminta kuulustelumenetelmineen. Toinen on kuultavan kokema sisäinen paine, joka voi kohota esimerkiksi syyllisyyden tunteesta, jota asiasta puhumisen ja rikoksen selvittämisen toivotaan helpottavan. Kolmas tunnustamiseen vaikuttanut seikka oli käsitys siitä, että esitutkinnassa on vahvaa näyttöä kuultavan syyllisyydestä. Tällöin kuultavat olivat kokeneet, että asian kieltämisessä ei enää olisi ollut järkeä. Tunnustus voi olla suotuista päätepiste

kuulustelulle sekä rikoksen selvittämisen että epäillyn kokemuksen näkökulmasta. Yhtä lailla tunnustus voi kuitenkin olla myös väärä, mikä johtaa epäonnistumiseen rikoksen selvittämisessä, todellisen tekijän kiinnisaamisessa ja kuultavan oikeusturvan toteutumisessa.

Poliisien kuulustelumenettely oli kansainvälisesti pitkään painostavaa ja tunnustuskeskeistä, eikä esimerkiksi väärien tunnustusten riskiä hahmotettu realistisesti. Miksi joku syytön tunnustaisi rikoksen? Vähitellen on alettu ymmärtää, kuinka helposti vääriin tunnustuksiin ajaututaan. Taustalla on psykologista tutkimustietoa ihmismielen alttiudesta vaikuttamiselle, johdattelulle ja manipulaatiolle. Kuten aiemmin on todettu, ihmisen muisti on kovin muuttuvaa ja virheille altista jo sellaisenaan, saati sitten suoran vaikuttamisen seurauksena. Kun muistikuva omasta toiminnasta on kovin hatara, esimerkiksi tilanteen järkyttävyyden, ajan kulumisen, kehityksellisten haasteiden tai humalatilän vuoksi, on siihen helppoa vaikuttaa. Poliisin auktoriteettirooli ja mahdollinen kerätty näyttö syyllisyydestä ovat omiaan voimistamaan tätä vaikutusta. Ihminen voidaan saada uskomaan melko lyhyelläkin johdattelulla, että hän on esimerkiksi syyllistynyt rikokseen tai käyttäytynyt aggressiivisesti (Laney & Takarangi, 2013). Omaan rikolliseen ja väkivaltaiseen käyttäytymiseen uskominen voi olla entistä helpompaa ja tuntua luontevammalta, mikäli taustassa on jo aiempaakin rikollisuutta.

Syyttävissä ja ankarissa kuulustelumenetelmissä käytetään useita epäeettisiä taktiikoita, jotka asettavat kuulusteltavat alttiiksi erilaisille riskeille. Tutkimuskirjallisuudessa korostetaan varsinkin syyttömien henkilöiden tekemiä vääriä tunnustuksia, joiden riski kasvaa mm. pitkien kuulustelusessioiden ja väärien todisteiden esittämisen takia. Syyttävissä kuulustelumenetelmissä rikosta saatetaan myös pyrkiä vähättelemään ja tuomaan esiin asioita, jotka ikään kuin olisivat moraalisesti oikeuttaneet tekemään rikoksen. Jotkut kuulustelutaktiikat lisäävät väärien tunnustusten riskiä jopa sellaisten ihmisten kohdalla, jotka eivät erityisesti ole alttiita manipuloinnille. (Kassin ym., 2010.)

Kuten aiemmin on esitetty, osalla poliisin kuulustelemista henkilöistä saattaa taustallaan olla erilaisia kehityksen ja mielenrikkyyden häiriöitä. Esimerkiksi päihderiippuvuus tai keskittymisen

ongelmat saattavat johtaa siihen, että kuulusteltava on kiinnostunut vain lyhyen aikavälin tavoitteista, kuten kuulustelutilanteen nopeutumisesta ja pikaisesta poispääsystä. Lyhytjännitteisyys ja impulsiivisuus voivat johtaa harkitsemattomiin ja paikkansapitämättömiin puheisiin ja myöntymisiin kuulustelussa. Osa kuultavista on myös puutteellisten tiedonkäsittelytaitojensa vuoksi valmiita omaksumaan faktana sen tiedon, mitä kuulustelija heille esittää.

Kuulusteltavalla itsellään voi olla myös suoranainen halu tietoisesti vääriin tunnustukseen. Kuultava mahdollisesti pyrkii tarkoituksellisesti johtamaan esitutkintaa harhaan omalla tunnustuksellaan. Motiivina saattaa olla esimerkiksi halu suojella läheistä ja välttää tälle koituvia seuraamuksia. Rikoksen syyttömänä tunnustava saattaa myös pelata aikaa todelliselle tekijälle esimerkiksi maasta poistumiseksi tai näytön kätkemiseksi. Väärien tunnustusten taustalla löytyy usein myös pakottamista, kiristämistä, uhkailua tai sovittuja järjestelyjä velkojen kuittaamisesta. Järjestäytyneessä rikollisuudessa väärät tunnustukset ovat arkipäivää, sillä niiden avulla ansaitaan kannuksia suojaamalla ylempiarvoisia ja pidetään rikollinen toiminta käynnissä mahdollistamalla todellisten tekijöiden pysyminen vapaalla jalalla.

VALEHTELU KUULUSTELUISSA

Valehtelu on tarkoituksellista epätodenmukaista kommunikaatiota. Unohtaminen tai väärin muistaminen eivät ole valehtelemista. Valehdella voi myös ilman sanoja, esimerkiksi jättämällä kertomatta asioita tai antamalla toisen tarkoituksella jäädä vääriin käsitykseen asioiden todellisesta tilasta. Valehdellessaan ihminen pyrkii saamaan toisen uskomaan jotakin sellaista, mihin ei itse usko. Valehtelu voidaan jakaa kolmeen tyyppiin: totuuden muuntamiseen, väärentämiseen ja salaamiseen. Muuntaessaan totuutta ihminen esimerkiksi liioittelee, vähättelee tai joiltakin osin harhaanjohtaa pääpiirteissään todenmukaista asiaa. Väärentämisestä puolestaan on kyse silloin, kun ihminen itse suoranaisesti valehtelee eli keksii paikkansapitämättömiä asioita. Salaamisesta puhutaan silloin, kun ihminen jättää tarkoituksellisesti kertomatta tietämiään asioita.

Salaaminen voi tapahtua kokonaan vaikenemalla asiasta tai siten, että ihminen väittää olevansa tietämätön tai muistamaton asian suhteen, vaikka näin ei oikeasti olisi.

Valehtelua on aikojen saatossa yritetty tunnistaa mitä erilaisimmin keinoin aina kielen kuivumisesta ihon sähkönjohtavuuteen ja sykevälivaihteluihin. Erilaisiin fysiologisiin reaktioihin perustuvien mittausten ohessa valehtelijoita on pyritty pussittamaan sana-assosiaatiotesteillä sekä nostamalla kuultavan stressitasoja äärimmäisen voimakkailla kuulustelutekniikoilla. Myös eräänlaista valheenpaljastuskonetta on yritetty keksiä. Televisiosarjoistakin tutut mikroilmeet ovat olleet tieteellisen tarkastelun kohteena. Tutkijat ovat pyrkineet selvittämään, tapahtuuko kasvolihaksissa valehtelemisen paljastavia ei-tahdonalaisia liikkeitä. Mikään edellä kuvatuista menetelmistä ei kuitenkaan ole tuottanut toivottua lopputulosta. Ihmisen valehtelua tuntuu olevan hyvin vaikea tunnistaa, olipa mittaajana sitten monilla sensoreilla varusteltu kone tai taitava kuulustelija. Vaikka tutkijat ja kuulustelijat ovat pinnistelleet jo vuosikymmeniä, ovat valehtelun tunnistamispyrkimykset törmänneet varsin jyrkeihin esteisiin.

Näitä esteitä ovat ihmisten yksilöllisyys ja runsas variaatio käyttäytymisessä. On ollut mahdotonta löytää valehteluun linkitettävää käyttäytymispiirrekimppua tai reaktiota, joka aktivoituisi kaikilla valehtelevilla ihmisillä joko ulospäin näkyvässä käyttäytymisessä tai kehon sisällä. Valehtelevat ihmiset käyttäytyvät eri tavoin. Epätoden kertomuksen tuottaminen voi aiheuttaa eri ihmisissä erilaisia reaktioita ja niiden intensiteetti voi vaihdella samallakin ihmisellä eri kuulustelukerroilla. Lisäksi tilanne, kuulustelijan olemus ja kysymykset voivat vaikuttaa. Myös henkilön oma persoonallisuus, itsevarmuus ja esimerkiksi kertomuksen harjoittelu vaikuttavat siihen, miten keho valehteluun reagoi tai jättää reagoimatta. Vaikuttavia tekijöitä on liikaa, ja lainalaisuuksia valehtelukäyttäytymisestä ei ole voitu muodostaa. Totta puhuvan henkilön fysiologinen tai mentaalinen tila ei välttämättä kuulustelussa eroa valehtelevasta. Eroa on vaikea löytää, koska sitä ei aina ole. Olivat kyseessä sitten valehtelun tunnistamispyrkimykset verbaalisti kielellisten vihjeiden perusteella, nonverbaalisti käyttäytymisen perusteella tai fysiologisesti erilaisten tahdosta riippumattomien reaktioiden

perusteella, on tutkittava kahta asiaa. Ensinnäkin, onko edellä mainituissa asioissa jotakin eroa valehtelevien ja totta puhuvien välillä? Toisekseen, pystyykö ihminen tai laite tuota eroa havaitsemaan? Tällä hetkellä tieteellisessä tutkimuksessa on vielä paljon tehtävää ensimmäisenkin kysymyksen osalta. Tutkijoiden hypoteesit tyyppillisestä valehtelukäyttäytymisestä ovat kaatuneet yksi toisensa jälkeen. Koska valehteluspesifiä käyttäytymistä ei ole löytynyt, on selvää, ettei seuraavaa askelta laitteiston, lomakkeen tai mittarin kehittämiseksi ole loogista vielä ottaa. Emme osaa sanoa, mitä pitäisi mitata.

Tyypillisesti valehteluun liitetään kokemus voimakkaasta stressistä. Esimerkiksi kiinnijäämistä pelkäävän rikoksesta epäillyn voisi perustellusti olettaa olevan stressaantunut yrittäessään selviytyä kuulustelutilanteen tukalista kysymyksistä vaikuttaen vilpittömältä ja rehelliseltä, vaikka salattavaa on paljon ja kysymyksiin täytyy keksiä valheellisia mutta uskottavia vastauksia. Entä jos joutuisit syyttömänä keskelle vakavaa rikostutkintaa epäillyn asemassa? Puolisosi olisi järkyttynyt ja vihainen, työsuhteesi tai yrityksesi olisivat vaakalaudalla, viettäisit unettomia öitä poliisivankilassa, aika kuluisi tuskastuttavan hitaasti ja suljettu tila ahdistaisi. Kuulustelussa pelkäisit, ettei sinua uskottaisi. Ymmärtäisit itsekin, että heikon kertomuksesi, rikollisen taustasi tai muistamattomuutesi takia et välttämättä itsekään uskoisi. Kokisiko kehosi ja mielesi stressiä? Stressi ei siis ole valehtelijoiden yksinoikeus.

Stressaantunut kuulusteltava voi vaikuttaa hermostuneelta, hän voi vilkuilla kelloa, vältellä katsekontaktia ja ilmentää motorista levottomuutta naputtamalla sormiaan pöydän pintaan tai vaihtelemalla jatkuvasti asentoaan tuolilla. Yhtä lailla hän voi olla kauhusta jäykkänä, istua tuolillaan kuin kalkkikivipatsas huolestuneet silmät kuulustelijaan porautuen. Sisäisestä kokemuksestaan huolimatta stressaantunut kuultava voi myös pyrkiä peittämään hankalaa oloaan istumalla rennon letkeästi, purukumia jauhaen ja jutustelemalla mukavia aiheen vierestä tuttavallisen oloisesti. Stressaantuneen ihmisen kertomus voi olla hienosti harjoiteltu, ehyt ja loogisesti aikajärjestyksessä etenevä aukoton tapahtumakuvaus. Se voi olla myös epäselvää sopertelua tai sisältää runsaasti epävarmuustekijöitä ja unohduksia. Stressireaktioiden kirjo on valtava. Vaikka

kuulustelija päättelisi kuultavan olevan stressaantunut, voi stressin taustalla olla moni muukin syy kuin valehtelu. Siksi kuulustelijan aprikoinnit kuultavan hermostuneisuudesta tai stressaantuneisuudesta ovat vielä varsin kaukana valehtelun paljastamisesta.

Moni poliisi kuitenkin uskoo olevansa tavanomaista parempi tunnistamaan valehtelua (Strömwall & Granhag, 2010). Moni autoilijakin ajattelee olevansa keskivertoa parempi kuljettaja. Metakognition haasteiden (kriittinen ja objektiivinen arviointi omaa suoriutumista kohtaan) ja hyvän itseluottamuksen ohella ilmiötä selittää inhimillinen tarve sivuuttaa oman työn kannalta hankalalta tuntuvat epävarmuustekijät. Työtä on mielekkäämpää tehdä, kun kokee olevansa siitä taitava. Luottamus omaan kompetenssiin palvelee vahvaa ammatti-identiteettiä.

Valehtelun tunnistamisen viisasten kivi myös säästäisi meitä kuuntelemasta tuntikausia paikkansapitämättömiä tarinoita ja tuhlaamasta aikaamme väriin ihmisiin. Valehtelun tunnistaminen paitsi tukisi tärkeitä arvoja kuten rehellisyyttä ja oikeudenmukaisuutta, myös helpottaisi ja tehostaisi eri ammattilaisten työskentelyä esitutkinnassa, syyteharkinnassa ja lopullisessa tuomioistuinkäsittelyssäkin. Ei siis ihme, että tässä kontekstissa voi ymmärrettävästi syntyä toiveajattelua ja joskus suuriakin kuvitelmia valehtelun tunnistamisen kyvyistä. Tutkimuksissa on kuitenkin todettu, etteivät poliisit ole sen taitavampia tunnistamaan valehtelua kuin ketkään muutkaan. Osumatarkkuus vastaa arpapelin tasoa. (Mm. Bond & DePaulo, 2006; Cooper ym., 2009; Hartwig ym. 2004; Denault ym., 2020.) Sama koskee myös muita ammattilaisia, kuten tullivirkkailijoita, jotka kohtaavat työssään usein epärehellisyyttä. Eri tutkimuksissa poliisien osaaminen valehtelun tunnistamisessa on vaihdellut 40–70 prosentin välillä. Keskimäärin poliisit kykenevät tunnistamaan valheet 56 prosentin todennäköisyydellä. (Granhag & Strömwall, 2018; Vrij, 2008; Hartwig & Bond, 2014, Elaad, 2018.) Ottaen huomioon, että pelkästään arvaamalla tosikertomusten ja valheiden välillä olisi mahdollista päästä viidenkymmenen prosentin todennäköisyyteen, ei tunnistamista voida arvioida kovinkaan korkeaksi. Tutkimusten mukaan poliisin oma henkilökohtainen varmuus ja vahva luotto omiin valheenpaljastuskykyihin ei korreloi suotuisasti todellisen osaamisen kanssa (Cooper ym., 2009; Baldwin, 1992).

Näiden tulosten perusteella voidaan todeta, että terve kriittisyys omaa toimintaa kohtaan on usein paikallaan. Kuten edellä on todettu, valehtelu on valtavasta tutkimusmäärästä huolimatta edelleen vaikea ilmiö, jonka edessä on syytä pitää mieli nöyränä. Oletus joidenkin ammattiryhmien, kuten poliisien tai psykologien, erityisestä valheidenpaljastamisen kyvystä on perusteeton myös siitä näkökulmasta, etteivät algoritmit ja tekoälykään pysty tähän todenpuhujien ja valehtelijoiden seulontatyöhön ilman merkittäviä virhemarginaaleja. Miksi ihmissilmä tai intuitio olisi tarkempi? Varsinkaan kun emme edes vielä tiedä, mitä tarkalleen ottaen etsiä.

Toisaalta ihminen on älykkäämpi kuin mikään laite. Tämä tulee esille valehtelun kontekstissa siten, että esimerkiksi autonomisen hermoston reaktioita mittaavaa polygrafia saattaa pystyä huijamaan vaikuttamalla ajattelun ja lihasjännityksen keinoin oman kehon reagointiin eri kysymysten kohdalla. Poliisit myös tietävät, että tosielämä on aina poliisisarjoja ihmeellisempää. Ihmiselämän kirjoa on hankala pelkistää malleiksi tai numeerisiksi arvoiksi. Se juuri tekee valehtelun tunnistamiseen tarkoitettun menetelmän kehittamisestä vaikeaa.

Poliisien heikkoja tuloksia voivat selittää kriittisen ajattelun puuttumisen ohella myös täysin paikkansapitämättömät ja vääriksi todistetut uskomukset siitä, millaisia valehtelevat ihmiset ovat ja kuinka he käyttäytyvät. Poliiseilla onkin todettu olevan epätodennukaisia uskomuksia, esimerkiksi että totta puhuvat raiskausten uhrit itkevät tai että kuulusteltavien luotettavat kertomukset ovat piirteiltään virheettömiä ja johdonmukaisia (mm. Sleath & Bull, 2017; Strömwall & Granhag, 2010). Mahdollisia muita syitä epätieteellisille kuulustelumenettelyille ovat vähäinen tieteellisyys koulutustaustassa, mikä hankaloittaa tiedonhankintaa ja tiedon kriittistä arviointia. Poliisit eivät välttämättä tiedä tutkituista menetelmistä tai aidosti luulevat käyttävänsä parhaita mahdollisia keinoja. Hyvä tarkoitus ei kuitenkaan pyhitä keinoja. Vailla tutkimuspohjaa olevien tai pseudotieteellisten menetelmien käyttöön viranomaistoinnissa liittyy riskejä, joista kymmenet kansainväliset tutkijat ovat ilmaisseet yhteisen huolensa. (Denault ym., 2020.)

Aiempina vuosikymmeninä ulkomaisissa poliisialan oppikirjoissa on esitelty valehtelun tunnistamiseen liittyviä vinkkejä ja ohjeita,

joiden takana ei ole minkäänlaista tieteellistä näyttöä. Se, että jokin valehteluun liittyvää reaktiota tai tunnistamismenetelmää voitaisiin pitää tieteellisenä tosiasiana, vaatisi, että useimmat tutkijat pystyisivät toistamaan samansuuntaiset tutkimustulokset omissa riippumattomissa tutkimuksissaan. Väärät uskomukset kuitenkin elävät sitkeästi. Vailla tieteellistä näyttöä olevien henkilökohtaiseen kokemukseen perustuvien uskomusten poiskitkeminen ja tutkittujen menetelmien juurruttaminen tulevat viemään vielä runsaasti kirjoitus- ja koulutustunteja sekä uudemman sukupolven tekemää käytännön juurrutustyötä poliisiorganisaatiossa.

Vahva nojautuminen intuitioon ja vailla tieteellistä pohjaa oleviin uskomuksiin saattaa ohjata työtä väärin asioihin. On hyvä myös pysähtyä pohtimaan, miksi poliisit olisivatkaan erityisen taitavia valehtelun tunnistamisessa. Vaikka heille valehdeltaisiin työssä paljon, eivät he varsinaisesti koulutuksessaan harjoittele valehtelun tunnistamista eivätkä he työssään saa ajankohtaista, välitöntä ja systemaattista palautetta siitä, milloin tunnistaminen onnistui ja milloin ei. Toisinaan toki työtilanteissa valheiden takaa aukeavat rikosjutut saattavat toimia jonkinlaisena satunnaispalautteena. Ihmismieli kuitenkin on taipuvainen toimimaan suojaavasti siten, että onnistumiskokemukset muistamme omina ansioinamme, kun taas väärät luulot ja epäonnistuneet oletukset tупpaavat unohtumaan tai ainakin johtumaan tilannetekijöistä ja muista ihmisistä. Ihminen myös kuvittelee korrelaatioita. Asioiden linkittäminen toisiinsa on hyödyllistä ja saa kaiken tuntumaan loogiselta ja ennustettavalta. Kuviteltuja korrelaatioita poliisikin saattaa vahvistaa miettimällä esimerkiksi: ”Viimeiset viisi kuulustelemaani henkilöä selvästi vältteli katsekontaktia ja heidän kertomuksensa osoittautuivat valheellisiksi. Katsekontaktin puute siis on tärkeä merkki valehtelusta.” Ihmismieli pyrkii vakuuttamaan itseään kuvitelluista korrelaatioista aina vain vahvemmin, eikä uskomuksen alkuperäisellä näytön asteella tunnu enää olevan merkitystä. Ihmiset jopa suorastaan etsivät tietoa, joka tukee heidän olettamuksiaan, jotta voisivat todeta olevansa oikeassa (vahvistamisharha, confirmation bias). Tällöin ihminen ei joudu kyseenalaistamaan ja muuttamaan järkeviltä ja toimivilta tuntuvia käsityksiään.

Todellisuudessa tällaiset poliisin havaitsemat ja työssä vastaan tulleet valehtelutilanteet eivät millään tavalla todista itse keksityn valehteluntunnistamisstrategian toimivuutta. Strategia osoittautuisi toimivaksi vasta, kun otettaisiin tarkasteluun kaikki kuulusteluissa tiettyä piirrettä ilmentäneet kuultavat ja todettaisiin, että piirre ilmenee kaikilla, useimmilla tai edes puolella kuulusteluissa valehdelleella henkilöllä. Tällaisia tutkimuksia on toki tehtykin ja tuloksia on koottu yhteen. Alla olevassa taulukossa on eritelty niitä harvoja piirteitä, jotka tieteellisen tutkimuksen perusteella näyttäisivät olevan yhteydessä valehteluun (Granhag & Strömvall, 2018; Vrij & Granhag, 2007). Lisäksi taulukosta on löydettävissä myös useita piirteitä, jotka eivät arkikäsitteistämme huolimatta tieteellisen tutkimusnäytön perusteella olekaan yhteydessä valehteluun. Huomionarvoista kuitenkin on, etteivät piirteet tai niiden puuttuminen itsessään mahdollista *yksilötasolla* tehtäviä luotettavia johtopäätelmiä kuultavan valehtelusta. Jopa tilastollisen tason johtopäätösten tekeminen on osoittanut vaikeaksi ja kyseenalaiseksi (Luke, 2019).

Valehteluun liittyviä piirteitä	Valehteluun liittymättömiä piirteitä
Vähäinen käsien liike	Epäröinti kerronnassa
Korkea puheääni	Virheet puheessa
Mahdottomat, epäuskottavat vastaukset	Hymyileminen
Lyhyet vastaukset	Katsekontakti tai sen vältteleminen
Pitkät tauot puheessa	Silmien räpyttely
Kieltolauseet	Asennon vaihteleminen

KUVIO 6. Tutkimustiedon perusteella valehteluun liittyviä ja liittymättömiä piirteitä.

Poliisien kyvyille tunnistaa valehtelua näyttää olevan leimallista väärt negatiiviset johtopäätökset. Toisin sanoen poliisit ovat siis maallikoita taipuvaisempia pitämään ihmisten kertomusta valheena. Maallikot puolestaan ovat liian sinisilmäisiä. (Masip ym., 2016.) Tämän suuntaiset tutkimustulokset ovat hyvin ymmärrettäviä ottaen huomioon sen, että poliisit työssään kohtaavat runsaasti sellaisia ihmisiä, ilmiöitä ja tilanteita, joihin liittyy valehtelua, vilppiä ja petosta. Poliisit osaavat epäillä ja ovat aktiivisia poimimaan erilaisia valehtelun merkkejä. Heikentynyt luottamus ihmisten vilpittömyyteen on ammattitauti ja poliisityön hinta, mutta toisaalta se on edellytys riittävän kriittiselle ajattelulle ja myös tärkeä osa työturvallisuutta.

Ihmisten on vaikea uskoa heikkoja mahdollisuuksiaan tunnistaa valheita, sillä miltei jokaisella on kokemuksia siitä, kuinka helppoa on ollut tunnistaa valheen merkit tutussa ihmisessä. Tutkimukset kuitenkin yllättäen osoittavat, että valheen tunnistamisen todennäköisyys ei kohene, vaikka arvioitavana olisikin itselle tuttu henkilö, kuten vaikkapa ystävä tai puoliso (Vrij, 2008). Arkielämän valheentunnistuksessa ei todellisuudessa ollakaan vain kertomuksen tai käyttäytymisen piirteiden varassa, vaan saatavilla on lähes poikkeuksetta muuta näyttöä. Jäätelöpuikot ovat hävinneet pakastimesta lapsen ollessa yksin kotona. Lasku pöydällä paljastaa, ettei puolison postimyyntipaketti sisältänytkään pelkkiä alelöytöjä. Lakanat ovat vaihtuneet ja viinilasissa on huulipunatahroja. Myös joissakin tutkinnan tilanteissa on miltei yhdentekevää, mitä kuultava lopulta sanoo, kun todisteet puhuvat puolestaan. Epäilty henkilö voi esimerkiksi väittää läimäisseensä vain kevyesti, mutta asianomistajan vammat ja silminnäkijäkertomukset kertovat törkeästä pahoinpitelystä. Kuulustelija ei tällöin ensimmäisenä mieli epäillyn käsien asentoa ja harhailevaa katsetta, vaan keskittyy kuulusteltavan valehtelun arvioimisen sijaan jutun kokonaisuuden hahmottamiseen ja tunnusmerkistötekijöihin. Kertomusta on aina tärkeä vertailla kaikkeen muuhun saatavilla olevaan näyttöön. Valehtelun tunnistamisessa avainasemassa onkin se, että kertomusta voidaan suhteuttaa tutkinnassa selvitettyyn tietoon. Vaikka valehtelun tunnistamisella kieltämättä olisi rikosprosessissa monia hyötyjä, siihen ei siis voida ladata kaikkia panoksia. Valehtelun tunnistaminen ei aina johda totuuden jäljille.

Valehtelututkimusten osalta vallitsee tieteellinen konsensus siitä, ettei valehtelua voida luotettavasti tunnistaa ulkoisen käyttäytymisen perusteella (Luke, 2019). Tätä voidaan pitää harmillisenä uutisena, mutta toisaalta tämä tieto vapauttaa huomattavasti kuulustelijan kapasiteettia ulkoisista tekijöistä itse kuulustelukertomukseen ja kuulustelukysymyksiin. Valehtelun tunnistamisen suhteen onkin luovuttava passiivisesta tarkkailijan roolista ja ymmärrettävä valehtelu yhtenä kuulustelustrategian kannalta huomioon otettavana seikkana: Kuinka kuulustella siten, että totuus motivoisi enemmän, valehtelu olisi mahdollisimman vaikeaa tai valehtelu tulisi selkeästi esille? Salamyhkäisen havainnoimisen sijaan kuulustelija työskentelee itse aktiivisesti valehtelun kanssa. Juuri tästä näkökulmasta johtuen kuulustelumenetelmät ja valehtelu on tässä kirjassa sijoitettu saman luvun sisälle.

VALEHTELUN TUNNISTAMISEN MENETELMÄT

Valehtelun tunnistamiseen on kehitetty erilaisia menetelmiä. Koska sekä julkaisuina että yhteisöissä jaettuna valehtelun tunnistamisesta liikkuu paljon paikkansapitämätöntä tietoa, on oleellista arvioida valehtelun tunnistamisen menetelmiä tieteellisten kriteerien avulla. Näin voidaan varmistua siitä, että yhteiskunnan tärkeillä toimialoilla, kuten valtaa ja järjestystä ylläpitävien viranomaisten kohdalla, julkisin varoin rahoitettu toiminta perustuu luotettaviin, tutkitusti toimiviin menetelmiin. Ennen käyttöönottoa menetelmän toimivuus täytyy todentaa useilla toisistaan riippumattomilla tutkimuksilla. Menetelmää koskevia tutkimustuloksia tulee olla luettavissa artikkeleista vertaisarvioituissa tieteellisissä julkaisuissa. Tutkimusten perusteella menetelmän toimivuudesta tulee ilmoittaa virhemarginaali, eli kuinka luotettavasti menetelmä tunnistaa valehtelijat oikein ja kuinka todennäköistä on, että oikeinkin käytettynä menetelmän lopputulos on virheellinen. On myös tärkeää, että menetelmän perusta on kunnossa; menetelmän pohjana tulisi olla tieteessä yleisesti hyväksytty tosiasia.

Aiemmassa kuulustelumenetelmiä koskevassa osiossa todettiin yhteisymmärryksen perustuvien kuulustelumenetelmien toimi-

van myös valehtelun tunnistamisen näkökulmasta. Yksi näistä oli **Strategic Use of Evidence**, näytön strateginen käyttö, jossa kuulustelukysymykset esitetään siten, ettei kuultava tiedä niiden taustalla olevia todisteita. Näin syyllinen kuulusteltava puhuu tietämättään ristiriitaisesti suhteessa näyttöön, ja näyttöä paljastetaan vähitellen lopussa, jolloin hän joutuu muuttamaan kertomustaan ja jää kiinni valehtelusta. SUE näyttää siis sopivan erinomaisesti myös valehtelun havaitsemiseen kuulusteluissa. Kun SUE-menetelmällä kuulustellaan valehtelevaa henkilöä, kertomuksesta tulee helposti epäjohdonmukainen ja ristiriitainen. Syytön kuultava puolestaan pystyy paremmin antamaan näytön kanssa yhteensopivan kertomuksen ja selittämään mahdolliset ristiriidat ymmärrettävästi. Menetelmän lähtökohtana on, ettei kuulusteltava pysty rakentamaan kertomustaan harkitusti suhteessa näyttöön, koska hän ei tiedä, mitä näyttö on tai onko sitä edes olemassa. SUE:n hypoteesia siitä, että harkitulla näytön käytöllä saadaan nostettua valehtelu esiin epäjohdonmukaisten ja ristiriitaisten kertomusten muodossa, on tieteellisesti tutkittu ja testattu. SUE-menetelmän on todettu erottavan valehtelua 65–85 prosentin tarkkuudella. Menetelmästä on kuitenkin julkaistu vasta muutama tutkimus (Hartwig ym., 2016; Luke ym., 2016). Tähänastiset tulokset ovat varsin lupaavia, mutta tarvitaan vielä kymmenkunta lisätutkimusta menetelmän toimivuuden todistamiseksi valehtelun tunnistamisessa.

Kognitiivisesta kuulustelusta on johdettu valehtelun tunnistamisen menetelmä nimeltä **ACID (The Assessment Criteria Indicative of Deception)**. Menetelmän alkuun kuuluu vapaan kerroksen vaihe, jota myöhemmin tuetaan erilaisin muistitoimintoja auttavain keinoin. Näitä ovat esimerkiksi tapahtumien läpikäyminen eri järjestyksessä tai jonkun toisen paikallaolijan perspektiivistä kertominen. Kognitiivinen haastattelu itsessään on hyvin tutkittu menetelmä, jonka on todettu selvästi auttavan totta puhuvaa kuulusteltavaa kertomuksen tuottamisessa. ACID-menetelmässä haastattelun kylkeen on kuitenkin tuotu kognitiiviselle haastattelulle epätyypillisiä vaihtoehtokysymyksiä. Hypoteesina on, ettei valehteleva kuultava pysty tuottamaan näihin uskottavia vastauksia, koska menetelmä pitää sisällään paljon sellaista, mihin ei ole voinut varautua ja valmistautua. ACID-menetelmän virhemarginaali on

keskimäärin noin 25 prosenttia, mikä on valehtelun tunnistamisen menetelmissä varsin kohtuullinen. (Vrij, 2008; Colwell ym., 2007.) Kritiikkiä menetelmän tutkimus on saanut siitä, että sitä on tähän mennessä tutkinut vain yksi taho (Kevin Colwell tutkimusryhmineen). SUE:n tavoin myös ACID vaikuttaa hyvin lupaavalta, mutta vaatii vielä tuekseen lisää tutkimusnäyttöä ja mieluiten usean eri tutkijan tai tutkimusryhmän julkaisemana. (Vrij, 2018.)

Statement Validity Assessment, SVA, sisältää kriteerit kuulustelukertomuksen sisällön arvioimiseksi (Criteria Based Content Analysis) sekä Validity Check Listin, jolla pyritään arvioimaan kertomusta suhteessa ulkoisiin tekijöihin, kuten käytettyyn kuulustelumenetelmään, kuulusteltavan ominaisuuksiin tai muiden henkilöiden kertomuksiin. Menetelmä on kehitetty alun perin lasten kertomusten luotettavuuden arvioimiseen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyissä, mutta sitä on myöhemmin alettu tutkia myös aikuisilla. Menetelmän taustalla on hypoteesi siitä, että totuudenmukaiset kertomukset ja valetarinat eroavat piirteiltään toisistaan. Totuudenmukaisissa kertomuksissa on sellaisia asioita, elementtejä ja yksityiskohtia, joita valehteleva kuulusteltava ei pysty mielikuvituksensa avulla kertomukseensa sisällyttämään. Esimerkkejä tutkimusten perusteella osoitetuista ”totuuskriteereistä” ovat runsaat yksityiskohdat, katkelmat vuorovaikutustilanteissa käydyistä keskusteluista sekä vapaasti ja strukturoimattomasti etenevä kerronta. Edellä kuvattujen menetelmien ohella myös SVA on tieteellisissä tutkimuksissa osoittanut parantavan selvästi mahdollisuuksia tunnistaa valehtelu. Sen virhemarginaali on noin 30 prosenttia. SVA:n kahdesta osiosta CBCA-kriteereillä on vahva tieteellinen pohja, kun taas Validity Check List jättää liiaksi tulkinnanvaraa, sillä luotettavuuteen vaikuttavien seikkojen (esimerkiksi johdattelun) olemassaoloa tai varsinkaan vaikutuksen voimakkuutta kokonaisluotettavuuteen on hankala objektiivisesti arvioida. SVA on yksi tutkituimmista valehtelun tunnistamisen menetelmistä. Sen toimivuudesta on julkaistu kymmeniä empiirisiä tutkimuksia useiden riippumattomien tutkimusryhmien toimesta. (Vrij, 2018.)

Reality Monitoringin, RM, pohjana on hypoteesi siitä, että keksittyjä ja todellisia koettuja tapahtumia koskevat muistikuvat eroavat toisistaan. Aidoista tapahtumista kyetään muistamaan eri-

laista aisti-informaatiota, kuten ääniä, hajuja, makuja ja visuaalisia ja tilaan liittyviä yksityiskohtia. Muistikuvat ovat eläviä ja tarkkoja. Muistamisen teeskenteleminen puolestaan ilmenee ympäröiväinä kuvauksina sekä aidon muisteleminen sijasta tapahtumien ja asioiden päättelemisenä. Henkilölle toteutetaan haastattelu, joka tallennetaan. Tallenteen avulla henkilön kertomusta arvioidaan jälkikäteen ja tarkastellaan edellä kuvattujen piirteiden esiintyvyyttä kertomuksessa. RM-menetelmän virhemarginaali on noin 30 prosenttia. Menetelmää on tutkittu pitkään ja siitä on julkaistu useampi kymmenen itsenäistä tutkimusta. Kritiikkiä se on kohdannut harvinaisen vähän. Menetelmän haasteet liittyvät tilanteisiin, joissa arviointia on vaikea tehdä: esimerkiksi jos kuultavalla ei ole mitään kerrottavaa tai muisteltavaa. Reality Monitoringia on myös vertailtu tutkimuksissa suoraan toisiin menetelmiin. Edellä kuvattun CBCA-kriteeristön kanssa menetelmä pärjäsi yhtä hyvin, mutta seuraavaksi käsiteltävän SCAN-menetelmän se selkeästi päihittää. (Vrij, 2008; Masip ym., 2005; Nahari ym., 2012.)

Scientific Content Analysis eli SCAN-menetelmä on yksi käytetyimpiä verbaalisia valehtelun tunnistamiseen tarkoitettuja työkaluja. Kuulusteltavaa pyydetään kirjoittamaan mahdollisimman tarkasti kuvaus omasta toiminnastaan haluttuna tapahtuma-ajankohtana. SCAN-asiantuntija analysoi kirjoituksen 12 kriteerin perusteella. Kriteereissä on lueteltuna sekä todenmukaisiin että valheellisiin kertomuksiin liittyviä piirteitä. Taustalla ei kuitenkaan ole erityistä teoriaa tai empiiristä tutkimustietoa kriteereiden perustaksi. SCAN kärsii myös puutteellisista standardeista ja tulokinnanvaraisuudesta. Menetelmästä on muutamia eri tutkimusryhmien julkaisuja. Kaikissa niissä ei kuitenkaan ole kerrottu menetelmän virhemarginaalia ja muutamassa menetelmän on todettu luokittelevan peräti puolet kertomuksista väärin. Menetelmän sopevuus valehtelun tunnistamisen työkaluksi voidaankin kyseenalaistaa niin puutteellisen tieteellisen pohjan kuin toimivuudenkin näkökulmista. (Nahari ym., 2012; Vrij, 2018.)

Verifiability Approach, VA, on valehtelun tunnistamisen menetelmä, joka keskittyy yksityiskohtiin. Menetelmän mukaan yksityiskohtaiset kertomukset ovat uskottavampia ja siksi valehtelijat pyrkivät keksimään yksityiskohtia kertomuksiinsa. Samaan aikaan

he kuitenkin välttelevät sellaisia yksityiskohtia, joita poliisi voisi tarkistaa. Tämän vuoksi valheellisten kertomusten tunnusmerkkinä pidetään tässä menetelmässä yksityiskohtia, joita poliisin ei ole mahdollista tarkistaa tai selvittää. Totta puhuvat kuulusteltavat puolestaan tarjoavat paljon konkreettista ja todennettavasti paikkansapitävää tietoa. VA-menetelmässä totta puhuvien ja valehtelevien kuulusteltavien välistä eroa saadaan vahvemmin näkyville erityisesti pyytämällä kuultavaa kertomaan runsaasti yksityiskohtia ja nimenomaan sellaisia, joiden paikkansapitävyys voidaan poliisin toimesta tarkastaa. Menetelmästä on julkaistu toistakymmentä vertaisarvioitua tutkimusartikkelia, joskin kaikki saman tutkimusryhmän toimesta. Menetelmän virhemarginaali on noin 30 prosenttiyksikköä. (Vrij, 2018.)

Vaikka varsinaista valheenpaljastuskonetta ei ole olemassa, siihen sekoitetaan usein polygrafi ja **muistijälkitestit**. Polygrafi on laite, jonka avulla voidaan mitata autonomisen hermoston reaktioita rikostapahtumaan liittyviin ärsykkeisiin. Muistijälkitestit, Guilty Knowledge Test, on menetelmä, joka hyödyntää polygrafilaitetta. Menetelmän ideana on, että rikokseen syyllistyneen henkilön keho ja mieli reagoivat rikokseen liittyvään informaatioon. Syyllinen on ollut rikospaikalla ja tietää mitä siellä tapahtui. Syyttömällä puolestaan reaktioita ei ilmene, koska he eivät tapahtumista tietämättöminä tunnista mitään muistijälkitestin kysymyksissä annetuista vaihtoehdoista. Kuulusteltavalle esitetään kysymyksiä valmiine vastausvaihtoehtoineen. Vaihtoehdot voivat olla sanoja, esineitä tai valokuvia. Yhden annetuista vaihtoehdoista täytyy olla oikea. Oikea vaihtoehto aktivoi rikokseen syyllistyneen henkilön muistijäljen, mikä ilmenee polygrafin mittaamina muutoksina verenpaineessa, sykkeessä ja ihon sähkönjohtavuudessa. Muistijälkitestit sopii vain rajatusti esitutkintaan, sillä se edellyttää, että esitutkinnassa on jotakin kerättyä näyttöä, jotta vastausvaihtoehtojen joukkoon voidaan sijoittaa esimerkiksi todellinen tekoväline, uhrin vaate tai muu todiste. Näytön on ehdottomasti oltava sellaista, josta ainoastaan epäilty henkilö voi olla tietoinen. Se voi sopia esimerkiksi tilanteeseen, jossa tekopaikka, -tapa ja -väline ovat tiedossa, mutta tekijästä on epäselvyyttä. Teon silminnäkijän ja tekijän eroa on hankala mitata, sillä molemmilla todennäköisesti olisi hyvin samankal-

taiset tiedot rikostapahtuman yksityiskohdista. Myös julkisuuteen annetut tiedot voivat tehdä joistakin muistijälkitestin kysymyksistä käyttökelvottomia. Muistijälkitestin varjopuolena onkin se, että sen käyttö mahdollistuu melko harvoin. Riittävän näytön lisäksi muistijälkitestin luotettavaan käyttöön liittyy muitakin vaatimuksia: testaajan tulee itse olla tietämätön oikeista vaihtoehdoista, testiin osallistumisen täytyy olla kuultavalle vapaaehtoista ja kysymykset suunnitellaan huolellisesti etukäteen, siten ettei rikokseen liittyvä vaihtoehto saa olla ainoa looginen vaihtoehto. (Santtila & Jokinen, 2008; Jokinen ym., 2006; Ben-Shakhar & Elaad, 2003; Ben-Shakhar & Elaad, 2002.)

Muistijälkitesti antaa harvoin vääriä positiivisia, joten syyttömiä se suojaa hyvin. Eri tutkimuksissa saatujen arvioiden mukaan testi tunnistaa syyttömistä oikein 94–100 %. Syylliset jäävät kiinni muistijälkitestissä 42–86 %:n todennäköisyydellä. (Granhag & Stömmwall, 2018; Ben-Shakhar & Elaad, 2003.) Syylliset saattavat pystyä vaikuttamaan polygrafin mittaustuloksiin sekä fyysisin toiminnoin – esimerkiksi asentoa vaihtamalla tai lihaksia jännittämällä – että psyykkisinkin keinoin kuten ajatustekniikoiden avulla. Myös lääkkeiden käytöllä tuloksiin voi vaikuttaa. Vastatoimien käyttäminen on kuitenkin haastavaa, mikäli ei ole riittävästi perehtynyt autonomisen hermoston reaktioihin ja niiden syntymekanismeihin. Onnistuneet vastatoimet edellyttäisivät myös kaikkien oikeiden vastausten tietämistä, jotta reaktiot voitaisiin johdonmukaisesti pitää kurissa juuri niiden kohdalla. (Santtila & Jokinen, 2008; Vrij, 2006.) Vastatoimien lisäksi yhtäläisesti, ellei jopa enemmän, testin luotettavuuteen vaikuttavat testaajan perehtyneisyys ja ammattitaito. Muistijälkitestin suhteen onkin syytä painottaa, että testin validiteetti seisoo ja kaatuu laadittujen kysymysten kanssa: hienosta laitteesta ei ole apua, jos kysymykset on laadittu väärin.

Polygrafin käyttö muistijälkitestissä on syytä erottaa valheenpaljastustesteinä pidetyistä kontrollikysymystesteistä, joissa epäillylle esitetään tavanomaisia kysymyksiä ja rikokseen liittyviä kysymyksiä oletuksena, että rikokseen liittyvät kysymykset tuottaisivat voimakkaampia reaktioita. Tällaisessa Control Question Testissa (CQT) reaktiot eivät liity muistiin, ja niitä voi aiheutua monista eri syistä. Vaikka CQT-testi on muistijälkitestiä tunnetumpi, sen luotettavuus

on heikko. Se voi tuottaa vääriä positiivisia tuloksia, sillä kuultavat voivat esimerkiksi jännityksen ja stressin vuoksi reagoida kriittisiin rikokseen liittyviin kysymyksiin voimakkaasti. (Ben-Shakhar, 2002.)

YHTEENVETO

Kuulustelupsykologisia lähtökohtia ovat ymmärrys ihmisen havaintotoiminnoista, tarkkaavuudesta ja muistista. Kuulusteluiden tavoitteena on yleensä päästä mahdollisimman luotettavasti keräämään informaatiota jostakin aiemmasta tapahtumasta, joten muistitoimintojen aktivointi ja luotettava mieleenpalautus hyödyttävät esitutkintatyötä. On myös olennaista kiinnittää huomiota kuulustelukysymyksiin, sillä kysymyksillä voidaan vaikuttaa kertomuksen määrään, sisällöllisiin piirteisiin ja luotettavuuteen. Poliisin on osattava kohdata kuulustelutilanteissa viriäviä vaikeita tunteita, sillä niiden huomioimatta jättäminen saattaa johtaa heikkoon kontaktiin kuultavan kanssa, vähäiseen informaation määrään ja asioiden kertomatta jättämiseen.

Rikosten asianosaisina saattaa olla traumatisoituneita uhreja ja todistajia. Lisäksi on varsin todennäköistä, että poliisin kuulusteltavana on henkilöitä, joiden kielelliset kyvyt, yleinen käsityskyky, keskittyminen tai mielenterveys ovat keskimääräistä heikompia. Vankilapopulaatiossa ja erityisesti nuorilla rikoksentekeijöillä on havaittu oppimis- ja keskittymisvaikeuksia, käytöshäiriöitä sekä autismikirjon häiriöitä. Myös päihderiippuvaisia poliisityössä kohdataan usein. Poliisin onkin aika ajoin pystyttävä sopeuttamaan kuulustelutilanteita monenlaisiin erityistarpeisiin joko itsenäisesti tai konsultoiden.

Väärien tunnustusten riski on korostunut erityispiirteisten kuultavien kohdalla. Väärät tunnustukset ovat tavallinen ilmiö myös järjestäytyneen rikollisuuden piirissä. Tutkimuksissa on kyetty osoittamaan, että ihmisiä voi myös johdattelun avulla saada uskomaan mitä erilaisimpia tapahtumia eikä valemuiستojen synnyttäminen ole vaikeaa. Kuulustelumenetelmissä on siirrytty voimakkaan autoritäärisistä, painostavista ja johdattelevista menetelmistä yh-

teistyön ja informaationkeruun suuntaan. Paradigmanmuutoksen taustalla on paitsi tieteellinen tutkimustieto yhteistyöhön tähtäävien kuulustelumenetelmien tuloksellisuudesta, myös eettiset ja juridiset periaatteet.

Informaationkeruun ohella kuulustelujen toinen keskeinen tavoite liittyy valehtelun esille saamiseen. Mitään fyysistä tai psyykkistä valehtelureaktiota ei kuitenkaan ole olemassa. Tästä syystä valehtelun tunnistaminen on vaikeaa, ja valehtelun arviointiin kehitettävien menetelmien luominen on osoittautunut haasteelliseksi. Ihmiset näyttävät toimivan hyvin eri tavoin valehdellessaan. Valehteluun liittyy paljon tieteellisissä tutkimuksissa täysin paikkansapitämättömiksi osoitettuja uskomuksia, kuten uskomuksia valehtelijoiden tietynlaisista käyttäytymispiirteistä tai poliisien erityisistä kyvyistä erottaa valehtelijat totta puhuvista.

Kuulustelumenetelmistä Strategic Use of Evidence ja Kognitiivinen haastattelu ovat suositeltavia. Vahva tutkimusnäyttö valehtelun tunnistamisen työkaluista on CBCA:lla, Reality Monitoringilla ja Verifiability Approachilla. Niistä kuitenkin kullakin on mahdollisuus ylittää vain noin 70 prosentin osumatarkkuuteen valehtelun tunnistamisessa. Toisaalta sattumaan tai tavanomaisiin valehtelun tunnistamisen kykyihin verrattuna nämä ovat selkeitä parannuksia. Toimiakseen varsinaisena näyttönä tuomioistuimessa kuultavan kertomuksen paikkansapitävyydestä on kolmenkymmenen prosentin virhemarginaali kuitenkin liikaa. Valehtelua koskevan tiedon lisääntyminen sekä erilaisten menetelmien tutkiminen ja kehittäminen antavat kuitenkin toivoa entistä tarkempien työkalujen saamisesta tulevaisuudessa poliisiorganisaation käyttöön. Poliisin toiminnan tulee aina perustua tutkittuun tietoon niin kuulustelumenetelmien valinnan kuin valehtelun tunnistamisenkin osalta. Tulevaisuudessa oikeus- ja turvallisuusalan ammattilaisten tutkimusnäyttöön perustuvan koulutuksen ja osaamisen vahvistaminen onkin tärkeä tavoite.

LÄHTEET

- Al-Attar, Z. (2010). The assessment and treatment of offence paralleling behaviours in young offenders: Added complications or greater opportunities for change? Teoksessa M. Daffern, L. Jones, & J. Shine (toim.), *Wiley series in forensic clinical psychology. Offence paralleling behaviour: A case formulation approach to offender assessment and intervention* (s. 151–170). Leicester: Wiley-Blackwell.
- Armila, N. (2021). *Poliisien käyttämät kuulustelumenetelmät Suomessa*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Autismisäätiö (2020). *Neurokirjon henkilö epäiltynä tai syytettynä rikosoikeudellisessa järjestelmässä. Tietoa poliiseille, asianajajille, tuomareille ja syyttäjille*. Oikeusturva ja kuntoutus kuntoon 2020 -hanke. Helsinki: Autismisäätiö.
- Baker-Eck, B., Bull, R. & Walsh, D. (2020). Investigative empathy: a strength scale of empathy based on European police perspectives. *Psychiatry, Psychology and Law*, 27(3), 412–427.
- Baldwin, J. (1992). Video-taping police interviews with suspects – an evaluation. *Police Research Series Paper 1*. London: Home Office.
- Ben-Shakhar, G. & Elaad, E. (2003). The Validity of Psychophysiological Detection of Information With the Guilty Knowledge Test: A Meta-Analytic Review. *Journal of Applied Psychology*, 88(1), 131–151.
- Ben-Shakhar, G. & Elaad, E. (2002). The guilty knowledge test (GKT) as an application of psychophysiology: future prospects and obstacles. Teoksessa M. Kleiner (toim.), *Handbook of Polygraph Testing* (s. 87–102). London: Academic Press.
- Ben-Shakhar, G. (2002). A critical review of the Control Questions Test (CQT). Teoksessa M. Kleiner (toim.), *Handbook of polygraph testing* (s.103–126). London: Academic Press.
- Bernstein, D. M. Laney, C., Morris, E. K. & Loftus E. F. (2005). False memories about food can lead to food avoidance. *Social Cognition*, 23, 11–34.
- Bond, C. F. & DePaulo, D. M. (2006). Accuracy of Deception Judgments. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 214–234.
- Braun, K. A., Ellis, R. & Loftus, E. F. (2002). Make my memory: How advertising can change our memories of the past. *Psychology and Marketing*, 19, 1–13.
- Buckley, J. P. (2012). The Reid Technique of Interviewing and Interrogation. Teoksessa T. Williamson (toim.), *Investigative Interviewing* (s. 190–211). Portland: Willan Publishing.

- Christianson, S. Å., Freij, I. & Von Vogelsang, E. (2007). Searching for Offenders' Memories of Violent Crimes. Teoksessa S. Å. Christianson (toim.), *Offenders memories of violent crimes*. Chichester: Wiley.
- Colwell, K., Anisman, C., Memon, A., Taylor, L. & Prewett, J. (2007). Assessment Criteria Indicative of Deception (ACID): An integrated system of investigative interviewing and detecting deception. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 4(3), 167–180.
- Committee on Armed Services (2008). *Inquiry into the treatment of detainees in U.S. custody*. Report. United States Senate, 20.11.2008. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <https://www.nytimes.com/interactive/projects/documents/report-by-the-senate-armed-services-committee-on-detainee-treatment>.
- Cooper, B. S., Herve, H. & Yuille, J. C. (2009). Evaluating truthfulness: Detecting truths and lies in forensic contexts. Teoksessa R. Bull, T. Valentine & T. Williamson (toim.), *Handbook of Psychology of Investigative Interviewing* (s. 301–328). Chichester: Wiley.
- Denault, V., Plusquellec, P., Jupe, L., St-Yves, M., Dunbar, N., Hartwig, M., Sporer, S., Rioux-Turcotte, J., Jarry, J. Walsh, D., Otgaar, H., Viziteu, A., Talwar, V., Keatley, D., Blandón-Gitlin, I., Townson, C., Deslauriers-Varin, N., Lilienfeld, S., Patterson, M., Areh, I., Allan, A., Evans, H., Boivin, R., ten Brinke, J., Masip, J., Bull, R., Cyr, M. Hope, L., Strömwall, L., Bennett, S., Al Menaiya, F., Leo, R., Vredeveldt, A., Laforest, M., Honts, C., Manzanero, A., Mann, S., Granhag, P-A., Ask, K., Gabbert, F., Guay, J-P., Coutant, A., Hancock, J., Manusov, V., Burgoon, J., Kleinman, S., Wright, G., Landström, S., Freckelton, I., Vernham, Z. & van Koppen, P. (2020). The Analysis of Nonverbal Communication: The Dangers of Pseudoscience in Security and Justice Contexts. *Anuario de Psicología Jurídica*, 30, 1–12.
- Elaad, E. (2018). Personality, demographic and psychosocial correlates of peoples self-assessed lying abilities. Teoksessa J. P. Rosenfeld, (toim.), *Detecting Concealed Information and Deception. Recent Developments* (s. 353–376). London: Elsevier.
- Ellonen, E., Karstinen, E. & Nykänen, V-E. (1996). *Kuulustelutaktiikka*. Poliisin oppikirjasarja 1/96. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- Evans, J. R., Meissner, C. A., Brandon, S. E., Russano, M. B., & Kleinman, S. M. (2010). Criminal versus HUMINT interrogations: the importance of psychological science to improving interrogative practice. *Journal of Psychiatry and Law*, 38, 215–249.
- Geiselman, R. (2012). The cognitive interview for suspects. *American Journal of Forensic Psychology*, 30(3), 1–13.
- Gorman, B.J. (1999). Facilitated Communication: Rejected in Science, Accepted in Court - A Case Study and Analysis of the Use of FC Evidence Under Frye and Daubert. *Behavioral Sciences and the Law*, 17, 517–541.
- Granhag, P-A. & Strömwall, L. E. (2018). The Detection of Deceit. Teoksessa R. N. Koc-

- sis, (toim.), *Applied Criminal Psychology. A Guide to Forensic Behavioral Sciences* (s.157–183). Springfield: Charles C Thomas Publisher.
- Granhag, P. A. & Hartwig, M. (2015). The strategic use of evidence technique: A conceptual over-view. Teoksessa P. A. Granhag, A. Vrij, & B. Verschuere (toim.), *Wiley series in the psychology of crime, policing and law. Detecting deception: Current challenges and cognitive approaches* (s. 231–251). Chichester: Wiley.
- Granhag, P. (2014). *The Strategic Use of Evidence – An overview*. Luento, lasten oikeuspsykiatrian työryhmien koulutuspäivät. Helsinki 2.10.2014
- Granhag, P., Strömwall, L., Willen, R. & Hartwig, M. (2013). Eliciting cues to deception by tactical disclosure of evidence: The first test of the Evidence Framing Matrix. *Legal and Criminological Psychology, 18*, 341–355.
- Granhag, P.-A. & Christianson, S.-Å. (2004). *Polispsykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gregory, J. & Bryan, K. (2011). Speech and language therapy intervention with a group of persistent and prolific young offenders in a noncustodial setting with previously undiagnosed speech, language and communication difficulties. *International Journal of Language and Communication Disorders, 46*, 202–215.
- Gudjonsson, G. H. (2018). *The psychology of false confessions. Forty years of science and practice*. Chichester: Wiley.
- Gudjonsson, G. H. & Pearse, J. (2011). Suspect interviews and false confessions. *Current Directions in Psychological Science, 20*, 33–37.
- Gudjonsson, G. H. (1993). *The Psychology of Interrogations, Confessions and Testimony*. Chichester: Wiley.
- Haapasalo, J. (2008). Rikoksesta epäillyn muistamattomuus/amnesia. Teoksessa G. Weizmann-Henelius & P. Santtila (toim.), *Oikeuspsykologia* (s. 265–276). Helsinki: Edita.
- Hager, E. (2017). A major player in law enforcement says it will stop using a method that's been linked to false confessions. *Business Insider*. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <https://www.businessinsider.com/reid-technique>.
- Harpin, V. & Young, S. (2012). The Challenge of ADHD and Youth Offending. *Cutting Edge Psychiatry in Practice, 1*, 138–143.
- Hartwig, M. & Bond, C. H. (2014). Lie Detection from Multiple Cues: A Meta-analysis. *Applied Cognitive Psychology, 28*(5), 661–676.
- Hartwig, M., Granhag P. & Luke, T. (2014). Strategic use of evidence during investigative interviews: The state of the science. Teoksessa D. C. Raskin, C. R. Honts & J. C. Kircher, (toim.), *Credibility Assessment* (s. 1–36). Oxford: Elsevier.
- Hartwig, M., Granhag, Strömwall, L. A. & Kronqvist, O. (2006). Strategic use of evi-

- dence during police interviews: When training to detect deception works. *Law and Human Behavior*, 30(5), 603–619.
- Hartwig, M., Granhag, Strömwall, L. A. & Vrij, A. (2004). Police Officers' Lie Detection Accuracy: Interrogating Freely Versus Observing Video. *Police Quarterly*, 7(4), 429–456.
- Heaps, C. M. & Nash, M. (2001). Comparing recollective experience in true and false autobiographical memories. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 27, 920–930.
- Holmberg, U. & Christianson, S. Å. (2002). Murderers' and sexual offenders' experiences and their inclination to admit or deny crimes. *Behavioral Sciences and the Law*, 20, 31–45.
- Howitt, D. (2015). *Introduction to forensic and criminal psychology*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Hyman, I. E., Husband, T. H. & Billings, F. J. (1995). False memories of childhood experiences. *Applied Cognitive Psychology*, 9(3), 181–197.
- Inbau, F. E., Reid, J. E. & Buckley J.P. (1986). *Criminal Interrogation and Confessions*. (3. painos). Baltimore: MD Williams and Wilkins.
- Jakobsen, K. K. (2019). Empathy in investigative interviews of victims: How to understand it, how to measure it, and how to do it? *Police Practice & Research*, 22(3), 1–16.
- Jens, E. (2017). A review of enhanced interrogation: Inside the minds and motives of the Islamic terrorists who are trying to destroy America. *Studies in Intelligence*, 61(3), 63–73.
- John. E. Reid Associates. Haettu 2.3.2021 osoitteesta https://www.reid.com/educational_info/critictchnique.html.
- Jokinen, A. Santtila, P., Rajava, N. & Puttonen, S. (2006). Salience of Guilty Knowledge Test Items Affects Accuracy in Realistic Mock Crimes. *International Journal of Psychophysiology*, 62(1), 175–184.
- Karstinen, E. (1998). *Keskustelusta pöytäkirjaksi. Kuulustelijoiden ja rikoksesta epäiltyjen viestintä poliisikuulusteluissa*. Väitöskirja. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 2/1998. Helsinki: Edita.
- Kassin, S., Appleby, S. & Torkildson P. (2010). Interviewing suspects: Practice, science, and future directions. *Legal and criminological psychology*, 15, 39–55.
- Kassin, S. (2008). The Psychology of Confessions. *The Annual Review of Law and Social Science*, 4, 193–217.
- Kassin, S., & Gudjonsson, G. (2004). The psychology of confessions: A review of the literature and issues. *Psychological Science in the Public Interest*, 5, 33–67.

- Kassin, S., Goldstein, C. & Savitsky, K. (2003). Behavioural confirmation in the interview room: On the dangers of presuming guilt. *Law and Human Behaviour*, 27, 187–203.
- Kaunisto, J. & Kumpuniemi, M. (2018). *Rikoksesta epäiltyjen kuulustelumenetelmät*. Oikeuspsykologian erikoistumisopinlopputyö. Åbo Akademi. Haettu 1.3.2021 osoitteesta <http://blogs2.abo.fi/lepa/wp-content/uploads/sites/90/2019/03/Kaunisto-Kumpuniemi-Ep%C3%A4iltyjen-kuulustelumenetelm%C3%A4t.pdf>.
- Korkman, J. (2020). Pitävätkö muistosi paikkansa? *Lääketeollinen aikakauskirja Duodecim*. 136(24), 2713–2717.
- Korkman, J. (2006). *How (not) to interview children: interviews with young children in sexual abuse investigations in Finland*. Väitöskirja. Turku: Åbo Akademi.
- Kozinsky, W. (2017). The Reid Interrogation Technique and False Confessions: A Time for Change. *Seattle Journal for Social Justice*, 16(2), Article 10. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <https://digitalcommons.law.seattleu.edu/sjsj/vol16/iss2/10>.
- Laney, C. & Takarangi, M. K. T. (2013). False memories for aggressive acts. *Acta Psychologica*, 143(2), 227–234.
- Loftus, E. F., & Pickrell, J. E. (1995). The formation of false memories. *Psychiatric Annals*, 25(12), 720–725.
- Loftus, E & Palmer, J. C. (1974). Reconstruction of Automobile Destruction: An example of the Interaction Between Language and Memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13, 585–589.
- Logue, M., Book, A. M., Frosina, P., Huizinga, T. & Amos, S. (2015). Using Reality Monitoring to Improve Deception Detection in the Context of the Cognitive Interview for Suspects. *Law and Human Behavior*, 39(4), 360–367.
- Luke, T. J. (2019). Lessons From Pinocchio: Cues to Deception May Be Highly Exaggerated. *Perspectives on Psychological Science*, 14(4), 646–667.
- Luke, T. J., Hartwig, M., Joseph, E., Brimbal, L., Chan, G., Dawson, E., Jordan, S., Donovan, P. & Granhag, P. A. (2016). Training in the strategic use of evidence technique: Improving deception detection accuracy of American law enforcement officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 31(4), 270–278.
- Luke, J., Hartwig, M., Shamash, B. & Granhag, P. A. (2016). Countermeasures against the strategic use of evidence technique: effects on suspects' strategies. *Journal of Investigative Psychology & Offender Profiling*, 13, 131–147.
- MacLean, C. L., Coburn, P. I., Chong, K. & Connolly, D. L. (2018). Breaking script: Deviations and postevent information in adult memory for a repeated event. *Applied Cognitive Psychology*, 32(4), 474–486.
- Madsen, K. (2017). *Therapeutic Jurisprudence in Investigative Interviews: The effects*

of a humanitarian rapport-orientated and a dominant non-rapport orientated approach on adult's memory performance and psychological well-being. Väitöskirja. Turku: Åbo Akademi.

- Masip, J., Alonso, H., Herrero, C., & Garrido, E. (2016). Experienced and novice officers' generalized communication suspicion and veracity judgments. *Law and Human Behavior, 40*(2), 169–181.
- Masip, J., Sporer, S., Garrido, E., & Herrero, C. (2005). The detection of deception with the reality monitoring approach: A review of the empirical evidence. *Psychology, Crime, & Law, 11*, 99–122.
- Meissner, C. & Russano, M. (2003). The psychology of interrogations and confessions: Research and recommendations. *Canadian Journal of Police and Security Services, 1*, 53–64.
- Memon, A., Meissner, C. & Fraser, J. (2010). Cognitive interview: A meta-analytic review and study space analysis of the past 25 years. *Psychology, Public Policy and Law, 16*(4), 340–372.
- Mykhailov, I. (2018). A real alternative to interrogation. Asbjorn Rachlewin haastattelun Haettu 20.1.2018 osoitteesta https://en.lb.ua/news/2018/01/20/5372_real_alternative_interrogation.html
- Nahari, G., Vrij, A. & Fisher, R. P. (2012). Does the truth come out in the writing? SCAN as lie detection tool. *Law and Human Behavior, 36*, 68–76.
- Noone, G. (2015). An Garda Síochána Model of Investigative Interviewing. Teoksessa J. Pearse (toim.), *Investigating terrorism. Current political, legal and psychological issues* (s.100–122). Chichester: Wiley.
- Patihis, L., Ho, L., Tingen, I. W., Lilienfeld, S.O. & Loftus, E. F. (2014). Are the "Memory Wars" Over? A Scientist-Practitioner Gap in Beliefs About Repressed Memory. *Psychological Science, 25*(2), 519–530.
- Paulo, R., Albuquerque, P. & Bull, R. (2013). Enhanced cognitive interview: towards a better use and understanding of this procedure. *International Journal of Police science & management, 15*(3), 190–199.
- Pearse, J., Gudjonsson, G. H., Clare, I. C. H. & Rutter, S. (1998). Police Interviewing and Psychological Vulnerabilities: predicting the likelihood of a confession. *Journal of Community and Applied Social Psychology, 8*, 1–21.
- Perona, A. R., Bottoms, B. L., & Sorenson, E. (2005). Research-based guidelines for child forensic interviews. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 1*, 81–130.
- Porter, S., Youille, J. C. & Lehman, D. R. (1999). The Nature of Real, Implanted and Fabricated Memories for Emotional Childhood Events: Implications for the Recovered Memory Debate. *Law and Human Behavior, 23*, 517–537.

- Rachlew, A. (2009). *Justisfeil ved politiets etterforskning - noen eksempler og forskningsbaserte mottiltak*. Väitöskirja. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Rachlew, A. (2003). Norske politiavhør i et internasjonalt perspektiv. *Tidsskrift for strafferett*, 3, 400–439.
- Risan, P. (2017). *Accommodating trauma in police interviews. An exploration of rapport in investigative interviews of traumatized victims*. Väitöskirja. Bergen: University of Bergen.
- Risan, P., Binder, P-E. & Milne, R. J. (2018). Establishing and Maintaining Rapport in Investigative Interviews of Traumatized Victims: A Qualitative Study. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 12, 372–387.
- Risan, P., Binder, P-E. & Milne, R. J. (2016). Emotional Intelligence in Police Interviews - Approach, Training and the Usefulness of the Concept. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 16(5), 410–424.
- Roberts, K. (2012). Police interviewing of criminal suspects: A historical perspective. *Internet Journal of Criminology*. Haettu 25.2.2021 osoitteesta https://www.researchgate.net/publication/292788010_POLICE_INTERVIEWING_OF_CRIMINAL_SUSPECTS_A_HISTORICAL_PERSPECTIVE.
- Santtila, P. & Jokinen, A. (2008). Muistijälkitestin käyttö rikostutkinnassa. Teoksessa G. Weizmann-Henelius & P. Santtila (toim.), *Oikeuspsykologia* (s. 247-264). Helsinki: Edita.
- Schlosser, R. W., Balandin, S., Hemsley, B., Iacono, T., Probst, P. & Von Tetzchner, S. (2014). Facilitated communication and authorship: A systematic review. *Augmentative and Alternative Communication*, 30, 359–368.
- Sleath, E. and Bull, R. (2017). Police perceptions of rape victims and the impact on case decision making: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 34, 102–112.
- Sorochinski, M., Hartwig, M., Osborne, J., Wilkins, E., Marsh, J., Kazakov, D. & Granhag, P. A. (2016). Interviewing to Detect Deception: When to Disclose the Evidence? *Journal of Police and Criminal Psychology*, 29(2), 87–94.
- St-Yves, M. & Deslauries-Varin, N. (2009). The Psychology of Suspects' Decision-Making During Interrogation. Teoksessa R. Bull, T. Valentine, & T. Williamson (toim.), *Handbook of Psychology of Investigative Interviewing* (s. 1–15). Chichester: Wiley.
- Strömwall, L. & Granhag, P-A. (2010). How to Detect Deception? Arresting the Beliefs of Police Officers, Prosecutors and Judges. *Psychology, Crime & Law*, 9(1), 19–36.
- Suomen puheterapeuttiliitto (2016). *Suomen Puheterapeuttiliitto ry:n kannanotto tuettuun kirjoittamiseen eli fasilitoituun kommunikointiin*. Haettu 2.3.2021 osoitteesta https://puheterapeuttiliitto.fi/wp-content/uploads/2018/06/Fasilitointi_kannanotto_2016.pdf.

- Takaniemi, A. (2021). Ohje kognitiivisen haastattelun toteuttamiseksi. Oikeuspsykologian erikoistumisopinnojen lopputyö. Åbo Akademi. <https://legalpsy.fi/wp-content/uploads/2021/12/Anu-Takaniemi.pdf>
- Tekin, S., Granhag, P. A., Strömwall, L., Mac G., Erik, Vrij, A. & Hartwig, M. (2015). Interviewing strategically to elicit admissions from guilty suspects. *Law and Human Behavior*, 39(3), 244–252.
- Van der Sleen, J. (2009). A Structured model for investigative interviewing of Suspects. Teoksessa R. Bull, T. Valentine & T. Williamson (toim.), *Handbook of Psychology of Investigative Interviewing* (s. 35–68). Wiley: Chichester
- Vrij, A. (2018). Verbal Lie Detection Tools From an Applied Perspective. Teoksessa J. P. Rosenfeld (toim.), *Detecting Concealed Information and Deception. Recent Developments*. London: Elsevier.
- Vrij, A., Meissner, C., Fisher, R. & Kleinman, S. (2017). Psychological perspectives on interrogation. *Perspectives on Psychological Science*, 1, 1–91.
- Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit. Pitfalls and Opportunities*. Chichester: Wiley.
- Vrij, A. & Granhag, P-A. (2007). Interviewing to Detect Deception. Teoksessa S. Å. Christianson (toim.), *Offenders' memories of violent crimes* (s.279–304). Leicester: Wiley.
- Vrij, A., Mann, S., Kristen, S. & Fisher, R. (2007). Cues to deception and ability to detect lies as a function of police interview styles. *Law and Human Behavior*, 31(5), 499–518.
- Vrij, A. (2006). Detecting Deception. Teoksessa M. R. Kebbel & G. M. Davies (toim.), *Practical Psychology for Forensic Investigations and Prosecutions*. Leicester: Wiley.
- Wade, K. A., Garry, M., Read, J. D. & Lindsay, D. S. (2002). A Picture is worth a thousand ties. *Psychonomic Bulletin and Review*, 9, 597–603.
- Walsh, D. & Bull, R. (2010). What really is effective in interviews with suspects? A study comparing interviewing skills against interviewing outcomes. *Legal and Criminological Psychology*, 15, 305–321.
- Walsh, D. & Milne, R. (2008). Keeping the PEACE? A study of investigative interviewing practices in the public sector. *Legal and Criminological Psychology*, 13, 39–57.

POLIISI JA LAPSET

Jasmin Kaunisto

Tässä luvussa käsitellään lapsia pääosin rikosten kohteina tai todistajina. Tietoisuus lapsiin kohdistuneista rikoksista on kasvanut, yleinen asennoituminen lasten kaltoinkohteluun on käynyt kielteisemmäksi, ja tilanteisiin puututaan niin lasten kanssa työskentelevien ammattilaisten kuin eri viranomaisten ja lainsäädännönkin keinoin aktiivisesti. Suomessa poliisi saakin runsaasti ilmoituksia, joissa epäillään lapsen joutuneen kokemaan erilaista kaltoinkohtelua, kuten fyysistä väkivaltaa tai seksuaalisia tekoja aikuisten taholta.

Suomalaislasten väkivaltakokemuksia on kartoitettu kouluterveyskyselyissä, joissa 13 prosenttia 4.–5.-luokkalaisista lapsista ilmoitti kokeneensa fyysistä väkivaltaa hänestä huolta pitävän aikuisen taholta viimeisen vuoden aikana (Kouluterveyskysely, 2019). Lapsiin kohdistunut väkivalta on monimuotoinen ilmiö. Pahoinpitelyn eri muotoja voivat olla esimerkiksi lyöminen tai potkiminen, vauvan ravistelu tai vanhempien lapsiinsa kohdistama kuritusväkivalta. Kuritusväkivaltaa käyttävä vanhempi pyrkii lapselle kipua aiheuttamalla säätelemään lapsen käyttäytymistä ja toimintaa. Kuritusväkivalta voi osana tietoista kasvatustapaa olla tarkoin harkittuja pahoinpitelyrangaistuksia tai vaihtoehtoisesti ilmetä esimerkiksi tilanteissa, joissa uupumuksesta tai mielenterveyden häiriöstä kärsivä vanhempi pikaistuksissaan vaikeiden tunteidensa vallassa satuttaa lasta. Kuritusväkivalta on ollut kiellettyä Suomessa 1980-luvulta lähtien. Lapsia voidaan pahoinpidellä myös kemiallisesti esimerkiksi antamalla heille alkoholia tai aikuisten lääkkeitä tai annostelemalla lapselle määrättyjä lääkkeitä tarkoituksellisesti väärin, jolloin lapsesta tulee unelias ja rauhallinen. Jotkut lapset

tulevat pahoinpidellyiksi vajavaisen huolenpidon vuoksi, jolloin esimerkiksi terveydenhuollon, ravitsemuksen ja hygienian laiminlyönti johtaa kipuun, tulehduksiin ja muihin terveyden kannalta haitallisiin tiloihin.

8.–9.-luokkalaisista suomalaislapsista seksuaalista hyväksikäyttöä ilmoitti kokeneensa noin 1–10 prosenttia riippuen hyväksikäytön määritelmästä ja lapsen sukupuolesta. Lapsiin kohdistuneiden seksuaalirikosten osalta tytöt ovat tyypillisimmin uhreja. (Fagerlund ym., 2014; Kouluterveyskysely, 2019.) Vaikka media nostaa useimmiten esille kaikkein vakavimpia tekotapoja, ovat lievimmät tekotavat kuitenkin kaikkein tyypillisimpiä. Lapsiin kohdistuneissa seksuaalirikoksissa voi olla kyse esimerkiksi seksuaalisten tekojen ehdottamisesta, sukuelinten kuvien lähettämisestä lapselle, suutelusta, koskettelusta tai yhdynnästä. Rikosnimikkeiden kirjo on laaja. Seksuaalirikollisuutta pidetään tyypillisesti piilorikollisuutena, sillä siitä kertominen voidaan kokea vaikeaksi. Suomalaistutkimuksessa (Lahtinen ym., 2020) selvisikin, että vain noin neljäsosa lapsista kertoi tapahtuneesta seksuaaliteosta aikuiselle.

Useissa tapauksissa lapsen ja hänen kasvuympäristöönsä liittyy tekijöitä, jotka altistavat rikoksen kohteeksi joutumiselle. Pahoinpitelyn riskiä voivat nostaa muun muassa lapsen oma sairaus tai vamma sekä haastava käyttäytyminen. Myös vanhemmuuden haasteet niin kasvatuksellisten keinojen osalta kuin vanhemman mielenterveydenkin näkökulmasta vaikuttavat riskiin kohdistaa lapseen väkivaltaa. Vanhemman puutteelliset tunnesäätelyn keinot, päihdehäiriö, omat väkivaltakokemukset ja myönteinen suhtautuminen lasten fyysiseen kurittamiseen voivat nostaa riskiä lapsen pahoinpitelyille kotiympäristössä. Väkivallanteot täysin ulkopuolisten tai tuntemattomien aikuisten taholta ovat harvinaisia. Myös lasten seksuaalisen hyväksikäytön kokemuksissa korostuvat lapsen oma elinympäristö ja siihen liittyvät riskitekijät. Suurimassa riskiryhmässä ovat murrosikäiset tytöt. Nuoruusiän myötä itsenäisyys, liikkumisvapaus ja mahdollisuus itse valittuihin ihmissuhteisiin kasvavat. Joidenkin nuorten elämässä vanhempien asettamat rajat ja valvonta ovat hyvin vähäisiä. Murrosikään kuuluu myös luontaisesti viriävä kiinnostuneisuus seksuaalisuutta ja seksuaalisia kokemuksia kohtaan, jota seksuaalirikolliset saattavat

tietoisesti hyödyntää. Lasten ja nuorten omat älypuhelimet ja aktiivisuus erilaisilla verkkoalustoilla mahdollistavat sen, että lapsia voidaan aiempaa helpommin lähestyä seksuaalisin tarkoituksin internetin välityksellä täysin vieraidenkin aikuisten toimesta. Lapsen puutteellinen seksuaali- ja turvataitokasvatus, kehitysvammaisuus tai emotionaalinen vaille jääminen voivat myös nostaa riskiä seksuaalirikoksen uhriksi joutumiselle, sillä ymmärtämättömyys, vähäiset keinot suojautumiseen ja välittävien aikuisten kaipuu auttavat rikoksentehtäjiä seksuaalisen suhteen muodostamisessa ja salassa pysymisessä.

Lapsiin kohdistuvien rikosten ohella poliisi kohtaa lapsia myös muiden työtehtävien yhteydessä. Esimerkiksi kotihälytystehtävillä, keskellä aikuisten välistä äänekkästä juhlintaa tai parisuhdeväkivaltaa, saattaa olla lapsia. Lapset saattavat olla rikosten silminnäkijöitä, kadoksiin joutuneita tai päihdeperheissä hoidoltaan laiminlyötyjä. Iloisemmissa merkeissä lapsia kohdataan koulu- ja päiväkotivierailuilla sekä perheille suunnatuissa tapahtumissa. Vaikka poliisin saamat tehtävät eivät ensisijaisilta lähtötiedoiltaan liittyisi lapsiin, tulee poliisiin kuitenkin aina tarkastella tapahtunutta myös lasten näkökulmasta ja ilmoittaa lastensuojeluun havaitessaan huolenaiheita esimerkiksi lapsen vanhemmissa ja kasvuympäristössä.

Lapsilla itsellään esiintyy myös poliisin puuttumista vaativaa häiriökäyttäytymistä, ja osa syyllistyy rikollisiin tekoihin jo varsin nuorena. Lasten ja nuorten rikollisuutta ei käsitellä tässä kirjassa erikseen, joskin osa lasten puhuttamiseen ja haastattelemiseen sekä aikuisten kuulusteluihin liittyvästä tiedosta on hyvin sovellettavissa myös esimerkiksi nuorisorikostutkintaan.

LASTEN KOHTAAMINEN JA ALUSTAVA PUHUTUS

Suomalaisen poliisin kulttuuriset edellytykset solmia kontaktia lapsiin ovat hyvät. Kannattaa muistaa, että pohjatyötä näille tilanteille on rakennettu kaikkien poliisien voimin kohtaamalla lapsia ei vain koulu- ja päiväkotivierailuissa, vaan myös tavanomaisessa liikenne- ja järjestyspoliisitoiminnassa. Poliisiammattikorkeakoulussa toteutetussa opinnäytetyössä päiväkotikäiset lapset kiteyttivät poliiseja

koskevia myönteisiä näkemyksiään muun muassa toteamalla, että ”poliisi on myös lasten ystävä”. Lapset näyttivät televisiosarjojen ja päiväkotivierailujen ohessa pohjaavan myönteistä käsitystään siihen, että partioautojen poliisit olivat heitä ystävällisesti huomioineet vilkuttamalla. (Hiltunen, 2020.)

Myönteiset käsitykset poliisista arkisten havaintojen perusteella voivat palvella suuresti yhteistyösuhdetta haastavammissa kohtaamisissa. Poliisin resurssien väheneminen ja suuntautuminen entistä vahvemmin hälytystehtäviin ja jo tapahtuneiden rikosten tutkimiseen on heikentänyt poliisien mahdollisuuksia vierailu koulussa ja päiväkodeissa. Näiden merkityksestä on syytä muistuttaa uudelleen, sillä lasten arkiympäristöissä toteutetuilla myönteisillä kohtaamisilla on arvokkaita ja kauaskantoisia vaikutuksia. Lasten myönteiset mielikuvat poliisista ystävällisenä, ammattitaitoisena, turvallisena, ja pikkulasten mielissä joskus supersankarinakin, palvelevat montaa tarkoitusta. Myönteisillä poliisikohtamisilla voi olla vaikutusta esimerkiksi rikosten ennaltaehkäisyyn, ammatinvalintaan ja kansalliseen poliisityön arvostukseen. Vastauksia voidaan löytää myös pieniin arjen pulmiin, kun esimerkiksi erään äidin mukaan lapsi puki kalsarit mieluusti sen jälkeen, kun ne nimettiin sinisen värinsä ansiosta ”poliisikalsareiksi”. Lasten mielenkiinto poliisin ammattia kohtaan kannattaa ehdottomasti hyödyntää. Poliisimuseon lapsille suunnatut toiminnalliset näyttelyt sekä valtakunnallinen koko perheen tapahtuma ”Poliisin päivä” ovat tästä loistavia esimerkkejä. Samaan aikaan kuitenkin jokainen poliisi päivittäisellä omalla ammatillisella toiminnallaan on mukana rakentamassa suomalaislasten mielikuvaa poliisista, vähintään iloisilla tervehdyksillä poliisiauton ikkunasta, mutta usein myös kasvatuksellisilla keskusteluilla sekä lasten ja nuorten joukkoon jalkautumalla.

Jokaisen poliisin on kyettävä hoitamaan lapsiin liittyviä poliisitehtäviä. Vaikka varsinaiset esitutkintaan liittyvät lasten kuulustelut tehdään lasten haastattelemiseen koulutuksen saaneiden poliisien ja psykologien toimesta, on lapsen alustava puhutus ensipartion tehtävä. Alustavassa puhutuksessa kootaan oleellimmat tiedot epäilystä rikostapahtumasta tulevaa esitutkintaa varten. Alustavassa puhutuksessa lapselta kerätty tieto, kuten lapsen kä-

sitys tapahtuneesta ja lapsen käyttämät nimitykset, on merkittävä osa varsinaisen kuulustelun suunnittelemista.

Nykytutkimuksen perusteella tunnetaan jo hyvin lasten puhuttamiseen liittyvät ongelmat ja sudenkuopat. Oikein kohdattuna ja haastateltuna lapset kykenevät kuitenkin hyvin kertomaan kokemastaan. Joskus lasten mahdollisuuksiin tuottaa tärkeää tietoa suhtaudutaan turhan kriittisesti. Omat toiveet lapsen suojaamiseksi voivat johtaa aikuisen uskottelemaan itselleen, ettei lapsi todennäköisesti ole ymmärtänyt tapahtumia tai osaisi niistä kertoa, tai että lapsi on nukkunut sikeästi huoneessaan autuaan tietämättömänä kotinsa rikostapahtumista. Näin ei useinkaan ole. Lapset havaitsevat ja ymmärtävät asioita enemmän kuin aikuiset haluaisivat uskoa. Erityisesti rikostutkinnan kannalta tämä on myönteinen asia, ja lapsissa on runsaasti hyödyntämätöntä potentiaalia. Lapset ovat hyviä informanteja, mutta oleellisin seikka luotettavan tiedon keräämisessä on poliisin oma kysymyksenasettelu. Lähtökohtana on, että neljä-viisivuotiaita lapsia voidaan puhuttaa pyytämällä heitä kertomaan omin sanoin siitä, mitä ovat nähneet tai kokeneet. Esikoulu- ja kouluikäisiä lapsia ensipartio voi alustavan puhutuksen tarkoituksessa lähestyä rohkein mielin, kunhan muistaa kiinnittää tarkkaan huomiota kysymyksenasetteluun.

Aiempi kokemus lapsista esimerkiksi työelämän tai oman perheen kautta voi olla sekä hyödyksi että haitaksi. Pohjatieto eri-ikäisten lasten kyvystä kommunikoida sekä varmuus ja luontevuus vuorovaikutuksessa lapsen kanssa helpottavat alustavaa puhutusta. Myös tietoisuus eri-ikäisten lasten kiinnostusten kohteista ja ajan ilmiöistä saattaa auttaa vuorovaikutustilanteessa. Toisaalta kysyminen, keskusteleminen ja kuunteleminen ovat ydinasioita kaikenikäisten kuulemisessa. Aikuisen tulisikin valmiiden olettamusten sijaan olla ennen kaikkea kiinnostunut lapsesta ja siitä, mitä tämä haluaa sanoa. Lasten puhuttaminen ei vaadi lähtökohdiltaan tiettyjä persoonallisuuspiirteitä tai eriskummallisia kykyjä, vaan malttia asettua kiinnostuneena kuuntelemaan lasta. Aikaisempi kokemus lapsista on haitaksi silloin, jos lapsen kanssa pyrkii vuorovaikutukseen samoilla keinoin kuin tuttavaperheiden lasten kanssa: naurattamalla ja leikkimällä. Hassuttelu, sirkustempu ja mielikuviutus eivät kuulu alustaviin puhutuksiin eivätkä kuulusteluihin. Voimak-

kaita tunteita, niin positiivisia kuin negatiivisia, kannattaa välttää. Tällöin lapsen ei tarvitse jännittää, miten poliisi hänen kertomaansa reagoi, tai kokea tunneilmaston vaihtelevan eri asioista puhuttaessa. Lähtökohta rikosasioista kertomiselle on neutraali, kun lasta puhuttaa lempeä, turvallinen ja tasainen aikuinen.

Tavallisessa arjessa niin lapset kuin aikuisetkin ovat tottuneet siihen, että heidän välisensä vuorovaikutus on kielellisiltä vaatimuksiltaan melko matalalla. Lapsilta kysytään kysymyksiä, joihin he voivat helposti vastata yhdellä sanalla: *"Oliko kiva päivä mummolassa?" "Oliko teillä tänään liikunnassa uintia? Miten meni?" "Oletko tehnyt läksyt?"* Poliisikontekstissa sekä lapsen että aikuisen on kyettävä muuttamaan vuorovaikutuksen rakenne sellaiseksi, jossa aikuinen kysyy avoimia kysymyksiä ja lapsi vastaa monisanaisesti. Lapsen tulisi tuottaa enemmän puhetta kuin aikuisen. Suorien kysymysten esittämistä täytyy välttää. Mikäli lapsi ei vaikuta halukkaalta puhumaan tai ilmaisee suoraan haluttomuutta kertoa, ei häntä saisi painostaa eikä esittää turhaan tapahtumia koskevia tarkempia kysymyksiä.

Lapsen alustavan puhutuksen tilanne on tärkeä rakentaa häiriötömäksi. Tilaksi soveltuu esimerkiksi poliisiauto tai huone, jonka oven voi sulkea ja jossa muut paikallaolijat eivät häiritse tai kuule keskustelun kulkua. Mikäli poliisiautoa käytetään puhuttamisen tilana, on sinne menoa syytä pohjustaa huolellisesti selittämällä, ettei lasta olla viemässä poliisiautolla mihinkään. Poliisi voi kysyä lapselta, onko tämä nähnyt koskaan poliisiautoa ja haluaisiko hän tulla katsomaan sitä yhdessä. Auton katseleminen voi kiinnostaa lasta ja auttaa kontaktin rakentamista, minkä jälkeen poliisi voi ehdottaa seuraavaksi juttelua autossa.

Vaikka lapsen huoltajalla on laillinen oikeus olla läsnä lapsen puhutustilanteessa, tulisi tätä rakentavan yhteistyön keinoin pyrkiä välttämään. Vain tällöin lapselle voidaan mahdollistaa aito luotettava kuulluksi tuleminen mahdollisuus. Huoltajan läsnäolo saattaa vaikuttaa siihen, kuinka paljon lapsi kertoo, millaisen sävyn kertomus saa ja mitä seikkoja jätetään kokonaan mainitsematta. Äänettömänkin huoltajan läsnäolo saattaa suuresti vaikuttaa siihen, kertooko lapsi esimerkiksi perheväkivallasta. Myös seksuaalirikoksiin liittyvien tapahtumien avaaminen vanhemman kuullen voi

tuntua erityisen ahdistavalta tai kiusalliselta. Huoltajan läsnäolo saattaa myös hankaloittaa kontaktin muodostumista lapsen ja poliisin välille, sillä pienet lapset saattavat pyrkiä kommunikoimaan tilanteessa huoltajan välityksellä. Osa huoltajista voi etukäteen sovitusta huolimatta myös puuttua puhutuksen kulkuun esimerkiksi suoraan omalla puheellaan tai huomaamattomasti katsein ja elein.

Kontaktia lapseen on hyvä lähteä rakentamaan tavanomaisen jutustelun kautta ja huomioimalla lapsen läsnäolo. Poliisi tervehtii lasta ja kyykistyy tai istuu tasolle lapsen kanssa. Tämä on tärkeä ele, jolla poliisi voi luoda itsestään helposti lähestyttävemmän kuvan. Lapsen ja aikuisen pituusero jo itsessään tekee epäsuhtaa osapuolten välille, ja kookas kenttäpoliisi kaikkine varusteineen voi seistessään näyttää lapsesta suorastaan uhkaavalta. Alas laskeutunut, sopivankokoiseksi tekeytynyt poliisi juttelee lempeästi ja katsoo ystävällisesti silmiin. Pientäkin lasta voi huomioida tervehtimällä kädestä pitäen: *”Terve, minä olen Antti. Olen poliisi. Mikä sinun nimesi on?”*

Lyhyen sananvaihdon jälkeen lapselle kannattaa suoraan kertoa, että haluaisi jutella hetken rauhassa hänen kanssaan. Puhutuksen tarkoitusta on tärkeä avata lapselle nopeasti, ettei lapsi muodosta siitä itse vääriä käsityksiä ja esimerkiksi pelkää, että hän on tehnyt jotakin väärää ja poliisi aikoo viedä hänet tai antaa sakkoja: *”Olen täällä selvittämässä mitä on tapahtunut. Ajattelin, että sinulla voisi olla joitakin tärkeitä tietoja, joita poliisi tarvitsee. Haluaisin kysyä rauhassa sinulta muutaman asian. Voitaisiinko mennä hetkeksi vaikkapa sinun huoneeseesi juttelemaan?”* Lapsi voi sanoa, ettei hän tiedä mitään, tai kehottaa kysymään äidiltä, koska äiti tietää paremmin. Tällöin lapsen toimijuutta voi tukea seuraavasti: *”Olet jos sen ikäinen, että haluamme tietää mitä sinä itse ajattelet asioista. Sinulla voi olla sellaista tietoa mikä auttaa poliisia.”* *”Toinen poliisi kyllä puhuu äidin kanssa, mutta lastenkin kanssa on ihan yhtä tärkeä jutella.”* *”Se ei haittaa, vaikka et kaikkia asioita tietäisikään. Voit kertoa mitä osaat ja vastata niihin kysymyksiin, jotka tiedät.”* Erityisen pelokkaita lapsia voi huomioida kertomalla, että poliisi on paikalla siksi, että poliisi auttaa lapsia.

Ennen varsinaisen puhutuksen aloittamista poliisin tulee kertoa lapselle itse- ja läheiskriminointisuojusta. Tämä on lähes aina hy-

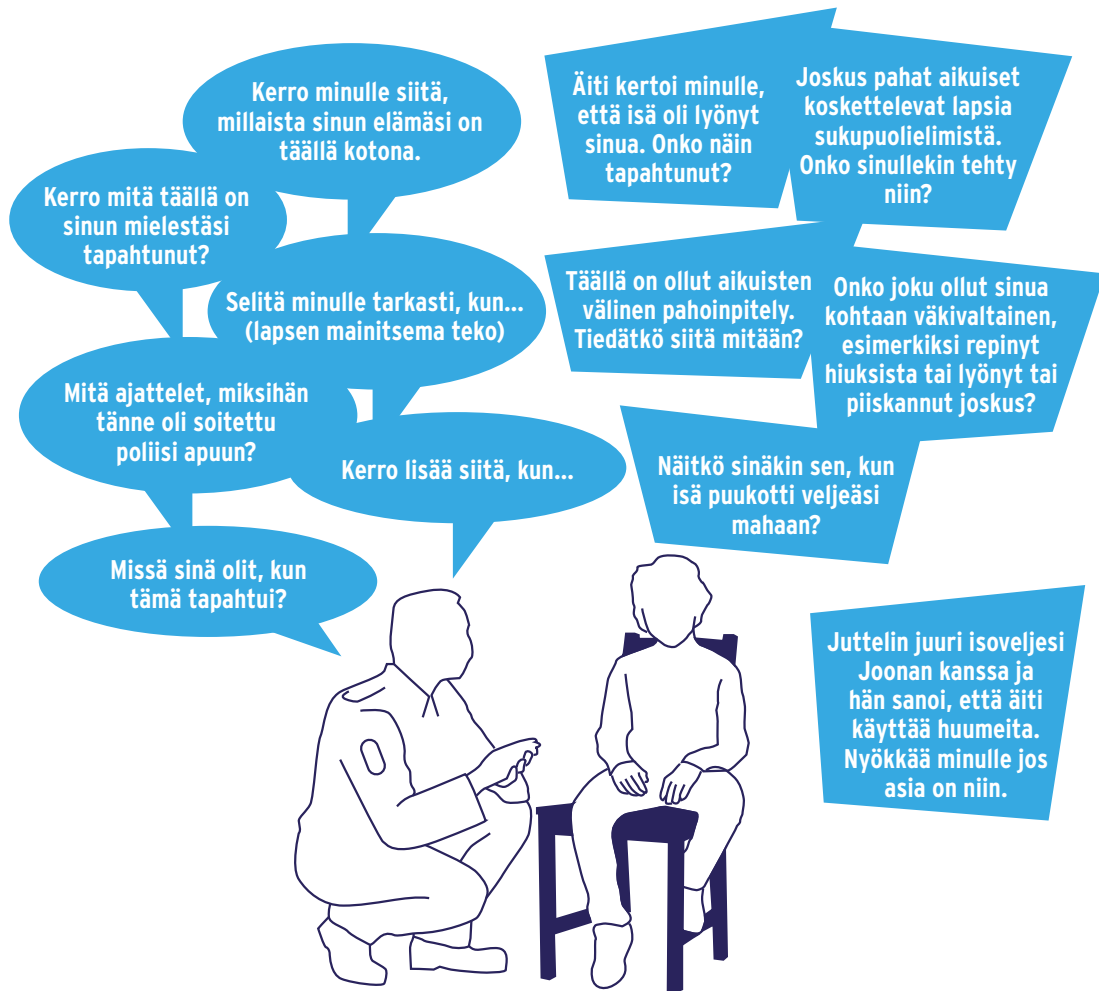
vin haastava tehtävä toteuttaa suhteessa lapsen ikätasoon. Valmistaja ohjetta, joka sopisi kaikenikäisille tai kaikkiin tilanteisiin, ei ole olemassa. Lapsesta voi tuntua hämmentävältä, että hänelle sanotaan, ettei hänen tarvitse kertoa, mutta pian sen jälkeen asiasta kuitenkin esitetään kysymyksiä. Toisaalta osa lapsista saattaa luulla, että aikuiselle ja poliisille tulee aina kysyttäessä vastata. Lapselle on tärkeää sanoa, ettei häntä pakoteta mihinkään ja hänen ei tarvitse vastata kysymyksiin, mikäli ei halua. Lisäksi esimerkiksi perheväkivaltaan liittyvillä kotihälytystehtävillä voisi sanoa: *”Sinun ei tarvitse kertoa asioista, joita isäsi tai äitisi ovat tehneet, jos et halua. Saat itse päättää. Jos et halua vastata johonkin kysymykseen, voit aivan hyvin sanoa ’en halua vastata’. Silloin en kysy asiasta enempää.”* Lapselle sanotaan myös, että niiden asioiden, joita hän kertoo, tulee olla totta.

Poliisi kertoo lapselle, että juttelu nauhoitetaan, jottei poliisi unohda, mitä lapsi on kertonut. Nauhoituksen voi tehdä esimerkiksi työpuhelimella. Nauhoittaminen on tärkeää, sillä jatkuva kirjaiminen hankaloittaa kontaktissa pysymistä ja keskittynyttä kuuntelua. Ilman kirjauksia ja nauhoitteita puolestaan on äärimmäisen hankala jälkikäteen yksityiskohtaisesti muistaa, mitä termejä lapsi tapahtumista kertoessaan käytti ja millaisia kysymysmuotoiluja poliisi lapselle esitti. Nämä ovat oleellisia tietoja myöhemmin esitutkinnassa ja mahdollisessa tulevassa oikeuskäsittelyssä.

Lasten alkupuhutuksiin pätevät kysymyksenasettelun kannalta samat toimintaperiaatteet kuin lasten esitutkinnassa suoritettaviin kuulemisiin. Käytännössä tämä tarkoittaa avointen kysymysten käyttöä ja suljetuista tai johdattelevista kysymyksistä pidättäytymistä. Avoimilla kysymyksillä lapselta pyydetään monisanaista kertomusta ja kuvausta. Puhutuksessa voidaankin lähteä liikkeelle tämäntapaisilla kysymyksillä: *”Kerro minulle mitä täällä on tapahtunut.”* Osa lapsista saattaa vastata hyvin suppeasti, kuten *”täällä oli tappelua”* tai *”isä huusi ja löi”*. Lapsen avauksen jälkeen on turvallista edelleen jatkaa avoimilla kysymyksillä viittaamalla lapsen mainitsemaan asiaan: *”Kerro minulle lisää tuosta tappelusta.”* Tai: *”Sanoit, että isä on lyönyt. Kerro siitä oikein tarkasti.”* Turvallista on myös toistaa lapsen jo mainitsemia asioita ja ikään kuin ääneen summata kuulemaansa. Se johtaa usein lapsen spontaaneihin li-

Hyviä kysymyksiä

Huonoja kysymyksiä

KUVIO 1. Esimerkkejä hyvistä ja huonoista kysymyksistä lapsen alustavassa puhutuksessa.

säyksiin ja täydennyksiin. Samalla saattaa huomata itse mahdollisia puuttuvia asioita, joita voi tarkentaa: *”Ymmärsinkö oikein, että sinä siis käskit äitiä soittamaan poliisille?”* *”En vielä ymmärtänyt sitä, miten menitte ulos. Kerro siitä tarkemmin.”* Lasta voi myös pyytää jatkamaan pala palalta toistamalla hänen kertomansa kohdan tapahtumasarjassa: *”Ensin he riitelivät ja isä sanoi, että ottaa puukon. Mitä sitten sen jälkeen? – Entä sitten? – Mitä seuraavaksi tapahtui?”*

Huomionarvioista alustavassa puhuttelussa on, että se nimensä mukaisesti on vasta alustavaa tiedonkeruuta. Riittää, että lapsi itse kokee saaneensa sanotuksi haluamansa ja tietämänsä asiat, ja poliisi saa selville tapahtumien pääpiirteet: kuka, mitä, missä ja milloin. Tapahtumien tarkempi selvittely jätetään lasten kuulemiseen erikoistuneelle tutkijalle. Alustava puhutus saattaakin olla varsin lyhytkestoinen jutteluhetki, jossa ei ole tarkoitus yksityiskohtaisesti läpikäydä kaikkea seikkaperäisesti. Se suuntaa tulevaa esitutkintaa, antaa pääpiirteittäisen käsityksen tapahtumakulusta, auttaa arvioimaan tarvetta lapsen kuulemiseen esitutkinnassa ja tarjoaa lapselle mahdollisuuden kuulluksi tulemiseen.

Hyvin pienten lasten kohdalla voi olla, että arvokkain tieto saadaan nimenomaan akuutissa tilanteessa alustavassa puhutuksessa. Tämän vuoksi on erityisen tärkeää, että puhutus pohjautuu avoimeen pyyntöön kertoa siitä, mitä on tapahtunut, ja lapsen kertomus tallennetaan. Saatuaan lapsen kertomuksen perusteella tietää epäiltyjen tapahtumien pääkohdat, siirtyy poliisi puhutuksen lopetusvaiheeseen. Tällöin on hyvä tiedustella lapselta, mitä hän vielä haluaisi kertoa, ja onko lapsen mielestä jokin tärkeä asia jäänyt kysymättä. Lapselle tarjotaan myös puolestaan mahdollisuutta kysyä poliisilta mieltä askarruttamaan jääneitä asioita. Lasten kysymykset vaihtelevat: onko poliisilla lemmikkiä, nukkuuko poliisi poliisivaatteissa tai joutuuko isä nyt vankilaan. Lasten kysymyksiin kannattaa vastata rehellisesti. Rikosprosessin seuraavia vaiheita ja tulevia seuraamuksia on poliisinkaan mahdotonta varmuudella ennakoida. Siksi esimerkiksi tuomioita koskeviin kysymyksiin kannattaa vastata, ettei poliisi tiedä eikä päättä sellaisista asioista. Lapselle ei koskaan luvata mitään, minkä paikkansapitävyydestä ei voi olla täysin varma. Tällaisia asioita ovat esimerkiksi lupaukset siitä, että

lapselle ei koskaan enää tapahtuisi mitään pahaa tai että hän näkee tai ei näe epäilyä. Jotta lapsi jäisi keskustelun jälkeen hyvälle mielelle, hänen kanssaan kannattaa hetki jutustella mukavista asioista, kuten vaikkapa leikeistä tai harrastuksista. Lapselle ei anneta puhutuksesta palkintoja, sillä se vaarantaisi neutraalin kontaktin. Palkitseminen tavaroilla, karkeilla tai leikkihetkillä saattaisi viestittää, että lapsen kannattaa kertoa, jopa keksiä, mitä tahansa ikäviä asioita epäilystä. Puhutuksen lopuksi riittää kiittäminen. Lasta ei tällöinkään kiitetä hänen tuottamastaan asiasisällöstä, vaan osallistumisesta ja yhteistyöstä: *”Kiitos kun jaksoit jutella kanssani tänään ja vastaila niin moniin kysymyksiin.”* Tai: *”Haluaisin kiittää sinua, kun olit noin reipas meidän tärkeässä juttelussamme.”*

Alustavan puhutuksen merkitystä ei sovi vähätellä. Sillä on tärkeä tehtävä monestakin syystä. Lapsiin kohdistuvien rikosten tutkimuksessa on todettu huomattavia viiveitä (Fagerlund & Toivonen, 2021; Silvennoinen, 2020). Näin ollen lapsen mahdollisuus tulla kuulluksi esitutkinnassa saattaa hyvinkin viipyä viikkoja tai kuukausia, joskus jopa vuosia, mikä ei tee hyvää rikostapahtumiin liittyville muistikuville. Ne muuntuvat ajan kuluessa, ja osa informaatiosta häviää. Siksi tiedonkeruu välittömästi tapahtuman jälkeen on oleellista. Alustava keskustelu on myös asianmukaista ja tasapuolista paikallaolijoiden huomioimista. Lapsi ei saisi jäädä sivuun itseään, kotiaan ja perhettään koskevassa asiassa. Passiivisuus lapsia kohtaan, lapsen torjuminen ja kohtaamisen siirtäminen vasta esitutkintaan saattavat hankaloittaa poliisiyhteistyötä myöhemmin. Alustava puhutus voi olla lapsen ensimmäinen poliisikohtaus, joka suuntaa hänen suhtautumistaan viranomaisiin tulevaisuudessa.

Alustavan puhutuksen merkitystä on korostettava myös sen laatuvaatimusten näkökulmasta. Puhutuksen laatuun tulee aina suhtautua vakavuudella. Alustavassa puhuttelussa tehtyjä virheitä, kuten johdattelua, ei voida koskaan poispyyhkiä. Lapsen haastatteleminen ei esitutkinnassa ole mahdollista aloittaa puhtaalta pöydältä, vaan väistämättä sen pohjana toimii partion tekemä alustava puhutus. Alustavan puhutuksen laatu ja mahdolliset virheet tulevat kriittisen tarkastelun kohteeksi esimerkiksi esitutkinnassa tapahtuvaa kuulemistä suunniteltaessa, lapsen kertomuksen luotettavuutta koskevissa lausunnoissa ja tuomioistuimen arvioinneissa.

Koska Poliisihallituksen ohje Lapsi poliisitoiminnassa (2020, POL-2019-34669) poliisipartioiden suorittamista alkupuhutuksista on vastikään muuttunut, on ensipartioilla vielä opeteltavaa lasten kohtaamiseen ja puhuttamiseen liittyen. Hälytystehtäviä suorittaville partioille tarvitaankin tähän liittyvää täydennyskoulutusta.

LASTEN HAASTATTELEMINEN ESITUTKINNASSA

Lasten haastatteleminen esitutkinnassa on vaativaa esitutkintaa. Haasteellisen tehtävästä tekevät moninaiset vaatimukset haastattelijan ammattitaidosta, johon tulisi kuulua muun muassa oikeuspsykologista osaamista luotettavan informaation hankkimisesta kuulusteluissa, kehityspsykologista osaamista haastattelun sopeuttamiseksi kunkin lapsen kykyjä ja ymmärrystä vastaavalle tasolle sekä hyviä yhteistyötaitoja poikkeuksellisen laajan viranomaisyhteistyön toteuttamiseksi. Lapsia haastattelevat siihen erikoistuneet rikostutkijat ja psykologit.

Pääasiassa lapsia kuullaan esitutkinnassa asianomistajina heihin itseensä kohdistuneiden rikosten vuoksi. Rikosepäilyt liittyvät tyypillisimmin lasten pahoinpitelyyn ja seksuaaliseen hyväksikäyttöön. Haastattelussa kerrotut asiat ovat yleensä hyvin tärkeää näyttöä lapseen kohdistuneesta rikoksesta. Lapsia voidaan kuulla myös todistajina rikosasioissa, jotka koskevat esimerkiksi epäilyjä sisaruksiin tai vanhempiin kohdistuneista rikollisista teoista. Joskus lapset saattavat olla silminnäkijöinä esimerkiksi henkirikoksille. Myös rikoksesta epäiltynä saattaa olla lapsi, jolloin asiaa selvitetään kuulustelulla vähintäänkin vahingonkorvausvastuun kannalta.

Lasten kuuleminen on tärkeää, eikä heidän osallisuuttaan itseensä liittyvissä asioissa saisi vähätellä. YK:n lasten oikeuksien sopimukseen kuuluu, että lapsella on oikeus kuulluksi tulemiseen ja suojeluun. Lapsen kuuleminen esitutkinnassa tuottaakin usein sellaista informaatiota, joka auttaa lapsen suojelemista esimerkiksi väkivallalta tai muulta kaltoinkohtelulta jatkossa. Samaan aikaan on tärkeää arvioida lapsen etua ja sitä, ettei lapselle koidu haittaa rikosprosessin toimenpiteistä. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että lasta ei tarpeettomasti rasiteta lukuisilla haastat-

teluilla, häntä ei harkitsemattomasti aseteta ristiriitaiseen asemaan perheensisäisissä rikosepäilyissä ja hänen oikeuttaan olla kertomatta kunnioitetaan. Lapsiin kohdistuneiden rikosten käsittelyajat eivät saisi venyä. Muutoin lapsen mahdollisuus suojaan ja hoitoon saattaa viivästyä tai niiden tarve jäädä pitkäksi aikaa selvittämättä.

Lasten kuulemiseen esitutkinnassa kasautuu paljon painoarvoa myös siitä syystä, ettei Suomessa alle 15-vuotiaita lapsia kuulla oikeussaleissa lainkaan. Tuomioistuinkäsittelyissä lapsen välittömän kertomuksen korvaa esitutkinnassa toteutetun haastattelun videotaltiointi. Lapsen kuuleminen oikeussalissa saattaisi hämmentää ja kuormittaa lasta kohtuuttomasti ja vaikuttaa myös lapsen kertomuksen luotettavuuteen. Suomalainen oikeuskäytäntö ottaakin tältä osin lapsiin liittyvät erityispiirteet hyvin huomioon. Se suojaa lasta ja varmistaa, että lapselle esitetään kysymyksiä hänen kehitystään ja vointiaan huomioivalla tavalla. Samalla kuitenkin esitutkinnassa tapahtuvan lapsen kuulemisen laatuun ja kattavuuteen kohdistuu erityisiä vaatimuksia. Kysymättä jääneitä asioita ei voida enää oikeussalissa selvittää. Myös vastakuulustelun mahdollisuus täytyy toteuttaa jo esitutkinnassa. Käytännössä tämä tarkoittaa, että epäilty voi toimittaa haluamiaan lapselle esitettäviä kysymyksiä lasta haastattelevan henkilön kysyttäväksi. Lapsiin kohdistuvien rikosselvittelyiden erityispiirteenä onkin tavallisesti tuomioistuinkäsittelyyn kuuluvien asioiden siirtyminen poikkeuksellisesti jo esitutkintavaiheeseen.

Rikosten selvittämisessä oleellinen mielensisäinen työkalu on **hypoteesiajattelu**. Hypoteeseja voidaan verrata tutkintalinjoihin. Hypoteeseilla tarkoitetaan vaihtoehtoisia tapahtumakulkuja ja seikkoja, joilla rikosepäily voisi selittyä. Toisin kuin esimerkiksi puukotuksissa tai varkauksissa, lapsiin liittyvissä rikosepäilyissä kysymys on usein siitä, onko rikosta lainkaan tapahtunut. Lapsella on toistuvia virtsatieinfektioita, punoitusta genitaalialueilla ja pipeliihaiheisia puheita päiväkodissa. Onko häneen kohdistunut seksuaalirikos vai voisiko tilanne selittyä jotenkin muutoin? Tietoinen hypoteesiajattelu ja hypoteesien konkreettinen paperille laatiminen auttavat selvittämään rikosepäilyä objektiivisesti. Hypoteesit laadittuaan lapsirikostutkija lähtee selvittämään kutakin hypoteesia lapsen haastattelun ja muiden esitutkintatoimenpiteiden avulla.

Ilman vaihtoehtoisten hypoteesien miettimistä tutkija saattaa helposti ajautua rikoksen objektiivisen selvittämisen sijaan vain keräämään näyttöä rikoksesta. Hypoteesityöskentelyllä on mahdollista ehkäistä vääriä positiivisia lopputulemia, eli tilanteita, joissa lapsi kertoo joutuneensa rikoksen uhriksi, vaikka näin ei olisi todellisuudessa tapahtunut (Rohrabaug & London, 2016). Lapsiuhrit ja heihin liittyvät rikosepäilyt herättävät voimakkaita tunteita, jotka sumentavat ajattelua, ja äärimmillään johtavat tutkijaa suoranaiseen ajojahtiin tekijän kiinnisaamiseksi ja rikoksen toteennäyttämiseksi. Tällöin huomaamatta jäävät ne seikat, jotka puhuvat rikosta vastaan tai ovat vielä epävarmoja ja epäselviä. Tilanne voi näkyä esitutkinnan laadun heikkenemisenä puolueellisuuden vuoksi ja asianosaisten oikeusturvan vaarantumisenä. Lapsen kohdistuneesta rikosepäilystä kuultaessa on luonnollista, että mielessä herää ennakkokäsityksiä sen todenperäisyydestä. Myös tutkinnan edetessä on sallittua pitää joitakin hypoteeseja todennäköisempänä kuin toisia. Tärkeintä on pystyä perustelemaan, miksi näin ajattelee, ja erottaa, onko perusteluissa kyse tutkinnassa selvinneistä faktoista vai pelkästä tuntumasta ja intuitiosta. Hypoteesien tarkoitus on varmistaa, että rikoksen ohella muut selitysmallit säilyvät esitutkintaprosessin ajan mukana, tutkijan mieli pysyy kirkkaana ja tutkinta kaikkien osapuolien kannalta oikeudenmukaisena.

Jotta haastattelu ja haastattelurunko voidaan suunnitella eri hypoteesit huomioiden, tarvitsee tutkija tietoa lapsesta ja epäilyistä tapahtumista. Esitietojen avulla tutkija hahmottaa, millaiset hypoteesit tapauksen kannalta ovat varteenotettavia. Hänen tulee huolehtia, että haastattelurunko sisältää kutakin hypoteesia kartoittavia kysymyksiä. Haastattelurunkoon voidaan sisällyttää kysymyksiä esimerkiksi mahdollisista tapaturmista, valehtelumotii-veista tai muiden kanssa käydyistä asiaa koskevista keskusteluista. Esitietojen selvittelyyn onkin syytä käyttää runsaasti aikaa jo ennen haastattelun toteuttamista. Tärkeimpiä esitietoja saadaan muun muassa epäilyn herättäjältä, eli henkilöltä, jolle epäily mahdollisesta rikoksesta on ensimmäisenä syntynyt. Lapsi on esimerkiksi saattanut kertoa hänelle kokemastaan tai henkilö on saattanut huomata lapsessa jonkin vamma, kuten mustelman. Käytännön

Esimerkkejä lapsen kohdistuneen rikoksen vaihtoehtoisista hypoteeseista:

- Lapsen puhetta on ymmärretty väärin
- Lapsen leikkejä tai piirroksia on ylitulkittu
- Lapsen puheet ovat syntyneet vuorovaikutuksessa johdattelevan aikuisen kanssa
- Lapsen puheet liittyvät hänen näkemäänsä aikuisviihteeseen
- Lapsi puhuu epätosia asioita psyykkisen häiriönsä vuoksi
- Lapsen fyysiset vammat johtuvat tapaturmasta
- Lapsi tarkoituksellisesti valehtelee tapahtumista (motiivina esim. halu kehuskella seksuaalikokemuksilla, halu aiheuttaa hankaluuksia epäillylle, halu vaihtaa asuinpaikkaa)

KUVIO 2. Esimerkkejä lapsen kohdistuneen rikoksen vaihtoehtoisista hypoteeseista.

työssä on havaittu, että tutkintapyyntöön kirjatut tiedot ovat usein hyvin suppeita ja ylimalkaisia ja että niistä puuttuu tulevan kuulemisen kannalta oleellisia asioita. Tutkintapyyntöön kirjoittanut aikuinen on saattanut esimerkiksi kääntää lapsen puheet yleiskielelle ja vieläpä koukeroiselle kapulakielelle: *"Päiväkotiryhmä Jänöjussien 5-vuotias Jonna kertoi joutuneensa seksuaalisen hyväksikäytön koh-*

teeksi setänsä taholta.” Tällöin lapsen aito kertomus ja hänen käyttämänsä termit eivät käy ilmi. Tyypillinen puute on myös se, että aikuinen kirjaa ainoastaan lapsen puheita, mutta jättää kertomatta, millaista keskustelua epäilyn herätessä tilanteessa käytiin ja mitä kysymyksiä hän itse lapselle esitti. Rikosepäilyn heräämiseen johtanut keskustelu ja lapsen puheet ovat merkittävää tietoa kuulemista suunniteltaessa.

Johdattelevilla kysymyksillä on vaikutus lapsen kertomuksen luotettavuuteen. Johdattelun kannalta on otettava huomioon, että sitä on voinut tapahtua jonkun muun henkilön taholta jo ennen lapsen kuulemista esitutkinnassa. Lasta on voitu johdatella rikosasiaan liittyen esimerkiksi vanhemman kanssa käydyssä keskustelussa kotona, poliisin toimesta alustavassa puhutuksessa tai vaikkapa koulupsykologin jututtaessa lasta koulussa. Näistä tulee olla tietoinen ennen lapsen kuulemista esitutkinnassa.

Epäilyn herättäjää ja muita lapsen kanssa rikosasiasta keskustelleita henkilöitä onkin varsin tärkeää kuulla ajoissa, usein jo ennen lapsen haastattelua. Saatuja tietoja hyödynnetään haastattelurungon muokkaamisessa. Haastattelurungon valmisteluun voidaan tarvita myös lastensuojelusta saatavia etukäteistietoja perheen tilanteesta. Oleellisia seikkoja rikosepäilystä riippuen saattavat olla esimerkiksi tiedot aiemmista lasta koskevista lastensuojeluilmoituksista, perheen ja lapsen elämäntilanteesta, asumisjärjestelyistä sekä lapsen tai vanhemman psyykkiseen vointiin liittyvistä huolenaiheista. Tutkinnassa on mahdollista pyytää tietoja myös esimerkiksi lapsen opettajalta, jotta tiedetään, millainen haastateltava lapsi on tiedoiltaan ja taidoiltaan ja kuinka hänen erityistarpeitaan voidaan kuulemisessa ottaa huomioon.

Oikeuspsykologiassa on jo pitkään pyritty tutkimaan erilaisia keinoja, joiden avulla lapsen osallisuutta rikosprosessissa voidaan tukea. Huomiota on kiinnitetty muun muassa kuulustelumenetelmien soveltamiseen lasten kanssa sekä keinoihin minimoida rikosasioiden selvittelyä lapselle aiheutuvaa psyykkistä kuormitusta. Maailman tutkituimpiin lasten haastattelumenetelmiin kuuluu National Institute of Child Health Development -instituutin laajaan kansainväliseen tutkimusyhteistyöhön pohjautuva NICHD-runko. Kyseistä haastattelurunkoa käytetäänkin kaikkial-

la Suomessa, kun selvitetään lapsen kohdistunutta rikosepäilyä. NICHD-runkoa kehitetään ja tutkitaan jatkuvasti lisää. Tutkimusten perusteella tiedetään, että kyseisen haastattelurungon avulla haastattelija esittää lapselle suositeltavia kysymyksiä ja saa lapsilta luotettavaa tietoa tapahtumista (mm. Lamb ym., 2007). Haastattelurunko on julkaistu aiemmin suomen kielellä eri kirjoissa (mm. Ellonen & Rantaeskola, 2016), sitä jaetaan lapsirikostutkijoille, ja se on saatavilla myös poliisin lomakepohjahakemistosta Kameleonista. Myös NICHD-rungon nettisivuilla on siihen liittyvää tuoreinta tietoa ja runko eri kielille käännettynä.

NICHD-haastattelurunko on puolistrukturoitu, mikä tarkoittaa, että se antaa raamit haastattelutilanteen toteuttamiselle ja kysymysten muotoilulle. Sitä täytyy kuitenkin täydentää erikseen jokaista lapsen haastattelua varten muun muassa lisäämällä kysymyksiin tapahtumiin liittyviä asioita, poistamalla tarpeettomia kohtia ja valikoimalla rungon tarjoamista lukuisista vaihtoehdoista lapsen tilanteeseen ja kehitystasoon sopivia kysymyksiä ja ilmauksia. Muotoiluja hiotaan myös haastattelijan omaan suuhun luontevasti sopiviksi sekä suhteessa paikkakunnan murteeseen ja lapsen aiemmin tapahtumista puhuessaan käyttämiin ilmaisuihin. Rungon muokkaaminen on tärkeä osa lapsen haastatteluun valmistautumista. Haastattelua ei koskaan toteuteta muokkaamattomalla rungolla.

NICHD-runko koostuu eri vaiheista, joita ovat *esittäytyminen*, *säännöt*, *tutustuminen* ja *harjoitushaastattelu*. Vasta tämän jälkeen siirrytään vaiheeseen, jossa käsitellään *epäiltyä rikosasiaa*. Lapsen tuottamien *avointen tapahtumakuvausten* jälkeen hänelle esitetään joitakin tarpeellisia *tarkentavia kysymyksiä*. Kysymykset voivat liittyä esimerkiksi lapsen jo kertomien asioiden tarkenteluun tai vaihtoehtoihin tapahtumakulkuihin. Lopuksi haastattelu *päätetään* yhdessä kiitoksiin ja palauttavaan jutusteluun. Jotta lapsen haastattelua voidaan pitää valtakunnallisten ohjeistusten sekä tieteellisen tutkimustiedon valossa luotettavasti suoritettuna, tulee haastattelun sisältää kaikki edellä mainitut osiot. Esimerkiksi alun vaiheita ei voi sivuuttaa ja kiirehtiä epäiltyihin tapahtumiin ennen kuin lapsi on valmisteltu sääntöjen ja harjoittelun avulla kuulustelun pääperiaatteisiin.

Haastattelutilanteessa lapsi on kahden kesken haastattelijan kanssa. Lain mukaan vanhemmalla on oikeus olla paikalla, mutta käytännössä näin tapahtuu äärimmäisen harvoin. Tutkimuksissa on havaittu, että lasten kertomukset ovat niukempia, mikäli vanhempi oli kuulemistilanteessa läsnä. Santtilan, Korkmanin ja Sandnabban (2004) tutkimuksessa vertailtiin lasten haastatteluita toisiinsa ja todettiin, että lapset, joiden haastattelussa aikuinen oli mukana, kertoivat vähemmän yksityiskohtia kuin lapset, jotka saivat olla haastattelijan kanssa kahden. Vanhemman läsnäolo muuttaa haastattelun sosiaalista tilannetta ja asetelmaa. Pienet lapset saattavat tukeutua vahvasti vanhempaan sekä fyysisesti että verbaalisesti, mikä hankaloittaa kontaktin muodostumista lapsen ja haastattelijan välille. Vanhemman ei tulisi puhua haastattelussa eikä ilmein tai elein viestittää lapselle mitään, joten lapsen haastattelu yhteistyössä vanhemman kanssa ei tule kyseeseen. Lapset voivat myös kokea oman vanhempansa läsnäolon kiusallisena erityisesti seksuaalirikoksia koskevissa kuulemisissa. Myös muunlaisiin rikostapahtumiin saattaa liittyä asioita, joita lapsi ei mieluusti vanhemman kuullen toisi esille, kuten kavereihin, seurusteluun tai päihdekokeiluihin liittyviä asioita. Siksi lapsi voi päätyä vaikenemaan tai valehtelemaan vanhemman läsnäollessa.

Erityisen mutkikkaita ovat tilanteet, joissa vanhempi on etukäteen ohjeistanut lasta kertomaan haastattelussa tapahtumista tietyllä tavalla. Tällöin yhteistyökykyiseltä ja miellyttävältäkin vaikuttava vanhempi saattaa pelkällä moitteettomalla paikallaolollaan pilata lapsen autenttiset mahdollisuudet kertoa rikostapahtumista. Huoltajan jäämisestä odotustiloihin voidaankin pyrkiä yhdessä hänen kanssaan sopimaan tuoden esiin, että tieteellisen tutkimuksen perusteella lapsella on tällöin parhaat mahdollisuudet luotettavaan kertomukseen. Suurin osa lapsia haastatteluihin saattavista vanhemmista toivoo lapselleen mahdollisimman suotuisia puitteita kuulemisten onnistumiseksi ja suostuu muitta mutkitta jäämään odotustilaan. Asia voi olla hyvä ottaa esille jo puhelimitse haastatteluaikaa sovittaessa, jolloin se ei tule yllätyksenä tai synnytä ristiriitatilannetta juuri ennen lapsen kuulemistä.

Huoltajille olisi suositeltavaa jakaa myös oikeusministeriön, sisäministeriön ja sosiaali- ja terveysministeriön yhdessä julkaisema

opas ”Lapsi rikoksen uhrina” (2017), jossa edellä kuvattua asiaa ja muita prosessin vaiheita ja toimintamalleja selitetään ymmärrettävällä tavalla. Huoltaja voi halutessaan jälkikäteen perehtyä lapsen haastatteluun tallenteelta tai litteroinnista. Vaihtoehtoisesti voidaan sopia, että poliisi kertoo haastattelun sujumisesta ja pääpiirteittäisestä sisällöstä vanhemmalle heti haastattelun päätteeksi tai myöhemmin esimerkiksi puhelimitse tai vanhemman omassa kuulustelussa.

Lasta voidaan haastatella esitutkinnassa useampaan kertaan. Tarkkoja lukumääriä ei suomalaisissa ohjeistuksissa ole määritelty. Amerikkalaisten ohjeistusten mukaan suositellaan vähintään kahden haastattelukertaa (Cross ym., 2007). Helsingin lasten ja nuorten oikeuspsykologian yksikössä keskimääräinen haastattelukertojen määrä on ollut kaksi haastattelua lasta kohden (Korkman ym., 2017). On havaittu, että lapset saattavat hyötyä vielä toisesta haastattelukerrasta, sillä esimerkiksi kaikkien asioiden kertominen kerralla tai kontaktin muodostuminen haastatteliin eivät aina ensimmäisessä haastattelussa luonnistu optimaalisesti (LaRooy ym., 2008; Cross ym., 2007).

Mielikuvituksen värittämisen ja väärinymmärrysten välttämiseksi kuulemista ei koskaan tehdä leikin varjolla, eikä haastattelutilassa tulisi olla leluja tai pelejä. Lapsen tulee keskittyä yksinomaan haastatteluun. Myöskään anatomisia piirroksia tai nukkeja ei tule lasten kuulemistilanteissa käyttää (Poole ym., 2011; Poole & Dickinson, 2011; Korkman ym., 2017).

Lasten haastattelemisen tulee perustua *avoimiin kysymyksiin* (”kerro”), joita tuetaan *helpottavin ilmaisin*. Lapselle voidaan esittää myös *ohjaavia kysymyksiä* (”mitä”, ”miten”, ”miksi”) sekä *selkiytäviä kysymyksiä*. Tutkimusten mukaan lapsilta saadaan tällä tavoin luotettavia kertomuksia epäillyistä rikostapahtumista (Lamb ym., 2003; Sternberg ym., 2001). Erilaisia kysymystyyppisiä esimerkkeineen on esitelty tässä kirjassa Kuulustelupsykologia-luvun yhteydessä olevassa taulukossa. *Johdattelevien kysymysten* esittämistä lapsille tulisi välttää. Riskinä on, että johdattelevien kysymysten perusteella lapsen kertomus vääristyy, hänen muistikuvansa alkuperäisistä tapahtumista muokkautuvat ja kuulustelussa ei saada todenmukaista tietoa epäillyistä rikoksesta. Äärimmäisissä tapauk-

sisä lapsia johdatellaan kertomaan seksuaalisesta hyväksikäytöstä tai pahoinpitelystä, jota ei ole tapahtunut lainkaan.

Poliisit, syyttäjät ja tuomioistuimet voivat tilata oikeuspsykologisia lausuntoja lapsen kertomuksen luotettavuudesta. Kun lausunnoissa arvioidaan lapsille rikosprosessissa suoritettuja kuulemisia, niissä tarkastellaan haastattelijan toimintaa suhteessa kansallisiin ohjeistuksiin, suosituksiin sekä tieteelliseen tutkimustietoon. Tärkeää on muun muassa haastattelijan lämmin mutta neutraali kontakti lapseen, NICHD-rungon vaiheiden noudattaminen sekä lapselle esitetyt kysymykset. Arvioita tehtäessä kiinnitetään huomiota paitsi johdattelevien kysymysten määrään myös ennen kaikkea niiden laatuun, eli siihen millaisia ne ovat ja mitä asioita ne koskevat. Joskus yksi tai kaksikin johdattelevaa kysymystä voivat olla kohtalokkaita, mikäli ne esitetään heti rikosasiaan siirryttyä tai ennen kuin lapsi on itse puhunut tapahtumista mitään tai kieltää ne, tai mikäli kysymyksissä tarjotaan monia yksityiskohtia, joita lapsi ei ole itse maininnut. Johdattelun vaikutusten arviointi on aina tapauskohtaista, ja sitä tehdään suhteuttamalla kertomusta ja kysymyksiä tapausta koskevaan tietoon sekä tieteelliseen tietoon johdattelusta.

Vaikka poliisit yleensä tietävätkin, ettei lapsia tulisi johdatella, ei johdattelun välttäminen käytännössä ole aivan helppoa. Lapsen kuuleminen vaatii harjaantumista ja tietoista huomion kiinnittämistä omiin kysymysmuotoiluihin. Johdattelua saattaa huomaamatta piiloutua arjesta tuttuihin simppelisiin kysymysmuotoiluihin (*"Oliko äiti sinulle vihainen?"*, *"Menikö mies sen jälkeen kotiinsa?"*, *"Lyötiinkö sinua yöllä?"*). Myös harkitsemattomuus kysymysten esittämisessä saattaa kostautua yllättävillä johdattelusammakoilla. Siksi lapsia haastatellaankin ani harvoin spontaanisti ja kysymyksiä etukäteen miettimättä. Lasta haastatellessaan aikuinen saattaa kuvitella auttavansa lasta esittämällä kysymyksiä, joihin on helppoa vastata. Lapsen nyökyttelyä tai pään puistelua vaativat kyllä/ei-kysymykset tai tapahtumien sanoittaminen lapsen puolesta eivät kuitenkaan auta lasta, vaan kääntyvät lapsen kertomuksen todistusarvoa vastaan rikosprosessin myöhemmissä vaiheissa.

Joskus omat johdattelevat kysymysmuotoilut saattavat tuntua varsin viattomilta. Kuulustelija saattaa ajatella, että lapsi voisi hel-

posti vastustaa johdattelua vastaamalla kieltävästi ja kertomalla itse asioiden tosiasiallisen kulun. Näin ei kuitenkaan ole. Monille lapsille johdattelun vastustaminen ja eriävien näkemysten esittäminen vieraille aikuisille on vaikeaa. Tutkimusten perusteella on tiedetty jo pitkään, kuinka alttiita lapset ovat johdattelun vaikutuksille (Ceci & Bruck, 1995; Poole & Lamb, 1998; Melnyk & Bruck, 2004). Elämänkokemuksensa perusteella lapset tottuneesti olettavat, että aikuiset ovat usein oikeassa ja tietävät asioiden oikean laidan. Oletusta saattaa voimistaa haastattelijan vahva auktoriteettiasema, kuten poliisin ammatti. Lapsi voi myös mukautua johdatteleviin kysymyksiin siksi, ettei itse muista tarkemmin, halua miellyttää haastattelijaa tai päästä hankalasta tilanteesta nopeasti pois. Lapsen johdatteluherkkyyttä lisäävät lapsen nuori ikä, puutteet kielellisissä taidoissa, heikko luottamus omiin kykyihin ja älyllinen kehitysvammaisuus (Klemfus & Olaguez, 2018). Tämän vuoksi erityislasten tai pikkulasten johdattelu on hyvin riskialtista.

Suomessa toteutettujen lasten kuulemisten todettiin vuonna 2006 julkaistussa väitöskirjassa (Korkman, 2006) olevan varsin johdattelevia ja huonolaatuisia riippumatta siitä, oliko haastattelijana poliisi, psykologi vai joku muu ammattilainen. Tämän jälkeen onkin tehty valtavasti koulutus- ja kehittämistyötä. Keskeistä on ollut muun muassa kansallisten ohjeistusten ja toimintamallien rakentaminen ja kehittäminen, prosessien yhdenmukaistaminen ja tutkiminen sekä laadukkaan täydennyskoulutuksen toteuttaminen lasta haastatteleville ammattilaisille. Myös kansainvälisesti tieteelliseen tietoon pohjautuvia suosituksia ja ohjeita on koottu ja julkaistu (ks. erityisesti Lamb ym., 2018).

Laajasta huomiosta, kehittämisspyrkimyksistä sekä laadituista ohjeistuksista huolimatta haastatteluiden laatu ei kansainvälisten tutkimusten mukaan näytä muissa maissa juurikaan parantuneen 2010-luvulla, mikä on aiheuttanut huolta (Thoresen ym., 2009; Waterhouse ym., 2016). Sen sijaan Suomessa 2010-luvulla tehtyjen pienempien tutkimusten mukaan haastatteluiden laatu olisi parantunut (Kaunisto, 2013; Heikkilä, 2017). Keskeisenä nähdään kouluttamisen vaikutukset haastattelijoiden ammattitaidon parantumisessa. Suomessa lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkijat ja lapsia haastattelevat psykologit käyvätkin korkeakoulutasoisen,

pitkäkestoisen ja henkilökohtaista palautetta ja ohjausta sisältävän täydennyskoulutuksen. Koulutus pohjautuu tieteelliseen tietoon ja perehdyttää muun muassa NICHD-rungon käyttöön haastattelumenetelmänä, hypoteesiajatteluun sekä kansallisiin lakeihin, toimintamalleihin ja ohjeistuksiin. Koulutusta on tarjottu vuodesta 2010 lähtien, ja se on kehitetty yhteistyössä alan tutkijoiden ja käytännön työn ammattilaisten kanssa. Kouluttautumisen jälkeen oman haastattelutaidon ylläpitäminen edellyttää kuitenkin haastattelutyön tekemistä ja jatkuvaa palautetta omasta työstä.

Lapsirikostutkinnassa korostuu runsas **tutkintatoimenpiteiden määrä ja tutkintayhteistyö**. Lapsen kohdistuneen rikoksen selvittäminen vaatiikin paljon osaamista, mutta ehdottomasti myös runsaasti vaivannäköä ja suunnittelua. Lapsen kuulemiseen liittyy paljon työtä esivalmistelujen parissa. Ennen haastatteluita, niiden aikana ja niiden jälkeen rikostutkija tekee myös moniammatillista yhteistyötä muiden toimijoiden kanssa. Työhön kuuluu muun muassa tiedonvaihtoa lastensuojelun kanssa, perheen informoimista tuen tarjoajista, somaattisten tutkimusten ja lääkärinlausuntojen pyytämistä sekä keskusteluita syyttäjän kanssa. Lapsen huoltajien ollessa epäiltyinä poliisiin tulee huolehtia myös edunvalvojan hankkimisesta lapselle.

Lapsirikostutkinnassa kuten muussakaan rikostutkinnassa asianomistajan kuuleminen ei ole ainoa tutkintatoimenpide. Lapsirikostutkintaan kuuluu muun muassa laite-etsintää, aikuisten kuulusteluita ja tekovälineiden takavarikointia. Haastattelun ja muiden tutkintatoimenpiteiden tulisi tukea toisiaan siten, että haastattelussa pyritään selvittämään lähteitä, joissa lapsen kuvaamat asiat todentuvat (kenelle lapsi on asiasta puhunut, onko lapsi kirjoittanut päiväkirjaa, onko lapsi saanut epäillyltä viestejä, millaista yhteydenpitoa lapsen ja tekijän välillä on ollut sosiaalisessa mediassa, ovatko lapsi ja epäilty jakaneet toisilleen kuvia tai videoita). Näitä kertomuksen osia selvitetään esimerkiksi muissa kuulusteluissa ja teknisessä tutkinnassa. Pelkkä luotettavaksi arvioitu lapsen kertomus ei välttämättä oikeudessa riitä, ja siksi vähäinenskin muu asiaa tukeva näyttö voi olla ratkaisevan tärkeää.

Lapsen kohdistuvan rikosepäilyn selvittäminen vie runsaasti tutkijaresursseja. Usein yhdenkin lapsen haastatteleminen edellyt-

tää yhteydenottoja ja yhteistyötä monen eri ammattilaisen kanssa. Erityisen vaativia ovat perheensisäiset epäilyt, joissa lapsen kuuleminen suunnitellaan ja toteutetaan moniammatillisessa yhteistyössä huoltajien tietämättä. Poliisihallitus ohjeistaa tekemään lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkintaa työparityöskentelynä (2020, POL-2019-34669). Ohjeistuksen taustalla on lukuisia perusteita, kuten esitutinnan laatu, työssä jaksaminen, juttukohtainen työ määrä sekä haastatteluosaamisen ylläpitäminen jatkuvan vertaispalautteen avulla.

Laki lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä (1009/2008) tarjoaa poliisille mahdollisuuden saada virka-apua Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrian/oikeuspsykologian yksiköiltä. Yksiköissä työskentelee muun muassa lasten haastatteluun koulutettuja oikeuspsykologeja sekä lastenpsykiatreja ja sosiaalityöntekijöitä. Suomessa vakiintuneen käytännön ja Poliisihallituksen ohjeen mukaisesti psykologit kuulevat alle kouluikäiset lapset. Tämä perustuu siihen, että esitutinnan tavoitteiden ja haastattelurungon sopeuttaminen näin pienille lapsille vaatii syvällistä erityisosaamista kehityspsykologiasta ja oikeuspsykologiasta. Psykologien toteuttamissa lasten kuulemisissa paikalla on aina poliisi, joka seuraa haastattelun etenemistä toisesta huoneesta esimerkiksi videoyhteyden välityksellä. Kouluikäisiä lapsia ja nuoria haastattelevat lapsirikostutkintaan erikoistuneet poliisit itse. Käytännössä psykologien ja poliisien yhteistyötä tapahtuu kuitenkin runsaasti myös kouluikäisiin lapsiin liittyvissä rikosepäilyissä, sillä lapsen kuuleminen saattaa vaatia psykologin erityisosaamista muun muassa lapsen kielellisten vaikeuksien, mielenterveyshäiriön, kehitysvamman tai epäiltyjen rikostapahtumien traumaattisuuden vuoksi.

Poliisien ja psykologien välinen yhteistyö lapsirikostutkinnassa onkin yksi kaikkein yleisimmistä poliisipsykologian ja oikeuspsykologian sovelluskentistä Suomessa. Molemmipuoliset myönteiset kokemukset poliisien ja psykologien välisestä yhteistyöstä ovat joltaneet kehittämään jatkuvasti uusia ja entistä tiiviimpiä yhteistyömuotoja. Hieno esimerkki tästä kehityssuunnasta on psykologien sijoittuminen poliisiasemille. Samassa toimipisteessä oleminen mahdollistaa aiempaa nopeampaa ja tehokkaamman

työskentelyn. Samaan työyhteisöön kuuluminen ja päivittäinen saatavillaolo edesauttavat monimuotoisia ja joustavia yhteistyön malleja aina lyhyistä konsultaatioista tai arvioista pitkäkestoiseen ja akuuttiin rikostutkintaan. Psykologien poliisiasemille sijoittumisen lisäksi poliisia palvellaan virka-apuyhteistyössä myös muutoin tarpeiden ja toiveiden mukaisesti. Varsinaisen haastatteluavun lisäksi poliisit voivat pyytää esimerkiksi psykologia työpariksi vaa-tivaan haastatteluun, tukemaan NICHD-haastattelurungon suunnittelutyötä, arvioimaan voidaanko lasta ylipäätään haastatella tai kirjoittamaan erilaisia lausuntoja rikosprosessin tulevia vaiheita varten. Moni uraansa aloitteleva lapsirikostutkija kokee turvalli-seksi toteuttaa lasten kuulemisia ensin lasta haastattelevan psy-kologin työparina ja siirtyä vasta myöhemmin itse haastattelijan rooliin psykologi taustatukenaan. Joillakin poliisiasemilla lapsiri-kostutkijoilla ei organisaation ohjeistuksesta huolimatta ole lapsi-rikostutkintaan perehtyneitä tutkijapareja lainkaan, jolloin työpa-rityöskentely psykologin kanssa etänä tai paikan päällä on erityisen tärkeää. Poliisien ja psykologien välisen yhteistyön muotoja lapsiin kohdistuneiden rikosten selvittämiseksi on mahdollista päivittää ja kehittää jatkuvasti lisää.

LAPSEN SUOJELEMINEN

Niin Suomen lainsäädännön kuin kansainvälisten ihmisoikeusso-pimustenkin mukaisesti lapsilla on oikeus turvalliseen elämään, huolenpitoon sekä kasvuun ja kehitykseen ilman väkivaltaa tai sen uhkaa. Lapset eivät kuitenkaan aina itse osaa tai uskalla ker-toa haitallisista kasvuolosuhteistaan tai välttämättä edes ymmärrä kokonaistilanteensa edellyttävän puuttumista. Vanhempien hai-tallisesta toiminnasta rakentuu lapselle ajan saatossa osa arkea, ja se muovaa lapsen käsitystä siitä, millainen käyttäytyminen ja toi-minta kotona on normaalia. Vieraiden aikuisten kynnyks puuttua perheiden yksityiselämään voi olla korkea. Myös lastensuojelulla saattaa olla vaikeuksia päästä tarkastelemaan perheen tilannetta autenttisesti. Huoltajat voivat kiistää ongelmat tai vähätellä niitä ja kieltäytyä tarjotuista tukitoimista. Puuttuvat tiedot perheen ongel-

mien vakavuudesta hankaloittavat ja viivästyttävät lasta suojaaviin toimiin ryhtymistä. Näistä syistä lastensuojeluilmoitusten merkitys korostuu. Lastensuojeluilmoitusten avulla lastensuojelu saa tarvitsemaansa tietoa sekä pystyy arvioimaan lapsen tilannetta ja tarvittavia palveluja tai tukitoimia.

Lastensuojelulain (LSL, 417/2007) 5 luvun 25§:n nojalla poliisi on velvoitettu tekemään lastensuojeluilmoituksen aina kun kohtaa virkatehtävässään lapsen, jonka hoidon tai huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä. Vastuuta ilmoituksen tekemisestä ei voi siirtää kenellekään toiselle, kuten esimiehelle. Huomionarvoista on myös se, että lastensuojeluilmoitusta ei tule jättää tekemättä, vaikka lapsi olisi jo valmiiksi lastensuojelun asiakas, tai vaikka joku muu henkilö olisi tilanteesta jo ilmoituksen tehnyt. Useatkin ilmoitukset samasta tilanteesta auttavat lastensuojelun ammattilaisia rakentamaan kokonaiskuvaa tapahtumista ja lapsen olosuhteista. Poliisiviranomaisen virkatehtävää koskevalla ilmoituksella on painoarvoa ja usein poliisilla voi olla hyvä käsitys myös kokonaistilanteesta ja tapahtumista toimenpiteineen. Lähtökohteisesti poliisi on viranomaisroolinsa puolesta objektiivinen ja luotettava ilmoituksentekijä, jonka ilmoituksia ei ole helppoa kuitata aiheettomaksi kiusanteoksi samoin kuin esimerkiksi nimettäviä lastensuojeluilmoituksia.

Kohdatessaan päihytyneitä tai väkivaltaisia aikuisia poliisin on tärkeä muistaa aikuista koskevien toimenpiteiden ohella arvioida tilanne myös perheen lasten näkökulmasta. Päihteidenkäytön hallitsema elämä johtaa herkästi lasten huolenpidon laiminlyöntiin. Päihteiden vaikutuksen alaisena vanhempi ei ole emotionaalisesti ja turvallisesti saatavilla lapsen tarpeita varten, ja arkirutiinit nukkumaanmenoaikoihin ja ateriarhythmeihin kärsivät. Osa päihderiippuvaisista vanhemmista myös saattaa poistua kodista päihteiden käyttöä tai hankintaa varten ja jättää lapset yksin asuntoon. Joskus lapset osallistuvat vanhempiensa ystäväpiirin alkoholinhuurisiin illanviettoihin tai ovat festivaalien tai kesäterassien anniskelualueiden tuntumassa odottamassa päihytyneitä vanhempiaan.

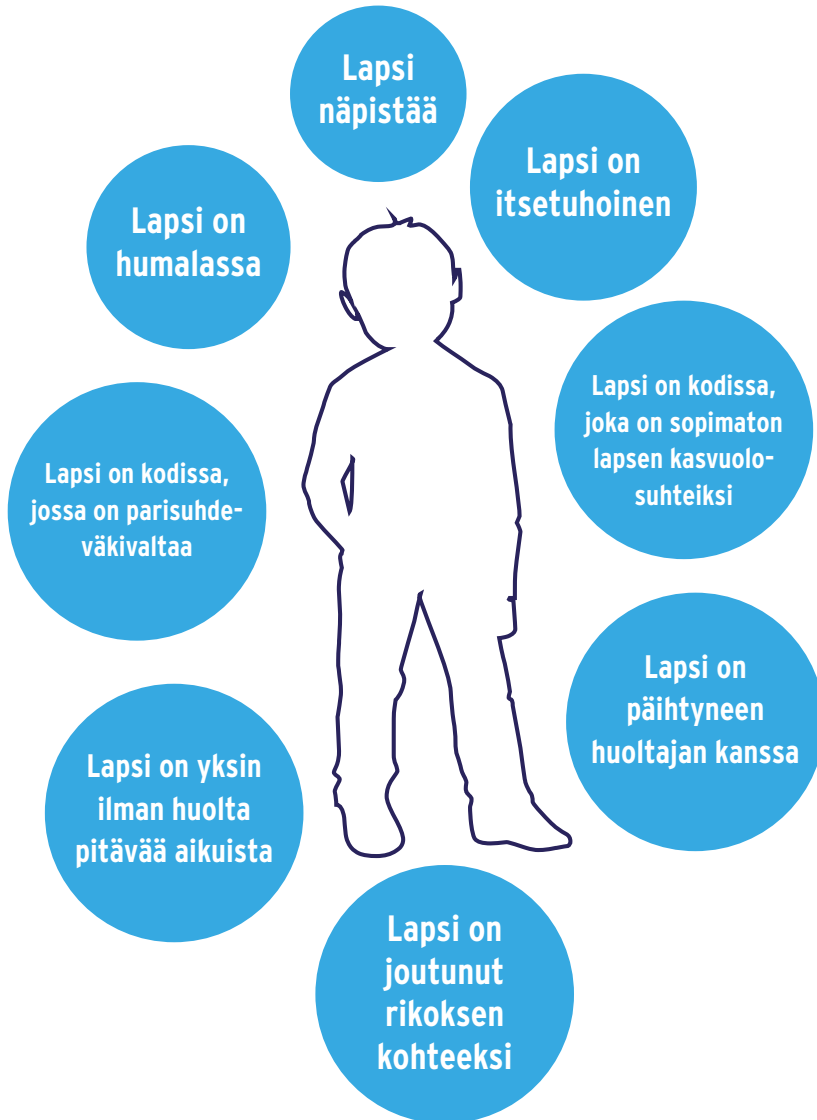
Vanhempien keskinäinen väkivalta puolestaan on myös vakava ja poliisin puuttumista vaativa tilanne lapsiperheessä. Tutkimusten

mukaan lapsen altistuminen vanhempiensa väliselle väkivallalle vaarantaa monin tavoin lapsen hyvinvointia ja suotuisaa kehitystä (Dodaj, 2020; Meltzer ym., 2009). Perheväkivallan näkeminen on lapselle pelottavaa ja traumaattista, vaikka väkivallanteot eivät kohdistuisikaan suoraan lapseen. Väkivallan haitallisuuden ohella puuttumisen tarvetta korostaa väkivallan alttius toistua. Perheväkivalta on harvoin hetkellinen olosuhde, eikä se yleensä katoa itses- tään.

Akuuttien hälytystehtävien myötä poliiseilla on mahdollisuus päästä sisälle ihmisten koteihin varsin yllättäen ja keskellä kriittisiä tilanteita, jolloin ongelmien piilottaminen on vaikeampaa. Tämä tarjoaa näköalapaikan tarkastella perheen elämää ja kotia ilman, että viranomaisen tuloon on voitu etukäteen valmistautua. Kotien havainnoiminen lastensuojelullisesta näkökulmasta onkin tärkeää. Millainen on kodin yleisilme ja siisteys? Onko lapsen sängyssä lakanat, onko hänellä vaatteita, leluja ja muita virikkeitä? Onko lapsen ulottuvilla lääkkeitä, alkoholia tai huumausaineiden käyttövälineitä? Vaikuttaako lapsi pelokkaalta, nälkiintyneeltä tai likaiselta? Poliisiin ei tarvitse ryhtyä syvälliseen arviointiin ja kodin tarkasteluun lastensuojelun ammattilaisen tavoin. Sen sijaan aikuisen arkijärjellä toteutetun havainnoinnin pohjalta on jo tehtävissä johtopäätöksiä sen suhteen, antaako koti syytä huoleen ja vaikuttaako se sopimattomalta kasvuympäristöltä lapselle. Huolenaihe on tärkeä tuoda lastensuojeluviranomaisen tietoon lastensuojeluilmoituksen muodossa omia havaintojaan kuvaillen.

Lastensuojeluilmoituksia varten on olemassa valmiita lomakkeita esimerkiksi poliisin lomakehakemisto Kameleonissa ja kuntien nettisivuilla. Valmiita lomakkeita kannattaakin hyödyntää, sillä ne ohjaavat täyttämään kaikki tarpeelliset tiedot. Lastensuojeluilmoituksen voi kuitenkin tehdä myös puhelimitse tai vapaamuotoisesti kirjoittamalla. Lomakkeissa on täytettävien henkilö- ja yhteystietokenttien lisäksi varsinainen tyhjä selostuskenttä vapaalle tekstille tapahtumien ja huolenaiheiden kuvaamiseksi. Siihen on tarkoitus kirjoittaa *alusta loppuun* oma kuvaus huolta herättäneestä asiasta. Poliisitehtävän kannalta tämä tarkoittaa kirjaamista tehtävän saamisesta aina poislähtöön saakka. Kirjauksen perusteella täysin ulkopuolisenkin lukijan tulisi helposti päästä ymmärrykseen ta-

Esimerkkejä tilanteista, joissa poliisi tekee lastensuojeluilmoituksen

KUVIO 3. Esimerkkejä tilanteista, joissa poliisi tekee lastensuojeluilmoituksen.

pahtumien etenemisestä. Tekstissä nostetaan erikseen esille *huolenaiheet*, joita poliisi haluaa tuoda lastensuojelun tietoon. Huolenaiheet saattavat liittyä esimerkiksi lapseen, kotiin tai vanhempien toimintaan, käyttäytymiseen tai asennoitumiseen. Lopuksi on syytä kirjoittaa, mihin *toimenpiteisiin* poliisi ryhtyi lapsen suojaamiseksi ja tilanteen ratkaisemiseksi. Lapsen tilanteen vuoksi on saatettu esimerkiksi soittaa sosiaalipäivystykseen, lapselle on voitu tilata ambulanssi tai lapsen huoltaja on voitu ottaa kiinni rikoksesta epäiltynä. Lastensuojelun on tärkeää tietää poliisin toiminnasta esimerkiksi, missä lapsi on, millaista apua tai hoitoa hän on saanut ja missä lapsen huoltajat ovat.

Koska poliisi ei voi vastata ja päättää siitä, kuka lapsesta virallisen huoltajan sijasta huolehtii, soitetaan akuuteissa tilanteissa paikalle usein sosiaalipäivystys. Tämä ei oletusarvoisesti poista tai vähennä poliisin tekemän kirjallisen lastensuojeluilmoituksen tarvetta. Joskus poliisi kirjaa vain muutaman lauseen mittaisia puutteellisia lastensuojeluilmoituksia siinä uskossa, että ”sosiaalityöntekijä jo tietää asian”. Näin ei kuitenkaan aina ole. Tiedon kirjaaminen lastensuojeluilmoitukseen korostuu tilanteissa, joissa poliisi on ollut paikalla ennen sosiaaliviranomaista. Sosiaalipäivystyksen työntekijä ei myöskään välttämättä tiedä hälytystehtävän tai rikosasian kokonaisuutta sekä sitä, mitä poliisi tekee tai on jo tehnyt. Sosiaalipäivystäjä harvoin tietää automaattisesti myöskään, mitä vanhemmat tai lapsi paikallaan päällä poliisin alustavissa puhutuksissa ovat sanoneet. Poliisin toimilla ja tiedoilla voi olla vaikutusta muun muassa siihen, kenen luona lapsen on turvallista tai ylipäätään mahdollista olla ja asua.

On myös hyvin todennäköistä, että sosiaalipäivystyksestä akuuttiin tilanteeseen hälytetty sosiaalityöntekijä on eri henkilö, jopa eri yksikön henkilö, kuin esimerkiksi se, joka lapsen ja perheen kanssa nyt tai tulevaisuudessa työskentelee lastensuojelussa. Poliisin kirjaamalla lastensuojeluilmoituksella varmistetaan, että tieto välittyy sellaisenaan ja poliisin tarkoittamalla tavalla kaikille niille sosiaalityöntekijöille, jotka eri sektoreilla, eri kaupungeissa ja eri vaiheissa lapsen ja perheen kanssa työskentelevät.

Lastensuojeluilmoituksen kirjaamisen taustaksi poliisin on tärkeä ymmärtää, kuinka moni henkilö lastensuojeluilmoituksia lukee. Ensinnäkin lastensuojeluilmoitukset ovat tärkeitä viestejä

lapsen ja perheen ajankohtaisesta tilanteesta. Niitä luetaan ja käsitellään, ja ilmoitukset johtavat aina jonkinlaisiin toimenpiteisiin. Ilmoituksia luetaan kuitenkin lukuisia kertoja myöhemminkin. Lastensuojelussa sosiaalityöntekijöiden vaihtuvuus on valitettavan yleistä, mikä lisää kirjallisen tiedon merkitystä. Lastensuojeluilmoituksia lukevat useat eri sosiaalityöntekijät perehtyessään lapsen ja perheen historiaan ja kokonaistilanteeseen. Lastensuojeluilmoituksia lukevat myös muut ammattilaiset, ja niitä saatetaan kaivaa esille vuosienkin päästä esimerkiksi esitietona lapseen kohdistuneen rikoksen selvittelyssä, todisteena rikosoikeudenkäynnissä, materiaalina vanhemmuuden arvioinnissa tai hallinto-oikeudessa huostaanottohakemuksia käsiteltäessä. Näin ollen lastensuojeluilmoituksen merkitystä ja kattavaa kirjaamista ei voi liiaksi korostaa. Lastensuojeluilmoitus kannattaa pakollisen kirjallisen lisätehtävän sijasta nähdä oman ammattiroolin suomana vaikuttamismahdollisuutena. Poliisityön näkökulmasta lastensuojeluilmoitus on hyvin realistinen ja konkreettinen keino vaikuttaa lasten hyvinvointiin ja turvallisuuteen.

YHTEENVETO

Lasten kohtaaminen ja puhuttaminen kuuluvat osaksi jokaisen poliisin ammattitaitoa. Lasten alkupuhutuksia tekevät esimerkiksi järjestyspoliisit asuntohälytystehtävillä. Lapsia puhutetaan yleensä kahden kesken häiriöttömässä tilassa. Oleellista on kysymysten muotoileminen lapsen ikää ja kehitystä vastaaviksi, jotta lapsi varmasti ymmärtää hänelle esitetyt kysymykset oikein. Luotettavinta on kuulla lapsia esittämällä heille avoimia kerro-alkuisia kysymyksiä ja pyytää heitä kuvaamaan tapahtumia omin sanoin. Puhutus tulisi taltioida mahdollisimman tarkkaan niin, että jälkikäteen on mahdollista tarkastella paitsi lapsen puheita myös lapselle poliisin toimesta esitettyjä kysymyksiä. Esitettyjen kysymysten tai vuoro-vaikutuksen kannalta huonosti hoidetut alkupuhutukset voivat kostautua rikosprosessin myöhemmissä vaiheissa.

Lapsen kuuleminen esitutkinnassa on lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkintaan erikoistuneen poliisin tehtävä. Tehtävä edellyttää

tutkimustiedon, valtakunnallisten ohjeistusten ja haastatteluprotokollan soveltamista kunkin lapsen tilanteeseen sopivaksi. Lapsirikostutkinta on myös yhteistyötä tutkijatyöparin sekä muiden ammattilaisten, kuten psykologien, sosiaalityöntekijöiden ja juristien kanssa. Lapsirikostutkijat saavat Suomessa tehtävään perehdyttävän erityiskoulutuksen.

Poliiseilla on työssään erinomaiset mahdollisuudet havaita lastensuojelullisia toimenpiteitä vaativia tilanteita ja olosuhteita. Lapsiin kohdistuvat rikokset jäävät helposti piiloon, samoin kuin muut lapsen kasvua ja kehitystä vaarantavat olosuhteet, kuten esimerkiksi vanhempien päihteidenkäyttö tai puutteellinen huolenpito lapsista. Poliisi saattaa kuitenkin törmätä näihin muiden tehtävien yhteydessä, kotihälytystehtävillä perheiden koteihin mentäessä tai nuoren rikoksentekijän tilannetta selvitellessä. Poliisin tuleekin laatia herkästi lastensuojeluilmoituksia ja raportoida kattavasti omia huomioitaan ja havaintojaan lastensuojelun ammattilaisille.

LÄHTEET

- Ceci, S. J., & Bruck, M. (1995). *Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's testimony*. Washington DC: American Psychological Association.
- Cross, T. P., Jones, L. M., Walsh, W.A., Simone, M. and Kolko, D. (2007). Child forensic interviewing in Children's Advocacy Centers: Empirical data on a practice model. *Child Abuse and Neglect*, 31, 1031–1052.
- Dodaj, A. (2020). Children witnessing domestic violence. *Journal of Children's Services*, 15(3), 161–174.
- Ellonen, N. & Rantaeskola, S. (2016). *Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikos-epäilyjen tutkinta*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Fagerlund, M., Peltola, M., Kääriäinen, J., Ellonen, N., Sariola, H. (2014). *Lasten ja nuorten väkivaltakokemukset 2013. Lapsiuhritutkimuksen tuloksia. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 110*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Fagerlund, M. & Toivonen, V-M. (2021). *Rikosprosessin kesto lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:3. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Heikkilä, A. (2017). *Eliciting reliable accounts in child sexual abuse investigations: investigative interviews in Helsinki and Uusimaa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hiltunen, K. (2020). *"Poliisi on myös lasten ystävä" - Esikouluikäisten käsityksiä poliisin työstä*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Kaunisto, J. (2013). *"Kun se teki sulle niin": Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö, hyväksikäyttöä koskevien oikeuspsykologisten haastatteluiden taso, koulutautumisen vaikutukset ja osallistujien arviot koulutuksesta*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Klemfus, J. Z. & Olaguez, A. P. (2020). Individual Differences in Children's Suggestibility: An Updated Review. *Journal of Child Sexual Abuse*. 29(2), 158–182.
- Korkman, J. (2006). *How (not) to interview children: interviews with young children in sexual abuse investigations in Finland*. Väitöskirja. Turku: Åbo Akademi.
- Korkman, J., Pakkanen, T. & Laajasalo, T. (2017). Child Forensic Interviewing in Finland: Investigating Suspected Child Abuse at the Forensic Psychology Unit for Children and Adolescents. Teoksessa S. Johansson, K. Stefansen, E. Bakketeig & A. Kaldal (toim.), *Collaborating Against Child Abuse* (s.145-164). Cham: Palgrave Macmillan.

- Kouluterveyskysely (2019). *Lasten ja nuorten hyvinvointi – Kouluterveyskysely 2019*. Tilastoraportti 33. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Lahtinen, H. & Laitila, A. & Korkman, J., Ellonen, N. & Honkalampi, K. (2020). Children's Disclosures of Physical Abuse in a Population Based Sample. *Journal of Interpersonal Violence*. OnlineFirst. DOI: 10.1177/0886260520934443
- Lamb, M. E., Brown, D. A., Hershkowitz, I., Orbach, Y. & Esplin, P. W. (2018). *Tell Me What Happened: Questioning Children About Abuse*. (2. painos). Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Lamb, M., Hershkowitz, I., Orbach, Y. & Esplin, P. (2007). *Tell Me What Happened: Structured Investigative Interviews of Child Victims and Witnesses*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Lamb, M., Sternberg, K., Orbach, Y., Esplin, P., Stewart, H. & Mitchell, S. (2003). Age Differences in Young Children's Responses to Open-Ended Invitations in the Course of Forensic Interviews. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 926–934.
- LaRooy, D., Lamb, M. E. & Pipe, M-E. (2008). Repeated Interviewing: A Critical Evaluation of the Risks and Potential Benefits. Teoksessa K. Kuehne & M. Connell (toim.), *The Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations. A Comprehensive Guide to Assessment and Testimony* (s. 327–361). Hoboken: Wiley.
- Meltzer, H., Doos, L., Vostanis, P., Ford, T. & Goodman, R. (2009). The mental health of children who witness domestic violence. *Child & Family Social Work*, 14(4), 491–501.
- Poliisihallitus (2020). *Lapsi poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa*. Ohje. POL-2019-34669.
- Poole, D. A., Bruck, M. & Pipe, M. E. (2011). Forensic Interviewing Aids: Do Props Help Children Answer Questions About Touching? *Current Directions in Psychological Science*, 20, 11–15.
- Poole, D. A. & Dickinson, J. J. (2011). Evidence Supporting Restrictions on Uses of Body Diagrams in Forensic Interviews. *Child Abuse and Neglect*, 35, 659–669.
- Poole, D. A., & Lamb, M. E. (1998). Investigative interviews of children: A guide for helping professionals. American Psychological Association. Haettu 22.3.2021 osoitteesta <https://doi.org/10.1037/10301-000>.
- Rohrbaugh, M., London, K. & Hall, A. K. (2016). Planning the Forensic Interview. Teoksessa W. T. O'Donohue & M. Fanetti (toim.), *Forensic Interviews Regarding Child Sexual Abuse. A Guide to Evidence-Based Practice* (s. 197–218). Switzerland: Springer International Publishing.
- Santtila, P., Korkman, J. & Sandnabba, K. (2004). Effects of interview phase, repeated interviewing, presence of a support person, and anatomically detailed dolls on child sexual abuse interviews. *Psychology Crime and Law*, 10(1), 21–35.

- Silvennoinen, E. (2020). *Lapsen oikeudet ja lapsiasianomistajan rooli esitutkinnassa*. Väitöskirja. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Sternberg, K. J., Lamb, M. E., Davies, G. M. & Westcott, H. L. (2001). The Memorandum of Good Practice: Theory Versus Application. *Child Abuse and Neglect*, 25, 669–681.
- Thoresen, C., Lønnum, K., Melinder, A., & Magnussen, S. (2009). Forensic interviews with children in CSA cases: A large-sample study of Norwegian police interviews. *Applied Cognitive Psychology*, 23(7), 999–1011.
- Waterhouse, G. F., Ridley, A. M., Bull, R., La Rooy, D. & Wilcock, R. (2016). Dynamics of Repeated Interviews with Children. *Applied Cognitive Psychology*, 30(5), 713–721.

LIIKENNEPSYKOLOGIA

Jari Hyyti

Maailman terveysjärjestön (WHO) mukaan joka 23. sekunti maailmassa kuolee yksi tienkäyttäjä. Vuoden aikana maailman liikenteessä kuolee 1 354 840 ihmistä, kuukaudessa 112 904 ja päivässä 3 712. Auton kuljettajia kuolee vuodessa 392 904, moottoripyöräilijöitä 379 356, polkupyöräilijöitä 40 646 ja jalankulkijoita 311 614, (WHO, 2018). Euroopassa tieliikenteessä vuonna 2018 kuoli 25 100 ihmistä ja loukkaantui vakavasti 135 000 ihmistä (European Commission, 2019). Maailmanlaajuisesti tarkastellen tieliikenteen turvallisuus ei jakaudu tasaisesti. Tilastojen mukaan tieliikenne on turvallisinta Euroopassa, turvattominta Afrikassa. Euroopassa riski kuolla liikenneonnettomuudessa on selvästi pienempi kuin Afrikassa (9,3/100 000, 26,6/100 000). (Wikipedia, 2021.)

Yhdeksi liikenneturvallisuustyön tavoitteeksi vuonna 2001 Euroopan yhteisössä asetettiin liikennekuolemien vähentäminen 54 000 menehtyneestä 15 750:een vuoteen 2020 mennessä. Tähän tavoitteeseen ei ole päästy, vaikka liikennekuolemien määrää on onnistuttu merkittävästi vähentämään. (European Commission, 2019.) Eniten liikenneturvallisuutta vaarantavat ja onnettomuusriskiä lisäävät tekijät ovat nopeusrajoitusten noudattamattomuus (ylinopeudet), turvalaitteiden (erityisesti turvavöiden) käyttämättömyys sekä päihtyneenä eli alkoholin, huumeusainneiden ja/tai lääkkeiden vaikutuksen alaisena ajaminen (ETSC, 2018). Onnettomuustietoinstituutin tietojen mukaan Suomessa erityisesti alkoholin käytön, ylinopeuden ja näiden yhteisvaikutus sekä kuljettajan saama sairauskohtaus (välittömänä ja taustariskinä) ovat vakavien onnettomuuksien useimmin toistuvina syinä (Räty 2021).

Poliisin ennalta estävän työn strategiassa 2019–2023 (Sisäministeriö, 2019) todetaan, että liikenneturvallisuuustyö on keskeinen osa poliisin ennalta estävää toimintaa. Strategiassa poliisin liikenneturvallisuuustyön painopistealueiksi on asetettu nopeusvalvonta, päihteiden käytön ja turvalaitteiden käytön valvonta sekä riskikuljettajat. Tarkemmin poliisin liikenneturvallisuuustyötä ohjaa vuonna 2016 hyväksytty valtioneuvoston periaatepäätös tieliikenneturvallisuuden parantamiseksi. Liikenneturvallisuuteen ja -valvontaan liittyvät tavoitteet ja strategiset linjaukset tarkistetaan ja laaditaan erikseen (LVM/2016/114). Näiden lisäksi poliisin verkkosivulla valvonnan painopistealueeksi on mainittu törkeät liikenneturvallisuuden vaarantamiset (Poliisihallitus, 2021).

Kansalaisten liikennekäyttäytymisen valvonta on merkittävä osa poliisin jokapäiväistä työtä. Poliisilaki (872/2011) säätelee poliisin työn yhdeksi tavoitteeksi yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämisen. Liikennevalvonta on olennainen osa turvallisuuden ylläpitämistä. Sillä pyritään yhtäältä *yleisestävään vaikuttamiseen*, jolloin kansalaiset tiedostavat, että liikennesääntöjen noudattamista valvotaan ja tarvittaessa rikkomuksiin puututaan. Toiveena on, että näin tienkäyttäjät pyrkivät omaehtoisesti noudattamaan liikennesääntöjä ja toimimaan turvallisesti. Toisaalta kaikki eivät osaa, huomaa tai halua noudattaa liikennesääntöjä, jolloin poliisin tehtävä on muistuttaa oikeasta liikennekäyttäytymisestä. Puhutaan *erityisestävästä vaikuttamisesta*, jossa sääntöjen rikkojalle muistutetaan erilaisin keinoin, että sääntöjä on turvallisuuden vuoksi noudatettava. Usein yksittäisen kansalaisen muistuttaminen vaatii hänen matkansa keskeyttämistä (ainakin joksikin aikaa) ja sen perustelemista, miksi hänet pysäytettiin. Yksittäisen kansalaisen virheestä tai huolimattomuudesta huomauttamisen taustalla on ajatus siitä, että hän huomauttamisen seurauksena tulevaisuudessa korjaa toimintaansa oikeaan suuntaan.

Liikennejärjestelmän kokonaisuus (rakennetut liikennepaikat, liikennevälineet, liikennepalvelut, ihmiset, tavarat, liikennettä koskevat tiedot, säädökset ja organisaatiot) on monimutkainen kokonaisuus, jossa selviytyminen on vaativa tehtävä. Arvostettu liikennepsykologi ja tutkija John A. Groeger (2000) on sitä mieltä, että psykologian näkökulmasta autolla ajamaan oppiminen on yksi

haastavimmista taidoista, joita elämämme aikana opimme. Poliisin valvontatehtävä asettuikin merkittävään rooliin sen vuoksi, että kaikki kansalaiset eivät tiedosta niitä turvallisuusriskejä, joita liikennesääntöjen noudattamattomuus muodostaa.

Liikennepsykologia on omalta osaltaan kehittämässä liikenneturvallisuustyötä ja siihen liittyvää tutkimusta. Osana poliisin koulutusta liikennepsykologia liittyy ajamisen psykologisten edellytysten ymmärtämiseen ja sen tiedostamiseen, kuinka paljon riskejä sisältyy siihen, että kuljettaja omalla toiminnallaan heikentää selviytymisen edellytyksiään. Merkittävä vaikuttava tekijä liikenteessä on myös kuljettajan asennoituminen muihin tielläliikkujiin ja liikennesääntöihin. Poliisin tehtävä on myös pyrkiä omalla valvontatoiminnallaan vaikuttamaan eri tielläliikkujaryhmien asenteisiin ja turvallisen liikennekäyttäytymisen lisäämiseen. Siksi olisi hyvä, että myös yksittäisellä poliisilla olisi mahdollisimman hyvä ymmärrys siitä, millaisia psykologisia vaatimuksia moderni liikenne kuljettajalle asettaa. Tätä ymmärrystä seuraava esitys pyrkii lisäämään. Samalla pyritään perustelemaan sitä, miksi poliisin on tärkeätä puuttua tilanteisiin, joissa kuljettaja toimii piittaamattomasti ja säännöistä välittämättä.

MITÄ LIIKENNEPSYKOLOGIA ON?

Tutkimustieto kertoo, että liikenneonnettomuuksien taustalla pääasiallisena syytekijänä ovat inhimilliset tekijät (osuus eri tutkimuksien mukaan 85–90 %). Teknisten vikojen tai liikennejärjestelyjen vaikutukset onnettomuuksien syntymiseen ovat 10–15 prosentin luokkaa. Tällaisen kehityksen syyksi on esitetty, että ihmisen itse itselleen rakentama liikenteen maailma on liian vaativa – inhimilliset kyvyt ja ominaisuudet sekä toiminnalle liikenteessä asettuvat vaatimukset eivät vastaa toisiaan. Nykyisen liikenteen tavoitteena on tehokas, turvallinen, miellyttävä ja ympäristöystävällinen liikenne. Tehokkuuden tavoittelemisen on johtanut siihen, että liikenteestä on tullut nopeatahtista, mutta ei aina turvallista, miellyttävää tai ympäristöystävällistä. Joissakin tapauksissa saattaa olla jopa niin, että liikennesäännöt, erilaiset rajoitukset ja niiden valvonta lisää-

vät tehottomuutta, jolloin syntyy helposti ristiriitaa tehokkuuden ja turvallisuuden välille. Yhtenä tieteenalana näiden tavoitteiden saavuttamisessa käytetään apuna psykologiaa ja sen sovellusalan liikennepsykologiaa.

Liikennepsykologia pyrkii ymmärtämään ihmisen liikennekäyttäytymistä, niitä periaatteita ja toimintatapoja, joita ihminen noudattaa erilaisissa liikennetilanteissa. Myös kuljettajan motivaatio ja sisäiset yllykkeet ovat mielenkiinnon kohteina: miksi kuljettaja toimii niin kuin toimii. Tarkastelun kohteena on erityisesti kuljettajan, liikenneympäristön ja ajoneuvon välinen vuorovaikutus. Myös turvallisen liikenneympäristön suunnitteleminen edellyttää ihmisen käyttäytymisen ymmärtämistä. Liikennejärjestelyjen heikko toteuttaminen (epäselvyys, heikko havaittavuus jne.) ei pelkästään vähennä kuljettajien selviytymistä ja liikenneturvallisuutta vaan vaikuttaa myös asenteisiin. Huonot liikennejärjestelyt saattavat ohjata piittaamattomuuteen, koska niiden koetaan olevan turhia tai merkityksettömiä. Näin on esimerkiksi tilanteessa, jossa tietyö on päättynyt aikaa sitten, mutta rajoittavat liikennemerkkit ja -järjestelyt viipyvät tiellä vielä pitkään.

Liikennepsykologia pyrkii omalta osaltaan ratkomaan ihmisen ja teknologian turvallista, tehokasta, ympäristöystävällistä ja miellyttävää yhteensovittamista psykologiatieteen avulla, soveltaen yleisen psykologian tuottamia tutkimustuloksia. **Kasvatuspsykologian** perustalta arvioidaan ja tuotetaan parhaita käytäntöjä esimerkiksi lapsille ja nuorille tarjottavaan liikennekasvatukseen. **Oppimisen ja opettamisen psykologian** tutkimustuloksia soveltamalla pyritään löytämään parhaat keinot liikenne- ja ajo-opetukseen, esimerkiksi siihen, miten ajo-opetus on hyvä järjestää niin, että käytettävissä oleva opetus aika johtaa parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen. (Häkkinen ja Luoma, 1991.)

Kognitiivinen psykologia (tutkimuskohteinaan muun muassa havainnot, tiedon käsittely, muisti, ajattelu, sisäiset mallit ja päätöksenteko) tuottaa sovellettavaa tietoa esimerkiksi kuljettajan ja liikenteessä liikkujan kyvystä tehdä havaintoja, käsitellä tietoa sekä tehdä päätöksiä joustavasti. Tieto **psikomotoriikasta** auttaa suunnittelemaan ja toteuttamaan esimerkiksi ajotaitoon ja ajoneuvon hallintaan liittyviä ratkaisuja niin opetuksessa kuin liikennejärjes-

telmien suunnittelussakin. **Ergonomia** auttaa suunnittelemaan ja toteuttamaan teknisiä järjestelmiä, joiden avulla kyetään optimaaliseksi yhdistämään ihmisen toiminta ja teknologia. Esimerkiksi niin, että auton mittaristo sijoitetaan optimaalisella tavalla (Häkkinen ja Luoma, 1991) tai että suunnitellaan mahdollisimman yksiselitteiset ja ymmärrettävät liikennemerkit.

Liikennepsykologia pyrkii ymmärtämään ja ottamaan huomioon myös yksilöiden välisiä eroja (**differentiaalipsykologia**). Liikennekäyttäytymisen yksilölliset erot voivat olla suuria ja merkityksellisiä. Turvallisen liikenteen näkökulmasta erojen huomioon ottaminen on ensiarvoisen tärkeätä – mikä sopii aikuiselle, ei välttämättä sovi lapselle, ja mikä sopii nuorelle, ei välttämättä sovi ikääntyneelle. **Sosiaalipsykologian** tutkimustuloksia sovelletaan suunnittelussa, kun tarkastellaan ihmisten ryhmäkäyttäytymistä liikennetilanteissa tai tutkitaan jonkin kansalaisryhmän asenteita ja niiden kehittymistä suhteessa vaikkapa nopeusrajoituksiin. (Häkkinen ja Luoma, 1991.) Tämän sovellusalan tulosten perusteella pyritään ymmärtämään myös, miksi ihmiset ottavat liikenteessä isojakin riskejä.

Nuorten ja ikääntyneiden kuljettajien osalta **neuropsykologia** on tullut merkittäväksi sovellusalaksi. Nuorten kuljettajien kohdalla pohditaan sitä, mikä merkitys aivojen kehityksen keskeneräisyydellä on liikenne- ja ajokäyttäytymiseen, esimerkiksi tunnesäätelyn ja provosoitumisen osalta (ks. esim. Glendon, 2011). Ikääntyneiden kuljettajien osalta arvioitavaksi tulee vajentuneiden kognitiivisten kykyjen ja mahdollisten neurologisten sairauksien vaikutus kuljettamiseen sekä ajoterveyteen (ks. esim. Kukkamaa ja Paasimaa, 2019).

AJONEUVON KULJETTAMISEN HIERARKIA

Liikennepsykologiassa ihminen nähdään aktiivisena toimijana, joka asettaa toiminnalleen tavoitteita ja päämääriä. Ajotehtävän toteuttamisessa näillä tavoitteilla ja päämäärillä saattaa olla ratkaiseva merkitys. Joskus tavoitteet voivat olla ristiriidassa turvallisen kuljettamisen kanssa. Kuljettajan toiminnasta onkin esitetty

erilaisia malleja (Shinar, 2017). Suoritusta (performance) kuvaavat mallit tarkastelevat kuljettajan ajosuoritusta rajoitteita sisältävänä informaation käsittelytehtävänä ja kuljettajaa päätöksentekijänä. Lähtökohtana on se, mitä kuljettaja pystyy parhaimmillaan tiettyssä tilanteessa tekemään. Tällaisessa tarkastelutavassa korostuvat ihmisen ajosuorituksen kognitiiviset ja fysiologiset toiminnot. Kuljettamista ajosuorituksena tarkastelevia malleja käytetään kuvaamaan kuljettajan maksimaalisen, parhaan suorituksen rajoja. Kuljettaja ja hänen kykynsä nähdään rajallisina ja onnettomuuksien ymmärretään johtuvan kuljettajan suorituskyvyn puutteista tai rajoittuneisuudesta.

Käyttäytymistä (behavior) tarkastelevat mallit selittävät ja ennustavat todellisia liikennetapahtumia, jolloin oletetaan, että todellinen ajokäyttäytyminen edustaa kuljettajan omaksumaa ajotyyliä ja strategiaa ajotehtäväänsä toteuttaakseen. Ajokäyttäytymisen tarkastelu kohdistuu siihen, mitä ja miten kuljettaja pyrkii tiettyssä tilanteessa tekemään. Tässä yhteydessä tarkastellaan myös kuljettajan persoonallisuuden ja sosiaalipsykologisten sekä työ- ja organisaatiopsykologisten tekijöiden vaikutusta, esimerkiksi kuljettajan persoonallisuuden ja toisten huomioon ottamisen sekä matka-aikataulun tai matkasuunnitelman noudattamisen tai noudattamatta jättämisen vaikutusta. Tavoitteena on löytää kuljettajien tyypillisiä käytännössä ilmeneviä käyttäytymistapoja. (Shinar, 2017.)

Nykyisin vallalla on käsitys, että kuljettajan toiminta on hierarkkista ja toiminnan eri tasot vaikuttavat toisiinsa sekä ajotehtävän toteutumisen tapoihin. Kuljettaminen voidaan ymmärtää monitasoisena prosessina, jossa kukin taso edellyttää kuljettajalta omanlaistaan päätöksentekoa ajotehtävän toteuttamiseksi (ks. esim. Michon, 1985; Rasmussen, 1986; Shinar, 2017). Tasot ovat vuorovaiikutuksessa toisiinsa niin, että päätöksenteko tai ratkaisu yhdellä tasolla vaikuttaa toisten tasojen toiminnan optimaaliseen toteutumiseen.

Kulkuneuvon kuljettaminen on ”hierarkkista toimintaa” (kuten kaikki ihmisen toiminta). Tämä tarkoittaa, että kuljettajan käytännön ratkaisuihin ja päätöksentekoon vaikuttavat monet eritasoiset tekijät, jotka eivät aina ole ilmeisiä ja selkeästi havaittavissa. Seuraavassa on kuvattu lyhyesti Peräahon ja Keskinen (2012) esityksen

pohjalta, miten liikennepsykologista mallia on Suomessa kehitelty. Peräahon ja Keskisen alkuperäinen esitys painottuu ajo-opetuksen järjestämisen pohdintaan, mutta soveltuu havainnollisena esimerkkinä hyvin myös tässä yhteydessä esitettäväksi.

Hierarkkiset mallit ovat liikennepsykologiassa olleet pitkään suosittu tarkastelutapa. Useimmissa malleissa keskitytään ajoneuvon, liikennetilanteen ja ajotehtävän analysointiin, mutta Peräaho ja Keskinen tarkastelevat ajotehtävän hierarkiaa laajemmin liittämällä malliinsa vaikuttavina tekijöinä myös yhteiskunnan asettamat vaatimukset ja odotukset sekä kuljettajan henkilökohtaisen ajattelu- ja elämäntavan vaikutuksen. Tämä laajennus on perusteltu, koska kuljettaja ei toimi tyhjiössä eikä myöskään hänen käsityksensä kuljettajana toimimisesta ole kehittynyt tyhjiössä. Kuljettajan omaksumat arvot, tavoitteet ja toimintatavat ovat kehittyneet kiinteässä yhteydessä ympäröivään yhteiskuntaan ja lähiyhteisöön. Näin ollen ajoneuvon kuljettamisen psykologisesta tarkastelusta jäisi paljon pois, jos tyydyttäisiin tarkastelemaan suoritusta ilman kuljettajan omaksumia kytkentöjä yhteisöönsä ja sen arvomaailmaan.

Peräahon ja Keskisen (2012) mallissa ylimpänä ("tasona 5") on **fyysinen ja sosiaalinen elinympäristö**, joka mahdollistaa tai rajoittaa kuljettajan toimintaa. Yhteiskunta, työelämä, sosiaaliset suhteet, lainsäädäntö mutta myös arvot, sosiaaliset normit ja odotukset luovat kuljettajalle mahdollisuuksia mutta asettavat myös rajoitteita. Liikennekulttuuri heijastelee erilaisten kuljettajien suhtautumista vaikkapa liikennesääntöjen noudattamiseen, turvalliseen ajamiseen tai turvalaitteiden käyttämiseen. Joissakin tapauksissa alakulttuuri voi olla hyvinkin piittaamaton yleisistä säännöistä ja normeista (ks. esim. Lumsden, 2013; Hernetkoski ym., 2007). Eri ikäryhmien suhtautuminen turvalliseen ajamiseen ja liikennesääntöjen noudattamiseen vaihtelee suuresti. Esimerkiksi nuorten kuljettajien keskuudessa kavereiden mielipiteillä ja kommentteilla saattaa olla ratkaiseva merkitys siihen, miten kuljettaja suhtautuu turvalliseen ajamiseen, kun taas varttuneemmat kuljettajat ovat yleensä valinnoissaan itsenäisempiä.

Peräahon ja Keskisen mallin neljännellä tasolla ovat kuljettajan **elämisen tavoitteet, fyysiset ja psyykkiset edellytykset sekä**

elämänhallinta. Tälle tasolle Peräaho ja Keskinen sisällyttävät kuljettajan arvot, persoonallisuuden ominaisuudet (esim. käsityksen itsestä kuljettajana ja auton käsittelijänä), itsekontrollin ja motiivit. Keskeisiä ovat myös autolla ajamisen merkitys kuljettajalle sekä kuljettajan toiminnan edellytykset (fyysinen ja henkinen toimintakyky). Tämä taso on erityisen merkityksellinen turvallisen ajamisen kannalta, sillä lopputuloksen näkökulmasta kuljettajan halu ja taito toimia turvallisesti liikenteessä ovat ratkaisevassa asemassa.

Kuljettaja matkan toteuttajana (kolmas taso) sisältää kuljettajan käsityksen muun muassa matkasta, ajoympäristöstä, matkakumppaneista ja liikenteestä sosiaalisena tilanteena. Kuljettajalla olisi hyvä olla myös käsitys siitä, miksi hän ajaa, mihin hän on matkalla ja mikä on matkan tarkoitus, sekä suunnitelma matkan toteuttamisesta. Michon (1985), Rasmussen (1986) ja Shinar (2017) nimitävät tätä hierarkiatasoa ”strategiseksi” tai ”suunnitelmatakosksi”. Tämä edellyttää kuljettajalta päätöksentekoa esimerkiksi reittivalinnasta, matkanopeudesta, liikkeelle lähdöstä ja taukopaikoista. Tällaiseen päätöksentekoon vaikuttavat (tai tulisi vaikuttaa) tietenkin esimerkiksi liikenneolosuhteet, kiireen tuntu, stressaantuneisuus, käytettävissä oleva matka-aika, muu liikenne ja ajamisesta nauttiminen tai sen vastenmieliseksi kokeminen. Yleensä tällaisten yleisten suunnitelmien ja päätösten tekemiseen on riittävästi aikaa, jos kuljettaja tällaisia päätöksiä tai suunnitelmia haluaa tehdä.

Hierarkiamallin toinen taso sisältää **liikennetilanteiden hallinnan** elementit, kuten liikennetilanteen vaatimusten ja mahdollisen vaaran tunnistamisen, liikennesääntöjen tietämisen ja noudattamisen (tai noudattamattomuuden), tietoisuuden muista liikenteessä olevista (mikä edellyttää ympäristön tarkkailua ja muiden havaitsemista), riittävästi muiden huomioon ottamista (ks. Hernetkoski ym. 2007) jne. Tämä ”taktinen” tai ”navigoinnin taso” edellyttää kuljettajalta ajon aikaista päätöksentekoa. Liikkeessä kuljettajan tulee esimerkiksi huomioida liikennemerkkit, liikennevalot, jalankulkijat, muut ajoneuvot, mahdolliset esteet ja se, milloin pitää vaihtaa kaistaa tai valmistautua kääntymään. Tällä tasolla keskeistä ovat hallitut toimintamallit, jotka on omaksuttu ajokokemuksen karttumisen ja harjaantumisen myötä. Tilanteesta riippuen päätöksentekoon on aikaa joitakin sekunteja, joissakin

tapauksissa vähemmän. (Ks. esim. Michon, 1985; Rasmussen, 1986, Shinar, 2017.)

Peräahon ja Keskisen (2012) mallin konkreettisin taso on **ajoneuvon käsittelyn** taso, joka edellyttää kuljettajalta muun muassa ajoneuvon hallintalaitteiden käsittelyä, nopeuden, suunnan ja sijainnin säätelyä. Kyse on kuljettajan taidoista käsitellä ja hallita ajoneuvoaan, sisältäen kaiken sen tietämyksen ja toiminnat, joilla käytännössä ajoneuvoa, sen nopeutta ja sijaintia hallitaan. Turvalaitteiden käyttö tai käyttämättömyys heijastelevat kuljettajan asennetta turvalliseen ajamiseen. Tätä tasoa on nimitetty myös ”yksinkertaisimmaksi” tai ”automatoituneeksi” päätöksenteon tasoksi, jolla toiminta on tiedostamatonta tai lähes tiedostamatonta, refleksiivistä.

Tällä tasolla toimintamallit ovat pitkälle automatoituneet eivätkä edellytä tietoista päätöksentekoa kuin poikkeustapauksissa. Kyse on hetki hetkeltä etenevästä ärsykkeisiin reagoimisesta. Päätöksentekoon jää vähän aikaa, sekunnin murto-osia. Tällä alimmalla päätöksenteon tasolla kyse on ajoneuvon hallinnasta, esimerkiksi kiihdyttämisestä, hiljentämisestä, suuntamerkin antamisesta, ajoneuvon ohjaamisesta, vaihteiden vaihtamisesta – automatoituneista toimintamalleista. (Ks. Michon, 1985; Rasmussen, 1986; Shinar, 2017.) Usein tämän tason päätöksenteko, ajotaito ja ajotavat vaikuttavat keskeisesti siihen riskiin, kuinka todennäköisesti kuljettaja joutuu onnettomuuteen (Hakamies-Blomqvist, 2006).

Peräahon ja Keskisen mallin avulla voidaan analysoida kuljettajan kokonaistoimintaa ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Opetellessaan ajamaan kuljettaja useimmiten oppii hallitsemaan riittävästi ajoneuvoaan, jotta voi tai uskaltaa lähteä muun liikenteen sekaan. Moottoriajoneuvojen kuljettaminen edellyttää tiettyä osaamisen tasoa, ajolupaa, jonka myöntämisellä halutaan varmistaa se, että kuljettajalta on hallussaan vaadittava vähimmäistaitotaso. Kuljettamiseen myönnettävä lupa ei kuitenkaan takaa sitä, että kuljettaja toimii tulevissa ajotehtävissään turvallisesti ja muut liikkuajat huomioiden.

Auto ja autoilu ovat ottaneet keskeisen aseman kulttuurissamme ja suorastaan mullistaneet sitä. Ilmiötä on vahvistanut auton teknologinen kehitys: autoista on tullut ajan myötä mukavia, helppokäyt-

töisiä ja luotettavia. Tähän kehitykseen on liittynyt voimakkaasti autolle ja autoilulle annettujen merkitysten monipuolistuminen ja henkilökohtaistuminen. Toisaalta nykyisin osa väestöstä – erityisesti nuorista – ajattelee auton tarpeellisuutta ja hankintaa myös ympäristön ja kestäväen kehityksen näkökulmasta, mikä tulevaisuudessa saattaa merkitä autoilun vähentymistä ja korvautumista julkisten kulkuneuvojen käytöllä.

Varsin varhaisessa auton kehityksen vaiheessa siitä on tullut erilaisten asioiden symboli. Sillä on haluttu ilmaista taloudellista ja sosiaalista statusta, elämäntyyliä ja -tapaa sekä persoonallisuutta. Autoa ja autoilua on alettu käyttää itseilmaisun välineenä ja harrastamisen kohteena. Autossa tehdään monenlaisia asioita (juodaan, syödään, nukutaan, katsotaan elokuvia ja käydään koronatestissä). Joillekin auto symboloi voimaa, nopeutta, jännitystä, vapautta ja riippumattomuutta. Ei ole myöskään tavatonta, että autoa inhimillistetään antamalla sille lempinimiä tai sitä puhutellaan läheisenä ”tyttöinä” tai ”poikana”. (Marsh ja Collett, 1986.)

Tutkimuskirjallisuus kertoo siitä, mihin näiden uusien merkitysten asettaminen autolle on johtanut: joillekin auto ja kuljettajana toimiminen edustaa kilpailua, näyttämisen halua, jännityksen ja muiden elämysten hankkimista. Toisille kyse on liikkumiseen liittyvien omien oikeuksien vaalimisesta riskeistä piittaamatta tai riskinoton ja vaaran kokemisen etsimistä (Peräahon ja Keskinen mallin tasot neljä ja viisi). Viime vuosina tutkimusta onkin suunnattu nimenomaan sen selvittämiseen, miten kuljettajan arvomaailma ja persoonallisuus vaikuttavat siihen, kuinka turvallisesti kuljettaja liikenteessä toimii, näistä annetaan esimerkkejä myöhemmin tässä luvussa.

Poliisin näkökulmasta niin sanotut riskikuljettajat erottuvat liikennevirrasta ajotapansa perusteella (ylinopeutta ja alinopeutta ajavat). Riskikuljettajat ovat yleensä nuoria miehiä, jotka ajavat lujaa, säännöistä piittaamatta, päihtyneenä, matkustajinaan samanhenkisiä kavereita. Näillä kuljettajilla on usein myös taipumus arvioida taitonsa yläkanttiin ja ajotapaansa liittyvät riskit alakanttiin. Liittyvätkö tällaiset riskitekijät enemmän nuoren miehen persoonallisuuteen ja identiteettiin vai tilanteen tuomiin tekijöihin, se on varmaankin tulevaisuudessa tutkijoiden ratkaistavissa. Riskin

aiheuttavat myös alinopeutta ajavat, jotka erottuvat huomattavan alhaisen ajonopeutensa perusteella liikennevirrasta ja aiheuttavat hämmennystä muissa ajajissa.

AJONEUVON KULJETTAMISEN PSYKOLOGISIA EDELLYTYKSIÄ

Ajoneuvon kuljettaminen on näennäisen helppoa, varsinkin kun alkuvaikeuksien jälkeen auton hallintaan liittyvät toimenpiteet ovat alkaneet sujua. Groeger (2000) on sitä mieltä, että autolla ajamaan oppiminen vaatii monenlaisten toimintojen omaksumista ja hallintaa (esimerkiksi ohjaamista, nopeuden tarkkailua ja hallintaa, vaihteiden vaihtamista, edessä olevan tieosuuden tarkkailua ja tulkintaa, navigointia kohteeseen jne.). Näiden lisäksi kuljettajan on kyettävä vaihtamaan joustavasti tehtävästä ja tilanteesta toiseen. Kyseisten taitojen opettelussa käytännön harjoittelun määrällä on ratkaiseva merkitys. Vähäinen harjoittelu näkyy myös opettelevien kuljettajien heikossa menestyksessä ajolupaa hankittaessa (ks. Aamulehti, 9.12.2020).

Kun opimme ”ajamaan autoa”, emme opi yhtä ajamisen taitoa vaan monia erillisiä vaikeusasteeltaan erilaisia taitoja (subtasks). Yhdet ovat helpompia oppia kuin toiset. Oppimisen ja taidon hallinnan näkökulmasta myös eri aivoalueiden toiminta liittyy eri taitojen oppimiseen. Vastaavasti jos jonkin aivojen alueen toiminnassa ilmenee puutteita, se näkyy myös eri toimintojen suorittamisen lopputuloksessa. (Groeger, 2000.)

Taitojen kehittyessä alun sählääminen jää pois ja kuljettaja alkaa toimia tietoisien ja automaattisen toiminnanohjauksen varassa. Kuljettamisen näennäinen helppous on kuitenkin petollista. Yksinkertaiselta vaikuttavat toiminnot tulevat kuin itsestään ja tuntuvat helpoilta toteuttaa. Ajamisen helppouden tunne on saattanut lisääntyä myös ajoneuvojen teknisen kehityksen myötä. Autojen mukavuuteen (hiljaisuus, ohjauksen keveys ja täsmällisyys, jousituksen pehmeys jne.) on panostettu. Omalta osaltaan on varmasti vaikuttanut myös kuljettajan toimintaa avustavien järjestelmien tuoma turvallisuuslisä ja kuljettamisen helpottuminen eri teknis-

ten ratkaisujen seurauksena (jarrutehostin, ajovakauden hallintajärjestelmä, turvatyyny, kaistavahti, mäkilähtöavustin, peruutuskamerat jne.).

Ongelman voi muodostaa sekin, kuinka vaativiksi olosuhteet ja liikennetilanteet muodostuvat. Jos kuljettaja ei riittävästi ota huomioon olosuhteiden vaatimuksia tai niiden muutoksia suhteessa omaan toimintaansa, voi hän joutua yllättäen vaikeuksiin, joista ei selviä. Liian suuri tilannenopeus, pimeys, liukkaus, tuntematon tieosuus, sumu, sadesää tai lumisade saattavat tuottaa hallitsemattomia yllätyksiä.

Havaitsemisen ja tiedonkäsittelyn näkökulmasta haastavaksi voi muodostua se, että kuljettaja ei huomioi sitä, mitä vaatimuksia ajoneuvon liikkuminen aiheuttaa: liike vie ajoneuvoa ja kuljettajaa (sekä mahdollisia matkustajia) keskeytyksettä muuttuneeseen tilanteeseen, jossa voi tulla eteen kohteita tai tapahtumakulkuja, jotka edellyttävät kuljettajalta reagointia ja toimenpiteitä. Liikkeen nopeuden kasvaessa myös riskit kasvavat. Enää ei ehditäkään tekemään riittävän tarkkoja havaintoja niistä kohteista, joiden ilmaantumiseen tulisi reagoida. Samalla vähenee se aika, joka käytetään liikennetilanteen ennakointiin ja analysointiin sekä tarvittavien toimenpiteiden tekemiseen (hiljentäminen, kiihdyttäminen, väistäminen, tilanteen tarkkailu ja tulkinta, ohjausliikkeiden tekeminen jne.).

Havaitsemiseen ja ärsykkeiden tulkitsemiseen liikennetilanteessa vaikuttavat kuljettajan aikaisemmat tiedot ja kokemukset, fyysinen ja psyykinen vireystila, asenteet ja motiivit ja tilanteen kuormittavuus. Psykkistä kuormittavuutta lisäävät erityisesti tilanteen monimutkaisuus, nopeus ja kuljettajan valmiudet tilanteessa toimimiseen.

Ajotehtävän hallinta voi muodostua ongelmalliseksi, jos tehtävä ei ole selkeä vaan siihen liittyy erilaisia – mahdollisesti ristiriitaisia – motiiveja. Ajotehtävää toteutettaessakin motiivit tai niiden painotus voivat muuttua, jolloin epäselvä tai ristiriitainen ajotehtävä alkaa haitata ajotehtävän hallintaa ja siihen liittyvää päätöksentekoa. Tähän voi tietysti liittyä myös ulkopuolisten vaikutus, esimerkiksi matkustajien kommentointi kuljettajan suuntaan tai muiden liikkujien toiminta, joka voidaan tulkita häirinnäksi tai aggressiok-

si, johon on reagoitava. Kuljettajan vähentynyt tai puuttuva kyky hallita itseään ajotehtävässä saattaa johtaa monenlaiseseen riskikäyttäytymiseen, kuten kilpailuun, riskien ottoon, harkitsemattomien päätösten tekemiseen tai vaikkapa elämysten hakemiseen.

Seuraavassa tarkastellaan ihmisen toimintaa liikenteessä, erityisesti ajoneuvon kuljettamista ja sen kuljettajalle asettamia ajosuoritukseen liittyviä psykologisia vaatimuksia. Ihmisen toimintaa liikenteessä tutkinut Kåre Rumar on todennut tärkeän seikan, joka on hyvä tiedostaa: ihmisen aistijärjestelmä on kehittynyt hyvin erilaisiin tarkoituksiin kuin mihin aistijärjestelmää nykyään liikenteessä käytetään. Tarkastelutavasta riippuen ihmiselle tyypillisen aistijärjestelmän kehitys voidaan ajoittaa alkaneen n. 6–7 miljoonaa vuotta sitten. Aistijärjestelmän tarkoituksena oli varmistaa muun muassa ravinnon hankkiminen, vihollisten ja vaarallisten tilanteiden tai olosuhteiden tunnistaminen, lisääntymiskumppanin löytäminen ja vuorovaikutus laumassa. Biologisesti ihminen on sopeutunut maksimissaan 25 kilometrivauhtiin. Tätä suuremmissa nopeuksissa ihmisaistien rajoitukset alkavat vaikuttaa aistihavaintojen tarkkuuteen, nopeuteen ja sopeutumiskykyyn. Monet tunnistavat niin sanotun putkinäön (tunnel vision), jossa vauhdin kasvaessa katseen siirtämisen laajuus ja näkökenttä kapeutuvat. Esimerkiksi vuoris-toradassa istuminen tai suksilla pitkän jyrkän mäen laskeminen voi aiheuttaa samanlaisen kokemuksen. (Rumar, 1988.)

Kuljettamisen kognitiiviset vaatimukset kohdistuvat voimakkaimmin kuljettajan näkö- ja kuuloaistein tekemiin havaintoihin, saadun tiedon käsittelyyn ja päätöksentekoon sekä muistin – lähinnä työmuistin – joustavaan toimintaan. Näiden ja muiden asiaan liittyvien kognitiivisten prosessien on toimittava sujuvasti yhteen niin, että kuljettaja pystyy riittävän nopeasti, tarkasti ja asianmukaisesti vastaamaan liikennetilanteen asettamiin haasteisiin.

Ajoneuvon kuljettaminen edellyttää kuljettajalta riittävää silmien ja aivojen yhteistyötä. Silmien tuottama informaatio välittyy aivoihin, jossa varsinainen aistiminen (kohteen kuvan muodostaminen) tapahtuu. Liikenteessä visuaalisen aistikanavan ja aivojen yhteistyö on välttämätöntä, jotta kuljettaja saa riittävän yksityiskohtaisen käsityksen näkökenttensä kohteista, tässä tapauksessa kaikesta, mitä

liikennetilanteessa on mukana (toiset ajoneuvot, liikennemerkit, jalankulkijat, kaistamerkinnyt, risteävät tiet jne.). Näiden lisäksi kuljettajan on kyettävä suunnistamaan ja tarvittaessa korjaamaan virheitään – reagoimaan niihin näköaistimuksiin, jotka kertovat hänelle sen, onko hänen valitsema reitti oikea.

Havaintojen muodostaminen on aivoille vaativa tehtävä, koska kaikista kohteista emme saa riittävästi informaatiota vaan joudumme joskus hyvinkin puutteellisesta informaatiosta muodostamaan käsityksemme siitä, millaisesta kohteesta on kyse. Havainnon muodostamisen yhteydessä myös työmuistin joustava toiminta on tärkeää. Muistitiedon avulla vertaamme näköhavainnon tuottamaa informaatiota muistissa olevaan ja tunnistamme kohteen. Aivot ”päättävät”, mitkä piirteet kuuluvat yhteen ja millekin kohteelle. Näin ollen muistilla on keskeinen rooli siinä, millaisia havaintoja teemme ja kuinka hyvin tunnistamme eri kohteet. Tunnistamisprosessi on hyvin nopea, mutta puutteellisen informaation tai nopeasti muuttuvan tai meille uuden tilanteen ollessa kyseessä saattaa syntyä virhetulkintoja. (Paavilainen, 2020.)

Aivojemme tapa prosessoida aistien tuottamaa tietoa tapahtuu sarjana. Aivot pystyvät tietoisesti keskittymään vain yhteen vaativaan tehtävään kerrallaan. Huomio voidaan kuitenkin siirtää nopeasti toiseen kohteeseen tai tehtävään. Tätä nopeaa tehtävien vaihtamista toiseksi luullaan helposti ”multitaskaamiseksi” (monen asian yhtäaikaiseksi tekemiseksi), mutta todellisuudessa tehtäviä tehdään vuoron perään, yksi kerrallaan mutta nopeasti vaihtaen tehtävästä toiseen. (Simley, 2005.)

Aivojen kyky jakaa huomiota monien kilpailevien tehtävien välillä on rajallinen. Jos joudumme paneutumaan kahteen (tai useampaan) vaativaan tehtävään yhtä aikaa, molempien suorittaminen häiriintyy. Näin kuljettajalta jää tunnistamatta sitä (tärkeätäkin) informaatiota, joka liikennetilanteen kannalta olisi välttämätöntä. Havaintojen tekemisen luonteesta johtuu, että informaation valikoituminen tapahtuu tiedostamatta. Esimerkiksi matkapuhelinta käyttävältä saattaa jäädä jopa puolet ajoympäristön ja liikennetilanteen informaatiosta tunnistamatta. (Strayer, 2007.)

Ihmisen tarkan näön alue verkkokalvolla on pieni (läpimitaltaan 1,5 mm). Näön tarkkuus heikkenee näkökentän laitojen

suuntaan, joten saadaksemme tarkan kuvan laajemmasta näkökentän alueesta meidän on vaihdettava katseemme kohdistamispiistettä. Käytännössä tämä ei ole ongelma, koska silmän kohdistusta muuttavien liikkeiden (sakkadien) avulla voidaan luoda nopeasti selkeä käsitys näkökentän laajasta osasta. Sakkadien avulla näköjärjestelmä skannailee näkökenttää ja muodostaa kuvaa siitä, mitä näkökentässä tapahtuu. Sakkadit eivät suuntaudu kohteisiin sattumanvaraisesti vaan niiden suuntaamiseen vaikuttavat katselijan harjaantuneisuus, tavoitteet, motiivit, odotukset ja ennakointi. (Paavilainen, 2020.)

Jotta näkökentästä muodostuva kuva pysyy selkeänä, nopeiden silmänliikkeiden välillä katse pysähtyy (fiksaatiot) ja näköjärjestelmä on hetkellisesti poissa toiminnasta eikä ota vastaan visuaalista informaatiota. Tutkimuksissa on havaittu, että fiksaatioiden merkitys on paitsi ärsyksen prosessoinnissa myös siinä, miten kohde yhdistetään tilanteeseen. Fiksaatioiden kesto kasvaa uudessa tilanteessa tai kun näkökentässä havaitaan mahdollisia vaaran elementtejä, esimerkiksi edellisen auton jarruvalot. (Henderson, 1992.)

Katseen viipymiseen kohteessa vaikuttaa merkittävästi kuljettajan kokemus. Chapman ja Underwood (1998) ovat todenneet, että fiksaatiot lyhenevät kokeneilla kuljettajilla, koska kohteet ja tapahtumat tunnistetaan helpommin ja prosessointiaika lyhenee. Kaupunkiympäristössä fiksaatioiden kesto on lyhyempi kuin maaseutu- ja ympäristössä, koska tarjolla on enemmän visuaalista tunnistamista vaativia kohteita (esimerkiksi jalankulkijoita, pyöräilijöitä, muita ajoneuvoja, pysäköityjä ajoneuvoja jne.). Toisaalta kun olosuhteet muuttuvat vaativammiksi (pimeys, sade jne.), fiksaatioiden kesto kokeneillakin kuljettajilla pitenee.

Liikenteessä katseen kohdistamisten tulisi tietenkin enimmäkseen liittyä ajotehtävän toteuttamiseen. Joskus kuitenkin kuljettaja siirtää katsettaan oman toimintansa kannalta epäolennaisiin kohteisiin, mistä voi seurata vaikeuksia. Katseen kohdistamisessa on eroja kokeneiden ja noviisikuljettajien välillä. Aloittelevat kuljettajat skannaavat pienempää alaa ajoneuvon edessä ja sivuilla ja havaitsevat vaaran huonommin kuin kokeneet kuljettajat. Kokeemattomat kuljettajat käyttävät ympäristön antamia vihjeitä (kai- tamerkintöjä, tien reunoja, kiveyksiä jne.) auton ohjaamiseen, kun

taas harjaantuneet kuljettajat seuraavat edessä olevaa liikennettä. Kokemattomilla nopeuden ja ohjaamisen hallinnan taidot (”subskills”) eivät ole vielä kehittyneet, jolloin kognitiivista kapasiteettia suunnataan näihin toimintoihin. Kokeneempiin kuljettajiin verrattuna kokemattomat kuljettajat luovat tilannekuvaa (tilannetietoisuutta) vähemmällä tiedolla ja tyytyvät kapea-alaisempaan kohdehakuun. (Chapman ja Underwood, 1998.)

Liikenteessä aivojen kyky prosessoida kaikkea ympärillä tapahtuvaa voi osoittautua joissakin tapauksissa riittämättömäksi. Välttyäkseen ylikuormitukselta näköjärjestelmä ja aivot ovat adaptoituneet toimimaan rajoitetusti – ”säästämään aivojen kapasiteettia” siten, että kaikissa liikennetilanteissa ei edellytetäkään yksityiskohtaista havaintotietoa (high spatial frequency) vaan selviydytään karkeammalla tilannekuvalla. Eri tilanteissa selviydymme, vaikka emme saisi (emmekä tarvitsisi) tilanteesta hyvin yksityiskohtaista käsitystä. Esimerkiksi kaistan vaihtamiseen, nopeaan tilanneanalyysiin tai törmäämisen välttämiseen (jarruttamiseen) emme tarvitse yksityiskohtaista havaintoa. (Hole, 2019.)

Näkeminen perustuu valon määrän vaihteluihin ja kontrastien syntymiseen. Verkkokalvon kyky erotella valon voimakkuuden perusteella kohteita perustuu verkkokalvolla sijaitsevien sauvasolujen toimintaan. Sauvasolut reagoivat herkästi kontrasteihin, niihin rajapintoihin, joissa kontrasti on voimakkain. Jos kontrasti vähenee, voi siitä seurata kuljettajalle vaikeuksia. Kontrastien väheneminen tai katoaminen voi johtua monista seikoista, esimerkiksi pimeydestä, sumusta, vesisateesta, pölyävästä lumesta tai lumisateesta. Rajapintojen kontrastin väheneminen heikentää sauvasolujen kykyä erottaa eri kohteita ja niiden ominaisuuksia.

Ikääntyessä silmän kyky kontrastin havaitsemiseen heikkenee ja valoisuuden muutoksien edellyttämä *silmän adaptoituminen hidastuu*. Myös nuoremmilla henkilöillä näkökyvyn heiketessä saattaa syntyä kokemus siitä, että hämärässä tai esimerkiksi lumitai vesisateessa näkeminen vaikeutuu ja rasittaa ajaessa poikkeuksellisen paljon.

Ajoneuvon kuljettaminen edellyttää kuljettajalta myös **kykyä syvyyden ja etäisyyksien arviointiin**, jossa käytämme hyväksi kohteen rakenteen, värin, koon, korkeuden ja leveyden muutoksia

näkökentässä. Lisäksi erilaiset kohteen ympäristön muutokset antavat vihjeitä sekä syvyydestä että etäisyyksistä. Näiden muutosten havaitseminen edellyttää kuitenkin silmän linssin mukautumista (akkommodaatiota). Myös kahden silmän muodostama yhtäaikainen ja yhteinen kuva antaa vihjeitä syvyydestä ja etäisyyksistä. (Groeger, 2000.)

Kokemuksen perusteella opimme jo varhain tulkitsemaan kaukana olevat kohteet suurin piirtein oikean kokoisiksi, vaikka havaintomme näyttää ne pieninä. Tuttujen kohteiden etäisyyden tulkitseminen on helpompaa kuin vieraiden kohteiden, koska kokemuksesta tiedämme niiden koon. Havaitsejan sijainnilla näyttää olevan merkitystä etäisyyden arvioinnissa – matalalta (esimerkiksi urheiluautosta) on vaikeampi arvioida etäisyyttä kuin korkealta (esimerkiksi rekka-auton ohjaamosta). (Groeger, 2000.)

Graham Hole (2019) pohtii mielenkiintoisella tavalla sitä, johtuuko moottoripyörän ja auton törmäminen siitä, että moottoripyörä on kooltaan pienempi kuin auto ja siten sen etäisyyttä ja nopeutta olisi vaikeampi arvioida ja havaita. Tällaisissa onnettomuuksissa autoilija usein kertoo, että hän kyllä katsoi moottoripyörän tulo-suuntaan mutta ei havainnut lähestyvää moottoripyörää (looked but failed to see). Tarkastelussa Hole erottaa kaksi keskeistä kuljettajan havainnon muodostumiseen liittyvää edellytystä. Toinen on sensorinen havaittavuus (sensory conspicuity), jolla tarkoitetaan havaitsejan sensorista mahdollisuutta havaita kohde (esimerkiksi kirkas kohde tummalla taustalla tai kohde, joka ”vangitsee katseen”), vaikka sitä ei varsinaisesti etsitäkään.

Toinen Holen mainitsema edellytys on kognitiivinen havaittavuus (cognitive conspicuity), jolla tarkoitetaan havaitsejan kykyä havaita kohde, kun hän sitä etsii. Tämä edellytys perustuu havaitsejan psykologiseen tilaan ja kohteen sellaisiin ominaisuuksiin, että se on mahdollista havaita. Tässä saattaakin olla yksi selitys siihen, miksi auton ja moottoripyörän yhteentörmäyksiä sattuu paljon: auton kuljettaja ei ole valmistautunut (varautunut) tai tietoinen moottoripyörän lähestymisestä eikä osaa näin ollen myöskään sitä katseellaan etsiä. Tämän väitteensä tueksi Hole esittää myös tosiasian, että niille, jotka ajavat sekä autoa että moottoripyörää, tapahtuu vähemmän auton ja moottoripyörän yhteenajoja kuin niille, jotka

ajavat vain autoa. Molempia kuljettaneet ovat siis tietoisempia siitä mahdollisuudesta, että moottoripyörä voi olla lähestymässä, jolloin he katsovat tarkemmin ja varovat enemmän. (Hole, 2019.)

Turvallisen ajamisen keskeinen vaatimus on, että kuljettaja kykenee arvioimaan paitsi oman ajoneuvonsa myös jossain määrin toisten ajoneuvojen nopeutta. **Nopeuden arviointi ja sen säätely** ei ole aivan yksinkertaista. Tutkimuksissa on todettu, että ilman nopeusmittariin katsomista oma nopeus arvioidaan systemaattisesti 5 km/h alhaisemmaksi. Jos moottorin melu poistetaan, virhearvio on vielä suurempi (10 km/h). (Groeger, 2000.) Tällä tuloksella on merkitystä erityisesti kaarteisiin ajettaessa. Liian suuri tilannenopeus johtaa helposti tieltä suistumisiin. Chapman (1997) on todennut, että 90 % kuljettajista ei katso kaarreajossa nopeusmittariin vaan käyttää nopeuden arviointiin ympäristön antamia vihjeitä. Tästä seuraa virheitä.

Nopeuden arvioinnin merkitys on tullut esiin myös kokeissa, joissa kuljettajia on pyydetty kiihdyttämään vauhtiaan 20 km/h tai hiljentämään vauhtiaan puoleen. Näissä kokeissa on havaittu, että kuljettajat ovat paljon huonompia laskemaan nopeuttaan puoleen kuin kiihdyttämään nopeutensa kaksinkertaiseksi. (Groeger, 2000.) Esimerkiksi jonossa ajettaessa peräänajot tapahtuvat usein juuri tästä syystä – hiljentäminen ei enää onnistukaan, koska ollaan liian lähellä liian suuressa nopeudessa.

Tähän liittyy myös tulokset kokeista, joissa kuljettajia on pyydetty arvioimaan, kuinka pitkä aika kuluu nykyhetkestä törmäykseen. Kuljettajat arvioivat ajan, joka nykyhetkestä kuluu törmäykseen, noin 20–40 % pitemmäksi kuin se todellisuudessa on (ks. esim. Cavallo, 1997). Toisaalta mitä pitempään arviota on mahdollista tehdä, sitä tarkempi arvio on, ja mitä suurempi kohde on, sitä nopeammin törmäyksen arvioidaan tapahtuvan (Groeger ja Comte, 1999). Nämä tulokset saattavat osaltaan selittää sen, miksi peräänajoja tapahtuu. Välimatkan edellä ajavaan ja oman nopeuden arvioidaan riittävän pysäyttämiseen, mutta niin ei tapahdukaan.

Keskeinen onnistuneeseen kuljettamiseen liittyvä tekijä on kuljettajan reaktioaika. Sillä tarkoitetaan aikaa, joka kuluu siitä, kun kuljettaja havaitsee jotakin johon hänen on reagoitava, siihen hetkeen, kun hän on saanut jonkin toimenpiteen toteutettua (esimer-

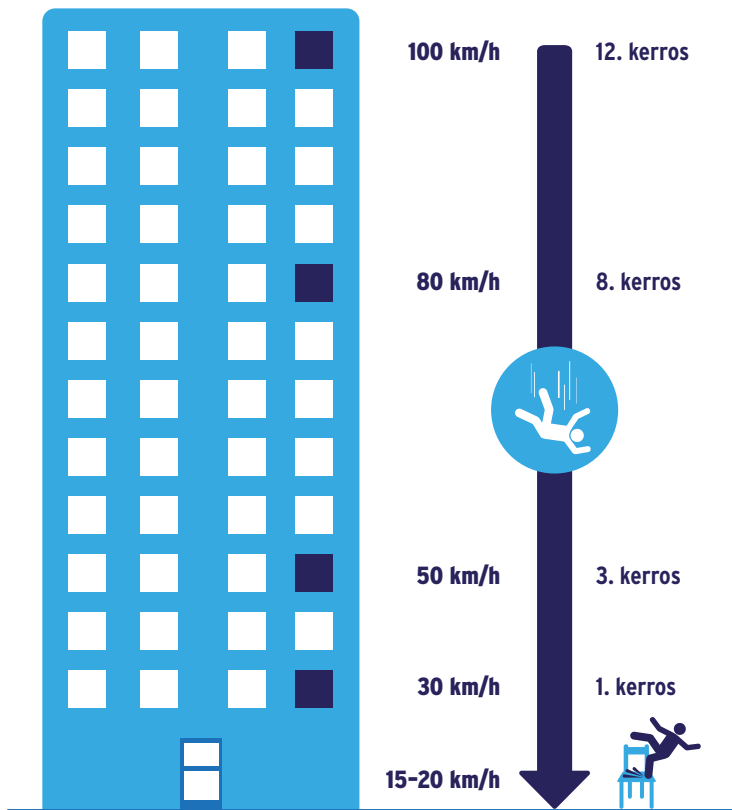
kiksi jarruttamisen aloittamisen). Reaktioajoissa on yksilöllisiä eroja. Esimerkiksi ikä vaikuttaa reaktionopeuteen – iän karttuessa reaktioaika pitenee. Ikä vaikuttaa samalla tavalla niissäkin tilanteissa, joissa kuljettaja osaa odottaa laukaisevaa signaalia, kuten edellisen ajoneuvon jarruvaloja. (Groeger, 2000.)

Reaktion nopeuteen vaikuttaa myös se, kuinka helposti kohde tai reaktiota vaativa ärsyke on mahdollista havaita. Kohteen vaikea havaittavuus ja kohteen ilmaantumisen odottamattomuus vaikuttavat reaktioaikaa pidentävästi. Ikääntyminen pidentää näissäkin tilanteissa reaktioaikaa. (Groeger, 2000.) Summala (1981) on tutkinut kuljettajien reaktioaikaa pimeällä tiellä ja todennut, että reaktioaika pitenee merkittävästi muun muassa kohteiden vaikean havaittavuuden vuoksi.

Reaktioaika on turvallisen kuljettamisen kannalta merkityksellinen, koska tässä ajassa ajoneuvo voi (nopeudesta riippuen) kulkea useita kymmeniä metrejä. Liukkaalla alustalla vähäisestä kitkasta johtuen pysähtymisaika ja pysähtymismatka pitenevät. Ajoneuvon pysäyttämiseen jarruttamalla vaikuttavat monet tekijät – muun muassa kuljettajan reaktioaika, joka saattaa vaihdella reilusta sekunnista useaan sekuntiin, ajoneuvon nopeus, ajankohta jolloin kuljettaja päättää jarruttaa, voima jolla jarrutus tehdään, jarrutuksen kesto, tien pinta, renkaiden kunto ja virhemarginaali kuljettajan arviossa ajoneuvonsa ja kohteen välimatkasta.

Ajoneuvon nopeuden säätely on kuljettajan tärkeimpiä tehtäviä, koska vauhti tuo mahdollisessa törmäystilanteessa suurimman riskin. Törmäysonnettomuudessa liikevoimat ovat suuria ja menehtymisen tai loukkaantumisen riski kasvaa. Ajoneuvon törmäysenergia nelinkertaistuu, kun törmäysnopeus kaksinkertaistuu. Esimerkiksi jos auto törmää 50 km/h:n nopeudella periksi antamattomaan esteeseen tai toiseen samanlaiseen samalla nopeudella vastakkaisesta suunnasta tulevaan autoon, 80 kg painavan ihmisen aiheuttama ja ihmiseen vaikuttava törmäysvoima on 3 000 kg. Jos törmäys tapahtuu vastaavasti 100 km/h:n nopeudella, törmäysvoima on 12 000 kg.

Suuremmilla törmäysnopeuksilla ihmisen mahdollisuudet selviytyä suuremmista hidastuvuuksista heikkenevät. Lisäksi ajoneuvon sekä sen turvalaitteiden mahdollisuudet suojata ihmisiä heikkenevät sitä enemmän, mitä suuremmiksi törmäysnopeudet

KUVIO 1. Nopeus lisää törmäysvoimaa.

tulevat. Törmäysnopeus ratkaisee myös sen, millaiset mahdollisuudet jalankulkijalla on selviytyä hengissä. Menehtymisen todennäköisyys kasvaa jyrkästi, kun törmäysnopeus on yli 60 km/h.

Chapman ja Underwood (1998) ovat osoittaneet, että mitä mutkikkaampi ja informatiivisempi liikennetapahtuma edessä ja sivuilla on, sitä enemmän silmän liikettä ja kohdistamisia uuteen kohteeseen tapahtuu. Tästä seuraa, että fiksaatioiden määrä ja kesto yksittäiseen kohteeseen pienenee. Myös ajoneuvon nopeus vaikuttaa siihen, kuinka pitkä aika on mahdollista käyttää yhden kohteen

tunnistamiseen. Tästä johtuen esimerkiksi ikääntyneillä kuljettajilla on vaikeuksia monimutkaisissa liikennetilanteissa.

Kuljettajan näköhavainnon on todettu vaikuttavan siihen, kuinka nopeasti ja voimakkaasti hän alkaa jarruttaa: kohteen ”lähestyminen” (visuaalisen kulman muutoksen nopeus, kun lähestytään kohdetta) vaikuttaa siihen, miten herkästi jarruttaminen aloitetaan (Lee, 1976). Jarruttaminen aloitetaan yleensä silloin, kun edellä ajavan jarruvalot syttyvät. Aluksi kevennetään kaasua. Jos edellä ajavan jarruvalot palavat edelleen, siirretään jalka jarrupolkimelle (noin 0,4 sekuntia myöhemmin). Jarruvoimaa lisätään asteittain, jolloin se on suurimmillaan noin yhden sekunnin kuluttua jarrutuksen aloittamisesta. Sen jälkeen jarrutusta kevennetään, jos ei ole tarvetta jatkaa ja voimistaa jarrutusta. (Winsum, 1996.)

Turvallisen ajamisen ennakoiva toimenpide on riittävä etäisyys edellä ajavaan ajoneuvoon. Etäisyyttä toiseen ajoneuvoon säädelään oman nopeuden, edellä ajavan nopeuden ja välimatkan mukaan. Tutkimuksissa on havaittu merkitykselliseksi niin sanottu kahden sekunnin sääntö, jolla tarkoitetaan sitä aikaa (välimatkaa), jonka kuljettaja tarvitsee havaitakseen ja ryhtyäkseen toimintaan, kun jotakin poikkeuksellista edessä tapahtuu. Kuljettajan on vaikea havaita nopeuden tai liikennetilanteen muutoksia, jotka tapahtuvat nopeammin kuin yhden sekunnin aikana. Kuljettaja ei esimerkiksi havaitse jonossa ajettaessa nopeuden vaihteluita, jos ne tapahtuvat alle sekunnin aikana. Näin ollen tarvitaan vähintään kaksi sekuntia siihen, että muutos havaitaan ja ehditään ryhtyä toimimaan. Näköhavainnon tuottama informaatio on riittävä laukaisemaan toiminnan, kun kohteen, esimerkiksi edellä ajavan, visuaalinen koko ja perspektiivin muutos ylittää kriittisen arvon (action point). ”Action point” on yksilöllinen: jotkut ryhtyvät toimenpiteisiin erityisen aikaisin, toiset vasta myöhemmin. (Brackstone ja McDonald, 2000.)

Keskeisessä osassa kuljettajan toiminnan tutkimuksessa ovat olleet silmänliiketutkimukset, joissa on todettu, että kuljettajan taidon ja kokemuksen lisääntyessä silmien kohdistaminen ajettaessa muuttuu. Kokemattomat ja harjaantumattomat kuljettajat katsovat näkökentän kapeammalle sektorille ja lähemmäs ajoneuvon eteen, kun taas harjaantuneet ja enemmän kokemusta hankkineet kuljettajat katsovat näkökenttää laajemmalla sektorilla ja kauem-

mas ajoneuvon eteen, jolloin heille jää enemmän aikaa ennakoida tulevia tapahtumia ja riittävästi aikaa tehdä tarvittavia korjausliikkeitä. (Mourant ja Rockwell, 1970.) Harjaantunut kuljettaja ei käytä pelkästään visuaalista informaatiota vaan myös muiden aistien tuottamaa tietoa ajotapahtumasta, esimerkiksi tuntumaa ajoneuvosta (miltä ajoneuvon äänet kuulostavat, kuinka herkästi ajoneuvo vastaa erilaisiin kuljettajan tekemiin toimenpiteisiin jne.) sekä kokemusta siitä, miten ajoneuvo käyttäytyy nykyisissä olosuhteissa ja millainen tuntuma kuljettajalla on ajoneuvostaan suhteessa tien pintaan. (Godthelp, 1986).

Turvallisen kuljettamisen yhteydessä käytetään usein ennakoivan ajamisen käsitettä, jossa keskeinen opittava asia on katseen kierrättäminen tilanteiden edellyttämällä tavalla. Katseen kierrättäminen vaatii myös havaintoa siitä, millaisessa liikenneympäristössä kuljettaja toimii. Maantiesuuksilla korostuu liikenteen tarkkailu kauas ja pääasiassa eteen ja taakse. Taajamissa liikenteen ennakoiva tarkkailu edellyttää laajempaa näkökenttää ja tarkkaavaisuutta hyvin lähelläkin oleviin kohteisiin (esim. suojatielle astumassa olevan havaitseminen).

Liikenneympäristö tarjoaa loputtoman määrän ärsykeitä, joista kaikista ei saada (eikä tarvitsekaan saada) yksityiskohtaista havaintoa. Liikenteessä oppimisen ja harjaantumisen merkitys on suuri nimenomaan sen vuoksi, että opimme kiinnittämään huomiomme – tarkkaamaan – tulevan toimintamme kannalta olennaisia asioita. Aiempi kokemus ja oppimamme toiminta liikenteessä auttavat meitä selviytymään eri tilanteista. Haasteelliseksi tilanne voi muodostua, jos emme kykene tilanteessa päättämään, mihin meidän pitäisi kiinnittää huomiomme.

Tarkkaavaisuutta voidaan tarkastella monesta näkökulmasta. **Valikoivalla tarkkaavaisuudella** tarkoitetaan ihmisen kykyä kohdistaa huomionsa tiettyyn tai tiettyihin ärsykkeisiin. Valikoivalle tarkkaavaisuudelle on ominaista, että se on tietoisesti ohjattavissa. Liikenteessä kuljettaja voi kiinnittää ja irrottaa huomionsa kohteista tarpeen mukaan. Olennaista on, mihin kuljettaja huomionsa kulloinkin kiinnittää eli mitä kohdetta tarkkaa.

Tarkkaavaisuuden perustana oleva **visuaalinen haku** (Gilhooly ym., 2014) voi liikennetilanteessa epäonnistua, minkä seurauksena

kiinnitämme huomiomme vääriin tai tulevan toimintamme kannalta epäolennaisiin kohteisiin.

Visuaalinen haku on helppoa, kun etsimme tiettyä, helposti erottuvaa, ärsykettä toisten ärsykkeiden joukosta. Esimerkiksi jos etsimme opastetta, johon on kirjoitettu vain sen kohteen nimi, johon olemme menossa (ns. rinnakkainen haku). Haku vaikeutuu, jos opasteeseen on kirjoitettu lukuisa määrä paikannimiä ja joiden joukosta joudumme etsimään tavoittelemamme kohdetta (ns. vaiheittainen haku). Haun vaikeus muodostuu siitä, että joudumme käymään kaikki vaihtoehdot yksi kerrallaan läpi ja arvioimaan, mikä on oikea kohde. (Paavilainen, 2020.)

Ajotapahtuman aikana kuljettaja joutuu jakamaan huomioita moniin kohteisiin. Monien tehtävien suorittaminen yhtä aikaa on mahdollista, jos tehtävät ovat yksinkertaisia ja helppoja. Pystymme vaikeuksista vaikkapa kävelemään ja syömään samalla purukumia. **Tarkkaavaisuuden jakaminen** vaikeuttaa havainnon muodostamista, jos tilanne mutkistuu, esimerkiksi niin, että kuljettaja joutuu tekemään päätöksiä ja samaan aikaan tarkkailemaan liikennettä sekä poistumisrampin lähestymistä. Paljon on keskusteltu myös siitä, millä tavalla matkapuhelimen käyttö vaikuttaa ajosuoritukseen. Tutkimustulokset kertovat, että ajosuoritus heikkenee ajon aikaisen kännykän käyttämisen seurauksena riippumatta siitä, käytetäänkö hands free -laitetta vai kädessä pidettävää laitetta.

Merkittävä tekijä on myös ajoneuvon nopeus. Mitä suurempi tilannenopeus on, sitä vähemmän jää aikaa tehdä riittävän tarkka havainto ja toimia sen perusteella. Riski kasvaa suuremmaksi, jos joudumme jostain syystä vaihtamaan tarkkailumme kohdetta sen osoittautuessa toimintamme kannalta merkityksettömäksi tai jopa täysin virheelliseksi.

Kokeellisesti (Simons ja Chabris, 1999) on osoitettu, että sen tietäminen, mitä pitää katseella etsiä eli mihin pitää kiinnittää huomiota, on havainnon muodostumisessa ensiarvoisen tärkeitä (valikoiva tarkkaavaisuus). ”Tahaton sokeus” (inattentional blindness) on tuttu ilmiö tilanteista, joissa henkilö kertoo onnettomuuden tapahduttua katsoneensa mutta ei havainneensa (LBFS, looked but failed to see) (Hole, 2019).

Havainnollisen esimerkin tästä ilmiöstä tarjoavat ne YouTubeissa julkaistut videot, jotka on tehty Simonsin ja Chabrisin koeasetelman perusteella. Yhdessä niistä ryhmä koripallon pelaajia syöttelee palloja toisilleen ja katsojan tehtävä on laskea syöttöjen lukumäärä. Filmillä kuitenkin esiintyy myös karhun asuun pukeutunut ihminen, joka kulkee kuvaruudun oikeasta laidasta keskelle, tanssii hetken moonwalkia ja poistuu vasemmalle, kun pelaajat jatkavat syöttelyä. Ensimmäistä kertaa videota katsovat eivät havaitse karhua, koska keskittyvät syöttöjen laskemiseen. Tämä vertautuu hyvin liikennetilanteisiin: ellet kiinnitä huomiota toimintasi kannalta oikeisiin asioihin tai et osaa odottaa jotakin tapahtuvaksi, saattaa ratkaiseva informaatio jäädä havaitsematta tai kohteen merkityksen tunnistamiseen kuuluu tilanteen ratkaisemisen kannalta liikaa aikaa. Liikennemerkkien yksi tehtävä onkin havahduttaa kuljettaja huomioimaan tärkeä kohde tai varautumaan sellaisen ilmaantumiseen (suojatie, koulu, hirvivaara-alue jne.).

Liikenteessä tarkkaavaisuus on keskeinen turvallisen selviytymisen edellytys. Meidän on tarkkailtava liikennettä taukoamatta, jotta voimme tarvittaessa reagoida muutoksiin. Meille näyttää kuitenkin olevan varsin vaikeata huomata muutoksia, jos kyseessä ei ole meille toimintamme kannalta aivan ratkaiseva muutos tai jos emme juuri muutoksen tapahtuessa tarkkaile tapahtumia suoraan. Voidaan puhua jopa **muutossokeudesta**. (Rensink, 2005.)

Tämä ilmiö on osoitettu monenlaisissa koejärjestelyissä. Koe on voitu toteuttaa esimerkiksi niin, että kaupan kassalla myyjän kanssa asioivan asiakkaan huomio kiinnitetään muualle vaikkapa kysymyksellä koehenkilön takaa niin, että asiakas kääntyy ja irrottaa katseensa myyjästä. Samaan aikaan myyjä piiloutuu ja tilalle ilmaantuu toinen myyjä, vähän saman näköinen mutta selvästi eri henkilö. Asiakas ei huomaa tällaista muutosta vaan jatkaa asiointiaan siitä, mihin edellisen myyjän kanssa ennen keskeytystä jäi. Liikenteessä muutossokeus voi olla ratkaisevan tärkeätä ja aiheuttaa tuhoisaa jälkeä. Esimerkiksi katseen irrottaminen hetkeksi edellä ajavan auton takaosasta voi johtaa siihen, että jarruvalojen havaitseminen viivästyy, jolloin nopeuden hidastumisen edellyttämät toimenpiteet tehdään liian myöhään ja seurauksena on peräänajo.

Ylläpidetyllä tarkkaavaisuudella tarkoitetaan sitä, kuinka kauan ja intensiivisesti henkilö jaksaa pitää tarkkaavaisuuttaan yllä, ”kiinni kohteessa”. Liikenteessä keskittyminen ja valppauden ylläpitäminen ovat tärkeitä taitoja. Jos keskittyminen tai valppauden ylläpito herpaantuvat, saattaa seurauksena olla onnettomuus. Tietoinen tarkkaavaisuuden suuntaaminen pois liikenteestä, esimerkiksi matkapuhelimen käsittely tai maisemien katsominen, saattaa johtaa vaikeuksiin.

Kuljettaja ei voi ajaessaan ”jäädä kiinni” johonkin kohteeseen, vaan hänen on kyettävä **siirtämään tarkkaavaisuuttaan** tarpeen mukaan ja joustavasti. Havainnoinnin kiinnittäminen johonkin kohteeseen pitkäksi aikaa voi johtaa onnettomuuksiin. Tunnettu ilmiö on, että onnettomuuspaikan ohi saattaa olla vaikea päästä, koska ihmiset jäävät tarkkailemaan tilannetta ja hidastavat vain nähdäkseen mitä on tapahtunut. Liikenne ruuhkautuu, vaikka siihen ei olisikaan mitään pakottavaa fyysistä syytä.

Tarkkaavaisuus ajotehtävää suorittaessa voi häiriintyä monella tavalla. **Visuaalinen häiriö** voi seurata siitä, että kuljettajan katse siirtyy pois liikennetilanteesta, tiestä tai toisen auton takaosasta sillä hetkellä, kun tehdään jokin muu toiminto. Esimerkiksi kuljettaja voi lukea tekstiviestin puhelimestaan, rauhoitella lapsia takapenkille tai katsella kiinnostavia maisemia tai ihmisiä. **Manuaalinen häiriö** seuraa siitä, että kuljettaja irrottaa kätensä ohjauspyörästä esimerkiksi tarttuakseen puhelimeensa, vaihtaakseen radiokanavaa tai ottaakseen pullosta kulauksen vettä. **Kognitiivisesta häiriöstä** puhutaan silloin, kun kuljettaja keskittyy muuhun kuin ajotehtävän toteuttamiseen ja siirtää keskittymisensä muuhun toimintaan, esimerkiksi intensiiviseen puhelinkeskusteluun tai tekstiviestin lukemiseen. (Liikenneturva, 2021.)

Harjaantuneella kuljettajalla on ajoneuvonsa kuljettamiseen liittyviä opittuja ja usein toistettuja toimintatapoja, joiden seurauksena toimintatapa vakiintuu ja syntyy toimintaa ohjaavia **sisäisiä malleja**. Niiden avulla kuljettajan toiminta ”automatisoituu”. Näin skeemat helpottavat ajotehtävästä selviytymistä.

Sisäinen malli (skeema) ohjaa havaitsemista, aisteista tulevan tiedon tulkintaa, päätöksentekoa ja joissakin tapauksissa koko toimintaamme. Liikennenympäristössä huomioimme ”skeemam-

me mukaisia” kohteita. Esimerkiksi lähtiessämme ohittamaan autolla edellä ajavaa saatamme tarkistaa taustapeilistä takaa tulevat, ehkä vaihtaa pienemmälle vaihteelle ja laittaa suuntamerkkiä vasemmalle. Usein toistuessaan tällainen toimintatapa vakiintuu rutiininomaiseksi. Skeema saattaa kuitenkin muuttua, jos uudessa tilanteessa emme huomaakaan katveeseen jäänyttä autoa, jonka kuljettaja pelästyttää meidät antamalla äänimerkin. Skeema täydentyy tämän kokemuksen myötä – seuraavalla kerralla saatamme muiden toimenpiteiden lisäksi vilkaista vasemmalle varmistaaksemme, ettei katveessa ole autoa vaan voimme turvallisesti lähteä ohitukseen. Mitä useammin toimimme tällä tavalla, sen helpommin myös aiempi sisäinen mallimme muuttuu.

Skeemat ovat usein tiedostamattomia toimintatapoja, joihin emme normaalioloissa juuri kiinnitä huomiota. Kuljettajan toimintaan liittyvät skeemat voivat liittyä esimerkiksi liikkeellelähtöön, matkanopeuden ylläpitoon, valittuun matkareittiin jne. Yleisemmät skeemat voivat sisältää osaskeemoja, joiden avulla yleisemmät skeemat toteutetaan.

Ajotehtävää toteuttaessaan kuljettajan on kyettävä säilyttämään valmius reagoida eri tilanteisiin. Tämä vaatii keskittymiskykyä sekä kykyä jakaa ja vaihtaa tarvittaessa tarkkaavaisuuden kohdetta. Se vaatii myös valmistautumista toimimaan ajotehtävän toteuttamiseksi ja pitämistä kiinni ajosuunnitelmasta sekä kykyä estää sopimattomien ylläkkeiden vaikutusta ajotehtävään (Stuss ym., 1995).

Koska kuljettajalla on käytössään monia skeemoja, johtavan skeeman toteuttaminen edellyttää muiden kilpailevien skeemojen vaikutuksen ehkäisemistä (inhibitiota) ja samaan aikaan tehtävän toteuttamiseen liittyvien muiden skeemojen koordinoitua ja niiden sujuvan yhteistyön varmistamista. Ajamiseen liittyvien skeemojen hallittu vaihtaminen edellyttää yhden skeeman aktivoimista ja toisen (tarpeettoman) inhihoimista. Skeemojen yhtäaikainen käyttö häiritsee molempien käyttämistä. Erityisen häiritsevää skeemojen rinnakkainen käyttäminen on silloin, jos toinen liittyy ajamiseen ja toinen johonkin muuhun tehtävään (esimerkiksi kännykän käyttöön). Kilpailevien skeemojen tai suunnitelmien käyttäminen rinnakkain johtaa virheisiin. (Stuss ym., 1995.)

Skeeman toteuttaminen helpottaa toimintaamme vapauttamalla kognitiivista kapasiteettia tilanteen kannalta tärkeämpään päätöksentekoon. Kuitenkin kuljettajan on huomioitava ne tilanteet, joissa on luovuttava juuri toteutettavasta skeemasta, koska skeema ei enää nykyisessä tilanteessa ole käyttökelpoinen tai turvallinen. Tämä vaatii kuljettajalta tilanteen hahmottamista uudella tavalla, muutoksen havaitsemista. Ajoneuvon kuljettaminen edellyttääkin jatkuvaa valppautta vaihtuvissa liikennetilanteissa.

Kuljettaja kontrolloi toimintaansa kahdella tavalla: tiedostamattaan ja tietoisesti. Tiedostamaton kontrolli perustuu toimintojen täydelliseen tai osittaiseen automatisoitumiseen, jossa kuljettaja reagoi ärsykkeisiin samanaikaisesti (paralleelisti). Tilanteeseen liittyvä reagointi tapahtuu nopeasti ja rutiininomaisesti ja on pääasiassa tilannesidonnaista. Toiminnan tietoista kontrollia käytetään uusissa ja poikkeuksellisissa tilanteissa. Tietoisuus ohjaa voimakkaasti tulevaa toimintaa. Tarvittaessa tietoinen toiminta ohittaa automatisoituneen, tiedostamattoman toiminnan. (Sellen ja Norman, 1992.)

Ajoneuvon turvallinen kuljettaminen edellyttää kuljettajalta vaihtuvaa ja dynaamista **tilannetietoisuutta**. Kuljettajan on ensinnäkin kyettävä tekemään joustavia ja täsmällisiä havaintoja muuttuvasta liikennetilanteesta. Toiseksi hänen on kyettävä yhdistämään eri aistikanavista tulevaa tietoa. Kolmanneksi kuljettajan on kyettävä luomaan ennusteita siitä, mihin suuntaan tilanne mahdollisesti kehittyy, millaisia toimenpiteitä tilanne häneltä edellyttää ja kuinka nopeassa tahdissa. Tilannetietoisuuden perusteella kuljettaja tekee myös päätöksen siitä, mitä toimenpiteitä hän alkaa toteuttaa. (Endsley, 1995.)

Liikenteeseen liittyvän tilannetietoisuuden muodostamiseen vaikuttavat monet tekijät: esimerkiksi henkilön ajamiseen harjaantuminen ja kokemus, tiedot, taidot, persoonallisuus ja temperamentti. Tilannetietoisuuden muodostumista heikentävät stressi, kiireen tuntu ja hätäily, väsymys ja masentunut mieliala mutta myös alhainen vireystila ja päihtymys. Ohjatessaan tarkkaavaisuutta ja liikennetilanteen tulkintaa yksilön odotukset ja tavoitteet vaikuttavat myös kuljettajan tilannetietoisuuden muodostumiseen ja muuttumiseen. (Nofi, 2000.)

Tärkeätä näyttää olevan se, kuinka hyvin kuljettaja osaa kokemuksensa perusteella ”nähdä” ja ennakoida tilanteen kehittymisen vakavaan suuntaan. Kokenut kuljettaja myös ”ymmärtää” sen, mitä on tapahtumassa, ja osaa varautua sekä tarvittaessa tehdä toimenpiteitä tulevaa tilannetta silmällä pitäen (hiljentää, jarruttaa hieman aikaisemmin, tehdä ohjausliikkeitä ajoissa tms.). Tätä ennakkointia saattavat kuitenkin häiritä ulkopuoliset häiriötekijät, kuten puhelimeen puhuminen, keskustelu toisen kanssa, tekstailu tai syöminen ajon aikana. (Nofi, 2000.)

Ajoneuvon onnistunut ja turvallinen kuljettaminen edellyttää, että kuljettajan muistitoiminnot, erityisesti **työmuisti**, toimivat moitteetta. Liikenteessä selviytyminen edellyttää, että liikennetilanteissa jatkuvasti eteen tulevaa materiaalia kyetään koodaamaan järkevästi, aiempaa tietoa ja kokemusta hyödyntäen. Muistiin koodattu aines sisältää erityisiä henkilökohtaisia vihjeitä, joiden avulla materiaalin mieleen palauttaminen on mahdollista. Vihjeet nopeuttavat käytännön koodaamista, mutta mieleen palauttaminen säilömuistista edellyttää myös aiempien mentaalisten tilojen uudelleen palauttamista yhdessä palauttamiseen liittyvien vihjeiden kanssa. Toisin sanoen me painamme mieleemme ja palautamme asioita meille itsellemme ominaisilla tavoilla, käyttäen henkilökohtaisia vihjeitä tässä prosessissa. (Groeger, 2000.)

Kuljettaja vastaanottaa tarvittavaa tietoa pääasiassa kahden kanavan kautta: visuo-spatiaalisen ja fonologisen aistikanavan kautta. Etuivokuoren työmuistin toimintaa tukeva varastointitapa kokoaa yhteen kaiken tarvittavan informaation (valikoiden, säilyttäen ja vaihtaen) ja samalla ehkäisten ei-toivottuja toimintoja. Tämä etuivokuoren mekanismi synkronoi ja varmistaa eri toimintojen yhteistyön. Muistiin koodaaminen ja tarvittavan materiaalin mieleen palauttaminen edellyttävät laajojen aivoalueiden moitteetonta yhteistoimintaa. Toimiva työmuisti kertoo esimerkiksi sen, millaisia tilanteita (etäisyyksiä, liikesuuntia jne.), ajoneuvoja (koko, muoto, väri, nopeus jne.) ja muita kohteita aiemmin on liikenteeseen liittynyt. Aiemmat kokemukset ja muistikuvat auttavat uudessa tilanteessa. Se mitä muistamme, vertautuu aina ensiksi nykytilanteeseen ja sen erityispiirteiden havaitsemiseen (tilannetietoisuuteen). (Groeger, 2000.)

Kuljettaja voi joutua tilanteeseen, jossa kognitiivinen toiminta, keskittyminen ja tarkkaavaisuusprosessien toiminta joutuvat häiriyiksi, joko ulkopuolisen tai sisäsyntyisen ärsykkeen johdosta. Monissa tutkimuksissa on osoitettu, että varsin vähäiseltäkin tuntuva häiriötekijä vaikuttaa kielteisesti kuljettajan suoriutumiseen. Kokeellisesti on esimerkiksi osoitettu, että pelkästään kuljettajalta vaadittu ajamiseen liittymättömän asian ratkaiseminen (onko ajon aikana esitetty väite totta vai valetta) häiritsee ajosuoritusta (Brown, Ticher ja Simmons, 1969) ja heikentää liikennetilanteen muutoksen havaitsemista (Norman ja Shallice, 1986). Pelkkä keskustelu ajon aikana heikentää kuljettajan vaaran havaitsemista, mutta erityisesti matkapuhelimeen puhumisen ja tekstiviestien lähettämisen on osoitettu vähentävän kuljettajan kykyä havaita ajon aikana kehittyviä vaaratilanteita. Kuten edellä on todettu, matkapuhelimen käyttämisen negatiiviset vaikutukset ilmenevät huolimatta siitä, käytetäänkö kädessä pidettävää vai hands free -laitetta (Briggs, Hole ja Land, 2016).

Äänen tulosuunnan paikantaminen näyttää olevan erityisen haastavaa spatiaaliselle työmuistille. Liikkuvan äänilähteen paikantaminen liikkuvassa ajoneuvossa on poikkeuksellisen vaikeata. Useimmiten esimerkiksi hälytysajoneuvon ääni kyetään tarkasti paikantamaan vasta, kun havaitaan ääneen liittyvä valosignaali. (Merat ja Groeger, 1999). Tästä johtuu se, että jotkut kuljettajat hätäantyvät kuullessaan hälytysajoneuvon äänen. Samasta syystä normaalitilanteissa joissakin tapauksissa kuljettajalle saattaa jäädä epäselväksi, kenelle toisen auton äänimerkki on tarkoitettu.

PERSOONALLISUUDEN JA TUNTEIDEN VAIKUTUS AJOKÄYTTÄYTYMISEEN

Persoonallisuuden käsitteestä on monenlaisia, toisistaan poikkeavia määritelmiä eikä määritelmäeroihin voida tässä yhteydessä sen syvemmin puuttua. Joistakin asioista määrittelyssä ollaan kuitenkin suurin piirtein samaa mieltä: persoonallisuus heijastelee yksilön johdonmukaisia ajattelutapoja, tunteita ja toimintatapoja, jotka tuottavat henkilön käyttäytymiseen eri tilanteissa vakautta,

johdonmukaisuutta ja jatkuvuutta ajasta ja eri asiayhteyksistä riippumatta. Persoonallisuuteen kiteytyy henkilön käsitys itsestään, arvoistaan sekä tavoitteistaan, ja nämä käsitykset pysyvät suhteellisen muuttumattomina ajan kulumisesta ja elämänmuutoksista huolimatta.

Liikennepsykologiassa on pohdittu pitkään sitä, millainen vaikutus kuljettajan persoonallisuudella on ajotapahtumaan ja erityisesti siihen, kuinka persoonallisuus vaikuttaa turvalliseen ajokäyttäytymiseen. Tillman ja Hobbs (1949) ilmaisivat ajatuksen siitä, että kuljettajan arvot, persoonallisuus ja elämäntapa vaikuttavat siihen, millä tavalla hän liikenteessä toimii. Ihminen ajaa niin kuin elää: ”Man drives as he lives.” Elämäntyylyltään ja persoonallisuudeltaan varovainen, toiset huomioon ottava, toisiin ymmärtäväisesti ja suopeasti suhtautuva sekä tilanteita ennakoiva ihminen toimii liikenteessä samalla tavalla kuin on muutenkin tottunut elämään. Henkilö, jolla ei tällaisia ominaisuuksia ja toimintatapoja ole, toimii liikenteessä eri tavalla ja saattaa ottaa enemmän riskejä ja aiheuttaa toiminnallaan vaaratilanteita muita enemmän.

Liikenteessä kuljettajan ajatuksia, päätöksentekoa, tunteita ja toimintaa ohjaavat sekä mikro- että makrotason vaikutukset. Liikenteessä liikkuminen on ”sosiaalista vaihtoa”, johon osallistuvat kaikki, jotka sattuvat samaan aikaan samaan liikennetilanteeseen (muut kuljettajat, matkustajat, jalankulkijat jne.). Näin ollen liikenteessä on jatkuva vuorovaikutus kaikkien osapuolten välillä. Kuljettajien yksilöllisyys (erilaiset ajotavat, oppimiskokemukset, odotukset ja tilannearviot jne.) tuottavat liikenteeseen lukemattoman määrän erilaisia yksilöllisiä ratkaisuja, hyviä ja huonoja. (Hennessy, 2011.)

Liikennepsykologia on Hennessyn mukaan perustunut voimakkaasti lähestymistapaan, jossa etsitään kuljettajan yksilöllisiä luonteenpiirteitä (trait) tai niiden yhdistelmiä, joiden perusteella voidaan osoittaa, että jotkut persoonallisuuden ominaisuudet tai luonteenpiirteet (tai niiden yhdistelmät) ovat vaarallisempia kuin toiset. Hennessyn mielestä kyse on myös ”aste-eroista” siitä, että joillakin jotkut kriittiseksi osoittautuneet piirteet ovat voimakkaammin esillä kuin toisilla. Tästä seuraa se, että jotkut persoonallisuuden piirteet tai piirreyhdistelmät ovat liikenteessä vaarallisempia kuin toiset. (Hennessy, 2011.) Tämä on tietenkin tär-

keä huomio. Kuljettajan on tärkeätä tiedostaa omat kriittiset piirteensä (esimerkiksi stressialttius, aggressiivisuus tai elämyshakuisuus) niin, että hän kykenee ajoissa ennakoimaan niiden vaikutusta päätöksissään ja toiminnassaan.

Sümer (2003) muistuttaa, että persoonallisuus ei ole suorassa suhteessa onnettomuuksien syntymiseen vaan persoonallisuus on yksi tekijä muiden joukossa. Yksilön persoonallisuuden ja kognitiivisten ominaisuuksien lisäksi onnettomuuksien syntymiseen vaikuttavat myös erilaiset tilannetekijät (liikennetilanteen haastavuus, olosuhteet jne.), ajoneuvon ja kuljettajan kunto, liikennekulttuuri ja monet muut syyt. Persoonallisuuden vaikutus tulee esiin epäsuorasti niin, että persoonallisuuden piirteet vaikuttavat ajotapaan, joka sitten johtaa turvallisiin ratkaisuihin tai liikennerikkomuksiin, riskien ottamiseen ja vaaralliseen ajotapaan.

Tutkimuskirjallisuudessa yhtenä voimakkaasti vaikuttavana persoonallisuuden piirteenä vaaralliseen ja riskejä sisältävään ajotapaan on yhdistetty **elämyshakuisuus**, joka määrittää uusien, erilaisten ja äärimmäisen voimakkaiden elämysten (kokemusten) tavoittelemiseksi. Keskeistä on, että uusien ja voimakkaiden kokemusten saaminen koetaan palkitsevaksi – niin palkitsevaksi, että kuljettaja on valmis ottamaan fyysisiä, sosiaalisia, taloudellisia ja liikennesäännöistä piittaamattomuuteen liittyviä riskejä. Ääritapauksissa tällainen uutuuden ja elämysten tavoittelu on pakkomielteistä ja henkilön on vaikea kontrolloida elämyksiä tavoittelevia impulsejaan. Persoonallisuudeltaan elämyshakuiset kuljettajat kuvataan usein impulsiivisiksi, tutkimushaluisiksi ja jäsentymättömiksi. (Romero ym., 2019.)

Elämyshakuiset kuljettajat kokevat palkitsevana suurilla nopeuksilla ja/tai vaativissa olosuhteissa ajamisen. Tällainen toiminta antaa mahdollisuuden kokea jännitystä, vaaraa, kiihtymystä ja kilpailua. Riskejä lisää se, että tällaiseen ajokäyttäytymiseen liittyvät usein päihtyneenä ajaminen, ylinopeudet, vaaralliset ohitukset ja lyhyet turvavälit. (Zuckerman, 2007.) Elämyshakuisuuteen on lisäksi liitetty vähentynyt riskin arviointi ja kohonnut riskinotto. Elämyshakuisuus liikenteessä ennakoiki myös kohonnutta riskiä tulla rangaistuksi liikennerikkomuksista ja päihtyneenä ajamisesta. (Harris ja Houston, 2010.)

Arnett ja Balle-Jensen (1993) ovat osoittaneet, että kaikki elämishakuiset kuljettajat eivät toimi vaarallisesti tai ainakin pyrkivät ottamaan vain ”hallittuja riskejä”, esimerkiksi ajamaan lujaa vain paikoissa ja olosuhteissa, joihin ei liity hallitsemattomia riskejä (esimerkiksi hyvissä olosuhteissa moottoritiellä). Lisäksi he huomauttavat, että elämishakuisuus liittyy nuoreen ikään ja vähenee iän myötä. Näistä syistä heidän mukaansa elämishakuisuuden vaikutusta onnettomuuksiin ja vaaralliseen ajokäyttäytymiseen on syytä tulkita varovaisesti.

Arnett ja Balle-Jensen (1993) muistuttavat, että elämishakuisuus on liitetty läheisesti nuoriin kuljettajiin, joilla ei ole kovin paljon kokemusta ajamisesta. Näin ollen riskit ja onnettomuudet eivät välttämättä johdu elämishakuisuudesta vaan kokemuksen puutteesta: nuorilta kuljettajilta puuttuu kokemusta ja tietotaitoa kuljettamisesta, tilanteiden kehittymisen nopeudesta sekä ymmärrys mahdollisista liikenteen vaaratilanteista ja vaarallisista päätöksistä. Arnett ja Balle-Jensen pitävätkin kokeneempien ja vanhempien kuljettajien elämishakuisuutta huomattavasti vaarallisempana kuin nuorten kuljettajien.

Persoonallisuuden piirteenä aggressiivinen käyttäytyminen on Berkowitzin (1993) mukaan usein toistuvaa tietoisista ja tavoitteellista halua vahingoittaa toista henkilöä. Liikenteessä **aggressiivisuus** näkyy vihamielisyyden ilmauksina toisia liikenteessä liikkuvia kohtaan, tavoitteena vahingoittaa toisia fyysisesti, psyykkisesti tai emotionaalisesti (Hennessy, 2011). Aggression ilmaukset vaihtelevat suuresti, käsimerkeistä ja huutamisesta kiroiluun, äänimerkin käytöstä ajoneuvon seuraamiseen ja pahimmassa tapauksessa päälle ajamiseen. Vakavimpia liikenteessä ilmeneviä aggressiivisuuden ilmauksia (”rattiraivoa”) käsitellään tarkemmin tuonnempana.

Hennessy ja Wiesentahl (1999) ovat osoittaneet, että aggressiivisuuteen taipuvaisilla henkilöillä vaarallinen ajotapa kehittyy herkemmin kuin muilla. Aggressiivisuuteen taipuvaiset henkilöt kokevat ajamisen jännittäväksi ja ottavat riskejä selvästi enemmän kuin muut. Lisäksi nämä henkilöt havaitsevat ja tulkitsevat toisten kuljettajien teot ja tarkoitukset tavallista herkemmin vihamielisiksi ja uhkaaviksi, mikä aiheuttaa turhautumista ja ärtymystä

sekä halua ”antaa samalla mitalla takaisin”. Näin syntyy vaarallisia tilanteita, joista ei aina selvitä ilman vaurioita.

Li ym. (2004) havaitsivat, että vähitellen opittu aggressiivinen ajotapa saa vahvistusta, kun ”kostaminen” antaa hallinnan, voiman ja dominanssin tunteita. Käyttäytymistapa vahvistuu ja muuttuu vähitellen hyväksytyksi, hyödylliseksi ja mahdollisesti käyttökelpoiseksi tuleviin tilanteisiin. Li ja kumppanit perustavat havaintonsa itse ilmoitettuihin onnettomuustilastoihin, joissa aggressiivisen ajotyylin kuljettajat olivat yliedustettuina. He kuitenkin muistuttavat, että onnettomuuksien ja aggressiivisuuden suoraa yhteyttä ei ole kyetty osoittamaan.

Tutkijat ovat erimielisiä siitä, onko vaarallinen tai piittaamaton ajotapa aggressiota. Ylinopeus, kiihdyttely ja jarruttaminen, vaaralliset ohitukset ja toisen ”takapuskurissa roikkuminen” luovat vaaratilanteita mutta epäselvää on, haluaako tällaisen ajotavan omaksunut henkilö todella vahingoittaa muita. Näissä tapauksissa kuljettajan motiiveja ja tahallisuutta on tietenkin vaikea määritellä ja osoittaa. (Hennessy, 2011.)

Liikennekäyttäytymisen aggressiivisuus voidaan eri kulttuureissa määritellä ja tulkita toisistaan poikkeavalla tavalla. Eteläeurooppalainen kuljettaja painaa äänimerkkiä herkemmin ja pitempään kuin kollegansa Skandinaviassa. Esimerkiksi Lajunen ym. (2004) huomauttavat, että äänimerkin käyttö tulkitaan Skandinaviassa herkemmin aggressiiviseksi toimenpiteeksi, kun taas Etelä-Euroopassa äänimerkin käytöllä voidaan viestiä myös ”olen tulossa”, ”huomasitko minut” tms.

Arkihavainto kertoo, että **kuljettajan kokemat voimakkaat tunteet** saattavat vaikuttaa voimakkaasti ajosuoritukseen. Tätä havaintoa vahvistavat myös tutkimustulokset. Kyse on muistakin kuin vihamielisistä tunteista. Merken ja muut havaitsivat, että kuljettajan ahdistuneisuus, masentuneisuus tai surullisuus haittasivat koetilanteissa kuljettajan ajosuoritusta. Tunteiden vaikutus näkyi keskittymisen vaikeutumisena – huolimattomuusvirheinä, tarkkaamattomuutena ja liikenne rikkomuksina. Edelleen havaittiin, että kuljettajien havaintokenttä kapeutui ja saadun tiedon prosessointi ja päätöksenteko hidastuivat. Myös tarvittavat ohjausliikkeet aloitettiin myöhemmin ja tehtiin hitaammin. (Merken ym., 2007.)

Ahdistuneisuuden osalta tutkimustulokset eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä. Stephens ja Groeger (2009) ovat esittäneet, että ahdistuneisuus ei välttämättä ole liikenteessä ajosuoritusta heikentävä tunnetila. Heidän havaintojensa mukaan ahdistuneisuus saattaa joidenkin kohdalla parantaa ajosuoritusta nostamalla varovaisuutta ja valppautta.

Voimakkaiden tunteiden ”vaikutusmekanismeja” on monia. **Mielialan mukaiset** tulkinnat tarkoittavat sitä, että hyvällä tuulella ollessa asiat pyritään tulkitsemaan positiivisesti. Alakuloinen mielentila saa meidät tulkitsemaan asioita ja tapahtumia negatiivisesti. Liikenteessä positiivinen mieliala ohjaa ymmärrykseen ja huomioon ottamiseen, yhteistyöhön ja myönteisiin ratkaisuihin. Negatiivinen mieliala ohjaa mieluummin aggressioon ja itsekkyyteen, muiden huomioon ottamattomuuteen ja vaaralliseen ajotapaan. (Jeon, 2016.)

Vireystila vaikuttaa kuljettajan suoritustasoon merkittävästi. Liian alhainen tai liian korkea vireystila haittaavat suoritusta (vrt. Yerkes ja Dodson, 1908). Esimerkiksi ahdistus (liian korkea vireystila) haittaa ajosuoritusta heikentämällä tavoitteenasettelua ja päätöksentekoa. Surullisuus (liian alhainen vireystila) haittaa hidastamalla tiedon prosessointia ja motorisia operaatioita. Paras suoritustaso saavutetaan, kun vireystila on optimaalisella tasolla, eli ei liian korkea eikä liian alhainen. (Jeon, 2016.)

Voimakkaat tunteet voivat häiritä kuljettajalta edellytettävää **kognitiivista harkintaa**, esimerkiksi vastuun ottamista ja toisten huomioimista liikenteessä sekä hallinnan ja varmuuden tunteen saavuttamista liikenteessä toimimiseen niin, että ei omilla toimilla aiheuta vaaratilanteita. Vihan tai surun tunteet heikentävät kognitiivista harkintaa ja saattavat aiheuttaa kuljettajassa hallitsemattoman kuormitustilan. Voimakkaat tunteet ja niiden hallinta sitovat paljon psyykkistä energiaa, vaikeuttavat keskittymistä ja vähentävät valppautta. Seurauksena saattaa olla vakava puute riskien tunnistamisessa ja liikennetilanteen ennakoimisessa. (Jeon, 2016.)

Kuljettajan alttius kokea stressiä voi vaikuttaa ajosuoritukseen voimakkaasti. Stressi syntyy kuljettajan ja ympäristön vuorovaikutuksen seurauksena. Vuorovaikutusta välittävät kuljettajan fyysiset, psyykkiset ja sosiaaliset edellytykset selviytyä haastavasta

tilanteesta. Erityisesti kuljettajan kognitiiviset ja persoonallisuuden ominaisuudet vaikuttavat siihen, millaisia keinoja kuljettaja käyttää tilanteesta selviytymiseen. Toistuessaan stressi voi herkitää kuljettajan stressireaktioille niin, että hän alkaa ennakoida tulevia tilanteita ja esimerkiksi ahdistuu, muuttuu aggressiiviseksi tms. Tämän seurauksena kuljettajan tilannetietoisuus ja tulkinta tilanteesta voivat vääristyä. (Matthews, 2002.)

Matthewsin (2002) mukaan nuoret ja vähän kokemusta hankineet kuljettajat ovat alttiimpia stressaantumaan ajotilanteessa ja miehet herkemmin kuin naiset. Miesten stressialttius liittyy ilmeisesti siihen, että heidän ajotyylinsä on aggressiivisempi ja he ärsyyntyvät liikenteessä herkemmin kuin naiset. Kuljettajan emotionaalisen reagoinnin seurauksena ajaminen voi alkaa tuntua rasakalta, ahdistavalta ja vastenmieliseltä. Tällaiseen kokemukseen saattaa liittyä itseluottamuksen aleneminen erityisesti huonoissa olosuhteissa. Seurauksena saattaa olla ajosuorituksen alentumista kuljettajan taitotason alapuolelle, huolimattomuutta ja virheitä.

Stressin kokemisen ja alentuneen suoritustason yhteys ei kuitenkaan ole yksiselitteinen tai suora. Kontogiannis (2006) onkin todennut, että itseään huonoina kuljettajina pitävät henkilöt ja henkilöt, joiden itsetunto on alhainen, ovat liikenteessä varovaisempia, ajavat hitaammin ja saavat vähemmän sakkoja. He myös ovat valpompia ja tunnistavat herkemmin vaaratilanteita.

Kuljettajan käsitys siitä, millainen vaikutus hänen omilla toimillaan on ajotapahtuman lopputulokseen, vaikuttaa voimakkaasti siihen, miten ja millaisia ratkaisuja hän kuljettaessaan tekee. Alun perin Rotterin (1966) esittämästä **hallintakäsitysteoriasta** (locus of control) inspiroituneet tutkijat ovat tarkastelleet kuljettajien ratkaisuja kahdesta eri näkökulmasta: Sisäisen hallintakäsityksen omaksuneet kuljettajat luottavat vahvasti omaan kykyynsä ja mahdollisuuksiinsa vaikuttaa ajotapahtuman lopputulokseen. Ulkoisen hallintakäsityksen omaksuneet kuljettajat kokevat kykynsä ja mahdollisuutensa vaikuttaa ajotapahtuman lopputulokseen vähäisiksi ja pääosin ulkoisista tekijöistä riippuvaiseksi.

Korkean sisäisen hallintakäsityksen omaksuneet kuljettajat luottavat lujasti kuljettajan kykyihinsä ja taitoonsa. He ovat myös valmiita kantamaan vastuunsa liikenteessä tekemistään päätöksistä.

Toisaalta nämä kuljettajat saattavat vääränlaisen itseluottamuksen ohjaamana omaksua vaarallisen ajotavan ja asenteen. Näillä kuljettajilla on havaittu myös taipumus yliarvioida kykynsä ja liikennetahtonsa. (Montag ja Comrey, 1987, Arthur ja Doverspike, 1992.)

Korkean ulkoisen hallintakäsityksen omaksuneet kuljettajat saattavat toimia liikenteessä piittaamattomasti ja varomattomasti, ”onneensa luottaen”. Näiden kuljettajien joutuminen onnettomuksiin saattaa johtua siitä, että he tarvitsevat tavallista enemmän varoittavia signaaleja ennen kuin he alkavat varautua vaaratilanteisiin. (Montag ja Comrey, 1987, Arthur ja Doverspike, 1992.)

LIIKENTEeseen JA AJONEUVON KULJETTAMISEEN LIITTYVÄT ASEENTEET

Maion ja Olsonin (2000) mukaan asenteet kehittyvät kolmen toisiinsa vaikuttavan elementin pohjalta: tunteiden, kokemusten ja uskomusten. Esimerkiksi kuntoilemalla aikaansaatu tunne hyvinvoinnista ja terveestä elämästä muokkaa asennetta pitämään kiinni ”terveestä elämäntavasta”. Kokemus hyvänolon tunteesta kuntoilun jälkeen muokkaa asennetta, joka arvostaa kuntoilua ja pitää sitä hyvänä toimintatapana. Uskomus siitä, että kuntoilulla saavuttaa ”lisää vuosia elämänsä”, saa henkilön kuntoilemaan ja pyrkimään hyviin elämäntapoihin. Näin asenteet ilmenevät yksilön ajattelutavassa, toiminnassa ja viestinnässä.

Liikenteeseen liittyvät hyvät asenteet ilmenevät liikennesääntöjen ja -määräysten, turvalaitteiden ja turvallisuusohjeiden noudattamisena sekä myönteisenä ja kunnioittavana suhtautumisena toisiin tienkäyttäjiin ja viranomaisiin. Hyvä liikenneasenne sisältää myös oman vastuun ja yhteispelin merkityksen tunnistamisen, ymmärtämisen ja noudattamisen.

Liikenteeseen liittyvät asenteet saavat alkunsa jo lapsuudessa. Aluksi lapsi kulkee liikenteessä aikuisten mukana ja valvomana, jolloin lapsi oppii varovaisuutta ja alkaa tiedostaa liikenteeseen sisältyviä vaaroja ja riskejä. Lapsi oppii havainnoimalla ja esimerkkejä matkimalla. Vähitellen lapsi alkaa liikkua itsenäisesti, jolloin hänen omaksumansa liikenteeseen liittyvät ensimmäiset asenteet

tulevat käyttöön. Useimmiten aikuisten esimerkki on merkittävä vaikuttaja lapsen liikenteeseen liittyvien asenteiden kehittymisessä.

Liikenteeseen liittyvien asenteiden kehittymiseen ja niiden muotoutumiseen on vaikuttamassa koko elinympäristö. Vanhemmat eivät aina tiedostakaan esimerkkinsä voimaa. Takapenkillä lapset omaksuvat herkästi erilaisia – vääriäkin – katsantokantoja liikenteeseen ja muihin tiellä liikkujiin. Muiden aikuisten esimerkki tai toisten lasten asenne voivat vaikuttaa voimakkaasti. Oikeanlainen asennoituminen omaan ja toisten liikenneturvallisuuteen onkin lapsille tärkeä oppimistehtävä, ja vanhemmilla on tässä merkittävä rooli. Turvallinen liikenne on kaikkien tiellä liikkujien vastuulla. Kukin ottaa vastuuta edellytystensä mukaan. Aikuisten vastuu on tietenkin suurempi kuin lasten.

Jos aikuiset eivät käytä pyöräilykypärää, se saattaa muokata lapsen asennetta paitsi kypärän käyttämättömyyteen myös muiden turvavälineiden käyttöön. Henkilö, joka on omaksunut jonkin asenteen, saattaa pitää asenteestaan kiinni huolimatta siitä, millaisia tosiasioita hän asennettaan vastaan havaitsee tai millaisia hänelle kerrotaan. Henkilö saattaa pitää asenteestaan kiinni siitäkin huolimatta, että se tuottaa hänelle tai toisille hankaluuksia tai on vaikutuksiltaan vaarallista (esim. piittaamattomuus liikenteen säännöistä tai turvalaitteiden käytöstä). Liikenteeseen liittyvien väärin asenteiden kehittymistä ja siihen vaikuttavia tekijöitä on lähes mahdoton yksityiskohtaisesti selvittää.

Aikuinen yksilö voi oppia asenteita itsenäisesti, esimerkiksi tai vastareaktion johonkin väitteeseen. Asenteita opitaan myös tiedotusvälineistä, sosiaalisesta mediasta ja ystäväpiiristä. Erilaiset valistus- ja tiedotuskampanjat voivat ohjata yksilön asenteita. Myös omat liikenteestä saadut kokemukset, virheet tai ”läheltä piti” -tilanteet saattavat muokata yksilön asenteita. Joissakin tapauksissa myös viranomaisten toiminta voi johtaa asenteiden kehittymiseen. Kuitenkin asenteet ilmenevät ajattelutavassa, toiminnassa ja viestinnässä. Asenne ohjaa myös sitä, miten arvioimme ympäristöämme ja sen tapahtumia.

Jotkin asenteet voivat olla kantajalleen merkityksellisiä ja täyttää jotakin henkilökohtaisesti tärkeää tehtävää, jolloin niistä on vaikea

luopua. Asenteiden omaksumiselle voi olla monta tehtävää: tiedon ja kokemuksen jäsentämisenä asenne antaa meille mahdollisuuden luoda merkityksiä kokemuksiimme. Esimerkiksi liikenneonnettomuudessa loukkaantuneen näkeminen saattaa vahvistaa haluamme noudattaa nopeusrajoituksia. (Katz, 1960.)

Asenteen säätelevä tehtävä auttaa meitä sopeutumaan ryhmään ja selviytymään sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Ilmaistessamme samanlaisia, esimerkiksi liikenteeseen liittyviä asenteita kuin lähiympäristössä olevat henkilöt saamme tukea ja samaistumme ryhmään. Asenteet auttavat meitä myös puolustamaan ja suojaamaan tiedostamattomia motiivejamme ja ideoitamme. Liikenteessä saattamme ”toteuttaa itseämme” ajamalla jatkuvasti lievää ylinopeutta mutta puolustaudumme sillä, että meillä on kiire, vaikka todellisuudessa pidämme nopeusrajoituksia liian alhaisina. (Katz, 1960.)

Asenteen luonteeseen kuuluu sen ehdottomuus, ”mustavalkoisuus”. Helkaman ym. mukaan asenne on ”johonkin sosiaalisesti merkitykselliseen kohteeseen liittyvä myönteinen tai kielteinen suhtautumistapa” (2001). Asenteita on helpompi luoda tai omaksua kuin muuttaa. Emotionaalinen suhtautumistapa aiheuttaa usein vastustusta omasta näkökannasta poikkeavia mielipiteitä tai näkemyksiä kohtaan (ns. vahvistamisen harha). Tämä johtaa helposti siihen, että henkilö ottaa vastaan ja omaksuu vain omia asenteita tukevia näkemyksiä. Tästä syystä esimerkiksi liikennevalistuskampanjat ovat haasteellisia toteuttaa ja ne saattavat joissakin tapauksissa osoittautua tuloksettomiksi.

Johdonmukaisuus ei aina ole liikenteessä liikkujien vahvin puoli. Tietämys säännöistä ja siitä, miten tulisi toimia, ei aina näy toiminnan lopputuloksissa. Muiden esimerkki saattaa ohjata tunnollisinkin kuljettajan rikkomaan liikennesääntöjä. Usein oikein ja turvallisesti toimiminen liikenteessä vaatii eettistä ryhtiä, vastuuntuntoa omasta tekemisestä. Sekä oikeanlainen että vääränlainen asenne onkin usein arvolutautunut tapa ajatella (skeema), joka laukaisee turvallisen tai turvattomamman toimintamallin. Näin ollen jokaisen olisi hyvä aika ajoin omalla kohdallaan arvioida kriittisesti omia liikenteeseen liittyviä asenteitaan.

Vääränlaista liikenneasennetta kuvastaa se, että henkilö ei huomioi tai tiedosta omaa vastuutaan liikenteessä tehtävistä ratkaisuis-

ta eikä sitä, että oma päätöksenteko ja toiminta vaikuttavat moneen muuhun liikenteessä liikkuvaan ja heidän turvallisuuteensa.

Oman vastuun osoittaminen ja siitä huolehtiminen näkyy muille tienkäyttäjille toisten huomioimisena ja ”pelin seuraamisena” – sujuvan ja turvallisen liikenteen turvaamisena omien toimenpiteiden, päätösten ja liikennetilanteeseen liittyvien ratkaisujen tekemisessä. Usein tai ainakin joissakin tapauksissa tämä merkitsee omista oikeuksista luopumista, toisten virheiden sallimista ja armeliaisuutta toisten mahdollisia ”törttöilyjä” kohtaan.

Liikenteeseen liittyy myös tietynlainen eettinen ryhti sekä kyky ja halu hillitä itseään. Kyse on siitä, kykeneekö kuljettaja vastustamaan houkutusta rikkoa liikennesääntöjä, vaikka huomaa toisten tekevän niin. Psykologian näkökulmasta tämä liittyy itsensä ja toimintansa hallintaan ja ohjaamiseen. Usein liikenteessä toistuu ilmiö, jossa yksi rikkoo sääntöä ja saa esimerkillään toiset tekemään samoin. Piittaamattomuuteen tai eettisen ryhdin puutteeseen liittyy myös se, miten ihminen ylipäättään suhtautuu liikennesääntöjen noudattamiseen. Vääristyneet asenteet voivat olla osaltaan ”oikeuttamassa” piittaamattomuutta. Kun ihminen huomaa toisten rikkovan sääntöjä, hän saattaa ajatella, että itsekin voi toimia samoin.

Ongelmalliset asenteet saattavat heijastua myös kuljettajan ajattelussa. Vahva ja epärealistinen usko siihen, että ”kyllä minä osaan”, saattaa viitata asenteeseen omasta etevämmyydestä vaille varsinaisia perusteita. Tunnettu asia on, että kun ihmisiltä on kysytty arviota heidän omasta ajotaidostaan, runsas enemmistö vastaa olevansa keskimääräistä parempia kuljettajia.

Antiauktoriteettinen asenne viittaa siihen, että kuljettaja ei ole halukas ottamaan vastaan ajamiseen liittyvää informaatiota ja neuvoja. Ajatellaan, että en tarvitse neuvoja – ”älä tule mulle neuvoamaan”. (Nieminen ja Keskinen, 2012.)

Asenteeseen ja osin persoonallisuuden piirteisiin viittaa ajattelutapa, jossa kuljettaja tekee ratkaisuja impulsiivisesti, ajatuksella ”tee jotakin äkkiä”. Näillä henkilöillä ongelmaksi voi muodostua se, että ajamiseen on omaksuttu tapa, joka ei sisällä harkintaa ja liikennetilanteen (tietoista) analysointia. Tällaisen asennoitumisen ongelmat kärjistyvät helposti kognitiivisen kuormituksen tai aika-

paineen alla, jolloin ratkaisuja tehdään sen kummemmin ajattelematta ja seurauksia ennakoimatta. (Nieminen ja Keskinen, 2012.)

Joillakin kuljettajilla saattaa olla vaarallisen optimistinen käsitys siitä, että heille ei tapahdu mitään, koska he ovat huolellisia ja varovaisia. Nämä kuljettajat luottavat hyvään onneensa ja siihen, että kohtalo tuo eteen sen, minkä henkilö ansaitseekin. (Nieminen ja Keskinen, 2012.)

Alistunut asenne kuljettamiseen ja liikenteeseen viittaa siihen, että kuljettaja ei näe syytä eikä motivoitu parantamaan ajotaitoaan mitenkään. Ajatellaan, että ei kannata harjoitella, koska taito ei kuitenkaan kehity paremmaksi. (Nieminen ja Keskinen, 2012.)

Suomalaisten liikenteeseen liittyvistä asenteista on tehty selvitys, jossa asenteet suhteutetaan muiden eurooppalaisten asenteisiin. Suunnittelija Leena Pöysti ja projektikoordinaattori Anja Lohiniva-Parviainen (2016) analysoivat selvityksessä ESRA (European Survey of Road users' safety Attitudes) -kyselyn tuloksia Suomen osalta sekä vertasivat tuloksia muiden ESRA-kyselyssä mukana olleiden maiden tuloksiin. Vertailua on tehty miesten ja naisten asenteiden välillä sekä ikäryhmien asenteiden välillä. Tarkasteluun on otettu seuraavat teemat: 1) ajaminen päihteiden (alkoholin, huumeiden, lääkkeiden) vaikutuksen alaisena, 2) turvalaitteiden käyttö, 3) nopeusrajoitusten noudattaminen sekä 4) tarkkaamattomuutta aiheuttavat häiriötekijät, kuten matkapuhelimen käyttö ajon aikana.

Suomea koskevan aineiston analysointi osoitti, että naisten asenteet liikenteen riskikäyttäytymistä kohtaan ovat yleisesti tiukemmat verrattuna miesten asenteisiin. Naiset myös tuomitsevat miehiä enemmän liikenteen riskikäyttäytymisen sekä kannattavat miehiä enemmän liikenneturvallisuuteen liittyviä toimenpiteitä. Naiset arvioivat liikenteen riskit keskimäärin suuremmiksi kuin miehet. Naiset ovat myös oman ilmoituksensa mukaan itse syyllistyneet liikenteen vaarantamiseen ja liikennerikkomuksiin miehiä vähemmän.

Miehet ovat tulosten valossa naisia valmiimpia itse ottamaan riskejä liikenteessä. Tämä ero tulee esille myös eurooppalaisella tasolla. ESRA 2015 -yhteenvetoraportissa (Torfs ym., 2016) todetaan, että naisten liikennekäyttäytyminen on heidän oman kertomansa mu-

kaan vähemmän riskialtista verrattuna miesten itse ilmoittamaan liikennekäyttäytymiseen. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Eri ikäryhmien välinen vertailu osoittaa, että vanhempien ikäryhmien asenteet liikenteen riskikäyttäytymistä kohtaan ovat keskimäärin tiukemmat nuorempiin ikäryhmiin verrattuna. Vanhemmat vastaajat myös kertovat ottaneensa vähemmän riskejä liikenteessä kuin nuoremmat. Ikäryhmien välillä on eroja etenkin tarkkaamattomuuden teemaan liittyvissä kysymyksissä ja erityisesti sosiaalisen median käytössä. Nuoret kertovat käyttäneensä matkapuhelimia liikenteessä enemmän. He myös pitävät matkapuhelimen käyttöä liikenteessä hyväksyttävämpänä ja katsovat matkapuhelimen käyttöön liikenteessä liittyvien riskien olevan pienemmät verrattuna vanhempien ikäryhmien mielipiteeseen. Vanhemmissa ikäryhmissä käytetään selvästi vähemmän sosiaalista mediaa liikenteessä kuin nuoremmassa ikäryhmissä. Tämä sama trendi tulee esille myös muissa Euroopan maissa.

Suomalaiset vastaajat suhtautuvat henkilökohtaisesti kielteisemmin liikenteen riskikäyttäytymiseen kuin he arvioivat muiden ihmisten suhtautuvan (yleinen mielipide). Tämä näkyy kaikkien raportissa käsiteltyjen teemojen kohdalla. Eroa on niin päihteiden ja turvalaitteiden käytön kuin ylinopeuden ja tarkkaamattomuudenkin kohdalla. Kansainvälinen vertailu osoittaa, että tyypillisesti vastaajat kyselyyn osallistuneissa maissa suhtautuvat henkilökohtaisesti kriittisemmin liikenteen riskikäyttäytymiseen verrattuna siihen, millaisen arvioivat yleisen mielipiteen olevan. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Vertailu kyselyssä mukana olleiden maiden välillä kertoo, että suomalaiset ilmoittavat ajaneensa päihteiden (alkoholin, huumaiden, ajokykyyn vaikuttavien lääkkeiden) vaikutuksen alaisena keskimääräistä vähemmän. Suomalaisista vastaajista enemmistö suhtautuu kielteisesti **päihteisiin liikenteessä**. Suomalaiset suhtautuvat päihteiden käyttöön liikenteessä yleisesti ottaen hieman kriittisemmin kuin keskimäärin vastaajat selvityksessä mukana olevissa maissa. Kansainvälinen vertailu kertoo myös, että suomalaiset vastaajat ajattelevat päihteiden käyttöön liittyvät riskit suuremmiksi kuin kyselyyn osallistuneiden maiden vastaajat keskimäärin. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Suomalaiset suhtautuvat joihinkin päihteiden käyttöä rajoittaviin toimenpiteisiin, sääntöihin ja sanktioihin myönteisemmin ja kannattavat niitä enemmän kuin useimmat vastaajat kyselymaissa. Yksi tällainen toimenpide on alkoholukko: alkoholukon käyttöönottoa liikenneturvallisuutta parantavana toimenpiteenä (niille kuljettajille, jotka ovat useamman kuin yhden kerran jääneet kiinni rattijuopumuksesta) kannatetaan Suomessa selvästi enemmän kuin kyselyyn osallistuneissa maissa keskimäärin. Suomessa alkoholukon kannatus on eurooppalaisittain korkeinta. Kuitenkin osa päihteiden käyttöä rajoittavista toimenpiteistä, säännöistä ja sanktioista saa suomalaisten vastaajien keskuudessa vähemmän kannatusta kuin keskimäärin kyselyyn osallistuneissa maissa. Nollatoleranssia (0,0 %) sekä uusille kuljettajille että kaikille kuljettajille suomalaiset vastaajat kannattavat vähemmän kuin keskimäärin vastaajat kyselyyn osallistuneissa maissa. Alkoholien myyntikieltoa moottoreiden varsilla olevilla huoltoasemilla kannatetaan Suomessa selvästi vähemmän kuin muualla Euroopassa. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Maiden välinen vertailu osoittaa, että verrattuna muihin kyselyyn vastanneisiin Suomessa useimmat vastaajat ovat sitä mieltä, että sekä alkoholi- että huumerattijuopumusta koskevien liikennesääntöjen pitäisi olla nykyistä tiukemmat. Suomalaiset vastaajat ovat lisäksi kriittisempiä, kun kysytään, valvotaanko alkoholi- tai huumerattijuopumusta koskevien liikennesääntöjen noudattamista riittävästi. Tulokset myös kertovat, että Suomessa vastaajista suurempi osa kuin keskimäärin kyselyyn osallistuneiden maiden vastaajista on sitä mieltä, että rangaistukset sekä alkoholi- että huumerattijuopumuksesta eivät ole liian ankaria. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Suomalaiset kertovat käyttäneensä **auton turvalaitteita** enemmän kuin kyselymaiden vastaajat keskimäärin. Suomalaiset vastaajat arvioivat turvalaitteiden puutteellisen käytön riskit suuremmiksi verrattuna muiden maiden vastaajien mielipiteisiin. Suhtautuminen turvavyön käyttämättömyyteen yleisellä tasolla on kuitenkin löysempää kuin kyselyyn osallistuneissa maissa keskimäärin. Suomalaiset suhtautuvat hyväksyvämmiin siihen, ettei autossa matkustettaessa käytetä turvalaitteita. Suomessa turvalaitteiden käytön

lisäämistä koskevat toimenpiteet, säännöt ja sanktiot saavat vähemmän kannatusta kuin keskimäärin selvitykseen osallistuneissa maissa. Toisaalta osaa toimenpiteistä vastustetaan Suomessa vähemmän kuin muissa maissa. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Eurooppalainen vertailu kertoo, että Suomessa vastaajat kannattavat pyöräilykypärän käyttöpakon kirjaamista lakiin selvästi vähemmän kuin keskimäärin kyselyyn osallistuneissa maissa ja vastaavasti Suomessa myös vastustetaan tätä toimenpidettä enemmän kuin keskimäärin kyselyyn osallistuneissa maissa. Erot eri ESRA-maiden välillä suhtautumisessa pyöräilykypärään olivat huomattavan suuret. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Suurempi osa suomalaisista vastaajista kertoo ajaneensa **ylinopeutta** taajama-alueella, taajaman ulkopuolella sekä moottoritiellä verrattuna kaikkien kyselyssä mukana olleiden maiden keskiarvoon. Suomessa pidettiin kuitenkin nykyisten nopeusrajoitusten tasoa hyväksyttävänä useammin kuin muualla. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Suomalaisista keskimäärin suurempi osa verrattuna vastaajiin muissa maissa ei pidä hyväksyttävänä ajaa 20 km/h ylinopeutta koulujen lähetyvillä, asuinkadulla tai kaupunkialueella. Vertailu osoittaa, että suomalaiset vastaajat pitävät keskimäärin yhtä hyväksyttävänä ajaa ylinopeutta 20 km/h moottoritiellä kuin vastaajat kyselyyn osallistuneissa maissa. Lisäksi suomalaisista suurempi osa pitää hyväksyttävänä ajaa ylinopeutta 10 km/h verrattuna eurooppalaiseen keskiarvoon. Suomessa vastaajat arvioivat ylinopeuteen liittyvien riskien olevan hieman suuremmat kuin keskimäärin kaikkien maiden vastaajat. Suomessa on kuitenkin keskimääräistä vähemmän kannatusta sääntöjen tiukentamiseen. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

Tarkkaamattomuutta liikenteessä vähentävät toimenpiteet saavat suomalaisten keskuudessa keskimäärin vähemmän kannatusta verrattuna kaikkien maiden vastaajien asenteisiin. Muiden maiden vastaajiin verrattuna suomalaiset ovat käyttäneet enemmän ajaessaan matkapuhelinta sekä lukeneet ja lähittäneet teksti- ja sähköpostiviestejä. Suomalaiset vastaajat suhtautuvat selkeästi sallivammin matkapuhelimen käyttöön ajon aikana verrattuna vastaajiin muissa ESRA-hankkeen maissa. Erityisesti kädessä pidettävän mat-

kapuhelimen käyttöä ajon aikana pidetään meillä huomattavasti hyväksyttävämpänä kuin keskimäärin kyselyyn osallistuneissa maissa. Lisäksi suomalaiset arvioivat ajon aikaiseen matkapuhelimen käyttöön liittyvät riskit hieman pienemmiksi. (Pöysti & Lohiniva-Parviainen, 2016.)

LIIKENNERAIVO

Rattiraivo, liikenneraivo, liikennesuuttumus, englanniksi road rage: ilmiöllä on monta nimeä. Hyvin monet kuljettajat tunnustavat tällaisen liikenteeseen liittyvän enemmän tai vähemmän intensiivisen tunnetilan. Suomalaisista kuljettajista 84 % ilmoittaa, että kyseinen ilmiö on tuttu (Liikenneturva, 2017). Jo 1980-luvulla Yhdysvalloissa kiinnitettiin huomiota siihen, että varsinkin liikenteen pysähdellessä ja pahoissa ruuhkissa joidenkin kuljettajien itsehillintä petti ja he alkoivat käyttäytyä aggressiivisesti, jopa väkivaltaisesti. Pahimmillaan tapahtui kanssakuljettajien pahoinpitelyjä ja henkirikoksiin johtaneita ampumisia.

Liikenneraivoa käsitteenä ei ole tarkasti määritelty. On keskusteltu siitä, onko kaikki turvattomuus ja onnettomuudet tieliikenteessä lopulta ”liikenneraivosta” johtuvaa käyttäytymistä – aggressiivisuutta ja holtitonta ajamista, riskinottoa, turhautumista ja päihtyneenä ajamista. James ja Nahl sanovat, että liikenneraivo sisältää kaksi peruspiirrettä: raivon tunteen, johon liittyy mentaalinen väkivalta, ja halun rangaista ja kostaa (James ja Nahl, 2000). Kyse on myös aggressiivisen toiminnan aste-eroista ja tilanteeseen liittyvistä tekijöistä. Joidenkin tutkimusten mukaan päihteiden käytöllä liikenteessä on voimakas yhteys liikenneraivoon (Mann ym., 2004; Butters, ym. 2004).

Deborah Tannen (1998) on sitä mieltä, että yleisemmin liikenneraivo heijastelee aikakauden ilmapiiriä, sitä, että meillä ei ole liikenteessä ja yleisemmin kulttuurissamme enää toistemme kunnioittamisen periaatteita. Epäkunnioitus liikenteessä taas johtaa lisääntyneeseen riskikäyttäytymiseen, vaaratilanteisiin, stressiin, puolustautumiskäyttäytymiseen ja toisten epäinhimillistämiseen. ”Kiilaaminen” tai ”minun kaistalleni änkeäminen” herättää suuttu-

musta, ja tällaisia kanssakulkijoita aletaan nimitellä, häiritä ja estää. Nuoret mieskuljettajat etsivät ajamisellaan statusta ja tulkitsevat tilanteita oman egonsa korostamisen ja kasvojensa säilyttämisen näkökulmasta.

James ja Nahl viittaavat myös siihen, että liikennetilanteissa meillä helposti nousevat esiin ”tunneavot”. Seurauksena on, että ennen kuin ehdimme edes ajatella, reagoimme voimakkaasti aggressiivisella tunnereaktiolla. ”Suuttumus ja oikeamielisyys” perustelevat reaktiomme. Tätä reaktiota helpottaa, jopa korostaa se, että auto koetaan yksityiseksi tilaksi julkisella paikalla, jolloin autossa tapahtuvat henkilökohtaiset reaktiot ovat yksityisiä eivätkä ”kuulu” kenellekään muulle. Tällaisessa tilanteessa emotionaalinen älykkytemme siirtyy taka-alalle. (James ja Nahl, 2000.)

Kuljettajan kyky hillitä itseään ja välttää provosoitumista on turvallisen ajamisen lähtökohtia. Kuljettajan on kyettävä arvioimaan ja tarkastelemaan omia tunnetilojaan riittävän tarkasti ehtiäkseen myös hillitä itseään. Omien tunteiden hallinta perustuu kahteen keskeiseen opittuun taitoon: riittävän tarkkaan itsearviointiin (self appraisal) ja itsesäätelyyn (self regulation). Itsearviointi auttaa meitä tunnistamaan tunteitamme ja ilmaisemaan niitä luontevalla tavalla, esimerkiksi puhumalla tai olemalla hiljaa, eleillä, ilmeillä tai äänensävyillä. Itsesäätely auttaa meitä säätelemään sitä intensiteettiä, jolla me tunteitamme ilmaisemme. Suuttumus ja ”oikeassa oleminen” saattavat sumentaa kykymme itsemme arviointiin ja säätelyyn.

Liikenteessä saatamme joskus tunnistaa itsessämme tai jossakin toisessa ”Jekyll ja Hyde -syndrooman”, jossa ystävällinen, kohtelias kunnan kansalainen muuttuu toiseksi asettuessaan kuljettajan paikalle. Hänestä saattaa tulla passiivis-aggressiivinen moralisti, kelloa vastaan ajava kaahailija tai ”vasemman kaistan bandiitti” (James ja Nahl, 2000). Jos kuljettaja ei tiedosta itsessään tällaista muutosta, saattavat seuraukset olla vaarallisia.

James ja Nahl (2000) pitävät liikenneraivon keskeisimpinä elementteinä kostofantasioita ja kostamista, kaahaamista ja kilpailemista sekä impulsiivisuutta ja holtitonta ajamista.

Käytännön ilmiönä liikenneraivo on mitä tahansa ajokäyttäytymistä, jossa tahallisesti (suuttumuksen, turhautumisen tai suunnit-

telmallisen harkinnan seurauksena) vaarannetaan toiset fyysisesti tai psyykkisesti tai molemmilla tavoilla. Liikenne-raivo voi ilmetä hyvin monella tavalla. Tyypillistä on ylinopeus, ”puskurissa roikkuminen”, ääni- ja valomerkkien asiaton antaminen, kaistanvaihdon estäminen, kaistalta toiselle ”poukkoilu”, ”kansainvälisten käsi-merkkien” näyttely jne.

Liikenne-raivoa on selitetty kuljettajan emotionaalisella epävakaudella, ärsytysherkkyydellä ja yliherkkyytenä kritiikille. Psykkisinä oireina on kuvattu masennusta, surullisuutta, tyytymättömyyttä ja avuttomuuden tunteita. Persoonallisuuden piirteinä erottuvat impulsiivisuus, huono turhautumisen sietokyky, aggressioherkkyys ja huono kyky suuttumuksen hallintaan. Usein aggressiivisten kuljettajien elämäntapaan liittyy runsas päihteiden käyttö ja asenteissa korostuu kauna toisia kohtaan ja kostonhalu.

Sansone ym. (2010) ovat selvittäneet liikenne-raivon yhteyttä persoonallisuuteen. Vahvin yhteys heidän otoksessaan oli liikenne-raivon ja rajatilapersoonallisuuden, eli epävakaaan persoonallisuushäiriön, välillä. Rajatillaiset persoonallisuudet osoittautuivat liikenteessä impulsiivisiksi, emotionaalisesti epävakaisiksi, raivoreaktioita tuottaviksi ja vuorovaikutussuhteissaan reaktiivisiksi uhrin osaan heittäytyviksi henkilöiksi. Näillä henkilöillä todettiin olevan paljon myös liikenne-rikkomuksia (ylinopeussakkoja, piittaamatonta ajamista, päin punaisia valoja ajamista sekä pysähtymismerkkin noudattamatta jättämistä). Näiden henkilöiden autot olivat useammin kuin muiden rekisteröimättömiä ja vakuuttamattomia.

PÄIHITYNEENÄ AJAMINEN

Päihtyneenä ajaminen vaarantaa liikenteessä monien turvallisuuden, niin kaikkien päihtyneenä ajavan kanssa tekemisiin joutuvien kuin mahdollisten matkustajien ja päihtyneen kuljettajan omankin turvallisuuden. Perinteisesti Suomessa on ollut selkeä ero alkoholista päihtyneiden ja huumausaineista tai lääkkeistä (tai molemmista) päihtyneiden liikenteessä liikkuvien lukumäärissä. Alkoholilla päihtyneiden lukumäärä on ollut pitkään suurempi kuin muilla aineilla itsensä päihdyttäneiden. Viime vuosina tämä suhde

on muuttunut niin, että vuoden 2020 tammi-huhtikuuta koskevat tilastot kertovat, että niin sanottuja huumeuskeja on liikenteessä enemmän kuin alkoholistia päihtyneitä kuljettajia (POHA, 2020).

Päihtyneiden kuljettajien toiminta liikenteessä aiheuttaa paljon inhimillistä kärsimystä ja kuolemantapauksia, taloudellisia kustannuksia ja sosiaalisia ongelmia. Tutkimuksissa on todettu, että päihtyneet kuljettajat ovat osallisina moottoriajoneuvoihin liittyvissä liikenneonnettomuuksissa enemmän kuin selvänä olevat kuljettajat. Päihtyneet tarvitsevat enemmän terveydenhuollon voimavaroja ja ovat 17 kertaa todennäköisemmin kuolonkolareissa kuin muut kuljettajat. (WHO, 2004.)

Ajoneuvon kuljettaminen vaatii huomiokyvyn ja tarkkaavaisuuden taitoja, valppautta, kohteiden visuaalista seuraamista, nopeaa reagointia muuttuviin liikennetilanteisiin sekä kykyä tehdä päätöksiä ja toimia näiden havaintojen perusteella. **Alkoholi** heikentää kaikkia näitä toimintoja. Mitä enemmän kuljettajalla on veressään alkoholia, sitä suurempi on alkoholin edellä mainittuja taitoja heikentävä vaikutus. Vaikutus näyttää olevan vielä suurempi nuorten ja kokemattomien kuljettajien kohdalla. (NIAAA, 2006.) WHO:n (2004) mukaan onnettomuusriski on nuorilla ja kokemattomilla kuljettajilla 0,5 promillen päihtymystilassa 2,5-kertainen verrattuna kokeneiden kuljettajien 0,5 promillen päihtymystilan aiheuttamaan riskiin. Suomalaisessa aineistossa ilman ajo-oikeutta ajaminen viittasi kuusinkertaiseen riskiin kuulua päihdekuljettajien ryhmään (LINTU-julkaisuja 1/2011).

Päihtyneet kuljettajat erottuvat liikennevirrasta usein poikkeavan ajosuorituksensa perusteella. Kysessä voi olla vaihteleva nopeuden säätely (ajetaan liian lujaa tai poikkeuksellisen hiljaa), ei pysyttyä omalla kaistalla tai ohitellaan holtittomasti, tehdään ajovirheitä tai jätetään noudattamatta liikennesääntöjä. Joskus päihtyneisyys paljastuu, kun kuljettaja on aiheuttanut liikennevahingon tai -onnettomuuden tai on tehnyt liikenneserikkomuksen.

Sekä ulkomaisissa että kotimaisissa tutkimuksissa on todettu monia riskitekijöitä, jotka lisäävät alttiutta ajaa päihtyneenä. Miehet ajavat päihtyneenä merkittävästi useammin kuin naiset, mutta naisten suhteellinen osuus päihtyneenä ajavissa on lisääntynyt (Schermer 2006). Tutkimuksissa on myös havaittu, että päihtyneet

nä ajamisen riski on lisääntynyt alle 35-vuotiailla (Maskalyk, 2003), naimattomilla (Stout et al. 2000), lukion (high school) tai enemmän opiskelleilla (Stout et al. 2000), työttömällä (Stout et al. 2000), yksinhuoltajaperheen lapsilla (Sauvola, Miettunen, Järvelin, Räsänen, 2001), maaseudulla asuvilla (Cox, Fisher, 2009), tupakoitsijoilla (Stout et al. 2000), henkilöillä, joilla on aiempi tuomio päihtyneenä ajamisesta (Maxwell, Freeman, Davey, 2007), henkilöillä, joiden perheessä on käytetty runsaasti alkoholia (Turrissi, Wiersma, 1999), henkilöillä joilla on alkoholiaddiktio (Barker, Braver, Chen, Li, Williams, 2002), henkilöillä, jotka juovat runsaasti (Valencia-Martin, Galan, Rodriguez-Artalejo, 2008), ja henkilöillä, jotka ovat olleet matkustajana autossa, jonka kuljettaja on päihtynyt (Schemer, Apodaca, Albrecht, Lu, Demarest, 2001).

Suomessa tehdyssä pitkässä rattijuoppojen seurantatutkimuksessa (vuosina 1990–2008) todettiin, että rattijuopumuksesta kiinni jääneiden alkoholin suurkuluttajien uusimisiriski on 1,4 kertaa suurempi verrattuna vähemmän alkoholia käyttävien uusimisirikkiin. Henkilöillä, joiden veren alkoholipitoisuus oli 1,2 ‰ tai enemmän, uusimisiriski on 2,5-kertainen. Verrattaessa tiistaina aamu- ja iltapäivällä kiinni jääneitä rattijuoppoja todettiin, että mikäli henkilö jäi kiinni tiistaina iltapäivällä järjestetyssä ratsiassa, hänen uusimisiriskinsä oli 6,2-kertainen verrattuna tiistai-aamun ratsiassa kiinni jääneisiin. (LINTU-julkaisuja, 2011.) Näistä tuloksista voidaan päätellä, että henkilöillä, jotka jäävät toistuvasti kiinni rattijuopumuksesta, on suuria vaikeuksia hallita alkoholin käyttöönsä.

Päihtyneenä ajamiseen on osoitettu liittyvän myös asenteista johtuvaa riskikäyttäytymistä. Päihtyneenä ajavat eivät käytä turvavöitä (päihtyneiden kuolemaan johtaneissa onnettomuuksissa vain 34 prosentilla kuljettajista oli turvavyö kiinnitettynä), päihtyneenä ajavat aliarvioivat onnettomuusriskin, heillä on alentunut kyky havaita riskitilanteita, ja he ottavat merkittäviä riskejä liikenteessä. Päihtyneenä ajavalla on myös taipumus yliarvioida vähäisiä riskejä ja aliarvioida korkeita riskejä. (Dionne, Fluet, Desjardins, 2007.)

Alkoholin anniskelupaikkojen on todettu olevan yhteydessä alkoholin kulutuksen kasvuun sekä auto-onnettomuuksien ja kuolemantapausten lisääntymiseen ympäristössä. Erään tutkimuksen

mukaan yhden anniskelupaikan avaaminen ympäristössä lisäsi päihtyneenä ajavien määrää 2,7 %. (Duncan, Duncan, Strycker, 2002).

Monessa yhteydessä on todettu, että jotta saataisiin aikaan merkittäviä muutoksia päihtyneenä ajavien kuljettajien toimintaan, on vaikutettava päihtyneenä ajavien kiinnijäämisriskiin (NHTSA 2007, WHO 2004). Meillä tutkijaryhmä on tilastojen perusteella arvioinut, että suomalainen rattijuoppo ajaa päihtyneenä keskimäärin 223 kertaa ennen kuin jää kiinni (LINTU-julkaisuja 1/2011). Kiinnijäämisriski ei todennäköisesti jakaannu kuitenkaan tasaisesti vaan voidaan olettaa, että syrjäseuduilla päihtyneenä voidaan ajaa vieläkin useammin, koska valvonta ei ole niin tiivistä kuin taajamissa ja kaupungeissa.

LINTU-projektin hahmottelema ”rattijuopon profiili” ei ole vuosien kuluessa paljon muuttunut. Projektin tutkimusaineisto on koottu Uudeltamaalta, mutta lienee yleistettävissä koko maahan: Tyypillinen miespuolinen rattijuoppo on 40–49-vuotias. Hän ajaa noin promillen humalassa, omalla autollaan. Hänellä on voimassa oleva ajokortti. Hän ajaa ympäri vuoden ja ajokilometrejä kertyy noin 20 000–50 000 kilometriä. Hän on parisuhteessa (avio- tai avoliitossa) ja ammatiltaan ammattityöntekijä tai alempi toimihenkilö. Hänellä on vakituinen työpaikka. Hän on lähtenyt liikkeelle kotoaan tai kaupan pihasta (arkipäivänä tai pyhäpäivän aaton aamuna). Ajomatkan pituus on keskimäärin 36 km ja useimmiten hän on autossaan yksin tai hänellä on yksi matkustaja. Tällainen rattijuoppo pitää kiinnijäämisriskiä suurena tai erittäin suurena. (LINTU-julkaisuja 1/2011.)

Naisrattijuoppo jää kiinni useimmiten aamuratsioissa. Hän on 40–49-vuotias ja ajaa omistamaansa autoa vajaan promillen humalassa. Hänellä on voimassa oleva ajokortti. Ajokilometrejä hänelle kertyy ympärivuotisessa ajossa 10 000–30 000 kilometriä. Hän on avio- tai avoliitossa. Hän on ilman ammattia tai ammatiltaan ammattityöntekijä tai alempi toimihenkilö. Hän on useimmiten autossaan yksin tai hänellä on yksi matkustaja. Kiinnijäämisriskiä hän pitää kohtalaisena tai suurena. (LINTU-julkaisuja, 2011.)

Rattijuoppo ammattikuljettaja on 30–49-vuotias mies, joka ajaa promillen humalassa. Hän on useimmiten avioliitossa tai naima-

ton ja hänellä on vakituinen työpaikka. Hän ajaa toisen omistamaa autoa (henkilö-, paketti- tai kuorma-autoa) ja vuodessa kertyy yli 50 000 ajokilometriä. Ajo liittyy useimmiten työhön. Ammattikuljettaja on tavallisimmin lähtenyt liikkeelle työpaikalta tai kotoa. Hän lähtee liikkeelle useita kertoja päivässä ja on useimmiten autossa yksin. (LINTU-julkaisuja, 2011.)

LINTU-aineistossa havaittiin myös tyypillinen ”maistelleiden” henkilöiden profiili: ”maistissa ajava” on useimmiten 35–49-vuotias mies, jonka veren alkoholipitoisuus ei ylitä rattijuopumuksen rajaa, mutta veressä on noin 0,2 % alkoholia. Ilman ajo-oikeutta ajavat syyllistyvät viisi kertaa useammin rattijuopumukseen verrattuna ajo-oikeuden haltijoihin. (LINTU-julkaisuja 4/2011.)

Alkoholin vaikutuksen alaisena ajaminen johtaa herkemmin vakavien onnettomuuksien syntymiseen kuin selvin päin ajettaessa. Löytty on koonnut havainnollisen yleiskuvan rattijuoppojen aiheuttamista kuolemaan johtaneista onnettomuuksista. Esitys perustuu onnettomuuslautakuntien keräämiin tietoihin 326 tutkitusta rattijuopon aiheuttamasta liikenneonnettomuudesta. (Löytty, 2015.)

Tyypillisessä rattijuopon aiheuttamassa onnettomuudessa kuljettaja menehtyi itse (73 % tapauksista). Matkustajana olleista menehtyi 24 %. Rattijuopon kyydissä kuolleista puolet olivat iältään alle 25-vuotiaita. Onnettomuuden aiheuttaneista kuljettajista 91 % oli miehiä. Yli puolet (56 %) kuljettajista oli iältään 25–54-vuotiaita, noin kolmannes (34 %) alle 25-vuotiaita. Mieskuljettajista suurin ikäryhmä oli 15–24-vuotiaat (37 %), naiskuljettajista 35–44-vuotiaat. Aiheuttajakuljettajien veren alkoholipitoisuus ylitti törkeän rattijuopumuksen rajan 85 prosentilla, maistelleita (veren alkoholipitoisuus 0,20–0,49 ‰) oli noin 2 %. Onnettomuuden aiheuttaneista kuljettajista 22 % oli alkoholin lisäksi myös jonkin muun ajokykyyn vaikuttavan aineen vaikutuksen alaisena. (Löytty, 2015.)

Onnettomuuden aiheuttaneista kuljettajista vain 26 % käytti jotakin turvalaitetta (turvavyötä tai kypärää). Rattijuopon kyydissä olleista turvavyötä käytti 33 %. Onnettomuuden aiheuttaneista kuljettajista 70 % ajoi onnettomuuden sattuessa ylinopeutta vähintään 10 km/h. Kolmella neljästä oli voimassa oleva ajo-oikeus, mutta

kaikilla se ei ollut riittävä kyseisen ajoneuvon kuljettamiseen. Ajo-kiellossa tai muusta syystä ilma ajo-oikeutta oli 18 % kuljettajista. Kymmenesosalla kuljettajista ei ollut milloinkaan ollut ajo-oikeutta. (Löytty, 2015.)

Aiheuttajakuljettajista 66 prosentilla oli ennestään yksi rangaistus liikennerikoksesta tai -rikkomuksesta. Neljäsosalla oli vähintään viisi aikaisempaa rangaistusta. Kolmasosalla ei edeltävän viiden vuoden aikana ollut yhtään rangaistusta liikennerikoksesta. Hieman yli puolella (58 %) ei ollut aikaisempia rattijuopumusrangaistuksia. (Löytty, 2015.)

Rattijuoppojen aiheuttamia onnettomuuksia tapahtui vuosittain eniten kesä-elokuussa, keskimäärin kahdeksan onnettomuutta kuukaudessa. Kolmasosa tapahtui lauantaisin, kolme viidesosaa viikonloppuna (perjantaista sunnuntaihin). Tyypillisin vuorokaudenaika oli ilta (kello 18–24, 32 % tapauksista) ja yö (kello 24–06, 43 % tapauksista). Onnettomuusautot olivat useimmiten henkilöautoja (82 %) iältään keskimäärin 14 vuotta. Suurin osa kuljettajista ajoi omaa autoaan, 7 % kuljettajista ajoi anastetulla autolla ja 15 % luvallisesti lainatulla ajoneuvolla. Yli puolessa matka oli vapaa-ajan matka, 10 prosentilla asioimismatka. Neljä prosenttia kuljettajista oli työmatkalla ja yksi prosentti ammattiajossa. (Löytty, 2015.)

Huumaus- ja lääkeaineet liikenteessä lisäävät onnettomuusrisiä. Huumaus- tai lääkeaineiden vaikutuksen alaisena kuljettajan kyky havaita kohteita alenee, tarkkaavaisuus ja keskittyminen heikkenevät ja kuljettajan kyky arvioida liikennetilanteita häiriintyy arviointivirheiden määrän kasvaessa. Aineiden vaikutus alentaa myös kuljettajan kykyä reagoida muutoksiin, pidentää reaktioaikaa ja hidastaa motoristen toimintojen toteuttamista.

Huumausaineeksi luokiteltuja aineita ja ajokykyyn vaikuttavia lääkkeitä on paljon. Niiden vaikutus ajokykyyn eri yksilöillä on erilainen. Yksiselitteisiä tutkimustuloksia vaikutuksista ei ole saatu. Yhtä mieltä kuitenkin ollaan siitä, että mitä suurempi annos on otettu, sitä suurempi vaikutus sillä on ajokykyyn. Tutkimuksissa on kuitenkin havaittu myös se, että hyvin opitut tehtävät (esimerkiksi autolla ajaminen) häiriintyvät vähemmän kuin huonommin opitut. Näin esimerkiksi pitkän käyttöhistorian omaavan ja harjaantuneen aineiden käyttäjän ajosuoritus häiriintyy

vähemmän kuin ”aloittelevan” käyttäjän ajosuoritus. (NHTSA, 2009; WHO, 2004.)

Psykoaktiiviset huumaus- ja lääkeaineet ovat kemialliselta koostumukseltaan monimutkaisia molekyylijä. Sen vuoksi niiden vaikutusta ihmisen kehossa on vaikea yksittäisen henkilö kohdalla ennustaa. Aineiden imeytyminen, toimintavaikutukset ja kehosta poistuminen ovat yksilöllisiä. Verrattuna molekyyliarakenteeltaan yksinkertaiseen alkoholiin huumaus- ja lääkeaineiden vaikutukset ovat monimutkaisia ja joskus täysin ennalta arvaamattomia. Kun alkoholin poistuminen elimistöstä voidaan ajallisesti arvioida melko tarkoin, ei tällaista suhteellisen varmaa poistumisaikaa voida huumaus- ja lääkeaineille antaa. Joidenkin huumausaineiden poistuminen kehosta voi kestää pitkänkin aikaa. (NHTSA, 2009; WHO, 2004.)

Huumaavien aineiden vaikutukset vaihtelevat aineesta riippuen. Vaikutukset keskushermostoon voivat olla lamaannuttavia (ns. depressantit), kiihottavia (ns. stimulantit) tai aistiharhoja aiheuttavia ns. hallusinogeenisiä. Depressantit (kannabis, opioidit) hidastavat reaktiokykyä ja siten reaktioaikaa, jolloin virhetoimintojen korjaaminen myöhästyy tai jää täysin tekemättä. Nämä aineet vääristävät myös kuljettajan kykyä arvioida etäisyyksiä ja nopeuksia. Aineiden käytön seurauksena kuljettajan keskittymiskyky ja vireystila heikkenevät. Kuljettaja saattaa muuttua raukeaksi ja uniseksi kesken ajamisen. Informaation käsittelykyky hidastuu ja ajamisessa tarvittavan työmuistin toiminta vaikeutuu ja hidastuu – kuljettaja ei kykene painamaan riittävän pitkäksi aikaa mieleensä tilanteen ja ajamisen vaatimia yksityiskohtia. Myös kuljettajan ajan taju (sekä menneen että tulevan) heikentyy. Liikennetilanteiden seuraaminen hidastuu, mikä ilmenee myös hitaampana ajotyylinä. (Shinar, 2017.)

Stimulantit (amfetamiini, metamfetamiini, kokaiini) liikenteessä kiihottavat kuljettajan keskushermostoa ja saavat aikaa voimakkaan aktiivisen vireystilan. Amfetamiinin vaikutuksen alaisena kuljettaja saattaa kokea hilpeyden tai euforian tunteita ja tuntee olevansa poikkeuksellisen energinen ja valpas. Hän saattaa myös yliarvioida kykynsä ja taitonsa poikkeuksellisen epärealistisesti. Kuljettajan riskinotto lisääntyy, hän saattaa omaksua impulsiivisen

ja aggressiivisen ajotavan. Ylivireys ohjaa kuljettajaa ajamaan yleen­sä yli nopeusrajoitusten. Kokaiini saattaa aiheuttaa kuljettajassa aggressiivisuutta, paniikinomaisia tuntemuksia, poikkeuksellista hyvän olon tunnetta, impulsiivisuutta ja harkitsemattomia tekoja. Näiden aineiden vaikutuksesta kuljettaja saattaa arvioida taitonsa todellista paremmiksi ja vähätellä liikenteen riskejä. (Shinar, 2017.)

Hallusinogeeniset aineet ovat Suomen liikenteessä harvinaisem­pia kuin edellä mainitut aineet. Esimerkiksi LSD saattaa aiheuttaa kuljettajassa näkö- ja/tai kuuloharjoja sekä paniikinomaisia reak­tioita. Nämä häiritsevät keskittymistä ja saattavat vaikeuttaa tark­kojen havaintojen tekemistä. Hallusinogeenit vaikeuttavat nopeuden ja etäisyyksien arviointia.

Liikenteessä esiintyvät väärinkäytetyt lääkeaineet ovat useim­miten bentsodiatsepiineja, joita laillisesti käytetään rauhoittavina ja unilääkkeinä. Näiden aineiden vaikutukset muistuttavat kannabi­ksen vaikutuksia. Ajokykyyn vaikuttavat lääkeaineet heikentä­vät havainto- ja koordinaatiokykyä, reaktionopeutta ja tasapainoa. Lääkeaineita käytetään usein yhdessä alkoholin ja/tai muiden huu­maavien aineiden kanssa.

Alkoholin, huumausaineiden ja ajokykyyn vaikuttavien lääkeai­neiden sekakäyttö on Suomessa yleistä. Liikenteessä sekakäytön seuraukset ovat arvaamattomat, ja käyttäjille itselleenkin yhteis­vaikutus saattaa tulla yllätyksenä. Erityisesti henkilöillä, joilla on vähän käyttökokemusta, saattaa aineiden sekakäyttö olla hallitse­matonta ja johtaa huonoihin seurauksiin.

Vuoden 2020 tammi-huhtikuussa havaittiin ensimmäistä kertaa Suomessa huumausaineista johtuvien epäiltyjen rattijuopumusten lukumäärän ylittäneen alkoholista johtuvien epäiltyjen rattijuopumusten lukumäärän (POHA, 2020). Tämän suuntainen kehitys on ollut havaittavissa jo aiemmin. Erityisesti amfetamiinin käytön tuntuva lisääntyminen on ollut nopeuttamassa tällaista kehitystä.

Kuten alkoholi myös huumausaineet, lääkeaineet ja sekakäyttö aiheuttavat liikenteessä vaaratilanteita ja onnettomuuksia. Rätty on koonnut huumausaineiden käyttäjien aiheuttamista kuolemaan johtaneista onnettomuuksista yhteenvedon, josta nähdään yleis­kuva tyypillisistä huumausaineiden alaisena ajetuista kuolonko­lareista. Yhteenvedoon on otettu pelkät huumausaineisiin liittyvät

tapaukset (ei alkoholin sekä huumausaineen käyttöön eikä sekäkäyttöön liittyviä tapauksia). Esitys perustuu onnettomuustutkimuslautakuntien vuosina 2014–2018 tutkimien huumausaineiden vaikutuksen alaisena ajetuista kuolemaan johtaneista onnettomuuksista kerättyihin tietoihin. Näitä onnettomuuksia oli mainittuna ajanjaksona 80 kpl ja niissä menehtyi 88 henkilöä. Yksikään huumausaineiden vaikutuksen alaisena ollut kuljettaja ei ollut niin sanottuna syyttömänä vastapuolena. Viisivuotisjaksona 2009–2013 huumeiden vaikutuksen alaisena kuolemaan johtaneita onnettomuuksia ajaneita aiheuttajakuljettajia oli 58. (Räty, 2020.)

Huumausaineiden vaikutuksen alaisena aiheutetut onnettomuudet muistuttavat joiltakin osin alkoholirattijuoppojen aiheuttamia kuolemaan johtaneita onnettomuuksia, mutta erojakin löytyy. Huumeaineistossa kuolemaan johtaneita onnettomuuksia ajoivat miehet (93 %). Alle 25-vuotiaita kuljettajia aineistossa oli 39 %, 25–54-vuotiaita 54 % ja yli 54-vuotiaita 7 %. Useimmat kuljettajat ajoivat henkilöautolla (82 %). Moottoripyörällä ajoi 14 % ja muulla ajoneuvolla 2 %. Ajoneuvoista 5 % oli anastettuja. (Räty, 2020.)

Voimassa oleva ajolupa onnettomuushetkellä oli kuljettajista 64 prosentilla. Ajokiellossa tai muusta syystä ilman ajolupaa oli kuljettajista 36 %. Kolmen ajo-oikeus oli rauennut ja kuudella kuljettajalla ei ollut ajolupaa ollut milloinkaan. 38 % huumeikuljettajista oli saanut edeltävän viiden vuoden aikana vähintään yhden rangaistuksen rattijuopumuksesta. Kaikki liikenne rikkomukset huomioiden 78 % huumeikuljettajista oli saanut vähintään yhden rangaistuksen jostakin liikenne rikkomuksesta tai -rikoksesta, ja 37 % oli saanut vähintään viisi rangaistusta. Kuljettajista 58 % ajoi ylinopeutta vähintään 20 km/h. (Räty, 2020.)

Suurimmat erot alkoholirattijuoppojen aiheuttamien ja huumausaineiden vaikutuksen alaisena aiheutettujen kuolemaan johtaneiden onnettomuuksien välillä olivat onnettomuustyypissä ja onnettomuuden ajankohdassa. Puolet (50 %) huumeikuljettajien aiheuttamista onnettomuuksista oli yhteenajoja toisen ajoneuvon kanssa. Alkoholirattijuoppojen aiheuttamat onnettomuudet olivat pääasiassa tieltä suistumisonnettomuuksia. (Räty, 2020.)

Toinen selkeä eroavuus on onnettomuuksien ajankohdissa:

huumekuljettajien onnettomuuksista suurin osa (63 %) tapahtui huhti-syyskuussa (alkoholikuljettajien kesä-elokuussa). Huume- kuljettajien onnettomuudet tapahtuivat pitkin viikkoa, kun alko- holikuljettajien onnettomuuksista suurin osa ajoittui perjantaista sunnuntaihin. Myös vuorokaudenajat erosivat: huumekuljettajien onnettomuudet tapahtuivat useimmiten iltapäivisin klo 12–18 (30 %) ja puolenyön jälkeen klo 24–06. (Räty, 2020.)

LIIKENNEVALVONTA JA ASIAKKAAN KOHTAAMINEN

Liikennevalvonta on keskeinen osa poliisin kenttätöitä eli järjestyksestä ja turvallisuudesta huolehtimista. Liikennevalvonnan tavoitteena voidaan nähdä myös pyrkimys ohjata kansalaisia turvallisempaan liikennekäyttäytymiseen. Liikenteeseen itsekin osallistuvana valvova poliisi on ainoa auktoriteetti, joka puuttuu kansalaisten toimintaan liikenteessä ja siten pyrkii lisäämään liikenneturvallisuutta. Puuttumistilanteissa kyse on sekä poliisin ja kansalaisen välisestä vuorovaikutustilanteesta mutta myös kansalaisen yleisemmästä asenteesta poliisiin ja poliisin toteuttamaan liikennevalvontaan yleensä. Aina kontaktin ja myönteisen vaikutelman aikaansaaminen ei ole helppoa.

Päivittäin toistuva tilanne on se, että kansalainen toimii huolimattomasti, varomattomasti tai piittaamattomasti ja joutuu sen vuoksi poliisin kanssa tekemisiin. Poliisin ja kansalaisen vuorovaikutuksen näkökulmasta tilanne ei ole paras mahdollinen: kansalainen on tehnyt virheen, jonka vuoksi poliisi haluaa häntä puhutella. Tilanne nostaa herkästi esiin tunteita molemmissa osapuolissa, sekä poliisissa että kansalaisessa.

Pysäytetty tienkäyttäjä voi olla närkästynyt siitä, että hänen matkansa keskeytyy, minkä seurauksena hän myöhästyy työstä tai tapaamisesta. Hän saattaa olla vihainen siitä, että hänen vapauteensa ja itsemääräämisoikeuteensa puututaan. Hän saattaa olla pelokas tai huolissaan siitä, että hän todennäköisesti joutuu maksamaan sakkoja ylinopeudesta, pahimmassa tapauksessa menettää ajo-oikeutensa määrääjäksi. Hänellä saattaa olla voimakkaita kielteisiä asenteita poliisia kohtaan. Pysäyttävän poliisin reagointia

tilanteessa saattaa sävyttää stressi tai väsymys, koska työvuoro on ollut pitkä ja väsyttävä. Poliisi voi olla turhautunut siitä, että kuljettaja ei ole huomionnut riittävästi liikennetilannetta ja on toiminnallaan aiheuttanut vaaraa ympäristölleen.

Liikkeellä on monenlaisia henkilöitä ja tapa, jolla ”asiakas” tilanteessa reagoi, voi johtua monista seikoista. Asiakkaan temperamentti ja persoonallisuus vaikuttavat osaltaan siihen, millä tavalla hän asiaan suhtautuu. Joku voi olla helposti tulistuva ja ”antaa kuulua” eikä säästele sanojaan joutuessaan pysäytetyksi. Ulospäinsuuntautuva henkilö saattaa kommentoida paljonkin, hiljaisempi saattaa vain olla hiljaa ja ”jupista sisäänpäin”.

Joskus poliisi kohtaa henkilöitä, jotka osoittavat pysäyttämistilanteessa aggressiivisuutensa (suoran tai peiteltyä). Kyse voi olla henkilön ennakoasenteesta tai tilanteeseen liittyvästä turhautumisesta. Useimmiten tällaisetkin henkilöt osaavat riittävän ajoissa hillitä itsensä niin, että tilanne ei eskaloitu. ”Keskivertokansalaisen” itsekontrolli toimii näissä tilanteissa yleensä ongelmitta. Käytännössä hankaliksi tai haastaviksi osoittautuvat asiakkaat ovat kuitenkin asiakaskunnassa vähemmistönä.

Asiakkaat voivat olla haastavia monella tavalla: he voivat purnata, mitätöidä, loukata tai uhkailla. Asiakkaan haastava ja tökerö käyttäytyminen saattaa herättää poliisissa vastatunteita, jotka on hyvä ajoissa tiedostaa. Vähän väsyneenä ja alavireisenä poliisin on tällaisissa tilanteissa syytä olla erityisen tarkka ja välttää provosoitumasta. Ääritapauksessa voi olla viisasta antaa partiokaverin hoitaa itselle vaikea asiakas. Väsyneenä kun on selvästi vaikeampi säilyttää hyvä työhuumori, jolloin myös vastatunteiden vaikutus voi olla vaikeasti hallittavissa.

Keskeistä tilanteessa on molempien osapuolten tunneäly ja kyky lukea tilannetta oikealla tavalla (tilannetietoisuus). Poliisi ei tietenkään voi tietää, millaisen henkilön kanssa kulloinkin joutuu tekemisiin, eikä sitä, mistä asiakkaan ”hankaluus” johtuu. Siksi poliisin kyky säilyttää rauhallisuutensa ja tarvittaessa rauhoittaa kiihtynyt asiakas ovat tilanteen sujumisen kannalta ensiarvoisen tärkeitä kykyjä tai ominaisuuksia. Poliisilta edellytetäänkin hyviä vuorovaikutustaitoja kaikissa asiakastilanteissa.

Asiakkaan kohtaamistilanteessa on syytä olla rauhallinen ja kes-

kittyä asioihin, vaikka toinen osapuoli pyrki haastamaan. Molempien osapuolten ”pelinavauksen”, ensimmäisten sanojen, merkitys on keskeinen. Asiakkaan lausumista ensimmäisistä sanoista poliisi voi päätellä, millaisella mielialalla asiakas on liikkeellä. Asiakkaan ensimmäisiä sanoja ja tapaa, jolla ne lausutaan, on poliisin hyvä kuunnella. ”Rivien välistä” on myös hyvä pyrkiä lukemaan sellaista, mitä ei ääneen lausuta.

Poliisin omat ensimmäiset sanat on hyvä valita ja lausua niin, että asiakas ymmärtää tulleen huomioduksi ja saa viestin, että tämä on vastavuoroista yhteispeliä.

Niin kuin missä tahansa poliisityön tilanteessa, konstaapelin on hyvä pyrkiä olemaan provosoitumatta eikä hänen pidä provosoida itse. ”Kuittailu” tai toisen ärsyttäminen ei ole viisasta, ei sen paremmin vuorovaikutustilanteen ratkaisemisen kuin poliisin maineeseen kannalta. Jos asiakas on pysäyttämistä valmiiksi tuotunut ja poliisi lisää omalla toiminnallaan painetta, seuraukset eivät välttämättä ole toivottavia.

Oman viestinnän selkeyden ja yksiselitteisyyden vuoksi on hyvä pyrkiä pitämään oma sanallinen ja sanaton viestintä saman sisältöisenä. Jos poliisi antaa kansalaiselle palautetta tämän moitittavasta toiminnasta, on hyvä, jos poliisin oma ilme pysyy ”peruslukemilla”. Yleensä se, että poliisi on positiivisen lämminhenkinen ja asiantunteva, herättää enemmän luottamusta ja kunnioitusta kuin se, jos poliisi on kylmäkiskaisen asiallinen ja asiantunteva (Ahola, 2019).

Ihmiset tekevät virheitä ja saattavat osoittaa pahoittelunsa virheidensä johdosta. Keskustellessa ääni saattaa väristä tai pettää, kädet täristä eikä keskustelu ei oikein suju. Tilanteen hallinta voi vaatia kansalaiselta isoja ponnistuksia. Tällaisessa tapauksessa poliisin on hyvä olla ymmärtäväinen eikä liikaa tuomita kansalaisen toimintaa. Virheitä voi sattua epähuomiossa, tahattomasti tai ajattelemattomuuden vuoksi, jolloin poliisilla on hyvä tilaisuus pyrkiä vaikuttamaan kansalaisen tulevaan käyttäytymiseen. Sanktion, millainen se sitten lieneekään, empaattinen perusteleminen vaikuttaa enemmän kuin kylmäkiskoinen ilmoittaminen.

Moralisointia ja kaksoisviestejä kannattaa välttää. ”Etkö tunne liikennesääntöjä” tai ”tuollainen toiminta ei ole järkevää” saattaa saada aikaan aivan päinvastaisen vaikutuksen kuin poliisi haluai-

si. Sen sijaan, että kansalainen kuuntelisi poliisin sanomaa, saattaa hän nostaa ”suojauksensa” tasoa ja jättää poliisin sanat huomiotta. Päinvastoin saattaa käydä niin, että kansalainen kasvattaa asenteitaan ei-toivottuun suuntaan ja torjuu kaiken, mitä poliisi tilanteessa sanoo.

Joskus kansalaisen vuodatus on sellainen, että se tuntuu jatkuvan loputtomasti. Tällaisessa tilanteessa on hyvä antaa vuodatukselle tilaa jonkin aikaa. Saattaa käydä niin, että vuodatuksen päätyttyä henkilö on vastaanottavaisempi, saatuaan purkaa suurimman turhautumisensa. Jokainen konstaapeli kuitenkin päättää sen, kuinka pitkään vuodatusta kuuntelee. Jos vuodatus jatkuu ja jatkuu, se on jossakin vaiheessa syytä katkaista ja toimia siten kuin tilanne edellyttää.

Pysäytetylle kuljettajalle on hyvä selvittää ja perustella vaikkapa nopeusvalvonnan tarpeellisuus. ”Tässä on päiväkotikoulu lähellä ja koululaisia liikkeellä” tai ”tämä on taajama-alue, joten nopeutta täytyy alentaa” tms. Perustelemalla voidaan saada kuljettaja huomioimaan tulevaisuudessa vastaavanlaiset paikat ja tilanteet sekä toimimaan turvallisemmin. Perustelemalla saatetaan myös välttyä siltä, että kansalainen pyrkii jälkeensä muuttamaan saamaansa sanktioita, kokiessaan sen vääräksi.

Pysäytystilanteessa faktojen esittäminen, objektiivisuuden säilyttäminen ja realismi ovat poliisille hyviä keinoja pyrkiä edistämään liikenneturvallisuutta. Oman viestinnän loogisuus, selkeys ja vakuuttavuus herättävät luottamusta. Liikenteen asiantuntijana poliisi on paremmin perillä liikenteen riskeistä ja haasteista, jolloin hänellä on mahdollisuus vedota vakuuttavasti kansalaisen ”järkeen” ja asettaa tämän mahdolliset väärät liikenneasenteet kyseenalaisiksi. Keskeistä on tietenkin tuoda esiin myös ne turvallisuushyödyt, joita oikein toimimalla saadaan aikaan.

Arvostuksen, luottamuksen ja hyväksynnän ilmaiseminen pysäytystilanteessa laukaisevat kansalaisen stressiä ja pahaa oloa. Ystävällinen suhtautumistapa ja esimerkillinen positiivinen esiintyminen helpottavat poliisin viestin perillemenoa. Aito hyväntuulisuus ja toisten myönteinen huomioiminen lieventävät kansalaisen mahdollista vastustavaa asennetta ja helpottavat vuorovaikutusta.

LÄHTEET

- Ahola, A. (2019). *Taito tehdä hyvä vaikutus*. Helsinki: Minerva.
- Arnett, J. & Balle-Jensen, L. (1993). Cultural bases of risk behavior: Danish adolescents. *Development*, 64, 1842–1855.
- Arthur, W & Doverspike, D. (1992). Logus of control and auditory selective attention as predictors of driving accident involvement: A comparative longitudinal investigation. *Journal of Safety Research*, 23, 73–80.
- Barker, S., Braver, E., Chen, L., Li, G. & Williams, A. (2002). Drinking histories of fatally injured drivers. *Injury Prevention*, 8, 221–226.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. Boston: McGraw-Hill.
- Brackstone, M. & McDonald, M. (2000). Car following: A historical review. *Transportation Research: Traffic Psychology and Behavior*, F, 2, 4, 181–196.
- Briggs, G., Hole, G. & Land, M. (2016). Imagery-inducing distraction leads to cognitive tunneling and deteriorated performance. *Transportation Research Part F*, 38, 106–117.
- Brown, I., Tickner, A. & Simmonds, D. (1969). Interference between concurrent tasks of driving and telephoning. *Journal of Applied Psychology*, 53, 419–424.
- Butters, J., Mann, R., Smart R., Mann, R., & Asbridge, M. (2005). Illicit drug use, alcohol use and problem drinking among infrequent and frequent road ragers. *Drug and Alcohol Dependence* 2005, 80:161–175.
- Cavallo, V., Mestre, D. & Berthelon, C. (1997). Time-to-collision judgements: Visual and spatio-temporal factors. Teoksessa J. A. Rothengatter ja E. Carbonell Vaya (Eds.) *Traffic and transport psychology: Theory and application* (97–112). Amsterdam, Elsevier.
- Chapman, P., R. & Underwood, G. (1998). Visual search of dynamic scenes: Event types and the role of experience in viewing driving situations. Teoksessa G. Underwood (Ed.) *Eye guidance in reading and scene perception* (369–394). Oxford, Elsevier.
- Cox, E. & Fisher, S., (2009). Drinking on the dirt roads of America: NACCHO's impaired driving prevention in rural communities demonstration site project. *Journal of Public Health Management and Practice*, 15, 278–280.
- Dionne, G., Fluet, C. & Desjardins, D. (2007). Predicted risk perception and risk-taking behavior: The case of impaired driving. *Journal of Risk and Uncertainty*, 35, 237–264. Teoksessa *Handbook of Traffic Psychology*. (P. E. Porter ed.), 109–127. Elsevier, Amsterdam.

- Duncan, S., Duncan, T. & Strycker, L. (2002). A multi-level analysis of neighborhood context and youth alcohol and drug problems. *Prevention Science*, 3, 125–133.
- Endsley, M. (1995). Toward a theory of situation awareness in dynamic systems. *Human factors*. Vol. 37 (1), 32–64.
- European Commission (2019). *EU Road Safety Policy Framework 2021-2030 – Next steps towards "Vision Zero"*.
- European Transport Safety Council (2018). *Briefing: 5th EU Road Safety Action Programme 2020*.
- Gilhooly, K., Lyddy F. & Pollick F. (2014). *Cognitive Psychology*. McGraw-Hill Education Berkshire.
- Glendon, I. (2011). Neuroscience and Young Drivers. Teoksessa *Handbook of Traffic Psychology*. (P. E. Porter ed.), 109–127. Elsevier, Amsterdam.
- Godthelp, H. (1986). Vehicle control during curve driving. *Human Factors*, 28, 2, 211–221.
- Groeger, J. (2000). *Understanding Driving. Applying cognitive psychology to a complex everyday task*. Psychology Press Ltd, Sussex, UK.
- Groeger, J. & Comte, S. (1999). Time estimation in the time-to-collision task: The impact of a simultaneous secondary task. Teoksessa A. G. Gale, I.D. Brown, C. M. Halsgrave & S.P. Taylor (Eds.) *Vision in vehicles VII* (363–372). Amsterdam, Elsevier.
- Hakamies-Blomqvist L. (2006). Are there safe and unsafe drivers? *Transport Research Part F Traffic Psychology and Behaviour* 9 (5), 347–352.
- Harris, P. & Houston, J. (2010). Recklessness in context: Individual and situational correlates to aggressive driving. *Environment and Behavior*, 42, 44–60.
- Helkama, K., Myllyniemi R., Liebkind K., Ruusuvaori, J., Lönnqvist J-E., Mähönen T-A., Jasinskaja-Lahti, I. & Lipponen J. (2015). *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Edita, Helsinki.
- Henderson, J. (1992). Identifying objects across saccades: Effects of extrafoveal preview and flanker object context. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 18, 521–530.
- Hennessy, D. (2011). Social, Personality and Affective Constructs in Driving. Teoksessa *Handbook of Traffic Psychology*. (P. E. Porter ed.), 149–163. Elsevier, Amsterdam.
- Hennessy, D. & Wiesentahl, D. (1999). Traffic congestion, driver stress and driver aggression. *Aggressive Behavior*, 25, 409–423.
- Hernetkoski, K., Katila, A., Laapotti, S., Lammi, A. & Keskinen, E. (2007). *Kuljettajan sosiaaliset taidot liikenteessä*. Liikenne- ja viestintäministeriön LINTU-julkaisu 4.
- Hole, G. (2019). *The psychology of driving*. Routledge, London and New York.
- Häkkinen, S. & Luoma, J. 1991: *Liikennepsykologia*. Hämeenlinna: Otatieto.

- James, L. & Nahl, D. (2000). *Road Rage and Aggressive Driving. Steering Clear of Highway Warfare*. Prometheus Books, New York.
- Jeon, M. (2016). Don't Cry While You're Driving: Sad Driving Is as Bad as Angry Driving. *International Journal of Human-Computer Interaction*, vol 32, 777–790.
- Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly* 24:163–204.
- Keskinen E., Laapotti S., Lammi A., Nieminen, A-P. & Peräaho M. (toim.) 2012. *Oppimisen ja opettamisen psykologia kuljettajaopetuksessa*. Keuruu: Liikenneturvallisuuden edistämissäätiö.
- Kukkamaa, S. & Paasimaa, T. (2019). Ajokyvyn arviointi. Teoksessa *Kliininen neuropsykologia* (Jehkonen, M., Saunamäki, T. & Hokkanen, L. (toim.)), 481–497. Helsinki: Duodecim.
- Lajunen, T., Parker, D. & Summala, H. (2004). The Manchester Driver Behavior Questionnaire: A cross-cultural Study. *Accident Analysis and Prevention*, 33, 243–255.
- Lee, D.N. (1976). A theory of visual control of braking based on information about time to collision. *Perception*, 5, 437–459.
- Li, F., Li, C., Long, Y., Zhan, C. & Hennessy, D. (2004). Reliability and validity of aggressive driving measures in China. *Traffic Injury Prevention*, 5, 349–355.
- Liikenneturva (2017). *Liikenneturvan kysely* (2016). TNS Gallup Oy.
- Liikenneturva (2021). *Kun ajat, aja -kampanja*. Haettu 5.3.2021 osoitteesta www.liikenneturva.fi/kunajataja.
- LINTU, *Liikenneturvallisuuden pitkän aikavälin tutkimus- ja kehittämisohjelma* (2011). Rattijuopon profiili ja uusimisen riskitekijät. Tuloksia rattijuopumuksen esiintyvyydestä ja kehityksestä Uudenmaan ratsiatutkimuksesta vuosina 1990–2008. Liikenne- ja viestintäministeriön LINTU-julkaisuja 1/2011.
- Lumsden, K. (2013). *Boy Racer Culture. Youth, masculinity and deviance*. Routledge, Abingdon, Oxon.
- LVM, Valtioneuvoston periaatepäätös, Liikenne- ja viestintäministeriö, LVM/2016/114.
- Löytty, M. (2015). *Alkoholirattijuopumus tieliikenteessä*. Trafín julkaisuja 1/2015.
- Maio, G. R. & Olson, J. M. (2000). Emergent themes and potential approaches to attitude function: The Function-Structure model of Attitudes. Teoksessa G. R. Maio & J. M. Olson (eds.) *Why We Evaluate Functions of Attitudes*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mann, R., Smart, R., Stoduto, G., Adlaf, E. & Ialomiteanu, A. (2004). Alcohol consumption and problems among road rage victims and perpetrators. *Journal of Studies on Alcohol*, 65:161–168.

- Marsh, P. & Collett, P. (1986). *Driving Passion. The Psychology of the Car*. Jonathan Cape Ltd, London.
- Maskalyk, J. (2003). Dinking and driving. *Canadian Medical Association Journal*, 168, 313.
- Mathews, G. (2002). Towards a transactional ergonomics for driver stress and fatigue. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 3, 195–211.
- Maxwell, J., Freeman, J. & Davey, J. (2007). A large-scale study of the characteristics of impaired drivers in treatment in Texas. *Journal of Addiction Medicine*, 1, 173–179.
- Merat, N., Groeger, J. & Withington, D. (1999). Localising localisation: The role of working memory in auditory localisation. *International Journal of Psychology*, 34, (5/6), 317–321.
- Merken, J., Hagenzicker, M., Rothengatter, T. & de Waard, D. (2007). Frequency, determinants and consequences of different drivers emotions: An on-the-road study using self reports, (observed) behavior, and physiology. *Transportation Research Part F, Traffic psychology and Behavior*, 10, 458–475.
- Michon J. (1985). A critical view of driver behavior models: What do we know, what should we do? Teoksessa *Human Behavior and Traffic Safety* (L. Evans & R. Schwing, eds.). Plenum Press, New York, NY.
- Montag, J & Comrey, A. (1987). Internality and externality as correlates of involvement in fatal driving accidents. *Journal of Applied Psychology*, 72, 339–343.
- Mourant, R. & Rockwell, T. (1970). Mapping eye-movement patterns to the visual scene in driving: An exploratory study. *Human Factors*, 12, 81–87.
- National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA) (2007). Evaluation of the National Impaired Driving High-Visibility Enforcement Campaign: 2003–2005. DOT HS 810 789. Washington DC: U.S. Department of Transportation. Teoksessa *Handbook of Traffic Psychology*. (P. E. Porter ed.), 13–26. Elsevier, Amsterdam.
- National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA) (2009). *Drug-impaired driving: Understanding the problem and ways to reduce it*. (DOT HS 811 268). Washington DC: U.S. Department of Transportation.
- National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism (NIAAA) (2006). National epidemiologic survey on alcohol and related conditions. *Alcohol Alert*, 70.
- Nieminen A-P. & Keskinen E. (2012). Oppiminen ja opettaminen ajamisen hierarkian eri tasoilla. Teoksessa *Oppimisen ja opettamisen psykologia kuljettajaopetuksessa*, E. Keskinen, S. Laapotti, A. Lammi, A-P. Nieminen & M. Peräaho (toim.). Keuruu: Liikenneturvallisuuden Edistämissäätiö.
- Nofi, A. (2000). *Defining and Measuring Shared Situational Awareness*. Centre for Naval Analyses, Alexandria, Virginia.
- Norman, D. & Shallice, T. (1986), Attention to action: Willed and automatic control of

- behavior. Teoksessa Davidson, R., Schwartz, G. & Shapiro, D. (eds.) *Consciousness and self-regulation: Advances in research and theory*, Volume 4, 1-18. New York: Plenum.
- OECD (2006). *Young Drivers: the road to safety*. Organisation for Economic Cooperation and Development.
- Paavilainen, P. (2020). *Toimivat aivot. Kognitiivisen neurotieteen perusteita*. Edita: Helsinki.
- Poliisi (2021). *Törkeät liikenteen vaarantamiset poliisin liikennevalvonnan painopisteenä*. <https://poliisi.fi/-/torkeat-liikenteen-vaarantamiset-poliisin-liikennevalvonnan-painopisteena>
- Poliisihallitus (POHA) (2020). *Liite huumausaineita koskevaan tiedotteeseen 4.6.2020*. <https://thl.fi/documents/10531/2671150/Huumausainerikokset+ja+rattijuopumukset.pdf/64a82294-0504-cebb-f4d3-f555289d294a?t=1591178132859>
- Porter, B. (ed.) (2011). *Handbook of Traffic Psychology*. Elsevier, Amsterdam.
- Pöysti, L. & Lohiniva-Parviainen, A. (2016). *ESRA: Suomalaisten tieliikenteen riskikäyttäytyminen ja asenteet kansallisessa ja eurooppalaisessa tarkastelussa*. Liikenneturvan selvityksiä, 2/2016. Verkkojulkaisu pdf (www.liikenneturva.fi).
- Rasmussen, J. (1986). *Information Processing and Human-Machine Interaction. An Approach to Cognitive Engineering*. North-Holland, Amsterdam.
- Rensink, R. (2005). Change blindness. Teoksessa Itti, L., Rees, G. & Tsotsos, J. (eds.) *Neurobiology of Attention*. Academic Press, 76-81.
- Romero, D., de Barros, D., Belizario, G. & de Pàdua Serafim, A. (2019). *Personality traits and risky behavior among motorcyclists: An exploratory study*. Plos One. Haettu 5.3.2021 osoitteesta <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0225949>.
- Rotter, J. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control reinforcement. *Psychology Monographs*, 80, 1-28.
- Rumar, K. (1988). Collective risk but individual safety. *Ergonomics* 31, 507-518.
- Räty, E. 2020: *OTI-Päihderaportti*. Onnettomuustietoinstituutti.
- Räty, E. 2021: *OTI-Päihderaportti*. Onnettomuustietoinstituutti.
- Sansone, R., Lam, C. & Wiederman, M. (2010). Road Rage: Relationships with Borderline Personality and Driving Citations. *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 40 (1) 21-29.
- Sauvola, A., Miettunen, J., Järvelin, M. & Räsänen, P. (2001). An examination between single-parent family background and drunk driving in adulthood: Findings from Finland 1966 birth cohort. *Alcoholism: Clinical Experimental Research*, 25 (2) 206-209.
- Schermer, C. (2006). Alcohol and Injury Prevention. *Journal of Trauma Injury, Infection and Critical Care*, 60, 447-451.

- Schemer, C., Apodaca, T., Albrecht, R., Lu, S. & Demarest, G. (2001). Intoxicated motor vehicle passengers warrant screening and treatment similar to intoxicated drivers. *Journal of Trauma*, 51 (6), 1083–1086.
- Sellen, A. & Norman, D. (1992). The psychology of slips. Teoksessa B. J. Baars (Ed.) *Experimental slips and human error. Exploring the architecture of volition*. New York, Plenum Press.
- Shinar, D. (2017). *Traffic safety and human behavior (2nd. edition)*. Bingley, Emerald Publishing.
- Simons, D. J. & Chabris, C. F. (1999). Gorillas on our midst: Sustained inattentional Blindness for dynamic events. *Perception*, 28, 1059–1074.
- Sisäministeriö (2019). *ENSKA: Poliisin ennalta estävän työn strategia 2019–2023*. Sisäministeriön julkaisu 2019:3.
- Smiley, A. (2005). *What is distraction?* Paper presented at the International Conference on Distracted Driving, Toronto, October 2-5.
- Stephens, A. & Groeger, J. (2009). Situational specificity of trait influences on drivers' evaluations and driving behavior. *Transportation Research Part F, Traffic Psychology and Behavior*, 12, 29–39.
- Stout, E., Sloan, F., Liang, L. & Davies, H. (2000). Reducing harmful alcohol-related behaviors: Effective regulatory methods. *Journal of Studies on Alcohol*, 61, 402–412.
- Strayer, D. (2007). *Presentation at Cell Phones and Driver Distraction*. Traffic Safety Coalition. Washington DC.
- Stuss, D., Shallice, T., Alexander, M. & Picton, T. (1995). A multi-disciplinary approach to anterior attentional functions. Teoksessa J. Grafman, K. Holyoak & F. Boller (Eds.), *Structure and function of the human prefrontal cortex*. Annals of New York Academy of Sciences, 279, 191–211.
- Summala, H. (1981). Drivers' steering reaction to a light stimulus on a dark road. *Ergonomics*, 24 (2), 125–131.
- Sümer, N. (2003). Personality and behavioral predictions of traffic accidents: Testing a contextual mediated model. *Accident Analysis and Prevention*, 35, 949–964.
- Tannen, D. (1998). *The Argument Culture: Moving from Debate to Dialogue*. Random House, New York.
- Tillman, W. & Hobbs, G. (1949). The accident-prone automobile driver. *American Journal of Psychiatry*, 106, 321–332. Teoksessa Shinar, D. (2017). *Traffic safety and human behavior (2nd. edition)*. Bingley, Emerald Publishing.
- Torfs, K., Meesmann, U., Van den Berghe, W. & Trotta, M. (2016). *ESRA 2015 – The results. Synthesis of the main findings from the ESRA survey in 17 countries*. ESRA project (European Survey of Road users' safety Attitudes). Brussels, Belgium: Bel-

- gian Road Safety Institute.
- Turrisi, R. & Wiersma, K. (1999). Examination of judgements of drunkenness, binge drinking and drunk-driving tendencies in teens with and without a family history of alcohol abuse. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 23, 1191–1198.
- Valencia-Martin, J., Galan, I. & Rodriques-Artalejo, F. (2008). The joint association of average volume of alcohol and binge drinking with hazardous driving behaviour and traffic crashes. *Addiction*, 103, 749–757.
- Wikipedia (2021). Haettu 5.3.2021 osoitteesta https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_traffic-related_death_rate.
- Winsum, W (1996). Choice of time-headway in car-following and the role of time-to-collision information in braking. *Ergonomics*, 39, 4, 579–592.
- World Health Organization (2004). World report on road traffic injury prevention. Haettu 5.3.2021 osoitteesta www.who.int/violence_injury_prevention.
- World Health Organization (2018). *Death on the roads. WHO Global Status Report on Road Safety 2018*. Haettu 8.3.2021 osoitteesta <https://extranet.who.int/roadsafety/death-on-the-roads/>.
- Yerkes, R. & Dodson, J. (1908). The relation of strenght of stimulus to rapidity of habit-formation. *Journal of Comparative Neurology and Psychology*, 18, 459–482.
- Zuckerman, M. (2007). The Sensation Seeking Scale V (SSS-V): Still realiable and valid. *Personality and Individual Differences*, 43, 1303–1305.

POLIISIN VOIMANKÄYTÖN PSYKOLOGIA

Anna Nieminen

Poliisisarjoja ja -elokuvia katsellessa vaikuttaa siltä, että poliisin päivittäisiin työtehtäviin kuuluvat vauhdikkaat takaa-ajot, näyttävät hallintaotteet ja aseenkäyttö pakenevien rosvojen kintereillä. Poliisit kyllä kohtaavat työssään jatkuvasti konfliktitilanteita ja arvaamattomastikin käyttäytyviä ihmisiä, mutta vaativien tilanteiden ratkaiseminen perustuu ensisijaisesti muuhun kuin fyysisiin voimakeinoihin. Poliisilain mukaan poliisin tulee toimia ensisijaisesti neuvoin, kehotuksin ja käskyin. Järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämisessä pääasiallinen menetelmä on siis kielellinen vuorovaikutus. Puhumisen lisäksi vuorovaikutuksessa ovat olennaisia kuunteleminen ja sanaton viestintä. Vuorovaikutukseen perustuviin toimintatapojen jälkeen fyysiset voimakeinot ovat vasta viimeisin puuttumisen keino. Lisäksi ne on lain mukaan mitoitettava siten, että poliisi käyttää lievintä tehokasta keinoa saavuttaakseen tavoitellun päämäärän.

Voimankäyttötilanteissa tapahtumat etenevät usein nopeasti ja yllätyksellisesti ja vaativat poliisilta siten ripeää havainnointia, päätöksentekoa ja toimintaa joko itsenäisesti tai yhteistyössä partioverin kanssa. Voimankäyttötilanteen ollessa käsillä poliisipartion odotetaan, joskus hyvinkin puutteellisin tiedoin, soveltavan poliisioikeudellisia normeja ja saattavan ne poliisitaktiseen käytäntöön (Rikander, 2019a). Näissä tilanteissa on läsnä laaja joukko inhimillisen suorituskyvyn osa-alueita: ennakko-oletusten ja stressin vaikutus, havainnointi, päätöksenteko, tunteet ja kognitio eli tiedolliset

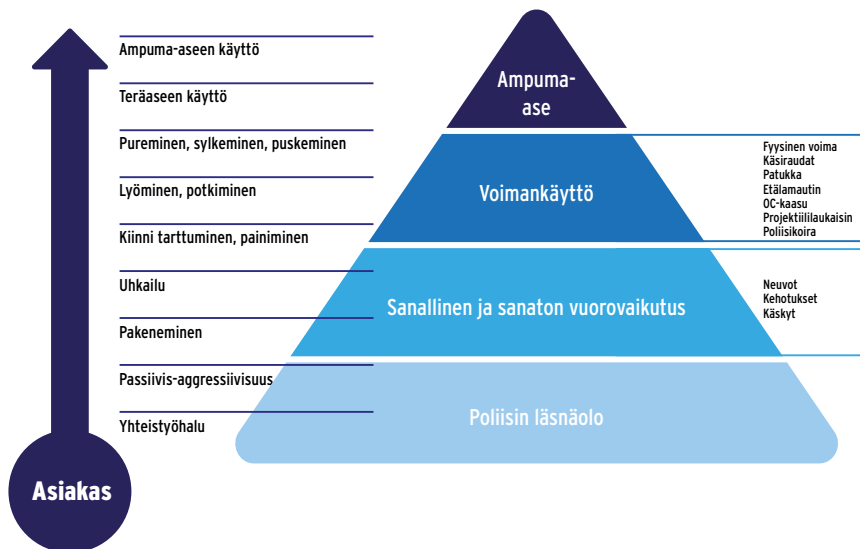
toiminnot, kuten ajattelu ja muisti. Vaativat voimankäyttötilanteet saattavat olla poliisille myös psyykkisesti kuormittavia ja herättää voimakkaitakin tunteita sekä tapahtumahetkellä että mahdollisesti pitkään tilanteen jälkeen.

Poliisin voimankäytöllä tarkoitetaan sitä valtaa, jota virkatehtävän yhteydessä on mahdollista käyttää silloin, kun puhe ei auta ja tehtävä on saatava suoritetuksi. Lain mukaan poliisi voi käyttää voimakeinoja seuraaviin tarkoituksiin: vastarinnan murtaminen, henkilön paikalta poistaminen, kiinniottaminen, vapautensa menettäneen pakenemisen estäminen, esteen poistaminen, välittömästi uhkaavan rikoksen estäminen ja välittömästi uhkaavan muun vaarallisen teon tai tapahtuman estäminen. Voimankäyttö voi tarkoittaa fyysisten voimien, erilaisten voimankäyttövälineiden ja äärimmäisenä keinona ampuma-aseen käyttöä.

Edellä kuvatun lisäksi poliisin käyttämiä ristiriitatilanteiden hallintakeinoja ja voimankäyttötapoja on jaoteltu usein tavoin. Suomalaispoliisien toimintavalikoima konfliktitilanteissa on esimerkiksi luokiteltu puhumiseen, voimankäyttövälineellä uhkaamiseen, fyysisiin voimakeinoihin ja lisäävun kutsumiseen (Selin & Leino, 2005). Lisäksi poliisin voimankäyttöä on kuvattu erilaisin jatkumoin tai askelmin vähäisemmästä voimankäytöstä voimakkaampiin etenevänä (esim. Palmiotto, 2017; Boylstein, 2018). Janan alkupäässä, varsinaisen fyysisen voimankäytön ulkopuolella on kaksi askelmaa. Ensimmäinen askelma on pelkkä poliisin läsnäolo, jolla yksinään saattaa olla tilannetta rauhoittava tai rikoksia estävä vaikutus. Toisena askelmana on sanallinen vuorovaikutus: ystävällisistä ja rauhallisista pyynnöistä (*”Siirry muutama metri taaksepäin, kiitos!”*) aina vaativasti esitettyihin käskyihin (*”Älä liiku!”*) saakka. Näiden jälkeen ensimmäinen varsinainen fyysisen voimankäytön askelma on ruumiillisen voiman käyttäminen tilanteen hallintaan saamiseksi (esim. tarttuminen, kiinni pitäminen, liikkumisen estäminen, voimankäytön tekniikat). Janalla seuraava askelma on ei-tappavien voimankäyttövälineiden käyttö (esim. käsiraudat, kaasusumutin, etälamautin) ja viimeisimpänä potentiaalisesti tappavien voimankäyttövälineiden kuten ampuma-aseen käyttö. (Palmiotto, 2017.) Suomen poliisin käytössä olevat voimankäytön apuvälineet ovat käsiraudat, patukka, kaasusumutin,

etälamautin, poliisikoira, painetoiminen projektiivilaukaisin sekä ampuma-ase.

Poliisin voimankäyttö ei käytännön tilanteissa suinkaan aina etene janalla askeleelta seuraavalle. Esimerkiksi sumutteen käytöllä uhkaaminen voi laukaista tilanteen, joka jatkuukin yhteisymmärryksessä poliisin taitavan vuorovaikutuksen ansiosta. Kun otetaan huomioon kohdehenkilön käytös ja käsillä oleva tilanne laajemminkin, voimankäytön jana ei välttämättä tavoita vaihtelevien kohtaamisten dynaamista luonnetta. Asiakkaan mahdollinen yhteistyöhalukkuus, hyökkäävyys sekä passiivinen ja aktiivinen vastarinta ovat tilanteessa muuttuvia tekijöitä. (Boylstein 2018.) Tämä kohdehenkilön vastustamisen taso eli vastarinnan vaarapotentiaali luonnollisesti vaikuttaa poliisin valitsemiin konfliktinratkaisun keinoihin (Rikander & Sutela, 2020b).

KUVIO 1. Poliisin voimankäytön ja poliisin kohtaaman vastarinnan tasot (mukailtu lähteestä Rikander & Sutela, 2020b, 9).

Suomessa poliisi turvautuu voimakeinojen käyttöön useita kertoja päivässä, ja etenkin käsirautojen ja fyysisten voimakeinojen käyttö on jokapäiväistä (PolStat, 2021). Toisaalta poliisin voimankäytön on Suomessa sanottu olevan moniin muihin maihin verrattuna varsin pidättyväistä ja harvinaista. Vuosittain poliisi tekee kiinniottoja lähes 90 000, ja näistä noin 1 600 tapauksessa poliisiin kohdistuu raportoitua väkivaltaa. (Rikander & Sutela, 2020b.) Sen sijaan ampuma-asetta poliisi käyttää työtehtävillään ääniarvoin, sillä vuodessa Suomen poliisissa ammutaan keskimäärin yhteensä kymmenen laukausta (Rikander, 2017a).

Fyysisistä voimankäytön muodoista tavallisimmin käytössä ovat lievemmat keinot, kuten erilaiset kuljetusotteet (Rikander & Sutela, 2020b). Vuosina 2016–2017 raportoiduista voimankäyttötilanteista hieman yli puolet liittyi vastarinnan murtamiseen ja lähes viidennes kohdehenkilön kiinniottamiseen (Rikander, 2019a).

Tutkimusten mukaan poliisi turvautuu järkeimpiin voimakeinoihin mielenterveyteen ja itsetuhoisuuteen liittyvillä tehtävillä. Myös kohdehenkilön erityisen vaarallinen käytös, kuten terä- tai ampuma-aseen käyttö, on yhteydessä vahvempien voimakeinojen käyttämiseen. Huumeisiin liittyvillä tehtävillä puolestaan suomalaispoliisin voimankäyttö on tilastojen mukaan ollut kaikkein lievintä. On myös havaintoja siihen suuntaan, että kohtalaisen vaarallista vastarintaa, kuten puremista, lyömistä ja painimista, kohdatessaan poliisi on taipuvainen turvautumaan tehtävän tavoitteen ja oman turvallisuutensa näkökulmasta suhteettoman lieviin voimakeinoihin. (Rikander & Sutela, 2020b.)

Väkivallan kohtaaminen ja voimakeinojen käyttö ovat poliisille myös työturvallisuusriskejä. Poliisiin kohdistuva väkivalta on Suomessa lisääntynyt viime vuosina: se on jopa kaksinkertaistunut vuosituhannen alusta siten, että vuonna 2018 poliisiin kohdistettiin eriasteista väkivaltaa yhteensä 1 679 kertaa. (Rikander, 2019b.) Suomalaistutkimuksessa kaksi kolmesta kentällä työskentelevästä poliisista oli työssään kohdannut jonkinasteista väkivaltaa vähintään kerran kuukaudessa (Leino, 2013). Tyypillisimmillään poliisiin kohdistuva fyysinen väkivalta on potkimista ja lyömistä. Vain harvoin, noin viidessä prosentissa väkivaltatapauksista, kohdehenkilö käyttää teräasetta, ja vielä tätäkin harvemmin ampuma-asetta.

(Rikander & Sutela, 2020a.) Voimankäyttötilanteissa poliisin vammautuminen on hieman todennäköisempää kuin asiakkaan, mutta sekin harvinaista. Eriasteisia vammoja syntyy poliisille alle kuudessa prosentissa voimankäyttötilanteista. (Rikander & Sutela, 2020b.)

Kaikessa poliisityössä on taustalla lakien ja säännösten lisäksi myös poliisin etiikka. Erityisen tärkeäksi eettisten kysymysten puntarointi voi tulla voimankäyttötilanteissa, joissa saatetaan joutua puuttumaan yksilön perusoikeuksiin, esimerkiksi pidättämisen yhteydessä. Suomessa poliisiksi valmistuneet antavat poliisin eettisen valan. Sen tarkoituksena on korostaa poliisina toimimisen vastuullisuutta ja saada poliisikunta sisäistämään Suomen poliisilta odotetut arvot ja toimintatavat. Tuore poliisi lupautuu valan antaessaan parhaan kykynsä ja taitonsa mukaan käyttäytymään poliisin arvolle sopivalla tavalla, kunnioittamaan jokaisen ihmisarvoa ja oikeuksia sekä käyttämään poliisin valtuuksia lainsäätäjän tarkoittamalla tavalla. Lisäksi valan antaja sitoutuu noudattamaan esimiestensä käskyjä, olemaan valmis kohtaamaan poliisin ammattiin liittyvät vaarat sekä toimimaan avoimesti ja sovinnollisuutta edistäen. Valaan kuuluu myös sitoutuminen käyttäytymään rehdisti, auttavaisesti ja ammatillista yhteishenkeä vahvistaen sekä toimiminen oikeudenmukaisesti ja koko työyhteisön parhaaksi. (Polamk, 2021.) Käsitys poliisin toimien eettisyydestä ja oikeudenmukaisuudesta rakentaa kansalaisten silmissä luottamusta poliisiin. Siksi myös poliisin voimankäytön menetelmien ja toimien arvottaminen eettisestä ja oikeudenmukaisesta näkökulmasta vaikuttaa poliisia kohtaan tunnettuun luottamukseen, ja yleisön silmissä jopa yksi väärin suhteutettu teko saattaa tuoda tähän luottamukseen särön. (Rikander, 2019a.)

TILANNETIETOISUUS

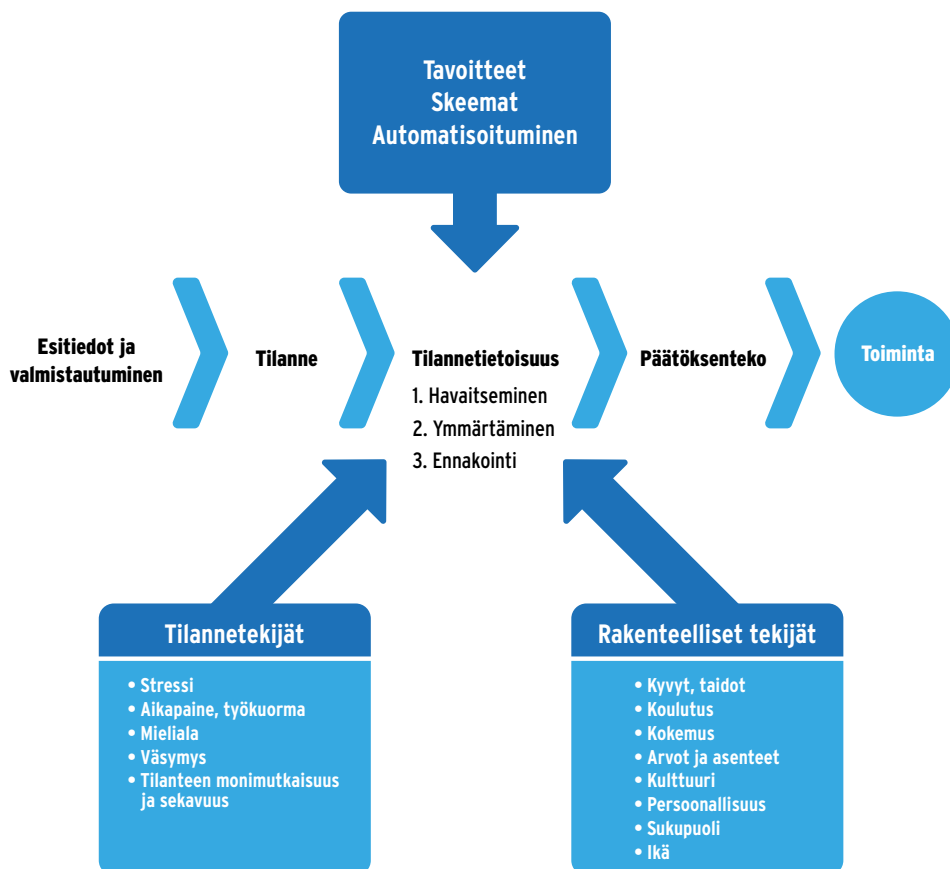
Tilannetietoisuus on perusedellytys turvalliselle ja laadukkaalle toiminnalle voimankäyttötilanteissa, sillä se edeltää päätöksentekoa ja toimintaa. Tilannetietoinen poliisi on perillä siitä, mitä hänen ympärillään juuri nyt tapahtuu. Hän on tietoinen siitä, mitä mahdollisuuksia hänellä on toimia päästäkseen tavoitteeseensa,

samaan aikaan kun hän ennakoi, mitä todennäköisimmin tulee tapahtumaan seuraavaksi.

Tilannetietoisuutta on käsitteenä ja teoriana kuvattu eri tavoin. Yhteistä niille on tilannetietoisuuden perustaminen ihmisen kognitiiviseen toimintaan: havaitsemiseen, tulkintoihin, mielikuviin, mentaalisiin malleihin, muistiin, ennakointiin ja suunnitteluun. (Stanton ym., 2001.) Yksinkertaisimmallaan tilannetietoisuus tarkoittaa sitä, että yksilö tietää mitä ympärillä tapahtuu ja pystyy ennakoimaan, miten tilanne tulee seuraavaksi muuttumaan (Koistinen, 2011).

Poliisityön psykologiassa on usein käytetty Mica Endsleyn (1995) luomaa mallia tilannetietoisuudesta. Sen mukaan tilannetietoisuus on ympäristön elementtien havaitsemista ajassa ja tilassa, havaintojen merkityksen ymmärtämistä ja suunnitelman tekemistä niiden perusteella lähitulevaisuuteen. Mallin mukaan tilannetietoisuus siis rakentuu kolmesta hierarkkisesta tasosta: havaitsemisesta, senhetkisen tilanteen ymmärtämisestä ja tulevan tilan ennakoinnista. Jos ympäröivä maailma ja käsillä oleva tilanne ovat jatkuvasti muuttoksessa, myös tilannetietoisuuden tulee päivittyä koko ajan uusilla havainnoilla, niistä tehdyillä tulkinnalla ja tulevaisuuden ennakoinnilla. Malli ottaa huomioon myös sen, miten sekä käsillä olevaan tehtävään että yksilöön liittyvät tekijät vaikuttavat tilannetietoisuuteen. Siksi tilannetietoisuutta voikin pitää henkilökohtaisena ja ainutkertaisena näkemyksenä tilanteesta, eikä sitä sellaisenaan voi jakaa muiden kanssa. (Endsley, 1995.)

Tilannetietoisuuden ensimmäinen taso tarkoittaa tilanteen ja tavoitteen kannalta relevanttien havaintojen tekemistä ympäristöstä. Poliisi, jonka tilannetietoisuus on tällä tasolla, on esimerkiksi tehnyt kuulohavaintoja suljetun oven takaa ja näköhavaintoja läsnäolijoista, mahdollisista vaarallisista esineistä, poistumisteistä ja kohdehenkilöiden liikkeistä. Havainnointia käsitellään yksityiskohtaisemmin myöhemmin tässä luvussa. Tilannetietoisuuden toinen taso, ymmärtäminen, perustuu tehtyjen havaintojen yhdistelyyn. Tilannetietoisuuden tällä tasolla henkilö vetää tiedonpalaset yhteen ja huomioi niiden merkityksellisyyden tavoitteilleen. Tällä tilannetietoisuuden tasolla oleva poliisi pystyy havaintojensa pohjalta luomaan ajantasaisen tilannekuvan ja ymmärtää muun muas-

KUVIO 2. Tilannetietoisuus. (Käytetty pohjana Endsley, 1995.)

sa senhetkisiä mahdollisia riskejä, työturvallisuusuhkia ja toimintamahdollisuuksia. Tilannetietoisuuden kolmas taso, ennakointi, rakentuu havaintojen ja tilanteen ymmärtämisen pohjalle. Tässä mielessä ennakointiin kykenevällä henkilöllä on kyky ymmärtää, mitä tilanteen edetessä saattaa tapahtua ainakin aivan välittömässä lähitulevaisuudessa. (Endsley, 1995.) Tilannetietoisuuden kolmannella tasolle oleva poliisi kykenee tekemiensä havaintojen ja luomansa tilannekuvan pohjalta ennakoimaan esimerkiksi kohdehenkilön mahdollisia toimia sekä tilanteen kehkeytymistä ja punnitsemaan omien toimintavaihtoehtojensa seurauksia.

Tilannetietoisuuden kolmen tason hierarkkisuus tarkoittaa sitä, ettei tasolta toiselle voi hypätä huomioimatta edellistä tasoa. Sekavaa ja hälyistä tilannetta ei voi ymmärtää jäsentyneesti, saati ennakoida sen kehittymistä, ellei ensin ole tehnyt riittävästi oleellisia havaintoja. Malli on kuitenkin yksinkertaistus, sillä nämä ihmisen kognitiiviset toiminnot tapahtuvat paljolti rinnakkain ja vuorovaiikutuksessa toistensa kanssa, eivät jäykästi vaihe vaiheelta. Samaan aikaan kun havainnoimme, myös jo ymmärrämme havaintojen merkitystä. Voisikin ajatella, että kolme tasoa – havainnointi, ymmärtäminen ja ennakointi – muodostavat pikemminkin jatkuvan ja dynaamisen kuin selkeästi peräkkäin etenevän prosessin, ja siksi tilannetietoisuus myös päivittyy ja kehittyy jatkuvasti (Nofi, 2000).

Lopulta tilannetietoisuuden muodostuttua voidaan tehdä päätös, jonka mukaan toimitaan. Tämä toiminta puolestaan vaikuttaa tapahtumien kulkuun ja muuttaa meneillään olevaa tilannetta, jolloin tilannetietoisuuden päivittäminen taas uusilla havainnoilla, tilanteen ymmärtämisellä ja ennakoinnilla jatkuu edelleen. Aikajana ensimmäisestä havainnosta tilannetietoisuuden muodostumisen kautta päätöksentekoon ja siitä toimintaan voi vaihdella suuresti: se voi olla kriittisessä tilanteessa vaikkapa sekunnin tai viisi sekuntia, mutta vähemmän akuutissa kohtaamisessa monin verroin pidempi.

Tilannetietoisuuteen vaikuttavat monet tekijät. Yksilön tilannetietoisuus on aina rajallinen, koska ihmisen tarkkaavaisuuden ja työmuistin kapasiteetit eivät ole rajattomia. Tilannetietoisuuden muodostumiseen vaikuttavat tekijät voidaan jakaa rakenteellisiin tekijöihin ja tilannetekijöihin (Nofi, 2000). Rakenteelliset tekijät liittyvät ihmisen ominaisuuksiin ja aiempiin kokemuksiin. Tällaisia

ovat esimerkiksi koulutus, työkokemus ja muut aiemmat elämänkokemukset, taidot, persoonallisuus, kulttuuritausta ja sukupuoli. Suomalaistutkimuksessa on esimerkiksi havaittu, että poliisiopiskelijan persoonallisuudella ja toimintatavoilla stressaavassa voimankäyttötilanteessa on selkeä yhteys (Huhta ym., 2021). Myös yksilön arvot voidaan nähdä rakenteellisena tekijänä. Rakenteellisista tekijöistä osaan on mahdollista enemmän tai vähemmän itse vaikuttaa esimerkiksi kouluttautumalla ja kokemusta kartuttamalla, kun taas toiset piirteet ovat omien vaikutusmahdollisuuksien ulottumattomissa (esim. ikä).

Tilannetekijöillä tarkoitetaan kuhunkin yksilölliseen tilanteeseen ja sen olosuhteisiin liittyviä asioita, jotka vaikuttavat ihmisen kykyyn ja tapaan havainnoida ja tulkita ympäristöään. Tällaisia ovat esimerkiksi yksilön senhetkinen mieliala, väsymys, aikapaine ja stressi. (Nofi, 2000.) Myös itse tilanteeseen liittyvät tekijät, kuten tapahtumien kaoottisuus ja sekavuus tai ympäristön hälyisyys ja valaistus, vaikuttavat tilannetietoisuuden muodostumiseen.

Näiden lisäksi yksilön tavoitteet ja odotukset vaikuttavat suuresti tilannetietoisuuteen, sillä ne suuntaavat tarkkaavaisuutta ja ohjaavat havainnointia ja tulkintaa. Myös säilömuistin eli pitkäkestoisen muistin sisällöt, varsinkin *skeemat* eli *mentaaliset mallit*, vaikuttavat tilannetietoisuuden muodostumiseen (Endsley, 1995). Skeema on ihmisen mielen sisäinen malli, kokemuksen perusteella kiteytynyt tietokokonaisuus jostakin seikasta, vaikkapa tyypillisestä kotihälytystehtävästä. Skeemat paikkaavat ihmisen tiedonkäsittelyn rajoituksia auttamalla tiedon integroinnissa, ymmärtämisessä ja ennustamisessa, jopa vaillinaisella tiedolla ja epävarmoissa olosuhteissa. Skeemat voivat edesauttaa nopean tilannekuvan muodostamista esimerkiksi suuntaamalla havainnointia juuri tämänkaltaisessa tilanteessa tyypillisesti keskeisiin elementteihin, kuten kotihälytystehtävällä asunnossa olijoihin. Toisaalta ne saattavat myös ohjata ajatuksia liikaa siten, että yksilöllisessä tilanteessa tusta skeemasta poikkeavat seikat jäävät huomaamatta.

Mitkä sitten ovat riskitekijöitä tilannetietoisuudelle? Tilannetietoisuutta heikentäviä tekijöitä ovat ainakin yksilön väsymystila, stressi ja ylikuormittuneisuus, joiden vaikutusta poliisin voimankäyttötilanteissa käsitellään laajemmin seuraavassa alalu-

vussa. Myös tilanteeseen nähden sopimattomat odotukset ja ennakko-oletukset voivat hidastaa tai vaikeuttaa tilannetietoisuuden syntymistä. (Nofi, 2000.) Esimerkiksi syystä tai toisesta saadut virheelliset esitiedot tehtävästä muokkaavat poliisin odotuksia huonosti tositilannetta vastaaviksi. Kun lähtötietoina on esimerkiksi kahden henkilön välinen käsirysy taksijonossa, mutta poliisiin paikalle saapuessa käynnissä onkin laajamittainen joukkotappelu, saattaa tämä odotusten ja todellisuuden välinen epäsuhta hidastaa tilannetietoisuuden saavuttamista. Havainnoinnin suuntaaminen tapahtumapaikalla, kokonaiskuvan hahmottaminen ja oikeiden toimintatapojen löytäminen on vaikeampaa, kun odotukset ovat ristiriidassa todellisuuden kanssa.

Lisäksi riskitekijöitä tilannetietoisuudelle voivat olla myös tiedostamattomat asenteet tai ajatusvääristymät (bias), joiden vaikutusta kuvataan tarkemmin havainnointia koskevassa alaluvussa. Myös liiallinen takertuminen tai keskittyminen tiettyihin asioihin, vaikkapa kohdehenkilön outoihin puheisiin, tilan havainnoinnin kustannuksella saattaa kaventaa huomiota. Tilannetekijöistä lisäksi tehtävän monitulkintaisuus, epärelevantin tiedon saaminen sekä häiriöt ja keskeytykset heikentävät tilannetietoisuuden syntymistä. (Nofi, 2000.) Esimerkiksi työtehtävällä ääniärsykkeet, kuten sivulisten huudot ja kommentit, saattavat kuormittaa poliisin työmuisia siinä määrin, että sillä on vaikutusta voimankäyttötilanteessa saavutettuun tilannetietoisuuteen ja päätöksentekoon (Kleider ym., 2010).

Vaikuttaa siltä, että tilannetietoisuutta heikentävistä tekijöistä onkin enemmän tutkimustietoa kuin sitä parantavista. Luonnollisesti tilannetietoisuuttaan ja kykyään tilannetietoisuuden saavuttamiseen voi parantaa kehittämällä niitä tekijöitä, joihin on mahdollista itse vaikuttaa: oman vireystilan eli psyykkisen ja fyysisen aktivaation säätelyn kehittäminen ja tarvittavan koulutuksen hankkiminen ovat kenties ensisijaisia keinoja. Näihin seikkoihin paneudutaan myöhemmin omassa alaluvussa.

Tilannetietoisuus-malli kuvaa havainnollisesti voimankäyttötehtävän vaatimuksia, mutta poliisin tarvitsemat kyvyt tai ominaisuudet voimankäyttötilanteissa eivät suinkaan rajoitu psykologian näkökulmasta vain mallissa kuvattuihin muutamiin keskeisiin

kognitiivisiin taitoihin eli havainnointiin, tulkintaan ja päätöksentekoon. Niiden lisäksi poliisi tarvitsee jatkuvasti työkaluikseen myös muunlaisia kykyjä. Esimerkiksi itsesäätelytaidot ovat tarpeen paineen, stressin ja mahdollisesti vaihtuvien tunnetilojen vallassa toimiessa. Myös vuorovaikutus- ja viestintätaitoja sekä sosiaalisia taitoja tarvitaan jatkuvasti vuorovaikutuksessa kohdehenkilöiden, sivullisten ja partiotoverien kanssa. Näiden lisäksi tärkeässä osassa ovat motoriset ja fyysiset taidot voimankäytön tekniikoiden ja välineiden hyödyntämiseen.

STRESSI JA TUNTEET POLIISIN VOIMANKÄYTÖSSÄ

Poliisityö on kiistatta stressaavaa, ja voimankäyttöön liittyvät tilanteet ovat usein erityisesti kuormitusta aiheuttavia tehtäviä. Voimankäytön psykologian kokonaisuudessa stressi ja sen vaikutukset ovat keskeinen huomioitava seikka.

Stressille on mahdoton antaa yksiselitteistä määritelmää. Yleisesti sitä pidetään automaattisena ja tahdosta riippumattomana reaktiona tilanteeseen, jossa ihminen havaitsee tai kokee jonkin uhkaavan häntä. Stressiä kuvataan myös tilanteena, jossa yksilöön kohdistuvat ulkoiset vaatimukset haastavat hänen käytössään olevat voimavarat. Stressi voidaan myös jakaa kielteiseen (distress) ja myönteiseen (eustress) riippuen siitä, missä määrin stressi koettelee yksilön sietokapasiteettia, ja koetaanko se kielteisenä ja kuormittavana tuntemuksena vai ei (Selye, 1956). Evoluution kannalta stressin perimmäinen tarkoitus on valmistaa kehoa ja mieltä toimimaan uhkaa vastaan ja varmistaa selviytyminen. Stressi on siis normaali ilmiö uhkaavaksi koetussa tilanteessa.

Stressitilanne voi olla lyhytkestoinen, mutta voidaan puhua myös pitkäkestoisesta kumuloituvasta eli kasautuvasta stressistä. Yksittäisissä voimankäyttötilanteissa syntyy akuutteja stressireaktioita, vaikka luonnollisesti niin työ- kuin yksityiselämästä kasautunut kuormitus vaikuttaa poliisin suoriutumiseen myös voimankäyttötehtävillä. Lisäksi stressillä voidaan katsoa olevan organisatorisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia. Vaikutukset ovat organisatorisia esimerkiksi silloin, kun stressireaktioiden aikaansaama käytös vai-

kuttaa työpaikan ilmapiiriin ja ihmissuhteisiin. Yhteiskunnallisia vaikutukset ovat esimerkiksi silloin, kun stressireaktio saa poliisissa aikaan negatiivisen asenteen asiakasta kohtaan, mikä heikentää asiakkaan luottamusta poliisiin. (Verhage, 2018.) Myös näillä on omat yhtymäkohtansa poliisin voimankäyttöön, mutta seuraavassa keskitytään tarkemmin akuutin stressin yksilöllisiin vaikutuksiin.

Stressi on psykofysiologista, mikä tarkoittaa sitä, että kehon ja mielen stressireaktiot ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Stressin yksilölliset vaikutukset ovat siis psyykkisiä ja fyysisiä, eikä niiden erottelu ole selkeää. Psyykkinen stressi tarkoittaa muun muassa pelon tunnetta ja huolta omasta suoriutumisesta ja oman heikon suoriutumisen seurauksista. Fyysiset vaikutukset puolestaan pitävät sisällään stressin kehossa aiheuttamat fysiologiset muutokset. (Cotterill, 2017.) Kehossa ja mielessä viriäviä stressireaktioita ja niiden merkitystä poliisin voimankäyttötehtävillä käsitellään tarkemmin edempänä.

Mikä sitten tekee voimankäyttötilanteista poliiseille niin erityisen stressaavia? Miksi ne ovat niin stressaavia siitakin huolimatta, että pohjalla on tarvittava koulutus, vyöllä laadukkaat voimankäyttövälineet, kenties vuosien kokemus mitä yllätyksellisimmistä kohtaamisista sekä intoa ja motivaatiota tehdä työssä parhaansa? Tutkimusten mukaan kaikista vakavinta akuuttia stressiä poliiseille aiheuttaa odottamattomien tilanteiden kohtaaminen (esim. Anshel ym., 1997). Voimankäyttöä sisältävillä tehtävillä poliisin stressitaso on tyypillisesti korkealla jo ennen varsinaista kohtaamista: saataessa tehtävä, oltaessa matkalla kohteeseen ja saavuttaessa paikalle. Akuutti stressipiikki myös nousee sitä korkeammaksi, mitä kiireellisempi tehtävä on luonteeltaan. Lisäksi tietoisuus siitä, että tehtävällä on odotettavissa aseistautunut kohdehenkilö, saa aikaan erityisen voimakkaan stressireaktioiden aktivoitumisen. (Baldwin ym., 2019.) Näiden piirteiden lisäksi poliisin stressitason tiedetään kipuavan työvuoron aikana korkealle myös silloin, kun tehtävillä vaaditaan fyysistä voimaa kuten voimankäytön tekniikoita, tai esimerkiksi silloin kun seuraavaksi on odotettavissa vaativa tehtävä ja kohteeseen ajetaan sireenit päällä ja valot vilkkuen (Anderson ym., 2002). Kokemus vakavasta uhasta ja yllätyksellisyyden elementti siis tekevät vaativista voimankäyttötilanteista poliisille erityisen

kuormittavia. Uhka ja yllätyksellisyys ovat myös elementtejä, jotka koulutuksesta ja kokemuksesta huolimatta saavat kehon ja mielen stressireaktiot automaattisesti viriämään.

Stressireaktioiden ja voimankäytön yhteyttä tarkasteltaessa on hyödyllistä muistaa, etteivät kehossa ja mielessä viriävät reaktiot rajoitu pelkästään tehtäväänsä suorittavaan poliisiin. Usein myös voimankäytön kohteena oleva henkilö kokee tilanteet erittäin kuormittavina. Tällöin poliisin kohdehenkilönkin havainnointiin, päätöksentekoon ja toimintaan vaikuttavat aivan samat stressin fysiologiset ja psykologiset tekijät. Näitä tekijöitä kuvataan tässä luvussa poliisin näkökulmasta, mutta samanlaisia kokemuksia voi siis olla kohdehenkilöllä, mikä asettaa lisähaasteen voimankäyttötilanteille.

Akuutti stressitila voi vaikuttaa poliisin suoriutumiseen tehtävillään monin tavoin. Vaikka stressireaktioista puhutaan usein negatiivisena ilmiönä, ne ovat myös hyödyllisiä toimintakyvyn turvaamiseksi vaativissa tilanteissa. Poliisille stressin kokeminen työtilanteissa, kuten fyysiseen voimankäyttöön liittyvissä ääritilanteissa, on väistämätöntä ja myös tarpeellista. (Koskelainen, 2016.)

Stressin ja suoritustason suhde ei ole lineaarinen. Tutkimusten perusteella tiedetään, että kohtuullisissa määrin stressi yleensä parantaa suoriutumista, kuten taitojen oppimista, muistamista ja tarkkaavuutta, mutta liiallisuuksiin mennessään sen vaikutukset kääntyvät negatiivisiksi. Akuutissa stressissä varsinkin vaativat kognitiiviset eli tiedolliset toiminnot, kuten työmuisti, sanallinen viestintä tai päätöksenteko, takeltelevat. (Sandi, 2013.) Esimerkiksi hetki sitten saatu ohjeistus saattaa unohtua tai selkeäksi tarkoitettu sanallinen käskytyks tulla ulos käsittämättömänä puhetulvana. Hyvin yksinkertaistaen voi todeta, että useimmissa tehtävissä pieni virittyneisyys tehostaa edesottamuksia, ja toisaalta, mitä kognitiivisesti vaativampi tehtävä, sitä haitallisempaa stressi on suoriutumiselle.

Poliisien vaativista tilanteista suoriutumista tarkasteltaessa on havaittu, että joskus kohonnut fysiologinen virittyminen stressaavissa tilanteissa parantaa tehtävistä suoriutumista (esim. Arble ym., 2019), toisinaan taas heikentää sitä (esim. Andersen & Gustafsberg,

2016; Verhage ym., 2018). Tämä poliisin ”suoriutuminen” voi tarkoittaa esimerkiksi kykyä kohdata ja käsitellä kriittisiä tilanteita, tilannetietoisuuden ylläpitoa, sanallista ja sanatonta viestintää, itsehillintää ja päätöksentekoa erilaisissa ympäristöissä (Arble ym., 2019).

Akuutit stressireaktiot saattavat vaihdella tilanteesta ja yksilöstä toiseen, mutta niiden olemassaolo ja vaikutus ovat vääjäämättömiä. Niitä ei voi toivoa tai työntää pois, eikä huomiotta jättäminen tee niitä olemattomiksi. Poliisin fyysiset ja psyykkiset stressireaktiot äärimmäisen vaativassa tilanteessa saattavat hämmentää tai pelästyttää itsessään, ellei niitä tunne, tai jos omat reaktiotavat ovat jääneet vieraiksi. Vaativassa tilanteessa saattaa syntyä uskomus, että on ”tulossa hulluksi” tai on siirtynyt johonkin täysin poliisin ammattiin kuulumattomaan tilaan, vaikka tosiasiallisesti kehossa ja mielessä olisi käynnissä selviytymiseen tähtäviä normaaleja reaktioita. Esimerkiksi ampuma-aseen käyttöä vaativassa tilanteessa voimakkaan stressin kapeuttaessa näkökenttää ja vääristäessä kuulohavaintoja ja muita aistihavaintoja saattaa ensimmäinen ajatus virheellisesti olla, että aistipuutokset liittyvät johonkin äkisti alkaneeseen sairauskohtaukseen. Siksi akuutin stressin vaikutuksiin tutustuminen yleisellä tasolla ja omakohtaisesti on tärkeää jo poliisikoulutuksen aikana.

Taistele tai pakene -reaktio on stressireaktioiden prototyyppi, jonka voivat laukaista monenlaiset uhkaaviksi koetut tilanteet tai kokemukset. Taistelemisen ja pakenemisen lisäksi kolmantena vaihtoehtona on lamaantuminen tai jähmettyminen, joka on ulospääsy niistä ääritilanteista, joissa taistelu ja pako eivät ole enää mahdollisia. Nämä reaktiot ovat akuutin stressin aiheuttamia, tarvittaessa salamannopeasti käynnistyviä, intensiivisiä käyttäytymisen ja fysiologian tasolla näkyviä reaktioita, jotka tähtäävät eloonjäämiseen uhkaavassa tilanteessa. Tämä evoluution myötä ihmiselle edelleen tyypillinen ja automaattisesti käynnistyvä stressivaste saa kehomme valmistautumaan joko taistelemiseen tai pakenemiseen, ääritilanteessa lamaantumaan. Taistele tai pakene -reaktio on primitiivinen suojelumekanismi, ja se rävähtää päälle automaattisesti, kun ihminen havaitsee uhan. Se on sekä kehossa koettavien muutosten, kuten hakkaavan sykkeen ja kasvaneiden voimien, että tunteiden,

kuten pelon, ahdistuksen ja vihan, aikaansaama myräkki. (Lovallo, 2016.) Käytännössä taistelureaktio saattaa näkyä vaikkapa vaaralliseen tilaan syöksymisenä työturvallisuutta uhmaten, pakenemisreaktio taas esimerkiksi reaktionomaisena kulman taakse piiloutumisenä ja näköyhteyden menettämisenä kohteeseen. Lamaantuminen puolestaan voi saada aikaan esimerkiksi kaiken toiminnan pysähtymisen. On hyvä huomata, että vaikka taistele tai pakene -reaktio alkaa puhtaasti fysiologisena, psykologiset prosessit, kuten uhkan havainnointi, ahdistuneisuus ja odotukset, saattavat kiihdyttää tai ylläpitää sitä tai toisaalta rajoittaa taistele tai pakene -reaktion syntymistä (Andersen & Gustafsberg, 2016).

Taistele-, pakene- tai lamaannu-reaktioiden lisäksi akuutteja kehon ja mielen stressireaktioita voidaan tarkastella yksityiskohtaisemmalla tasolla. Keho reagoi akuuttiin stressiin käynnistämällä monimutkaisen sarjan fysiologisia muutoksia. Muutoksista valtaosa on seurausta autonomisen hermoston ja niin sanotun stressiakselin eli hypotalamus-aivolisäke-lisämunuais-akselin (HPA-akseli) aktivaatiosta. Yksinkertaistettuna stressireaktioiden fysiologinen syntyminen on aivojen ja hormoneja tuottavien lisämunuaisten yhteistoimintaa.

Autonomisen eli tahdosta riippumattoman hermoston välittämät reaktiot stressaavassa tilanteessa alkavat lyhyellä viiveellä ja tyypillisesti myös loppuvat muutamissa minuuteissa. Ihmisen autonominen hermosto koostuu sympaattisesta ja parasympaattisesta hermostosta. Sympaattinen hermosto aktivoi ja valmistaa ihmistä taisteluun tai pakoon, siis uhan aktiiviseen torjuntaan. Parasympaattinen hermosto taas vastaa palautumisesta, mutta äärimmäisissä stressitilanteissa myös lamaantumisen. Molemmat järjestelmät ovat tarkoituksenmukaisia ja selviytymisen kannalta elintärkeitä. (Lovallo, 2016.) Seuraavassa taulukossa on esitetty yksinkertaistettu yleiskuvaus sympaattisen ja parasympaattisen hermoston kehossa aikaansaamista reaktioista.

Sympaattinen hermosto	Parasympaattinen hermosto
<ul style="list-style-type: none"> • Sydämen syke kiihtyy • Lihakset jännittyvät • Pupillit laajenevat • Hengitys tihenee • Sydämen, käsivarsien ja jalkojen verisuonet laajenevat; iho kalpenee • Syljen erityys vähenee: suu kuivuu • Ruoansulatus hidastuu • Taistelu tai pako -reaktio aktivoituu 	<ul style="list-style-type: none"> • Sydämen syke laskee • Pupillit supistuvat • Ihon pintaverisuonet laajenevat; iho punertuu • Lihakset rentoutuvat • Syljen erityys lisääntyy • Ruoansulatus aktivoituu • Palautuminen on mahdollista • Saa aikaan jähmettymis- ja alistumisreaktiot • Alentaa verenpainetta voimakkaasti ja saa aikaan pyörtyämisen

KUVIO 3. Sympaattisen ja parasympaattisen hermoston kehossa aikaansaamia reaktioita.

Kohtuullinen sympaattisen hermoston aktivoituminen edistää muun muassa valppauden ja keskittyneisyyden ylläpitoa ja havainnointia. Myös aistitoiminnot tehostuvat. Liiallisena aktivoituminen kuitenkin alkaa haitata kontrolloitua toimintaa.

Kiihtynyt sydämen syke on stressitilanteessa usein yksi selvimmän havaittavista sympaattisen hermoston aktivoitumisen merkeistä. Tutkimuksissa on havaittu, että poliiseilla syketaso on yhteydessä tilannetietoisuuden ylläpitoon ja tehtävistä suoriutumiseen (esim. Andersen & Gustafsberg, 2016). Optimaalisen suoriutumisen näkökulmasta on myös määritelty otollisimpia syketasoja. Kirjallisuudessa kutakuinkin 115–145/150 lyöntiä minuutissa on katsottu suotuisimmaksi syketasoksi tilannetietoisuuden ja suoriutumisen näkökulmasta erityisen vaativissa poliisin voimankäyttötilanteita vastaavissa tehtävissä. Tätä korkeammilla sykkeillä taitojen käyttö ja toiminta yleensä heikkenevät. Kun syke saavuttaa 170 lyöntiä minuutissa -tason tai tätäkin kiihtyneemmän tahdin, ovat havaintoväärismät, ”jäätymisen” ja muu tavoitteen kannalta toimimaton

käytös todennäköisempiä. Sykkeen kivutessa 200 lyöntiin minuutissa on uhkana jo tilannetietoisuuden menetyk kokonaan ja toiminnan lamaan tuminen. (Siddle, 1995.) Poliisiammattikorkeakoulun voimankäytön kouluttajat ovat kuitenkin työssään havainneet, että optimaalisimpaan suoritukseen sopivin syketaso on kirjallisuudessa kuvattua matalampi. Käytännön kokemukset ovat osoittaneet, että simulaatioharjoituksissa paras suoritus saavutetaan yleensä syketason ollessa 90–130, ja syketaajuuden noustessa 140:een alkavat virheet jo lisääntyä. Syke ei kuitenkaan yksin ja vain hetkellisesti tarkasteltuna ole täysin suoraviivainen poliisin toimintakyvyn enustaja stressitilanteessa. Pelkästään hetkellisellä maksimisykkeellä ei ole havaittu yhteyttä poliisin kokonaissuoriutumiseen pidempään jatkuneessa tilanteessa paineen alla (Arble ym., 2019).

Jos stressitekijä ei häviä välittömästi, aivot panevat alulle endokriinisen (umpieritteisen) vasteen, joka seuraa autonomisen hermoston aktivaatiota. Se alkaa HPA-akselin (hypotalamus-aivolisäke-lisämunuainen) kautta ja saa aikaan muun muassa stressihormonien erityksen. Stressitilanteissa, joissa aktiivinen toimiminen on tehokas ulospääsykeino, erittyy stressihormoni adrenaliinia ja noradrenaliinia. Ne tehostavat toimintakykyä lisäämällä virkeyttä ja tarkkaavaisuutta, mutta nostavat myös sykettä ja verenpainetta. Lisäksi kortisoli hormoni auttaa stressitilanteessa kehoa pysymään toimintakunnossa selviytymismahdollisuuksien parantamiseksi. Kortisolin säätelyjärjestelmä käynnistyy muutamassa minuutissa stressaavassa tilanteessa ja kortisolitaso palautuu normaaliksi tavallisesti pari tuntia stressireaktion jälkeen. (Lovallo, 2016.)

Kortisolitason nousun tiedetään kiistatta olevan yhteydessä stressiin, mutta sen rooli on monimutkainen ja siitä on hieman erisuuntaisia näkemyksiä. Tutkimuksissa on havaittu, että stressin aikaansaama kortisolitason nousu parantaa valppautta huomata uhkia ja saattaa poliiseilla parantaa päätöksentekoa aikapaineisessa, kriittisessä tilanteessa (esim. Akinola & Mendes, 2011). Toisaalta on havaintoja siihen suuntaan, että kortisolitason nousu muuttaa päätöksentekoa riskialttiimmaksi (esim. Putman ym., 2010). Näiden lisäksi poliisin suoriutumista tutkittaessa on huomattu sekin, että yksinään kortisolitason muutokset eivät olleet suuntaan tai toiseen yhteydessä kokonaissuoriutumiseen pidempään jatkuneen kriittisen tilanteen

aikana (Arble, 2019). Ainoastaan kortisolihormonin hetkellisistä pitoisuuksista, kuten muistakaan yksittäisistä stressin vaikutuksista, ei siis yksinään voi tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä.

Aivojen rakenteista stressivasteeseen vaikuttavat keskeisesti seuraavat kolme: etuaivokuori, manteliumake ja hippokampus. Nämä aivoalueet ovat kiinteästi yhteydessä esimerkiksi muistijalkien muodostumiseen ja tunnereaktioihin. Ensinnäkin etuaivokuorella on tärkeä rooli ihmisen korkeamman tason kognitiivisissa toiminoissa, kuten päätöksenteossa, työmuistissa, keskittymiskyvyssä, itsesäätelyssä ja oman toiminnan ohjaamisessa. Akuutissa stressitilassa näiden voimankäyttötilanteissakin tarvittavien kykyjen joustava ja sujuva toiminta heikkenee. Toiseksi akuutissa stressitilanteessa manteliumake aktivoituu, mikä johtaa pelon, ahdistuksen ja aggression tunteiden syntymiseen. Kolmanneksi stressi vaikuttaa kielteisesti hippokampukseen, joka vastaa varsinkin muistista ja oppimisesta. (McEwen ym., 2015.) Hyvin stressaantuneena siis esimerkiksi aiemmin opittujen tai kuultujen asioiden mieleen palauttaminen on vaikeampaa, elleivät opitut asiat ole jo täysin automatisoituneita.

Stressitila vaikuttaa myös motoriikkaan. Motoriset taidot voidaan jakaa karkeamotorisiin (esim. juokseminen, lyöminen, potkaiseminen) ja hienomotorisiin (esim. aseiden käsittely, lukon tii-rikoiminen) liikkeen suorittamiseen osallistuvien lihasten koon mukaisesti. Karkeasti voidaan todeta, että stressitilassa hienomotoriset kyvyt heikkenevät, kun taas karkeamotorisia liikkeitä vaativien toimien suorittaminen saattaa parantua (Grossman & Christensen, 2004). Hienomotoriikan heikentymisen stressitilanteessa myös poliisien työtehtävillä on arvioitu johtuvan sekä fysiologisista että psykologisista syistä. Ensinnäkin vaikutuksilla motoriikasta vastaaviin aivoalueisiin ja stressin muilla fysiologisilla muutoksilla on seurauksensa ihmisen motoriikkaan (Anderson ym., 2019). Toisaalta huomion kiinnittyessä uhkaan jää vähemmän huomiota käytettäväksi liikkumiseen, jolloin liikkeistä tulee vähemmän tarkkoja (Nieuwenhuys & Oudejans, 2011).

Taitomuisti eli proseduraalinen muisti huolehtii yksilön fyysisten ja motoristen taitojen muistamisesta. Monet taitomuistin tiedoista ovat automatisoituneita eikä niiden käyttö vaadi tietoista ponnis-

teltua (esim. polkupyörällä ajo, koulutetuilla poliiseilla voimankäyttövälineiden esiin ottaminen). Motorisista taidoista vastustuskykyisempiä stressin heikentävälle vaikutukselle vaikuttavat olevan tällaiset hyvin opitut, automatisoituneet liikekokonaisuudet (Arble, 2019). Taistele tai pakene -tilassa yksilö myös herkästi turvautuu näihin automatisoituneisiin, koulutuksen tai kokemuksen kautta hyvin opittuihin toimintoihin (Andersen & Gustafsberg, 2016). Siksi voimankäyttökoulutuksessa esimerkiksi ase- tai käsittelyn opetteluissa yhtenä tavoitteena onkin riittävien toistojen kautta synnyttää vahva taitomuistijälki oikeista toiminnoista. Kun eri välineitä hakee riittävän usein vyöltä, ne alkavat löytyä kuin itsestään, jolloin tähän taitoon on mahdollista luottaa stressaavimmillakin hetkellä.

Hienomotoriikan heikentyminen stressitilanteissa saattaa vaarantaa poliisin silmä-käsi -koordinaation toimivuuden ja tarkkuutta vaativat liikkeet, jotka ovat välttämättömiä esimerkiksi ase- tai muiden voimankäyttövälineiden turvallisessa käsittelyssä. Poliisien motorisia taitoja stressitilanteessa onkin kansainvälisesti tutkittu eniten juuri ampumista tarkastelemalla. Tutkimusten mukaan akuutti stressi vaikuttaa poliisien ampumataitoihin siten, että osumatarkkuus heikkenee ja reaktioaika lyhenee. Lisäksi stressitilassa poliisit ampuvat enemmän vääriä positiivisia laukauksia, eli enemmän laukauksia kohti aseistautumatonta kohdehenkilöä, tai muutoin tilanteissa, joissa aseiden käytön edellytyksiä ei ole (esim. Nieuwenhuys & Oudejans, 2010; Nieuwenhuys & Oudejans 2011; Nieuwenhuys ym., 2012; Nieuwenhuys ym., 2015). Stressitilalla on siis tutkimusten mukaan selkeitä negatiivisia vaikutuksia poliisin motoriikalle voimankäyttötilanteissa.

Psykologiset tekijät saattavat joko tehostaa tai heikentää stressin fysiologisten reaktioiden vaikutusta. Biopsykososiaalinen malli korostaa yksilön kognitiivista ja psykologista *arviota* ja *tulkintaa* käsillä olevasta uhasta. Tämä arvio saattaa synnyttää fysiologisia vasteita ja saada aikaan kokemuksen stressistä. Mikäli tilanne, vaikkapa voimankäyttöä vaativa kohtaaminen, tulkitaan haasteena ja omien kykyjen ja voimavarojen arvioidaan riittävän, stressitila pysyy maltillisempana. Jos taas tulkinta tilanteesta vastaa pikemminkin uhkaa ja tehtävän vaatimukset arvioidaan liiallisiksi omiin senhetkisiin resursseihin nähden, nousee stressitila

voimakkaammin. (Kelley ym., 2019.) Stressi ei siis ole yksinomaan fysiologiaa, sillä me ihmisinä annamme maailmalle ja sen ilmiöille, myös kehomme tuntemuksille, erilaisia tulkintoja, selityksiä ja merkityksiä. Psykologiset tekijät saattavat muutoinkin tehostaa tai heikentää stressin fysiologisten reaktioiden vaikutusta. Yleisesti voi todeta, että kun koemme menettävämme kontrollin tilanteesta, kääntyvät stressin vaikutukset yleensä negatiivisiksi. Esimerkiksi poliisin kokemus hallinnan ja luottamuksen tunne vaativassa tilanteessa voi edesauttaa sitä, etteivät sympaattisen hermoston aikaansaamat stressireaktiot nouse yhtä hallitsemattomiksi kuin tilanteessa, jossa kokemus omasta epävarmuudesta korostuu.

Varsinaisia akuutin stressin psyykkisiä vaikutuksia ovat muun muassa pelko ja muut negatiivisiksi mielletyt tunteet, jotka ovat väistämättä osa stressikokemusta myös poliisin voimankäyttötehtävillä. Voimankäyttötilanteiden tiedetään herättävän poliiseissa monenlaisia tunteita: ahdistusta, huolta (esim. Verhage, 2018), pelkoa, vihaa ja suuttumusta, mutta myös sääliä asiakasta kohtaan (esim. Rikander, 2019a). Pelon ja ahdistuksen tunteet ovat läheistä sukua stressille, ja arkikielessä näitä saatetaan toisinaan käyttää synonyymeinäkin. Myös huoliajatukset omasta suoriutumista ja sen seurauksista saattavat olla läsnä työssä. Luonnollisuudestaan ja inhimillisyydestään huolimatta nämä ajatukset ja tunteet saattavat viedä voimavaroja varsinaiseen tehtävään keskittymiseltä ja siten heikentää suoriutumista (Cotterill, 2017).

Akuutin stressin psykologisiksi vaikutuksiksi voidaan katsoa myös muutokset yksilön havainnoinnissa ja päätöksenteossa, joita käsitellään tarkemmin edempänä. Lisäksi poliiseilla akuuttien stressitilanteiden psykologisten vaikutusten on havaittu voivan näkyä myös pidemmällä aikavälillä esimerkiksi takaumina tai pelon ja syyllisyyden tunteina sekä painajaisina (Klinger, 2006). Näihin palataan työhyvinvointia käsittelevässä luvussa.

On mahdotonta tai ainakin varsin monimutkaista määritellä yksiselitteinen ideaali stressitaso tai fyysisen ja psyykkisen virittymisen tila voimankäyttötehtävälle. Ensinnäkin poliisin terveys, henkilökohtainen historia ja lähtötason stressi ennen tehtävää saattavat muokata juuri yksittäiseen tilanteeseen suotuisinta fyysisen ja psyykkisen virittymisen tasoa. Toiseksi tehtävien luonne voi

vaatia hyvin erilaista lähestymistä: psykofysiologiset vaatimukset esimerkiksi nopean reaktioajan toimintaan tai toisaalta rauhallisen ja vakuuttavan käskytyksen tueksi voivat olla hyvinkin kaukana toisistaan. (Arble, 2019.) Silti omiin stressireaktioihin tutustuminen ja stressin säätely on kiistatta todettu hyödylliseksi paitsi työturvallisuuden ja poliisin hyvinvoinnin, myös työn laadun kannalta.

NEUVOIN, KEHOTUKSIN JA KÄSKYIN - VUOROVAIKUTUS KONFLIKTITILANTEISSA

Poliisitoiminnan periaatteena on voimankäyttötilanteiden välttäminen ja suoriutuminen tehtäviltä neuvoin, kehotuksin ja käskyin. Tämä vaatii poliisilta hyviä vuorovaikutustaitoja ja niiden soveltamista vaativissakin tilanteissa. Asiakkaan näkökulmasta merkitystä on myös sillä, millaista poliisin vuorovaikutus on silloin, kun voimakeinoihin turvautuminen on välttämätöntä. Poliisin ja kansalaisen välisiä kohtaamisia voidaan tarkastella jopa siitä näkökulmasta, että ne kaikki ovat sosiaalista kanssakäymistä, joka joko eskaloituu kohti voimankäyttöä tai toisaalta vie pois päin tarpeesta käyttää voimaa (Wolfe ym., 2020).

Poliisin vuorovaikutustaitojen käyttö on olennaisessa osassa siinä, että haastavassa tai uhkaavassa asiakaskohtaamisessa voidaan välttää tilanteen eskaloituminen voimankäyttöä vaativaksi. Usein käytetään termiä *de-eskalaatio* kuvaamaan toimia, tekniikoita tai menetelmiä, joilla näistä haastavista tilanteista pyritään selviytymään ilman voimankäyttöä. De-eskalaation keinoin pyritään estämään, vähentämään ja käsittelemään asiakkaan konfliktiin liittyvää käytöstä, kuten sanallista ja fyysistä hyökkäävyyttä, aggressiota tai vastaavaa (Engel ym., 2020). Ei ole olemassa yhtä ainutta de-eskalaation menetelmää, vaan kansainvälisesti tunnetaan suuri joukko erityyppisiä malleja. Useisiin malleihin sisältyy aggression ehkäisyyn, hallintaan ja arviointiin liittyvien menetelmien lisäksi ammattilaisen tietämyksen kasvattaminen aggressiosta ja väkivaltaista ilmiönä sekä näiden riskitekijöistä. (Engel ym., 2020.)

Eräs tapa hahmottaa poliisin ja asiakkaan välisiä vuorovaikutustilanteita on tarkastella osapuolten tavoitteita. Asiakaskohtaamis-

sa poliisin tavoitteena on usein muiden päämäärien lisäksi pitää tilanteen kontrolli itsellään. Asiakkaan tavoitteet saattavat vaihdella paljonkin: tavoite saattaa olla jossain tilanteessa esimerkiksi lyhyt ja mukava sananvaihto tienposkessa, tai hyvin toisentyyppisellä kohtaamisella kiinnioton välttäminen tai jopa poliisin vahingoittaminen. Voidaan ajatella, että kumpikin osapuoli muuttuu turhautuneemmaksi, pakottavammaksi tai jopa aggressiivisemmaksi silloin, kun omaan tavoitteeseen pääsy vaikeutuu. Tämän ajatustavan mukaan voimakeinojen käyttäminen puolin ja toisin muuttuu todennäköisemmäksi, kun poliisin muilla tavoin ylläpitämä kontrolli murenee (esim. asiakas ei tottele käskyä) tai kun poliisi estää asiakasta pääsemästä omaan tavoitteeseensa (esim. estää poistumasta paikalta). Vuorovaikutustilannetta voi kuvata toimintojen ja reaktioiden ketjuna, joka joko vie kohti tarvetta käyttää voimakeinoja tai pois päin tästä tarpeesta. (Alpert & Dunham, 2004.)

Ei ole mahdollista luoda kaikenlaisiin haastaviin asiakaskohtaamisiin soveltuvaa de-eskalaation tai tilanteen rauhoittamisen mallia, sillä vuorovaikutustilanne on joka kerta uusi. Esimerkiksi poliisin ja asiakkaan suorituskyky, vireytyminen ja jaksamisen taso vaihtelevat, jolloin muutoin saman tyyppistenkin kohtaamistilanteiden välinen vaihtelu on suurta. Tästä huolimatta jotkin lähestymistavat ja vuorovaikutustilanteisiin vaikuttavat psykologiset mekanismit ovat tutustumisen arvoisia, sillä ne ovat usein jossain määrin sovellettavissa haastaviin asiakaskohtaamisiin myös poliisityössä.

Aktiivinen kuuntelu on tyypillisimpiä konfliktin rauhoittamiseen tai ehkäisyyn käytettyjä menetelmiä. Se on paitsi taktisen neuvottelun työkalu myös monenlaisiin haastaviin kohtaamisiin soveltuva lähestymistapa. Siinä kiinnitetään tietoa huomiota dialogiin ja tavoitellaan yhteistyötä, molemminpuolista vuorovaikutusta ja luottamusta. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi on päämääränä saada asiakkaalle aikaan tunne, että hänestä ollaan aidosti kiinnostuneita ja häneen sekä hänen asiaansa on aikaa keskittyä. Aktiivisessa kuuntelussa sanojen ja äänenpainojen lisäksi sanaton vuorovaikutus, kuten eleet, ilmeet ja asennot, ovat tärkeässä roolissa. (Miller, 2006.)

Konkreettisia aktiivisen kuuntelun menetelmiä on useita. *Tunteiden nimeäminen* saattaa rauhoittaa ja osoittaa ymmärrystä asiakas-

ta kohtaan. Kun puheen sisällön lisäksi huomioi sen, mitä tunnetta asiakas ilmaisee, voivat yhteistyön syntymisen edellytykset olla paremmat. (Miller, 2006.) Jos asiakas esimerkiksi aloittaa vuorovaikutustilanteen sättimällä poliisin tehostomuutta ja hitautta saapua paikalle, voi asiakkaan tunteen validointi eli oikeaksi vahvistaminen osoittaa, että poliisi välittää asiakkaan ilmaisemasta häädystä (esim. ”*Kuulostat vihaiselta*”). Varsinaiseen tehtävään pääsee usein luontevammin käsiksi, kun rauhallisesti vastaanottaa asiakkaan turhautumisen sen sijaan, että lähtisi esimerkiksi kiistelemään tai vakuuttelemaan vaikkapa sitä, kuinka monessa minuutissa ja kuinka vauhdikkaasti ajaen poliisi tosiasiaa paikalle saapui.

Aktiivisen kuuntelun menetelmänä *yhteenvedojen tekeminen* on omin sanoin tiivistettyä asiakkaan kertoman toistamista, mikä myös osoittaa kuuntelua ja ymmärrystä (esim. ”*Eli olet vihainen, koska et päässyt sisään baariin*”). Sama tavoite on *peilaamisella*, joka tässä yhteydessä tarkoittaa menetelmää, jossa kuuntelija toistaa kuulemastaan asian ytimen tai viimeiset sanat. *Minimaaliset rohkaisut* puolestaan ovat ilmauksia, jotka kannustavat asiakasta jatkamaan kertomista (esim. ”*Ok*”, ”*Ymmärrän*”). *Minä-viestien käyttämisen* tarkoitus taas on henkilökohtaisemman vaikutelman luominen tilanteessa (esim. ”*Kun huudat noin kovasti, minun on vaikea keskittyä auttamaan*”). Koska kysymykset ovat mahdollinen keino viedä vuorovaikutusta eteenpäin, käytetään *avoimia kysymyksiä* eli kysymyksiä, joihin vastaaminen edellyttää yhtä tai paria sanaa laajempaa kerrontaa (esim. ”*Kerro tarkemmin siitä, mitä ennen meidän tuloamme oikein tapahtui*”). Lisäksi aktiivisen kuuntelun menetelmiin kuuluvat *tehokkaat tauot*, eli hiljaisuuden käyttäminen tavalla, jolla voi pyrkiä tehostamaan sanomaansa. Tällä tarkoitetaan esimerkiksi hieman tavallista pidempiä taukoja puheessa alleviivaamaan juuri sanottua. (Miller, 2006.)

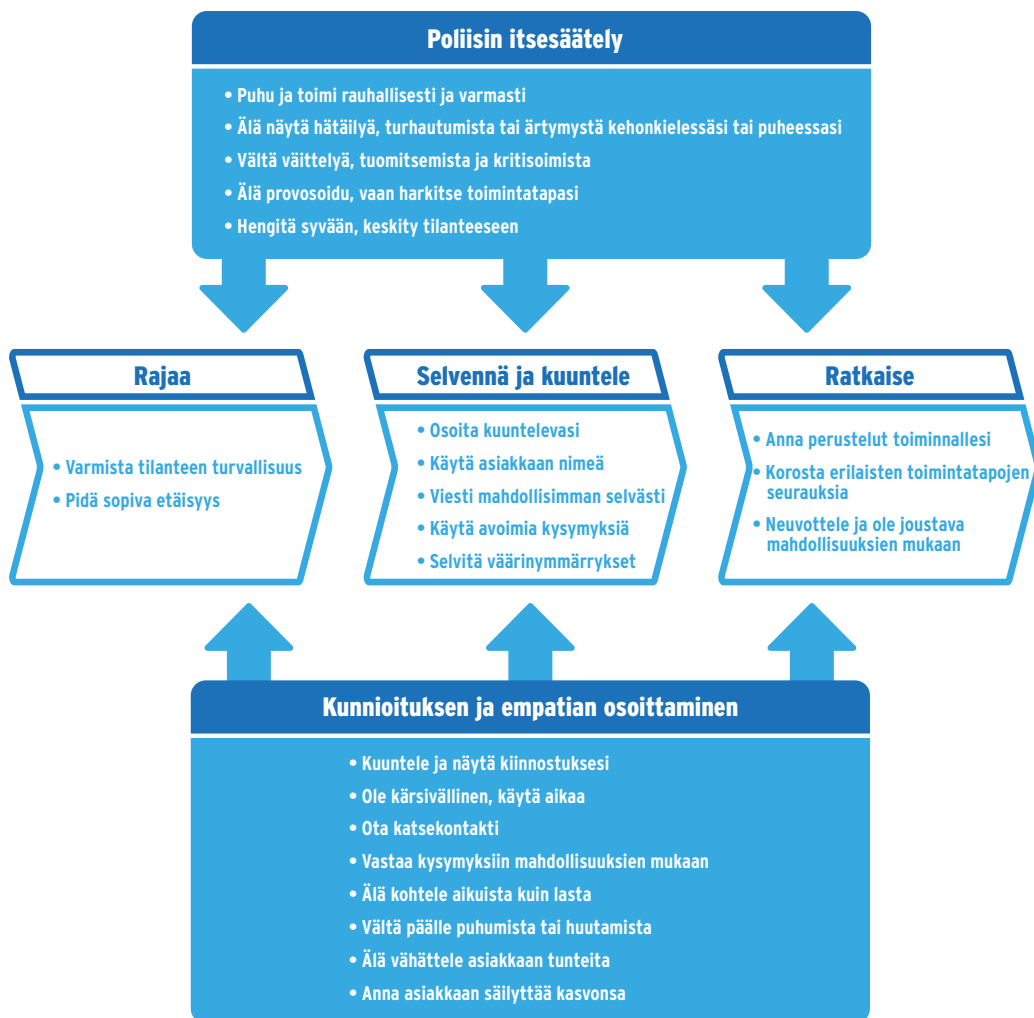
Puhumalla taivuttelu eli puhejudo on toinen tyypillinen menetelmä haastavien asiakkaiden kohtaamiseen. Tässä lähestymistavassa keskeistä on työntekijän rauhallisena pysyminen: loukkauksia ja mitätöintiä joutuu väistämättä kohtaamaan työtilanteissa, mutta pyrkimyksenä on provosoitumisen välttäminen ja harkittu reagointi. Rauhallisuuden säilyttäminen perustuu sen myöntämiseen, että loukatuksi tuleminen kanssa voi elää, ja hetkessä mie-

leen tulevan reaktion sijaan harkinta yleensä vie vuorovaikutusta paremmin tavoitteen suuntaan. Tässä apuna voivat olla esimerkiksi valmiiksi opetellut taktiset ilmaukset hankalien tilanteiden varalle, kuten ”Kyllä, ymmärrän näkökulmasi, ja sen lisäksi...”. (Rantaeskola ym., 2014; Thompson & Jenkins, 1993.)

Toinen puhejudon peruseriaate on empatian osoittaminen. Empatia on kykyä nähdä tilanne toisen kannalta ja myös ilmaista se. Empatian osoittaminen ei edellytä henkilön tekojen hyväksymistä tai edes erityisesti tästä pitämistä, vaan esimerkiksi aktiivisen kuuntelun keinoja ja kunnioitusta välittäviä sanavalintoja. Puhejudon lähestymistavalla tähdätäänkin siihen, että tuetaan asiakkaan itsetuntoa eikä aseteta häntä kasvojen menettämisen vaaraan. Näiden peruseriaatteiden lisäksi puhejudossa voidaan käyttää kaikkia aktiivisen vuorovaikutuksen keinoja. Esimerkiksi lyhyen yhteenvedon tekeminen kiihtyneestä puhetulvasta voi auttaa poliisia ohjaamaan keskustelua haluttuun suuntaan. Puhejudon perimmäinen tarkoitus on vuorovaikutuksen keinoin saada asiakas taipumaan poliisin tahtoon siten, että hän kokee säilyttävänsä oman arvonsa. (Rantaeskola ym., 2014; Thompson & Jenkins, 1993.)

Myös terveydenhuollossa, esimerkiksi psykiatrisissa sairauksissa, käytetään de-eskalaatiomenetelmiä. Eräs havainnollinen ja Suomessakin käytetty malli on Safewards, jonka puheella rauhoittamisen menetelmä sopii myös muille ammattiryhmille, jotka kohtaavat vaativia tai uhkaavia asiakkaita. Mallin perustana on se, että ammattilainen kykenee ohjaamaan omaa toimintaansa eli muun muassa pysyttelemään rauhallisena ja välttämään oman turhautumisen näkymistä asiakkaalle. Toinen peruseriaate on kunnioituksen ja empatian osoittaminen asiakkaalle niin sanoin kuin teoin. Näiden lisäksi malli antaa välineitä vaativan tilanteen rajaamiseen, selkiyttämiseen sekä ratkaisemiseen muun muassa tietyillä vuorovaikutustavoilla. (Bowers, 2014.)

Näistä lähestymistavoista ja laajemminkin konfliktitilanteiden vuorovaikutukseen liittyvästä kirjallisuudesta voidaan vetää yhteen, että erityistä huomiota tulee kiinnittää poliisin itsesääteilyyn, kunnioituksen ja empatian osoittamiseen asiakkaalle sekä tiettyihin vuorovaikutuskeinoihin.

KUVIO 4. Vuorovaikutus haastavassa tilanteessa poliisin ja asiakkaan kohtaamisessa (mukailtu lähteestä Bowers, 2014).

Erinomaisistakaan vuorovaikutustaidoista ja -tekniikoista huolimatta kaikkea voimankäyttöä ei poliisityössä ole mahdollista välttää. On tilanteita, joissa poliisin on toimittava välittömästi käyttämällä voimakeinoja taatakseen oma tai muiden turvallisuus. On myös tilanteita, joissa vuorovaikutuskeinot, de-eskalaation menetelmät sekä neuvot, kehotukset ja käskyt eivät tuota toivottua tulosta parhaasta mahdollisesta yrityksestä huolimatta. Kuten aiemmin on todettu, asiakkaan näkökulmasta on kuitenkin merkitystä myös sillä, millaista poliisin vuorovaikutus on voimakeinojen käytön aikana ja sen jälkeen.

Voimankäytön kohteena oleva asiakas kokee herkästi menettävänsä kontrollin tilanteessa, mikä puolestaan on omiaan herättämään hänessä taistele tai pakene -reaktion. Tällöin stressireaktiot saattavat entisestään kapeuttaa asiakkaan kykyä havainnointiin, päätöksentekoon ja esimerkiksi ohjeiden noudattamiseen.

Silloin kun voimakeinojen käytön yhteydessä vain on mahdollista, voi tilanteen ennakoitavuuden lisääminen asiakkaan näkökulmasta helpottaa tilannetta. Haastavan asiakkaan kanssa toimittaessa sen selostaminen, mitä kulloinkin tapahtuu, mitä poliisi tekee ja mihin fyysisesti koskettaa tai tarttuu, voi tehdä tilanteesta asiakkaalle siedettävämmän. Asiakkaan parempaa kokemusta tilanteesta voi edesauttaa olemalla mahdollisimman selkeä ja vahvistamalla asiakkaan tunnetta siitä, että hän tietää, mitä seuraavaksi tapahtuu ja mitä häneltä odotetaan. Lisäksi aiemmin tässä alaluvussa kuvattuja toimivia vuorovaikutuksen tapoja on mahdollista käyttää myös tilanteissa, joissa voimankäyttö on jo ohi, esimerkiksi kiinniotto tehty ja kohdehenkilö on poliisin kuljetettavana.

Varsinkin nuorille, mielenterveyden häiriöistä kärsiville, itsetuhoisille ja muille haavoittuvassa asemassa oleville henkilöille, mutta myös kenelle tahansa aikuiselle poliisin voimankäytön kohteeksi joutuminen saattaa olla jopa traumatisoiva kokemus, jolla on pitkäaikaisia vaikutuksia mielenterveydelle (ks. Meade ym., 2017). Näin on siitakin huolimatta, että voimankäyttö johtuisi kohdehenkilön omasta vaarallisesta toiminnasta ja olisi oikeutettua ja asiallisesti toteutettua. Poliisin vuorovaikutuksen ja kohtaamisen taidot voimankäytön yhteydessä voivat tehdä näistä kaikille osapuolille haastavista tilanteista asiakkaalle kestettävämpiä ja ymmärrettävämpiä. Ymmär-

rettäväksi ja kunnioittavaksi koettu kohtaaminen, silloinkin kun voimakeinoja käytetään tai on käytetty, saattaa edesauttaa asiakkaan psyykkistä hyvinvointia ja myöhempää suhtautumista poliisiin.

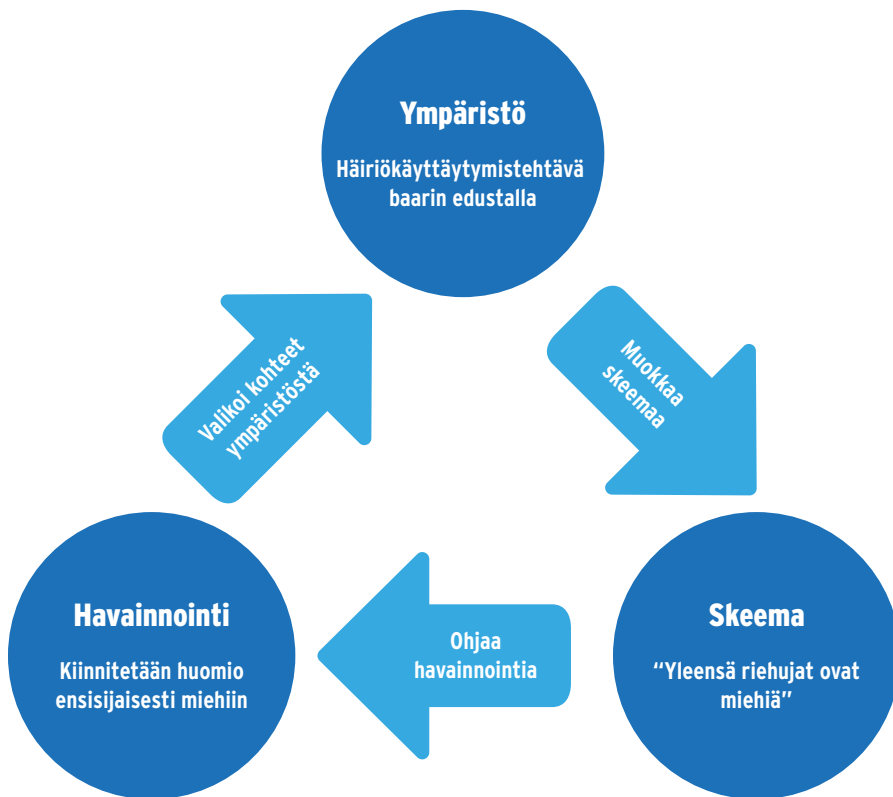
HAVAINNOINTI JA HAVAINTOVÄÄRISTYMÄT VOIMANKÄYTTÖTILANTEISSA

Paikkansapitävien ja tilanteen kannalta oleellisten havaintojen tekeminen on poliisitehtävillä useimmiten edellytys turvalliselle työskentelylle ja tavoitteeseen pääsemiselle. Havainnointi on ensimmäinen vaatimus tilannetietoisuuden saavuttamiselle, ja siksi inhimillisen tiedonkäsittelyn sekä havainnoinnin peruseräpäätösten ymmärtämisestä on hyötyä poliisityössä.

Havaitseminen ja tarkkaavaisuus ovat kietoutuneet erittäin läheisesti yhteen. Yksinkertaistaen voidaan todeta, että ihminen havainnoi vain niitä seikkoja, joihin hänen tarkkaavaisuutensa on suuntautunut. Tarkkaavaisuuden suuntaa ohjaavat esimerkiksi muistitiedot, tunteet ja jopa liiketoiminnot. Ihmisen havainnoinnissa näköaisti dominoi. Havainnoinnin suuntaaminen eli sen tietäminen, mihin ja milloin katsoa, onkin suoriutumisen kannalta tärkeää, kun hälyisessä ympäristössä on valtavasti kaikenlaista tehtävän kannalta oleellista ja toisaalta tarpeetonta. (Cotterill, 2017.)

Usein havainnointi esitetään kehämäisenä kuvaamaan sitä, miten jatkuvasti eri aistien kautta saatu havaintotieto ja muistiin tallennetut tiedot ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Ensinnäkin skeemat eli mentaaliset mallit luovat odotuksia. Skeema saattaa olla muodostunut vaikkapa siitä, millainen on tyypillinen häiriökäyttäytymiseen liittyvä tehtävä (esim. ”yleensä riehujana on mies”). Nämä skeeman luomat odotukset taas vaikuttavat huomion kohdistamiseen, havaintoihin ja toimintaan uudessa tilanteessa (esim. kiinnitetään sekavassa etsintätilanteessa huomio ensisijaisesti miehiin). Havaintojen kautta saatu uusi tieto edelleen muokkaa skeemoja vastaamaan tarkemmin todellisuutta. (Paavilainen, 2020.) Tiedon ja kokemuksen karttuessa tietämyksensä hälytystehtäviltä skeemat kehittyvät jatkuvasti vastaamaan sekä tyypillisiä tilanteita että niiden monimuotoisuutta. Tämä saattaa mahdollistaa

jatkossa tilanteiden paremman ennakkoinnin ja huomion suuntaamisen tehtävän kannalta tärkeisiin seikkoihin. Toisaalta todellisuutta vastaamattomat skeemat voivat heikentää havainnointia, jos ne suuntaavat huomiota juuri yksilöllisen tilanteen kannalta epäolennaisiin seikkoihin.

KUVIO 5. Esimerkki havainnoinnin kehästä.

Havaitseminen ja havainnointi ovat ensimmäisen tason tilannetietoisuutta. Siksi myös havaitsemiseen vaikuttavat edellä kuvattujen lisäksi samat yksilön sisäiset ja ulkoiset tekijät kuin tilannetietoisuuteen kokonaisuudessaankin. Esimerkiksi vahvasti tunteita herättävissä ja stressaavissa tilanteissa ihminen käsittelee informaatiota eri tavoin kuin rauhallisina hetkinä. Ihmisen tarkkaavaisuus on vinoutunut poimimaan ympäristöstään tunnepitoista – joko miellyttävää tai epämiellyttävää – tietoa neutraalien kohteiden kustannuksella (Nummenmaa, 2010). Siksi esimerkiksi pelottavat tai kiihdyttävät kohteet kaappaavat huomion tehokkaasti ja automaattisesti puoleensa.

Myös asenteet ja ennakkoluulot vaikuttavat havainnointiin ja sitä kautta päätöksentekoon ja toimintaan. Poliisien tiedostamattomien asenteiden vaikutusta havainnointiin on tutkittu vuosikymmeniä. Niin kutsuttu *racial bias* -ilmiö eli etnisiin vähemmistöryhmiin liittyvän kielteisen (tiedostamattoman) asenteen vaikutus havainnointiin ja toimintaan on tullut esiin lukuisissa yhdysvaltalaisutkimuksissa. Laboratorio-oloissa tehdyissä koeasetelmissa on havaittu, että poliisien liipaisinsormi on herkemässä ja he ovat alttiimpia ampumaan mustaa henkilöä kuin valkoista henkilöä muutoin identtisissä olosuhteissa (esim. Correll ym., 2014; Mekawi & Bresin, 2015). Käytännössä musta henkilö siis havaitaan herkemmin ja nopeammin uhkaavaksi kuin valkoinen pelkästään ihonvärin vuoksi. Ilmiö ei ole välttämättä yksittäisen poliisin kohdalla tahallinen eikä epäpätevyyyden tai huonon motivaation osoitus. *Racial bias* on pikemminkin osoitus siitä, miten tiedostamattomat ennakoasenteet vaikuttavat toimintaamme, ja tämä toki saattaa heijastella yhteiskunnallisia negatiivisia asenteita tiettyjä vähemmistöryhmiä kohtaan.

Tiedostettujen ja tiedostamattomien asenteiden vaikutus havainnointiin ei rajoitu pelkästään vaativiin voimankäyttötehtäviin, vaan saattaa olla läsnä kaikenlaisissa poliisin ja asiakkaan välisissä vuorovaikutustilanteissa. Laajemmin tiedetään, että kohdattaessa stigmatisoituihin eli ei-toivotulla tavalla sosiaalisesti leimattuihin ihmisryhmiin kuuluvia yksilöitä tulkitaan herkemmin uhkaavuuksi kuin valtaväestöön kuuluvia kohdattaessa (esim. Blascovich ym., 2001). Tiedostamattomana ilmiö voi poliisityössä näkyä esimer-

kiksi kohtaamisen tai puhutuksen tavassa. Tätä haitallista, mutta tiedonkäsittelyn näkökulmasta varsin inhimillistä ilmiötä voidaan todennäköisesti vähentää ainakin edesauttamalla poliisin kohtauksia vähemmistöihin kuuluvien ihmisten kanssa neutraaleissa ja positiivisissa tilanteissa sekä välittämällä asiallista tietoa vähemmistöryhmistä (Kelley ym., 2019).

Stressin aikaansaama havaintovääristymä tarkoittaa ilmiötä, jossa äärimmäisen stressin alaisena yksilön ympäristöstään tekemät havainnot eivät vastaa havaintoja, jotka hän tavallisesti samoista tapahtumista ja tilanteesta tekisi (Hancock & Weaver, 2005). Myös päihtymys- tai jotkin sairaustilat saattavat synnyttää erityyppisiä aisti- ja havaintovääristymiä, mutta stressin aikaansaamina niitä voidaan pitää ihmisen normaalina psyykkisenä toimintana. Stressin aiheuttamissa havaintovääristymissä vaikuttavat taustalla sekä psykologiset syyt, kuten keskittymiseen ja huomion suuntaamiseen liittyvät tekijät, että voimakkaat fysiologiset selittäjät, kuten stressireaktion aikaansaamat muutokset aistielimissä (Grossman & Christensen, 2004). Havaintovääristymät vaikuttavat poliisin kykyyn havaita mahdollisia uhkia välittömässä ympäristössään, ja yhdistettynä hidastuneeseen reaktioaikaan ne saattavat suoraan vaikuttaa poliisin ja muiden läsnäolijoiden turvallisuuteen (Andersen & Gustafsborg, 2016).

Tutkimuksissa on havaittu suuri joukko erilaisia havaintovääristymiä, joita poliisit kokevat erittäin vaativissa voimankäyttötilanteissa (esim. Novy, 2012; Klinger & Brunson, 2009; Artwohl, 2002). Aseenkäyttötilanteissa mukana olleista poliiseista valtaosan tiedetään kokevan vääristymiä havainnoinnissaan. Näissä erityisen vaativissa työtehtävissä havaintovääristymien esiintyminen poliiseilla vaihtelee kansainvälisten tutkimusten mukaan noin 40–95 prosentin välillä. (Novy, 2012.) Yhdysvaltalaiskatsauksen mukaan useimmiten poliisi kokee vähintään kaksi erilaista havaintovääristymää ampuma-aseen käyttöä vaativassa tilanteessa. On myös tavallista, että poliisin havainnot muuttuvat merkittävästi tilanteen edetessä, vaikka havaintojen kohde ei muuttuisikaan. Vääristymät saattavatkin liittyä aikaan ennen liipaisimen painamista, ampumishetkeen tai sen jälkeisiin havaintoihin. (Klinger & Brunson, 2009.)

Poliisityön vaativissa tilanteissa esiintyvät havaintovääritymät voidaan jakaa aisti- ja muistivääritymiin, vääristymiin ajan hahmottamisessa sekä dissosiaatioon.

Tavallisimpia havaintovääritymiä ovat *aistivääritymät* näkö- ja kuuloaistin alueella. Näköaistin vääristymistä yleisimmin esiintyvä on putkinäkö. (Novy, 2012.) Siinä huomio keskittyy tarkasti pienen alueeseen, usein uhkaavimpaan elementtiin, jolloin muun ympäristön tapahtumat jäävät tarkemmin tai kokonaan huomiotta. Äärimmäiseen stressitilaan liittyy fysiologisia muutoksia muun muassa silmän lihasten verenkierrossa ja linssissä, mikä aiheuttaa syvyyden hahmottamisen heikentymistä, näkökentän kapeutumista ja toisaalta näön tarkentumista uhkaan (Olson, 1998). Usein puhutaan asefokuksesta, sillä asean tiedetään yksittäisenä elementtinä vetävän huomion magneetin lailla puoleensa (esim. Kramer ym., 1990). Käytännössä poliisilta saattavat jäädä huomaamatta samassa tilassa olevat muut henkilöt tai vaikka lattialla lojuva ase, kun tunnelin päässä näkökenttään piirtyvät tarkasti vain kohdehenkilön kasvot tai asetta pitelevä käsi. Varsin yleinen näkövääristymä putkinäön lisäksi onkin taipumus havaita jotkin yksityiskohdat poikkeuksellisen tarkasti, osin juuri siksi, että kaikki muu ympärillä jää kokonaan tai lähes kokonaan huomiotta (Klinger & Brunson, 2009).

Poliisin voimankäyttötilanteissa yleisimmin raportoitu kuuloaistin vääristymä on kuuloaistin heikentyminen (Novy, 2012). Käytännössä se tarkoittaa, että jotkin tai kaikki ympäristön äänet havaitaan todellisuutta hiljaisempina, vaimentuneina tai ikään kuin kaukaisina. Voi olla, että partiotoverin sanat jäävät kuulematta ja sivullisen huudot kokonaan huomiotta. Jopa kohdehenkilön esittämät uhkaukset voivat jäädä tavoittamatta poliisin, jonka huomio on täysin keskittynyt visuaalisiin havaintoihin ja toimintaan. On myös tutkimustietoa siitä, että esimerkiksi laukaistuaan aseensa poliisi ei muista kuulleensa lainkaan siitä lähtevää ääntä (Rivard ym., 2002). Toisaalta tiedetään, että poliisin kuuloaisti voi vaativissa voimankäyttötilanteissa vääristyä myös siten, että jotkin äänet havaitaan todellista voimakkaampina tai kuuloaisti tuntuu tarkentuneen (Rivard ym., 2002; Honig ym., 1998). Vaikka näkö- ja kuulovääritymien tiedetään olevan äärimmäisessä stressitilanteessa tavallisia,

voi vääristymiä esiintyä kaikkien muidenkin aistien alueella. Voimankäyttötilanteissa saattaa näin esiintyä myös tunto- tai hajuaistin vääristymiä, vaikkapa jalkojen alle tallautuvien esineiden tai kuvottavan hajun täydellisenä huomiotta jättämisenä.

Muistivääristymät tarkoittavat tässä yhteydessä voimankäyttötilanteen stressin aikaansaamia vääristymiä muistiin painamisessa. Traumaattisen tai äärimmäisen stressaavan tapahtuman kokeminen voi vaikuttaa muistin toimintaan muun muassa siten, että muistosta puuttuu olennaisia osia, keskeisiä tapahtumia ei pystytä palauttamaan mieleen lainkaan tai esimerkiksi tilanteessa koetun putkinäön vuoksi muita ympäristön elementtejä ei ole painettu muistiin. Usein traumamuistoja kuvataankin sirpalemaisina. Käytännössä muistivääristymien tiedetään näkyvän poliisin voimankäyttötilanteissa siten, että osa tapahtumista saatetaan unohtaa kokonaan (esim. Rivard ym., 2009; Artwohl, 2002; Honig & Roland, 1998), osa tapahtumista muistetaan väärin tai jälkikäteen muistetaan asioita, joita ei tosiasiallisesti tapahtunut lainkaan (Artwohl, 2002). Tutkimustietoa on siitäkkin, että on mahdollista jopa käyttää asetta työtehtävissä siten, ettei sitä muista jälkikäteen (Artwohl, 2003).

Muistitutkimus on osoittanut, että ihmisen muisti on tyypillisesti valikoiva ja muokkautuva ilman äärimmäistä stressiäkin. Lisäksi yksilön subjektiivinen luottamus omiin muistikuviinsa tai hänen kertomuksensa selkeys eivät välttämättä ole yhteydessä muistikuvien tosiasialliseen tarkkuuteen kuin löyhästi. (esim. Loftus & Hoffman, 1989.) Muistivääristymät ja muut automaattiset reaktiot stressiin saattavat hyvinkin johtaa siihen, ettei vaativan voimankäyttötilanteen jälkeen muista kaikkea tapahtunutta, vaikka oma toiminta olisi havaintoihin ja tehtävän luonteeseen nähden ollut täysin tarkoituksenmukaista.

Vääristymät ajan hahmottamisessa ovat myös varsin yleisiä vaativissa voimankäyttötilanteissa – selvästi tavallisinta on kokea ajan kuluvan ja ympäristön tapahtumien etenevän normaalia hitaammin, ikään kuin hidastetussa videossa (Novy, 2012). On arveltu, että joskus yksilöllinen kokemus hetkellisestä lamaantumisesta tai jäätymisestä selittyisikin tällä aikavääristymällä: joissain tilanteissa ulkoisesti havaitussa toiminnassa ei ole viivettä, vaikka se kokijasta

Aistivääristymät

- Näkövääristymät
 - Putkinäkö
 - Yksityiskohtien poikkeuksellisen tarkka havainnointi
- Kuulovääristymät
 - Heikentynyt äänten havainnointi
 - Tarkentunut äänten havainnointi
- Tunto- ja hajuvääristymät

Muistivääristymät

- Tapahtumien unohtaminen osittain tai kokonaan
- Tapahtumien muistaminen virheellisesti

Vääristymät ajan hahmottamisessa

- Kokemus ajan kulun hidastumisesta
- Kokemus ajan kulun nopeutumisesta

Dissosiaatio

- Tietoisuuden väheneminen ympäristöstä
- Irrallisuuden tai lamaantuneisuuden kokemus
- Häiritsevät, tunkeutuvat ajatukset
- Derealisaatio
- Depersonalisaatio

KUVIO 6. Stressin mahdollisesti aikaansaamat havaintovääristymät voimankäyttötilanteissa.

siltä tuntuukin (Artwohl, 2002). Toisaalta kokemus ajan kulun nopeutumisesta ei myöskään ole tavaton havaintovääritymä (Novy, 2012).

Myös kokemusta *dissosiaatiosta* on kuvattu poliisin voimankäyttötilanteiden yhteydessä. Akuutin dissosiaation voidaan määritellä olevan henkeä uhkaavasta traumaattisesta tapahtumasta johtuva äkillinen, ohimenevä muutos havainnoinnissa, muistissa tai identiteetissä (Rivard ym., 2002). Tämän määritelmän perusteella myös kaikki edellä kuvatut havaintovääritymät olisi mahdollista laskea tähän dissosiaatiokategoriaan, mutta niiden lisäksi on voimankäyttötilanteiden tutkimuksessa todettu muunkin tyyppisiä dissosiaatiokokemuksia. Poliisit ovat kansainvälisten tutkimusten mukaan raportoineet aseenkäyttötilanteessa kokeneensa muun muassa ympäristöä koskevan tietoisuuden vähenemisestä, jonkinlaista irrallisuuden tai lamaantuneisuuden kokemuksesta, derealisaatiota ja depersonalisaatiota (Rivard ym., 2002). Derealisaatio tarkoittaa ulkoisen maailman kokemista outona tai epätodellisena, kun taas depersonalisaatio tarkoittaa kokemusta siitä, että oma keho, persoonallisuus tai identiteetti on epätodellinen tai muuttunut niin, ettei se enää ole entisen kaltainen (Huttunen, 2018). Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi kokemusta siitä, kuin tarkkailisi itseään ja omaa toimintaansa kehonsa ulkopuolelta. Näiden lisäksi dissosiaatiokokemuksiksi voimankäyttötilanteissa voidaan laskea kokemus mieleen tunkeutuvista häiritsevistä ajatuksista, jotka eivät liity itse tilanteeseen tai sen taktiikkaan, vaan esimerkiksi omiin läheisiin (Artwohl, 2002).

Edellä kuvatut havaintovääritymät ovat tyyppillisiä paitsi poliisille vaativissa voimankäyttötilanteissa, myös kenelle tahansa ihmiselle äärimmäisen stressin, pelon tai uhan kokemuksen alaisena esimerkiksi onnettomuustilanteissa. Niitä esiintyy siis aivan tavallisilla poliiseilla, myös kokeneilla ja erityiskoulutetuilla, tilanteissa, joissa stressi kasvaa riittävän suureksi.

Tutkimustiedon valossa ei siis voi olettaa, että vaativassa voimankäyttötilanteessa ollut poliisi täysin objektiivisesti havaitsee, käsittelee ja jälkeinpäin muistaa tapahtumat. Jos voimankäyttötilannetta jälkeinpäin selvitellessä poliisin kertoma ja muiden läsnäolijoiden kertoma tai vaikkapa videotallenteelta nähty tapahtumien kulku eivät ole täysin sopusoinnussa keskenään, ei kyseessä välttämättä

ole poliisin pettänyt arvostelukyky tai kenenkään osapuolen tietoinen valehtelu. (Phillips, 2016.) Samat havaintovääristymät koskevat luonnollisesti tilanteen muitakin osapuolia kuin poliisia. Kuten silminnäkijätunnistamisen tutkimuksessa yleensäkin on havaittu (esim. Loftus & Hoffman, 1989), yksilön subjektiivinen kokemus muistikuvan elävyydestä ei aina korreloi muiston tarkkuuden kanssa. Kyseessä saattavat yksinkertaisesti olla inhimilliset tekijät, kuten havainto- ja muistivääristymät.

Vaikka stressin aikaansaamat havaintovääristymät ovat tavallinen ja peräti odotettu reaktio poliisilta vaativimmissa voimankäyttötilanteissa, ne luonnollisesti heikentävät havainnoinnin laatua, millä puolestaan on seurauksia havaintojen pohjalta tehtyihin päätöksiin ja toimintaan. Havaintovääristymien merkityksen ymmärtäminen on oleellista paitsi poliisikoulutuksessa myös voimankäyttötilanteiden myöhemmässä arvioimisessa ja tutkimisessa.

PÄÄTÖKSENTEKO VOIMANKÄYTTÖTILANTEISSA

Voimankäyttötilanteissa poliisin päätöksenteolla voi laajimmillaan olla kyse elämästä ja kuolemasta. Usein päätöksiä näissä tilanteissa tehdään kovassa aikapaineessa, vaillinaisin tiedoin, hälyssä ja hämärässä sekä stressireaktioiden jyllätessä kehossa ja mielessä. Päätöksiä tehdään saavutetun tilannetietoisuuden pohjalta, joten tilannetietoisuuteen vaikuttavat tekijät ovat lopulta yhteydessä myös päätöksentekoon. Kuten edellä on kuvattu, akuutti voimakas stressi tekee päätöksenteosta tahmeampaa. Olosuhteiden lisäksi oman haasteensa muodostaa päätöksenteossa huomioitavien asioiden kirjo, jossa on mukana muun muassa käsillä olevaan tehtävään ja sen tavoitteisiin, taktiikkaan ja turvallisuuteen liittyviä seikkoja. Lain mukaan voimankäytön puolustettavuutta arvioitaessa ja siten myös voimankäyttöpäätöstä tehtäessä huomioitavia seikkoja ovat tehtävän tärkeys ja kiireellisyys, vastarinnan vaarallisuus, käytettävissä olevat voimavarat sekä muut tilanteen kokonaisarvosteluun vaikuttavat seikat.

Looginen ja intuitiivinen päätöksenteko erotetaan usein toisistaan: päätöksenteko on hyvin erilaista poliisiasemalla

rauhallisessa toimistuhuoneessa tuttujen paperipinojen keskellä kuin yöaikaan pimeässä räntäsateessa vieraalla asuinalueella, jossa kohdehenkilö heiluu päihtyneenä teräaseen kanssa. Looginen päätöksenteko on hitaampi ja maltillisempi lähestymistapa, jossa käytetään harkittua punnintaa ja tietoisista mieltä. Tällöin päätöksenteko etenee askel askeleelta tietoisesti, vaihteittain ja eri näkökulmia puntaroiden. Intuitiivinen päätöksenteko puolestaan on nopeaa, vaivatonta ja reaktiivista. Sitä kuvataan tiedostamattomaksi ja se näyttyy ratkaisuna, joka tulee mieleen hyvin nopeasti ja ikään kuin itsestään. Intuitiivinen päätöksenteko pohjautuu sekä tunteeseen että aiempaan kokemukseen ja tietämykseen sekä näiden automaattiseen käyttöön. Kokeneen ja koulutautuneen asiantuntijan intuitiivinen päätöksenteko ei siis ole yksinomaan ”mutu-tuntumaa” tai vaikkapa pelkästään vaihtuviin tunnetiloihin perustuvaa, vaan sillä saattaa olla kyseisellä hetkellä tiedostamattakin vahva pohja myös koulutuksessa ja kokemuksessa. Silmänräpäyksen kestävällä päätöksenteon hetkellä kokemuksen vanhistaman osaamisen osuutta päätöksentekoon voi kuitenkin olla mahdoton tunnistaa tai jäsenellä. Kiireisessä painetilanteessa oma kokemus intuitiivisesta päätöksenteosta saattaakin olla pelkkä ”mahanpohjatuntemus” tai vahva ”näppituntuma”, ei tietoisesti eri puolia tarkastellen saavutettu johtopäätös. (Kahneman, 2011.)

Poliisitoimintaan liittyvät päätökset saattavat erota toisistaan riippuen siitä, käytetäänkö loogista vai intuitiivista päätöksentekoa. Voimankäyttötilanteiden kirjossa intuitiivinen päätöksenteko on epäilemättä käytössä, sillä sitä tarvitaan paineen alla ja kiireessä. Parhaat päätökset äkisti etenevissä poliisin voimankäyttötilanteissa syntyvät, kun molemmat päätöksentekosysteemit ovat sopusoinnussa keskenään: ”näppituntuma” eli reaktionomaisesti mieleen tuleva toimintavaihtoehto on yhdenmukainen käsillä olevan tilanteen kanssa, ja intuitiivinen päätös perustuu koulutuksen ja kokemuksen kautta kertyneeseen asiantuntemukseen sekä tilanteen tuttuuteen. Ihannetilanteessa se voi ohjata poliisia löytämään salamanopeasti ja kuin itsestään taktiikan ja turvallisuuden kannalta käyttökelpoisen toimintatavan. (Dror, 2007.)

Poliisille tietyt voimankäyttötilanteet ovat erityisen tyypillisiä ja taajaan toistuvia ja kasvattavat poliisin asiantuntemusta työuran

edetessä (esim. kohdehenkilön raudoittaminen). Toisentyypiset tilanteet taas ovat niin harvinaisia (esim. kouluampuminen), ettei asiantuntemus niistä työkokemuksen kautta vankistu. Koska tehokas intuitiivinen päätöksenteko riippuu yksilön asiantuntemuksesta eli käytännössä käsillä olevan tilanteen tuttuudesta ja aiemmasta kokemuksesta, on henkilökohtaisen kokemuksen puutetta mahdollista paikata kouluttautumisella ja harjoittelulla. (Dror, 2007.) Lisäksi, koska tapahtumahetken vireys- ja tunnetila vaikuttaa intuitiiviseen päätöksentekoon, on sitä mahdollista pyrkiä parantamaan myös yksilöllistä vireys- ja stressitilan säätelyä kehittämällä.

Poliisin päätöksenteon tueksi on kehitetty erilaisia malleja. Iso-Britannian College of Policing pyrkii luomallaan mallilla antamaan tukea poliisin päätöksentekoon konfliktinhallinnassa, esimerkiksi voimankäyttötilanteissa. Mallissa kaiken pohjana on poliisin etiikka. Eettiset näkökulmat mielessä pitäen päätöksenteko alkaa informaation keräämisestä, etenee uhkien, riskien ja sopivan toimintastrategian arvioimiseen, poliisin toimivallan ja tilanteeseen sopivien säädösten huomiomiseen, vaihtoehtoisten toimintatapojen tunnistamiseen ja mahdollisten seurausten punnintaan. Näiden vaiheiden jälkeen päätöksentekoprosessi etenee lopulta toimintaan ja sen jälkeen toiminnan arviointiin. (College of Policing, 2014). Malli havainnollistaa, miten useita huomioonotettavia näkökulmia voimankäyttötilanteiden päätöksentekoon liittyy. Siitä kuitenkin puuttuvat inhimilliset väliin tulevat tekijät, joten aidon päätöksentekoprosessin kuvaajana se on vaiheittaisuudessaan vaillinainen. Päätöksenteossa näyttelevät tärkeää osaa kaikkia ihmisiä – yksittäistä poliisiakin – koskevat inhimilliset tekijät, kuten yksilölliset odotukset, ennakoasenteet, tunteet ja stressireaktiot. Siksi on hedelmällistä tarkastella poliisin voimankäyttöön liittyvää päätöksentekoa lisäämällä tarkasteluun psykologisten prosessien vaikutus.

Poliisin voimankäyttötilanteissa tekemiin päätöksiin vaikuttavat monet tekijät, ja näitä tekijöitä on luokiteltu eri tavoin. Päätöksentekoa edeltävät havainnointi ja tilannetietoisuuden muodostuminen, joten luonnollisesti jo aiemmin kuvatulla havainnoinnin laadulla ja havainnointiin mahdollisesti liittyvillä vääristymillä on hyvin keskeinen merkitys siinä, millaisia päätöksiä poliisi lopulta tekee.

Useissa tutkimuksissa poliisin voimankäyttötilanteiden päätöksentekoon yhteydessä olevat tekijät on jaoteltu poliisin sisäisiin tekijöihin, ulkoisiin tekijöihin eli tilannetekijöihin sekä organisatorisiin tekijöihin. Sisäiset tekijät, kuten aiemmin kuvatut stressi ja vireystila, liittyvät yksilön psyykkiseen ja fysiologiseen aktivaatioon. Tilannetekijät ovat ulkoisiin olosuhteisiin ja kohdehenkilöön liittyviä erityispiirteitä, kuten tapahtumapaikan valaistus tai kohdehenkilön sukupuoli. Organisatoriset tekijät puolestaan tarkoittavat esimerkiksi yksittäisen poliisin kokemusta työyhteisöltä tai partiotoverilta saamastaan tuesta. Näiden lisäksi päätöksentekoon vaikuttavat itse päätökseen liittyvät seikat, kuten sen monimutkaisuus, toimintavaihtoehtojen kirjo tai huomioon otettavien muutosten määrä (Dror, 2007). Näistä kaikilla voi olla jokin rooli siinä, miten ja millaisen päätöksen poliisi voimankäyttötehtävällä tekee.

Yksi tapa hahmottaa juuri voimankäyttöhetkeen liittyvään päätöksentekoon vaikuttavia piirteitä on aikajana: seikat ennen tilannetta, tilanteen aikana ja sen jälkeen (Verhage, 2018). Ensinnäkin ennen tilannetta saadut taustatiedot ohjaavat odotuksia ja siten havainnointia. Lisäksi saatu peruskoulutus ja mahdollinen täydennyskoulutus ovat tällaisia ennen voimankäyttötilannetta kerrytettyjä tekijöitä. Huomiotta ei voi jättää myöskään yksittäisen poliisin koko elämäntilannetta ennen voimankäyttöön liittyvää päätöksentekoa. Poliisi, joka kärsii esimerkiksi raskaasta työputkesta ja univajeesta, siviilielämän ihmissuhdevaikeuksista tai huonoksi lipsahtaneista elämäntavoista, on hyvinvoivaa kollegaa heikommassa asemassa lähtiessään kohti vaativaa päätöksentekotilannetta. Toiseksi tilanteen aikaiset päätöksentekoon liittyvät tekijät ovat muun muassa poliisin stressi ja epävarmuus sekä itse tilanteeseen liittyvät erityispiirteet. Voimankäyttötilanteen jälkeisillä päätöksentekoon vaikuttavilla tekijöillä tarkoitetaan lähinnä sitä, miten kokemukset vaikuttavat myöhempiin päätöksentekoa vaativiin tehtäviin. Voi olla, että kokemustensa pohjalta poliisi muuttaa toimintaansa esimerkiksi varovaisemmaksi tai toisaalta kärsimättömämmäksi, tai on vastaavan tyyppisillä tehtävillä aiempaa valppaampi. (Verhage, 2018.)

Usein ajatellaan, että tunteet tulisi siirtää kokonaan syrjään päätöksenteosta, jotta päätöksenteko olisi tehokasta, objektiivista ja

loogista. Ajatus on ongelmallinen ja jopa mahdoton, sillä tunteet väistämättä vaikuttavat ajatteluun, tilannetietoisuuden syntyymiseen ja siten päätöksentekoon myös työtehtävillä. Tunteet ovat yksi poliisin sisäisistä päätöksentekoon vaikuttavista tekijöistä.

Negatiivisiksi mielletyt tunnekokemukset, kuten pelko, ahdistuneisuus ja hermostuneisuus, syövät työmuistin kapasiteettia samalla tavoin kuin stressikin, jolloin esimerkiksi poliisin päätöksentekokyky kriittisissä tilanteissa heikentyy (Kleider ym., 2010). Tunteet vaikuttavat päätöksentekoprosessiin myös muilla tavoin. Esimerkiksi tuntiessaan itsensä uhatuksi yksilö odottaa havaitsevansa, ja myös havaitsee, maailman uhkaavampana kuin se objektiivisesti katsottuna on. Tunne on kokijalleen aito ja todellinen, mutta tunteen vallassa tehty havainto ei välttämättä vastaa todellisuutta. Tällöin havaintojen pohjalta tehty päätöskin vaikkapa sopivimmasta voimankäytön muodosta saattaa olla tilanteeseen nähden epäsopeva. Yksilö saattaa tiedostamattaan tulkita omaan fysiologiseen tilaansa liittyvän tuntemuksen tai olon, kuten kohonneen sykkeen tai kiihtyneisyyden, johtuvan ympäristöstä ja sen uhkaavuudesta, vaikka todellisuudessa taustalla olisivat aivan muut tekijät, esimerkiksi kasautunut stressi, huonosti nukuttu yö ja liiallinen kofeiinin käyttö. Kun oman vireystilan havaitseminen ei ole tuttua tai tarkkaa, saattaa havainnointi ja päätöksenteko värittyä esimerkiksi siten, että kohdehenkilö tulkitaan provosoivampana, uhkaavampana ja vaarallisempana kuin objektiivisesti arvioiden vaikuttaa. Tällaisen seurauksena päätöksenteko saattaa värittyä omilla tunteilla ja tuntemuksilla. (Fridman ym., 2019.)

Poliisityössä on hyvä mahdollisuuksien mukaan pyrkiä tunnistamaan ne tilanteet, joissa tunnereaktion vallassa tehty päätös saattaa herkimmin johtaa harhaan. Näissä tilanteissa voi pyrkiä tietoisesti aktivoimaan loogista ja rationaalista päätöksenteon puolta. Esimerkiksi kiireelliselle keikalle kovaa vauhtia ja pillit soiden ajettua on päätöksenteon näkökulmasta hyödyllistä käyttää lyhyt hetki rauhoittumiseen sen sijaan, että hyppäisi suoraan keskelle toimintaa valmiiksi kiihtyneenä ja jännittyneenä.

Poliisin päätöksenteon laadun voi katsoa riippuvan myös erilaisista taidoista, joiden taso saattaa vaihdella tilanteesta ja henkilöstä toiseen joko koulutustaustasta tai muista yksilöllisistä syistä johtu-

en. Voimankäyttötehtävillä näitä päätöksenteon kannalta keskeisiä taitoja saattavat olla esimerkiksi taktiset taidot (esim. oikea sijoittuminen aseistautunutta henkilöä lähestyttäessä), ympäristön havainnointi (esim. aseiden havaitseminen kaapin päällä) ja sanallinen viestintä (esim. kohdehenkilön käskyttäminen selkeästi). (Arble, 2019.) Olemassa olevien taitojen hyödyntäminen taas on pitkälti yhteydessä siihen, miten onnistuneesti poliisi kykenee painetilanteessa säätelemään itseään ja siten saamaan taitonsa käyttöönsä.

Tiivistetysti voidaan todeta, että päätöksenteon pohjalla niin voimankäyttötehtävillä kuin muissakin tilanteissa ovat ennen kaikkea tehdyt havainnot, olivat ne sitten totuutta vastaavia tai eivät. Lisäksi voimankäyttötilanteidenkin päätöksentekoon vaikuttavat poliisin tunteet, taidot, kokemus, vireystila ja muut yksilölliset ominaisuudet, sekä käsillä olevan tilanteen piirteet, kuten sen yllätyksellisyys ja hälyisyys.

POLIISIN LIALLISEN VOIMANKÄYTÖN PSYKOLOGIAA

Poliisin liiallinen voimankäyttö tarkoittaa voimakeinojen käyttämistä tarpeettomasti tai liian vahvojen voimakeinojen käyttämistä tilanteessa, jossa lievemmat keinot olisivat riittäviä tavoitteen saavuttamiseen turvallisesti. Tilanteita, joissa on käytetty tarpeetonta voimaa tai poliisin voimankäyttökeinoihin kuulumattomia menetelmiä, on kirjallisuudessa kutsuttu myös poliisiväkivallaksi. Poliisiväkivalta, esimerkiksi avokämmenellä lyöminen, ei missään muodossa ole osa poliisin voimankäyttökeinoja.

Liiallisen voimankäytön taustasyistä ei ole olemassa tyhjentävää selitystä, mutta tutkimuskirjallisuudessa on esitetty mahdollisia ilmiötä selittäviä tekijöitä. Akuutti voimakas stressi ja sen mukanaan tuomat seuraukset ovat luonnollisesti riskitekijä voimankäytön yllilyönneille. Aiemmin tässä luvussa kuvatut voimakkaan stressipiikin aikaansaamat havaintovääristymät, päätöksentekoon liittyvät ongelmat sekä tilannetietoisuuden hataruus tai suoranainen menettäminen saattavat johtaa väärin valittuihin voimakeinoihin. Tämä voi tarkoittaa paitsi liiallista voimankäyttöä, myös tilanteen kannalta liian lievien tai muuten sopimattomien voimakeinojen valintaa.

Poliisin liiallista voimankäyttöä on tutkittu varsinkin Yhdysvalloissa runsaasti. Tutkimustulosten vastaavuus Suomeen on todennäköisesti vain osittaista esimerkiksi siitä syystä, että yhteiskunnalliset ja kulttuuriset tekijät sekä poliisikoulutusten kesto ja sisältö poikkeavat toisistaan. Lisäksi Yhdysvalloissa poliisi saattaa työskennellä kentällä myös yksin ilman partioveria, mikä eroaa Suomen poliisin työskentelytavasta.

Poliisin yksilöllisten ominaisuuksien ja kokemusten yhteydestä liialliseen voimankäyttöön on esitetty useita hypoteeseja stressireaktioiden vaikutuksen lisäksi. Poliisin *persoonallisuuteen liittyvät ongelmat*, kuten antisosiaaliset, narsistiset ja epäluuloiset persoonallisuuden piirteet ovat yksi esimerkki riskitekijöistä. Myös empatian kokemisen vaikeudet ja voimakas provosoituminen oman poliisiauktoriteetin kyseenalaistamisesta voivat olla tällaisia tekijöitä. Toisena tekijänä *traumatisoitumisen* aiemmin työuralla on arveltu olevan yhteydessä liialliseen voimankäyttöön. Jos selvittämättömästä tai hoitamattomasta traumakokemuksesta seuraa eristäytymistä, vetäytymistä, traumaperäisen stressihäiriön oireita, kuten ylivilittynyyttä tai muita psyykkisen trauman liitännäisongelmia, on sen arveltu voivan olla lopulta yhteydessä liialliseen voimankäyttöön. Ylipäänsä *uran alkuvaiheen ongelmat*, kuten impulsiivisuus ja turhautumisherkkyyys työssä sekä sitä kautta epäasiallisen työskentelytyylin kehittyminen, on nähty riskitekijänä myöhemmälle liialliselle voimankäytölle. Näiden yksilöllisten ominaisuuksien lisäksi on esitetty hypoteeseja siitä, miten kokemukset poliisityöstä muuttavat koulutusvaiheessa ja uran alkuvaiheessa psyykkisesti ja persoonaltaan tervettä ja tasapainoista poliisia siten, että riskit liialliseen voimankäyttöön myöhemmin kasvavat. Poliisityön on kirjallisuudessa katsottu altistavan esimerkiksi kynnisydelle, epäluuloille, pessimistisyydelle ja salailevuudelle sekä autoritaarisuudelle, jotka voivat lopulta muokata yksilön työskentelytyyliä. (Gallo, 2019.)

Uupumus ja väsymys ovat myös riskitekijöitä liiallisen voiman käytölle. Poliisityö altistaa myötätuntouupumukselle, joka on si-jaistraumatisoitumista lähellä oleva ilmiö ja saattaa seurata jatkuvasta inhimillisten tragedioiden ja mahdollisesti traumaattisten tapahtumien parissa työskentelystä. Suomalaispoliiseja tutkittaessa

myötätuntouupumusta oli yhdellä kymmenestä, joten ilmiö ei ole aivan harvinainen (Papazoglou ym., 2019). Yhdysvaltalaistutkimuksen mukaan poliisit, joilla on myötätuntouupumuksen ja työuupumuksen oireita, käyttävät enemmän voimakeinoja työtehtävillään kuin paremmin voivat kollegat (Devan, 2020). Tätä yhteyttä selittää osaltaan se, että uupuneella poliisilla on vähemmän energiaa ja motivaatiota de-eskalaatiota edistävään käytökseen, kuten kommunikointiin, empatiaan ja omien tunteidensa säätelyyn. Uupumus ja krooninen väsymys ovat omiaan aiheuttamaan myös lyhytjänteisyyttä ja sumentamaan päätöksentekoa. Tämän lisäksi uupumus voi vaikuttaa myös asenteisiin: norjalaistutkimuksessa uupumuksesta kärsivien poliisien on havaittu hyvinvoiviin kollegoihinsa verrattuna suhtautuvan sallivammin voimakeinojen käyttöön (Burke & Mikkelsen, 2005). Uupumus voi aiheuttaa vihamielisyyden ja kynnistyksen kokemuksiin, emotionaalisen etäisyyden ottamista kanssaihmiin sekä muihin ihmisiin suhtautumista persoonattomana joukkona, mikä poliisityössä voi madaltaa kynnystä voimakeinojen käyttöön tai muokata asennetta niitä kohtaan.

Poliisille mahdollisesti vuosien kuluessa kehittyvä herkästi uhkia tai vaaroja korostava maailmankuva voi niin ikään olla yksi liiallisen voimankäytön riskiä lisäävä tekijä. Vaaroja korostava maailmankuva tarkoittaa, että huomio kiinnittyy uhkiin ja ympäristöä tulkitaan korostuneesti uhkien ja vaarojen näkökulmasta. Tällainen maailmankuva voi toisaalta joissakin tilanteissa edistää työturvallisuutta ja työssä suoriutumista, mutta toisaalta se voi kuormittaa psyykkisesti ja haitata objektiivista havainnointia. Poliisin uhkiin keskittyvän maailmankuvan vaikutuksia voi tarkastella sekä tunteiden säätelyn että kognitiivisen prosessoinnin eli ajattelun ja päätöksenteon näkökulmasta. (Gallo, 2019.) Tunteiden säätelyn näkökulmasta pelkoreaktio voi vääristyä: aiempien kokemusten seurauksena neutraali tai harmiton käytös tai tilanne herättää poliisissa tiedostamatta pelkoreaktion ja pelon mukaisen toiminnan. Pelon tunne on todellinen, mutta tunteen vallassa tehty havainto ei vastaa todellisuutta. Pelon tehostaman havainnon pohjalta päätös voimankäytöstä voi silloin olla liioiteltu. (Fridman ym., 2019.) Tällainen uhkia liiallisestikin havainnoiva tyyli voi kehittyä vielä herkemmin poliiseille, joilla on traumaperäisen stressihäiriön oi-

reita. Kognitiivisen prosessoinnin mallin näkökulmasta taas liiallinen voimankäyttö voi olla riskinä silloin, jos uhkia korostavassa maailmankuvassa vaikuttavat erityisesti tietyt ajattelua hallitsevat piirteet. Tällaisia ovat negatiiviset uskomukset maailmasta (esim. ”maailma on vaarallinen, ihmiset ovat pahantahtoisia”), negatiiviset uskomukset tilanteesta (esim. ”vaarattomia kohtaamisia ei ole olemassakaan”) ja negatiiviset uskomukset itsestä (esim. ”en kestä loukkauksia”). (Gallo, 2019.)

Myös poliisin yksilöllisiä ominaisuuksia laajemmilla tekijöillä on selitetty poliisin voimankäyttöä. Esimerkiksi kriminologista ja sosiaalipsykologista ymmärrystä yhdistelevä tarkastelu on pyrkinyt kuvaamaan liialliseen voimankäyttöön mahdollisesti johtavia syitä (Goff & Rau, 2020). Kriminologiasta tuttua arkirutiiniteoriaa on sovellettu havainnollistamaan sitä, missä ja milloin liiallista voimankäyttöä esiintyy. Tämän näkemyksen mukaan liiallista voimankäyttöä voi esiintyä tilanteessa, jossa kohtaavat sekä potentiaalisesti liiallista voimaa käyttävä poliisi, liiallisen voimankäytön kohteeksi sopiva henkilö, että väärinkäytöksiä ehkäisevän valvonnan puute. Koska tämä teoria ei ota kantaa siihen, minkä tyyppisissä tilanteissa alttius liialliseen voimankäyttöön kasvaa, on näkökulmaan yhdistetty sosiaalipsykologista ymmärrystä. Sosiaalipsykologian näkökulmasta esimerkiksi etniseen taustaan liittyviä ennakkoluuloja ja aggressioita esiintyy todennäköisemmin tilanteissa, joissa korostuu ulkoryhmä-sisäryhmäajattelu. Tämä tarkoittaa vahvaa hahmotusta siitä, että asetelmana on ”me vastaan ne”, esimerkiksi lakia valvovat poliisit (”me”) vastaan jatkuvasti lakia rikkovat huumeidenkäyttäjät (”ne”). Myös tilanteet, jotka syystä tai toisesta herättävät kokemuksen itseen tai omaan ryhmään kohdistuvasta uhasta, tai inhon tai vihan tunteen, altistavat aggressiolle ulkoryhmää kohtaan ja voimistavat stereotypioihin tukeutuvaa ajattelua ja stereotypioiden mukaista toimintaa. Muodollisen tai epämuodollisen valvonnan läsnäolo saattaa vaikuttaa siihen, johtaako uhan tai inhon kokemus syrjivään tai aggressiiviseen käytökseen, kuten liialliseen voimankäyttöön. Aiemmin kuvatun mukaan yksilölliset tekijät vaikuttavat alttiuteen syyllistyä liialliseen voimankäyttöön, mutta sosiaalipsykologian tutkimusten perusteella tilannetekijät ja normit saattavat olla lopulta jopa parempia käy-

töksen ennustajia kuin esimerkiksi yksilön asenteet. (Goff & Rau, 2020.)

Ennakkoluulot ja rasismi otetaankin usein julkisessa keskustelussa ensimmäisenä esiin poliisin liiallisen voimankäytön taustatekijöinä. Tässä yhteydessä on hyödyllistä erottaa toisistaan eksplisiittiset (tietoiset) ja implisiittiset (tiedostamattomat) asenteet tai ennakkoluulot (*bias*) – ne molemmat saattavat olla joissain tilanteissa yhteydessä poliisin liialliseen voimankäyttöön. Eksplisiittiset asenteet ovat tietoisia uskomuksia ja arvostuksia esimerkiksi tietyistä ihmisryhmistä, vaikkapa rasistisia tai toisaalta yhdenvertaisuutta painottavia näkemyksiä maahanmuuttajista. Ne on mahdollista sanoittaa ääneen ja perustella. Implisiittiset asenteet puolestaan ovat automaattisesti aktivoituvia ja assosiativisia päätelmiä ja uskomuksia, jotka ovat pääasiassa tiedostamattomia. Nämä implisiittiset asenteet syntyvät ennen kaikkea altistumisesta eri ryhmiin liitetyille kulttuurisille stereotyyppioille. (Kahn & Martin, 2020.) Tyypillisimpiä implisiittisiä asenteita ovat nuorten, hoikkien, valkoihoisten ja terveiden ihmisten suosiminen vanhojen, lihaviiden, mustien tai vammaisten ihmisten sijaan (Nosek ym., 2007). Implisiittinen ennakkoluulo saattaa olla merkityksellisempi hyvin nopeaa ja intuitiivista päätöksentekoa ja toimintaa vaativissa tilanteissa, joissa turvaudutaan automatisoituneisiin toimintoihin – esimerkiksi juuri paineisessa voimankäyttötilanteessa. Eksplisiittiset asenteet näkyvät puolestaan vahvemmin tilanteissa, joissa intentionaalisuus ja harkinta ovat korostuneemmin mukana ja on aikaa loogiseen päätöksentekoon. Kaikilla ihmisillä, poliisit mukaan lukien, on jossain määrin implisiittisiä asenteita eri ihmisryhmiä kohtaan, eivätkä ne välttämättä ole täysin linjassa omien tiedostettujen asenteiden kanssa. (Kahn & Martin, 2020.)

Stereotypiat ovat useimmiten osa ennakkoluuloja. Stereotypiat ovat kognitiivisia uskomuksia joihinkin ryhmiin kuuluvien tyypillisistä piirteistä (”ne ovat kaikki rikollisia”), ja ne vaikuttavat päätöksiin ja toimintaan. Stereotypiat yleensä yliarvioivat ihmisten välistä erilaisuutta ja aliarvioivat ryhmän sisäisen varianssin (”nuo maahanmuuttajat/romanit ovat kaikki samanlaisia keskenään ja hyvin erilaisia kuin me suomalaiset poliisit”). Ne vaikuttavat esimerkiksi siihen, mitä huomataan tai painetaan muistiin tai miten tilanteissa

toimitaan. (Kahn & Martin, 2020.) Tiettyihin ihmisryhmiin liitetyt stereotypiat vaikuttavat ennakkoluulojen lisäksi ihmisten välisiin kohtaamisiin myös *stereotypiauhan* kautta. Stereotypiauhka on ilmiö, jossa jonkin ryhmän edustaja kokee pelkoa tai ahdistusta siitä, että tulee nähdä ja kohdatuksi kielteisen stereotypian kautta tai tulee tahtomattaan vahvistaneeksi näitä kielteisiä stereotypioita. Tällaisen kokemuksen on tutkimuksissa todettu olevan herkästi itseään toteuttava ennuste. (Steele, 1997.) Stereotypiauhka voi koskea sekä poliisia että poliisin asiakasta. Poliisien kohdalla tämä tarkoittaa poliisin huolta siitä, että tulee asiakkaan silmissä nähdä esimerkiksi rasistisena. Poliisien vahvasti kokeman stereotypiauhan on yhdysvaltalais tutkimuksessa todettu olevan yhteydessä poliisin liialliseen voimankäyttöön (Trinkner ym., 2019).

Poliisien ammatillisen sosiaalistumisen ja poliisikulttuurin roolia on myös tarkasteltu yhteydessä liialliseen voimankäyttöön. On esitetty, että liiallinen voimankäyttö voi olla seurausta yksilöllisten psykologisten tekijöiden ja poliisin ammatillisen ympäristön sekä poliisikulttuurin vuorovaikutuksesta. (Gallo, 2019.) Ammatillisuus rakentuu sekä muodollisessa poliisikoulutuksessa että läpi uran koulutuksen ja työelämän epämuodollisissa yhteyksissä, joissa sosiaalistutaan poliisikulttuuriin ja opitaan esimerkiksi työn kirjoittamattomista säännöistä, arvoista ja odotetuista toimintatavoista. Poliisikulttuurin ominaisuuksiksi on katsottu muun muassa ammatillinen kutsumus, toimintahakuisuus, kyynisyys, epäily, ammatillinen eristäytyminen, keskinäinen solidaarisuus, maskuliinisuus, konservatiivisuus, hierarkkisuus ja oikeudenmukaisuus. Poliisikulttuurin piirteisiin samastumista tai niiden omaksumista on kuvattu tarpeellisina henkisinä työkaluina poliiseille, mutta liiallisina tai kokonaan puuttuessaan näiden piirteiden on ajateltu haittaavan poliisityötä. (Korander, 2004.)

Suomalaisessa poliisikulttuurissa ei yleisesti hyväksytä liiallista voimankäyttöä, ja suomalaisen poliisin on sanottu menettävän kasvonsa kollegojensa silmissä, jos syyllistyy virkatoimissaan tähän ilman selvää syytä. Itsensä ja tilanteen hallinnan menettäminen voi toisten silmissä olla jopa häpeällistä, eli sikäli olemassa oleva hyvä poliisikulttuuri voi myös ennaltaehkäistä liiallista voimankäyttöä. Myös poliisikulttuuriin kuuluva vahva oikeudenmukai-

suuden periaate on vastoin liallista voimankäyttöä. Toisaalta tietyt poliisikulttuurin piirteet voivat altistaa lialliselle voimankäytölle. Liian innokas kutsumus työhön voi johtaa toimintaan, jossa lopulta tarkoitus pyhittää keinot. Liallinen toimintahakuisuus sen sijaan saattaa johtaa itse aiheuttamaan poliisille töitä provosoimalla kansalaisia tai provosoitumalla itse. (Korander, 2004.) On jopa käytetty ilmausta ”voimankäytön näennäisoikeutus” tarkoittamaan prosessia, jossa poliisi omalla provosoinnillaan saa aikaan tilanteen, jossa lopulta pääsee käyttämään voimakeinoja asiakkaaseen (Kärki, 2020). Muut poliisikulttuuriin piirteet liallisina ilmetessään voivat vaikuttaa esimerkiksi siten, että konservatiivisuus ja epäileväisyys näkyvät rasismina sekä eristäytyneisyys ja solidaarisuus me vastaan muut -asetelman korostumisena (Korander, 2004). Nämä taas voivat olla yhteydessä voimankäytön liioitteluun.

KUVIO 7. Lialliseen voimankäyttöön mahdollisesti yhteydessä olevia tekijöitä.

Tiivistetysti voidaan todeta, että poliisin liiallista voimankäyttöä voi osaltaan selittää hyvin moninainen joukko tekijöitä. Näitä ovat ainakin poliisin yksilölliset piirteet, kuten persoonallisuus, uupumus, aiemmat ehkä traumatisoivatkin kokemukset poliisityöstä, sekä tilannetekijät, kuten äärimmäinen stressi ja siihen liittyvät inhimillisen tiedonkäsittelyn rajoitukset. Lisäksi pohjalla vaikuttavat yhteiskunnasta ja (poliisi)kulttuurista omaksutut osin tiedostamattomat uskomukset sekä maailmankuva.

Liiallisen voimankäytön ehkäisemiseen tähtäviä keinoja on tutkimuksissa kuvattu rajatuista täsmäratkaisuisista kokonaisvaltaisiin ohjelmiin. Keskeinen keino on poliisin työkyvystä ja työhyvinvoinnista huolehtiminen. Koska esimerkiksi poliisin uupumus, krooninen väsymys ja traumaperäisen stressin oireet ovat riskitekijöitä liialliselle voimankäytölle työtehtävillä, on työhyvinvoinnin ylläpitäminen myös tästä näkökulmasta ensiarvoisen tärkeää. Kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin ylläpitämisen lisäksi kyky säädellä akuuttia stressiä ja painetta vaativimmilla työtehtävillä on toinen hyvin olennainen tekijä liiallisten voimakeinojen käytön ennaltaehkäisemisessä. Voisi ajatella, että nämä kaksi tekijää ovat ensisijaisia ennaltaehkäisykeinoja. Psykkisen suorituskyvyn vahvistamista ja akuutin stressin säätelyä käsitellään lisää seuraavassa alaluvussa ja kokonaisvaltaista työhyvinvointia laajemmin omassa pääluvussa.

Toisena tärkeänä liiallisen voimankäytön ehkäisemisen keino-
na voi pitää ulkopuolisen kontrollin tärkeyttä eli olemassa olevia voimankäyttöön liittyviä ohjeita ja säännöksiä sekä niiden noudattamista ja seuranta. Yksittäisen poliisin täyttämä raportti voimankäyttötilanteen jälkeen on osanen tätä organisaatioon sisäänkirjoitettua kontrollia, joka voi edesauttaa liiallisen voimankäytön riskin pienenemistä.

Yhdysvalloissa liiallisen voimankäytön vähentämiseen tähtäviä toimenpiteitä ovat olleet lisäksi esimerkiksi poliisien haalarikameroiden laajempi käyttö sekä tiedostamattomien ennakkoluulojen muuttamiseen tarkoitetut koulutusohjelmat (*de-biasing training*) (esim. Machado & Lugo, 2020). Näiden toimenpiteiden vaikuttavuutta on kuitenkin varsin vaikea todentaa, ja tutkimustulokset niiden hyödyllisyydestä ovat ristiriitaisia (esim. Forscher ym., 2019).

Myöskään poliisikoulutuksen opiskelijavalintojen merkitystä ei pidä väheksyä, sillä esimerkiksi tietyt persoonallisuuteen liittyvät ongelmat ja toisaalta myös eksplisiittiset asenteet saattavat lisätä alttiutta liialliseen voimankäyttöön.

PSYKKISEN SUORITUSKYVYN VAHVISTAMINEN OSANA VOIMANKÄYTÖN KOULUTUSTA

Aiemmin tässä luvussa kuvattujen aiheiden perusteella on selvää, miksi itsesäätelyn taitojen hallitseminen on poliisin työssä, erityisesti voimankäyttötehtävillä, äärimmäisen tärkeää. Akuutin ja kumuloituvan stressin sekä vireystilan vaihtelun kielteisiä vaikutuksia sekä työsuoriutumiseen että poliisin terveyteen ja hyvinvointiin on tärkeä minimoida ja ehkäistä. Voimankäytön ja laajemmin suorituskyvyn psykologiaan liittyvää tietoa voi käyttää apuna koulutuksessa ja voimankäyttäjänä kehittymisessä sekä ryhmä- että yksilötasolla.

Jo poliisikoulutuksen valintavaiheessa on mahdollista vaikuttaa siihen, että koulutukseen valikoituu yksilöitä, jotka psyykkisiltä ominaisuuksiltaan kykenevät vastaamaan poliisityön vaativuuteen, myös kriittisimpien voimankäyttötehtävien vaatimuksiin. Koska myös poliisin persoonallisuus vaikuttaa voimankäyttötilanteen toimintatapoihin, voi itsereflektio sekä oman persoonallisuuden peilaaminen poliisityön operatiivisiin vaatimuksiin olla hyödyllistä (Huhta ym., 2021). Yksilöllisistä ominaisuuksista riippumatta voimankäyttötilanteissa tarvittavia psyykkisiä ominaisuuksia on kuitenkin mahdollista kehittää.

Itsesäätely on yksi keskeinen voimankäyttötehtävilläkin tarvittava psyykinen taito, ja se tarkoittaa yksilön kykyä onnistuneesti itse vaikuttaa omaan ajatteluunsa, tunteisiinsa, käyttäytymiseensä ja fysiologiaansa siten, että suoriutuminen olisi mahdollisimman optimaalista. Stressin ja vireystilan säätelyn voi ajatella kuuluvan osaksi itsesäätelyä. Tunteiden säätely puolestaan kuvaa kaikkia niitä prosesseja, joilla vaikutetaan siihen, mitä tunteita koetaan, milloin niitä koetaan, miltä tunteet tuntuvat ja miten niitä ilmaistaan. Myös se on osa itsesäätelyä. (Arajärvi & Thesleff, 2020.)

Psykologinen joustavuus edesauttaa onnistunutta itsesää- telyä. Se tarkoittaa kykyä tarkastella asioita monista näkökulmis- ta sekä toimia eri tilanteissa tietoisesti, avoimesti ja läsnä olevas- ti. Psykologinen joustavuus mahdollistaa tarkoituksenmukaisen, arvojen ohjaaman toiminnan. (Pietikäinen, 2009.) Psykologisen joustavuuden käsite on peräisin hyväksymis- ja omistautumistera- pian kentältä, mutta sekä käsitettä että kyseisestä terapiamuodosta omaksuttuja menetelmiä on käytetty myös kehittämään poliiseista parempia ja paremmin voivia voimankäyttäjiä (Gallo, 2019).

Tiiviisti muotoiltuna psykologinen joustavuus edellyttää, että yksilö hyväksyy omat kokemuksensa ja on läsnä nykyhetkessä, tunnistaa arvonsa ja omistautuu niiden mukaiseen toimintaan. Ensimmäisenä tavoitteena on siis lisätä halukkuutta kohdata omat ajatukset, tunteet ja sisäiset kokemukset ilman pyrkimystä päästä niistä mahdollisimman nopeasti eroon. (Lappalainen, 2008.) Työ- tehtävän yhteydessä tämä saattaa tarkoittaa esimerkiksi jännityk- sen tai pelon tunteen aktivoituessa vastaan kamppailun sijaan sen toteamista, että tunne saa olla jollain tasolla taustalla läsnä ja toi- minta siitä huolimatta jatkaa. Tavoitteeseen voi pyrkiä myös aja- tuksia eriyttämällä (Pietikäinen, 2009). Tämä tarkoittaa esimerkik- si vaativalla työtehtävällä sen huomaamista, että mieleen tulevat ajatukset, kuten ”en selviä tästä” tai ”tilanne on aivan mahdoton”, ovat oman mielen tuotoksia, eivät tosiasioita. Näiden tavoitteiden saavuttamisessa auttaa kyky säilyttää kosketus nykyhetkeen eli tarkkaavaisuuden kohdistaminen juuri senhetkiseen toimintaan ja ympäristöön sen sijaan, että ajatukset olisivat menneessä tai tule- vassa (Pietikäinen, 2009).

Arvojen tunnistaminen on toinen tavoite psykologisen joustavuus- den kehittämisessä, ja kolmas tavoite arvojen mukaisiin tekoihin ryhtyminen (Lappalainen, 2008). Arvot kertovat, mikä on tärkeää ja mitä kohti on mielekästä liikkua. Psykologista joustavuutta ja hy- vinvointia tukee se, että työhön liittyvät arvot ovat selkeitä ja että ne eivät ole ristiriidassa omien henkilökohtaisten arvojen kanssa. (Pieti- käinen, 2009.) Arvotyöskentelyä on siis hedelmällistä tehdä suhteessa itseen poliisina ja myös voimankäyttäjänä. Poliisina toimittaessa arvojen taustalla on aina poliisin etiikka. Lisäksi henkilökohtainen arvotyöskentely suhteessa työhön ja tarkemmin voimankäyttöön voi

lisätä psykologista joustavuutta. Voimankäyttöön ja poliisityöhön laajemminkin liittyviä henkilökohtaisia arvoja voi pyrkiä selkeyttämään vastaamalla esimerkiksi seuraavanlaisiin kysymyksiin: Miksi teen poliisin työtä? Millaisia tehtäviä työnkuvaani kuuluu, ja mitä ajattelen niistä? Millaiset poliisityöhön kuuluvat tehtävät ovat minulle kaikkein vaikeimpia ja miksi? Olenko valmis tekemään ne?

Resilienssi on kyky tai prosessi, josta puhutaan myös voimankäyttötehtäviin valmistautumiseen, niissä toimimiseen ja niistä palautumiseen liittyvien psyykkisten piirteiden yhteydessä. Sitä tarvitaan onnistuneeseen itsesäätelyyn, ja psykologinen joustavuus on tärkeä resilienssin osanen. Resilienssin on kuvattu olevan suomalaisen sisun ”jalostuneempi kansainvälinen versio” (Pojjula, 2018). Se tarkoittaa kykyä valmistautua, palautua ja mukautua stressin, vastoinkäymisten tai mahdollisen traumaattisen tilanteen kohdassa. Resilienssiä on kuvattu myös esimerkiksi kykyinä ponnahtaa vastoinkäymisistä takaisin, joustavuutena, kriisikestävyytenä ja selviytymis- ja toipumiskykyisyytenä. Resilienssi ei ole haavoittumattomuutta tai pelkkää vastustuskykyisyyttä stressille ja mahdollisesti traumaattisille tilanteille, vaan siinä on kyse kulloiseenkin haasteeseen sopivien tehokkaiden selviytymisvoimavarojen saatavilla olosta. (Pojjula, 2018.) Resilienssin voi myös nähdä osana poliisin ammatillista kompetenssia (Gustafsberg, 2018). Resilientti poliisi on valmis toimintaan, hänellä on energiaa kohdata yllättävätkin tilanteet, hän säilyttää toimintakykyisyytensä vaativilla tehtävillä ja kykenee palautumaan niistä.

Resilienssin voi ajatella olevan yhteydessä yksilön itsesäätelykykyyn neljällä alueella. *Fyysinen resilienssi* pitää sisällään fyysisen voiman, kestävyuden ja joustavuuden. *Emotionaaliseen resilienssiin* kuuluu kyky säädellä tunteita ja toimia vuorovaikutuksessa muiden kanssa. *Henkinen resilienssi* tarkoittaa henkistä joustavuutta, keskittymiskykyä, optimistista maailmankuvaa sekä kykyä integroida omaan ajatteluun useita näkökulmia. *Hengellinen resilienssi* ei välttämättä tarkoita mitään uskonnollista, vaan ennen kaikkea sitoutumista omiin arvoihin sekä suvaitsevaisuutta muiden arvoja ja uskomuksia kohtaan. (McCraty & Nila, 2017.) Vahvempaa resilienssiä tavoiteltaessa otetaan siis huomioon ihmisen koko keho-mieli-systeemi: kuten stressi näkyy sekä kehossa, tunteissa ja ajatuksissa,

myös resilienssin kehittämisessä ja vireystilan säätelyssä käytetään sekä kehollisia että psykologisia tai kognitiivisia menetelmiä.

Resilienssi ei ole persoonallisuuden piirre tai ominaisuus, jota ihmisellä joko on tai ei ole. Resilienssi on käyttäytymistä, ajattelua ja toimintaa, joita kuka tahansa yksilöllisistä ominaisuuksistaan riippumatta voi kehittää. (Poijula, 2018.) Resilienssikykyä voi ajatella energiamääränä, joka on varastoituneena akkuun (McCraty & Nila, 2017). Tuota akkua voi täydentää kokonaisvaltaisesta psyykkisestä ja fyysisestä hyvinvoinnista huolehtimalla, muun muassa ravinnon, liikunnan, levon ja ihmissuhteiden sopivalla tasapainolla. Lisäksi on olemassa toimivaksi havaittuja harjoitteita ja harjoitusohjelmia, joilla resilienssiä on mahdollista vahvistaa tavoitteellisesti.

Poliisien ja poliisiopiskelijoiden resilienssin vahvistamiseen on kehitetty muutamia erilaisia toimiviksi todettuja harjoitusohjelmia (esim. Andersen ym., 2016; McCraty & Atkinson, 2012; Arnetz ym., 2009). Kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu, että resilienssikoulutusta saaneet poliisit tai poliisiopiskelijat muun muassa muodostavat objektiivisesti arvioiden paremman tilannetietoisuuden, tekevät siten parempia voimankäyttöä koskevia päätöksiä ja kaikkiaan suoriutuvat vaativasta simuloidusta poliisitehtävästä paremmin kuin ilman tällaista koulutusta jääneet kollegat. Resilienssikoulutuksen hyödyt näkyvät myös fysiologisilla mittareilla: koulutusta saaneiden poliisien syke ja stressihormoni kortisolin pitoisuus eivät stressitilanteessa nousseet yhtä korkealle kuin heillä, jotka eivät olleet kehittäneet resilienssiään harjoitusohjelmassa. (Andersen ym., 2016; Arnetz, 2009.) Yleisesti tiedetään, että resilienssin vahvistaminen saattaa myös esimerkiksi parantaa tietoisuutta kuulohavainnoista, mikä puolestaan edesauttaa parempaa päätöksentekoa voimankäyttötilanteissa (Kalisch ym., 2015).

Kaikkiaan resilienssin harjoittelun on poliiseilla havaittu saavaan aikaan varsin laajamittaisia positiivisia vaikutuksia:

- kasvanut tietoisuus stressireaktioista ja niiden säätelykyky
- suurempi itseluottamus, tyyneys ja selkeys akuuteissa stressitilanteissa
- nopeampi fyysinen ja psyykinen palautuminen akuutin stressitilanteen jälkeen

- parantunut työsuoriutuminen
- vähentynyt kilpailu, parantunut viestintä ja yhteistyö työryhmässä
- vähemmän negatiivisena koettuja tunteita: ahdistusta, vihaa, surua, väsymystä
- vähemmän uniongelmia ja fyysisiä stressioireita
- enemmän rauhallisuuden ja elinvoimaisuuden kokemuksia
- parantuneet ihmissuhteet työn ulkopuolella. (McCraty & Atkinson, 2016.)

Poliiseille tarkoitettuja resilienssin vahvistamisen ohjelmia yhdistävät havainnot siitä, että resilienssin kehittyessä paranee paitsi poliisin hyvinvointi myös kyky työtehtävillä muodostaa ja ylläpitää tilannetietoisuutta, tehdä havaintoja ja päätöksiä ja siten toimia optimaalisesti vaativilla tehtävillä.

Minkälaisella työskentelyllä näitä vahvistuneen resilienssin tuomia hyötyjä sitten on mahdollista saada? Poliiseille tai poliisiopiskelijoille tarkoitetuissa resilienssikoulutuksissa on ollut tyyppillisesti kolme yhteistä toisiinsa limittyvää sisältökokonaisuutta: psykoedukaatio, itsesäätelytekniikat, kuten mielikuvaharjoittelu ja hengitystekniikat, sekä simulaatioharjoittelu. Vaikuttaa siltä, että luokkahuoneopetuksen ja kokemuksellisen oppimisen sekä kehollisten ja kognitiivisten menetelmien yhdistämistä sisältävät harjoitusohjelmat tuottavat positiivisia tuloksia. Voimme säädellä omaa toimintaamme ja tunteitamme kehollisesti (”alhaalta ylös”) ja kognitiivisesti (”ylhäältä alas”), mikä on hyvä huomioida itsesäätelykykyä kehittäessä.

Tutkimusten perusteella on havaittu lisäksi tiettyjä piirteitä, jotka poliisien resilienssikoulutuksessa on syytä ottaa huomioon. Valmistautuminen fyysisesti ja henkisesti vaativiin poliisiopeeraatioihin on yksi resilienssikoulutuksen päämääristä, ja siksi on tärkeää, että kouluttajat ymmärtävät poliisitaktiikkaa. Simulaatioharjoitusten on myös syytä olla riittävän realistisia osallistujien todellisen työn näkökulmasta. (Gustafsberg, 2018.) Varsinaisten itsesäätelytekniikoiden opettamisesta on havaittu, että niiden tulee olla ensinnäkin melko lyhyitä eikä liian aikaa vieviä, jotta niiden toteuttaminen työpäivän kuluessa on realistista. Toiseksi itsesäate-

lytekniikat täytyy ensin oppia stressittömässä ympäristössä ennen kuin niiden soveltaminen tehokkaasti tositilanteessa on mahdollista. Uusien taitojen oppiminen ja omaksuminen kovan paineen alla ei ole tuloksellista. Kolmanneksi tekniikoiden oppimisen jälkeen niitä tulisi mahdollisimman pian alkaa käyttää arjessa ja eritoten juuri ennen vaativia työtilanteita ja heti niiden jälkeen. Tällä tavoin edesautetaan valmistautumista henkisesti ja fyysisesti kriittiseen tilanteeseen ja tuetaan stressistä palautumista. (Andersen ym., 2015; Andersen ym., 2016.)

Psykoedukaatio tarkoittaa tässä yhteydessä faktatiedon saamista vireystilasta, akuutista stressistä ja poliisityön vaativissa tilanteissa mahdollisesti koettavista fysiologisista ja psykologisista stressireaktioista. Myös omiin stressireaktioihin tutustuminen ja niiden havainnointi ovat osa koulutusta. Luokahuoneympäristössä psykoedukaation avulla kasvatetaan ymmärrystä stressistä ja sen haitallisesta vaikutuksesta omaan hyvinvointiin, turvallisuuteen ja työsuoriutumiseen – siinä käydään läpi tässäkin luvussa aiemmin kuvattuja asioita. Lisäksi tutustutaan keinoihin, joilla näitä haitallisia vaikutuksia voidaan ehkäistä tai heikentää.

Mielikuvaharjoittelu on jo tapahtuneiden tai tulevien tilanteiden ja niihin liittyvien piirteiden kuvittelemista mielessä. Sitä voidaan käyttää tutkitusti tehokkaasti edistämään monenlaisten tavoitteiden saavuttamista, kuten tehostamaan oppimista, lisäämään harjoitusmääriä, korjaamaan virheellisiä suorituksia ja tukemaan itseluottamusta. Mielikuvaharjoittelulla voidaan vaikuttaa omaan ajatteluun ja tilanteiden tulkintaan, toimintaan sekä tunteisiin ja niiden säätelyyn. Mielikuvaharjoittelun toimivuuden taustalle on kuvattu erilaisia teorioita. Eräs toimintaperiaate liittyy siihen, että samat aivoalueet ja prosessit aktivoituvat sekä kuvitellussa että vastaavassa todellisessa suorituksessa. Yksinkertaistettuna voidaan todeta, että mielikuvaharjoittelun avulla voidaan harjoitella ajattelemaan, tuntemaan, kokemaan ja käyttäytymään halutulla tavalla vaikkapa vaativan työtehtävän aikana. Kun sitten tosielämässä vastaan tulee tätä muistuttava tilanne, on todennäköisempää, että toiminta vastaa toivottua tapaa. (Arajärvi & Thesleff, 2020.)

Poliisityössä, ja eritoten voimankäyttötehtävien harjoittelussa, mielikuvaharjoittelu on todettu toimivaksi. Poliiseille suunnatuissa

harjoitusohjelmissa mielikuvaharjoittelua on toteutettu esimerkiksi kuuntelemalla äänitteiltä kuvauksia vaativista työtehtävistä tilanteisiin eläytyen (esim. Arnetz, 2009). Toimiva ja helposti toteutettava tapa on myös oman suorituksen läpikäyminen mielikuvissa simulaatioharjoituksen jälkeen ensin itsenäisesti ja sitten mahdollisuuksien mukaan ohjatusti siten, että tilanteessa optimaalisin mahdollinen toimintatapa käydään mielikuvissa läpi kouluttajan johdolla (Andersen & Gustafsberg, 2016).

Mielikuvaharjoittelua on mahdollista toteuttaa usealla eri tavalla sekä itsenäisesti että ohjatusti. Perustaitoja ovat mielikuvan perspektiivi, elävyys ja mielikuvan hallinta. Mielikuvaharjoituksessa perspektiivi tarkoittaa näkökulmaa, jota kulloisessakin harjoituksessa sovelletaan: kuvitellaanko oma suoritus ulkopuolisen silmin kuin televisioruudulla (visuaalinen, ulkoinen) vai omasta näkökulmasta (visuaalinen, sisäinen), ja yhdistyykö siihen kenties kehon aistimuksia tai tuntemuksia liikkeistä (kinesteettinen). Eri perspektiivit voivat tarjota eri vaikutuksia, ja mitä kokeneempi harjoittelija on kyseessä, sitä enemmän todellisuutta vastaavan, sisäisen ja kinesteettisen mielikuvan hän usein kykenee muodostamaan. Lisäksi mitä elävämpiä mielikuvat ovat, sitä tehokkaampaa harjoittelun on todettu olevan. Mielikuvaharjoittelun tuloksellisuutta edesauttaa myös se, että omia mielikuvia kykenee hallitsemaan siten, että niissä onnistutaan juuri halutuilla tavoilla. Mielikuvaharjoittelu on harjoitusmuotona tehokas, mutta sen kääntöpuolena negatiiviset mielikuvat voivat haitata oppimista tai haluttuun tavoitteeseen pääsemistä, kuten vaativiin tilanteisiin liittyvän itseluottamuksen vahvistamista. Tiivistäen voi sanoa, että parhaiten mielikuvaharjoittelu toimii silloin, kun tuotetut mielikuvat ovat laadukkaita, eläviä ja todellisia tilanteita vastaavia. (Arajärvi & Thesleff, 2020.)

On hyvä myös huomata, että mielikuvaharjoittelu tulisi kohdistaa siihen tiettyyn asiaan, jota halutaan kehittää (Arajärvi & Thesleff, 2020). Voimankäyttötilanteiden mielikuvaharjoittelussa se voi tarkoittaa lukematonta määrää erilaisia variaatioita. Mielikuvat voivat keskittyä esimerkiksi ennen kaikkea liikkumiseen ja motoriikkaan, kuten turvalliseen ja poliisitaktisesti järkevään sijoittumiseen tilassa tai voimankäyttövälineiden optimaaliseen käyttöön. Toisaalta mielikuvaharjoitus voi painottua enemmän havainnoin-

tiin ja päätöksentekoon, jolloin harjoittelija kohdistaa mielikuvisaan huomionsa ja katseensa optimaalisesti siten, että tekee tilanteen kannalta nopeita, tarkkoja ja relevantteja havaintoja ihmisistä, esineistä ja tilasta ja havaintojensa pohjalta ripeästi älykkäitä päätöksiä toimintansa tueksi. Mielikuvaharjoittelua voi käyttää myös vaativissa tilanteissa toivottujen tunnekokemusten vahvistamiseen: mielikuvissa voi keskittyä siihen, miten erittäin vaativalla ja stressireaktioita nostattavalla tehtävällä kykenee säätelemään itseään, pysymään rauhallisena ja valppaana ja säilyttämään itseluottavaisen tunteen.

Poliisiammattikorkeakoulun voimankäytön kouluttajat ovat työssään hyödyntäneet mielikuvaharjoittelua myös siten, että sen avulla pyritään opettamaan keholle sopiva vireystaso toimia. He ovat havainneet, että kokeneilla poliiseilla keho on usein tottunut tuottamaan hyvin korkean vireystason jo ennen tehtävää. Tämän tottumuksen vuoksi korkea vireystaso tuntuu yksilöstä normaalilta ja sopivalta. Esimerkiksi juuri ennen tehtävää tai simulaatioharjoitusta poliisi itse saattaa arvella syketasonsa olevan 100, vaikka se tosiasiasa sykemittarin mukaan on 130. Mielikuvaharjoittelun avulla on saavutettu positiivisia tuloksia siinä, että kehon stressireaktiot eivät viriä yhtä vahvasti jo ennen tehtävää.

Hengitystekniikka on yksi käytetyimmistä itsesäätelyn keinoista ja kiinteä osa poliiseille suunniteltuja resilienssin kehittämisen harjoitusohjelmia. Hengityksen sanotaan usein olevan silta kehon ja mielen välillä, ja se onkin tutkitusti tehokas menetelmä kehon, mielen ja vireystilan säätelyyn. Hengityksellä on mahdollista tynnyttää autonomista hermostoa ja siten stressireaktioita.

Kun autonomisen hermoston sympaattinen osa aktivoituu stressi- ja vireystilan noustessa, hengitys usein tiivistyy ja muuttuu pinnallisemmaksi. Rauhallinen pidennetty uloshengitys puolestaan aktivoi autonomisen hermoston parasympaattista osaa ja siten auttaa sykkeen, verenpaineen ja muiden stressireaktioiden rauhoittamisessa. Sisäänhengittäminen aktivoi ja lisää vireyttä, rauhallinen uloshengitys vastaavasti rentouttaa kehoa ja mieltä. Rauhoittavassa hengityksessä myös pallea liikkuu, kun stressitilanteen pinnallisessa hengityksessä taas saattaa työskennellä vain keuhkojen yläosa. Nenän kautta hengittäminen on elimistölle edullisempaa ja auttaa

hengityksen syventämisessä, varsinkin sisäänhengityksen yhteydessä. (Martin ym., 2014; Arajärvi & Thesleff, 2020.) Hengitys on siis varsin yksinkertainen ja suora keino vaikuttaa kehon ja mielen stressireaktioihin. Avainasemassa ovat palleahengitys, sisäänhengitys nenän kautta ja hieman pidennetyt rauhalliset uloshengitykset joko suun tai nenän kautta.

Vireystilaa rauhoittavan hengitystekniikan omaksumisessa ensimmäinen askel on hengityksen havainnointi ja sen huomaaminen, miten hengitys muuttuu esimerkiksi jännittävässä tai stressaavassa tilanteessa. Yksinkertaisimmillaan optimaaliseen keho-mielitilaan johdattavaa, stressireaktioita hillitsevää hengitystekniikkaa voi sen jälkeen lähteä opettelemaan seuraavien ohjeiden avulla:

1. Uloshengitys on pidempi kuin sisäänhengitys. Laske hitaasti kolmeen sisäänhengityksellä, laske neljään uloshengityksellä.
2. Hengitä palleaan ja vatsanpohjaan saakka; myös pallea liikkuu hengitettäessä.
3. Hengitys nenän kautta sisään, suun kautta ulos.
4. Jatka useita hengityskiertoja tai keskity lyhyesti muutamaaan sisään- ja uloshengitykseen.

Hengitystekniikka vaatii harjoittelua kuten muutkin itsesäätelykeinot. Harjoittelu on hyvä aloittaa rauhallisista ja stressittömistä tilanteista ja sitten pikkuhiljaa soveltaa sitä vaativampiin tilanteisiin. Aloittaa voi esimerkiksi jännittävän esitelmän pitämisen yhteydessä. Kun hengitystekniikan pikkuhiljaa oppii ja sen vaikutuksia omaan vireystilaan alkaa huomata, voi siitä lopulta tulla lähes automatisoitunut menetelmä itsesäätelyyn. Parhaimmillaan jopa yksi tai kaksi keskittynyttä ja rauhallista sisään- ja uloshengitystä saattavat vaikuttaa stressitilaa laskevasti siten, että toimintakyky vaativalla työtehtävällä pysyy optimaalisempana.

Maadoittuminen on hengitystekniikan lisäksi esimerkki kehollisesta menetelmästä, jota voi käyttää apuna vireystilan säätelyssä ennen vaativaa tilannetta sekä sen aikana ja jälkeen. Maadoittuminen tarkoittaa huomion kiinnittämistä niihin kehollisiin tunteuksiin ja toimintoihin, jotka kiinnittävät meidät ympäristöömme (Lounela, 2018). Maadoittuminen auttaa pitämään huomion kä-

sillä olevassa hetkessä esimerkiksi omiin huoliin tai jännitykseen keskittymisen sijaan. Se voi näin edistää tilannetietoisuuden saavuttamista ja ylläpitämistä. Maadoittumisharjoitukset ovat tuttuja psykofyysisen psykoterapian kentällä. Yksinkertaisimmillaan lyhyt maadoitusharjoitus voi olla seuraavanlainen, ja sen voi tehdä tarvittaessa alle puolessa minuutissa esimerkiksi ennen vaativaa suoritusta tai sen jälkeen:

- Seiso ryhdikkäästi ja tunne jalkapohjasi tukevasti lattiaa vasten. Kiinnitä huomio hetkeksi yksinomaan jalkapohjiisi ja huomaa vakaa asentosi.
- Maadoita myös muut aistisi: katsele tietoisesti ympärillesi ja huomaa ympäristön yksityiskohtia, kuuntele ja tietoisesti kuule tilan ääniä, haista ja tietoisesti havainnoi tilan tuoksua.

Tiedetään, että yksinään jo pelkkä kehotietoisuus eli lyhyt huomion kiinnittäminen kehoon ja kehon tuntemuksiin riittää vähentämään sijaistraumatisoitumisen riskiä vaativassa ihmissuhdetyössä (Forrester, 2001), joten maadoitusharjoitus voi olla varsin vaivaton hyvinvointia edistävä kehollinen menetelmä itsesäätelyyn myös poliisin työssä.

Näiden lisäksi poliisien eri resilienssikoulutuksiin on sisällytetty rentoutumistekniikoiden opettelua (Arnetz ym., 2009) sekä muiden coping-keinojen eli opittujen selviytymiskeinojen, muun muassa onnistuneemman kommunikoinnin, opetusta (McCarty & Atkinson, 2012; Arnetz, 2009). Myös mindfulness-harjoittelu eli hyväksyvän tietoisien läsnäolon harjoittelu on yksittäisissä tutkimuksissa todettu toimivaksi tavaksi poliisien resilienssin vahvistamiseen ja traumaan liittyvien oireiden helpottamiseen (Chopko & Schwartz, 2013). Poliisien mindfulness-harjoittelun on havaittu tukevan resilienssiä myös siten, että se parantaa unenlaatua ja tunteiden säätelyä sekä vähentää koettua stressin ja uupumuksen tunnetta (Christopher ym., 2015).

Simulaatioharjoittelussa on mahdollista päästä käytännössä kokeilemaan ja vahvistamaan opittuja itsesäätelytaitoja, kuten hengitystekniikka. Poliisien simulaatioharjoittelu tarkoittaa kokonaisvaltaista harjoittelua, jossa hyödynnetään aitoja tai raken-

nettuja ympäristöjä, lavasteita, ääniä ja valaistusta luomaan työtilanteiden näkökulmasta realistinen toimintaympäristö. Tehtävään perehtyneet näyttelijät tai kokeneet poliisit toimivat rooleissa erityyppisillä kohtaamisilla, esimerkiksi esittäen väkivaltaista rikollista ja sivullisia. Simulaatioharjoittelussa vaativia, uhkaavia ja mahdollisesti vaarallisia työtilanteita päästään harjoittelemaan turvallisesti. (Di Nota & Huhta, 2019.) Simulaatioharjoittelu antaa poliisiopiskelijoille ja poliiseille mahdollisuuden *tuntea* työtilanteisiin liittyvät omat yksilölliset stressireaktionsa sekä kokeilla luokahuoneympäristössä harjoiteltuja itsesäätelytekniikoita, kuten hengityksen kontrollointia. Paineen alla harjoittelun yhtenä tarkoituksena onkin antaa kokemuspohjaista tietoa stressin yksilöllisistä vaikutuksista ja mahdollisista seurauksista omaan suoriutumiseen. Simulaatioharjoittelussa olennaista on säädellä sen vaativuustasoa osallistujille sopivaksi sekä tarjota opiskelijoille mahdollisuus saada rakentavaa ja välitöntä palautetta kouluttajilta (Di Nota & Huhta, 2019).

Simulaatioharjoittelulla saadaan poliisiopiskelijoissa ja poliiseissa aikaan aitoja stressireaktioita, jotka vastaavat tosielämän tilanteita (esim. Andersen ym., 2016; Arble ym., 2019). Tutkimustieto osoittaa, että stressireaktioita herättävä ja aitoja työtehtäviä simuloiva harjoittelu on poliiseille hyödyllistä. Kun poliisit ovat harjoitelleet realistisia, stressaavia tehtäviä, suoriutuminen vastaavissa tehtävissä myöhemmin paranee, vaikka fysiologisia stressireaktioita yhä herääkin (esim. Nieuwenhuys & Oudejans, 2011). Myös motorinen suoriutuminen vaativissa voimankäyttötilanteissa voi olla parempaa, jos tarvittavia motorisia toimintoja on harjoiteltu myös stressiä herättävässä simulaatioympäristössä (Di Nota & Huhta, 2019).

Automatisoituneet ja erityisen hyvin opitut taidot ovat kaikkein vastustuskykyisimpiä stressin haitallisille vaikutuksille, kuten aiemmin tässä luvussa on kuvattu. Voimakkaan stressin alla, taistele, pakene tai lamaannu -tilassa, ihmiset turvautuvat ensisijaisesti näihin automatisoituneisiin toimintoihin. Joidenkin tutkimusten mukaan valtaosa erityisen vaativilla voimankäyttötehtävillä asetta käyttäneistä poliiseista kuvasi jälkeensä toimineensa ”autopilotilla” ja käyttäneensä loogisen päätöksenteon sijaan intuitiivista ajattelua (Artwohl, 2008), eli turvautuneensa siis lähinnä auto-

matisoituneeseen osaamiseen. Tästä syystä tiettyjen oikeiden toimintatapojen, esimerkiksi voimankäyttövälineiden käsittelyn, olisi turvallisuudenkin kannalta tarpeen olla hallussa niin hyvin, että ne onnistuvat tarvittaessa ilman kognitiivista ponnistelua tai keskittymistä. Koulutuksen ja oppimisen näkökulmasta tämä tarkoittaa runsasta harjoittelua ja riittävää toistojen määrää.

Ennen erilaisten taitojen hyvää hallintaa oppijoiden täytyy opetella motorisia taitoja ja muitakin perustaitoja ilman korkeaa stressiä, esimerkiksi luokkahuoneolosuhteissa. Tällaisia taitoja voivat olla esimerkiksi voimankäyttövälineiden käsittely ja poliisitaktinen osaaminen, mutta myös itsesäätelyn menetelmät, kuten hengitystekniikka. Myös sanallisen viestinnän, kuten tavallisimpien käskyjen, opettelu automatisoitumiseen saakka saattaa auttaa poliiseja suoriutumaan stressaavissa tilanteissa. (Arble, 2019.) Oppiminen on tehokkaampaa silloin, kun eri osakokonaisuuksia opetellaan vaikeuttaen sitä mukaa, kun esimerkiksi motoriset liikkeet ovat tarkkoja ja tehokkaita. Harjoittelun eteneminen taitojen käytön soveltamiseen monimutkaisemmissa ja stressiä herättävissä tilanteissa on hyödyllisimmällään silloin, kun voimankäytön perustaidot ovat jo riittävällä tasolla. (Di Nota & Huhta, 2019.)

Teknologiaa on maailmalla otettu viime vuosina mukaan voimankäytön simulaatioharjoitteluun. Virtuaaliympäristössä toteutetun simulaatioharjoittelun mahdollisista hyödyistä ei kuitenkaan vielä ole juurikaan tutkimusnäyttöä, joten tietoa tarvitaan lisää ennen tämän harjoitustavan laajempaa käyttöönottoa. (Di Nota & Huhta, 2019.)

Resilienssin vahvistaminen kuuluu myös Poliisiammattikorkeakoulun voimankäytön opetukseen. Voimankäytön kurssien osaamistavoitteisiin sisältyvät ymmärrys henkilökohtaisten stressimekanismien merkityksestä poliisityössä, stressimekanismien hallintaan liittyvien perusteiden tunteminen ja voimankäytön tilanteisiin liittyvien stressireaktioiden tunnistaminen ja säätely. Poliisiammattikorkeakoulun opetukseen on vuodesta 2015 lähtien sisällynyt resilienssin vahvistaminen osana voimankäytön koulutusta ja edellä kuvattuja oppimistavoitteita. Niin kutsuttu iPREP (*The international performance and efficiency program*) -resilienssivalmennus perustuu Toronton yliopiston kanssa Polamkis-

sa vuonna 2014 tehtyyn tutkimukseen. Menetelmä kehitettiin alun perin parantamaan tilannetietoisuutta ja päätöksentekokykyä vaativissa voimankäyttötilanteissa, ja se perustuu aiemmin kuvattuun tieteelliseen tietoon voimankäyttötilanteiden mahdollisista psykologisista ja fysiologisista seurauksista poliisille. (Gustafsberg, 2018.)

Poliisiammattikorkeakoulussa iPREP-koulutukseen sisältyy psykoedukaatiota stressin fysiologiasta ja psykologiasta sekä akuutin stressin vaikutuksesta poliisin työsuoriutumiseen, hengitystekniikan opettelua, simulaatioharjoittelua sekä mielikuvaharjoittelua. Hengitystekniikan avulla opetellaan aktivoimaan parasympaattista hermostoa eli rauhoittamaan stressireaktioita. Harjoittelussa käytetään apuna biofeedback-laitteita eli kehon tilasta tietoa antavia mittareita havainnollistamaan muutoksia stressitilassa. Stressiä nostattavien simulaatioharjoitusten eli realististen kriittisten poliisitehtävien suorittamisen yhteydessä on mahdollista sekä havainnoida omia stressireaktioita että harjoitella hengitystekniikkaa käytännön tilanteissa. Mielikuvaharjoittelua puolestaan tehdään harjoitusten jälkeen ensin käyden läpi oma suoritus, sitten kuvitellen kouluttajan ohjaamana optimaalinen tapa suoriutua tehtävältä.

VOIMANKÄYTTÖTILANTEIDEN VAIKUTUS POLIISIIN JA TILANTEIDEN KÄSITTELY JÄLKIKÄTEEN

Voimankäyttötilanteen vaikutukset eivät läheskään aina lopu, vaikka tilanne on ohi. Psykologian näkökulmasta voidaan tarkastella paitsi tilanteiden vaikutusta poliisin psyykkiseen hyvinvointiin, myös jälkikäteen tehtävissä selvityksissä huomioon otettavia asioita. Poliisin ampuma-aseen käytön jälkeen tehdään aina esitutkintalain mukainen esiselvitys sen toteamiseksi, onko poliisia syytä epäillä rikoksesta ja onko asiassa tarpeen aloittaa esitutkinta.

Kuten aiemmin tässä luvussa on todettu, voimankäyttötehtävät saattavat olla poliisille psyykkisesti erittäin kuormittavia, jopa traumatisoivia tilanteita. Varsinkin aseenkäyttötilanne on lähes poikkeuksetta voimakas stressitilanne. Traumatisoituminen ei kuitenkaan ole automaattinen seuraus esimerkiksi väkivallan kohteeksi joutumisesta tai äärimmäisestä stressistä. Silloin kun poliisin voi-

mankäyttötilanne on traumatisoiva, siihen vaikuttaa usein yhdistelmä itse tilanteeseen liittyviä tekijöitä, poliisin reaktiota sekä työyhteisön toiminta tilanteessa ja sen jälkeen (Miller, 2017).

Voimankäyttötilanteissa poliisiin itseensä kohdistuu usein väkivaltaa. On havaittu, että Suomessa poliisien keskuuteen on syntynyt työssä kohdatun väkivallan osalta sietämisen kulttuuria, eli vähäinen asiakkaiden tekemä väkivalta koetaan arkipäiväisenä ja työhön kuuluvana. Tästä huolimatta poliisinkin työssään kohtaama väkivalta vaikuttaa sen kohteeksi joutuvan psyykkiseen hyvinvointiin heikentävästi. Työssä jaksamiseen vaikuttavat erityisen negatiivisesti tilanteet, joissa poliisin henki tai terveys on ollut konkreettisesti uhattuna. (Rikander, 2017b.) Mitä useammin poliisi ylipäänsä työssään joutuu fyysisen väkivallan kohteeksi, sitä todennäköisemmin tällä on vaikutusta henkiseen hyvinvointiin. Myös työssä kohdatun väkivallan seurauksena vammautuminen on yhteydessä psyykkiseen oireiluun. (Leino, 2013.) Tämä henkisen hyvinvoinnin heikkeneminen voi näkyä esimerkiksi ärtyneisyytenä, mielialan laskuna, ahdistuneisuutena, epäluottamuksena toisiin ihmisiin, unihäiriönä tai muina traumaperäisen stressin oireina, kuten yliviläisyytenä ja mieleen tunkeutuvina kuvina tai ajatuksina tapahtuneesta. Myös alkoholinkäytön on poliiseilla havaittu lisääntyneen heidän kohtamiensa väkivaltakokemusten vuoksi varsinkin silloin, kun poliisilla oli kokemus omien taitojen riittämättömyydestä uhkatilanteessa sekä psyykkisen tuen puuttumisesta tapahtuneen jälkeen (Leino, 2013).

Voimankäyttötilanteessa koettu hallinnantunne ja toisaalta tilanteen monimerkityksellisyys tai epäselvyys ovat tekijöitä, jotka saattavat olla yhteydessä poliisin tilanteen jälkeiseen psyykkiseen selviytymiseen. Tässä yhteydessä hallinnantunne tarkoittaa sitä, missä määrin poliisi koki kriittisessä tilanteessa itse voivansa vaikuttaa sen kulkuun. Kun hallinnantunne eli kokemus omasta kontrollista on tilanteessa säilynyt, psyykkinen selviytyminen on usein parempaa. Voimankäyttötilanteen monimerkityksellisyys puolestaan tarkoittaa sitä, että jollain tapaa epäselvä tai hyvin kaoottinen tehtävä saattaa jälkikäteen herättää poliisissa enemmän pohdintaa ja ahdistustakin siitä, toimiko hän tilanteessa oikein vai ei. Tämä taas saattaa hidastaa pyykkistä toipumista. (Miller, 2017.)

Tärkeässä roolissa voimankäyttötilanteiden haitallisten vaikutusten ehkäisyssä ja minimoinnissa on työyhteisön eli esihenkilöiden ja kollegojen antama tuki. Tämän teoksen työhyvinvointia käsittelevässä luvussa paneudutaan laajemmin traumaattiseen stressiin sekä poliisiorganisaatiossa käytössä oleviin jälkipurkukäytäntöihin ja muihin psyykkistä tukea tarjoaviin käytäntöihin, jotka voivat olla tarpeen myös vaativien voimankäyttötehtävien jälkeen. Yksi keskeinen osa-alue jälkipurkukäytännöissä on psykoedukaatio eli sen normalisoiminen, että äärimmäisessä stressitilanteessa ja sen jälkeen lähes kaikenlainen reagointi on normaalia.

Voimankäyttötilanteiden jälkeisissä selvityksissä huomioon otettavia asioita ovat psykologian näkökulmasta varsinkin inhimillisen tiedonkäsittelyn rajoitukset, jotka liittyvät traumaattisiin ja hyvin stressaaviin tilanteisiin. Onkin jo huomioitu, että poliisin aseenkäytön jälkiselvittelyjä suorittavien henkilöiden olisi syytä olla tietoisia esimerkiksi traumaattisten tapahtumien ominaispiirteistä ja muistamiseen liittyvistä seikoista tällaisissa tilanteissa (Rikander & Rikander, 2018).

Toisinaan on esitetty, että kriittisen tilanteen jälkeen poliisi tarvitsee muutamia päiviä toipumiseen ennen kuin antaa oman selvityksensä tapahtumista. Tämä on kuitenkin ongelmallinen näkemys muistin toiminnan kannalta. Poliisit eivät voi välttyä saamasta tietoa tapahtuneesta jälkikäteen, ja tällaisen jälkikäteistiedon tiedetään herkästi muokkaavan myös omia muistikuvia tapahtumista. Tilanteen salliessa voikin olla perusteltua pyrkiä siihen, että poliisilla olisi mahdollisuus antaa selvitys tapahtumista mahdollisimman pian. Samoin mahdollisuus omien näkemysten kertomiseen on syytä antaa ennen kuin tilanteessa mukana ollut poliisi tutustuu esimerkiksi videomateriaaliin tapahtumista. Videotallenteen katsominen ennen oman selvityksen antamista voi vaikuttaa esimerkiksi siten, että videolla nähdyt tapahtumat kyllä muistetaan hyvin, mutta muiden tekijöiden, esimerkiksi tapahtumaympäristöön ja omaan päätöksentekoon vaikuttavien seikkojen, mieleen palauttaminen on vaikeampaa. (Grady ym., 2016.) Muistitoimintojen näkökulmasta voikin olla hyödyllinen toimintatapa kirjoittaa heti kriittisen tilanteen jälkeen itselleen muistiinpanot tapahtumien etenemisestä ja omista havainnoista, varsinkin jos kyseessä

on ollut ampuma-aseen käyttö. Tällaisesta toimintatavasta ei ole olemassa määrystä, mutta myös Poliisiammattikorkeakoulun voimankäytön kouluttajien keskuudessa se on havaittu hyödylliseksi.

Tässä luvussa on kuvattu, miten monin muinkin tavoin poliisin havainnointi, päätöksenteko, muisti ja tilannetietoisuus joutuvat koetukselle voimankäyttötilanteissa, jotka saattavat olla luonteeltaan yllättäviä, hyvin stressaavia ja ohi silmänräpäyksessä. Tällainen perustieto on hyödyllistä myös jälkiselvittelyissä mukana oleville. On tärkeä ymmärtää, että voimankäyttöä koskeva päätöksentekoprosessi on hyvin erilainen tilanteen ollessa käsillä ja toisaalta myöhemmin, esimerkiksi oikeuden istunnossa käsiteltäessä, kun kaikkien saatavilla olevaan tietoon on voinut rauhassa tutustua.

YHTEENVETO

Voimankäyttötilanteissa tapahtumat etenevät usein hyvin nopeasti ja yllätyksellisesti ja vaativat poliisilta siten ripeää havainnointia, päätöksentekoa ja toimintaa. Näistä tehtävistä suoriutuakseen poliisi tarvitsee hyvää tilannetietoisuutta, joka rakentuu tarkoista havainnoista ja edeltää päätöksentekoa. Voimankäyttötilanteissa vaikuttaa myös laaja joukko muita inhimillisen suorituskyvyn osa-alueita. Esimerkiksi ennakko-oletusten ja -tietojen vaikutus, saatu koulutus, tunteet ja kognitio eli tiedolliset toiminnot, kuten ajattelu ja muisti, saattavat vaikuttaa voimankäyttötehtävästä suoriutumiseen. Stressireaktioiden vaikutus tilannetietoisuuden syntymiseen voi olla erityisen merkittävä.

Voimankäytön tekniikoiden lisäksi poliisi tarvitsee vahvoja itsesäätelytaitoja paineen ja stressin alla työskentelyyn sekä monipuolisia vuorovaikutustaitoja konfliktitilanteiden ratkaisuun. Poliisin voimankäyttötilanteissa vaadittuja psyykkisen suorituskyvyn osa-alueita ja resilienssiä on mahdollista vahvistaa. Käytännössä tämä tarkoittaa sopivaa psykoedukaatiota eli tiedon hankkimista stressin vaikutuksista suorituskykyyn, itsesäätelytaitojen vahvistamista sekä käytännön simulaatioharjoittelua.

LÄHTEET

- Akinola, M. & Mendes, W.B. (2012). Stress-induced cortisol facilitates threat-related decision making among police officers. *Behavioral Neuroscience*, 126(1), 167–174.
- Alpert, G. P. & Dunham, R. G. (2004). *Understanding police use of force: Officers, suspects, and reciprocity*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Andersen, J.P., Papazoglou, K., Nyman, M., Koskelainen, M. & Gustafsberg, H. (2015a). Fostering resilience among police. *Journal of Law Enforcement*, 5(1).
- Andersen, J.P., Papazoglou, K., Gustafsberg, H., Collins, P. & Arnetz, B. (2016). Mental Preparedness Training. *FBI Law Enforcement Bulletin*. Haettu 21.2.2021 osoitteesta <https://leb.fbi.gov/2016/march/mental-preparedness-training>.
- Andersen J.P. & Gustafsberg H. (2016). A Training Method to Improve Police Use of Force Decision Making: A Randomized Controlled Trial. *SAGE Open*. doi:10.1177/2158244016638708.
- Anderson, G. S., Plecas, D. B. & Litzenger, R. (2002). Physical evidence of police officer stress. *Policing*, 25, 399–420.
- Anshel, M. H., Robertson, M. & Caputi, P. (1997). Sources of acute stress and their appraisals and reappraisals among Australian police as a function of previous experience. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70(4), 337–356.
- Arajärvi, P. & Thesleff, P. (2020). *Suorituskyvyn psykologia. Tieto- ja taitokirja korkeaa suorituskykyä ja hyvinvointia rakentaville*. Lahti: VK-Kustannus.
- Arble E., Daugherty A.M. & Arnetz B. (2019). Differential effects of physiological arousal following acute stress on police officer performance in a simulated critical incident. *Frontiers in Psychology*, 10, 1–11. doi: 10.3389/fpsyg.2019.00759.
- Arnetz, B., Nevedal, D., Lumley M., Backman, L. & Lublin, A. (2009). Trauma resilience training for police: Psychophysiological and performance effects. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 24, 1–9.
- Artwohl, A. (2002). Perceptual and memory distortions in officer involved shootings. *F.B.I. Law Enforcement Bulletin*, 71(10), 18–24.
- Artwohl, A. (2003). No recall of weapon discharge. *Law Enforcement Executive Forum*, 3(2), 41–49.
- Baldwin, S., Bennell, C., Andersen, J. P., Semple, T. & Jenkins, B. (2019). Stress-activity mapping: physiological responses during general duty police encounters. *Frontiers in Psychology* 10, 2216.

- Blascovich, J., Mendes, W. B., Hunter, S. B., Lickel, B. & Kowai-Bell, N. (2001). Perceiver threat in social interactions with stigmatized others. *Journal of personality and social psychology*, 80(3), 253–267.
- Bowers, L. (2014). Safewards: a new model of conflict and containment on psychiatric wards. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 21, 499–508.
- Boylstein, C. (2018). *When police use force: Context, methods, and outcomes*. Boulder: Lynne Reiner Press.
- Burke, R.J. & Mikkelsen, A. (2005). Burnout, job stress and attitudes towards the use of force by Norwegian police officers. *Policing: An international Journal of Police Strategies & Management*, 28(2), 269–278.
- Chopko, B. A., & Schwartz, R. C. (2013). The relation between mindfulness and post-traumatic stress symptoms among police officers. *Journal of Loss and Trauma*, 18(1), 1–9.
- Christopher, M. S., Goerling, R. J., Rogers, B. S., Hunsinger, M., Baron, G., Bergman, A. L., & Zava, D. T. (2015). A pilot study evaluating the effectiveness of a mindfulness-based intervention on cortisol awakening response and health outcomes among law enforcement officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 31(1), 1–14.
- College of Policing. (2014). Authorised professional Practice: National decision model. Haettu 21.2.2021 osoitteesta <https://www.app.college.police.uk/app-content/national-decision-model/>.
- Correll, J., Hudson, S.M., Guillermo, S. & Ma, D.S. (2014). The police officer's dilemma: A decade of research on racial bias in the decision to shoot. *Social and Personality Psychology Compass*, (8)5, 201–213.
- Cotterill, S. (2017). *Performance psychology: Theory and practice*. New York: Routledge.
- Devan, A.K. (2020). *Compassion fatigue and police use of force*. Walden University. *Walden Dissertations and Doctoral Studies*. 8877. Haettu 21.2.2021 osoitteesta <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/8877>.
- Di Nota, P. M. & Huhta, J-M. (2019). Complex motor learning and police training: applied, cognitive, and clinical perspectives. *Frontiers in Psychology*, 10, 1797.
- Dror, I. (2007). Perception of risk and the decision to use force. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 1(3), 265–272.
- Endsley, M. (1995). Toward a theory of situation awareness in dynamic systems. *Human factors*, 37(1), 32–64.
- Engel, R.S., McManus, H.D. & Herold, T.D. (2020). Does de-escalation training work? A systematic review and call for evidence in police use-of-force reform. *Criminology & Public Policy*, 19, 721–759.

- Forester, C.A. (2001). Body awareness: An aspect of countertransference management that moderates vicarious traumatization. *The Sciences and Engineering*, 61(10-B), 5561.
- Forscher, P. S., Lai, C. K., Axt, J. R., Ebersole, C. R., Herman, M., Devine, P. G. & Nosek, B. A. (2019). A meta-analysis of procedures to change implicit measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(3), 522–559.
- Fridman J., Barrett L.F., Wormwood J.B. & Quigley K.S. (2019). Applying the theory of constructed emotion to police decision making. *Frontiers in Psychology*, 10, 1946.
- Gallo, F.J. (2019). Police use of force. Teoksessa J. Kitaeff (toim.), *Handbook of police psychology* (s. 377–401). Oxfordshire: Routledge.
- Goff, P. & Rau H. (2020). Predicting bad policing: Theorizing burdensome and racially disparate policing through the lenses of social psychology and routine activities. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 687, 67–88.
- Grady, R.H., Butler, B.J. & Loftus, E.F. (2016). What should happen after an officer-involved shooting? Memory concerns in police reporting procedures. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 5(3), 246–251.
- Grossman, D. & Christensen, L.W. (2004). *On combat: the psychology and physiology of deadly conflict in war and peace*. Millstadt: PPCT Research Publications.
- Gustafsberg, H. (2018). *Do people get shot because some cops panic? Enhancement of individual resilience through a police resilience and efficiency training program*. Tampereen yliopisto. Johtamiskorkeakoulu. Väitöskirja.
- Hancock, P. & Weaver, J. (2005). On time distortion under stress. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 6(2), 193–211.
- Honig, A. L. & Roland, J. E. (1998). Shots fired: Officer involved. *The Police Chief*, 65, 116–119.
- Huhta, J-M., Di Nota, P., Nyman, M., Pietilä, E. & Ropo, E. (2021). Universal police behaviours during critical incidents and their connection to personality: A preliminary study. *Nordic Journal of Studies in Policing*. Hyväksytty julkaistavaksi.
- Huttunen, M. (2018). Dissosiaatiohäiriö (ajatusten, tunteiden, tekojen ym. erillisuus). *Lääkärikirja Duodecim*. Haettu 21.2.2021 osoitteesta https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00359.
- Kahn, K.B. & Martin, K.D. (2020). The social psychology of racially biased policing: Evidence-based policy responses. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 7(2), 107–114.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kalisch, R., Müller, M. B. & Tüscher, O. (2015). A conceptual framework for the neu-

- robiological study of resilience. *Behavioral Brain Sciences*, 38, e92. doi.org/10.1017/S0140525X1400082X.
- Kelley, K.D., Siegel, E. & Wormwood, J.B. (2019). Understanding police performance under stress: Insight from the biopsychosocial model of challenge and threat. *Frontiers in Psychology*, 10. doi: 10.3389/fpsyg.2019.01800.
- Kleider, H.M., Parrott, D.J. & King, T.Z. (2010). Shooting behaviour: How working memory and negative emotionality influence police officer shoot decisions. *Applied cognitive psychology*, 24, 707–717.
- Klinger, D. A. (2006). Police responses to officer-involved shootings. *National Institute of Justice Journal*, 253, 21–24.
- Klinger, D.A. & Brunson, R.K. (2009). Police officers' perceptual distortions during lethal force situation: Informing the reasonableness standard. *Criminology & Public Policy*, 8(1), 117–140.
- Koistinen, M. (2011). Tilannetietoisuus ja tilannekuva operatiivisessa liikenteenhallinnassa. Liikenneviraston tutkimuksia ja selvityksiä 54/2011. Helsinki: Liikennevirasto. Haettu 21.2.2021 osoitteesta https://julkaisut.vayla.fi/pdf3/lts_2011-54_tilannetietoisuus_ja_tilannekuva_web.pdf.
- Korander, T. (2004). Poliisikulttuuri: poliisiammatin ja -tutkimuksen väline. *Oikeus*, 33, 4–24.
- Koskelainen, M. (2016). Stressin käsittely osana poliisin työtä. Teoksessa V. Mutttilainen & P. Potila (toim.), *Poliisin toimintaympäristökatsaus 2016*. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 125. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu, 50–57.
- Kramer, T. H., Buckhout, R. & Eugenio, P. (1990). Weapon focus, arousal, and eyewitness memory. *Law and Human Behavior*, 14(2), 167–184.
- Kärki, H. (2020). Provoisiko poliisi? Tutkimus provosoinnilla hankitusta voimankäytön näennäisoikeutuksesta. Poliisiammattikorkeakoulu. AMK-opinnäytetyö.
- Lappalainen, R. (2008). Hyväksymis- ja omistautumisterapia. Teoksessa S. Kähkönen, N. Holmberg & I. Karila (toim.), *Kognitiivinen psykoterapia*. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 510–527.
- Leino, T. (2013). *Work-related violence and its associations with psychological health: A study of Finnish police patrol officers and security guards*. Helsingin yliopisto, Käyttätymistieteellinen tiedekunta, Käyttätymistieteiden laitos. Väitöskirja.
- Loftus, E. F. & Hoffman, H.G. (1989). Misinformation and memory: The creation of new memories. *Journal of Experimental Psychology*, 118(1), 100–104.
- Lounela, M. (2018). Miten tuon kehollisen näkökulman psykoterapiaan. Teoksessa B. Lindfors, & C. Waldekrantz & J. Ikonen (toim.), *Keho ja mieli. Johdatus psykofyysiseen psykoterapiaan*. Helsinki: Duodecim.

- Lovallo W.R. (2016). *Stress and health. Biological and psychological interactions*. (3. painos). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Machado, M. & Lugo, A. (2020). A behavioral analysis of two strategies to eliminate racial bias in police use-of-force. PsyArXiv. doi: 10.31234/osf.io/5ptqa.
- Martin, M., Seppä, M., Lehtinen, P. & Törö, T. (2014). *Hengitys itsesäätelyn ja vuorovai-
kutuksen tukena*. Tampere: Mediapinta Oy.
- McCraty, R. & Atkinson, M. (2012). Resilience training program reduces physiological and psychological stress in police officers. *Global Advances in Health and Medicine*, 1, 44–66.
- McCraty, R. & Nila, M. (2017). The impact of resilience training on officers' wellness and performance. Teoksessa R. Burke (toim.), *Stress in policing: Sources, consequences and interventions*. London: Routledge.
- McEwen, B. S., Bowles, N. P., Gray, J. D., Hill, M. N., Hunter, R. G., Karatsoreos, I. N. & Nasca, C. (2015). Mechanisms of stress in the brain. *Nature neuroscience*, 18(10), 1353–1363.
- Meade, B., Steiner, B. & Klahm, C. F. (2017). The effect of police use of force on mental health problems of prisoners. *Policing and Society*, 27(2), 229–244.
- Mekawi, Y. & Bresin, K. (2015). Is the evidence from racial bias shooting task studies a smoking gun? Results from a meta-analysis. *Journal of Experimental Social Psychology*, 61, 120–130.
- Miller, L. (2006). *Practical police psychology. Stress management and crisis interven-
tion for law enforcement*. Springfield: Charles C Thomas.
- Miller, L. (2017). Shots fired: Stresses and strategies in officer-involved shootings. Teoksessa R. Burke (toim.), *Stress in policing: Sources, consequences and interven-
tions*. London: Routledge.
- Nieuwenhuys, A. & Oudejans, R. R. (2010). Effects of anxiety on handgun shooting behavior of police officers: a pilot study. *Anxiety Stress Coping*, 23(2), 225–233.
- Nieuwenhuys, A. & Oudejans, R. R. (2011). Training with anxiety: short-and long-term effects on police officers' shooting behavior under pressure. *Cognitive Processing*, 12(3), 277–288.
- Nieuwenhuys, A., Cañal-Bruland, R. & Oudejans, R. R. (2012). Effects of threat on po-
lice officers' shooting behavior: anxiety, action specificity, and affective influences
on perception. *Applied Cognitive Psychology*, 26, 608–615.
- Nieuwenhuys, A., Savelsbergh, G. J. & Oudejans, R. R. (2015). Persistence of threat-in-
duced errors in police officers shooting decisions. *Applied Ergonomics*, 48, 263–272.
- Nofi, A. (2000). Defining and measuring shared situational awareness. Centre for Na-
val Analyses. Virginia. Haettu 21.2.2021 osoitteesta [https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/
ADA390136.pdf](https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA390136.pdf).

- Nosek, B. A., Smyth, F. L., Hansen, J. J., Devos, T., Lindner, N. M., Ranganath, K. A., Smith, C.T., Olson, K.R., Chugh, D., Greenwald, A.G. & Banaji, M. R. (2007). Pervasiveness and correlates of implicit attitudes and stereotypes. *European Review of Social Psychology*, 18, 36–88.
- Novy, M. (2012). Cognitive distortions during law enforcement shooting. *Activitas Nervosa Superior*, 54(1–2), 60–66.
- Nummenmaa, L. (2010). *Tunteiden psykologia*. Helsinki: Tammi.
- Olson, D.T. (1998). Deadly force decision making. *FBI Law Enforce Bulletin*, 67, 1–9.
- Paavilainen, P. (2020). *Toimivat aivot. Kognitiivisen neurotieteen perusteita*. Helsinki: Edita.
- Palmiotto, M. (2017). *Police use of force: Important issues facing the police and the communities they serve*. Boca Raton, FL: CRC Press.
- Papazoglou, K., Koskelainen, M. & Stuewe, N. (2019). Examining the relationship between personality traits, compassion satisfaction, and compassion fatigue among police officers. *SAGE Open*. doi: 10.1177/2158244018825190.
- Phillips, S.W. (2016). Eyes are not camera: The importance of integrating perceptual distortions, misinformation, and false memories into the police body camera debate. *Policing*, 12(1), 91–99.
- Pietikäinen, A. (2009). *Joustava mieli: vapaudu stressin, uupumuksen ja masennuksen yllotteesta*. Helsinki: Duodecim.
- Poijula, S. (2018). *Resilienssi: muutosten kohtaamisen taito*. Helsinki: Kirjapaja.
- Polamk (2021). Eettinen vala. Poliisiammattikorkeakoulun verkkosivut 2021. Haettu 21.2.2021 osoitteesta <https://polamk.fi/eettinen-vala>.
- PolStat Poliisin tulostietojärjestelmä, 2021.
- Putman, P., Antypa, N., Crysovergi, P. & van der Does, W. J. A. (2010). Exogenous cortisol acutely influences motivated decision making in healthy young men. *Psychopharmacology*, 208, 257–263.
- Rantaeskola, S., Hyyti, J., Kauppila, J. & Koskelainen, M. (2015). *Haastavat asiakastilanteet – väkivalta työssä*. Helsinki: Talentum.
- Rikander, H. (2017a). Poliisi käyttää asetta harvoin. *Haaste 4/2017*. Haettu 21.2.2021 osoitteesta <https://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste42017/poliisi-kayttaaasettavarvoin.html>.
- Rikander, H. (2017b). Poliisin kokemus virkamiehen väkivaltaisesta vastustamisesta. *Edilex*, 43/2017.
- Rikander, H. (2019a). *Custos publicus gladium frustra non fert: empiirinen tutkimus poliisin voimankäytöstä ja poliisin kohtaamasta väkivallasta*. Itä-Suomen

- yliopisto. Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 191. Väitös-kirja.
- Rikander, H. (2019). Näkökulmia poliisin oikeusturvaan. *Oikeus*, 3, 312–320.
- Rikander, H. & Sutela, M. (2020a). Poliisiin kohdistuvan väkivallan anatomia: rikosepäilyjen taustat sekä tekojen vaarapotentiaali. *Edilex*, 34/2020.
- Rikander, H. & Sutela, M. (2020b). Miten suomalainen poliisi käyttää voimakeinoja kohdatessaan väkivaltaa virkatehtävissä? *Edilex*, 42/2020.
- Rikander, H. & Rikander, S. (2018). Undersökningsåtgärder riktade mot polisen efter situationer där maktmedel använts – rättsskydds- och krispsykologiska perspektiv. *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 3–4, 256–284.
- Rivard, J., Dietz, P., Martell, D. & Widawski, M. (2002). Acute dissociative responses in law enforcement officers involved in critical shooting incidents: The clinical and forensic implications. *Journal of Forensic Sciences*, 47(5), 1–8.
- Sandi, C. (2013). Stress and cognition. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 4(3), 245–261.
- Selin R. & Leino, T. (2005). *Väkivaltatilanteet ja niiden hallinta poliisipartiotyössä*. Loppuraportti. Työterveyslaitos.
- Selye, H. (1956). *The stress of life*. New York: McGraw-Hill.
- Siddle, B.K. (1995). *Sharpening the warrior's edge: The psychology & science of training*. Millstadt, IL: PPCT Research Publication.
- Stanton, N.A., Chambers, P.R.G. & Piggott, J. (2001). Situational awareness and safety. *Safety Science*, 39(3), 189–204.
- Steele, C. M. (1997). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance. *American Psychologist*, 52, 613–629.
- Thompson, G. J. & Jenkins, J. B. (1993). *Verbal Judo – The great art of persuasion*. William Morrow.
- Trinkner, R., Kerrison, E. M. & Goff, P. A. (2019). The force of fear: Police stereotype threat, self-legitimacy, and support for excessive force. *Law and Human Behavior*, 43(5), 421–435.
- Verhage, A., Noppe, J., Feys, Y. & Ledegen, E. (2018). Force, stress, and decision-making within the Belgian police: The impact of stressful situations on police decision-making. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 33, 345–357.
- Wolfe, S., Rojek, J., McLean, K. & Alpert, G. (2020). Social interaction training to reduce police use of force. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 687(1), 124–145.

KOHDENNETUN VÄKIVALLAN ENNALTA ESTÄVÄ TYÖ POLIISISSA

Mari Koskelainen

MITÄ ON KOHDENNETTU VÄKIVALTA?

Väkivaltaan liittyvät tehtävät ovat keskeinen osa poliisin työtä. Väkivallan määritelmiä ja kategorioita on monia, kuten jako fyysiseen, seksuaaliseen ja henkiseen väkivaltaan. Myös väkivallan tekojen kohde, vakavuusaste ja vaikutukset ovat moninaisia ulottuen aina yksilötasolta yhteiskunnalliselle tasolle asti.

Tässä luvussa keskitytään ns. *kohdennettuun väkivaltaan* (engl. severe targeted violence), joka tyypillisesti on eri tavoin toteutettua fyysistä väkivaltaa yksittäistä ihmistä tai ihmisryhmiä kohtaan. Kohdennetulla väkivallalla tarkoitetaan *tarkoituksellista tekoa, jossa tiedossa oleva tai vielä tuntematon tekijä valitsee ennakoon tietyn kohteen väkivaltaiselle teolleen*. Kohdennettu väkivalta on yleiskäsite, jolla viitataan monenlaiseen, eri ympäristöissä ja eri tavoin kohdentuvaan väkivaltaan tai sen uhkaan. Yhteistä kohdennetun väkivallan uhkalle tai tapahtuneille teoille on niiden ainakin jonkinasteinen suunnitelmallisuus. Kohdennettu väkivalta eroaa merkittävästi tunnekuohussa ja harkitsemattomasti tehdystä impulsiivisesta väkivallasta, jota motivoi nopeasti syntyvä intensiivinen vihan tunne. Impulsiivinen väkivalta on tilannesidonnaista, tunnekuohussa tai hetken mielijohteesta tehtyä, eikä sitä edellä harkinta tai valmistelu. (Esim. Meloy & Hoffmann, 2021.)

Kohdennetun väkivallan ymmärretään usein tarkoittavan pelkäästään laajalti tunnettuja koulu- ja perhesurmatapauksia. Sillä tarkoitetaan kuitenkin monia muitakin väkivallantekoja tai näiden uhkaa, joista alla on esitetty esimerkkejä.

Esimerkkejä kohdennetun väkivallan teoista tai sen uhkasta:

- kouluihin ja oppilaitoksiin kohdistuvat uhkaukset ja väkivallanteot
- yksittäisiin, julkisuuden henkilöihin tai virkamiehiin kohdistuvat uhkailut tai väkivallanteot
- lähisuhdeväkivalta, jossa on kohdennetun väkivallan piirteitä
- vainoaminen, joka herättää huolen vakavasta fyysisestä väkivallasta
- yksittäisten väkivaltaisesti radikalisoituneiden henkilöiden uhkaukset ja suunnitellut tai toteutetut väkivallanteot, joiden oikeutus perustellaan aatemaailmalla tai ideologialla

Vaikka kuolemaan johtavat toteutuneet kohdennetun väkivallan teot ovat onneksi harvinaisia, poliisin tietoon tulee kuitenkin paljon tapauksia, joiden suhteen herää huoli mahdollisesta kohdennetun väkivallan uhkasta. On tärkeää ymmärtää, että jo väkivallan uhka, esimerkiksi vainoamisessa, voi aiheuttaa uhrille vakavaa kärsimystä ja sisältää henkisen väkivallan piirteitä. Samoin esimerkiksi oppilaitoksiin kohdistuvissa uhkauksissa uhka itsessään voi aiheuttaa pelkoa ja muita negatiivisia seurauksia, vaikka teko ei toteutuisikaan. Mahdollista on myös, että jo toteutunut lievempi väkivalta eskaloituu vakavammaksi kohdennetuksi väkivallaksi.

Tässä luvussa kerrotaan aluksi laajemmalla tasolla, mitä poliisin ennalta estävällä toiminnalla tarkoitetaan sekä esitellään siihen liittyviä työtapoja. Sitten kuvataan tarkemmin tapaa, jolla poliisin tietoon tulleita väkivallan suhteen huolta aiheuttavia tapauksia lähdetään poliisin toimesta työstämään. Tämän jälkeen luvussa edetään tarkempiin ja kattavampiin kohdennetun väkivallan uhka-arvioinnin tapojen sekä mahdollisten uhkatilanteeseen liittyvien toimintavaihtoehtojen käsittelemiseen. Näitä avataan tekstissä esimerkkien kautta. Lopuksi kerrotaan kohdennetun väkivallan huolta herättävän henkilön haastattelemisesta.

Vaikka kohdennettua väkivaltaa, sen arviointia ja toimenpidesuosituksia käsitelläänkin tässä luvussa poliisiin ennalta estävän toiminnan näkökulmasta, työhön liittyy keskeisesti myös muita toimijoita, kuten terveys-, sosiaali-, opetus- ja sivistystoimen viranomaisia ja kolmannen sektorin palveluita. Moniammatillisesta työskentelystä kerrotaan omana osionaan. Käsiteltyjen asioiden, kuten kohdennetun väkivallan riskimuuttujien tunnistaminen, voi olla hyödyllistä myös muille kuin poliisissa työskenteleville. Aihepiiriin tutustuminen helpottaa moniammatillista yhteistyötä ja ennen kaikkea sen ymmärtämistä, milloin muiden toimijoiden tulisi olla yhteydessä poliisiin edustajiin ja poliisin puolestaan muihin toimijoihin. Kaiken viranomaistoiminnan keskiössä on pyrkimys vähentää riskiä kohdennetun väkivallan tekojen toteutumisesta ja löytää apua tarvitseville henkilöille oikeanlaista tukea.

POLIISIN ENNALTA ESTÄVÄ TOIMINTA MONIAMMATILLISEN TYÖN VIITEKEHYKSESSÄ

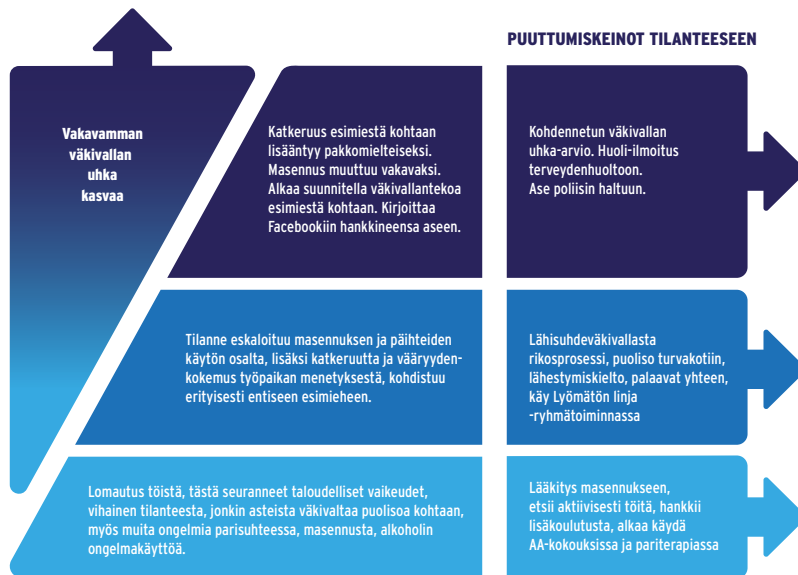
Poliisityön painopiste on enenevässä määrin siirtymässä rikosten selvittämisestä niiden ennalta estämiseen ja torjuntaan, muun muassa asian suuren yhteiskunnallisen merkityksen vuoksi (Sisäministeriö, 2019b). Kohdennetun väkivallan uhka-arviot ja niihin liittyvät toimenpiteet ovat osa poliisin ennalta estävää toimintaa. Uhka-arviossa selvitetään, liittyykö poliisin tietoon tulleeseen asiaan väkivallan uhkaa. Samalla tehdään arviota tapauksen kiireellisyydestä sen suhteen, onko asia akuutti ja heti poliisin toimenpiteitä

vaativa vai vähemmän kiireellinen. Keskeistä on myös muodostaa käsitys siitä, kuinka paljon ja minkälaista tukea ja väliintuloja henkilö tarvitsee herättämänsä huolen johdosta (Turunen, 2019).

Ennalta estävä toiminta on säädetty yhdeksi poliisin tehtäväksi poliisilain (PolL, 872/2011) 1 luvun 1 §:n mukaan. Tarkoituksena on ylläpitää yleistä järjestystä ja turvallisuutta, estää rikoksia ja muita turvallisuutta vaarantavia häiriöitä. Tällä hetkellä on meneillään keskustelu tarpeesta tarkentaa lainsäädäntöä niin, että myös poliisin ennalta estävän työn toimivaltuuksista olisi erikseen säädetty laissa (Eduskunnan oikeusasiamies, 2020). Tämän kirjan kirjoittamisajankohdan mukainen poliisin ennalta estävän toiminnan laajempi yhteiskunnallinen viitekehys on kuvattu Poliisin ennalta estävän työn strategiassa 2019–2023. (Sisäministeriö, 2019b). Käsitteellä ”ennalta estävä toiminta” tarkoitetaan laajaa kokonaisuutta, johon sisältyy erilaista ennalta estävää työtä. Pyrkimyksenä on välttyä ei-toivotulta kehitykseltä ja tapahtumilta. Suunnitelmallisen väkivaltaisen käyttäytymisen, kuten kohdennetun väkivallan, ennalta estäminen on yksi osa tätä laajaa kokonaisuutta. Kohdennettu väkivalta on siis vain osa yhteiskunnassa esiintyvää väkivaltaa tai sen uhkaa, eikä siihen liittyvillä arvioilla ja toimenpiteillä ole mahdollista vaikuttaa kaikkeen väkivaltaan.

Mahdollisesti kohdennetun väkivallan tekoon johtavassa käyttäytymisessä on kyse monisyisestä kehityskulusta, johon vaikuttavat yksilöön, perheeseen, yhteisöihin ja yhteiskuntaan liittyvät tekijät. Tästä syystä väkivallan ennalta estämisessä keskeisessä roolissa ei ole ainoastaan poliisi, vaan myös muut viranomaiset, järjestöt ja yhteisöt (Sisäministeriö, 2019b). Väkivallantekojen ennalta estäminen laajalla yhteistyörintamalla antaa myös positiivisen arvosignaalin ja nostaa turvallisuuden tunnetta yhteiskunnassa, sekä yksittäisten ihmisten että erilaisten ryhmien osalta.

Väkivallan uhan esiintyvyyttä ja toteutuneen väkivallan vakaavuutta voi yksinkertaistetusti havainnollistaa kuviossa 1 esitetyn pyramidin avulla, jossa mahdollinen kohdennetun väkivallan teko nähdään kehityskulun tuloksena, ei satunnaisena tekona.

KUVIO 1. Eriasteista väkivaltaa ja siihen puuttumisen keinoja

Kuviossa 1 on esitetty kehityskulku, joka saattaisi johtaa vakavaan kohdennetun väkivallan tekoon työpaikalla. Esimerkkinä voisivat toimia myös muunlaiset kohdennetun väkivallan teot tai niiden uhka. Kuvion alin taso kuvaa asioita, jotka voivat tapahtua monille ihmisille. Koetut ongelmat tai käyttäytyminen eivät liity suoraan kohdennettuun väkivaltaan, mutta voivat sellaiseen johtaa, jos kehityskulkuun ei puututa. Kuvion keskimmaisella tasolla ongelmat ovat lisääntyneet. Ylimmällä tasolla tilanne on kärjistynyt kohdennetun väkivallan teon suunnitteluun. Kuviossa havainnollistetaan joitakin väliintuloja, joiden avulla haitallinen kehityskulku voidaan pyrkiä katkaisemaan. Nuolet tarkoittavat ulospääsyn löytymistä tilanteesta eli väliintulon mahdollista vaikutusta ja väkivaltaisen kehityskulun katkeamista.

Poliisin väliintulot ovat tarpeellisia myös lievempien väkivallantekojen osalta niiden moninaisten haittojen vuoksi. Huomionarvioista on, että kaikki kuviossa esitetyt väliintulot eivät liity poliisitoimintaan. Tämä kuvastaa väkivallan ennalta estämisen monitoimijaluonnetta, joka kohdennetun väkivallan ennalta estävää toimintaa voisi kokonaisuudessaan luonnehtia pyrkimykseksi kartoittaa tietoon tulleita tapauksia niin, että niiden joukosta pystytään tunnistamaan sellaiset tapaukset, joihin pystytään puuttumaan, ja täten vähentämään väkivallan uhkaa. Keskeistä on myös pyrkiä ohjaamaan väkivallan huolta herättävät henkilöt tukitoimien piiriin ja täten parantaa heidän ja heidän läheistensä elämäntilannetta.

Yksinkertaistaen voisi sanoa, että mahdollisimman aikainen puuttuminen ei-toivottuun käyttäytymiseen, kuten esimerkiksi lähisuhteissa esiintyvään lievempään fyysiseen väkivaltaan tai vainomiseen, voisi johtaa tilanteeseen, jossa kohdennetun väkivallan uhka-arvioita ei tarvittaisi eikä vakavia väkivaltarikoksia tapahtuisi. Kaikkia tapauksia ei kuitenkaan voida estää. Syy voi olla esimerkiksi se, että osa niistä tilanteista, joissa väkivaltaa tai sen uhkaa esiintyy, ei koskaan tule viranomaisten tietoon. Jokaisella onnistuneella ennalta estävällä väliintulolla ja puuttumisella voidaan kuitenkin pyrkiä katkaisemaan haitallinen kehityskulku. Jos tilanteeseen ei pystytä onnistuneesti puuttumaan, mahdollista on, että väkivalta pahenee ja saa uusia muotoja. Tilanteen pahentuessa ollaan kenties tilanteessa, jossa arvioidaan jo mahdollista kohdennettua väkivaltaa esimerkiksi perhesurman muodossa.

Kohdennetun väkivallan ennalta estämisen pyrkimykset ovat tärkeitä inhimillisen kärsimyksen ja väkivallantekojen aiheuttamien taloudellisten kustannusten vähentämiseksi niin yksilön kuin yhteisöjen ja yhteiskunnan kannalta. Tutkimukset ovat osoittaneet, että rikoksen ja turvallisuutta heikentävän häiriön ennalta estäminen on aina taloudellisesti kannattavampaa riippumatta siitä, miten tehokkaasti tapahtuma ja sen jälkiseuraukset kyetään hoitamaan. Kaikkien vakavimpien tapahtumien, kuten joukkosurmien, vaikutukset ovat laajoja ja pitkäaikaisia, ja ne voivat muuttaa ihmisten arkea yksilön, yhteisöjen ja yhteiskunnan tasolla merkittävästi. (Sisäministeriö, 2019b.)

Kohdennetun väkivallan uhka ja teot eivät ole uusi ilmiö. Poliisin, samoin kuin muiden viranomaisten, tietoon on aina tavalla tai toisella tullut uhkauksia, jotka voivat realisoitua väkivaltaisena käyttäytymisenä. Mistä voidaan tietää, mikä näistä uhkauksista todennäköisimmin ennakoi väkivaltaista tekoa? Minkälaisia menetelmiä voidaan käyttää uhkauksen konkretisoitumisen todennäköisyyden arviointiin? Kuinka väkivaltaisten tekojen toteutumista voidaan pyrkiä ennalta estämään? Nämä ovat kysymyksiä, joihin paneudutaan tässä luvussa.

POLIISIN VÄKIVALLAN ENNALTA ESTÄVÄÄN TYÖHÖN LIITTYVIÄ TOIMINTAMALLEJA

Poliisin ennalta estävän työn toimintamallit, joiden puitteissa tehdään arviota väkivallan uhkasta ja keinoista puuttua siihen, ovat ainakin vuosina 2019–2024 olleet ns. Ankkuritoiminta, Marak-toiminta ja HAH-toiminta (Sisäministeriö, 2019b). Keskeisimmin kohdennettuun väkivaltaan liittyvät alla kuvatut huolta aiheuttavat henkilöt.

Väkivallan uhkan suhteen huolta aiheuttavalla henkilöllä (HAH) tarkoitetaan yksilöä, jonka käyttäytymisen tai elämäntilanteen vuoksi, tai jo esiintyneen väkivaltaisen käytöksen seurauksena, on herännyt huoli mahdollisesta väkivallan uhkasta, ja tilanne vaatii lisäselvityksiä. Näihin henkilöihin liittyvän väkivallan ennalta estämiseksi ja hallitsemiseksi on poliisissa kehitetty työmuoto, jossa kohdennetun väkivallan uhkaa arvioidaan. Tätä työmuotoa ja sen menetelmiä esitellään myöhemmin tarkemmin. Tavoitteena on, että huolta aiheuttavan henkilön seuranta ja riskienhallintatoimenpiteitä jatketaan, kunnes henkilön käyttäytyminen ei enää aiheuta erityistä huolta. Tällöin on käytössä olevilla tiedoilla sekä riittäväksi arvioitujen tiedustelu- ja tutkintatoimenpiteiden jälkeen todettu, että henkilö ei muodosta vakavaan väkivaltaan liittyvää uhkaa. Työmuoto on käytössä Keskusrikospoliisissa ja poliisilaitoksilla. Se edellyttää tiivistä yhteistyötä asian kannalta keskeisten viranomaisten, kuten terveydenhuollon, kanssa. (Sisäministeriö, 2019b.)

Lähisuhdeväkivallan moniammatillinen riskinarviointimenetelmä (Marak) on arviointiprosessi, jolla pyritään tunnistamaan uusiutuvan lähisuhdeväkivallan uhreja ja parantamaan heidän turvallisuuttaan. Arviointiin liittyy työkalu, joka kartoittaa uhriin kohdistuvaa väkivallan riskiä. Jos lähisuhdeväkivallan uusiutumisen riski arvioidaan korkeaksi, laaditaan moniammatillisessa työryhmässä väkivallan uhrille tai uhan alla elävälle henkilölle turvasuunnitelma ja tätä kautta pyritään parantamaan hänen turvallisuuttaan. Suunnitelma sisältää erilaisia toimenpiteitä, joita työhön osallistuvat toteuttavat osana perustyötään. Näitä voivat olla uhrille ja hänen mahdollisille lapsilleen järjestetty paikka turvakodista, keskustelu- ja vertaistuki, apu taloudellisissa asioissa, avustaminen lähestymiskiellon hakemisessa ja rikosilmoituksen tekemisessä sekä muut turvallisuutta parantavat toimet. Keskeistä on, että riskiarvioinnissa yhdistyvät eri toimijoiden tiedot ja arvio tilanteesta ja sen vakavuudesta. Marak-toiminnan koordinaatiosta ja kehittämisestä vastaa Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. (Sisäministeriö, 2019b.)

Ankkuritoiminnalla tarkoitetaan moniammatillista yhteistyötä, joka kohdistuu alle 18-vuotiaiden lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämiseen ja rikosten ennaltaehkäisemiseen. Ankkuritoimintaa toteutetaan moniammatillisissa tiimeissä, joihin kuuluu asiantuntijoita poliisista, sosiaali-, terveys- ja nuorisotoimesta. Pyrkimyksenä on tarjota nuorelle ja perheelle yksilöllistä ja kokonaisvaltaista tukea varhaisessa vaiheessa ja tarvittaessa ohjata hoidon, palveluiden ja tuen piiriin muille asiantuntijoille. (Sisäministeriö, 2019b.) Suurin osa Ankkurissa käsiteltävistä asioista ei liity kohdennettuun väkivaltaan. Puuttuminen lievempiin käyttäytymisongelmiin on kuitenkin myös ensiarvioisen tärkeää, kuten yllä on todettu.

Osana Ankkuritoimintaa pyritään myös ehkäisemään kaikenikäisten väkivaltaiseen ekstremismiin radikalisoitumista. Väkivaltaisella ekstremismillä tarkoitetaan aatemaailmalla tai ideologialla perusteltua ja oikeutettua väkivallan käyttöä, sillä uhkaamista tai siihen kannustamista. Väkivaltainen radikalisoituminen on yksilöllinen prosessi, joka voi johtaa siihen, että henkilö ryhtyy väkivaltaiseen toimintaan tai liittyy väkivaltaisiin ekstremistisiin ryhmiin. (Sisäministeriö, 2019a.)

Ennalta estävillä toimintamalleilla on monia yhdistäviä tekijöitä. Väkivaltaisilla ajatuksilla ja käyttäytymisellä oireilevien henkilöiden yhdistävänä tekijänä on mahdollisesti kohdennettuun väkivaltaan johtava kehityskulku. Tämä kehityskulku pyritään katkaisemaan ja tarjoamaan tukea henkilölle, jonka ajattelusta tai käyttäytymisestä ollaan huolissaan. Tilanteeseen pyritään puuttumaan niin, että havaitun väkivallan uhkan taso saataisiin laskemaan.

Kaikessa väkivallan uhkan arviointiin liittyvässä toiminnassa on aina pidettävä mielessä, että uhkat ovat vakavuudeltaan erilaisia ja henkilön käyttäytyminen voi aiheuttaa huolta myös monella muulla tavalla kuin suoraan väkivaltaan liittyen. Esimerkiksi koulussa jollakin tavalla huolta herättävää henkilöä ei tule leimata ”kouluampujaksi” pukeutumisen, musiikkimaun, koulussa tehtyjen piirustusten tai muun sellaisen käyttäytymisen perusteella, jolla ei ole välttämättä mitään tekemisestä väkivallan uhkan kanssa. Sama koskee esimerkiksi henkilöiden kutsumista väkivaltaisesti radikalisoituneiksi tai terroristeiksi silloin, kun mitään väkivallan riskimuuttujia ei ole todennettavissa.

Huolimatta siitä, missä poliisin ennalta estävän toiminnan kontekstissa huoli kohdennetun väkivallan uhkasta saa alkunsa, seuraavaksi käsiteltävät toimintatavat pätevät tapauksen yleiseen pohdintaan, mahdollisen jatkoselvittelyn ja toimenpiteiden määrittelemiseen.

VÄKIVALLAN UHKA-ARVION ALKUTOIMENPITEITÄ

Poliisin ennalta estävässä toiminnassa on sekä eroavaisuuksia että yhtymäkohtia rikostutkinnan työtappoihin, joita on tässä kirjassa käsitelty esimerkiksi kuulustelun ja lapsiin liittyvien rikosprosessien näkökulmasta. Huolta aiheuttavan henkilön toimintaa ei ensisijaisesti tai välttämättä arvioida rikoksen tunnusmerkistön vaan kohdennetun väkivallan riskimuuttujien näkökulmasta osana poliisin ennalta estävää toimintaa. Mikäli henkilön toiminta täyttää jonkun rikoksen tunnusmerkistön, poliisin velvollisuus on aloittaa asiasta esitutkinta.

Kun poliisin tietoon tulee tapaus, joka liittyy väkivaltaiseen käyttäytymiseen tai sen uhkaan, pohdinta alkaa siitä, mikä poliisin rooli

tapauksen hoitamisessa on. Onko asia sellainen, jossa poliisilla on toimintavelvollisuus ja -valtuudet, ja mitä toimia poliisi voi asian suhteen tehdä? Tämä pohdinta on usein laaja-alaista ja keskeinen osa kohdennetun väkivallan uhka-arvioinnin kokonaisuuteen liittyvää työtä. Tapaukset ovat erilaisia, ja kuten aikaisemmin on todettu, kohdennetun väkivallan uhka voi ilmetä monella tavalla.

Pohdintaa tarvitaan sen suhteen, onko kyseessä kohdennetun väkivallan uhka, impulsiivisen väkivallan uhka vai ylipäättään min-käänlaisen väkivallan uhka. Jos kyseessä on kohdennetun väkivallan uhka, on määriteltävä, minkä tyyppinen uhka on kyseessä. Tulee myös punnita sitä, onko asiaa tarpeen ryhtyä selvittämään tarkemmin ja mitä alustavat toimenpiteet ovat. Vaihtoehtoja on monia. Pohdinnassa voi esimerkiksi olla, kannattaako poliisin keskustella huolta aiheuttavan henkilön kanssa, hankkia lisätietoa avoimista lähteistä tai tehdä asiasta huoli-ilmoitus sosiaalitoimeen tai terveydenhuoltoon. Tilanne voi myös olla sellainen, jossa tarvitaan välittömiä, vain poliisin käytössä olevia toimenpiteitä, kuten henkilön kiinniotto. Esimerkkeihin toimenpiteistä palataan myöhemmin tarkemmin.

Tilanteessa voi myös olla syytä epäillä rikosta ja asiaa lähdetään kenties poliisin toimesta hoitamaan esitutkintana ennalta estävän toiminnan sijaan. Uhkiin liittyviä rikosnimikkeitä voivat olla esimerkiksi yksilöön kohdistuvat vainoaminen ja laitton uhkaus tai tiettyyn kohteeseen tai ihmiseen kohdistuvan törkeän henkeen tai terveyteen kohdistuvan rikoksen valmistelu. Rikostutkinnallisia keinoja ei kuitenkaan voida pitää automaationa, ellei syytä epäillä -kynnys esitutkinnan käynnistämiseen ylity. (Turunen, 2019.)

Yksi hyödyllinen väkivaltaisen käyttäytymisen erottelukriteeri on määritellä, onko kyseessä impulsiivinen vai kohdennettu väkivalta. Tämä vaikuttaa myös siihen, mitä lisäarviointia tai toimenpiteitä pitäisi tai on mahdollista tehdä.

Impulsiivinen väkivalta

Poliisi on ottanut kiinni henkilön, jota epäillään grillikioskilla tapahtuneesta pahoinpitelystä. Henkilö oli suuttunut ja lyönyt toista asiakasta tämän huomautettua etuilusta jonossa. Poliisin tultua paikalle henkilö oli huutanut tappavansa myös poliisit. Henkilön seurassa ollut ystävä kertoi poliisille, että ”noin se aina huutelee, kun sillä palaa käämit” ja lisäsi, ”ei oo muuten eka kerta, kun näin käy” ja ”tuo nyt voi tehdä mitä vaan”. Poliisin rekistereistä käy ilmi henkilön rikoshistoria, johon kuuluu näpistyksiä, kiinniottoja juopuneena ja huumausaineen käyttör rikoksia. Väkivaltataustana henkilöllä on kaksi pahoinpitelyä, joista toisessa hän on lyönyt taksikuskia nyrkillä, koska tämä oli kieltäytynyt ottamasta häntä kyytiin.

Yllä kuvatussa tapauksessa on kyse impulsiivisesta väkivallasta. Impulsiivinen väkivalta on luonteeltaan suunnittelematonta, ja sen saattaa laukaista välitön reaktio tunnetilaan. Riidat ja tappelut julkisilla paikoilla ovat tyypillisiä esimerkkejä impulsiivisesta väkivallasta, ja niihin liittyy usein päihtymystila. Suurin osa poliisin tietoon tulevasta väkivallasta, ja väkivallasta yleensä, on impulsiivista.

Miten poliisi voi puuttua tällaiseen käyttäytymiseen? Yllä kuvatun esimerkin tapaisia impulsiivisia väkivallan tekoja on vaikea estää, vaikka tiedettäisiin, että henkilö on aikaisemminkin näin käyttäytynyt. Poliisin näkökulmasta käytettävissä olevia puuttumiskeinoja ovat rikosprosessit, niiden uhreja suojaava ja kenties ennalta estävä vaikutus. Poliisi voi myös kartoittaa muiden viranomaisten mahdollisia väliintuloja: Onko henkilöllä elämässä esimerkiksi sellaisia vaikeuksia, jotka kuormittavat elämäntilannetta ja joihin voisi saada apua esimerkiksi terveydenhuollosta, mielenterveys- tai päihdepalveluista tai sosiaalitoimesta. Yksilötasolla keskeisessä roolissa impulsiivisen väkivallan ennalta estämisessä on tällä tavalla käyttäytymisen oman ymmärryksen lisääminen käyttäytymiseen

johtavista tekijöistä, sekä tietysti tämän oma halu ja kyky säädellä käyttäytymistään. Laajemmalla yhteiskunnallisella tasolla impulsiivisen väkivallan ennalta estämisen pyrkimyksiin liittyvät monet asiat, kuten mielenterveys- ja päihdehoidon tukipalvelujen saataavuus, koulukiusaamiseen puuttuminen ja alkoholilainsäädäntö.

Kohdennettu väkivalta

Henkilö soitti poliisille ja kertoi, että hänen veljellään on hallussaan luvaton vanha pistooli. Ilmoittaja sanoi poliisille, että veli on uhannut ainakin kaksi kertaa tappaa heidän setänsä. Ilmoittaja totesi veljen kantavan kaunaa setää kohtaan, koska setä on vuosia sitten esittänyt veljen silloiselle tyttöystävälle epäasiallisia seksuaalisia kommentteja. Ilmoittajan veli kutsumu setää ”vanhaksi pervoksi”.

Ilmoittaja on todella huolissaan veljensä viimeaikaisesta käytöksestä ja uhkauksista setää kohtaan. Veli on ilmoittajan kertoman mukaan seurailut setää autolla ja sanonut paikallisessa ravintolassa aikovansa ”ottaa setänsä hengiltä”. Hän on myös sanonut tappavansa itsensä. Ilmoittaja kertoo poliisille veljensä käyttävän lääkitystä masennukseen ja käyvän tapauttamassa psykiatrista sairaanhoitajaa.

Tapauksessa on selkeästi viitteitä kohdennetun väkivallan uhkaan, ja sitä on syytä kartoittaa tarkemmin. Huolta aiheuttavia asioita ovat kauna setää kohtaan, uhkaukset tappaa tämä, sedän seuraaminen, hallussa oleva pistooli ja itsetuhoisuus. Poliisin ensitoimenpiteet tilanteessa voisivat olla esimerkiksi ilmoittajan tarkempi puhuttaminen sen selvittämiseksi, mitä ja kenelle tarkalleen on sanottu, poliisin olemassa olevien tietojen tarkistaminen asiaan liittyvien henkilöiden osalta ja mahdollisesti henkilön itsensä puhuttaminen.

Poliisin tietoon tulevien väkivallan suhteen huolta aiheuttavien henkilöiden tapausten käsittelyssä ei ole olemassa mitään jokaiseen tapaukseen automaattisesti sovellettavaa tapaa lähteä hoitamaan asiaa. Yhteistä kaikille tapauksille kuitenkin on niiden vaatima kokonaistilanteen pohdinta ja siinä huomioon otettavat asiat. Tätä prosessia lähdetään seuraavaksi avaamaan tarkemmin.

Hypoteesiajattelun hyödyntäminen soveltuu myös huolta aiheuttavien henkilöiden tapausten käsittelyyn. Hypoteesiajattelulla on vakiintunut asema lapsiin kohdistuneiden rikosepäilyjen esitutkinnassa ja erityisesti lapsen kuulemiseen liittyvissä tilanteissa. Tätä prosessia on kuvattu tarkemmin tämän kirjan luvussa *Poliisi ja lapset*. Hypoteesiajattelun tarkoituksena on, että tehdyille havainnoille esitetään vaihtoehtoisia selityksiä puolesta ja vastaan. Esitutkinnassa näitä testataan systemaattisesti tutkinnan aikana ja ne ovat verrattavissa tutkintalinjoihin (Ellonen & Rantaeskola, 2016). Kohdennettuun väkivaltaan liittyvissä tapauksissa vaihtoehtoisten selitysten pohtiminen alkutietojen perusteella on hypoteesiajattelun sovellus, ja voitaisiin kenties puhua alkutietojen herättämien ajatusten moninaistamisesta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, ettei juututa yhteen ennakkokäsitykseen esimerkiksi henkilön muodostamasta kohdennetun väkivallan uhkasta, vaan tehdään lisäselvitystä ajatuksella, että alkuperäinen näkemys ei pidä paikkaansa (O'Brien & Ellsworth, 2006).

Hypoteesiajattelun soveltaminen kohdennetun väkivallan uhkatapauksiin voi olla haasteellista. Tapauksissa ei välttämättä ole kysymys yksittäisestä tapahtumasta, jota lähdetään selvittämään. Kyseessä voi olla pidempiaikainen huoli, josta ei ole tarkkoja tietoja. Tästä huolimatta hypoteesiajattelua kannattaa pyrkiä hyödyntämään myös kohdennetun väkivallan uhkan huolta herättävissä tapauksissa, koska se ohjaa ajattelua avoimempaan ja objektiivisempaan suuntaan. Ilman hypoteesiajattelua vaarana on, että muodostuu jokin varmana pidettävä hypoteesi siitä, mitä tulee tapahtumaan, ja lisätiedonhankinnassa keskitytään etsimään vain tätä hypoteesia tukevaa tietoa, eikä osata ottaa huomioon sitä vastaan puhuvia seikkoja. Tällöin puhutaan ns. vahvistusvinoumasta (engl. confirmation bias) (esim. Kahneman, 2011). Kohdennetun väkivallan huolta aiheuttavien henkilöiden tapauksissa esimerkiksi suo-

jaavat tekijät tai vastakkaiset näkemykset asiasta saattavat ilman hypoteesiajattelua jäädä huomioimatta.

Alla on esitetty esimerkki hypoteesiajattelun soveltamisesta alkutietojen perusteella muodostettuihin hypoteeseihin siitä, mistä henkilön sosiaaliseen mediaan laittamassa viestissä voisi olla kyse.

Tapautuma: Henkilö on laittanut sosiaalisen mediaan kuvan ja tekstin, jossa kertoo aikeistaan tehdä joukkosurma oppilaitoksessa. Muuta tietoa asiasta ei vielä ole.

Alkutietoon perustuva johtopäätös, jossa ei hyödynnetä hypoteesiajattelua: Henkilön on tarkoitus tehdä joukkosurma oppilaitoksessa.

Hypoteesiajatteluun perustuvat vaihtoehtoiset selitykset: Henkilö on laittanut kuvan ja tekstin sosiaaliseen mediaan

- ”läpällä” ilman seurausten pohtimista
- ”meeminä”, joka on kiertänyt oppilaitoksen opiskelijoiden keskuudessa jo jonkin aikaa
- muiden henkilöiden yllytyksestä
- vasten tahtoaan jonkun henkilön tai ryhmän painostamana
- osana mielenterveyden ongelmien, esimerkiksi vakavan masennuksen, oireilua
- saadakseen huomiota tai hyväksyntää
- ”hätähuutona” omasta pahasta olostaan, koska ei kykene ilmaisemaan tätä muulla tavalla
- tavoitteenaan herättää pelkoa ja kaaosta
- koston kokemansa kiusaamisen tai muun vääryydenkokemuksen vuoksi
- tarkoituksenaan vuotaa aikeistaan tehdä joukkosurma oppilaitoksessa.

Hypoteesijattelun arvo tässä tilanteessa on vaihtoehtoisten selitysten kartoittaminen, eikä vain tiettyä selitystä pönkittävän tiedon etsiminen. Hypoteesit suuntaavat tiedonhankintaa. Niiden miettiminen ja muistiin kirjaaminen auttavat hahmottamaan, mitä tietoa niiden kumoamiseksi tai vahvistamiseksi tarvitsee vielä hankkia.

LAAJEMPI KOHDENNETUN VÄKIVALLAN UHKA-ARVIO

Tapauksissa, joissa on herännyt huoli mahdollisesta väkivallan uhkasta, voidaan alustavien selvitysten perusteella päätyä siihen lopputulokseen, että asiaa ei ole poliisin toimesta tarpeen selvittää pidemmälle. Vaihtoehtoisia kehityskulkuja tähän lopputulemaan on monia. Yllä esitettyssä tapauksessa saattaisi esimerkiksi selvitä, että kirjoitus sosiaaliseen mediaan on tehty vuosi sitten, mutta se on noussut esiin vastaa nyt. Yksi mahdollinen selitys on, että henkilö on sen tehdessään ollut masentunut, mutta on saanut apua tähän, ja hänen elämäntilanteensa on tällä hetkellä hyvä. Kohdennetun väkivallan uhka-arvioita tehdään sen selvittämiseksi, onko tapauksissa väkivallan uhkaa vai ei. Kaikkien kannalta hyvä lopputulos on perustellusti sen toteaminen, että uhkaa ei ole.

Joissakin tapauksissa mahdollista väkivallan uhkaa on kuitenkin selviteltävä perusteellisemmin ja on tarpeen tehdä laajempi ja yksityiskohtaisempi arvio kohdennetun väkivallan uhkasta. Arvion tekemisessä hyödynnetään poliisissa käytössä olevaa kohdennetun väkivallan uhkan arvioinnin työkalua. Työkalu on tiedon jäsentämisen ja ajattelun apuväline. Sitä voivat käyttää poliisit, jotka ovat käyneet Poliisihallituksen hyväksymän koulutuksen. Itse työkalu, sen yksityiskohdat ja sisältämät tiedot ovat salassa pidettäviä julkisuuslain (Julkl, 621/1999) 24§:n 1 mom. kohtien 3, 4 ja 5 perusteella. Tässä luvussa on kuitenkin esitetty yhteenveto arvion peruseriaateista, joissa on hyödynnetty kohdennetun väkivallan uhka-arvioon liittyviä julkaisuja ja tieteellisiä tutkimuksia. Itse työkalua ja sen ominaisuuksia ei olla vielä tieteellisesti tutkittu.

Uhka-arviotyökalussa hyödynnetty ajattelutapa perustuu ns. **strukturoituihin riskinarviointimenetelmiin** (engl. structured professional judgement). Strukturoidulla riskinarviointimenetel-

mällä tarkoitetaan metodia, jossa *arvioidaan riskimuuttujia, joiden on tutkimuksissa todettu lisäävän väkivaltaisen käyttäytymisen todennäköisyyttä*. Strukturoidut väkivaltariskinarviointimenetelmät eivät ole yksinkertaisia monivalinta- tai rekisterilomakkeita, vaan niiden työstämiseen tarvitaan monipuolista tietoa henkilön historiasta, nykytilanteesta ja käyttäytymistavoista. Strukturoidut riskinarviointimenetelmät, esimerkiksi Historical Clinical Risk Management (HCR-20v3) (Douglas ym., 2013) ovat maailmanlaajuisesti käytössä muun muassa terveydenhuollon oikeuspsykiatrian yksiköissä. Nuorten arviointiin vastaava strukturoitu arviointimenetelmä on Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY) (Borum ym., 2005).

Strukturoituja riskinarviointimenetelmiä on nykyisin kehitetty monenlaisten väkivaltariskien arvioimiseksi ja tilanteen hallintatapojen kartoittamiseksi. Esimerkkejä ovat muun muassa kunniaan liittyvän väkivallan riskinarviointimenetelmä (PATRIARCH) (Belfrage & Ekman, 2014), vainoamiseen liittyvä väkivallan riskiä kartoittava menetelmä Stalking Risk Profile (SPR) (MacKenzie ym., 2009) ja seksuaalisen väkivallan riskiä kartoittava Sexual Violence Risk (SVR-20v2) (Boer ym., 2018). Näitä riskinarviointimenetelmiä voidaan hyödyntää tapauskohtaisesti myös poliisissa tehtävissä kohdennetun väkivallan uhka-arvioissa, ja niitä käytetään myös muiden viranomaisten väkivallan riskiarvioissa.

Strukturoituja riskinarviointityökaluja hyödynnettäessä on ensiarvoisen tärkeää muistaa, että niiden tarkoituksena ei ole ennustaa tulevaa käyttäytymistä. Strukturoituja riskinarviointimenetelmiä kohtaan onkin esitetty kritiikkiä siitä, että niiden ennustearvo yksittäisen henkilön tulevaisuuden väkivaltakäyttäytymisessä on huono. Tästä syystä menetelmien kehittäjät korostavat, ettei päätöksentekoa esimerkiksi vankeustuomioiden pituudesta tai elinkautisvangin vapauttamisesta tulisi tehdä ainoastaan menetelmän tuloksiin nojaten. Sen sijaan menetelmien ensisijainen käyttötarkoitus on jäsentää, yhdenmukaistaa ja tehdä läpinäkyväksi tätä päätöksentekoa (Fazel ym., 2012).

Kritiikistä huolimatta strukturoiduilla riskiarviointimenetelmillä on todettu olevan parempi ennustearvo korkean väkivaltatason henkilöiden tunnistamisessa silloin, kun niitä käytetään esimer-

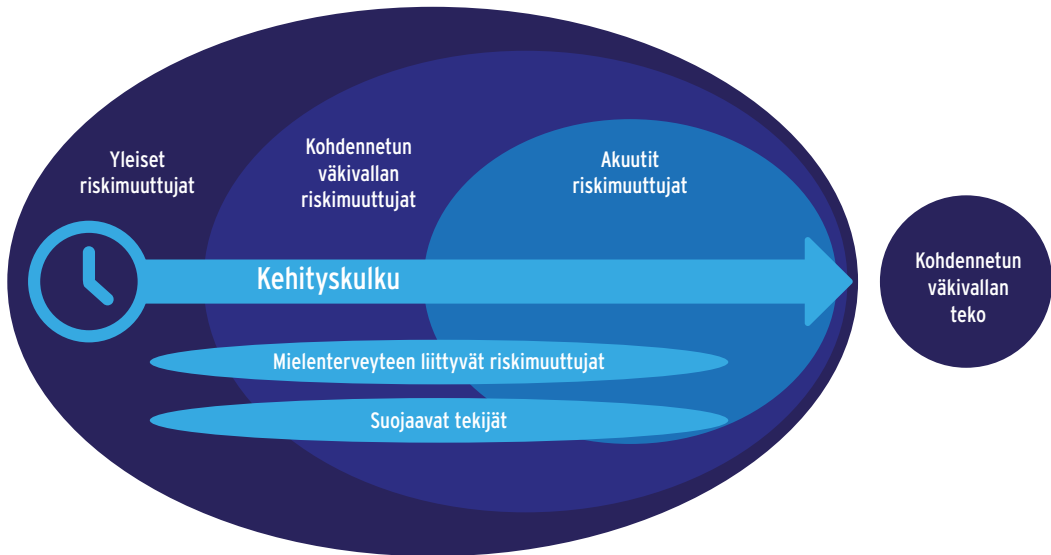
kiksi hoitopäätösten tai riskinhallintasuunnitelmien apuvälineenä (Fazel ym., 2012). Poliisin kohdennetun väkivallan uhka-arviomenetelmän tarkoitus onkin kartoittaa sellaisia riskimuuttujia, jotka osaltaan voivat lisätä väkivaltaisen käyttäytymisen riskiä, ja näihin perustuen pohtia puuttumisen keinoja ja tukitoimia, joilla mahdollisen väkivaltainen kehityskulku voidaan katkaista.

Poliisissa käytetty kohdennetun väkivallan uhkan arvioinnin menetelmä eroaa strukturoiduista riskinarviointimenetelmistä siinä, että sen keskiössä on mahdolliseen kohdennetun väkivallan tekoon kulminoituva kehityskulku, joka on ainakin osittain aikasidonnainen. Kohdennetun väkivallan uhka-arviokirjallisuudessa puhutaan väkivallan polku -mallista (engl. Pathway to Violence Model) (Meloy & Hoffmann, 2021). Tiedetään, että *kohdennetun väkivallan teot eivät tapahdu sattumalta, vaan niiden taustalla on erotettavissa tekoon johtanut kehityskulku, jota havaitut riskimuuttajat todentavat*. Tämä kehityskulku ei seuraa ajallisesti mitään tiettyä kaavaa ja se vaihtelee yksilökohtaisesti. Kuitenkin jotkut riskimuuttajat liittyvät keskeisimmin teon konkretisoitumiseen. On siis olemassa riskimuuttujia, jotka osaltaan lisäävät henkilön todennäköisyyttä käyttäytyä väkivaltaisesti. Kohdennettu väkivallan teko ei voi konkretisoitua, ennen kuin teko on suunniteltu ja välineet sen toteuttamiseksi hankittu. Kohdennetun väkivallan uhka-arvioissa keskiössä ovatkin sellaiset riskimuuttajat, jotka liittyvät juuri kohdennetun väkivallan tekoihin ja akuutteihin ja konkreettisiin suunnitelmiin toteuttaa tietty väkivaltainen teko. Vaikka menetelmä on kehitetty poliisin käyttöön, sen periaatteiden ja riskimuuttujien tunteminen voi auttaa myös muita viranomaisia hahmottamaan sitä, voisiko kyseessä olla kohdennetun väkivallan uhka ja missä vaiheessa heidän on tarpeellista konsultoida poliisia asiasta.

KOHDENNETUN VÄKIVALLAN UHKA-ARVIOON LIITTYVIÄ KESKEISIÄ RISKIMUUTTUJIA

Seuraavaksi käsitellään kohdennetun väkivallan riskimuuttujia. Kohdennetun väkivallan uhka-arviossa arvioidaan kuviossa 2 nimettyjä riskimuuttujien ryhmiä ja niihin sisällytettyjä yksittäisiä

riskimuuttujia. Riskimuuttujien ryhmät ovat yleiset, kohdennetun väkivallan, akuutit ja mielenterveyteen liittyvät riskimuuttujat. Lisäksi keskeistä on suojaavien tekijöiden arvioiminen. Kuvio 2 on tämän luvun keskiössä ja siihen palataan useita kertoja.

KUVIO 2. Mahdolliseen kohdennetun väkivallan tekoon johtava kehityskulku ja teon todennäköisyyttä lisäävät riskimuuttujat.

Yleiset riskimuuttujat ovat yksi kohdennetun väkivallan riskimuuttujien pääkategorioista. Tutkimuksissa on tunnistettu yleisiä riskimuuttujia, joiden tiedetään osaltaan lisäävän väkivaltaisen käyttäytymisen todennäköisyyttä. Nämä muuttujat liittyvät henkilön aikaisempaan käyttäytymiseen, henkilökohtaisiin ominaisuuksiin ja elämäntilanteeseen. Yleiset riskimuuttujat muodostavat mahdollisen kohdennetun väkivallan uhkan taustatekijät. Niiden esiintyminen ei välttämättä tee henkilöstä kohdennetun väkivallan

uhkaa, mutta muuttujien esiintyvyys saattaa kuitenkin vaatia toimenpiteitä poliisilta tai muilta viranomaisilta. Yleisten väkivaltaa lisäävien muuttujien olemassaolon vuoksi henkilön riski tehdä impulsiivisen väkivallan tekoja voi olla kohonnut.

Yleisiin riskimuuttujiin sisältyy asioita kuten henkilön elämäntilanne ja siinä tapahtuneet muutokset, hänen kontaktinsa ja vertaisryhmänsä, polarisoitunut ajatusmaailma, altistuminen väkivaltaiselle ympäristölle, voimakas mielenkiinto väkivaltaiseen materiaaliin, päihteiden ja lääkkeiden väärinkäyttö, pääsy tai kiinnostus aseisiin ja aikaisempi väkivaltainen käytös.

Seuraava kuviossa 2 esitetty pääkategoria on **kohdennetun väkivallan riskimuuttujat**. Kohdennetun väkivallan riskimuuttujat ovat uhka-arvion keskiössä. Vaikka yleiset väkivallan riskimuuttujat ovat osa myös kohdennetun väkivallan uhka-arviota, ainoastaan henkilön yleisen väkivaltapotentialin arviointi ei ole riittävää. Koska arvioinnin keskiössä on tietyn väkivaltaisen teon mahdollinen suunnittelu, tarvitaan tietoa erityisesti kohdennetun väkivallan uhkaa kohottavista tekijöistä. Kuten yllä on todettu, keskeistä on ymmärrys kohdennetun väkivallan teosta kehityskulkuna. Prosessin aikana huolta aiheuttavan henkilön käyttäytymisessä, ajattelussa ja tunteissa tapahtuu muutoksia, joiden seurauksena teon todennäköisyys lisääntyy. Kohdennetun väkivallan riskimuuttujat antavat viitteitä tällaisen kehityskulun etenemisestä. Näitä riskimuuttujia on todennettu monissa tutkimuksissa (esim. Silver ym., 2018).

Keskeisiä kohdennetun väkivallan riskimuuttujia ovat ns. *käyttäytymisen varomerkit* (engl. warning behaviours) (Meloy ym., 2014). Näitä ja muita tekijöitä, joita tulee arvioida, ovat väärydenkokemus, samaistuminen, fiksoituminen, vuotaminen, väkivaltaiset ajatukset, viimeinen ratkaisu -ajattelu, käyttäytymisen kärjistyminen, laukaiseva tekijä ja suora uhkaus.

Seuraavaksi kerrotaan, mitä väärydenkokemus, samaistuminen, fiksoituminen, vuotaminen, väkivaltaiset ajatukset, viimeinen ratkaisu -ajattelu, käyttäytymisen kärjistyminen, laukaiseva tekijä ja suora uhkaus tarkoittavat.

Väärydenkokemuksella tarkoitetaan voimakasta negatiivista tunnetta, kuten vihaa tai katkeruutta, jostakin tapahtuneesta asiasta, johon henkilö vaatii oikeutta tai korjausta (Meloy ym., 2012).

Henkilö voi kokea vääryyden tapahtuneen hänelle itselleen tai sellaiselle ihmisryhmälle, johon hän samaistuu, jota pitää tärkeänä tai johon hän kokee kuuluvansa. Vääryydenkokemus voi olla objektiivisesti tai myös muiden ihmisten mielestä todellinen ja ymmärrettävä. Se voi kuitenkin vaikuttaa myös kuvitellulta tai liioitellulta. Uhka-arvion näkökulmasta oleellisinta ei ole pohtia vääryydenkokemuksen objektiivista totuutta, vaan arvioida kokemuksen voimakkuutta ja etenkin sitä, kuinka vahvasti henkilö näkee sen oikeutuksena väkivallan käyttämiseen. Vääryydenkokemuksia voi syntyä esimerkiksi kiusatuksi tulemisesta, irtisanotuksi joutumisesta tai kielteisestä turvapaikkapäätöksestä, ja niitä voi olla useita, jolloin kokemusten kasaantuminen saattaa lisätä riskiä.

Samaistumisella tarkoitetaan henkilön kokema yhteyttä tunnettuihin väkivallantekijöihin ja -tekoihin (Meloy ym., 2012). Nämä voivat olla todellisia tai fiktiivisiä, esimerkiksi kirjallisuuden tai elokuvien hahmoja. Samaistuminen ilmenee kohteeseen liittyvänä kiinnostuksena ja tiedonhankintana näiden henkilöiden elämästä. Siihen voi liittyä pukeutumisen ja käyttäytymisen jäljittelyä, toisen ihmisen tunteiden omina kokemista, itsen henkilön kanssa samankaltaisena näkemistä ja väkivaltaisen teon toteuttamisen oikeutuksen sisäistämistä.

Samaistumisessa henkilölle voi myös kehittyä identiteetti, jossa hän kokee olevansa jonkinlainen soturi, taistelija tai sotilas. Tällaiseen soturin mentaliteettiin (engl. warrior mentality) (Meloy ym., 2015) liittyy voimakas kiinnostus aseisiin, sotilas- ja militariamateriaaliin ja sota-aiheisiin. Samaistuminen voi myös ilmetä sitoutumisena sellaiseen ideologiaan, kunniakoodiin tai kulttuuriin, joka oikeuttaa tai vaatii väkivallan käyttämistä ratkaisuna vääryyden kokemukseen. Samaistumisen kohteita voivat olla esimerkiksi aikaisemmat kouluampujat, Isis-taistelijat, natsijohtajat tai tunnetut julkisella paikalla väkivaltaisen teon tehneet henkilöt.

Fiksoitumisella tarkoitetaan pakkomielleistä suhtautumista tai sairaalloista päänäpintymää johonkin asiaan tai henkilöön niin, että negatiiviset ajatukset ja vihan tunteet hallitsevat ajattelua ja käyttäytymistä (Meloy ym., 2012). Fiksoituminen voi kohdistua perheenjäseniin, tuttaviiin, julkisuuden henkilöihin, poliittisiin pyrkimyksiin tai tiettyjen ihmisryhmien oikeuksiin. Se voi olla niin

vakavaa, että henkilö ei pysty keskittymään mihinkään muuhun elämässään, ja työ, ihmissuhteet tai harrastukset jäävät taka-alalle. Henkilö itse ei välttämättä tiedosta olevansa fiksoitunut.

Vuotamisella tarkoitetaan väkivaltaisten aikomusten, suunnitelmien tai teon valmistelun kertomista muille ihmisille, esimerkiksi ystävälle, tutulle tai omaiselle, mutta toisinaan myös täysin tuntemattomalle henkilölle (Meloy ym., 2012). Se voi olla ajatuksien, fantasioiden, asenteiden ja aikomuksien esiin tuomista ja ilmetä uhkauksina, vihjailuna tai uhoamisena. Vuotaminen voi tapahtua suullisesti tai kirjallisesti esimerkiksi päiväkirjoissa, julkaisuissa tai sosiaalisessa mediassa. (Meloy & O’Toole, 2011.)

Väkivaltaiset ajatukset voivat olla esimerkiksi muiden henkilöiden vahingoittamista koskevia fantasioita, jotka liittyvät kostoajatuksiin ja väkivallan ihannointiin. Ajattelu voi olla pakonomaista ja muut ajatukset syrjäyttävää. Uhka-arvion kannalta keskeistä on ajatuksien yksityiskohtaisuus ja se, kuinka paljon ne hallitsevat henkilön ajattelua ja elämää.

Viimeinen ratkaisu -ajatellulla tarkoitetaan tilannetta, jossa äärimmäinen väkivallanteko on henkilön mielessä ainoa jäljellä oleva tapa toimia, ja sillä voidaan ratkaista esimerkiksi väärydenkokemus (Meloy ym., 2012). Lailla ja moraalisisilla arvoilla ei ole merkitystä henkilön ajatusmaailmassa, ja hän on välinpitämätön omasta tai muiden kohtalosta sekä tekonsa seurauksista. Ajatteluun liittyy epätoivon, ahdistuksen, tuskan tai kärsimyksen tunteita, joita kuvastaa esimerkiksi toteamus: ”Minulla ei ole enää mitään menetettävää.” Henkilö saattaa myös kokea, että väkivaltainen toiminta on ainoa ratkaisu näihin tunteisiin ja että teko lopettaa hänen kärsimyksensä.

Käyttäytymisen kärjistyminen tarkoittaa ajattelun ja käyttäytymisen kiihtymistä ja selkeää muutosta näissä. Tämä voi ilmetä voimistuvana vihana henkilön puheissa ja ajattelussa tai käyttäytymisen muuttumisena uhkaavammaksi tai aggressiivisemmaksi. Asiaan voi liittyä myös lähestymiskäyttäytymistä siten, että henkilö pyrkii lähestymään vihan tai fiksoitumisen kohdetta. Arvioitaessa käyttäytymisen kärjistymistä tulee erityisesti pohtia, onko käyttäytyminen muuttunut toistuvammaksi, uhkaavammaksi tai väkivaltaisemmaksi.

Väkivallan *laukaisevana tekijänä* voi toimia tapahtuma, jolla on voimakas vaikutus henkilöön. Tapahtuma voi olla esimerkiksi työsuhteesta erottaminen, parisuhteen tai avioliiton päättyminen, merkittävän läheisen kuolema tai negatiivisiksi koetut viranomais-toimet, kuten huoltajuusasioihin liittyvät ratkaisut, rikostuomiot tai lähestymiskiellon voimaan asettaminen. Lisäksi esimerkiksi entisen puolison uusi parisuhde voi toimia laukaisevana tekijänä. Tällaisissa tapauksissa henkilö ei hyväksy muuttunutta tilannetta, kokee tapahtuneen nöyryyttävänä ja tuntee menettäneensä identiteettinsä. Väkivaltainen teko tuntuu välttämättömältä itsetunnon tai elämänhallinnan palauttamiseksi.

Suoralla uhkauksella tarkoitetaan tilannetta, jossa henkilö on uhannut suoraan kohdettaan väkivallalla tai on esittänyt uhkauksensa viranomaisille (Meloy ym., 2012). Uhkaus voi olla selkeä ilmaus aikomuksesta tehdä väkivaltaa tai se voi olla verhottu tai ehdollinen. Uhkauksen vakavuutta arvioitaessa on mietittävä sen realistisuutta, toteutettavuutta ja uskottavuutta, sanoin kuin laadun, sisällön ja intensiteetin muutoksia. On huomioitava, että kohdennetun väkivallan tekijät harvoin ilmaisevat aikomuksensa suoraan väkivallan kohteelle. Poikkeuksena tästä on vakava lähisuhdeväkivalta, jossa on usein ennen väkivaltaista tekoa uhattu kohdetta suoraan. Mikäli tekijä uhkaa lähisuhdeväkivaltatapauksessa myös lapsiaan, riski väkivallan toteutumiseksi nousee.

Seuraava kuviossa 2 nimetty keskeinen riskimuuttujakategoria on **akuutit riskimuuttujat**. Akuutit riskimuuttujat arvioivat sitä, onko henkilö siirtynyt konkreettiseen vakavan väkivaltaisen teon suunnitteluun, valmisteluun ja toteutukseen. Mikäli henkilö on edennyt näihin vaiheisiin, uhkaa on pääsääntöisesti pidettävä korkeana ja uhka kohdennetun väkivallanteon toteutumisesta on akuutti. Tilanne vaatii poliisilta välittömiä toimenpiteitä uhkan hallitsemiseksi. Akuuttien riskimuuttujien arviointi ja niihin reagointi ovat täten erityisesti poliisitoimintaan liittyviä asioita.

On huomioitava, että uhka-arviota tehtäessä teon suunnittelu ja valmistelu eroavat usein rikoslain mukaisen henkeen ja terveyteen kohdistuvan rikoksen valmistelun tunnusmerkistöstä. Lisäksi on huomioitava, että joissakin tapauksissa uhka voi olla korkea myös ilman akuutteja riskimuuttujia. Uhka voi olla korkea akuuteista uh-

katekijöistä huolimatta esimerkiksi akuutisti psykoottisten ihmisten tai tietäntyyppisten vakavien lähisuhdeväkivaltauhkien kohdalla. Näissä tapauksissa tilanteen eskaloitumiseen ei välttämättä liity kovin pitkälle etenevää suunnitelmallisuutta.

Arvioitaessa akuutteja uhkatekijöitä on myös pohdittava henkilön kykyä toteuttaa suunnittelemansa tai valmistelemansa teko. Tähän liittyy näkemys siitä, ovatko henkilön suunnitelmat ja aiheet objektiivisesti tarkasteltuna uskottavia, realistisia ja toteutettavissa. Suunnittelusta ja valmistelusta on arvioitava esimerkiksi henkilön todelliset mahdollisuudet rakentaa tai hankkia aseita tai räjähteitä, suunnitelman tai kohdepaikan realismi sekä henkilön kyky tehdä vakava ja väkivaltainen teko. Lisäksi on mietittävä, mahdollistavatko henkilön ajattelun kapasiteetti, terveys tai fyysiset ominaisuudet pitkäaikaista suunnittelua vaativan väkivaltaisen teon toteuttamisen.

Seuraavaksi on esitetty esimerkki lähisuhdeväkivaltaan liittyvän uhkan arvioinnista, jonka lopuksi havainnollistetaan huolta aiheuttavien seikkojen tunnistamista ja toimenpiteitä, joita tapauksessa voitaisiin harkita väkivallan uhkan vähentämiseksi ja kaikkien tapaukseen liittyvien henkilöiden elämäntilanteen parantamiseksi.

Poliisin tietoon tulleen huolen kohteena on perhe, johon kuuluvat aviomies ja -vaimo sekä heidän 3-vuotias poikansa. Avioliitto on solmittu seitsemän vuotta sitten, mutta se on alkanut rakoilla lapsen syntymän jälkeen. Mies on kokenut jäävänsä vaille vaimon huomiota, ja tämä on kiristänyt ilma-
piiriä. Parilla on ollut aiheesta lukuisia riitoja. Riidat ovat kärjistyneet muutaman kerran fyysiseksi väkivallaksi. Mies on lyönyt avokämmenellä vaimoa kasvoihin. Vaimon kasvoihin on tullut mustelmia, jotka on huomioitu lapsen päiväkodissa. Lapsi on ollut päiväkodissa itkuinen ja kertonut isän huutavan ja olevan vihainen kotona. Lapsi on myös sanonut, että äiti itkee.

Tilanne on kärjistynyt ja vaimo on ilmoittanut miehelle haluavansa erota, jos asiat eivät muutu. Eron mahdollisuus on ehdistanut miestä, ja hän on käynyt työterveyslääkärillä ja kertonut kärsivänsä työuupumuksesta. Hän on sanonut lääkärille, että elämällä ei ole enää tarkoitusta, jos hän menettää lapsen ja vaimon. Hänelle annettiin viikon sairausloma.

Vaimon työpaikalla on havaittu tämän väsymys ja kasvojen mustelmat. Vaimo on kertonut mustelman tulleen lapsen kanssa leikkiessä. Lähimmille työtovereilleen hän on kertonut, että hänelle ja aviomiehelle tulee varmasti avioero. Hän on lisäksi sanonut, että mies on alkanut käyttää alkoholia ja puhuu ”pelottavia juttuja”. Vaimon mukaan mies on sanonut, että kukaan muu kuin hän ja vaimo ei saa kasvattaa hänen lastaan. Mies on vihjaillut, että mikäli ero tulee, niin ”kaikki on loppu”.

Sairausloman jälkeen mies on mennyt uudelleen työterveyslääkärille. Siellä hän on sanonut, että ”elämä on ohi, jos ero tulee”. Mies on itkuisena todennut, että ei kestä ajatusta lapsesta ja vaimosta toisen miehen kanssa. Hän on sanonut, että hän ei salli tämän tapahtua, vaan ”vie” vaimon ja lapsen ”mukanaan”, jos ero tapahtuu. Hän ei suostu kertomaan ajatuksistaan tarkemmin lääkärille.

Vaimo on kertonut päiväkodilla yöpyneensä äitinsä luona lapsen kanssa, koska mies on ollut kotona ahdistuneen oloinen ja itkuinen. Mies on muistuttanut häntä vihkivalasta todeten, että he ovat luvanneet olla yhdessä niin kauan, kunnes kuolema erottaa. Miehen puheet olivat pelottaneet vaimoa.

Yllä olevassa tapauksessa mies on huolta aiheuttava henkilö ja uhka-arviossa voitaisiin hyödyntää kohdennetun väkivallan uhka-arviotyökalua. Tapauksessa voitaisiin myös ottaa käyttöön Marak-toi-

mintamalli ja siihen sisältyvä työkalu, jonka perusteella naiseen kohdistuvan väkivallan uhkaa arvioitaisiin uhrinäkökulmasta.

Tapauksessa huolta aiheuttavia seikkoja ovat:

- Vanhempien riitojen eteneminen sanallisista yhteenotoista fyysiselle tasolle.
- Vaimon poissaolot kotoa öisin miehen käytöksen vuoksi.
- Vaimon kasvoissa merkkejä väkivallasta, minkä tämä itse kieltää.
- Lapsen päiväkodissa kertomat asiat kotona tapahtuneesta.
- Miehen työterveyslääkärille esiin tuoma toivottomuus omasta elämäntilanteestaan ja ajatus ”viedä” vaimo ja lapsi ”mukanaan”.
- Miehen elämäntilanteen huononeminen ja alkoholin käytön lisääntyminen.
- Miehen vääryydenkokemus avioeron mahdollisuuteen liittyen ja lisääntynyt epätoivoisuuden tunne.

Mahdollisia toimenpiteitä:

- Päiväkodin laatima ilmoitus tilanteesta lastensuojeluviranomaiselle sekä ilmoitus poliisille, mikäli on herännyt huoli lapsen pahoinpitelystä tai kaltoinkohtelusta.
- Lastensuojeluviranomaisten jatkotoimenpiteenä ilmoitus poliisille vaimon kokemasta väkivallasta, koska lähisuhdeväkivalta on yleisen syytteen alainen rikos.
- Työterveyslääkärin ilmoitus poliisille perustuen oikeuteen ilmoittaa poliisille henkeen tai terveyteen kohdistuvan uhkan arviointia ja uhkaavan teon estämistä varten välttämättömät tiedot, joiden perusteella hänellä on syytä epäillä jonkun olevan vaarassa joutua väkivallan kohteeksi (laki potilaan asemasta ja oikeuksista (795/1992) 13§).

- Miehen puhutus poliisin toimesta osana poliisin ennalta estävää toimintaa.

Muuta huomioitavaa:

- Tilanteen hallintaan saamiseksi tulisi tehdä moniammatillista yhteistyötä sosiaali-, terveys- ja poliisiviranomaisien välillä. Myös esimerkiksi kriisikeskuksen tai vastaavan kolmannen sektorin toimijan mukaan ottaminen voisi olla mahdollista.

KOHDENNETTU VÄKIVALTA JA MIELENTERVEYS

Edellä kuvattujen riskimuuttujien lisäksi **mielenterveyteen liittyvien riskimuuttujien** huomioiminen on keskeinen osa kohdennetun väkivallan uhka-arvioita. Mielenterveyteen liittyvien asioiden merkitys uhkan vakavuuteen vaihtelee tapauskohtaisesti.

Mielenterveyden häiriöiden vaikutusta väkivaltaisuuuteen on tutkittu paljon ja tiettyjen häiriöiden yhteys väkivaltaisuuuteen on todennettu (Monahan, 2001; Radicalisation Awareness Network, 2019). On kuitenkin tärkeä ymmärtää, että suurin osa mielenterveyden häiriöitä kokevista ihmisistä ei koskaan käyttäydy väkivaltaisesti. Väkivallan uhkan arvioinnin tarkoituksena ei ole leimata mielenterveyden häiriöitä kokevia väkivaltaisiksi. Yhdessä muiden väkivallan uhkaa lisäävien tekijöiden kanssa mielenterveyden häiriöt voivat kuitenkin lisätä väkivallan riskiä. Mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöt voivat toimia ”alustana” henkilön käyttäytymiselle ja väkivaltaisen teon hyväksynnälle ja oikeutukselle henkilön mielessä. Arvioinnissa on olennaista kartoittaa niiden mahdollista yhteyttä väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Poliisilla voi myös olla tärkeä rooli mielenterveysongelmia kokevan henkilön saattamisessa terveydenhuollon tukitoimien piiriin.

Mahdolliseen väkivallan uhkaan liittyen keskeisiä selvitettäviä asioita ovat *psykoosityyppisen sairauden aktiiviset oireet, vakavan*

masennuksen ja itsetuhoisuuden ilmeneminen, muihin ihmisiin kohdistuvien väkivaltaisten ajatusten olemassaolo, vakavat persoonallisuushäiriöt ja muut mahdollisesti väkivaltakäyttäytymiseen liittyvät mielenterveysongelmat, joita käsitellään myöhemmin tarkemmin. Tarkastellaan kuitenkin yhtä esimerkkiä. Se havainnollistaa tapaa, jolla mielenterveyden ongelmat voivat tulla poliisin tietoon. Lisäksi esimerkki ilmentää sitä, kuinka näihin tapauksiin liittyy usein yhteistyö terveydenhuollon toimijoiden kanssa. Tässä tapauksessa pohdinta lähtee liikkeelle siitä, onko kyseessä kohdenetun väkivallan uhka, mielenterveysongelma vai molemmat.

Ennalta estävän työn poliisi on keskustellut asiakkaan kanssa väkivaltaisista ajatuksista, joista tämä on kirjoittanut sosiaaliseen mediaan. Asiakkaan ystävä on tehnyt kirjoituksista ilmoituksen poliisille. Keskustelussa asiakas on kertonut poliisille ajatuksistaan ja elämäntilanteestaan avoimesti. Hän on sanonut, että hänellä on hoitokontakti paikalliseen mielenterveyden avohoitoyksikköön. Keskustelun perusteella on selvinnyt, että asiakas ei ole aikaisemmin kertonut väkivaltaisista ajatuksistaan kenellekään. Keskustelun loppupuolella sovitaan, että poliisi tapaa asiakasta uudelleen muutaman viikon päästä. Asiakas antaa poliisille suostumuksen olla yhteydessä terveydenhuoltoon ja kertoa heille poliisin kanssa esiin tulleita asioita. Tapaamisen lopussa asiakkaan psyykinen vointi huononee akuutisti. Hän siirtyy huoneen nurkkaan istumaan ja peittää silmänsä. Kun poliisi kysyy, mitä tapahtuu, asiakas kertoo kuulemiensa äänien käskevän häntä tekemään väkivaltaisia asioita. Asiakas suostuu siihen, että poliisi saattaa hänet paikallisen sairaalan päivystykseen.

Tapauksessa huolta aiheuttavia seikkoja ovat:

- Henkilön väkivaltaiset ajatukset. Keskustelussa ei kuitenkaan tullut ilmi sellaisia asioita, jotka ylittäisivät syytä epäillä -kynnyksen ja johtaisivat esitutkinnan aloittamiseen.

- Henkilön äkillinen voimien huononeminen ja väkivaltaisten käskyäänien kuuleminen.
- Kokonaisuudessaan huolta aiheuttavaa on, että henkilö ei ole aikaisemmin kertonut väkivaltaisista ajatuksistaan kenellekään.

Mahdollisia toimenpiteitä:

- Poliisi arvioi tilanteen akuutiksi ja päättää kuljettaa henkilön sairaalan päivystykseen mielenterveyden arvioon (mielenterveyslaki (1116/1990) 30§).
- Sairaalan päivystyksessä poliisi kertoo vastaanottavalle lääkärille henkilön väkivaltaisista ajatuksista ja hoitokontaktista avohoitoon. Tarkoituksena on välittää mahdollisimman kokonaisvaltainen kuva henkilön tilanteesta. Näkemyksen voi harkinnan mukaan kertoa myös kirjallisesti.
- Henkilölle laaditaan tarkkailulähete ja hänet otetaan sairaalaan tarkkailujakson ajaksi tai henkilö jää sairaalaan vapaaehtoisuuteen pohjautuen. Poliisilla ei ole oikeutta saada tietoa siitä, kuinka henkilön hoito mahdollisesti jatkuu. Terveydenhuolto voi henkilön suostumuksella ilmoittaa poliisille hoidon jatkumisesta tai keskeytymisestä.
- Mikäli henkilölle ei laadita tarkkailulähetettä tai häntä ei muutoin oteta sairaalaan hoidettavaksi, poliisin keinoksi jää harkita henkilön kiinniottoa poliisilain (PoliL, 872/2011) 2 luvun 2§:n perusteella henkilön suojaamiseksi. Poliisin kiinniotto kestäisi korkeintaan 24 tuntia, jonka jälkeen henkilö pääsisi vapaaksi, ellei uusia edellytyksiä esimerkiksi mielenterveyden arvioon ilmene. Mahdollisen kiinnioton yhteydessä tulisi punnita mm. poliisille säädettyjä suhteellisuuden, vähimmän haitan ja tarkoitussidonnaisuuden periaatteita.

Poliisin tehtävä ei luonnollisesti ole muodostaa tarkkaa käsitystä siitä, minkä tyyppinen mielenterveyden häiriö henkilöllä mahdollisesti esiintyy. Kun tuntee ja tunnistaa mielenterveyden häiriöiden päätyypit sekä kirjaa ja kuvaa asiakkaan käyttäytymistä kattavasti, voi kuitenkin edistää oikeanlaiseen hoitoon pääsemistä. Poliisilla oleva tieto henkilön käytöksestä, ajatuksista ja mielentilasta voi myös olla sellaista tietoa, jota terveydenhuollolla ei ole. Tämän tiedon välittäminen esimerkiksi huoli-ilmoituksessa tai tiedonluovutuksena voi auttaa terveydenhuoltoa mielenterveyden häiriöiden tunnistamisessa.

Tyypillisimpiä väkivallan uhkaa lisääviä **mielenterveyteen liittyviä riskimuuttujia** ovat psykoosityyppinen sairaus, vakava masennus ja itsetuhoisuus, tietyt persoonallisuushäiriöt ja muut mielenterveyden häiriöt.

Psykoosityyppisiä sairauksia ovat mm. skitsofrenia ja harhaluuloisuushäiriö. Aktiiviset psykoosin oireet, jotka muuntavat ja vääristävät niistä kärsivän henkilön todellisuuden ymmärrystä ja tulkintaa asioista, voivat lisätä väkivallan mahdollisuutta. Psykoottiset oireet vaikuttavat väkivaltaisen teon motiivin muodostumiseen ja voivat antaa henkilön mielessä oikeutuksen tekoon. Väkivallan uhkaa arvioitaessa huomiota tulee kiinnittää erityisesti harhaluuloihin, joihin liittyy väkivaltaisia uskomuksia. Henkilö esimerkiksi uskoo, että hänelle on annettu tehtäväksi tappaa joku ihminen. Henkilöllä voi myös esiintyä aistiharhoja, joissa henkilöllä on ns. käskyäniä, jotka kehottavat toimimaan väkivaltaisesti jollakin tapaa. Harhaluulot ja aistiharhat voivat herättää ahdistusta ja pelkoa. Tämä puolestaan lisää väkivaltaisuuden riskiä, jos henkilö kokee, että hänen on puolustauduttava.

Psykoosin oireet voivat ilmetä myös muuten kuin harhaluuloina tai aistiharhoina. Epäilyn psykoottisesta sairaudesta voi herättää myös esimerkiksi hajanainen ja vaikeasti ymmärrettävä puhe, yllättäen aggressiiviseksi muuttuminen, hätäisyys ja levoton vilkuilu ympärille, laaja-alainen epäluuloisuus tai voimakkaasti kohonnut mieliala (ajatuksenriento, tunne ajatustoiminnan kiihtymisestä, itsetunnon kohoaminen, kuvitelmat omista kyvyistä tai suuruudesta eli grandiositeetti, vähentynyt unen tarve ja toimeliaisuuden lisääntyminen). Psykoottisen sairauden ilmenemistä pohdittaessa

erityistä huomiota kannattaa kiinnittää vainoharhaisuuteen ja sairaallooniseen mustasukkaisuuteen. Sairaalloinen mustasukkaisuus on riskimuuttuja erityisesti lähisuhdeväkivaltaan liittyvissä tapauksissa (Koskelainen ym., 2019).

Psykoottisen sairauden oireet eivät aina ole helposti tunnistettavissa ja todennettavissa. Tapaukset, joissa akuutit psykoosin oireet ovat selkeästi havaittavissa, ovat harvinaisempia kuin esimerkiksi harhaluuloisuushäiriön tyyppinen ajattelu. Kuten yllä on todettu, poliisin tehtävä ei ole diagnosoida mielenterveyden häiriöitä, mutta terveydenhuollon poliisilta saama tieto henkilön ajatuksista ja käyttäytymisestä voi olla tärkeässä roolissa diagnostisten kriteerien täyttymisen todentamisessa. Tästä syystä harhaluulojen ja aistiharhojen sisältöä tulee myös poliisin toimesta selvittää silloin, kun se on mahdollista, ja välittää tämä tieto terveydenhuoltoon.

Vakavaan masennukseen liittyy tyyppillisesti itsemurha-ajatuksia ja kohonnut itsemurhariski. Masentunut henkilö voi esimerkiksi viestiä olevansa kyllästynyt kaikkeen, haaveilla kuolemasta ja nähdä tulevaisuuden synkkänä. Itsemurha-ajatukset voivat vaihdella hetkellisistä ja jäsentymättömistä mielikuvista pitkäaikaisiin ja yksityiskohtaisiin itsemurhasuunnitelmiin. Itsemurha-ajatuksiin voi liittyä ajatuksia muiden ihmisten vahingoittamisesta ja jopa tappamisesta. Mahdollista on myös masennuksen eskaloituminen niin sanotuksi kapea-alaiseksi psykoottisuudeksi tai varsinaiseksi psykoottiseksi masennukseksi.

Itsetuhoisuus voi ilmetä riskikäyttäytymisenä, itsemurha-ajatuksina tai -yrityksinä. Siihen voi liittyä itsensä vahingoittamista, joka voi vaihdella esimerkiksi viiltelystä itsemurhayrityksiin. Itsetuhoisuuden, samoin kuin itsemurhayritysten, taustalla voi masennuksen lisäksi esiintyä myös muita mielenterveyden ongelmia, kuten ahdistuneisuutta, persoonallisuushäiriöitä ja psykoosia tai taipumusta impulsiivisuuteen ja aggressiiviseen käyttäytymiseen. Itsetuhoisuus ja itsemurhayritykset voivat liittyä myös vaikeaan elämäntilanteeseen, sosiaalisen tukiverkoston heikkenemiseen, ihmissuhteiden päättymiseen ja tunteisiin, kuten häpeään ja katkeruuteen.

Persoonallisuushäiriöille ominaiset piirteet, esimerkiksi narsismille tyyppillinen kokemus muiden yläpuolella olost, ajatus oman

käyttäytymisen oikeutuksesta ja vaikeus kohdata kritiikkiä tai epäonnistumisia, voivat toimia väkivallan oikeuttajina. Samalla tapaa epäsosiaaliseen persoonallisuuteen liittyvät piirteet, kuten toisten oikeuksien loukkaaminen, huomiotta jättäminen ja heikko turhautumien sietokyky, altistavat väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Persoonallisuushäiriön piirteet voivat nivoutua osaksi muita väkivallan uhkaa lisääviä tekijöitä, kuten samaistumista ja fiksoitumista. Eriyisesti psykopatiaan viittaavat piirteet lisäävät väkivallan uhkaa. Psykopatiasta voivat kertoa esimerkiksi empatian ja katumuksen tunteen puuttuminen, patologinen valehteleminen, pinnallinen viehätysvoima, manipuloiva käytös, stimulaation tarve, taipumus ikävystymiseen ja vastuuttomuus. Henkilöllä, jolla on vahvoja psykopatian piirteitä, on usein esiintynyt rikollista käyttäytymistä jo nuorelta iältä. Persoonallisuushäiriöitä ja psykopatiaa on käsitelty tarkemmin tämän kirjan luvussa *Mielenterveyshäiriöiden kohtaminen poliisityössä*.

Yhteenvetona voidaan todeta, että psykoosisairauksien aktiivisilla oireilla, vakavilla persoonallisuushäiriöillä ja psykopatian piirteillä on tyypillisimmin vahvin yhteys väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Myös *muut mielenterveyden ongelmat* tulee huomioida ja pohtia niiden vaikutusta mahdolliseen kohdennetun väkivallan uhkaan yhdessä muiden riskimuuttujien kanssa. Tällaisia mielenterveyden ongelmia ovat mm. kaksisuuntaiseen mielialahäiriöön liittyvät maaniset jaksot, seksuaaliset kohdehäiriöt, traumaperäinen stressihäiriö, pakko-oirehäiriö, vakava ahdistuneisuus, autismin kirjon häiriöt, ADHD, älyllinen kehitysvammaisuus tai aivovammat. Kuten edellä on todettu, mikään näistä mielenterveyden- ja käyttäytymisen häiriöistä ei yksinään välttämättä johda väkivaltaisuuteen, mutta voi vaikuttaa kokonaisuuteen, jos myös muita riskimuuttujia esiintyy.

KOHDENNETTU VÄKIVALTA JA SUOJAAVAT TEKIJÄT

Viimeinen keskeinen kuviossa 2 esitetty kokonaisuus on **suojaavat tekijät**. Suojaavien tekijöiden arviointi on keskeinen osa kokonaisvaltaista kohdennetun väkivallan uhka-arviota. Uhka-arvioproses-

sin tarkoituksena on löytää keinoja suojaavien tekijöiden tukemiseksi, tehdä yhteistyötä muiden viranomaisten kanssa ja motivoida henkilöä auttavien tahojen palvelujen piiriin.

Varsinaista tutkimustietoa kohdennetun väkivallan ja siltä suojaavien tekijöiden välisistä yhteyksistä on kuitenkin vähän. Esimerkkejä väkivaltariskin arviointimenetelmistä, jotka huomioivat suojaavat tekijät osana arviota, ovat The Extremist Risk Intervention Scale (ERIS) (Van Brunt ym., 2017), Structured Assessment of Protective Factors for Violence Risk (SAPROF) (de Vogel ym., 2012) ja Short-Term Assessment of Risk and Treatability (START) (Webster ym., 2009). Nämä menetelmät antavat viitteitä siitä, minkälaisia suojaavia tekijöitä on syytä ottaa huomioon ja kartoittaa osana uhka-arvion kokonaisuutta, jossa pohditaan sekä riskimuuttujia että suojaavia tekijöitä.

Yleisten väkivaltaiselle käyttäytymiselle altistavilta riskimuuttujilta suojaavina tekijöinä voidaan nähdä mm. tavallisessa elämässä kiinnipitävät asiat, kuten läheiset ja perhe, työ, harrastukset ja muu mielekäs tekeminen. Myös hyvät sosiaaliset taidot ja kyky luoda merkityksellisiä ja positiivisia ihmissuhteita voivat toimia suojaavina tekijöinä. Vaikka henkilön elämäntilanne olisikin heikentynyt huomattavasti, tilanne ei välttämättä ole väkivallalle altistava, jos henkilö ymmärtää tilanteen, pyrkii aktiivisesti parantamaan sitä eikä koe toivottomuutta elämänsä suhteen.

Kohdennetun väkivallan osalta suojaavia tekijöitä ovat mm. halu ja kyky käsitellä negatiivisia tunteita, vääryyden kokemusta ja mahdollista kostoajattelua ja löytää väkivallattomia ratkaisuja näiden työstämiseen. Merkitystä on myös valmiudella ottaa vastaan apua. Suojaavat tekijät on suhteutettava siihen, kuinka paljon kohdennetun väkivallan riskimuuttajat hallitsevat henkilön ajattelua, käyttäytymistä ja elämäntilannetta. Niiden arvioinnissa tulee kiinnittää erityistä huomiota tiedon lähteeseen ja paikkansapitävyyteen, sillä henkilö itse saattaa pyrkiä vähättelemään tilannettaan poliisille. Tärkeää on myös tilanteen seuranta, koska henkilön näkemykset voivat muuttua.

Samoin kuin muiden kohdennettuun väkivaltaan liittyvien riskimuuttujien kohdalla, myös mielenterveyden suhteen tulee pohtia olemassa olevia suojaavia tekijöitä ja niiden vaikutusta tilanteeseen

mahdollisen kohdennetun väkivallan uhkan osalta. Näitä voivat olla esimerkiksi olemassa oleva hoitosuhde terveydenhuoltoon ja henkilön ymmärrys omista mielenterveydenongelmistaan. Oleellista on selvittää, onko henkilöllä lääkitys hänellä todettuun mielenterveyden häiriöön, ottaako henkilö lääkityksen säännöllisesti ja onko sen todettu vaikuttavan oireita alentavasti. Hoitosuhteesta terveydenhuoltoon olisi hyvä tietää, kuinka hoitomyönteinen ja hoitoon sitoutunut henkilö on, onko hänellä sairaudentuntoa ja onko aikaisempi hoito ollut tehokasta. Selvitettävä on myös, onko kontakti jatkuva ja tapahtuuko hoito avohoitona vai tahdosta riippumattomana hoitona.

UHKA-ARVIOON PERUSTUVIEN PÄÄTELMIEN TEKEMINEN

Poliisin tekemässä kohdennetun väkivallan uhka-arviossa mahdollista olemassa olevaa uhkaa kartoitetaan laaja-alaisesti. Prosessin avulla on mahdollista tunnistaa riskimuuttujia yksityiskohtaisesti, mutta arvioita voi tehdä myös niukemmilla tiedoilla suuntaa antavasti. Päätaavoite on selkeyttää, minkälaisesta uhkasta mahdollisesti on kyse, mitkä ovat keskeiset riskimuuttujat ja voidaanko niistä tarvittaessa saada tietoa. Mitään riskimuuttujaa ei pidä tulkita yksinään väkivaltaan johtavana tekijänä, vaan nähdä uhka-arviointi eri riskimuuttujien ja suojaavien tekijöiden kokonaisuutena.

Todennettavissa olevien riskimuuttujien ja suojaavien tekijöiden perusteella muodostetaan kokonaisnäkemys tärkeimmistä uhkan tasoon vaikuttavista tekijöistä ja siitä, miten ne vaikuttavat yhdessä henkilön mahdolliseen uhkakäyttäytymiseen. Uhkan taso arvioidaan joko matalaksi, kohonneeksi tai korkeaksi. Voi olla hyödyllistä nostaa esiin erilaisia mahdollisesti toteutuvia väkivaltaan liittyviä skenaarioita ja niiden todennäköisyyttä. Keskeistä on myös pohtia uhka-arvioon käytetyn tiedon luotettavuutta ja mahdollista puutteellisuutta. Uhka-arvion perusteella esitetään toimenpiteitä, joilla mahdollisen uhkan toteutuminen voidaan estää tai joilla sitä voidaan hallita parhaalla mahdollisella tavalla.

On mahdollista, että uhka-arvion perusteella todetaan, ettei uhkaa ole. Samoin on mahdollista, että uhka on olemassa, mutta

toimenpiteet sen vähentämiseksi eivät ole mahdollisia, esimerkiksi henkilön pitkäaikaisen ja impulsiivisen väkivaltahistorian vuoksi. Uhka-arviota tehdään toiminnan suuntaamiseksi ja kiireellisyyden määrittelemiseksi. Riskimuuttujia kartoittamalla voidaan arvioida väkivallan uhkan tasoa arviointihetkellä ja seurata siinä mahdollisesti tapahtuvia muutoksia. Muutoksia voi tapahtua siten, että kokonaisuus pysyy joko samana, vähenee tai kasvaa.

Tiedonhankinta on keskeinen osa kohdennetun väkivallan uhka-arviota. Käytävissä oleva tieto voi olla rajallista. Uhka-arvion johtopäätöksissä tuleekin arvioida käytössä olleiden tietojen kattavuutta ja luotettavuutta. Tässä luvussa ei keskitytä tiedonhankinnan yksityiskohtiin. Yhteenvetona voi kuitenkin todeta, että tiedonhankinnan ensisijainen tavoite on saada tietoa kohdennetun väkivallan riskimuuttujista, joita aikaisemmin on kuvattu. Tapauksesta riippuen poliisin käytössä olevat keinot tietojen saamiseksi vaihtelevat. Tietoa voidaan saada keskustelemalla huolta aiheuttavan henkilön kanssa, hankkimalla julkisesti saatavilla olevaa tietoa tai pyytämällä sitä muilta viranomaisilta siten kuin lainsäädäntö tämän mahdollistaa. Jos kyseessä on tapaus, johon liittyy myös esitutkinta, voidaan edellytysten täytyessä käyttää myös erilaisia pakkokeinoja. Kokonaisuudessaan lainsäädäntö määrittelee sen, kuinka ja mitä tietoa voidaan hankkia.

VÄKIVALTaiseen Radikalisoitumiseen Liittyvän Kohdennetun Väkivallan Uhkan Arvioiminen

Väkivaltainen radikalisoituminen on prosessi, jonka myötä henkilö päätyy käyttämään väkivaltaa tai uhkaamaan sillä, kannustamaan siihen tai oikeuttamaan sitä aatemaailmalla tai ideologialla perustellen. Suomessa esiintyviä ekstremismin eri muotoja ovat mm. äärioikeistolainen, äärivasemmistolainen ja uskonnolla perusteltu väkivaltainen ekstremismi. (Sisäministeriö, 2019c.) Kuten aikaisemmin on todettu, pyrkimys väkivaltaisen radikalisoitumisen ennalta estämiseen osana poliisin moniammatillista työtä on sisällytetty Ankkuritoimintaan (Sisäministeriö 2019a). Ankkuritoiminnan käsikirja (Sisäministeriö, 2019b) on selvitetty kattavasti ankku-

ritoimintaa. Samoin kuin muun kohdennetun väkivallan suhteen, toiminta väkivaltaisesti radikalisoituneiden tai radikalisoitumisvaarassa olevien henkilöiden kuuluu myös muille viranomaisille kuin poliisille. Lisäksi järjestöjen ja uskonnollisten yhteisöjen tulisi olla mukana tässä työssä. (Sisäministeriö, 2019c.)

Radikalisoitumisen teemat liittyvät myös tässä luvussa kuvattuun huolta aiheuttavaan henkilöön ja kohdennettuun väkivaltaan. Huolimatta väkivaltaiseen tekoon motivoivasta ideologiasta väkivaltaisen teon toteuttaja tai sillä uhkaava on usein yksittäinen henkilö silloin, kun kyseessä ei ole esimerkiksi terroristiseen toimintaan liittyvä organisaatio tai ryhmä. Kaikessa radikalisoitumiseen liittyvässä arvioinnissa on ensiarvoisen tärkeää ymmärtää, että radikalisoituminen tai viitteet siihen ovat eri asia kuin väkivaltainen radikalisoituminen, jossa henkilö esimerkiksi suunnittelisi kohdennetun väkivallan tekoa. Kuvio 3 kiteyttää tämän eron.

KUVIO 3. Radikalisoitumisen eri asteet ja yhteys kohdennettuun väkivaltaan (mukailtu Gill, 2015 kuviosta).

Kuvio 3 havainnollistaa radikalisoitumisen eri asteita. Pyramidin pohja kuvastaa koko väestöä. Monet ihmiset ovat kiinnostuneita erilaisista ideologioista, joilla ei välttämättä ole mitään yhteyttä esimerkiksi väkivallan ihannoimiseen, kun taas toisilla ideologioilla mahdollisesti on. Osa ideologioista kiinnostuneista ihmisistä voi esimerkiksi elämäntilanteensa tai erilaisten tapahtumien seurauksena olla haavoittuvia radikalisoitumiselle. Tämäkään ei vielä tarkoita sitä, että henkilö radikalisoituisi. Vaikka radikalisoituminen etenisiikin, ääriajattelun omaksuminen ei välttämättä johda väkivaltaisiin tekoihin. Henkilö voi esimerkiksi olla sitä mieltä, että väkivalta on hyväksyttävää oman ideologian mukaisen ajattelutavan edistämiseksi, mutta ei kuitenkaan itse olisi valmis väkivaltaisia tekoja toteuttamaan. Väkivaltaisesti radikalisoitunut henkilö taas voisi olla valmis teon toteuttamaan. Mitä vakavampaa radikalisoituminen on, sen vähemmän sitä objektiivisesti tarkasteltuna yhteiskunnassa esiintyy, kuten kuvio 3 havainnollistaa. Huomionarvoista on myös, että tutkimusten mukaan suurella osalla väkivaltaisesti radikalisoituneista prosessi kestää vuosia ennen väkivaltaista tekoa. Nopeasti väkivaltaiseen tekoon johtavat prosessit ovat poikkeus (U.S. Department of Justice, 2019).

Kuten Ankkuri-käsikirjassakin on todettu, radikalisoitumisen prosessi ei ole lineaarinen. Haasteelliseksi tunnistamisen ja ehkäisyyn tekee se, että ilmiö on moniulotteinen eikä sitä pystytä varmuudella ennustamaan. Yksiselitteistä syytä tai prosessia väkivaltaiseen radikalisoitumiseen ei ole voitu osoittaa. (Sisäministeriö, 2019a.) Radikalisoitumiseen liittyviä keskeisiä teemoja voidaan lähestyä esimerkiksi ”me ja ne” -ajattelun näkökulmasta, joka voi johtaa polarisoitumiseen, vihapuheeseen ja kärjistyessään jopa väkivaltaiseen konfliktiin (Attias & Kangasoja, 2020). Yksilöt radikalisoituvat siis erilaisista syistä johtuen ja eri tavoin. Syyt liittyvät yksilön kokemuksiin, terveydentilaan, olemassa oleviin ideologioihin, yhteiskuntaan kokonaisuudessaan ja globaaliin tilanteeseen. (Sisäministeriö, 2019a.) Tästä syystä myös radikalisoitumisen ennalta estämisen pyrkimysten tulee etenkin kuvion 3 pyramidin alempien tasojen suhteen olla laaja-alaisia ja koko yhteiskunnan kattavia, kuten tasa-arvoisuuden ja demokratian toteutuminen, hyvien väestösuhteiden ja yhdenvertaisuuden edistäminen, polari-

saation torjuminen, yhteisöön kuulumisen tunteen saavuttaminen ja kiusaamisen kokemuksiin puuttuminen.

Tapauksissa, joihin liittyy huoli väkivaltaisesta käyttäytymisestä, yleisen tason ennalta estävät toimenpiteet eivät kuitenkaan enää ole riittäviä. Tällaisia tilanteita kuvaavat kuvion 3 pyramidin ylemmät tasot, joissa henkilö on jo radikalisoitunut tai väkivaltaisesti radikalisoitunut. Kuinka näihin henkilöihin liittyvää mahdollista väkivallan uhkaa sitten tulisi arvioida? Samoin kuin kohdennetun väkivallan uhkan arvioimisessa, ensin tulee pohtia sitä, liittyykö henkilöstä herännyt huoli suoranaisesti väkivaltaan vai kenties johonkin muuhun ongelmalliseen käyttäytymiseen. Ankkuri-käsikirjassa on todettu, että henkilön tilanteen arvioinnin tukena voidaan käyttää erilaisia arviointivälineitä ja -malleja. Nämä kohdistuvat joko henkilön kokonaistilanteen kartoittamiseen tai yksittäiseen elämänalueeseen, kuten terveydentilan, päihteiden käytön, väkivaltaisuuden tai väkivaltaiseen ekstremismiin radikalisoitumisen arviointiin. (Sisäministeriö, 2019a.) Monissa tapauksissa nämä ovat hyödyllisiä ja riittäviä arviointeja, mutta joissakin tapauksissa saatetaan tarvita tarkempaa kohdennetun väkivallan uhkan kartoittamista.

Tutkimuskirjallisuudessa on esiintynyt keskustelua siitä, voidaananko kohdennetun väkivallan uhkaan liittyviä arviointimenetelmiä hyödyntää silloin, kun henkilön ajatuksiin tai käyttäytymiseen liittyy väkivaltaisia teemoja, joita perustellaan aatemaailmalla tai ideologialla. Konsensus on, että voidaan, silloin kun kyseessä on ns. *yksittäinen (terroristinen) toimija* (engl. lone acting terrorist tai lone actor) (Gill, 2015; Meloy & Genzman, 2016). Samoin kuin muussa kohdennetussa väkivallassa tai siihen liittyvissä uhkauksissa, ideologialla perusteltujen väkivallantekojen keskeisenä motiivina ja oikeutuksena on vääryydenkokemus. Tapauksissa on todennettavissa myös muita tyyppisiä kohdennetun väkivallan riskimuuttujia, kuten fiksoituminen ja samaistuminen. Tutkimusten mukaan yksittäisten toimijoiden motiivina on useammin henkilökohtaiseen elämään liittyvä vääryydenkokemus kuin jollakin ideologialla perusteltu motiivi (Silver ym., 2019). Niin ikään mielen-terveysongelmien esiintyminen on saman tyyppistä kuin muissa kohdennetun väkivallan teoissa (Corner, ym. 2016; Radicalisation Awareness Network, 2019).

Väkivaltaisen radikalisoitumisen riskinarviointiin käytettyjä menetelmiä ovat esimerkiksi Radicalisation Awareness Networkin (2017) julkaisussa mainitut Terrorist Radicalization Assessment Protocol (TRAP-18), Violent Extremist Risk Assessment (VERA 2R), Islamic Radicalization (IR-46) ja Extremist Risk Guidance (ERG-22+). Näissä arviointimenetelmissä on monia yhtymäkohtia tässä luvussa esitettyyn tapaan arvioida kohdennetun väkivallan uhkaa. Arviointiin pätee täten se, mitä aikaisemmin on kerrottu riskimuuttujista, suojaavista tekijöistä ja uhka-arvioista kokonaisuudessaan. Kohdennetun väkivallan uhka-arvion soveltuvuutta myös ideologialla perusteltuun väkivaltaan heijastaa niin ikään FBI:n käyttäytymistieteiden yksikön näkemys asiasta. Heidän mukaansa uhka-arviossa tulee ideologisten näkemysten kartoittamisen lisäksi keskittyä kohdennetun väkivallan riskimuuttujiin ja arvioida näitä mahdollisimman laajasti ja moniammatillisesti (U.S. Department of Justice, 2015).

Samoin kun kohdennetun väkivallan uhka-arvioon liittyen on todettu, riskimuuttujien lisäksi tulee kiinnittää huomiota suojaaviin tekijöihin, jotka on esitelty aikaisemmin. Ankkuri-käsikirjassa todetaan, että jo väkivaltaisesti radikalisoituneen tai jo osaksi ääriliikkeitä päätyneen henkilön on mahdollista irtautua näistä. Irtautumista tukevat muun muassa positiiviset kokemukset maltillisista ryhmistä, jotka mahdollistavat yhteiskunnallisen vaikuttamisen ilman väkivaltaa, työhön ja opiskeluun liittyvät mahdollisuudet, perhe tai muuttunut taloudellinen tilanne. (Sisäministeriö, 2019a.)

Vaikka kohdennetun väkivallan arviointimenetelmät soveltuvatkin käytettäviksi yksittäisten terrorististen toimijoiden kohdalla, on kuitenkin asioita, jotka tulee huomioida osana kokonaisvaltaista uhka-arvioita. Nimensä mukaisesti arviointi voi kohdistua vain yksittäiseen henkilöön, eikä menetelmiä voi hyödyntää ryhmien tai ryhmittymien arvioinnissa. Väkivaltaiseen radikalisoitumiseen voi liittyä myös laajempiin yhteisöihin tai ryhmittymiin liittyvää terroristista toimintaa. Tällöin ei enää ole kyseessä pelkästään yksittäiseen henkilöön kohdentuva arviointi. Terrorismiin liittyvien kansalliseen turvallisuuteen kohdistuvien uhkien torjunta Suomessa on Suojelupoliisin tehtävä.

Suojelupoliisin internet-sivuilla kiteytetään Suojelupoliisin rooli terroristisen toiminnan torjumisesta tiedustelun keinoin hankitulla tiedolla. Samoin todetaan, että Suojelupoliisin tehtävänä on paljastaa mahdollisimman varhaisessa vaiheessa Suomessa tapahtuva ja täältä ulkomaille suuntautuva terroristinen toiminta. Suojelupoliisi tuottaa ennakoivaa tiedustelutietoa terrorismiin kytkeytyvistä ilmiöistä, jotta ne eivät kehittyisi nykyistä vakavammiksi. Suojelupoliisi pyrkii myös paljastamaan terroristista toimintaa omilla operaatioillaan ja vaihtamalla tietoa muiden viranomaisten ja kansainvälisten kumppaneiden kanssa. Samoin kuin kohdennetun väkivallan ennalta estäminen, myös terrorismin torjunta perustuu kaikkien viranomaisten ja yhteiskunnallisten toimijoiden yhteistyöhön. Päävastuu terrorismin torjunnasta ja ennalta ehkäisystä on poliisilla. (Sisäministeriö, 2018.)

Seuraavaksi palataan takaisin jokapäiväiseen koulumaailmaan ja esitetään esimerkki tapauksesta, jossa huolen on herättänyt ideologiaan liittyvä teema. Tapauksella pyritään hahmottamaan sitä, missä vaiheessa ja minkälaiseen tietoon perustuen huoli väkivallasta kasvaa ja minkälaisia keinoja eri toimijoilla on puuttua asiaan.

Koulussa tapahtunutta: Yläkoulun oppilas on kuvataiteen tunnilla tehnyt piirroksen, jossa on Ku Klux Klanin hahmoja ja heidän pahoinpitelemänsä henkilö. Piirroksessa on teksti ”white power”. Kyseessä voisi olla myös mikä tahansa muu väkivaltaisiin ideologioihin liittyvä viittaus, esimerkiksi ääri-islamilainen symboliikka. Opettajalla herää huoli oppilaasta.

Näillä tiedoilla ei luonnollisesti voi vielä tehdä mitään päätelmiä siitä, liittyykö asiaan millään tavalla väkivallan uhkaa. Ensisijaisena toimenä opettaja päättää käydä keskustelun oppilaan kanssa. Keskustelussa opettaja pyrkii oppilaalta avoimesti kysymällä selvittämään sitä, mitä piirroksessa on, mitä tämä oppilaalle merkitsee ja mistä kaikesta piirroksen tekemisessä on mahdollisesti kyse. Myös opettajan kannattaa

hyödyntää aiemmin kuvattua hypoteesiajattelua eikä hypätä suoraan johtopäätöksiin omiin tulkintoihinsa perustaen. Piirroksen tekemiseen voi liittyä rasistisia asenteita tai väkivaltafantasioita, mutta kyse voi olla myös siitä, että oppilas on edellisenä päivänä katsonut dokumenttielokuvan ääriliikkeistä. Opettajan ja oppilaan keskustelun seurauksena asia voi siirtyä pois päiväjärjestyksestä, opettaja voi päättää seurata tilannetta tai olla yhteydessä esimerkiksi koulupsykologiin. Yhteydenotto koulupsykologiin voi olla vaihtoehto, jos opettaja kokee, että asiaa on tarpeen ja voitaisiin näin tarkemmin kartoittaa. Tilanteeseen voi liittyä myös esimerkiksi opettajan huoli oppilaan mielenterveyteen liittyvistä asioista, joita hän toivoisi koulupsykologin arvioivan tarkemmin.

Asian käsitteleminen siirtyy siis koulupsykologille. Koulupsykologi toteaa arvioissaan, että oppilaalla on masennuksen ja ahdistuneisuuden oireita. Näitä aletaan hoitaa asianmukaisesti. Psykologi kartoittaa myös oppilaan ajatusmaailmaa. Oppilas sanoo, että häntä hieman hävettää piirroksen teko ja hän inhoaa kaikkea rasismia. Asian käsittely piirroksen liittyvästä huolesta päättyy tähän.

Tapaus voisi kuitenkin edetä myös toisin. Jos psykologi keskustelussa huomaa, että oppilaalla on esimerkiksi rasistisia näkemyksiä ja kiinnostusta väkivaltaisiin ideologioihin, koulupsykologi päättää kartoittaa näitä tarkemmin tässä luvussa kuvattujen riskimuuttujien, kuten väärydenkokemuksen, samaistumisen ja fiksoitumisen, näkökulmista. Jos vaikuttaa siltä, että kohdennetun väkivallan riskimuuttujia on todennettavissa, asiasta olisi hyvä olla yhteydessä poliisin ennalta estävään Ankkuritoimintaan. Näin saataisiin moniammatillinen näkemys tilanteesta ja mahdollisista toimenpiteistä, joihin voitaisiin ryhtyä.

Kokonaisuutena tämän esimerkin ytimessä on huolen herättämän asian esiin nostaminen ja asian yhdessä työstäminen eri toimijoiden kesken. Jos huoli herää, siitä kannattaa keskustella yhteisöissä, joissa työskentelee, ja pyytää apua sen suhteen, mitä tapauksessa pitäisi tehdä ja kenen se olisi tehtävä. Tärkeintä on, että tieto asiasta toimitetaan eteenpäin, jos pohdinnan jälkeen todetaan, että näin tulee toimia. Alaikäisiin liittyvien asioiden hoitamisessa keskeistä on tiedostaa mahdollinen lastensuojelun ja huoltajien osallistamisen tarve.

MONIAMMATILLINEN YHTEISTYÖ VÄKIVALLAN HUOLTA HERÄTTÄVIEN HENKILÖIDEN KANSSA

Kuten tämän luvun esimerkeistä on käynyt ilmi, poliisin tietoon tulleiden kohdennetun väkivallan suhteen huolta herättävien henkilöiden tapausten hoitamiseen liittyy usein moniammatillista työskentelyä terveys-, sosiaali-, opetus- ja sivistystoimen viranomaisten kanssa. Osana yhteistyötä voidaan esimerkiksi keskustella tapauksesta, jakaa tietoja huolta herättävästä henkilöstä tai ilmaista henkilöön liittyvä huoli. Näihin toimiin liittyvää lainsäädäntöä ei tässä luvussa käsitellä yksityiskohtaisesti, mutta alla on esitetty kaksi esimerkkiä, jotka havainnollistavat yhteistyön mahdollisuuksia ja sen vaatimaa tietämystä ja osaamista.

Moniammatillinen näkökulma on tärkeä uhkan hallinnan ja muun muassa toimivallan mahdollisuuksien kartoittamisessa. Viranomaiset hoitavat omaan toimivaltaansa kuuluvat tehtävät, joihin heillä on lailliset perusteet. Poliisilla voi olla tärkeä rooli sekä toiminnan käynnistäjänä että yhteistyön koordinaattorina. Poliisille voi esimerkiksi internetin keskustelupalstoilta paljastua tieto koulun oppilaasta, jonka kirjoituksissa on viitteitä kohdennetun väkivallan riskimuuttujista, kuten vääryyden kokemuksesta, samaistumisesta ja fiksoitumisesta. Lisäksi tulee ilmi, että kyseinen oppilas on kokenut kiusaamista ja hän vaikuttaa masentuneelta. Poliisi voi välittää huolensa mahdollisesta väkivallan uhkasta eri viranomaisille ja kertoa toimenpiteistä, joita poliisin voi olla mahdollista tehdä tilanteen suhteen. Esimerkiksi mielenterveyden on-

gelmien arviointi ja hoito taas kuuluvat terveystoimen tehtäviin ja päätökset mahdollisista kurinpitotoimista tehdään koulussa.

Parhaimmillaan moniammatillisella työskentelyllä pystytään varmistamaan laaja-alainen näkemys huolen kohteena olevan henkilön historiasta, tämänhetkisestä tilanteesta ja tulevaisuuden näkymistä. Asian kanssa tekemisissä olevien tahojen tieto riskimuuttujista ja osaaminen niiden arvioimiseksi voi olla toisiaan täydentävää. Esimerkiksi terveystoimen ydinosaamista on mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöiden esiintymisen arvioiminen ja hoito. Poliisin kannattaa huomioida (PoL, 872/2011) luvun 7 2§:n kohdan 2 mukainen ilmaisuoikeus ja kokonaisharkinnan mukaan tehdä huoli-ilmoitus silloin, kun herää epäily jostain mielenterveyden ongelmasta väkivallan uhkaa arvioitaessa. Poliisilla oleva tieto mielenterveyteen liittyvästä käyttäytymisestä voi auttaa terveydenhuoltoa mielenterveyden häiriön tunnistamisessa. Poliisilla voi myös olla tiedossaan sellaisia väkivallan uhkan tasoon vaikuttavia tekijöitä, jotka eivät ole tulleet esille osana terveydenhuollon kontaktia.

Yhteistyön tärkeydestä viranomaisten kesken puhutaan paljon. Se on kuitenkin haasteellista monista eri syistä. Haasteita tuovat lainsäädännön tunteminen ja tulkitseminen. Jokaisen viranomaisen toimintaa ohjaa heidän toimintaansa keskeisimmin liittyvä lainsäädäntö. Hyvän yhteistyön varmistamiseksi tulisi tuntea ja osata soveltaa lainsäädäntöä myös oman ydintoimialueen ulkopuolella. Yhteistyötä helpottaa myös se, että kaikilla toimijoilla on tarpeeksi tietämystä ja ymmärrystä toistensa ajattelu- ja toimintatavoista. Lähtökohta kaikkeen toimintaan ovat lain velvoittamat ja sallimat toimintatavat.

Vaikka yhteistyöhön haasteita väistämättä liittyykin, keskeistä on viranomaisten *tahtotila yhteistyön tekemiseen*. Silloin kun väkivaltaan liittyvä huoli herää, tapahtuipa tämä sitten koulussa, sosiaalitoimessa, terveydenhuollossa tai poliisissa, olennaista olisi keskustella asiasta yhteisön sisällä ja pohtia, keitä muita toimijoita tai viranomaisia asiassa kenties tulisi lähestyä. Kaikkien toimijoiden tulisi ymmärtää ja hyväksyä se, että kyseessä on yhteinen asiakas. Tällä suhtautumistavalla voidaan avata keskustelu ja pohtia yhdessä vaihtoehtoja sen suhteen, millä tavalla esimerkiksi tietoja henkilöistä voidaan vaihtaa.

Viranomaisten välistä tiedonvaihtoa säätelevät monet lait. Silloin kun tarve tiedonvaihtoon on, asiaa voidaan lähestyä eri tavoin ja keskustella tästä viranomaisten kesken. Yksi tapa on pyytää henkilöltä itseltään suostumus tietojen välittämiseksi esimerkiksi poliisilta terveydenhuoltoon tai toisin päin. Jos suostumusta ei ole, yksi mahdollisuus on kysyä alustavia neuvoja poliisilta anonymisti, esimerkiksi kertomalla, että koulussa on oppilas, jonka käytös herättää huolta, ja syyt tähän. Tiedonvaihto on seuraavaksi kuvatuin edellytyksin mahdollista myös ilman huolta aiheuttavan henkilön suostumusta.

Jos tilanne on sellainen, että poliisin velvollisuus on toimittaa henkilö hoitoon (mielenterveyslaki 30), poliisi voi kertoa havainnoistaan ja tiedoistaan tässä yhteydessä. Joissakin tilanteissa tiedot voi olla tarpeen välittää terveydenhuoltoon myös ilman henkilön suostumusta silloin kun tähän on painava syy, esimerkiksi hengelle tai terveydelle vaarallisen tapahtuman tai vapauteen kohdistuvan rikoksen estäminen (Poll 7:2.2). Myös terveydenhuollon ammattihenkilö saa salassapitovelvollisuuden estämättä ilmoittaa poliisille henkeen tai terveyteen kohdistuvan uhkan arviointia ja uhkaavan teon estämistä varten välttämättömät tiedot, jotka on saatu terveydenhuollon tietoon heidän hoitaessaan lainmukaisia tehtäviään (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 13). Sosiaali- ja terveysministeriö on vuonna 2020 antanut ohjeen, jossa käydään läpi terveydenhuollon tiedon luovuttamiseen liittyviä voimassa olevia säädöksiä sekä muita esimerkkitalanteita tiedonvaihtoon ja ilmoittamiseen liittyen (Sosiaali- ja terveysministeriö, 2020).

Tiedonvaihtoon ja muuhun yhteistyöhön liittyvissä haasteissa auttaa toimijoiden välinen avoin keskustelu. Keskustelun avulla voidaan lisätä eri viranomaisten ymmärrystä toisen toimijan lähtökohdista, mahdollisuuksista ja rajoitteista sen suhteen, mitä voidaan tehdä. Ymmärryksen saavuttamiseksi kunkin toimijan on osattava ja oltava valmis viestimään oma tietämyksensä ja oppimaan toisen viranomaisen käytänteistä.

Seuraavaksi on esitetty esimerkki terveydenhuollon ja poliisin tekemistä toimenpiteistä tapauksessa, jossa on herännyt huoli mahdollisesta koulusurmauhkasta.

Lääkäri ilmoittaa poliisille huolensa pian psykiatriselta osastolta avohoitoon kotiutettavasta potilaasta. Lääkäriin huoli liittyy potilaan mahdolliseen väkivallan uhkaan. Lääkäri käyttää tässä oikeuttaan kertoa poliisille välttämättömät tiedot, joiden perusteella hänellä on syytä epäillä jonkun olevan vaarassa joutua väkivallan kohteeksi (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 13).

Kyseessä oleva potilas on 20-vuotias nainen. Hän on nuoruudessaan ollut muutaman kerran hoidossa tahdosta riippumatta, ja tällöin on diagnosoitu vaikea masennustila, johon mahdollisesti liittyy myös psykoottisia oireita. Tällä hetkellä diagnostiset kriteerit psykoottiseen masennustilaan eivät kuitenkaan täyty. Potilas kertoo lääkärille, että on jo pitkään pyöritellyt mielessään koulusurmiin liittyviä asioita ja miettinyt, että hänen pitäisi tehdä samanlainen teko entisessä koulussaan. Potilasta kiusattiin kyseisessä koulussa koko yläasteen ajan, ja hän on katkera ja vihainen siitä, mitä hänelle on tapahtunut. Potilas kertoo lääkärille, että hän on selvittänyt, miten voisi hankkia itselleen aseensa ja opetella ampumaan. Hän ei kuitenkaan halua puhua asiasta enempää lääkärin kanssa. Terveystieteiden tutkimuksessa nähdään henkilön olevan vaaraksi itselleen ja muille, mutta tahdosta riippumattoman hoidon kriteerit eivät täyty mielisairaudesta osalta (mielenterveyslaki (1116/1990) 8§ 1 mom. kohta 1).

Poliisi ryhtyy selvittämään asiaa lääkärin tekemän ilmoituksen perusteella. Poliisi selvittää mm. henkilön käyttäytymistä sosiaalisessa mediassa. Henkilön sosiaalisen mediaan kirjoittamien asioiden perusteella poliisin on mahdollista tehdä rikosilmoitus törkeän henkeen ja terveyteen kohdistuvan rikoksen valmistelusta. Henkilö vangitaan, ja hänen avustajansa esittää määräämistä mielentilatutkimukseen, johon henkilö sitten määrätään. (Koskelainen ym., 2019.)

Seuraavaksi on esitetty toinen esimerkki kohdennetun väkivallan uhkan suhteen huolta herättävästä henkilöstä, jonka kohdalla mielenterveyden ongelmat ovat keskeinen riskimuuttuja.

Henkilö, josta on herännyt huoli, on lukion 1. luokkaa käyvä poika. Poliisin tietojen mukaan hän on jo vuosia esittänyt sosiaalisessa mediassa epämääräisiä uhkauksia häntä yläkoulussa kiusannutta henkilöä kohtaan. Uhkauksien kohteena olevan henkilön henkilöllisyyttä ei kuitenkaan tiedetä. Henkilöön viitataan aina ”Sinä Tietty Kusipää” -nimellä. Twitter-viesteissä uhkauksen kirjoittaja sanoo esimerkiksi seuraavaa: ”Sä Tietty Kusipää tiedät kyllä ketä tarkoitan. Kaikesta siitä mitä mulle teit, saat vielä maksaa. Karma is a bitch. Koston aika tulee vielä. Kun kosto tapahtuu, se on verinen.”

Uhkaaja kertoo sosiaalisessa mediassa kirjoittavansa kirjaa, josta tulee ”bestseller” ja joka tekee hänestä miljonäärin. Hän esiintyy kaikkivoipaisen oloisesti ja vaikuttaa yliarvioivan kykyjään kirjoittajana. Puhe on kuitenkin johdonmukaista ja ymmärrettävää, eikä henkilö vaikuta sekavalta tai psykoottiselta.

Sosiaalisen median julkaisuihin tulee puolen vuoden tauko. Tämän jälkeen viestejä alkaa ilmestyä enemmän kuin aikaisemmin. Niiden sisältö ja sävy on sama kuin aikaisemmin. Henkilö aloittaa myös YouTube-päivitysten tekemisen. Kuva, joka hänestä nyt välittyy, on hyvin erilainen kuin puoli vuotta aikaisemmin. Hän kertoo, että kirjoittaminen ei suju, koska häntä ovat alkaneet vaivata muistot menneisyydestä ja kaikesta siitä, mitä ”Kusiaivot” ja ”Sä Tietty Kusipää” ovat hänelle tehneet. Hän lisää olevansa vakuuttunut siitä, että poliisin agentit kuuntelevat hänen puheluitaan ja hänen asuntoonsa on asennettu valvontakameroita. Henkilön puhe vaikuttaa

hajanaiselta ja vaikeasti ymmärrettävältä, ja hän vilkuilee levottomasti ympärilleen. Videoiden aikana hän muuttuu yllättäen aggressiiviseksi ja raivoaa.

Tapauksessa huolta aiheuttavia seikkoja ovat:

- Katkeruus ja viha toistaiseksi tuntematonta henkilöä kohtaan jo vuosien ajan.
- Mahdollinen väkivaltateon suunnittelun vuotaminen.
- Viitteet fiksoitumiseen toistaiseksi tuntematonta henkilöä kohtaan.
- YouTube-videoilla esitetyt verhotut uhkaukset.
- Kommunikaation tyylin muuttuminen sekavaksi ja mielenterveyden ongelmiin viittaavaksi.

Mahdollisia toimenpiteitä:

- Poliisi tekee henkilöstä huoli-ilmoituksen terveyskeskukseen ja sisällyttää ilmoitukseen esimerkissä kerrotut asiat (mielenterveyslaki 30).
- Terveysdenhuolto kutsuu henkilön terveyskeskukseen tapaamaan lääkäriä. Tapaamisen seurauksena terveydenhuollossa tehdään henkilölle M1-lähete. Kolmen päivän kuluttua poliisille välitetään terveydenhuollosta tieto, että henkilö on määrätty tahdosta riippumattomaan hoitoon. Poliisille luvataan ilmoittaa, kun hoito päättyy.

HUOLTA AIHEUTTAVAN HENKILÖN HAASTATELU OSANA UHKA-ARVIOITA

Kohdennetun väkivallan uhka-arvioon voi joissain tapauksissa liittyä poliisin tekemä vapaaehtoisuuteen perustuva huolta aiheuttavan henkilön haastattelu. Haastattelut ovat osa poliisin ennalta

estävää toimintaa, niitä tekevät poliisin kohdennetun väkivallan uhka-arviotoimintaan koulutetut poliisit ja ne tehdään poliisilaitosten tiloissa.

Haastattelusta käytetään aihepiiriä käsittelevässä kirjallisuudessa nimitystä uhka-arviohaastattelu (engl. threat assessment interview). Uhka-arviohaastattelusta on kirjoitettu vain muutamia tieteellisiä julkaisuja. Vuonna 2018 kirjallisuudesta löytyi yli 10 000 kuulustelua käsittelevää julkaisua, yli 1000 taktista neuvottelua käsittelevää julkaisua ja vain kaksi varsinaisesti uhka-arviohaastattelun yleisistä periaatteista on tehty Poliisiammattikorkeakoulussa yksi opinnäytetyö (Alakärppä, 2018). Kyseessä on siis varsin uusi tapa toimia, tai ainakaan aiheesta ei ole kirjallisuutta tai tutkimuksia julkaistu. Uhka-arviohaastattelun toteuttamiselle ei täten ole julkisesti olemassa olevaa virallista tapaa tai formaattia kansainvälisestikään.

Näkemykset **haastattelun tavoitteista** ovat globaalisti kuitenkin varsin yhteneviä (esim. Meloy & Mohandie, 2014; Van Der Meer & Diekhuis, 2014).

Tiivistetysti tavoitteena on:

- Luoda kertaluontoinen tai pidempään jatkuva kontakti huolta aiheuttavaan henkilöön.
- Saada tietoa riskimuuttujista ja suojaavista tekijöistä, ja näin tarkentaa uhka-arviota.
- Verrata haastattelussa saatuja tietoja muuhun arviossa kerättyyn tietoon.
- Pyrkiä saamaan henkilö pohtimaan omaa ajatteluaan ja käyttäytymistään tai jopa sitoutumaan muutokseen.
- Pohtia tarvittavia jatkotoimenpiteitä, jotka usein liittyvät myös muihin viranomaisiin ja palveluntarjoajiin.

Myös periaatteista, joilla haastattelun tavoitteet parhaiten saavutetaan, vallitsee konsensus (esim. Alison ym., 2021). Menetelmällisiä pääperiaatteita ovat hyvän vuorovaikutussuhteen luominen ja pyrkimys ylläpitää positiivinen kontakti koko haastattelun ajan. Toisen keskeinen asia on avoimien kysymysten käyttäminen niin, että haastateltavalle annetaan aikaa ja mahdollisuus kertoa asioista omin sanoin, kysellään yleisiä kysymyksiä haastattelun teemoista ja kannustetaan kertomaan lisää.

Haastattelun tarkoituksena on kartoittaa haastateltavan elämäntilannetta laajasti liittyen kohdennetun väkivallan riskimuuttujiin ja suojaaviin tekijöihin. Yksi looginen ja helposti lähestyttävä tapa rakentaa runkoa haastattelulle on hyödyntää uhka-arviossa kartoitettavia asioita. Tällöin riskimuuttajat ja suojaavat tekijät toimivat eräänlaisena muistilistana niistä asioista, joista haastattelussa pyritään saamaan tietoa. Kartoitus ja kysymyksenasettelu tulee kuitenkin tehdä laaja-alaisesti ja avoimia kysymyksiä käyttäen. Muistilista ei palvele tarkoitustaan, jos se johtaa suljettujen kysymysten tekemiseen. Suljetut kysymykset, kuten *”Oletko sinä masentunut?”* tai *”Onko sinulla itsemurha-ajatuksia?”* johtavat niukempaan ja epäluotettavampaan tietoon. Sen sijaan avoimella kysymyksellä, kuten: *”Kertoisitko minulle psyykkisestä voinnistasi?”* haastateltava kutsutaan kertomaan voinnistaan laajemmin ja omin sanoin.

Haastattelun tulee myös sisältää sellaisten jatkotoimenpiteiden pohdintaa, joilla voidaan laskea uhkan tasoa ja pyrkiä parantamaan haastateltavan elämäntilannetta, jos tämä osoittautuu tarpeelliseksi. Toimenpiteitä voivat olla esimerkiksi mielenterveydelliseen hoitoon ohjaaminen, lastensuojelulliset toimenpiteet, lisätiedon hankinta tai esitutkinnalliset toimenpiteet soveltuvine pakkokeinoineen. Mahdollista on myös, että jatkotoimenpiteitä ei tarvita. Toimenpiteiden ja tukitoimien suunnittelua ja pohdintaa tehdään niin paljon kuin mahdollista yhteistyössä haastateltavan kanssa.

Suomessa uhka-arviohaastattelua ei toistaiseksi ole määritelty tarkemmin lainsäädännössä, mutta niiden järjestämisen raamittajana toimii poliisin tehtäväksi määritelty rikosten ennalta estäminen (PoL 1:1). Haastateltavan oikeuksien esiin tuominen on keskeistä ennen haastattelun aloittamista. Tähän sisältyy mm. sen kertominen, että haastattelu perustuu vapaaehtoisuuteen ja henki-

löllä ei ole lain määräämää velvollisuutta osallistua haastatteluun. Haastateltavalla on oikeus halutessaan keskeyttää haastattelu eikä hänellä ole velvollisuutta vastata kysymyksiin. Haastateltavalle tulee myös kertoa ja varmistaa ymmärrys siitä, että kyseessä ei ole esitutkinnallinen toimenpide ja haastateltava ei ole tilaisuudessa rikoksesta epäiltynä. Mahdollista on, että asiassa on jo meneillään rikostutkinta tai sellainen aloitetaan, mutta haastattelu ja rikostutkinta ovat erillisiä prosesseja, ja ne tulee sellaisina pitää. Haastateltavan oikeuksiin kuuluu saada tietoonsa syy siihen, miksi haastattelua ehdotetaan ja mikä haastattelun tarkoitus on. Haastateltavalle kerrotaan myös itsekriminointisuoja ja varmistetaan, että hän ymmärtää, mitä tällä tarkoitetaan. Tämä on erityisen tärkeää, jos kyseessä on nuori tai esimerkiksi älyllisesti kehitysvammainen henkilö. On suositeltavaa, että haastattelutilaisuus videoidaan tai äänitetään.

Haastattelu poikkeaa menetelmänä tyypillisestä poliisin suorittamasta rikostutkinnasta, jonka tavoitteena on rikoksen tunnusmerkistön mukaisen todistusaineiston kerääminen ja rikoksen selvittäminen. Uhka-arviohaastattelun on sanottu sijoittuvan menetelmällisesti neuvottelun ja kuulustelujen väliin (Geurts, 2018). Haastattelussa saatu tieto on verrattavissa poliisin tiedustelutietoon, ja sillä on täten ainoastaan poliisitoimintaa ohjaava rooli. On tärkeää huomioida, etteivät samat poliisihenkilöt voi suorittaa saman henkilön haastatteluja ja kuulusteluja.

Kohdennetun väkivallan uhka-arvioprosessiin liittyvän haastattelun toteuttaminen ei ole automaatio, ja sen järjestämisessä tulee käyttää harkintaa. Aina ei kannata tai voi haastatella. Joissakin tapauksissa oikeudelliset tai tutkinnalliset asiat ovat syy, miksi haastattelua ei voi tai kannata toteuttaa. Haastattelun tekemistä myöhempänä ajankohtana voi harkita.

Vaikka uhka-arviohaastatteluun ei ole lain määräämää velvollisuutta osallistua, sekä tutkimuksissa että käytännön toiminnassa on todettu, että siihen usein suostutaan. On esitetty, että väkivallan suhteen huolta aiheuttava henkilö on yleensä halukkaampi yhteistyöhön poliisin kanssa kuin rikoksesta epäilty esitutkinnassa mutta vähemmän halukas yhteistyöhön kuin esimerkiksi todistaja tai asianomistaja. Väkivallalla uhkaavan henkilön on todettu tyypil-

lisesti olevan osittain yhteistyöhaluinen (engl. semi-cooperative). (Geurts ym., 2018.)

Miksi haastatteluun sitten osallistutaan? Haastatteluun suostuva tietää, että asiasta poliisin kanssa keskusteleminen voi johtaa eri viranomaisen väliintuloihin asiassa, mutta hänellä voi kuitenkin olla tarve puhua jollekin ajatuksistaan ja elämästään. Mahdollista on, että haastatteluun suostuvalla henkilöllä on jo entuudestaan kontakteja esimerkiksi poliisin, sosiaalitoimen ja terveydenhuollon kanssa ja ehdotus haastattelusta ei tule yllätyksenä. On myös haastateltavia, joilla ei ole ollut aikaisempia kontakteja poliisin kanssa tai esimerkiksi rikoshistoriaa. He voivat olla auktoriteetteja kunnioittavia ja kokea, että heidän tulee osallistua haastatteluun, koska poliisi heille tätä ehdottaa. Osalla voi olla halua päästä kertomaan oma näkemyksensä asioista, joiden suhteen huoli väkivallasta on herännyt joko poliisissa tai muissa viranomaisissa.

Vaikka haastattelua käsitellään tässä luvussa laaja-alaisesti, se voidaan myös toteuttaa matalammalla kynnyksellä. Jokapäiväisessä poliisitoiminnassa voidaan myös puhua keskustelemisesta tai puhuttamisesta. Kyseessä ei siis tarvitse olla tilanne, jossa huolta aiheuttavan henkilön kanssa keskustellaan vain kerran, pitkään ja perusteellisesti. Mahdollista on esimerkiksi toimia myös niin, että asiakkaaseen yritetään ensin luoda jonkinlaista kontaktia, ja tämä on laaja-alaisen haastattelun sijasta ensimmäinen tavoite.

Haastattelua ei tarvitse saada tehtyä yhdellä tapaamiskerralla. Joskus voi olla tarpeen käyttää koko tapaamiskerta ainoastaan hyvän ja luottamuksellisen kontaktin luomiseen. Esimerkiksi osana esitutkintaa tehdyissä lapsen tai nuoren kuulemisissa on usein todettu tarvittavan toinen haastattelukerta. Useamman kuin yhden kuulemiskerran ja kontaktin luomiseen panostamisen hyödyistä on tieteellistä näyttöä sekä lasten kuulustelujen (Ellonen & Rantaeskolala, 2016), tiedustelutoiminnan että rikoksesta epäiltyjen aikuisten kuulustelujen osalta (esim. Alison ym., 2021; Memon ym., 2010). Näiden löydösten voisi ajatella pätevän myös uhka-arviohaastatteluihin, vaikka tästä ei vielä suoraa tutkimusnäyttöä olekaan.

Myös matalammalla kynnyksellä toteutettu yhteydenotto huolta aiheuttavaan henkilöön ja keskustelu tämän kanssa voi joko lisätä tai vähentää huolta mahdollisesta kohdennetusta väkivallasta,

joskus hyvinkin yksinkertaisella tavalla. Esimerkiksi sosiaalisessa mediassa kirjoitettu asia voi kuulostaa vakavammalta kuin miltä se vaikuttaa sen jälkeen, kun henkilön kanssa on keskusteltu ja hän on kertonut asiasta oman näkemyksensä.

Yksinkertaistettuna esimerkkinä voisi toimia kahden eri henkilön sosiaalisessa mediassa julkaisema väkivaltainen uhkaus kouluun kohtaan.

Henkilö 1. Haastattelussa henkilö kertoo julkaisseensa postauksen ”läpällä” ja sanoo nyt tajuavansa, että tämä oli tyhmä teko ja häntä hävettää, että sen teki. Henkilö toteaa, että hänen mielestään kouluissa väkivaltatekoja tekevät henkilöt ovat surkeita ja halveksittavia ihmisiä. Hän sanoo, että postaus oli tapahtunut päivä sen jälkeen, kun tyttöystävä oli lopettanut heidän suhteensa.

Henkilö 2. Toinen samasta aiheesta postannut henkilö kertoo haastattelussa ihailevansa kouluihin väkivallan tehneitä henkilöitä ja osoittaa vahvaa samaistumista näihin. Hän kertoo pitkästä koko yläasteen ajan jatkuneesta kiusaamishistoriastaan ja on fiksoitunut ajatukseen näiden kokemusten koston väkivallalla. Henkilö kertoo haastattelussa myös pitkään jatkuneesta masennuksesta. Hänellä on siihen lääkitys, mutta hän ei ota lääkkeitään.

Tämän lyhyen esimerkin perusteella voisi päätellä, että henkilöllä 1 kohdennetun väkivallan uhkan taso on alempi kuin henkilöllä 2. On tärkeää kuitenkin huomioda, että haastattelussa saatu tieto huolta aiheuttavasta henkilöstä ei ole ainoa tietolähde, johon väkivallan uhkan arviointi perustuu. Kuten aikaisemmin on todettu, uhka-arvion tulee perustua mahdollisimman laaja-alaiseen tietoon mahdollisesti todennettavissa olevista riskimuuttujista.

Haastattelu voi olla lähtökohta pidempiaikaiseen kontaktiin haastateltavan kanssa. Usein henkilön elämäntilanteen vakauttaminen ja parantaminen voi vaatia eri viranomaisten pitkäjänteistä työtä, joka tapahtuu kuukausien tai jopa vuosien aikana. Tänä aikana henkilön kanssa saatetaan keskustella useita kertoja. Pitkäaikaisessa yhteydenpidossa voidaan myös seurata henkilön ajattelun, käyttäytymisen ja elämäntilanteen kehittymistä, arvioida uhkan tasoa uudelleen ja tarvittaessa esittää uusia toimintatapoja tilanteen parantamiseksi.

Haastatteluun valmistautumiseen liittyy monia seikkoja. Tässä on esitetty joitakin haastelun kokonaisuuteen liittyviä keskeisiä asioita, kuten hypoteesiajattelu, mahdollisimman hyvän vuorovaikutussuhteen luominen ja kysymyksenasettelun miettiminen.

Ennen haastattelun järjestämistä on hyvä koota yhteen tapauksesta olemassa oleva tieto ja pohtia, tarvitaanko jotain lisätietoa tai selvitystä ennen kuin haastattelua kannattaa ehdottaa. Aiemmin mainittua hypoteesiajattelua voi hyödyntää laatimalla vaihtoehtoisia selityksiä sille, mistä tapauksessa voisi olla olemassa olevien tietojen perusteella kyse. On myös tärkeä yrittää tiedostaa omia ennakkokäsityksiä tapauksesta. Haastattelijan ennakkokäsitykset saattavat johtaa esimerkiksi johdatteluun haastattelussa, koska pyritään saamaan sellaista tietoa, joka tukee omia ennakkokäsityksiä (bias-ongelma) (Santtila & Weizman-Henelius, 2008).

Hypoteesiajattelua voitaisiin uhka-arvion alkutoimenpiteiden lisäksi hyödyntää myös haastatteluun valmistauduttaessa esimerkiksi seuraavasti.

Henkilö on laittanut sosiaalisen mediaan kuvan ja tekstin, jossa kertoo aikeistaan tehdä joukkosurma työpaikallaan.

Hypoteesit:

- Henkilö on tosiasiallisesti ajatellut tekevänsä joukkosurman työpaikallaan ja hänellä on potentiaali sen toteuttamiseen.

- Väkivallan ihannointi ja fantasiat kostosta ilmentävät henkilön psyykkisiä haavoittuvuustekijöitä, joita hän pyrkii toiminnallaan kompensoimaan. Hän esimerkiksi tuntee itsensä väkivaltaista tekoa ajatellessa voimakkaaksi ja kontrollissa olevaksi. Henkilö ei kuitenkaan ole oikeissa viedä ajatuksiaan toteuttamisen tasolle.
- Mielenterveyden ongelmat, esimerkiksi masennus, nivoutuvat osaksi ajatuksia ja fantasioita väkivallasta. Henkilö näkee tulevaisuuden negatiivisena ja kokee, että hänellä tai muilla ei ole mitään syytä olla elossa.
- Käytös- ja ajattelutapoihin vaikuttavat monet eri syyt, kuten kiusaamisen kokemukset työpaikalla, päihdeongelmat tai olosuhteet kotona.

Hypoteesiajattelu voi auttaa tunnistamaan keskeisiä teemoja ja asioita, joita haastattelussa kannattaa yrittää selvittää yhdessä haastateltavan kanssa, ja saamaan näin niistä lisätietoa uhka-arvion tarkentamiseksi ja tarpeellisten tukitoimien määrittelemiseksi. Hypoteeseja voi olla eri tasoisia. Jos selvästi esimerkiksi vahvistuu ainoastaan ”se oli läppä” -hypoteesi, tapauksessa ei ole kohdennetun väkivallan uhkaa. Jos taas vahvistuukin hypoteesi siitä, että uhkaus liittyy keskeisesti mielenterveysongelmiin, väkivallan uhkan arvioimiseen tarvitaan lisätietoa. Pelkkä hypoteesitarkastelu ei täten aina johda selkeään kokonaisnäkemykseen kohdennetun väkivallan uhkan tasosta. Kokonaisuutta on arvioitava kaikkien tunnistettujen riskimuuttujien pohjalta. Hypoteesiajattelu luo uhkarvioinnille kuitenkin objektiivisen ja avoimen lähtökohdan, jota riittävän monitahoinen väkivallan uhkan arviointi edellyttää.

Suostuminen haastatteluun ja halu keskustella on haastattelijan kannalta toivottavaa ja uhka-arvion kannalta hyödyllistä. On kuitenkin todettu, että haastateltavat valitsevat tarkoin sen, mitä kertovat. Esimerkiksi Geurtsin tutkimuksen koejoukon henkilöt, joilla oli aikomuksena toteuttaa tekonsa (engl. actualizers), vaikuttivat

kertovan avoimesti ja oma-aloitteisesti suunnittelemaansa väkivallanteosta. Kysyttäessä tarkemmin suunnitellun teon täytäntöönpanosta he kuitenkin kertoivat siitä vähemmän kuin tutkimuksen koejoukko, jolla ei ollut aikomusta toteuttaa uhkaustaan. (Geurts ym., 2017.) Tapauksesta olemassa olevien tietojen tunteminen auttaa haastattelijaa silloin, kun haastateltava pyrkii manipuloidaan tai valehtelemaan antamalla väärää tietoa. Kannattaa olla realistinen sen suhteen, että haastattelussa ei välttämättä saada todellista ja kattavaa tietoa haastateltavan ajatuksista. Tutkimusnäyttö osoittaa kuitenkin, että parhaimmat edellytykset henkilön kerronnalle saadaan luotua panostamalla positiiviseen vuorovaikutukseen.

VUOROVAIKUTUS JA KYSYMYKSENASETELU UHKA-ARVIOHAASTATELUSSA

Vuorovaikutus haastattelutilanteessa on keskiössä kaikissa haastatteluun liittyvissä asioissa. Luvussa *Kuulustelupsykologia* kuvataan tarkemmin monia hyödyllisiä vuorovaikutukseen liittyviä asioita, joita voi soveltaa myös uhka-arviohaastattelussa.

Haastattelun *ilmapiirillä* on merkitystä haastattelun onnistumiselle. Hyvä ilmapiiri on objektiivinen ja neutraali, mutta samaan aikaan myös avoin, ystävällinen ja ei-tuomitseva. Tavoitteena on luoda haastateltavalle turvallinen ja kunnioittava ilmapiiri sekä tunne siitä, että hänestä ja hänen kertomastaan ollaan aidosti kiinnostuneita. Tätä voi edesauttaa pyytämällä haastateltavaa kertomaan itsestään haastattelun alussa. Haastattelun aluksi haastateltavalle voi kertoa, että jotkut aiheet voivat olla henkilökohtaisia, tunteita herättäviä ja niistä voi olla vaikea puhua.

Ilmapiirin avulla pyritään luomaan positiivinen vuorovaikutussuhde haastattelijan ja haastateltavan välille. Tätä tavoitetta edesauttaa rehellisyys sen kertomisessa, mistä haastattelussa on kyse ja tämän selkeästi sanoittaminen. Syytä haastatteluun voi avata esimerkiksi sanomalla, että henkilö on sanonut ja tehnyt jotain, josta on herännyt väkivaltaan liittyvä huoli. Haastattelun tarkoituksena on osana uhka-arvioita kartoittaa sitä, mistä on kyse, ja kuulla haastateltavan näkemys asiasta.

Samoin kuin kuulustelut, haastattelut ovat *haasteellisia vuorovaikutustilanteita*. Haastateltavat ovat erilaisia persoonaltaan ja suhtautumiseltaan poliisia ja yleensä viranomaista kohtaan. Henkilöä haastatellaan, koska on herännyt ainakin jonkinasteinen huoli väkivallan uhkasta. Tämä luo tilanteelle hyvin erilaiset lähtökohdat kuin esimerkiksi asianomistajan tai todistajan kuulustelu osana esitutkintaa. Haastatteluun kutsutun henkilön asenne poliisia kohtaan voi olla negatiivinen. Tällöin voi viedä runsaasti aikaa luoda hyvä keskusteluyhteys, eikä se aina hyvistä yrityksistä huolimatta onnistu. Toisaalta on myös mahdollista, että henkilö on yhteistyöhaluinen tai ainakin valmis keskustelemaan asiasta.

Huolimatta henkilön asenteesta ja suhtautumisesta haastattelua ja haastattelijoina kohtaan on olemassa keinoja, joilla hyvää vuorovaikutusta voi pyrkiä edistämään. Vuorovaikutustyyliin panostamisen tarve korostuu erityisesti silloin, kun haastateltavalla henkilöllä on taipumusta narsismiin, epäluuloisuuteen tai vainoharhaisuuteen tai hän on auktoriteettivastainen, vihainen, kiihtynyt tai katkera. Haastatteluun valmistautuessaan haastattelijoiden kannattaa ottaa huomioon haastateltavan psykologiset ominaisuudet ja henkilön käyttäytymisen dynamiikka ja pohtia näihin sopivaa lähestymistapaa.

On osoitettu, että tiedon keräämiseen (engl. information gathering) pyrkivällä haastattelutyylillä saadaan kerättyä paremmin todenperäistä tietoa kuin epäilyjä esiin nostavalla haastattelutyylillä. Haastattelumetodi, jossa haastattelijalla yritti ymmärtää uhkan syitä (engl. low-suspicion protocol), toimi paremmin kuin metodi, jossa haastattelijalla pyrki saamaan totuutta selville (engl. high-suspicion protocol). (Geurts ym., 2017.)

Haastateltavan näkökulman ymmärtäminen (engl. perspective taking) on nostettu yhdeksi keskeiseksi menetelmäksi haastattelun optimaalisen lopputuloksen kannalta (Geurts ym., 2018). Näkökulman ymmärtäminen edellyttää halua yrittää tarkastella haastateltavan ajatus- ja kokemusmaailmaa tämän perspektiivistä, vaikka se olisi omien normien tai moraalikäsitteiden vastainen. Tämä ei tarkoita ajatteluun mahdollisesti liittyvän väkivaltaisen teon oikeuttamista tai hyväksymistä, mutta auttaa luomaan sellaisen ilmapiirin, jossa henkilö uskaltaa kertoa arkaluonteisia asioita. Tällöin mah-

dollistuu ilmaistujen ajatusten ja tunteiden syvällisempi pohtiminen, ideaalitapauksessa myös yhdessä haastelevan kanssa.

Haastateltavan näkökulman ymmärtäminen voi edesauttaa sitä, että haastateltava pystyy sisäistämään *yhteisen hyödyn* (engl. *mutual gain*) *näkökulman* uhka-arvioprosessiin kokonaisuudessaan. Tätä pyrkimystä edistää haastattelun suuntaaminen sen päämäärään, ongelmien eriyttäminen, niiden ratkaisutapojen esiin nostaminen ja haastateltavan edun korostaminen vaatimusten sijasta. (Geurts ym., 2018.) Haastateltavalle voi esimerkiksi sanoa: ”*Olen puolellasi ja yritämme löytää keinoja tukea sinua*” tai ”*Ratkaistaan tämä yhdessä*”.

Väkivaltaisten ajatusten ja väkivaltaisen käyttäytymisen taustalla on usein tunteita, joita henkilön on vaikea tunnistaa. Esimerkiksi henkilölle, jolla on ajatuksia väkivallanteosta oppilaitoksessa ja jota on kiusattu koko kouluajan, ajatukset väkivaltaisuudesta, viha ja katkeruus voivat kompensoida kiusaamisen aikana koettuja kontrollin menettämisen, pelon ja häpeän tunteita. Kuten luvussa *Kuulustelopsykologia* on todettu, *tunteista keskustelu ja niiden nimeäminen* sopii myös poliisin rooliin ja empatian osoittaminen ei vaadi mielenterveyden ammattilaisen koulutusta. Haastattelutilanteessa henkilölle voisi esimerkiksi sanoa, että hänen kokemuksensa kuulostavat tosi ikäviltä. Samalla voisi kysyä, mitä kaikkia tunteita ne ovat hänessä herättäneet. Jo sen osoittaminen, että henkilön tunteista ollaan kiinnostuneita, on hyvä asia, ja niiden nimeäminen voi auttaa alkuun asian työstämisessä. Tunteista keskustelemiseen ja nimeämiseen liittyy myös tunteiden validointi. Tällä tarkoitetaan tunteen vastaanottamista ja hyväksymistä. Jos haastateltava esimerkiksi sanoo: ”*Te poliisit vaan ootte niin idiootteja, että ette voi ikinä tajuta tätä tilannetta*”, haastattelija voisi todeta: ”*Kuulen, että olet vihainen, ja ymmärrän, että tämä tilanne ottaa sua päähän*”.

Poliisin edustaja voi myös rohkaista henkilöä hakeutumaan keskustelemaan ajatuksistaan ja tunteistaan perusteellisemmin psykologin tai muun mielenterveyden ammattilaisen kanssa. Jos tällainen kontakti on jo olemassa, on hyvä motivoida henkilöä kertomaan esimerkiksi väkivaltaisista ajatuksistaan näissä tapaamisissa. Jos haastateltava on itse joutunut rikoksen uhriksi, poliisi voi opastaa, kuinka asiassa tulisi edetä. Tämä voi osaltaan edistää haastateltavan kokemusta oikeudenmukaisuuden toteutumisesta.

Empaattinen suhtautuminen haastateltavaan auttaa kerronnan tuottamisessa ja soveltuu erinomaisesti myös uhka-arviohaastatteluihin. Helposti lähestyttävä tapa ymmärtää haastateltavan tunteita on miettiä, minkälaisia tunteita erilaiset elämäkokemukset ovat itselle aiheuttaneet. Jos ei itse ole kokenut asioita, joista haastateltava kertoo, voi miettiä, minkälaisia tunteita tällaiset kokemukset voisivat aiheuttaa. Haastateltavalta voi myös kysyä, mitä tunteita ja ajatuksia hänen kertomansa ja kokemansa hänessä herättää.

Esitutkintaan liittyvien kuulustelujen yhteydessä on todettu, että käytyyn keskusteluun on suhtauduttava neutraalisti, rauhallisesti ja liiallisia tunteenilmauksia välttämällä (Ellonen & Rantaeskola, 2016). Vaikka nämä ovat hyviä periaatteita myös uhka-arviohaastatteluihin, kuulustelu ja uhka-arviohaastattelu ovat kuitenkin lähtökohdiltaan erilaisia. Uhka-arviohaastattelu ei ole esitutkintaa eikä sen avulla pyritä saamaan tietoa oikeusprosessia varten tai selvittämään rikosepäilyä. Sen sijaan tarkoituksena on luoda kenties pitkäänkin jatkuva kontakti haastateltavaan henkilöön ja keskustella hänen elämästään laaja-alaisesti eikä vaan tiettyyn tapahtumaan tai asiaan liittyen. Uhka-arviohaastattelussa on mukana vahvemmin myös asiakasta tukemaan ja auttamaan pyrkivä lähestyminen. Tästä syystä esimerkiksi kiinnostuksen osoittaminen henkilön elämään kokonaisuutena, erityinen panostaminen empatian osoittamiseen tai tietynlainen tuttavallisuus voi olla paikallaan.

Vapaa kerronta, avoimien ja tarkentavien kysymysten tietoinen käyttö, vahvistaminen ja heijastava kuuntelu ovat keskeisiä haastattelutilanteeseen sopivia tekniikoita, joista on kerrottu myös luvussa *Kuulustelopsykologia*. Vaikka kyseessä ei ole kuulustelu, kuulustelutekniikoista hankittua osaamista voi soveltaa monin tavoin myös uhka-arviohaastattelussa.

Vapaassa kerronnassa haastattelija johdattaa haastateltavan ensimmäiseen käsiteltävään aiheeseen ja antaa hänen kertoa siitä vapaasti ilman keskeytyksiä. Mikäli haastateltavan kerrontatapa on kovin lyhytsanainen, haastattelija voi pyrkiä motivoimaan haastateltavaa jatkamaan kannustamalla häntä kertomaan aiheesta lisää ja kysymällä kerronnan aikana avoimia täydentäviä kysymyksiä.

Avoimien kysymysten tarkoitus on saada haastateltava itse puhumaan elämästään ja tilanteestaan omin sanoin ja mahdollisim-

man laajasti. Avointen kysymysten käytön on todettu sopivan myös epäiltyjen ja kaiken ikäisten henkilöiden kuulusteluihin (Memon ym., 2010) ja uhka-arviohaastatteluihin (Geurts ym., 2018). Hyvä perussääntö avointen kysymysten käyttöön on kysyä mahdollisimman avoin kysymys ja antaa vastaajan kertoa vapaasti. Yksityiskohtiin tulee keskittyä vasta kerronnan loputtua ja kysyä lisää ohjaavien kysymysten avulla (Ellonen & Rantaeskola, 2016). Hyviä kerrontaa rohkaisevia pyyntöjä ovat kehotukset, kuten ”*voitko kertoa minulle lisää*”, ”*voitko kertoa minulle mitä tarkoitat*” ja ”*voitko kertoa tarkemmin mitä ajattelet*”. Jos haastateltava ei tuota helposti avointa kerrontaa, yksi hyvä tapa on toistaa, mitä tämä on sanonut. Voi esimerkiksi todeta: ”*Sanoit (toista mitä asiakas sanoi), kerro minulle mitä se tarkoittaa*”. Samoin voisi sanoa: ”*Kerroit, että päässä käy kuhina. Kuvaile, millaista se kuhina on*”. Toistaminen sopii myös seuraavaksi käsiteltävien tarkentavien kysymysten kanssa käytettäväksi.

Tarkentavilla kysymyksillä haastattelija tarkentaa avoimen kerronnan aikana sanottua. Kysymysvaiheeseen sopivat myös etukäteen valmistellut kysymykset. Jokaiseen haastattelussa käsiteltävään keskusteluvaiheeseen liittyen kannattaa valmistella valmiiksi muotoiltuja tarkentavia kysymyksiä. Esimerkiksi mielenterveyteen liittyvistä asioista keskustellessa tarkentavia kysymyksiä voivat olla aikaisempi hoitohistoria, lääkitys, henkilön oma näkemys mielenterveysongelmista ja niiden mahdollisista oireista. Vaikeasti lähestyttävät ja sensitiiviset asiat kannattaa ottaa puheeksi etukäteen mietityllä muotoilulla, eikä niihin tule siirtyä yllättäen. Haastateltava voi esimerkiksi valmistella kertomalla, minkälaisista henkilökohtaisista asioista aikoo häneltä seuraavaksi kysyä. Tämä osoittaa myös empatiaa ja haastateltavan kunnioittamista. On hyvä pitää mielessä, että haastattelussa ei välttämättä aina edetäkään ennakkosuunnitelman mukaan. Valmius mukautua tilanteeseen on keskeistä, ja kysymyksiä voi esimerkiksi jättää kysymättä tai palata niihin myöhemmin.

Kysymysvaihe on syytä tehdä perinpohjaisesti ja yksityiskohtaisesti. Usein käy niin, että vastaus esitettyyn kysymykseen johtaa uuteen sarjaan kysymyksiä. Näin haastattelija voi onnistua pureutumaan asiaan syvemmällä tasolla. Haastattelijan kannattaa miettiä

tarkoin, miten kysymykset kannattaa muotoilla. Esimerkiksi avoin kysymys: ”Kertoisitko minulle lääkityksestäsi?” voi antaa huomattavasti enemmän informaatiota kuin kysymys: ”Onko sinulla lääkärin määräämiä lääkkeitä ja käytätkö niitä?”

Vahvistaminen ja heijastaminen ovat myös hyödyllisiä tekniikoita haastattelussa. Vahvistamisen kautta haastateltavalle pyritään osoittamaan, että hänen kertomastaan halutaan kuulla lisää. Keskeistä on ymmärtää, että pieniäkin asioita voi vahvistaa, mutta kaikkea haastateltavan kertomaa ja tämän käsityksiä ei silti kannata vahvistaa. Olennaista on vahvistaa niitä asioita ja ajatuksia, jotka ovat haastattelun aihepiirin kannalta keskeisiä. *Heijastamisella* tarkoitetaan haastattelijan toimimista haastateltavan ajatusten peilinä ja niiden asioiden esille nostamista, joista asiakkaan halutaan kertovan tarkemmin. Käytännössä heijastaminen on asiakkaan lauseiden viimeisten sanojen tai haastattelun keskeisimmän sanoman toistamista. Näin haastateltavalle syntyy käsitys siitä, että häntä kuunnellaan ja että haastattelija pyrkii ymmärtämään hänen tärkeiksi kokemiaan näkökulmia. Samalla luodaan mielikuvaa siitä, että haastattelija ja haastateltavat toimivat yhteisymmärryksessä ja ovat ”samalla puolella”, vaikka heijastamisessa ei ole tarpeen sanoa olevansa samaa mieltä haastateltavan kanssa.

Johdattelevien kysymysten suhteen on syytä olla tarkkana myös uhka-arviohaastatteluissa, koska haastattelijan tavalla esittää kysymyksiä on merkittävä vaikutus siihen, saadaanko haastattelussa kerättyä luotettavaa vai epäluotettavaa tietoa. Olennaista on yrittää saada selville, mitä haastateltava oikeasti ajattelee, eikä laittaa sanoja tämän suuhun tai johdatella sanomaan mitä tämä olettaa haastattelijan haluavan kuulla. Aiemmin mainitulla hypoteesiajattelulla on vaikutusta myös siihen, minkä tyyppisiä kysymyksiä haastattelija kysyy. Jos olettaa jonkun oman päätelmän pitävän paikkaansa, esittää herkemmin suljettuja ja johdattelevia kysymyksiä, jotka vahvistavat tätä tiettyä oletamaa.

Uhka-arviohaastattelussa ei ole kuitenkaan aina tarpeen todentaa asioiden todenperäisyyttä samalla tavalla kuin esimerkiksi esitutkinnassa ja niitä seuraavissa oikeuden käsittelyissä. Jos asiakas esimerkiksi kertoo kokemastaan kiusaamisesta tai henkisestä väkivallasta, oleellista ei välttämättä ole, onko kiusaamista tai hen-

kistä väkivaltaa objektiivisesti tai juridisesti arvioituna tapahtunut. Oleellista on, että henkilö näin asian kokee ja sen arvioiminen, kuinka tämä vaikuttaa hänen ajatuksiinsa ja käyttäytymiseensä uhka-arvion näkökulmasta. Sama koskee myös esimerkiksi muuta kaltoinkohtelua tai traumamuistoja.

Osa haastateltavista voi suhtautua haastatteluun ja haastattelijoihin penseästi, avoimen vihamielisesti, vähätellä esiin tuotuja huolenaiheita mahdollisesta väkivallan uhkasta tai kiistää näkemystään tai sanomisiaan, vaikka ne ovat poliisin tai muiden ihmisten tiedossa. Kun poliisi kohtaa haastateltavan, *negatiiviset vuorovaikutussuhteet* voivat aktivoitua helposti. Tällaisissa tilanteissa kannattaa yrittää olla asettautumatta voimakkaan epätasa-arvoisiin rooleihin, joissa haastateltavaa määrätään lapsen tavoin. Toisaalta esimerkiksi nuorten kohdalla voi olla paikallaan kysyä vaikkapa: ”Ymmärrätkö, että tällaisista vitseistä voi joku oikeasti huolestua?”

Haastattelutilanteen valtasuhteita voi pyrkiä tasapainottamaan aidolla läsnäololla, rationaalisella ajattelulla ja tarkoituksenmukaisella toiminnalla. Hyvän vuorovaikutussuhteen syntymistä edistää aito kiinnostus haastateltavaa ja tämän kertomaa kohtaan ja tämän näkemys siitä, miten faktojen ja kertomusten ristiriidat selittyvät. Kannattaa välttää tarpeetonta auktoriteetin korostamista, epäaitoa virkamiesmäisyyttä, jankkaamista ja kinaamista. Haastattelu voidaan myös tarvittaessa keskeyttää, mikäli näyttää siltä, että se ei palvele tarkoitustaan.

Tapa kommunikoida on erityisen tärkeä silloin, kun haastateltava on turhautunut, vihainen tai katkera. Käsiteltävät asiat voivat olla haastattelijallekin tunteita herättäviä, ja jotkut haastateltavat saattavat yrittää provosoida tarkoituksella. Haastattelijan on tällöin tärkeä tiedostaa tunteensa ja pyrkiä pysymään rauhallisena ja asiallisena. Myös esimerkiksi äänen voimakkuus tai sävy sekä sanaton viestintä, kuten eleet ja äännähdykset, voivat viestiä haastattelijan tunteista, kuten turhautumisesta, jos niihin ei kiinnitä huomioita.

Jos haastateltavan henkilön kertomuksessa tulee poliisin ymmärryksen mukaan esiin *ristiriitoja* siitä, mitä on sanottu ja tehty, asiaa kannattaa käsitellä avoimesti. Tämä tulee kuitenkin tehdä mahdollisimman neutraalisti esimerkiksi sanomalla: ”*Kerroit, että et ole kiinnostunut kouluampumisista, mutta teet kuitenkin sosiaalisessa*

mediassa paljon postauksia aiheeseen liittyen. Auttaisitko minua ymmärtämään, mistä tässä on kyse?” tai ”Sanoit, että et ole ollut ex-puolisosi kanssa missään tekemisissä. Poliisi on kuitenkin saanut tietoja siitä, että olet lähettänyt hänelle viestejä ja ajanut autolla hänen asuntonsa ohi. Mistähän tämä eriävä näkemyksemme asiasta johtuu?”

Ristiriitaisten näkemysten esiin nostaminen kannattaa pyrkiä tekemään niin, ettei haastateltava menetä kasvojaan tai joudu puolustuskannalle. Tällöin hänen on myös helpompi tulla vastaan ja perääntyä kunniallisesti. Lähtökohta erilaisen näkemysten tai ristiriitojen selvittämiseksi ei saa olla haastattelijan provosoituminen, turhautuminen tai suuttuminen, ja keskustelun sävyn ei tule olla sarkastinen tai muulla tapaa aggressiivinen.

Kuten luvussa *Kuulustelopsykologia* kuvatuista menetelmistä käy ilmi, mikään tieteellinen tutkimus ei tue *vastakkainasettelun* hyödyllisyyttä suhteen luomisessa kuultavaan. Sen sijaan tiedetään, että voimakas vastakkainasettelu vaarantaa hyvän suhteen syntymisen. Kuulusteluihin liittyvissä tutkimuksissa korostetaan kunnioittavaa ja yhteistyöhön pyrkivää toimintaa. Vaikka kontaktin syntyminen vaikuttaisi vaikealta tai mahdottomalta, mahdollisuuksia positiivisen kontaktin syntymiseen ei paranna piikikkyys tai kyseenalaistaminen. Ei ole syytä olettaa, että kuulusteluiden tutkimus ei näiden perusteiden osalta pätiisi myös uhka-arviohaastatteluun. Yhteistyösuhteeseen panostaminen saattaa huolta aiheuttavien henkilöiden kohdalla olla erityisen tärkeää yhteistyön jatkumisen varmistamiseksi sekä poliisin että muiden viranomaisten kanssa.

Sen lisäksi, että haastattelun tavoitteena on kartoittaa henkilön ajatuksia ja käyttäytymistä, tarkoitus on myös saada tämä mieltämään näiden mahdollisia seurauksia ja vaikutuksia omaan ja muiden elämään. Jopa varsinainen *muutokseen motivoiminen* voi olla mahdollista. Vaikka yhteen kertaan rajoittuvan uhka-arviohaastattelun realistinen tavoite ei voi olla käyttäytymisen muutos, yllä kuvatut vuorovaikutustavat voivat kuitenkin osaltaan motivoida muutokseen. Motivoivan haastattelun (esim. Miller & Rollnic, 2013) lähestymistavassa on yhtymäkohtia hyvän uhka-arviohaastattelun periaatteisiin ja luvussa *Kuulustelopsykologia* kuvattuun kognitiiviseen haastatteluun. Näitä ovat aktiivinen kuuntelu, empatia, heijas-

taminen ja käyttäytymisen positiivisten ja negatiivisten seurausten esiin nostaminen. Muutostahdon kuuleminen ja siihen tarttuminen edellyttää haastattelun tekijältä taitoa kuunnella ja tarttua muutosta tukeviin positiivisiin elementteihin. Motivoivan haastattelun yksi ajatus on, että jokaisesta kohtaamisesta jää jonkinlainen jälki. Jos haastattelusta jää hyvä tunnejälki, haastateltava on todennäköisesti myönteisempi myös myöhemmille keskusteluille.

Ajatukset väkivallasta tai sen käyttäminen, samoin kuin muut mahdolliset elämää vaikeuttavat asiat, kuten päihteiden käyttö, erilaiselle kaltoinkohtelulle altistuminen tai väkivaltainen historia, ovat joillakin haastatelluilla olleet jo pitkään osa heidän elämäänsä. Omaksuttujen käyttäytymistapojen muuttaminen tai elämässä tapahtuneiden asioiden prosessointi on harvoin yksinkertaista. Henkilö ei kenties halua tai pysty tällaisia muutoksia elämässään yksin tekemään. Muutoksen tapahtumiseksi tarvitaan usein eri viranomaisten ja muiden toimijoiden apua. Pyrkimykset parantaa huolta aiheuttavan henkilön elämäntilannetta saattavat vaatia pitkäjänteistä työtä. Poliisin ennalta estävällä toiminnalla voi kuitenkin olla positiivinen vaikutus, joka auttaa henkilöitä tekemään näitä muutoksia.

YHTEENVETO

Tässä luvussa on käsitelty tapoja arvioida väkivallan uhkaa ja sellaisten puuttumiskeinojen hyödyntämistä, joilla väkivallan riskiä voidaan pyrkiä alentamaan. Ennalta estävä toiminta on säädetty laissa yhdeksi poliisin tehtäväksi, ja tällä hetkellä on meneillään keskustelu tarpeesta tarkentaa tehtävän vaatimaa lainsäädäntöä toimivaltuudet kattavaksi. Väkivallan ennalta estämisen pyrkimykseen liittyy poliisin lisäksi keskeisesti myös muita toimijoita, kuten terveys-, sosiaali-, opetus- ja sivistystoimen viranomaisia ja kolmannen sektorin palveluita. Kaikki viranomaistoiminta perustuu lakeihin ja säädöksiin, joiden puitteissa arviointia, yhteistyötä ja toimenpiteitä voidaan tehdä.

Poliisin hyödyntämän väkivallan uhkan arviointimenetelmän keskiössä on näkemys kohdennetusta väkivallasta kehityskulkuna,

ei satunnaisena tekona. Uhka-arvioprosessissa arvioitavia keskeisiä riskimuuttujien ryhmiä ovat yleiset, kohdennetun väkivallan, akuutit ja mielenterveyteen liittyvät riskimuuttajat. Uhka-arviossa ei kuitenkaan ole kyse tulevaisuuden käyttäytymisen ennustamisesta, vaan pyrkimyksistä katkaista haitallinen kehityskulku oikea-aikaisesti ja tilanteessa käytettävissä olevin keinoin. Tavoitteena on parantaa väkivallan suhteen huolta aiheuttavien henkilöiden elämäntilannetta ja näin vähentää kaikenlaisen väkivaltaisen käyttäytymisen riskiä.

Kohdennetun väkivallan uhka-arvioon voi joissain tapauksissa liittyä poliisin tekemä vapaaehtoisuuteen perustuva huolta aiheuttavan henkilön haastattelu. Uhka-arviohaastattelua ei toistaiseksi ole määritelty tarkemmin lainsäädännössä, mutta niiden järjestämisen raamittajana toimii poliisin tehtäväksi määritelty rikosten ennalta estäminen (Poll 1:1). Tavoitteena on kartoittaa haastateltavan elämäntilannetta laajasti liittyen kohdennetun väkivallan riskimuuttujiin ja suojaaviin tekijöihin. Keskeistä on hyvän vuorovaikutussuhteen luominen ja kysymystenasettelun miettiminen. Hyvän suhteen syntymiseen panostaminen on erityisen tärkeää sen varmistamiseksi, että haastateltava jatkaisi tarvittaessa yhteistyötä sekä poliisin että muiden auttavien tahojen kanssa. Hyvä yhteistyösuhde voi parhaimmillaan motivoida toivottuihin muutoksiin ajattelussa ja käyttäytymisessä.

Väkivaltaisten tapahtumien ennalta estäminen ei ole yksinkertaista, eikä kenenkään ole mahdollista ennakoita tulevaisuuden tapahtumia varmuudella. Julkisuuteen nousevat usein kaikista vakavimmat toteutuneet tapaukset, kuten koulu- ja perhesurmat. Samaa aikaan eri viranomaisten työllä ja puuttumisella on kuitenkin estetty tapahtumia, joissa teko olisi todennäköisesti tapahtunut, koska sen valmistelu oli edennyt pitkälle. Kaikkein vakavimmat teot ovat onneksi myös kaikkein harvinaisimpia. Ennalta estävän työn ytimessä on pyrkimys katkaista mahdollisesti väkivaltaan johtava kehityskulku aikaisessa vaiheessa. Tilanteen eskaloitumisen estämisen lisäksi onnistuneet väliintulot parantavat huolta aiheuttavan henkilön ja hänen läheistensä elämänlaatua ja ohjaavat heitä oikeanlaisten tukitoimien pariin. Muutoksen tapahtumiseksi tarvitaan usein monitahoista apua sekä ymmärrystä siitä, että henkilö,

josta huoli on noussut, on kaikkien auttamaan pyrkivien tahojen yhteinen asiakas. Kohdennetun väkivallan kohdalla puuttumisen ja auttamisen näkökulma on laaja-alainen ja siihen sisältyvät tässä luvussa kuvatut toimintatavat ja menetelmät.

Tämän luvun kirjoittamisessa on hyödynnetty Keskusrikospoliisin Riski- ja uhka-arviotoiminnon henkilöstön julkaisemattomia kirjoituksia.

LÄHTEET

- Alakärppä, J. (2018). *Huolta aiheuttavan henkilön haastattelu poliisissa: Haastateltavan motivointi ja hyvän haastattelun elementit*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Alison, L. J., Alison, E. K., Shortland, N. D. & Surmon-Bohr, F. (2021). *ORBIT: The science of rapport-based interviewing for law enforcement, security, and military*. London: Oxford University Press.
- Attias, M. & Kangasoja, J. (toim.) (2020). *Me ja ne: Välineitä vastakkainasettelujen aikaan*. Helsinki: Into Kustannus Oy.
- Belfrage, H. & Ekman, L. (2014). Threat assessment of targeted honor-based violence. Teoksessa R. J. Meloy & J. Hoffmann (toim.), *International handbook of threat assessment* (s. 260–271). New York: Oxford University Press.
- Boer, D. R., Hart, S. D., Kropp, R. P. & Webster, C. D. (2018). *Manual for the version 2 of the sexual violence risk-20*. Lutz: PAR Psychological Assessment Resources Inc.
- Borum, R., Bartel, P. & Forth A. (2005). *SAVRY: Strukturoitu nuoruusikäisten väkivaltariskin arviointimenetelmä* (suom. R. Kaltiala-Heino). Pirkanmaan sairaanhoitopiirin julkaisu 2005:7. Tampere: Juvenes Print.
- Corner, E., Gill, P. & Mason, O. (2016). Mental health disorders and the terrorist: A research note probing selection effects and disorder prevalence. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(6), 560–568.
- De Vogel, V., de Ruiter, C., Bouman, Y., & de Vries Robbé, M. (2012). *SAPROF: Guidelines for the assessment of protective factors for violence risk* (3. painos, englanninkielinen versio). Utrecht: Forum Educatief.
- Douglas, K. S., Hart, S. D., Webster, C. D. & Belfrage, H. (2013). *HCR-20V3: Assessing risk of violence: User guide*. Burnaby: Mental Health, Law, and Policy Institute, Simon Fraser University.
- Eduskunnan oikeusasiamies (EOA) (2020). Poliisin ennalta estävän toiminnan valtuuksia tulisi arvioida. Eduskunnan oikeusasiamiehen tiedote liittyen päätökseen 2186/2019. Haettu 14.02.2021 osoitteesta https://www.oikeusasiamies.fi/fi_FI/-/poliisin-ennalta-estavan-toiminnan-valtuuksia-tulisi-arvioida.
- Ellonen, N. & Rantaeskola, S. (toim.) (2016). *Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinta*. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjat 24. Tampere: Juvenes Print.

- Fazel, S., Singh, J. P., Doll, H. & Grann, M. (2012). Use of risk assessment instruments to predict violence and antisocial behaviour in 73 samples involving 24 827 people: Systematic review and meta-analysis. *The British Medical Journal*, 345, e4692. doi: 10.1136/bmj.e4692.
- Geurts, R. (2018). Strengthening threat assessment interviewing: Drawing from negotiations and interrogations. Esitys AETAP-seminaarissa (Association of European Threat Assessment Professionals) huhtikuussa 2018, Helsinki.
- Geurts, R., Ask, K., Granhag, P. & Vrij, A. (2017). Eliciting information from people who pose a threat: Counter-interview strategies examined. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(2), 158–166.
- Geurts, R., Ask, K., Granhag, P. & Vrij, A. (2018). Interviewing to manage threats: Exploring the effects of interview style on information gain and threateners' counter-interview strategies. *Journal of Threat Assessment and Management*, 5(4), 189–204.
- Gill, P. (2015). *Lone-actor terrorists: A behavioural analysis*. New York: Routledge.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking fast and slow*. London: Penguin Books.
- Koskelainen M., Stenberg J-H. & Heiskanen M. (2019). Mielentilatutkimus vakavien väkivaltarikosten estämisessä. *Haaste*, 4. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <https://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste42019/mielentilatutkimusvakavienvakivaltarikostenestamisessa.html>.
- MacKenzie, R. D., McEwan, T. E., Pathe, M., James, D. V., Ogloff, J. R. P. & Mulle, P. E. (2009). *Stalking risk profile: Guidelines for the assessment and management of stalkers*. Melbourne: Centre for Forensic Behavioral Science.
- Meloy, J. R. & Genzman J. (2016). The clinical threat assessment of the lone-actor terrorist. *Psychiatric Clinics of North America*, 39(4), 649–662. doi: 10.1016/j.psc.2016.07.004.
- Meloy, J. R. & Hoffmann, J. (toim.) (2021). *International handbook of threat assessment*. New York: Oxford University Press.
- Meloy, J. R., Hoffmann, J., Guldemann, A. & James, D. (2012). The role of warning behaviors in threat assessment: An exploration and suggested typology. *Behavioral Sciences & the Law*, 30(3), 256-79. doi: 10.1002/bsl.999.
- Meloy, J. R., Hoffmann, J., Roshdi, K., Glaz-Ocik, J. & Guldemann, A. (2014). Warning behaviors and their configuration across various domains of targeted violence. Teoksessa R. J. Meloy & J. Hoffmann (toim.), *International handbook of threat assessment* (s. 39–53). New York: Oxford University Press.
- Meloy, J. & Mohandie, K. (2014). Assessing threats by direct interview of the violent true believer, Teoksessa R.J. Meloy & J. Hoffmann (toim.). *International handbook of threat assessment* (s. 388–398). New York: Oxford University Press.

- Meloy, J. R. & O'Toole, M. E. (2011). The concept of leakage in threat assessment. *Behavioral Sciences & the Law*, 29(4), 513–527.
- Meloy, J. R., Mohandie, K., Knoll, J. L. & Hoffmann, J. (2015). The concept of identification in threat assessment. *Behavioral Sciences & the Law*, 33(2–3). doi: 10.1002/bsl.2166.
- Memon, A., Meissner, C. & Fraser, J. (2010). Cognitive interview: A meta-analytic review and study space analysis of the past 25 years. *Psychology, Public Policy and Law*, 16(4), 340–372.
- Miller, W. & Rollnick, S. (2013). *Motivational interviewing: helping people change* (3. painos). New York: The Guilford Press.
- Monahan, J. (2001). Major mental disorder and violence: Epidemiology and risk assessment. Teoksessa: G.-F. Pinard & L. Pagani (toim.), *Clinical assessment of dangerousness: Empirical contributions* (s. 89–102). Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Brien, B. & Ellsworth, P. C. (2006). *Confirmation bias in criminal investigations*. 1st Annual Conference on Empirical Legal Studies Paper. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <https://ssrn.com/abstract=913357>.
- Radicalisation Awareness Network (RAN) (2019). *Extremism, radicalization & mental health: Handbook for practitioners*. The RAN Centre of Excellence and the RAN H&C Working Group. Haettu 3.3.2021 osoitteesta https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_h-sc_handbook-for-practitioners_extremism-radicalisation-mental-health_112019_en.pdf.
- Radicalisation Awareness Network (RAN) (2017). *Risk assessment around lone actors*. Ex Post Paper RAN H&SC meeting 11–12 December 2017 Mechelen (Belgium). Haettu 3.3.2021 osoitteesta https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_h-sc_risk_assessment_lone_actors_11-12_12_2017_en.pdf.
- Santtila, P. & Weizman-Henelius, G. (toim.) (2008). *Oikeuspsykologia*. Helsinki: Edita.
- Silver, J., Simons, A. & Craun, S. (2018). *A study of the pre-attack behaviors of active shooters in the United States between 2000–2013*. Washington, D.C.: Federal Bureau of Investigation, U.S. Department of Justice.
- Sisäministeriö (2018). *Kansallinen terrorismintorjunnan strategia 2018–2021*. Sisäministeriön julkaisu 2018:23.
- Sisäministeriö (2019a). *Ankkuritoiminnan käsikirja*. Sisäministeriön julkaisu 2019:16.
- Sisäministeriö (2019b). *ENSKA: Poliisin ennalta estävän työn strategia 2019–2023*. Sisäministeriön julkaisu 2019:3.
- Sisäministeriö (2019c). *Havaintoja palveluun ohjauksen rajapinnasta ja suosituksia*

- toiminnan kehittämiseksi*. Selvitys väkivaltaisen radikalisaation ennalta ehkäisystä ja huolta aiheuttavien henkilöiden palveluohjauksesta Ankkuritoiminnassa ja paikallisessa yhteistyössä. Sisäministeriön julkaisu 2019:17.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2020). Ohje terveydenhuollon ja poliisien väliseen tiedonvaihtoon. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202002034389>.
- Turunen, J. (2019). Väkivallan ennalta torjunta perustuu uhka-arviointiin. *Haaste*, 3. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <https://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste32019/vakivallanennaltatorjuntaperustuuuhka-arviointiin.html>.
- U.S. Department of Justice (2019). Federal Bureau of Investigation. Behavior Analysis Unit. *Lone offender: A study of lone offender terrorism in the United States (1972 – 2015)*. National Center for the Analysis of Violent Crime. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <https://www.fbi.gov/file-repository/lone-offender-terrorism-report-111319.pdf/view>.
- U.S. Department of Justice (2015). Federal Bureau of Investigation. *Making prevention a reality: Identifying, assessing, and managing the threat of targeted attacks*. Haettu 3.3.2021 osoitteesta <https://www.fbi.gov/file-repository/making-prevention-a-reality.pdf/view>.
- Van Brunt, B., Murphy, A. & Zedginidze, A. (2017). An exploration of the risk, protective, and mobilization factors related to violent extremism in college populations. *Violence and Gender*, 4(3). doi: 10.1089/vio.2017.0039.
- Van Der Meer, B. & Diekhuis, M. (2014). Collecting and assessing information for threat assessment. Teoksessa R. J. Meloy & J. Hoffmann (toim.), *International handbook of threat assessment (s.54-66)*. New York: Oxford University Press.
- Webster, C. D., Martin, M-L., Brink, J., Nicholls, T. L. & Desmarais, S. L. (2009). START: Lyhyen aikavälin riskin ja hoidettavuuden arvio (suom. G. Weizmann-Henelius & S. Kinnunen). Helsinki: Hogrefe Psykologinen Kustannus Oy.

MIELENTERVEYSHÄIRIÖIDEN KOHTAAMINEN POLIISITYÖSSÄ

Jasmin Kaunisto

On varsin tavallista, että rikollisen toiminnan tai häiriökäyttäytymisen taustalla on jonkinlainen mielenterveyshäiriö. Poliisit kohtaavatkin työssään jatkuvasti henkilöitä, joilla on mielenterveyden ongelmia. Henkilöillä voi olla harhaisia ajatuksia, itsetuhoisuutta, päihderiippuvuutta, vaikeuksia hillitä omia raivokkaita tunteenpurkauksiaan tai varsin nuoresta saakka kehittynyt rikollinen elämäntapa. Mielenterveysongelmien kirjo on laaja. Tässä luvussa esitellään poliisin työtehtävien kannalta keskeisimpiä mielenterveyshäiriöitä. Mielenterveyshäiriöitä kohdataan poliisin valvontaja hälytystoiminnan tehtävien ohella runsaasti myös esimerkiksi kuulusteluissa. Myös poliisin ennalta estävässä työssä, palvelupäivystyksessä ja lupapalveluissa voidaan tavata henkilöitä, joilla on mielenterveyshäiriö.

Vaikka vain jotkut mielenterveyden häiriöt sinänsä nostavat riskiä esimerkiksi ulkopuolisiin kohdistuvaan väkivaltaiseen käyttäytymiseen, on kuitenkin tyypillistä, että juuri poliisin puuttumista vaativilla mielenterveyshäiriöihin liittyvillä tehtävillä ilmenee väkivaltaa tai muuta haastavaa käyttäytymistä. Mielenterveyden häiriön tunnistaminen on oleellista työturvallisuuden näkökulmasta. Erilaiset häiriöt vaikuttavat myös poliisin käytännön toimenpiteisiin henkilön kanssa esimerkiksi sen suhteen, kuka ja minne henkilöä voi kuljettaa ja millainen vuorovaikutus henkilön kanssa parhaiten toimii. Poliisin ei siis tarvitse diagnosoida tai edes osata nimetä kaikkia mielenterveyden häiriöitä, vaan riittävästi tunnistaa niitä osatakseen valikoida niin lainsäädännön kuin vuorovai-

kutuksenkin näkökulmasta sopivia toimintamalleja kuhunkin tilanteeseen.

Mielenterveyden häiriölle tunnusomaista on, että henkilön oireet aiheuttavat kärsimystä ja toimintakyvyn haittaa. Mielenterveyden häiriöitä nimetään ja luokitellaan lääketieteellisen tautiluokituksen mukaan. Kyse on psykiatrisista diagnooseista, joiden tarkoituksena on lyhyesti ja mahdollisimman selkeästi kuvata kyseiseen häiriöön liittyvät oireet ja kriteerit häiriön määrittämiseksi. Jotta häiriöiden tutkiminen ja määrittely olisi kansainvälisestikin yhteismitallista, käytetään maailmassa pääosin vain kahta tautiluokitusjärjestelmää: maailman terveystieteiden ICD-luokitusta sekä amerikkalaista DSM-luokitusta. Ne kokoavat sisälleen erilaisten mielenterveyshäiriöiden kirjon.

Mielenterveyden häiriöiden vakavuus vaihtelee sekä eri diagnoosien että yksilöiden välillä. Esimerkiksi masentunut henkilö voi sairaudestaan huolimatta kyetä työssäkäyntiin ja pakollisista arkitöistä huolehtimiseen, kun taas joillakin toisilla masennuspotilailla häiriö uhkaa korostuneen itsemurhariskin vuoksi jopa hengissä pysymistä vaatiessa ympärivuorokautista erikoissairaanhoidon. Myös esimerkiksi nuorilla aikuisilla tyypilliset ahdistukseen ja sosiaalisiin pelkoihin liittyvät mielenterveyden ongelmat voivat joillakin lievitä nopeastikin vaikkapa opiskeluissa tehtävillä erityisjärjestelyillä ja muutamilla psykoterapeuttisilla keskustelukäynneillä, kun taas toisilla oireet voivat johtaa vakavaan syrjäytymiseen, kun henkilö ei pysty opiskelemaan, käymään töissä tai kohtaamaan ihmisiä.

Poliisipartio saa tehtäväkseen käydä tavoittelemassa asevelvollisia nuoria aikuisia, jotka ovat jättäneet menemättä kutsuntoihin. Heidät on etsintäkuulutettu. Eräässä asunnossa elää 19-vuotias mies keskellä sotkua: likaisia astioita, mainospostia, pizzalaatikoita ja energiajuomatölkkejä. Ikkunat on teipattu mustilla jätösäkeillä umpeen. Valoa kajastaa tietokoneen ruudulta, jossa on käynnissä jonkinlainen sotapeli.

Partio puhuttaa ahdistuneen oloista ja vähäsanaista nuorta miestä. Poliisit kertovat kuinka tärkeää olisi hoitaa kutsunta-asia kuntoon. Mies on kovin vastahakoinen ja kertoo, ettei ole kyennyt menemään kutsuntatilanteeseen, jossa on muita ihmisiä, eikä ylipäättään koko asepalvelukseen. Rauhallisen puhutuksen myötä tulee esille, että poliisi on ensimmäinen vieras miehen kotona miltei vuoteen äidin ruoantuomisista lukuun ottamatta. Poliisi kysyy miehen elämästä ja sosiaalisista suhteista. Poliisit myös pyrkivät antamaan selkeitä neuvoja ja ohjeita siitä, miten miehen tulisi toimia. Ne kuitenkin kuulostavat toteutuskelvottomilta ja ylivoimaisilta suhteessa miehen pelkotiloihin. Mies sanoo, ettei ole pystynyt poistumaan kotoaan ulos koko talvena, eikä hänellä ole talvivaatteitakaan. Alue toimistolla käynnin, puhelinajanvarauksen lääkärille ja odotushuoneessa olemisen mies kokee mahdolltomiksi. Poliisit päättävät ilmoittaa miehen tilanteesta puhe-
limitse sosiaalipäivystykseen.

Sosiaalityöntekijä ja sosiaaliohjaaja tulevat käymään miehen luona seuraavana päivänä. Hänen kokonaistilannettaan selvitetään. Mies saa heiltä käytännön tukea lääkärikäynnin ajanvaraukseen sekä terveyskeskuksessa asioimiseen, sillä virastot ja ulkopuolisille puhuminen ahdistavat häntä. Lääkäri tapaa miehen, ja tämä saa kutsuntoja varten tarvitsemansa lausunnon tilanteestaan eteenpäin toimitettavaksi. Käynnillä kartoitetaan myös miehen sosiaalisten tilanteiden pelkoa ja hän saa lähetteen psykiatrasta hoitokontaktia varten. Sosiaalityöntekijä on miehen luvalla yhteydessä Etsivään nuorisotyöhön, jotta nuorta miestä voidaan ohjata ja auttaa kohti koulutusta, työelämää ja tarvittavia palveluita.

PÄIHDEHÄIRIÖT

Suomessa tyypillisimmin käytettäviä päihteitä ovat alkoholi, niko-tiini, kofeiini, kannabis sekä monenlaiset pääasiassa keskushermostoon vaikuttavat lääkkeet, muuntohuumeet ja impattavat aineet. Sekakäyttö on yhä yleisempää. Joka kolmas päihteidenkäyttäjistä saattaa käyttää alkoholin lisäksi jotakin muuta päihdettä, useimmiten jotakin rauhoittavaa lääketta. (Kuoppasalmi ym., 2019.) Päihteillä on usein hyvin merkittävä osuus poliisille aiheutuissa työtehtävissä. Päihteidenkäyttö johtaa tilanteisiin, joissa henkilöt ovat kyvyttömiä huolehtimaan itsestään, aiheuttavat häiriöitä tai tekevät rikoksia.

Päihderiippuvaisten merkittävät elämänhallinnan ongelmat saattavat herättää poliisissa monenlaisia tunteita toivottomuudesta sääliin ja suruun sekä pohdintoja siitä, miksi ihmiset ajautuvat toimimaan itsensä kannalta niin epäedullisesti. Selkeästi suurin osa suomalaisista aikuisista käyttää alkoholia ainakin jonkin verran ja ajoittain, mutta osalle henkilöistä kehittyy päihderiippuvuus, jossa päihdyttävän aineen käytön hallinta katoaa. Noin 7 prosenttia suomalaisista miehistä ja 2 prosenttia naisista on alkoholiriippuvaisia. Päihteiden käytön hallinnan ongelmat koskettavat yleensä määriä, ajankohtia ja lopettamista. Toisin sanoen henkilöllä ilmenee hankaluuksia siinä, paljonko hän esimerkiksi alkoholia käyttää, missä tilanteissa se on sopivaa ja täytyykö juomista jatkaa vielä seuraavanaakin päivänä. Päihdehäiriöille oleellista on pakonomainen himo ja halu käyttää päihdettä. Päihderiippuvaisten elämässä päihteiden käytöstä muodostuu elämän keskipiste. (Kuoppasalmi ym., 2019.)

Päihteidenkäyttö ja siihen keskittyminen alkaa tuntua myös sisällöllisesti merkitykselliseltä esimerkiksi siten, että arkea ja sosiaalisia tilanteita, kuten juhlia, perhe-elämää, ystävien kohtaamisia tai työtä mietitään tai rytmitetään päihteidenkäytön mahdollistumisen näkökulmasta. Jossakin vaiheessa ihmissuhteet saattavatkin kärsiä ja karsiutua sillä perusteella, kuinka ne päihteidenkäyttöä mahdollistavat. Ongelmatilanteita syntyy, kun läheiset ihmiset kokevat, että päihteidenkäyttö näyttää henkilölle tärkeämpänä kuin ajan viettäminen yhdessä heidän kanssaan selvin päin, eikä henkilö kykene pyynnöistä huolimatta päihdeettömiin ajanjaksoi-

hin. Päihderiippuvaisen ja läheisten välejä saattavat koetella myös luottamuspula, jota päihteidenkäyttöön liittyvä valehtelu ja salailu synnyttävät. Päihderiippuvainen voi herkästi luopua aiemmista tärkeinä pitämistään asioista ja kiinnostuksen kohteista ja keskittyä myös taloudellisesti ja ajankäytöllisesti lähinnä päihteen käyttöön.

Päihderiippuvuuden diagnostisiin kriteereihin lukeutuukin se, että tuntuva osa henkilön ajasta kuluu päihteen hankkimiseen, käyttöön ja käytöstä toipumiseen. Päihteidenkäyttö ei ole hallittua ja sen lopettaminen aiheuttaa vieroitusoireita. Kaikesta edellä kuvatusta johtuen henkilö voi joutua varsin hankalaan elämäntilanteeseen niin ihmissuhteiden ja työelämän kuin varallisuudenkin kannalta. Päihderiippuvainen henkilö saattaa itsekin käsittää päihteenkäyttönsä kiistattomat haitat, mutta on silti kyvytön lopettamaan.

Päihdehäiriöitä on tutkittu paljon. Vastauksia päihdehäiriön syntyyn ja vaikuttaviin tekijöihin on löydetty niin neurologiasta ja geeniperimästä kuin psyykkisistä ja sosiaalisistakin tekijöistä. Pohjimmiltaan riippuvuudessa on kyse aivosairaudesta, jossa pitkäaikainen säännöllinen päihteen käyttö aiheuttaa muutoksia aivoissa. Tutkimusten mukaan päihdehäiriöistä kärsivillä on myös samanaikaissairastavuutta, eli muita fyysisiä tai psyykkisiä häiriöitä päihdehäiriön lisäksi. Tyypillistä on esimerkiksi se, että päihdehäiriön lisäksi henkilöllä saattaa olla mieliala-, ahdistuneisuus- tai persoonallisuushäiriö. Terveyden ja turvallisuuden näkökulmasta oleellista on myös päihteidenkäytön aiheuttama kohonnut riski erilaisiin onnettomuuksiin ja tapaturmiin aina liikenneonnettomuuksista tulipaloihin ja kaatumisiin. Päihdehäiriöstä toipuminen edellyttää usein vahvaa läheisten tukea ja päihdeaddiktion hoito-ohjelmaan sitoutumista. Pitkä raittius on todennäköisempää henkilöillä, joilla on sosiaalista toimintakykyä ja läheisiä ihmissuhteita, ei muita mielenterveysongelmia ja jotka kuuluvat itseapuryhmään, kuten AA:han. Osa päihteidenkäyttäjistä kärsii toistuvista pitkistä käyttökaksoista jopa 10–20 vuoden ajan. (Kuoppasalmi ym., 2019.)

Päihdehäiriöstä kärsivän kohtaaminen poliisityössä vaihtelee yksilöiden päihtymysasteen ja päihteen yksilöllisten vaikutusten mukaan. Runsas päihteidenkäyttö saattaa hankaloittaa kykyä ymmärtää ohjeita, tuottaa itse puhetta tai ylipäätään säilyttää nor-

maalia tajunnan tasoa. Lisäksi päihteet voivat saada jotkut yksilöt arvaamattomiksi ja väkivaltaisiksi. Jo pitkään on tiedetty, että niin sanallinen kuin fyysinenkin aggressiivisuus lisääntyvät päihteiden vaikutuksen alaisena. Alkoholi lisää impulsiivisuutta, heikentää harkintakykyä ja sumentaa kykyä lukea ja tulkita toisten ihmisten viestejä. Tällöin voi tapahtua virhearvioita, joihin vastataan äkisti ja harkitsemattomasti väkivallalla. (Von der Pahlen & Eriksson, 2003.) Päihteiden vaikutukset ovat merkityksellisiä paitsi poliisin työturvallisuuden kannalta myös poliisin kohtaamien ilmiöiden näkökulmasta. Alkoholinkäyttö ja erityisesti humalahakuinen juominen lisäävät riskiä syyllistyä rikokseen tai joutua sen uhriksi. Niin henkirikoksista kuin pahoinpitelyistäkin suurin osa tehdään alkoholin vaikutuksen alaisena. (Lehti, 2020.)

Järjestyspoliisille päihtyneiden henkilöiden kuljettaminen, paikalta poistaminen tai kiinniottaminen ovat päivittäisiä työtehtäviä. Myös muihin arkisiin valvonta- ja hälytystehtäviin, kuten liikenne-rikkomuksiin tai pahoinpitelyihin, päihteillä on yleensä osuutta. Tästä syystä voisikin perustellusti sanoa, että päihdehäiriöt ovat todennäköisesti poliisien tyypillisimmin työssään kohtaamia mielenterveyden häiriöitä. Päihteiden vaikutusten alaisena tehtyjä rikoksia selvitellään poliisien toimesta edelleen tutkinnassa, jossa päihdehäiriöistä kärsivien kuulustelutilanteisiin kytkeytyy tavallisesti vieroitusoireita, päihtymyksen epämiellyttävä jälkitila ja tapahtumiin liittyviä muistiongelmia.

Jotkut päihtyneet henkilöt saattavat aiheuttaa jopa niinkin runsaasti poliisitehtäviä, että heistä tulee ajan saatossa ”poliisin vanhoja tuttuja”, jotka tunnetaan nimeltä ja taustoiltaan. Tilanteet saatetaan työtehtävien hoitamisen kannalta kokea rutiininomaisina ja helppoina, sillä ne tapahtuvat yhteisymmärryksessä, molemminpuolisessa kunnioituksessa ja kummallekin osapuolelle tutulla kaavalla.

Hälytystehtävien jälkeen päihdehäiriöistä kärsivät kiinniotetut tarvitsevat myös poliisin tiloissa aktiivista seurantaa, sillä sekä päihteidenkäyttö että sen äkillinen lopettaminen saattavat aiheuttaa välitöntä hoitoa vaativia kohtauksia tai muita akuutteja sairautentiloja. Tällaisia saattavat aiheuttaa esimerkiksi diabetes tai epilepsia. Pitkäaikaisen alkoholinkäytön lopettaminen, vieroitusoireet ja

unettomuus voivat johtaa myös niin kutsuttuun juoppohulluuteen (delirium tremens), jossa henkilö on sekava, hikoilee, hengittää kiihtyneesti, kokee aistiharhoja ja voi käyttäytyä arvaamattomasti. Ilman hoitoa juoppohulluuteen voi kuolla, joten henkilön nopea sairaalaan toimittaminen on oleellista. (Leppävuori & Alho, 2007.)

Huumausaineita on hyvin monenlaisia, joista kunkin yksilölliset vaikutukset ovat erilaisia ja vaikeasti ennakoitavia. Suomessa yleisin suonensisäisesti käytettävä huumausaine on amfetamiini. Buprenorfiinin käyttö on yleistymässä. Cannabis on erityisesti nuorten käyttämä laiton päihde. Huumausaineet voivat aiheuttaa muun muassa aistiharhoja, sekavuutta, kiihtyneisyyttä ja levottomuutta. Tunnetilat saattavat vaihdella euforiasta vihaisuuteen äkisti ja ilman ulkoisesti havaittavia loogisia syitä. Huumausaineisiin liittyy myös riski psykoosin puhkeamiselle, jolloin henkilö saattaa olla arvaamaton ja väkivaltainen. (Kuoppasalmi ym., 2019.) Psykoottisuudesta kerrotaan tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Huumausaineiden vaikutuksen alaisena olevan henkilön kohtaamisessa on oleellista rauhallinen ja selkeä viestintä sekä varautuminen mahdolliseen aggressiiviseen käyttäytymiseen. Henkilön toimintaa voi olla vaikea ennakoida, ja tilanne saattaa muuttua nopeastikin. Yleensä poliisin paikalle saapuminen rauhoittaa tilanteen, sillä tilannetta normaalisti lukevat henkilöt arvioivat omat mahdollisuutensa pakenemiseen tai väkivaltaan heikoiksi. Päihdyttävät aineet kuitenkin vaikuttavat henkilöiden mahdollisuuksiin lukea sosiaalista tilannetta realistisesti, jolloin todennäköisyys yllättäviin reaktioihin ja ylilyönteihin kasvaa. Huumausaineiden vaikutuksen alaisena henkilöllä saattaa olla kokoonsa nähden huomattavan suuret voimavarat vastustaa poliisia.

Huumausaineet liittyvät poliisin työhön vakavimmillaan järjestäytyneen rikollisuuden parissa, kun tutkitaan laajamittaisia huumausainerikoksia. Poliisissa on myös huumausainevalvontaan keskittyneitä ryhmiä. Tavallisimmin tutkintatyössä huumausaineet näkyvät yksittäisten henkilöiden huumausaineiden käyttörikoksina sekä päihtymyksen alaisena tehtyinä muina rikoksina. Huumausaineisiin kytkeytyykin paljon erilaista liitännäisrikollisuutta. Huumausaineisiin liittyvien rikosten tutkinnassa tärkeänä voidaan pitää kunnioitettavaa ja inhimillistä kohtaamista epäillyn tekijän

toiminnasta ja psyykkisistä ongelmista riippumatta. Poliisilla on rajalliset mahdollisuudet lähteä motivoimaan päihderiippuvaista elämänmuutokseen. Toisaalta täysin kyyninenkin asenne saattaa tuntua ikävältä kohtaamistilanteessa. Asiallinen toiminta parantaa yhteistyön mahdollisuuksia. Joskus poliisin puuttuminen realisoi tilanteen vakavuutta ja toimii alkusysäyksenä muutokseen.

Poliisin puuttuminen päihteidenkäyttöön on erityisen merkityksellistä nuoruusikäisten kohdalla. Kasvatukselliset keskustelut, lastensuojeluilmoitukset sekä päihtyneiden nuorten kotiintoomittamiset ovat tärkeitä viranomaisen väliintuloja epäsuotuisan kehityspolun katkaisemiseksi. Nuorisoriikostutkinnassa kohdataan usein nuoria, jotka oireilevat haastavalla käyttäytymisellä, rikoksilla ja päihteidenkäytöllä. Samat nuoret voivat tilanteista riippuen olla vaihdellen tekijöinä tai rikosten uhreina. Rikoksettomuuteen ja päihteettömyyteen sitoutumista tukemaan ja ohjaamaan tarvitaan moniammatillinen ketju, jossa poliisin ohella toimivat esimerkiksi lastensuojelu, nuorisopsykiatria, koulu, vanhemmat sekä mahdollinen nuorisokoti.

PSYKOOTTISUUS

Psykoosit ovat yksi vakavimmista mielenterveyden häiriöistä. Psykooseista puhutaankin varsinaisena ”mielisairautena” (Lönnqvist, 2011). Yleisin psykoosisairaudesta on skitsofrenia, jota sairastaa noin prosentti suomalaisista. Psykoottisuutta voivat aiheuttaa myös muut psykoosisairaudet (esimerkiksi skitsoaffektiivinen häiriö tai harhaluuloisuushäiriö), muistisairaudet tai päihteidenkäyttö. (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2019.) Psykoottisuudella tarkoitetaan tilaa, jossa henkilö ei havainnoi ympäröivää maailmaa tai itseään realistisesti. Psykoottisen ihmisen todellisuudentaju hämärtyy, ja hänellä on vaikeuksia erottaa mikä on totta ja mikä ei. Ajattelu ja havainnot vääristyvät, ja niitä voivat sävyttää erilaiset harhat. Henkilö voi kokea aistiharhoja eri aisteillaan (kuulo, näkö, maku, tunto, haju) ja kärsiä harhaluuloista. Esimerkkejä erilaisista psykoottisista aistiharhoista voivat olla vaikkapa tuntemus hiusten seassa myllertävistä toukista, erilaisten käskevien ja moittivien äänien kuulemi-

nen tai paikalla olemattomien henkilöiden näkeminen. Harhaluulot puolestaan saattavat ilmetä esimerkiksi vakaina uskomuksina siitä, että käynnissä on omaa elämää koskeva vakoilu tai salaliitto. Osa kokee, että heille viestitään salaisesti, heidän ajatuksiaan voidaan lukea tai heitä kontrolloidaan ulkopuolelta. Joillakin voi olla myös omaan henkilöllisyyteen liittyviä harhaluuloja ja suuruuskuvitelmia, kuten kuvitelma omasta osallisuudesta suuressa yhteiskunnallisessa tai uskonnollisessa mullistuksessa tai kuvitelma itsestä jonakin tunnettuna merkkihenkilönä.

Psykoosit ovat hyvin vakavia mielenterveyden häiriöitä monestakin syystä. Psykoottisuus laskee voimakkaasti elämänlaatua ja toimintakykyä, sillä maailmaa epärealistisesti havainnoivan henkilön on luonnollisesti vaikea suoriutua opiskelusta tai työstä tai ylipäättään huolehtia tavanomaisista arkitoiminnoista, kuten ravinnosta ja peseytymisestä. On kuitenkin syytä huomioda, ettei psykoosisairas henkilö yleensä ole jatkuvasti akuutisti psykoottinen. Esimerkiksi skitsofrenian taudinkuvaan kuuluu, että sairastuneella on useita aktiivisia psykoottisia ajanjaksoja, mutta ajoittain myös voinnin kannalta parempia, oireettomia tai vähäoireisia jaksoja. Skitsofrenian hoitaminen on haastavaa, ja huomattava osa sairastuneista tarvitsee aina aika ajoin sairaalahoitoa. Taudin vakavuudesta kertoo myös se, että jopa 80–90 prosenttia sairastuneista on työkyvyttömyyseläkkeellä ja että täydellinen toipuminen ja palautuminen oireettomaksi on harvinaista. (Isohanni ym., 2011.)

Psykoottisen henkilön voi tunnistaa siitä, että hänen ajattelunsa ja puheensa on epäloogista, hajanaista ja vaikeasti seurattavaa. Sekavien ajatusten myötä henkilön kanssa keskusteleminen voi ajautua nopeasti kauas alkuperäisestä aiheesta. Poliisin saattaa olla hankala tavoittaa, mistä henkilön huolenaiheissa on kysymys tai miten asiat liittyvät toisiinsa. Erilaiset harhat ovat selvä viesti poliisille siitä, että kyseessä on psykoottinen henkilö. Aina psykoottisuus ei kuitenkaan ilmene selkeästi henkilön ulosannin perusteella, sillä henkilö voi kyetä piilottamaan psykoottisia oireitaan tai esittämään asioita siten, että ne alkuun kuulostavat loogisilta. Puhuttamista kannattaakin jatkaa riittävän pitkään, jotta mahdollisia psykoottisuudesta kertovia ajatussisältöjä ehtii tulla esille. Psykoottinen henkilö voi olla myös hyvin vaitonainen ja joskus täy-

sin liikkumaton, ja kontaktin saaminen voi tuottaa ongelmia. Psykoottisen henkilön elinympäristö ja ulkonäkö voivat antaa vihjeitä vakavasta mielenterveyden häiriöstä, sillä sairauden vuoksi kyky huolehtia itsestä ja kodista saattaa olla heikkoa. Epäsiisteyden ohella poliisi saattaa havaita kodissa erikoisia psykoottisista harhoista kertovia asioita tai esineitä, kuten teipattuja ilmastointikanavia, omatekoisia sähkölaitteita tai eriskummallisilta vaikuttavia tekstejä. Kodissa saattaa olla myös lääkepakkauksia, tyhjiä oluttölkkejä tai huumausaineiden käyttövälineitä, sillä osa psykooseista liittyy päihteidenkäyttöön.

Poliisin on tärkeä pystyä havaitsemaan henkilön psykoottisuus, sillä se vaikuttaa siihen, mihin toimenpiteisiin tilanteessa ryhdytään. Akuuttia psykiatrista hoitoa tarvitsevia henkilöitä ei kiinnioteta poliisilain perusteella. Poliisin tavoitteena kohtaamistilanteessa onkin saattaa mielisairas henkilö rauhallisesti ja turvallisesti lääkärin arvioitavaksi ja tarvitsemaansa hoitoon. Mielenterveyslain nojalla poliisille kuuluu erityinen toimintavelvoite koskien juuri psykoottisia henkilöitä, eli henkilöitä, jotka voidaan todennäköisesti määrätä tahdosta riippumattomaan hoitoon. Psykoottisen henkilön kohdatessaan tai saatuaan tietää sellaisesta poliisin tulee lain mukaan ilmoittaa asiasta terveyskeskukseen. Erittäin kiireellisissä tapauksissa poliisin tulee toimittaa henkilö tutkittavaksi. (Mielenterveyslaki, 14.12.1990/1116 5 luku 30§.) Erittäin kiireellisinä voidaan pitää tapauksia, joissa henkilö esimerkiksi on vaaraksi itselleen tai muille tai ei kykene huolehtimaan itsestään. Psykoottisesta henkilöstä ilmoittamisessa ja hoitoon toimittamisessa poliisi tekee tiivistä yhteistyötä ambulanssihenkilökunnan kanssa.

Viikonloppuvalvontaa suorittava poliisipartio huomaa busipysäkillä jonkinlaista kahinaa ja ajaa paikalle. Pysäkillä oleva keski-ikäinen nainen huitoo käsillään ja laukullaan sivullisia ja huutaa heidän olevan valehtelijoita. Sivulliset väistävät siirtymällä kauemmas, eikä kukaan osoita tuntevansa naista.

Poliisi saa jämäkällä käskyllä naisen lopettamaan kiihtyneen toimintansa ja alkaa tämän jälkeen rauhallisesti puhuttaa naista. Poliisin on vaikea ymmärtää naisen puheiden perusteella, mistä tilanteesta on ollut kyse. Kesken poliisin kysymysten nainen rojahtaa maahan, peittää korvansa ja puhuu kuin itsekseen itkunsekaisella äänellä.

Poliisi ei enää saa keskustelukontaktia naiseen, ja toinen partion jäsen tilaa paikalle ambulanssin. Kun ambulanssihenkilökunta lähestyy naista, nainen käy aggressiiviseksi, yrittäen tarttua hoitajaa vaatteista ja purra tämän käsivartta. Poliisi-partio ottaa naisen hallintaotteeseen estääkseen tätä vahingoittamasta ensihoitajia. Poliisien ja ensihoitajien mielestä nainen vaikuttaa psykoottiselta. Hänet täytyy turvallisesti kyyditä ambulanssilla lääkärin arvioon. Toinen poliisi-partion jäsenistä matkustaa naisen vierellä ambulanssin sisällä, ja toinen ajaa poliisiautolla ambulanssin perässä sairaalaan.

Psykoottisen henkilön kohtaamisessa tärkeää on rauhallinen, ystävällinen ja turvallisuutta luova ote. Psykoottinen henkilö saattaa olla harhoista johtuen peloissaan, ja hänen voi olla myös vaikea luottaa poliisiin. Poliisin onkin syytä selkeästi sanoittaa omaa toimintaansa ja olla luottamuksen synnyttämiseksi rehellinen. Tuttavallinen ja lempeä jutustelu auttaa selvittämään tilannetta ja rauhoittamaan henkilön mieltä. Tärkeää on tilannekuvan muodostaminen, jotta poliisi voi toimia paitsi työturvallisesti myös vuorovaikutuksen ja jatkotoimien kannalta parhaalla mahdollisella tavalla. Kiireen tuntu, kylmäkiskoinen asenne sekä käskyttäminen tai pakottaminen saattavat kriisiyttää kohtaamistilanteen.

Suurin osa mielenterveyshäiriöistä kärsivistä ihmisistä ei käyttäydy väkivaltaisesti. Mikäli poliisi kuitenkin hälytetään paikalle juuri henkilön aggressiivisen tai muita uhkaavan käytöksen vuoksi, on aina syytä varautua väkivallan uhkaan. Jos psykoottisella henkilöllä on väkivaltaan kytkeytyviä harhaluuloja tai väkivaltaisiin tekoihin

yllyttäviä päänsisäisiä ääniä, hän voi olla altis satuttamaan toisia ihmisiä. Tällainen henkilö saattaa myös kantaa mukanaan vahingoittamiseen sopivia esineitä. Pelloissaan olevat psykoottiset henkilöt saattavat olla erityisessä riskissä käyttää väkivaltaa esimerkiksi mieltäessään poliisin tulleen tappamaan heidät tai kiduttamaan heitä. Koska psykoottinen henkilö ei ajattele ja toimi loogisesti, on poliisiin jatkuvasti pidettävä mielessä mahdolliset nopeat muutokset, vaikka tilanne näyttäisi sujuvan rauhallisesti yhteisymmärryksessä. Henkilön tunnetila ja toiminta saattavat äkisti muuttua.

Joskus ääniharhat häiritsevät ulkopuolisen maailman havaitsemista ja poliisin puheen kuulemista. Tärkeää onkin pitää oma puheilmaisu ytimekkäänä ja rauhoittavia viestejä toistavana. Oma äänenpaino on pidettävä koko ajan maltillisena ja rauhallisena. Poliisiin ”Rauhoitu!”-huudot ja käskyt eivät rauhoita kiihtynyttä ihmistä. Psykoottiselle esitetään yksiselitteisiä pyyntöjä, mitä hänen halutaan tilanteessa tekevän. Vaikka psykoottisen henkilön kyky ymmärtää vaikuttaisi heikolta, hänelle tulee silti selvin sanoin kertoa siitä, miten tilanteessa toimitaan. Viestiä voi tehostaa katsekontaktilla, kehonkielellä ja eleillä. Henkilölle kannattaa korostaa poliisin roolia auttavana tahona: *”Olemme paikalla varmistamassa, ettei sinulle tapahdu mitään pahaa”* ja *”Viemme sinut nyt turvaan”* tai *”Huolehdiin siitä, että saat apua ja hoitoa”*.

Keskusteluyhteyden pääsemisellä on monia suotuisia vaikutuksia, sillä se auttaa toimenpiteiden, kuten paikalta lähdön ja ambulanssikuljetuksen, toteuttamista yhteisymmärryksessä. Psykoottisista harhoista voi kysellä tarkentavia kysymyksiä, mikäli henkilö niistä on valmis kertomaan eikä aihe kiihdytä häntä. Kysymykset voivat edistää henkilön kokemusta siitä, että poliisi on kiinnostunut hänen tilanteestaan ja kuuntelee häntä. Kysymyksiä voi esittää myös siitä, onko henkilöllä lääkitystä, tuttua lääkäriä tai jotakin säännöllistä hoitokontaktia. Hoitotahoa ja harhoja koskeva tieto on oleellista poliisiin oman arvioinnin tueksi henkilön psykoottisuudesta, mahdollisesta väkivaltariskistä ja yhteistyön tarpeesta terveydenhuollon toimijoiden kanssa. Tiedot esimerkiksi henkilön psyykenlääkkeistä tai avohoitokontaktista saattavat vahvistaa poliisiin epäilykset henkilön vakavista mielenterveysongelmista. Lisäksi poliisiin saama tieto psykoottisista harhoista voi olla tärkeää

esitietoa hoitavalle taholle. Terveyskeskuksessa tai psykiatrisessa sairaalassa potilaat eivät nimittäin aina kerro ja tuo esille psykoottisia oireitaan, ja lyhyissä hoidon tarvetta arvioivissa tapaamisissa potilas saattaa pystyä pitämään psykoottiset oireensa piilossa. Poliisin toteuttamalla puhutuksella voi saatujen tietojen tai henkilön oman motivoitumisen kautta olla suuri merkitys sen suhteen, tuleeko henkilö saamaan tarvitsemaansa hoitoa.

Joskus psykoottiset harhat erikoisuudessaan ja outoudessaan herättävät hämmennystä, ja poliisi saattaa miettiä, kuinka niihin tulisi suhtautua. Poliisin ei pidä ryhtyä tukemaan psykoottisen henkilön harhaista maailmaa. Toisaalta myöskään harhoista luopuminen ei ole realistinen tavoite. Skitsofreniaan kuuluu tyypillisesti sairautentunnottomuus (Isohanni ym., 2011). Toisin sanoen henkilön on hankala ymmärtää olevansa sairas. Hänen kokemansa maailma on hänelle totta, ja ulkopuolisen on sitä vaikea vääräksi osoittaa. Harhoihin suhtautumisessa sopivin reagoititapa on nykyhetkeä ja turvallisuutta korostava neutraali ote. Henkilön kokemiin harhoihin voi suhtautua myötätuntoisesti esimerkiksi toteamalla: *”Se on varmasti voinut tuntua sinusta pelottavalta”* tai *”Ymmärrän, että olet siksi noin huolissasi”* ja *”Nyt poliisi on kuitenkin paikalla, eikä ole enää mitään hätää”*. Vaikka harhat tuntuisivat kummallisilta ja vaikeasti tavoitettavilta, niiden herättämiä pelon tai huolen kokemuksia voi aina pyrkiä ymmärtämään. Se luo hyvää pohjaa kontaktin muodostumiselle ja yhteistyölle poliisin ja psykoottisen asiakkaan välillä. Tilanne voi kärjistyä, mikäli henkilölle viestitään, ettei häntä uskota, kuunnella tai oteta vakavasti. Joskus tilanteen sujuvuudelle voi olla merkityksellistä, että poliisi tekee jotain psykoottisen henkilön pyytämää asioita, kuten kurkistaa sängyn alle vakoojien varalta tai lupaa varmistaa, ettei pirua päästetä ambulanssin kyytiin.

MIELIALAHÄIRIÖT

Mielialahäiriöillä tarkoitetaan masennusta, maniaa tai kaksisuuntaista mielialahäiriötä. Masennusta sairastavan ihmisen mieliala laskee voimakkaasti, mielihyvä katoaa ja arkea sävyttävät uupu-

muksen ja tulevaisuudettomuuden kokemukset. Kaksisuuntaisessa mielialahäiriössä masennustila ja kohonnut mieliala (mania tai hypomania) vaihtelevat erilaisissa jaksoissa. Välillä mieli on masentunut, kun taas ajoittain mieliala kohoaa huomattavasti. Kaksisuuntaisesta mielialahäiriöstä kärsivä saattaaakin niin kutsuttuina maanisina, tai hypomaanisina eli lievästi maanisina, jaksoinaan olla korostuneen virkeä, toimelias ja kokea itsensä hyvin energiseksi. Molemmat mielialahäiriöt, niin kaksisuuntainen mielialahäiriö kuin masennuskin, ovat luonteeltaan toistuvia. Masennukseen liittyy huomattava uusiutumiskriisi, ja myös kaksisuuntaisen mielialahäiriön hoidossa keskitytään pitkälti juuri akuuttien sairausjaksojen uusiutumisen ennaltaehkäisyyn esimerkiksi lääkehoidon ja terapian avulla. (Isometsä, 2019a; Isometsä, 2019b; Terveystieteiden tutkimuskeskus, 2020.)

Masennus on tyypillisin mielenterveyshäiriö Suomessa ja sitä pidetäänkin nykyisin varsinaisena kansantautina. Vuosittain 5–7 prosenttia suomalaisista sairastuu masennukseen. Normaalielämään kuuluvasta ajoittaisesta mielialan laskusta masennuksen mielenterveyshäiriönä erottaa sen voimakkuus ja kesto sekä toimintakykyä heikentävä vaikutus. Masennusta voidaan luokitella oireiden vaikeusasteen mukaan lievään, keskivaikeaan ja vaikeaan masennukseen. Masennuksen tyypillisenä oireena on syvästi alakuloinen tunnevire, eikä masentunut yleensä pysty kokemaan iloa ja mielihyvää asioista, jotka ennen ovat tuottaneet myönteisiä tunteita. Masentunut kokee olonsa väsyneeksi, ja pienetkin fyysiset ja psyykkiset ponnistukset tuntuvat raskailta. Luottamus itseen ja omiin kykyihin laskee. Äärimmillään masentunut saattaa tuntea olevansa täysin epäonnistunut eikä luota enää omaan selviytymiseensä elämässä. Oman toiminnan väheksyminen ja itseen kohdistettu kohtuuton kritiikki voivat saada masentuneen syyttelemään itseään. Masentuneilla on myös keskittymisen vaikeuksia, ruokahalun muutoksia sekä unihäiriöitä. (Käypä hoito, 2020; Isometsä, 2019a.)

Kaksisuuntainen mielialahäiriö sisältää edellä kuvattua masennukselle tunnusomaista oireistoa, mutta lisäksi maanisia, hypomaanisia ja sekamuotoisia jaksoja. Kaksisuuntaisen mielialahäiriön esiintyvyys Suomessa on alle prosentin (Perälä ym., 2007;

Merikangas ym., 2011). Vaikka kaksisuuntaisessa mielialahäiriössäkin mieliala on suurilta osin masennusvoittoinen, kohoaa se ajoittain tavanomaista korkeammalle. Hypomaniassa ihmisestä tulee aktiivinen ja fyysisesti levoton. Hän saattaa tehdä asioita impulsiivisesti ja harkitsemattomasti. Kun hypomaniasta siirrytään maniaan, toimeliaisuus kasvaa, harkintakyky heikkenee, ja riski toiminnan haitallisista seurauksista korostuu. Manian oireet ovat samanlaisia kuin hypomaniassa, mutta voimakkaampia ja aiheuttavat jo merkittävää sosiaalista haittaa. Henkilö voi tuhлата rahoja, tehdä huonoja kauppoja, ottaa kohtuuttomia riskejä työssä tai aiheuttaa hankaluuksia ihmissuhteissa. Unen tarve tuntuu vähenevän, ja henkilö voi kokea pärjäävänsä vain muutaman tunnin yönillä. Kyseeseen saattavat tulla esimerkiksi seksuaalisen käytöksen holtittomuus ja avioliiton ulkopuoliset seksikumppanit, sosiaalisia normeja rikkova estoton käytös työpaikalla tai hetken mielijohteesta tehdyt liiketoimet tai hankinnat, jotka ovat epäsuhdassa todellisen varallisuuden tai valtuuksien kanssa. Hypomaniassa tunne omasta pystyvyydestä ja suurista voimavaroista voi olla jopa euforinen, mutta maniaassa kokemus oman ajatustoiminnan nopeudesta ja miellelyhtymien tulvasta alkaa tuntua jo epämiellyttävän kiihtyneeltä. Mania johtaa yleensä psykiatriseen sairaalahoitoon. Joskus mania saattaa sisältää myös psykoottisia oireita, kuten harhaluuloja tai aistiharhoja. (Iso-metsä, 2019b.)

Maaniset tai hypomaaniset henkilöt voivat edellyttää poliisilta puuttumista esimerkiksi häiriökäyttäytymisen vuoksi. Sopimaton käytös voi tuottaa ilmoituksia poliisille, mikäli henkilö esimerkiksi käyttäytyy äänekkäästi, aggressiivisesti tai rajattomasti julkisissa tiloissa tai työpaikallaan. Joillekin oirekuville tyypillistä on ärtymys, ja voimakasta ärtymystä saattaa ilmetä varsinkin silloin, kun henkilöä estetään toteuttamasta omia lennokkaita ideoitaan. Sairaudentila saattaa näkyä myös liikennekäyttäytymisessä. Kaksisuuntaisesta mielialahäiriöstä kärsivän hypomaaninen tai maaninen vaihe voi johtaa uhkarohkeaan toimintaan ja vaaralliseen kaahailuun liikenteessä. Osa saattaa myös lähteä kuljettamaan ajoneuvoa päihtyneenä. Joskus poliisin toimenpiteitä vaaditaan epäselvien tai laittomien kaupantekotilanteiden, petoksien ja väärennöksien selvittelyyn. Hypomanian tai manian vuoksi hen-

kilöt saattavat myös hetken mielijohteesta ja ilmoittamatta päättää matkata ulkomaille, mikä aiheuttaa läheisissä huolta ja ilmoituksia henkilön katoamisesta.

Poliisitehtävien kannalta sekä masennuksessa että kaksisuuntaisessa mielialahäiriössä yleisimmin korostuu henkilöiden kohonnut itsemurhariski. Peräti 80 prosenttia kaksisuuntaisen mielialahäiriön diagnoosin saaneista harkitsee jossain vaiheessa vakavasti itsemurhaa. Sekä masennuksessa että kaksisuuntaisessa mielialahäiriössä itsemurhakuolleisuuden riski on normaaliväestöön verrattuna 20-kertainen. (Isometsä, 2019a; 2019b.) Myös muihin mielenterveyden häiriöihin, kuten skitsofreniaan, persoonallisuushäiriöihin tai ahdistuneisuuteen, voi liittyä itsetuhoisuutta. Itsetuhoiset aiheet ja itsemurhayritykset aiheuttavatkin nopeaa puuttumista vaativia hälytystehtäviä, joissa poliisi pyrkii estämään mielenterveyshäiriöstä kärsivää henkilöä toteuttamasta suunnitelmaansa. Joskus paikalle ehditään liian myöhään tai poliisitehtävä saadaan vasta ruumiin löytymisen jälkeen. Itsetuhoisuuteen liittyvät poliisitehtävät ovat yleisiä. Vuosittain 800 suomalaista tekee itsemurhan. Itsemurhayrityksiä on vuosittain 10 000–30 000. (Tilastokeskus, 2019.) Poliisitehtävien tilastojen (Polstat) perusteella itsemurhauhkiin liittyvät tehtävät ovat viimeisen kymmenen vuoden aikana jopa kaksinkertaistuneet.

Itsemurha-alttiutta nostavat edellä kuvattuihin sairauden piirteisiin liittyvät kielteiset ajatukset itsestä, tulevaisuudesta ja ympärivästä maailmasta. Itsemurhaa miettivä henkilö yleensä kokee, ettei hänellä ole enää muita vaihtoehtoja. Itsemurhan taustalla saattaa olla halu päästä eroon sairauden aiheuttamasta kärsimyksestä ja oireista tai vaikeista tunteista. Itsemurha voi näyttäytyä myös ulospääsykeinona vaikeasta elämäntilanteesta, kuten erosta, konkurssista tai muusta kriisiytyneestä elämäntilanteesta. Itsemurhaa edeltää usein kokemus syvästä epätoivosta. Toisaalta psyykkisesti hyvin sairaan henkilön voi ylipäätään olla mahdotonta hahmottaa maailmaa realistisesti kaikkine vaihtoehtoineen. Osa ihmisistä ei itsemurhauhkauksistaan huolimatta koskaan toteuta tai edes aio toteuttaa tekoa. Häätäkeskukseen soittaminen ja itsetuhoajatuksista kertominen voi olla myös tarvetta hakea apua, varmistaa hoitopaassyä tai herätellä läheisiä. Korkeasta riskistä itsetuhoisen teon to-

teuttamiselle kertovat siihen liittyvät konkreettiset suunnitelmat, kuten tekotavan, -paikan ja -ajan valinta. Poliisin hälytystehtävien kannalta itsemurhariskin syvällisemmälle arvioinnille ei yleensä ole tarvetta, vaan kohteeseen lähdetään aina kiireellä, mikäli kohdehenkilö ilmoittaa itsensä vahingoittamisesta ja itsemurha-aikaisuuttaan.

Vuorovaikutuksessa akuutisti itsetuhoisen henkilön kanssa haetaan varsin lyhyen aikavälin tavoitteita. Keskeistä on lisäajan saaminen silloin kun partio on matkalla kohteeseen pysäyttämään itsetuhoisen henkilön toimintaa. Masentuneen henkilön mielenmaisema ei muutu ja kirkastu yhden keskustelun tuloksena. Akuitissa tilanteessa poliisin on vaikea lähteä tekemään tyhjäksi niitä syytä, joiden vuoksi henkilö on päätenyt itsemurhaa suunnittelemaan tai yrittämään. Henkilöön olisi kuitenkin mahdollisuuksien mukaan hyvä hakea yhteyttä puhelimitse, jotta välitön toiminta, kuten viilteleminen tai matkanteko junaraiteelle, saadaan hetkeksi keskeytymään. Puhelussa on syytä korostaa avun saapumista paikalle hyvin pian, aitoa halua auttaa kohdehenkilöä sekä tarvetta hetken aikaa jutella henkilön kanssa. Edelleen paikalle päästyään poliisin kannattaa jatkaa vuorovaikutusta sovitteluvaan sävyyn. Lämmin ja henkilökohtaista huolestuneisuutta välittävä puhetapa saattaa toimia, sillä usein itsetuhoisen henkilö ajattelee, ettei kukaan välitä hänestä, hänen elämänsä ei ole merkityksellistä ja hän on täysin yksin. *”Minusta tuntuu tärkeältä auttaa sinua”, ”Mietitään yhdessä tilannettasi”, ”Kenenkään ei tarvitse jäädä yksin, ja huolehdi, että saat apua tilanteeseesi.”* Paikalle kutsutaan ambulanssi, ja terveydenhuollon ammattilaiset tekevät arvion itsetuhoisen henkilön hoidontarpeesta ja jatkotoimenpiteistä.

Itsemurhaa yrittäneiden kokemuksia koskevissa tutkimuksissa näyttää korostuvan se tapa, jolla henkilö tulee kohdatuksi. Arvostava ja ei-tuomitseva lähestymistapa saatetaan kokea jopa ratkaisevaksi elämän jatkumiselle. Tutkimusten mukaan myötäelävä ja rohkaiseva kohtaaminen on kannustanut itsetuhoisia henkilöitä hakeutumaan ja sitoutumaan hoitoon. Sen sijaan ammattilaisen piittaamaton ja vihamielinen suhtautuminen on syventänyt epätoivoa, vaikuttanut kielteisesti hoitoon hakeutumiseen ja jopa lisännyt itsemurhariskiä. (Gaily-Luoma, 2020.)

Itsemurhalla uhkailevan henkilön toivottomuus saattaa tehtävää hoitavassa poliisissa nostaa pintaan riittämättömyyden tunteen. Tästä huolimatta omia ammatillisia rajoja ei tulisi ylittää esimerkiksi tekemällä jotain työhön kuulumatonta tai antamalla katteettomia lupauksia. Poliisin ei pidä ryhtyä sankaruutta tavoittelevaksi pelastajaksi ja heittäytyä tilanteeseen uhkarohkeasti työturvallisuutta riskeeraten. Keskustelu itsetuhoisen henkilön kanssa on tärkein tapa yrittää purkaa tilannetta, ja henkilöä kannattaa pyytää kertomaan omasta elämäntilanteestaan. Poliisi voi valottaa henkilölle itsemurhan sijaan muita ulostuloreittejä, vaikka henkilö itse kokisi tilanteensa toivottomaksi ahdingoksi. Näitä voivat käytännössä olla esimerkiksi junaraiteelta perääntyminen, alas sillankaiteelta kiipeäminen, rauhalliseen jutteluhetkeen poliisin kanssa suostuminen ja hoitoonpääsy. Myös laajemmista, henkilön esittämistä ylitsepääsemättömistä ongelmatilanteista, kuten velkajärjestelyistä, voidaan keskustella rakentavaan sävyyn. Itsetuhoisen saattaa tuntea häpeää siitä, kuinka massiivisesti hän on työllistännyt viranomaisia ja aiheuttanut erilaisia toimenpiteitä. Kunniakas ulospääsy ja itsemurha-aikeesta perääntyminen kasvoja menettämättä ovat tärkeitä tavoitteita keskustelussa.

Monilla itsetuhoisilla henkilöillä on taustalla pettymyksiä ihmissuhteissaan, välittävän läheisverkoston puuttumista ja ikäviä kokemuksia siitä, ettei yhteiskunnan turvaverkko ole heitä hädän hetkellä kannatellut. Tästä syystä myös suhtautuminen poliisiin voi olla kyynistä: *”Ei sinua oikeasti kiinnosta, olet viranomainen, olet vain töissä. Ei kukaan oikeasti välitä.”* Vaikka poliisi ei voi parantaa henkilön mielenterveysongelmia tai muuttaa hänen itsetuhoisia ajatuksiaan, hän voi aina tarjota parhaan mahdollisen kohtaamisen, jossa välittyvät inhimillinen ja empaattinen suhtautuminen kanssaihmiseen.

Koska itsemurha aiheuttaa ympärillä olevissa ihmisissä usein syyllisyyden tunteita, kokemus hyvästä kohtaamisesta ja parhaansa tekemisestä auttaa poliisia itseään niissä tilanteissa, joissa se ei henkilöä auttanut. Poliisi voi puhumalla tehdä sen mitä pystyy, mutta on varauduttava myös siihen, että aina tilanteet eivät pääty hyvin. Välillä poliisit joutuvat vastatusten oman rajallisuutensa kanssa, kun auttamispyrkimyksistä huolimatta henkilö päätyy to-

teuttamaan suunnittelemansa itsemurhan. Tällöin on tärkeä muistaa, että itsemurhien ehkäisemiseksi ei ole olemassa mitään tiettyjä taikasanoja ja että niin läheisten kuin viranomaisienkin on kovin vaikea loputtomasti estää aikuista ihmistä, joka haluaa itsensä tappaa.

Itsetuhoisten henkilöiden kohtaaminen ja heidän kanssaan keskusteleminen on välillä hyvinkin haastavaa ja tilanteet saattavat olla vaarallisia tai pitkittyä. Jotkut itsetuhoiset henkilöt uhkaavat itsemurhan ohella myös sivullisten tai perheenjäsenten henkeä. Tällaisten henkilöiden kanssa voidaan poliisitoiminnassa käyttää *taktista neuvottelua*. Taktinen neuvottelu on siihen koulutetun poliisin suorittamaa tai avustamaa neuvottelua, jossa tavoitteena on jonkin konfliktitilanteen ratkaiseminen turvallisesti ja ihmishenkiä menettämättä. Tavallisimmin taktista neuvottelua tarvitaan juuri tilanteissa, joissa ihminen uhkaa vahingoittaa itseään tai joitakuita muita. Taktisen neuvottelun kohdehenkilöillä saattaa olla hallussaan esimerkiksi ampuma-ase, veitsi tai räjähteitä. Yleensä hälytys- ja valvontatoiminnan partiot hoitavat itsetuhoisuuteen liittyviä tehtäviä, mutta niihin voidaan saatavuuden mukaan matalalla kynnyksellä liittää myös taktinen neuvottelija ja neuvotteluryhmä. Näin toimitaan erityisesti pitkittyneissä ja vaativissa tilanteissa. Taktinen neuvottelu ei perustu mihinkään tiettyyn toimintamenetelmään tai taktisen neuvottelijan henkilökohtaisiin erityiskykyihin. Sen sijaan kyse on tiimityöstä, hyvästä koulutuksesta, luovista ratkaisuista ja taidosta soveltaa vuorovaikutusta haastavissa tilanteissa (McMains ym., 2020; Jalosalmi, 2016).

PERSOONALLISUUSHÄIRIÖT

Jokaisella ihmisellä on omanlaisensa persoonallisuus erilaisine piirteineen. Persoonallisuus muotoutuu geeniperimän ja kasvuympäristön yhteisvaikutuksesta. Joidenkin ihmisten elämässä kasvuympäristö on hyvin haitallinen ja sisältää esimerkiksi väkivaltaa, seksuaalista hyväksikäyttöä sekä vanhempien päihde- ja mielenterveysongelmia. Tällainen saattaa vaikuttaa lapsuudesta saakka persoonallisuuden kehitykseen siten, että henkilölle rakentuu syvälle

juurtuneita haitallisia ja joustamattomia käyttäytymisen malleja, jotka ovat suhteellisen pysyviä. Persoonallisuushäiriö onkin lapsuudessa alkava kehityksellinen tila, eikä sille voida määrittää mitään erityistä puhkeamis- tai alkuketkeä. Usein persoonallisuuden haitalliset käyttäytymismallit ovat olleet havaittavissa ja tunnistettavissa jo lapsuudessa ja nuoruudessa, vaikka varsinainen persoonallisuushäiriödiagnoosi asetetaan vasta aikuisena. Esimerkiksi lapsuuden tai nuoruuden käytöshäiriöt saattavat jatkua aikuisena persoonallisuushäiriönä. (Marttunen ym., 2019.)

Persoonallisuushäiriöisen henkilön käytös ja sisäisen kokemuksen tavat poikkeavat tavanomaisesta. Henkilöllä voi olla erikoinen tai vääristynyt tapa tulkita kanssaihmissä tai asennoitua toisia ihmisiä kohtaan. Impulssikontrollin ja tunne-elämän kanssa saattaa olla merkittäviä haasteita. Käytös on yleensä laajalti häiriintynyttä ja sopeutumattomaa. Toimintatavat ihmisten kanssa ja ihmissuhteiden luonne poikkeavat kulttuurin normeista. (Marttunen ym., 2019.) Käytännössä persoonallisuushäiriöisten henkilöiden ongelmina saattavat olla esimerkiksi hillitsemättömät raivonpuuskat, rikollinen ja muista piittaamaton käyttäytyminen tai muiden ihmisten viestien tulkitseminen vääristyneesti vaikkapa vihamielisiksi tai ylimielisiksi. Jotkut eristäytyvät muista ihmisistä lähes täysin, toiset taas käyttävät röyhkeästi muita ihmisiä oman elämänsä pelinappuloina ja hyödykkeinä. Joillekin on luonteenomaista ripustautua kohtuuttomasti toisiin hylkäämistä peläten ja vailla mahdollisuutta juuri minkäänlaiseen itsenäiseen päätöksentekoon ja toimintaan ilman jatkuvaa tukea ja vakuuttelua.

Oleellista persoonallisuushäiriöissä on, etteivät henkilöt useinkaan itse tunnista omia poikkeavia käyttäytymismallejaan eivätkä oma-aloitteisesti hakeudu hoitoon. Vaikka häiriö aiheuttaisi henkilölle itselleenkin ongelmia ja vastoinkäymisiä, yleensä läheiset ihmiset ovat niitä, jotka kokevat tilanteen haitallisena ja toivovat siihen muutosta. Koska ihmisen persoonallisuus on suhteellisen pysyvä ja koska henkilö ei välttämättä itse koe tarvetta hoidolle, on persoonallisuushäiriötä vaikea hoitaa. Vaikka persoonallisuuden häiriintyminen aiheuttaisi selvääkin haittaa henkilön toimintakyvylle, saattaa hän olla kykenemätön hahmottamaan tätä sekä olla haluton muuttamaan omia vuorovaikutustapojaan ja itseään.

Persoonallisuushäiriöitä tunnetaan useita erilaisia ja niitä voidaan tyypitellä sen mukaan, millaiset käyttäytymismallit kullekin ovat ominaisia. Eri persoonallisuushäiriöitä ovat esimerkiksi huomionhakuinen persoonallisuus, riippuvainen persoonallisuus tai estynyt persoonallisuus. Poliisityön kannalta oleellisimpia ovat epäsosiaalinen persoonallisuus sekä tunne-elämältään epävakaa persoonallisuus.

Epäsosiaalinen persoonallisuushäiriö on merkityksellinen poliisityön näkökulmasta siksi, että sillä on yhteys rikolliseen käyttäytymiseen. Henkilöt, jotka kärsivät epäsosiaalisesta persoonallisuushäiriöstä, sietävät heikosti kielteisiä tunteita ja heillä on matala kynnyksensä käyttää väkivaltaa. Epäsosiaaliselle persoonallisuushäiriölle on ominaista piittaamattomuus toisia ihmisiä sekä yhteiskunnan sääntöjä ja normeja kohtaan. Nämä henkilöt eivät useinkaan tunne syyllisyyttä ja ota opiksi teoistaan, vaan päinvastoin puolustelelevat ja kaunistelelevat omaa käytöstään. Vika nähdään muissa, katumusta ei koeta ja omaa lainvastaista käytöstä pidetään oikeutettuna. Rangaistukset eivät tunnu vaikuttavan epäsosiaalisesta persoonallisuushäiriöstä kärsivien toimintaan. Poliisit kohtaavat tällaisia henkilöitä toistuvasti esimerkiksi nuorisoriikostutkinnassa, väkivaltarikostutkinnassa sekä ennalta estävässä toiminnassa, jossa käsitellään väkivaltauhkia.

Psykopatia ei ole varsinainen persoonallisuushäiriö tai diagnoosi, vaan laajempi persoonallisuutta kuvaava käsite, joka liittyy kiinteästi juuri edellä kuvattuun epäsosiaaliseen persoonallisuushäiriöön. Psykopatian piirteisiin kuuluu muun muassa manipulatiivisuus, suurelinen omanarvontunto (grandioottisuus), empatian puute ja muita hyväksikäyttävä luonne. Psykopaattinen henkilö voi olla sosiaalisesti taitava, sillä hän osaa manipuloida toisia, valehdella sujuvasti ja esittää itsensä suotuisassa valossa. (Hare, 2004.) Psykopaattinen henkilö saattaaakin olla varsin hurmaava, uskottava ja miellyttävä. Kyse ei kuitenkaan psykopaattisen henkilön näkökulmasta ole aidosta ihmis-suhteesta tavanomaisine tunteineen, vaan sosiaalisesta pelistä, jossa käyttäytymisen viitoittavat erinäiset hyödyt ja tavoitteet, joihin vuorovaikutuksen keinoin on mahdollista päästä.

Psykopatia ja rikollisuus kulkevat käsi kädessä. Vankilapopulaatiossa psykopaattisia piirteitä omaavat henkilöt ovat yliedustet-

tuina, ja he sopeutuvat vankilaelämään esimerkiksi jengiytymällä, jatkamalla rikollista toimintaa vankilasta käsin sekä manipuloimalla henkilökuntaa ja muita vankeja (Lauerma, 2012). Onkin melko todennäköistä, että esimerkiksi rikostutkinnassa epäillyn asemassa kuulusteltavana saattaa olla psykopaattisia piirteitä omaava henkilö. Tutkimusten perusteella tiedetään, että erityisesti julmien tai toistuvien henkirikosten taustalla ovat tekijän psykopaattiset piirteet (Häkkänen-Nyholm, 2009). Tunnekylmyys ja rikosten sadistiset tai vähäpätöiset motiivit kuvaavat hyvin rikollisen psykopaattisen henkilön mielenmaisemaa. Toisia saatetaan vahingoittaa ilman erityisempää syytä tai koska se on hauskaa tai tuottaa jännitystä. Suomalaistutkimuksessa todettiin, että psykopatiapiirteisten nuorten tekemissä rikoksissa tekotavat olivat tavanomaista raaempia ja uhrien saamat vammat vakavampia (Lindberg, 2010). Psykopaattisen henkilön aivoissa on havaittu poikkeamia esimerkiksi siinä, etteivät ne reagoi tavanomaisella tavalla valehteluun, pelkoon tai muihin tunteisiin. Tämä saattaa mahdollistaa väkivaltarikosten tekemistä tyynesti ja tunteettomasti. (DeLisi, 2016; DeLisi, 2009.)

Tunne-elämältään epävakaan persoonallisuuden näkyvin piirre on se, että henkilöllä on impulsiivisia ja hallitsemattomia tunteenpurkauksia. Mieliala on oikukas ja epävaka ja saattaa vaihtua arvaamatta. Henkilön tunteita, reagointia ja käytöstä voi olla vaikea ennustaa. (Marttunen ym., 2019.) Reaktiot ja tunteenpurkaukset voivat tuntua kanssaihmisistä kohtuuttomilta ja ylimitoitetuilta. Usein tällaiset henkilöt joutuvat toistuvasti riitoihin muiden kanssa. Heillä saattaa olla myös usein mittavia kriisejä ihmissuhteissaan ja niihin saattaa liittyä dramatiikkaa, kuten voimakasta äänenkäyttöä, väkivaltaisuutta ja itsemurhalla uhkailemista. Tunne-elämältään epävakaiden henkilöiden toiminta johtaakin ajoittain poliisin hälytystehtäviin muun muassa erilaisten häiriökäyttäytymisten, itsensä vahingoittamisten, häiritsevän metelin sekä viranomaisten puuttumista vaativien parisuhde- tai naapurustiitojen vuoksi.

Hätäkeskuksen kautta tulee poliisipartiolle ilmoitus kovaäänisestä riitelystä rivitalon pihalla. Poliisipartio menee paikalle, ja pihalla on useita henkilöitä. Hyvin tuohtunut mieshenkilö ilmaisee partiolle tyytyväisyytään siitä, että virkavalta on vihdoinkin saapunut paikalle. Hän kertoo odottavansa poliisien puuttuvan naapurien toimintaan, jotta hänen kiusaamisensa ja häiritsemisensä saadaan loppumaan.

Muut paikallaolevat rivitalon asukkaat huutavat väliin ja pitävät miehen kokemusta häirinnästä naurettavana. Mies huutaa, että hänellä tulisi olla oikeus omaan rauhaan pihassaan, mutta tätä rauhaa jatkuvasti häiritään naapureiden toimesta valoilla ja hajuilla. Naapureiden pihavalon valokeila osuu hänenkin nurmikolleen. Lisäksi naapurit käyttävät huuhteluainetta, jonka myrkylliset hajusteet leijailevat saastuttamaan hänenkin ulkoilmansa.

Huutelun ja keskinäisen kiistelystä lopettamiseksi partio jakautuu puhuttamaan osapuolia. Naapureiden kertoman mukaan mies valittaa tavanomaisista asioista ja käyttäytyy asiattomasti kiihtyessään. Tämä on aiheuttanut monenlaisia riitatilanteita taloyhtiössä. Poliisi neuvoo ratkomaan asiaa taloyhtiön kesken. Aggressiivisesta ja uhkaavasta käytöksestä jatkossa kehoitetaan ilmoittamaan hätäkeskukseen.

Toinen poliisi kertoo huuhteluaineista ja pihavaloisista tuohtuneelle miehelle, ettei kyseessä ole rikosasia. Miestä kehoitetaan sopuun ja asialliseen käytökseen naapureiden kanssa. Mies on lopulta pettynyt poliisien suhtautumiseen. Hän uhkaa valituksilla, koska poliisit eivät hänen mukaansa näytä edistävän kansalaisten perusoikeuksia.

Persoonallisuuden häiriöiden kohtaaminen poliisityössä vaatii poliisilta itseltään hyviä sosiaalisia taitoja muun muassa tilanteen tunnistamiseksi, henkilöiden rauhoittamiseksi sekä mahdollisten vaikuttamispyrkimysten havaitsemiseksi. Niin kuulustelutilanteissa kuin hälytystehtävilläkin poliisiin saatetaan pyrkiä vetoamaan ja toimintaa manipuloimaan henkilön itsensä kannalta edullisella tavalla. Tällaisen käytöksen tunnistaminen on usein hyvin vaikeaa, sillä henkilöt ovat yleensä kokeneita, taitavia ja menestyksekkäitä valehtelijoita tai osaavat esittää tilanteensa todellisudesta poikkeavasti. Tarvittaessa he voivat myös käyttää väkivaltaa tai kiristystä päästäkseen tavoitteisiinsa.

Manipulointiyritysten tunnistamisessa ja vastustamisessa tärkeää on työparin tuki, jota kannattaa hyödyntää esimerkiksi psykopatiapiirteisten henkilöiden kuulusteluissa. Henkilön toimintaa ja sen herättämiä tunteita kannattaa myös itse tarkastella erityisen huolella: *Olenko erityisen mieltynyt henkilöön? Olenko rikkomassa ammatillisia rajoja tai tekemässä jotakin, jota minulla ei yleensä ole tapana? Onko minun vaikeaa pysyä neutraalina? Onko kuulustelutilanne jotenkin poikkeuksellinen?* Joillain persoonallisuushäiriöistä kärsivillä ihmisillä on selviä hankaluuksia asettua kuulustelutilanteen vuorovaikutusasetelmaan, jossa viranomainen johtaa tilannetta ja esittää kysymykset. Tilanne saattaa joskus keikahtaa päälaelleen, jolloin poliisi yllättäen huomaa itse olevansa haasteltavana ja kadottaneensa oman roolinsa.

Näin saattaa tapahtua myös hälytystehtävillä, joissa henkilön tunteisiin vetoava käyttäytyminen määrittää sen tahdin, jossa poliisit marssivat. Kyseeseen voivat tulla esimerkiksi hysteriset teeskennellyt itkukohtaukset tai itsetuhoisella käyttäytymisellä kiristäminen. Myös persoonallisuushäiriöstä kärsivän henkilön erikoinen ja yllättävä käytös saattaa hämmentää poliisipartiota siinä määrin, että tilanteen hallinta riistäytyy poliisilta kohdehenkilölle. Poliisin toiminnassa tärkeää on reipas tehtäväorientoitunut ote, jossa henkilön kanssa ei jäädä pyörimään kehää. Tämä edellyttää päätäväisyyttä ja varmuutta omissa teoissa ja sanallisessa ilmaisussa. Kielenkäytön on syytä olla neutraalia, selkeää ja yksiselitteistä. Poliisiin tulee toimia johdonmukaisesti toteuttaen sanomansa asiat. ”Juupas-eipäs”-kinaaminen, loputon neuvottelemine ja poliisin

päättämättömyys siirtävät huomaamatta valtaa enemmän häiriököijälle, joka voi käyttää tätä ajallisesti ja toiminnallisesti edukseen pyrkimystensä saavuttamisessa.

Joskus asian esittäminen henkilön kannalta parhaana vaihtoehtona johtaa helposti yhteisymmärrykseen ja sopuisaan ratkaisuun. Voittaminen, oikeassa oleminen ja oman tahdon läpi saaminen on joillekin haastaville persoonille erityisen tärkeää, ja tätä voi hyödyntää niin kuulusteluissa kuin operatiivisessa toiminnassakin. Sen sijaan ei-toivottu lopputulos saattaa johtaa tilanteen kärjistymiseen. Aina mieluisat ratkaisut eivät ole mahdollisia, ja poliisin on toimittava henkilön paikalta poistamiseksi, vaarallisen toiminnan pysäyttämiseksi tai kiinnioton tai pidätyksen jatkamiseksi. Akuteissa tilanteissa poliisin saatetaan kohdistaa fyysistä väkivaltaa, solvauksia ja asiatonta kielenkäyttöä. Poliiseja on myös pahoinpidelty kuulustelutilanteissa. Osa persoonallisuushäiriöistä kärsivistä henkilöistä on elämänsä aikana tottunut mahdollisuuksiinsa loputtomasti manipuloida muita. Usein oma aggressiivinen käytös, tunteenpurkaukset ja niiden aiheuttama pelko ja välttely muissa ovat olleet menestyksekkäs keino päästä henkilökohtaisiin tavoitteisiin. Vankkumaton poliisi saattaakin joillekin henkilöille olla ensimmäistä kertaa jonkinlainen ”perälauta”, johon oma käyttäytyminen ei tee haluttua vaikutusta. Tämä uusi ja hämmentävä tilanne voi joko pakottaa henkilöä luopumaan hetkellisesti totutusta kaavastaan tai vaihtoehtoisesti voimistaa persoonallisuushäiriön käyttäytymismallit äärimilleen. Tunne-elämältään epävakaa reagointia on mahdotonta yrittää päätellä tilannetekijöiden perusteella loogisesti. Epäsosiaalisen tai psykopatiapiirteisen henkilön toiminnassa oleellisinta lienee se, minkä henkilö hahmottaa itselleen edulliseksi, kuinka mahdollista väkivallan käyttö poliisia kohtaan tilanteessa on ja mitä henkilö tavoittelee. Mielenliikkeitä ja toimintaa voikin olla äärimmäisen vaikea ennustaa, jolloin varmintä on pitää kiinni työturvallisuuden kannalta oleellisista menettelytavoista jopa korostetun huolellisesti.

Persoonallisuushäiriöistä kärsivien henkilöiden kohtaamisten jälkipyykkiä saattaa riittää vielä tilanteiden päätyttyä pitkäksi aikaa. Henkilöiden päänäpintymät väärin kohdelluksi tulemisesta ja kyvyttömyys oman toiminnan kriittiseen tarkasteluun voivat

johtaa haluun kostaa vahingoittamalla poliisia. Käytännössä tämä voi tarkoittaa esimerkiksi paikalla olleen poliisin uhkailua, maalittamista tai häirintää. Osalle persoonallisuushäiriöistä kärsivistä henkilöistä saattaa olla luonteenomaista laajamittainenkin valituskirjelmöinti. Tällaiset henkilöt tehtailevat runsaasti erinäisiä kanteleita eri tahoille ja käyttävät aikaansa valitus- ja oikeusprosesseihin. Joskus viitteitä tulevasta kirjelmöinnistä aistii jo tapahtumapaikallakin, jolloin oma toiminta on tärkeä pitää korostuneen määrätietoisena ja rauhallisena. Tehdyistä toimenpiteistä perusteluineen on hyvä kirjata itselle lyhyet muistiinpanot, sillä niitä saattaa tarvita myöhemmin vastineita laadittaessa. Valitusten ja kantelukirjeiden saapuessa tulisi sopia esimiehen kanssa selkeästi se, kuka kirjeisiin vastaa ja millä tavalla. Lisäksi yhteydenpidossa on tärkeää määritellä ajankohdat ja toimenpiteet, joihin asian käsittely päättyy. Näistä informoidaan selkeästi. Kun asia on loppuun käsitelty, päätöksessä pysytään johdonmukaisesti. Poliisin kokemaan maalittamiseen, häirintään ja uhkailuun sovelletaan Poliisihallituksen erikseen antamia organisaation sisäisiä torjunta- ja hallintamenettelyitä.

POLIISIN JA TERVEYDENHUOLLON YHTEISTYÖ

Mielenterveyslain (1116/1990) 5 luvun 30§ ja 31§ asettavat poliisille toimintavelvoitteen mielisairaana ja tahdosta riippumattoman hoidon tarpeessa olevan henkilön hoitoon toimittamisesta. Käytännössä tämä tarkoittaa yleensä tehtävän hoitamista yhteistuumin terveydenhuollon ammattilaisten kanssa. Mielenterveyshäiriöstä kärsivä henkilö tarvitsee mahdollisesti esimerkiksi lääkärin arviota tilanteestaan, hoitotoimenpiteitä ja ambulanssikuljetusta sairaalaan.

Aina henkilö ei kuitenkaan ole halukas saamaan apua, vaan ilmaisee haluttomuuttaan lähteä sairaankuljetuksen kyytiin ja voi käyttäytyä aggressiivisesti hoitohenkilöstöä kohtaan. Henkilön väkivaltaisuuden vuoksi lääkäri voikin pyytää poliisin virka-apua, jotta henkilö saadaan toimitettua turvallisesti esimerkiksi sairaalaan tarkkailulähetteen laatimiseksi tai hoidon aloittamiseksi tai hoidon jatkamiseksi, mikäli lähete on jo olemassa. Joskus ensi-

hoitohenkilöstö joutuu akuutisti väkivallan tai sen uhan kohteeksi mielenterveyshäiriöihin liittyviä työtehtäviä hoitaessaan, jolloin poliisi saa asiasta hälytystehtävän. Tällöin kohteeseen mennään ilman virka-apupyynnöä.

Käytännössä erilaiset yhteistyötilanteet ensihoitohenkilökunnan kanssa vaihtelevatkin kiireellisyyden, tehtävätyypin ja mahdollisen virka-apupyynnön mukaan. Mielenterveyshäiriöstä kärsivän henkilön kohtaaminen ensihoitohenkilökunnan rinnalla voi tarkoittaa henkilön rauhoittamiseen tähtäävää toimintaa, jota puhuttaminen ja jo pelkkä poliisin paikalle saapuminenkin ovat. Poliisi voi myös esimerkiksi olla mukana ambulanssin sisällä pitämässä henkilöä aloillaan, jotta ensihoitajat voivat hoitaa työtään turvallisesti ja henkilöä estetään vahingoittamasta itseään ja muita. Joskus on riittävä, että poliisipartio ajaa ambulanssin perässä sairaalaan ollen näin nopeasti saatavilla, mikäli henkilö pyrkii karkaamaan tai käyttäytyy väkivaltaisesti. Varsin tavallinen toimintamalli on, että toinen partion jäsenistä on mukana ambulanssissa koko kuljetuksen ajan, mikäli on etukäteen tietoa henkilön potentiaalisesta aggressiivisesta käyttäytymisestä.

Perillä terveyskeskuksessa tai sairaalassa henkilön psyykkistä tilaa ja hoidon tarvetta arvioi lääkäri. Ajoittain poliisin ja terveydenhuollon henkilökunnan välillä syntyy keskinäisestä ymmärtämättömyydestä johtuvaa vastakkainasettelua siitä, miksi hoitoon toimitettua henkilöä ei oteta sisälle psykiatriseen sairaalaan tahdonvastaiseen hoitoon. Poliisin terveyskeskukseen tuomasta henkilöstä ei välttämättä kirjoiteta tarkkailulähetettä, eli henkilöä ei lähetetäkään psykiatriseen arvioon tahdosta riippumatta. Joskus läheteestä huolimatta sairaalassa ei aloiteta tarkkailua, vaan päästetään henkilö kotiin. Onkin huomioitava, että samoin kuin poliisin myös terveydenhuollon ammattilaisten toimintamahdollisuuksia säädellään vahvasti sen osalta, kuinka ja millä perustein ihmisen perusoikeuksiin (kuten koskemattomuuteen ja vapauteen) voidaan puuttua. Henkilön voinnin lisäksi hänen omalla tahdollaan on merkitystä jatkohoidon määrittämiseksi. Suomessa täysi-ikäisiä henkilöitä voidaan määrätä tahdosta riippumattomaan hoitoon ainoastaan silloin, kun kaikki kolme seuraavaa kriteeriä täyttyvät:

1. henkilö on mielisairas eli psykoottinen
2. henkilön hoitoon toimittamatta jättäminen pahentaa hänen sairauttaan tai turvallisuuttaan tai toisten ihmisten turvallisuutta
3. mitkään muut mielenterveyspalvelut eivät sovellu käytettäväksi tai ovat riittämättömiä

(Mielenterveyslaki 2 luku 8§; Huttunen, 2018.)

Edellä esitetyn perusteella on ilmeistä, että henkilön tahdon si-
vuuttamiseksi psykiatrisessa hoidossa henkilön tulee olla todella
vakavasti sairas. Tahdosta riippumaton hoito onkin äärimmäisiä
ja viimesijaisia hoitomuotoja. Huomionarvoista on myös se, että
persoonallisuushäiriödiagnoosi ei itsessään mahdollista tahdosta
riippumatonta hoitoa, vaikka henkilön käytös olisi kuinka vaikeaa,
häiritsevää ja toistuvaa tahansa. Psykoottisuuden, eli todellisuus-
dentajun häiriön, tunnistaminen puolestaan on olennaista poliisin
toiminnan kannalta, sillä se voi usein vaatia hoitojakson psykiatri-
sessa sairaalassa.

Mielenterveyshäiriöiden hoitomuodot ja saatavilla olevat palve-
lut herättävät paljon keskustelua. Poliisin työtehtävissä saatetaan
toistuvasti kohdata samoja, selvästi avun tarpeessa olevia henkilöi-
tä, joille ei jostain syystä tunnu järjestyvän hoitoa ainakaan kovin
tiivisti tai pitkäkestoisesti. Hoidon järjestymisen ja resurssikysy-
mysten ohella tärkeä näkökulma on henkilöiden oma haluttomuus
aloittaa hoitoa ja sitoutua siihen pitkäjänteisesti. Tämän tyyppinen
hankala tilanne koskee usein juuri persoonallisuushäiriöistä kärsi-
viä henkilöitä, joita ei lainsäätäjän näkökulmasta pidetä tahdosta
riippumattoman hoidon kriteereissä mainittuina ”mielisairaina”.
Persoonallisuushäiriöistä kärsivien henkilöiden hoito onkin maas-
samme valtaosin avohoitoa, ja joskus lyhyitä muutamien päivien
kriisihoitoja. Hoitoon toimitetut henkilöt saattavat aiheuttaa poli-
iisille vielä samankin työvuoron aikana uusia tehtäviä, mikäli hen-
kilö ei ole psykiatrista apua halunnut vastaanottaa eivätkä tahdosta
riippumattoman hoidon kriteerit ole täyttyneet. Tällaisissa tilan-
teissa poliisi voi lopulta joutua ottamaan henkilön kiinni rikoksilta
ja häiriöiltä suojaamiseksi.

Vuosikymmenten aikana psykiatrinen hoito on muuttunut ja kehittynyt. Suomessa niin kutsuttuja mielisairaloita on entistä vähemmän ja koko käsitteen käytöstä on luovuttu ja siirrytty puhumaan psykiatrisista sairaaloista. Sairaaloiden toiminta on kehittynyt pitkäaikaisista suljetuista hoidoista kohti avohoitoa, jossa pyritään potilaiden hoitoon siten, että nämä ovat sidoksissa edelleen omiin verkostoihinsa ja arkielämäänsä. Tähtäimessä on vuosia kestävän sairaalassa säilyttämisen sijaan potilaan kuntoutuminen ja kyky itsenäiseen elämään mielenterveyshäiriöstä huolimatta. Vuosia tai vuosikymmeniä kestävän laitosasumisen ei voida nähdä tukevan tätä kuntoutumistavoitetta. Lisäksi ympärivuorokautinen ja vuosia kestävä psykiatrinen hoito on kustannuskysymys. Taustalla on myös perusoikeuksiin sekä yleiseen elämänlaatuun liittyviä ajatuksia siitä, millaisia hyvinvoinnin osatekijöitä pidetään ihmiselämässä arvokkaina. Samaan aikaan tasapainoillaan kuitenkin sen kanssa, saavatko kaikki potilaat riittävän intensiivistä hoitoa, mahdollistaako potilaiden psyykinen vointi sitoutumisen avohoitoon ja kustautuvatko liian kevyet tai lyhyet hoitajakset mielenterveyshäiriöiden uusiutumisina.

YHTEENVETO

Poliisit kohtaavat työssään runsaasti henkilöitä, joilla on mielenterveyshäiriö. Mielenterveyshäiriöitä on lukuisia erilaisia, ja tässä luvussa on käsitelty poliisityön kannalta kaikkein tyypillisimpiä häiriöitä. Niitä ovat muun muassa päihdehäiriöt, mielialahäiriöt, persoonallisuushäiriöt ja psykoottiset häiriöt. Päihdehäiriöt ilmenevät poliisin työnkuvasta riippumatta lähes kaikilla poliisityön sovellusaloilla jopa päivittäin, sillä päihtymystilan vallassa tehdyt erilaiset rikokset, huumausainerikokset tai henkilön kyvyttömyys huolehtia itsestään vaativat poliisin toimenpiteitä. Mielialahäiriöt puolestaan työllistävät poliisia tyypillisimmin itsemurhiin liittyvien tehtävien muodossa. Persoonallisuushäiriöt kytkeytyvät poliisityön kannalta muun muassa pitkäaikaiseen rikolliseen käyttäytymiseen, vakaviin väkivalta- ja henkirikoksiin sekä erilaisiin haastaviin vuorovaikutus- tai riitatilanteisiin. Psykoottisten henki-

löiden osalta poliisia koskee erityinen lain edellyttämä toimintavelvoite, sillä tällaiset henkilöt ovat akuutin vakavan mielisairautensa vuoksi todennäköisesti lääkärin arvion ja hoidon tarpeessa. Poliisit ovatkin usein yhdessä terveydenhuollon ammattilaisten kanssa toimittamassa psykoottisia henkilöitä terveyskeskukseen tai psykiatriseen sairaalaan.

Poliisin on oleellista tunnistaa mielenterveyshäiriöitä siinä määrin, että kykenee hahmottamaan kunkin häiriön kannalta toimivia ja turvallisia menettelytapoja. Ymmärrys ja käsitys ihmismielen sairastumisesta auttaa myös suhtautumaan häiriön mukanaan tuomiin erikoisiin oireisiin ja ei-toivottuun käyttäytymiseen. Useisiin mielenterveyshäiriöihin liittyy sairaudentunnettomuus eli henkilön kyvyttömyys tunnistaa omaa sairauttaan ja avuntarvettaan. Ihmiset, jotka eivät itse tai läheisten tuella kykene huolehtimaan itsestään, tarvitsevat viranomaisien apua. Ennen mielenterveyshäiriöön sairastumista tai sen jälkeen henkilö on saattanut pudota läheisten tukiverkon, jopa yhteiskunnankin tukiverkon, ulkopuolelle. Mielenterveyden häiriöihin kuuluukin usein monia liitännäisongelmia, kuten työttömyyttä, asunnottomuutta, muita terveysongelmia, yksinäisyyttä ja syrjäytymistä. Tämä korostaa poliisiviranomaisen merkitystä puuttumisessa tilanteisiin, joita muut eivät havaitse tai kun muut keinot osoittautuvat riittämättömiksi. Poliisin toimenpiteiden tärkeitä tavoitteita ovat mielenterveyshäiriöistä kärsivien henkilöiden suojaaminen rikoksilta ja henkilön itseä tai muita vahingoittavalta käyttäytymiseltä sekä ohjaus hoitoon ja palveluihin. Poliisi mahdollistaa myös terveydenhuollon ammattilaisten tekemää hoitotyötä esimerkiksi jakamalla henkilön terveydentilaan liittyviä havaintoja ja turvaamalla uhkaavia työtilanteita.

LÄHTEET

- DeLisi, M. (2009). Psychopathy is the unified theory of crime. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 7(3), 256–273.
- DeLisi, M. (2016). *Psychopathy as unified theory of crime*. Palgrave Frontiers in Criminology Theory. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gaily-Luoma, S. (2020). Itsemurhaa yrittäneiden kokemukset ammattilaisen apuna. Katsausartikkeli. *Lääkärilehti*, 38(75), 1926–1930.
- Hare, R. (2004). *Ilman omaatuntoa*. (suom. V. Kiuru & T. Haapoja, alkuteos *Without conscience. The disturbing world of the psychopaths among us*). Helsinki: Gilgames.
- Huttunen, M. (2018). Tahdosta riippumaton psykiatrinen sairaalahoito. *Lääkärikirja Duodecim*. Haettu 1.2.2021 osoitteesta https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dllkoo512.
- Häkkänen-Nyholm, H. (2009). Psykopatia ja rikollisuus. Teoksessa H. Häkkänen-Nyholm (toim.), *Psykopatia*. Helsinki: Edita. Isohanni, M., Suvisaari, J., Koponen, H. Kiesepää, T. & Lönnqvist, J. (2011). Skitsofrenia. Teoksessa J. Lönnqvist, M. Henriksson, M. Marttunen & T. Partonen (toim.), *Psykiatria*. Helsinki: Duodecim.
- Isometsä, E. (2019a). Masennushäiriöt. Teoksessa J. Lönnqvist, M. Henriksson, M. Marttunen & T. Partonen (toim.), *Psykiatria*. Helsinki: Duodecim.
- Isometsä, E. (2019b). Kaksisuuntaiset mielialahäiriöt. Teoksessa J. Lönnqvist, M. Henriksson, M. Marttunen & T. Partonen (toim.), *Psykiatria*. Helsinki: Duodecim.
- Jalosalmi, H-M. (2016). *Suomen poliisin taktinen neuvottelu. Neuvottelijoiden käsityksiä ja kokemuksia vuorovaikutusilmioistä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuoppasalmi, K., Heinälä, P. & Lönnqvist, J. (2019). Teoksessa J. Lönnqvist, M. Henriksson, M. Marttunen & T. Partonen (toim.), *Psykiatria*. Helsinki: Duodecim.
- Lauerma, H. (2012). Psychopathy in prisons. Teoksessa H. Häkkänen-Nyholm & J-O. Nyholm (toim.), *Psychopathy and law. A practitioners guide*. Chichester: Wiley-Blackwell
- Lehti, M. (2020). *Henkirikoskatsaus 2020*. Katsauksia 41/2020. Helsinki: Helsingin yliopisto, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti. Haettu 9.3.2021 osoitteesta <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0674-2>
- Leppävuori, A. & Alho, H. Alkoholideliriumin hoito. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 123(2), 169–175.

- Lindberg, N. (2010). Nuoruusikä ja psykopatia. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 126(13), 1568–1574.
- Lönnqvist, J. (2011). Mielenterveyden häiriöiden luokittelu ja diagnostiikka. Teoksessa J. Lönnqvist, M. Henriksson, M. Marttunen & T. Partonen (toim.), *Psykiatria*. Helsinki: Duodecim.
- Marttunen, M., Eronen, M. & Henriksson, M. (2019). Persoonallisuushäiriöt. Teoksessa J. Lönnqvist, M. Henriksson, M. Marttunen & T. Partonen (toim.), *Psykiatria*. Helsinki: Duodecim.
- McMains, M. J., Mullins, W. C. & Young, A. T. (2020). *Crisis Negotiations: Managing Critical Incidents and Hostage Situations in Law Enforcement and Corrections* (6. painos). Oxfordshire: Routledge.
- Merikangas, K. R., Jin, R., He, J-P., Kessler, R.C., Lee, S., Sampson, N. A., Viana, M. C., Andrade, L. H., Hu, C., Karam, E. G., Ladea, M., Medina-Mora, M. E. Ono, Y., Posada-Villa, J., Sagar, R., Wells, J. E. & Zarkov, Z. (2011). Prevalence and correlates of bipolar spectrum disorder in the world mental health survey initiative. *Archives of General Psychiatry*, 68(3), 241–251.
- Perälä, J., Suvisaari, J., Saarni, Kuoppasalmi, K., Isometsä, E., Pirkola, S., Partonen, T., Tuulio-Henriksson, Hintikka, J., Kiesepä, T., Härkänen, T., Koskinen, S. & Lönnqvist, J. (2007). Lifetime prevalence of psychotic and bipolar disorders in a general population. *Archives of General Psychiatry*, 64(1), 19–28.
- Terveystieteiden tutkimuskeskus (2019). Psykoosit. Haettu 25.2.2021 osoitteesta www.thl.fi.
- Tilastokeskus (2019). Kuolemansyyt; Itsemurha. Haettu 28.1.2021 osoitteesta https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__ter__ksyyt/.
- Von der Pahlen, B. & Eriksson, C. J. P. (2003). Alkoholi ja aggressiivinen käyttäytyminen. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 119(24), 2488–2493.

POLIISIN TYÖHYVINVOINTI

Jasmin Kaunisto

Poliisit ovat mediassa avanneet työnsä aiheuttamia psyykkisiä vaikutuksia ja samalla realisoineet ja inhimillistäneet käsityksiä poliisiviranomaisten psyykkisestä kantokyvystä. Työuransa aikana poliisi saattaa joutua vakavastikin pohtimaan omaa sietokykyään ja sen rajoja: *”Joka poliisiksi ryhtyy, tietää, että kovia ja hankalia tilanteita tulee, mutta jossakinhan kulkee se raja, kuinka paljon pahuutta ammattilainenkaan voi ottaa vastaan.”* (Flinkkilä, 2018.) Poliisityön mukanaan tuomia trauma- ja uupumisoireita on kuvattu poliisien kertomuksissa seuraavanlaisesti: *”Itkin, oksensin, potkin roskiksia ja huusin lapsilleni kaupassa ja kotona”* (Flinkkilä, 2018) ja *”Tiedän useita poliiseja, jotka ovat tehneet itsemurhan. Tunnolliset ihmiset kokevat voimattomuutta eivätkä löydä muuta ratkaisua”* (Simola, 2012). Poliisit ovat lehtien palstoilla kertoneet tuijottaneensa useissa uhkatilanteissa aseensa piippuun, kokeneensa työtehtävistä johtuvaa turtumista ja kantaneensa huolta kollegoidensa uupumisesta pahuuden kohtaamiseen. Huolestuneisuus omasta mielenterveydestä saattaa nostaa päätään, kun tavallisesti tunteensa hallitseva poliisi raivostuu työtilanteissa, jatkuva väsymys vaivaa, naurut ovat vähissä ja ajatussisällöt kyynistyvät. Poliisien mukaan työ on vaativaa ja sitä hoidetaan *”koko ajan vähenevällä ja väsyneemmällä porukalla”*. (Viitanen, 2020.) *”Keikat kovenee, väki vähenee. Se on tän ajan trendi tällä hetkellä”* (Loponen & Ala-Nikkilä, 2017).

Edellä kuvatut rohkeat julkiset ulostulot tekevät näkyväksi sitä, kuinka riskialtista poliisin työ voi mielenterveyden kannalta olla. Poliisien työssä on poikkeuksellisen runsaasti psyykkistä kuormitusta aiheuttavia tekijöitä. Nämä voidaan jakaa neljään ryhmään: järkyttävät aistiärsykkeet, ihmisten ei-toivottu käyttäytyminen, ikä-

vät elämäntapahtumat ja niihin liittyvät kielteiset tunteet sekä työstä suoriutumisen haasteet.

Järkyttävät aistiärsykkeet kuuluvat poliisitehtäviin niin väkivalta-rikostutkinnassa, onnettomuuspaikoilla ja kuolemansyyn selvityksissä kuin järjestyspoliisitehtävilläkin. Poliisit joutuvat näkemään kuolleita, pahoinpideltyjä ja onnettomuuksissa tai itsemurhissa ruhjoutuneita. Myös kotihälytystehtävillä ihmisten asumukset, kuten esimerkiksi päihderiippuvaisten kodit, saattavat järkyttää mieltä. Toimistossa tapahtuva tutkintatyökään ei pidä poliisia suojassa karulta aistiärsykkeiltä, vaan tilanteet välittyvät rikostutkijoille yksityiskohtaisina kuvina, ääninä ja videoina esitutkintamateriaalin muodossa. Osa tutkijoista tekee erityisen traumatisoivan materiaalin kanssa töitä esimerkiksi selvittäessään lapsiin kohdistuneita seksuaalirikoksia ja katsoessaan siihen liittyvää CSAM-aineistoa (Child Sexual Abuse Material).

Edellä kuvatut ärsykkeet muodostavat riskejä mielenterveyden järkkymiselle niiden mahdollisen traumatisoivuuden kautta. Poliisityössä kohdatuissa tilanteissa ja tallenteissa saattaa välittyä jotakin sellaista, mitä mieli ei ole valmis kestämään ja vastaanottamaan. Tilanne ylittää mielenterveyden voimavarat ja ihmisen sietokyvyn. Traumaattinen tilanne uhkaa henkeä, koskemattomuutta tai hallinnan tunnetta. Traumatisoitumisen riskiä kasvattaa se, mikäli tilanteeseen joutuu täysin yllättäen, ilman mahdollisuutta valmistautua, tai ärsyke on jotakin sellaista, mitä ei koskaan olisi kauheimmissa kuvitelmissaankaan osannut aavistaa. Jo kertaluontoisetkin kokemukset saattavat laukaista esimerkiksi post-traumaattisen stressihäiriön, jossa nähty tai koettu tilanne palaa mieleen toistuvina kuvina, häiritsee unta ja keskittymistä, tekee ihmisen ylivireäksi ja aiheuttaa ahdistuksen tunteita. Usein poliisityöhön kuuluu työuran varrella *toistuva* altistuminen järkyttävälle havainnoille. Esimerkiksi kolmikymmenvuotisen työuran aikana on arvioitu poliisin altistuvan kymmenille, jopa useille sadoille potentiaalisesti traumatisoiville tilanteille tai asioille (Rudofossi, 2009; Patterson, 2001).

Ihmisten haastava, rikollinen tai muu ei-toivottu käyttäytyminen ovat tavallisesti poliisin työtehtävien ydintä. Poliisin työpäivien aikana ihmiset satuttavat toisiaan, vahingoittavat toisten omaisuutta,

rikkovat sääntöjä, tappavat, varastavat ja valehtelevat. Poliisit joutuvatkin jatkuvasti vastatusten ihmisten ilkeyden, julmuuden tai pahantahtoisuuden kanssa. Kukin rakentaa oman jäsennyksensä siitä, mitä syytä ja seurauksia ihmisten ei-toivotun käyttäytymisen taustalla näkee, jakautuvatko ihmiset hyviin ja pahoihin tai miten ihmisiä ja tekoja kykenee erottelemaan toisistaan. Joka tapauksessa poliisit saavat jatkuvasti muistutuksia siitä, etteivät ihmiset välttämättä halua toisilleen hyvää, eikä toisiin kannattaisi luottaa, sillä silloin voi asettaa itsensä alttiiksi vaaroille ja rikoksille. Tämä rapauttaa poliisien luottamusta ihmisiin ja inhimillisyyteen. Moni poliisi löytääkin itsensä ajattelemasta, kuinka helppoa elokuvateatterissa olisi jonkun toteuttaa joukkomurha, miten riskialtista olisi tehdä autokaupat yksityishenkilön kanssa tai miten ihmeessä joku uskaltaa jättää rantakassin vartioimatta uimaan mennessään. Vapaa-ajallakin huomion herättävät omituiset autoilijat, selvästi epäilyttävän näköiset henkilöt, ja mieleen painetaan tuntomerkkejä ja rekisteritunnuksia. Kahvilassa on syytä valita nurkkapöytä, ettei kukaan pääse yllättämään selän takaa. Ihmisten epäileminen ja epäluottamus voivat olla eräänlainen poliisien ammattitauti. Siinä on pohjimmiltaan kyse työn aiheuttamista muutoksista ihmiskuvassa ja maailmankuvassa. Lievimmillään tämä voi tarkoittaa huvittavia hetkiä, joissa poliisi saa itsensä kiinni ajattelemasta yliampuvia tapahtumaskenaarioita. Pahimmillaan se voi johtaa arkitoimintoja rajoittaviin pelkotiloihin sekä hankaluuksiin solmia ihmissuhteita ja lukea vuorovaikutustilanteita asianmukaisesti ja realistisesti.

Toisin kuin hotellivirkailijat, kosmetologit tai sisustussuunnittelijat, poliisit kohtaavat ihmisiä keskellä *ikäviä elämäntapahtumia*. Poliisia tarvitaan, kun ihmisiä pelottaa ja sattuu. Poliisipartiot ovat paikalla akuutisti onnettomuustilanteissa ja rikospaikoilla. Poliisit toimittavat kuolinviestejä ihmisten koteihin. Kuulusteluhuoneissa tarinansa jakavat rikoksen uhriksi joutuneet traumatisoituneet asianomistajat ja rikostutkinnan tai teon kriisiyttämät epäillyt. Poliisien kohtaamat ihmiset ovat siis hädässä, kriiseissä, loukkaantuneina ja ongelmassa. Poliisi tulee osalliseksi näitä ikäviä elämäntapahtumia, mutta saa samalla osansa myös niihin liittyvistä voimakkaista kielteisistä tunteista. Häätännys, raivo, suru ja pelko ovat tavanomaisia poliisin asiakkaiden tunnetiloja. Tunteilla

on taipumus tarttua. Ihmiset ovat kehittyneet aistimaan toistensa tunnetiloja ja mukauttamaan omaa käytöstään ja tunteitaan havaintojensa pohjalta. Tällainen on toimivan ja vastavuoroisen vuorovaikutuksen lähtökohta. Tieteellisessä tutkimuksessa puhutaan peilisoluista. Samat tietyt hermosolut aktivoituvat niin itse tehdesämme kuin vain tekemistä katsellessamme. Peilisolut voivat aktivoitua liikkeistä, eleistä ja ilmeistä. Peilisolut selittävät sitä, miksi pystymme samaistumaan siihen, miltä toisesta tuntuu. (Gallese, 2011.) Arkisina esimerkkeinä peilisolujen toiminnasta ovat tilanteet, joissa huomaamme katsovamme surullisella ilmeellä ikävästä elämäntilanteestaan kertovaa ystävää. Saatamme myös viestiä tunnepitoisilla kasvojenilmeillä televisiosarjan tapahtumien mukaisesti ja tuntea päähenkilön tunteita, vaikkei TV meiltä tällaista vastavuoroisuutta odotakaan. Tunteiden tarttumista voikin vain tietyyssä määrin pyrkiä rajaamaan esimerkiksi työroolin avulla, mutta kokonaan sitä ei voi estää, sillä se tapahtuu ikään kuin automaattisesti ja huomaamatta. Ihminen on rakennettu reagoimaan ja vastaamaan toisten tunteisiin. Toisten kipeät kokemukset, ikävät elämäntilanteet ja fyysisen tuskan ilmaukset herättävät meissä myötätunnon.

Myötätunto on terve ilmiö ja jopa erityisen tärkeä työkalu monissa ihmisläheisissä ammateissa. Toisaalta kuitenkin monissa tällaisissa ammateissa, poliisityö mukaan lukien, tunnustetaan riski myötätuntouppumukselle. Sillä tarkoitetaan tilannetta, jossa ammattilainen väsyä tunnepitoisten kuormittavien kohtaamisten vuoksi. Tunnekuorma kasaantuu, eikä työntekijä enää pysty kantattelemaan ja säätelemään sitä. Omat ja toisten murheet sekoittuvat. Mahdollisuudet auttaa tai vaikuttaa voivat tuntua riittämättömiltä, ja työntekijän voimavarat on kulutettu loppuun. Tuloksena voi olla uupumusasteinen väsymys, loppuunpalaminen ja masennus. Myötätuntouppumuksen lähikäsite on sijaistraumatisoituminen. Sijaistraumatisoitumisella tarkoitetaan trauman kokeneen ihmisen kokemuksen siirtymistä auttajaan. Toista ihmistä, esimerkiksi rikoksen tai onnettomuuden uhria, kohtaan koettu empatia saattaa joskus vaikuttaa niinkin voimakkaasti, että poliisi kokee itse hyvin samankaltaisia tuntemuksia ja oireita kuin hänen kohtaamansa henkilö. Fyysisten ja psyykkisten oireiden ohella tilanne saattaa ilmetä sijaistraumatisoituneen poliisin työn laadussa esimerkiksi

hankaluuksina pitää kiinni työhön liittyvistä eettisistä säännöistä ja toimintamalleista sekä ali- tai ylireagoitina asiakkaan tilanteeseen, jolloin työtehtävän hoitaminen ammattimaisesti kärsii.

Toistuva altistuminen ihmisten ei-toivotulle käyttäytymiselle, järkyttävälle aistiärsykkeille ja kielteisille elämäntapahtumille pakottaa väistämättä kyseenalaistamaan käsitystä maailmasta ja ihmisistä. Onko maailma sittenkin paha paikka? Ovatko ihmiset pahoja? Vastauksena tähän saattaa kehittyä kyynistyminen, jossa ihminen valmiiksi olettaa kaiken huonoksi, ikäväksi ja epäonnistuneeksi. Ikään kuin poliisin työkokemuksen pohjalta voisi jo päältä päin tietää kaikki asiaan ja henkilöön liittyvät negatiiviset puolet ja ennustaa lopputuloksen. Suojatakseen itseään pettymyksiltä ja ikäviltä tunteilta poliisi kehittää kilven, jonka läpi mikään ei kosketa tai vaikuta. Yhtäkkiä hän voi havahtua olevansa turta. Osalla kilven ylläpitäminen vaatii aktiivista tunteiden sivuun siirtämistä esimerkiksi alkoholin avulla. Osa myös kuvittelee, että tätä hänetä poliisina odotetaan ja että kyynistyminen on ainoa keino kestää ja säilyä toimintakykyisenä. Kyynistyneelle poliisille nuorisoriikollisen kanssa keskusteleminen on ajanhukkaa, rikoksen kohteeksi joutuminen on typerien ja hyväuskoisten ihmisten palkka ja poliisilaitokselle ilmaantunut nuorempi konstaapeli on naiivi ja pumpullissa kasvanut nuorukainen, joka ei vielä tajua oikeasta maailmasta mitään.

Maailmankuvan kielteiseksi muuttumisessa keskeisin virhe onkin, että kielteistä maailmankuvaa aletaan pitää jollakin tavalla *oikeamana* kuin toisten. Poliisityö tarjoaa kurkistuksia kulissemiin ja kokemuksiä siitä, kuinka pintaa syvemmälle raaputtamalla paljastuu jotain karua ja rikollista. Poliisin näkökulmasta tavalliset ihmiset vain tekevät tavallisia asioitaan, eivätkä tiedä, että ravintolan kokki oli ihmiskaupan uhri tai että kauniissa kylpylähotellissa tapahtui raiskaus. Se, että saa selville jotakin peiteltyä ja salassapidettavaa, synnyttää kokemuksen ainutlaatuisesta aitiopaikasta nähdä, kuinka asiat oikeasti ovat ja millainen maailma realistisesti on. Asiat ovatkin toisin kuin uskotellaan ja kaikkea tietoa ei suu-
relle yleisölle jaeta. Poliisityö ja rikollisuus ovat kuitenkin vain yksi mahdollinen tarkastelukulma maailmaan. Parturikampaajan maailmassa ihmiset ovat kiinnostuneita hiustrendeistä ja käyvät

juhlissa kauniit nutturat päässään. Sijoitusneuvojan maailmassa ihmisillä on älykkäitä rehellisiä keinoja taloutensa hoitamiseksi, kohtelias käytös, varallisuutta ja tyylikkäitä vaatteita. Kaikki maailmat ovat yhtä totta. Kaupungin alueiden hahmottuminen niissä tapahtuneiden rikosten mukaan ei ole sen realistisempi kuva kuin niiden hahmottaminen skeittipuistojen, bussilinjojen tai alueen arkkitehtuurin kautta. Poliisin onkin syytä muistuttaa itseään, ettei hänen kohtaamansa rikollisuuden synkin sävyin värjäämä maailma ole *oikeampi*, objektiivisesti paikkansapitävämpi, kuin muut maailmankuvat. Itse asiassa juuri näitä kaikenlaisia muita sävyjä olisi terveellistä pyrkiä tarkoituksellisesti sisällyttämään omaan maailmankuvaan esimerkiksi perheen sekä työelämän ulkopuolisten ystävyysuhteiden avulla.

Vajaan parinsadan suomalaispoliisin puolisoille suunnatussa kyselytutkimuksessa poliisien kyynisyys nousi vahvasti esiin. Lähes kaikki kyselyyn vastanneet puoliset nimesivät juuri kyynistymisen olleen yksi merkittävin poliisityön mukanaan tuoma kielteinen vaikutus poliisipuolison persoonallisuuteen. Kyynistyneisyyden ohella puoliset olivat havainneet poliisikumppanissaan ennakkoluuloisuutta sekä muihin ihmisiin kohdistuvaa luokittelua ja epäilyä. Useissa vastauksissa kerrottiin myös poliisikumppanin lisääntyneestä alkoholinkäytöstä, minkä puoliset arvioivat liittyvän työssä jatkuvasti kohdattuihin ikäviin asioihin. (Kerola, 2003.)

Neljäs poliisityön erityisistä psyykkisistä kuormitustekijöistä koskee *työstä suoriutumisen haasteita*. Poliisien resursointia säädellessään poliittisen päätöksenteon keinoin. Toisin kuin yritysmaailmassa, poliisiorganisaatiossa lisääntyneiden työtehtävien myötä ei voida palkata lisää työntekijöitä tehtäviä suorittamaan. Tämä johtaa tilanteeseen, jossa kaikkia työtehtäviä ei kyetä hoitamaan riittävällä tarkkuudella, kohtuullisessa ajassa tai lainkaan. Työntekijän näkökulmasta kokemukset resurssien niukkuudesta ja itseen kohdistuvista kohtuuttomista vaatimuksista heikentävät työhyvinvointia.

Työpaikoissa, joissa riittämättömien määrärahojen vuoksi ei voida hoitaa kaikkia työtehtäviä, korostuu johdon ja esimiesten tekemä määrittely siitä, mihin voimavarat kohdistetaan. Mitkä työtehtävät hoidetaan ja miten? Poliisityössä on kyse ihmisten hengestä, terveydestä, tasa-arvosta ja oikeudenmukaisuudesta, jolloin tehtä-

vien rajaaminen ja valintojen tekeminen on äärimmäisen vaikeaa. Esimiestyö näiden kysymysten ratkaisemiseksi on kuitenkin välttämätöntä, jos halutaan estää henkilöstön uupuminen ja turhautuminen. (Järvinen, 2017.)

Järjestyspoliisityössä kiire, niukat resurssit ja paineen alla työskentely haastavat työssä jaksamista sekä kokemusta oman työn merkityksellisyydestä. Partioiden keikkapaineet johtavat ajoittain siihen, että tehtäville ei ehditä lainkaan, tai tehtäviä hoidetaan nopeus edellä ja ainoastaan minimitoimenpiteillä. Tällöin poliisityön tarkoitukseen, kuten rikosten ennaltaehkäisyyn ja selvittämiseen, ei koeta jäävän riittävästi aikaa. Jos partio ei ehdi tapahtumapaikalla kartoittaa riittävästi alkutietoja rikoksesta, saattaa koko tapaus jäädä selvittämättä. Kirjaukset ja puhutukset keskeytyvät uusien hälytysten vuoksi. Tämä vaikuttaa rikoksenteelijöiden kiinnisaamiseen, kansalaisten kokemuksiin poliisin toiminnasta sekä suomalaisten turvallisuudentunteeseen. Poliisin näkökulmasta työ saattaa tuntua kiireessä säntäilyltä, jossa omaa osaamista ja ammattitaitoa ei olosuhteiden vuoksi pääse toteuttamaan. Tällainen aiheuttaa helposti turhautumisen ja riittämättömyyden kokemuksia.

Tutkintatyössä tehokasta suoriutumista varjostaa tutkintarauhan puute. Tällöin työtehtävien hoitamista ja keskittymistä häiritsevät uudet, akuutimmat rikosjutut, jotka keskeyttävät aiempien tutkinnan ja pakottavat muokkaamaan kalenterit, sovitut asiat ja aikataulut uusiksi. Työtehoa laskevat myös erikoiset työjärjestelyt, kuten monialatutkinta, jossa kaikki poliisit tutkivat kaikenlaisia juttuja osaamisesta, motivaatiosta ja koulutuksesta riippumatta ja vaihtelevat työtehtävistä toiseen vielä tavanomaista laajemmalla skaalalla. Työnkuvan pirstaleisuus tunnetaan yhtenä työkuormitusta lisäävänä tekijänä. Niin työnkuvan johdonmukaisuuden kuin osaamisen vahvistumisen ja työtehonkin näkökulmat puoltavat keskittämistä.

Asiasta on saatu myös tutkimusnäyttöä Suomesta, sillä esimerkiksi Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnassa tarkasteltiin rikosprosessin kestoa lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkinnassa ja havaittiin, että työn organisointiin liittyvät tekijät aiheuttivat viiveitä esitutkinnassa. Esitutkinnan keston todettiin olevan lyhyempi, mikäli lapsiin kohdistuneiden rikosten tutkinta oli keskitetty

erityiskoulutetuille henkilöille tiettyihin yksiköihin. (Oikeusministeriö, 2021; Fagerlund & Toivonen, 2021.) Taustalla voidaan nähdä osaamisen, työhyvinvoinnin ja fokuoitujen työtehtävien myönteinen vaikutusketju. Työnkuvaltaan keskitetty tutkintayksikkö helpottaa työssäjaksamista sekä kokoaa ja vahvistaa ammattiosaimista. Tämä puolestaan heijastuu tehokkuutena ja vaikuttaa suotuisasti yksikön työtuloksiin.

Aivotoiminnan näkökulmasta on tärkeä ymmärtää, että nykyajan ärsyketulvasta huolimatta ihmistä ei todellisuudessa ole tehty ”multi-taskaamaan”. Kaikki eivät ole hyviä kaikessa eikä kaikkea voi tehdä yhtä aikaa. Ihminen suoriutuu työstään tehokkaammin ja voi paremmin pystyessään keskittymään yhteen asiaan kerrallaan. Muut seikat ovat häiriötekijöitä. Aivoja kuormittavat häly, keskeytykset, piippaavat älylaitteet, sähköpostin merkkiäänet ja puhelimen pirinä. Kuormittuneista työntekijöistä tulee kireitä ja sählääviä tehtävästä toiseen hyppelehtijöitä, jotka eivät lopulta saa paljoakaan valmiiksi, mikä lisää kasautuvan työn aiheuttamaa kuormitusta entisestään.

Työuupumus syntyy, kun työn vaatimukset jatkuvasti ylittävät ihmisen voimavarat. Jatkuva voimavarojen ääri rajoilla pinnisteleminen johtaa lopulta loppuunpalamiseen. Työuupumuksen eli burn outin riski on korkeampi ahkerilla ja tunnollisilla työntekijöillä, jotka pyrkivät omista heikkenevistä voimavaroistaan huolimatta joustamaan työssä ja sopeutumaan koveneviin vaatimuksiin. Työuupumus kehittyy usein vähitellen ja huomaamatta. Psykiatrian näkökulmasta työuupumus ei ole varsinainen diagnosoitava mielenterveyshäiriö, vaan merkittävä osatekijä muiden mielenterveyshäiriöiden, kuten masennuksen, puhkeamisessa. Työuupumuksen oireisiin kuuluu työn mielekkyyden katoaminen ja uupumusasteinen väsymys, joka ei lieviy levossa. Työuupumus myös laskee ammatillista itsetuntoa, sillä uupunut saattaa syyttää itseään siitä, että ei yltänyt työn kohtuuttomiin vaatimuksiin. (Henriksson & Lönnqvist, 2019.) Työuupumusta ei tulisi hoitaa pelkillä sairastomilla ja lääkkeillä, vaan keskittyä tarkastelemaan sairastuneen työntekijän olosuhteita työssä. Työuupumuksen hoitoa ovat ennen kaikkea muutokset työn määrässä, laadussa ja kuormittavuudessa. Lisäksi on keskityttävä työstämään uupuneen henkilön ajatusmal-

leja ja suhtautumista työhön. Suomalaisen väitöskirjan mukaan työterveyshuollon psykologipalveluissa hyödynnettävät hoito-ohjelmat, jotka perustuvat tietoisuustaitojen kehittämiseen, helpottavat työuupumusta merkittävästi jopa muutamissa viikoissa (Kinunen, 2020).

Työssä jaksamista haastavat myös ongelmat työyhteisössä, jolloin asia ilmaistaan tavallisesti sanomalla esimerkiksi, etteivät ”työntekijöiden henkilökemiat kohtaa” tai ”työyhteisön tilanne on tulehtunut”. Työyhteisöissä voidaan ajautua konflikteihin erityisesti silloin, kun työyhteisön perustehtävä hämärtyy. ”Työssäviihtyvyyden” ja ”tiimihengen” kaltaisten käsitteiden muodikkuus ajassamme on saattanut jyrätä jopa niin voimakkaasti perustehtävän yli, että työntekijät kuvittelevat olevansa työpaikoilla toteuttamassa ensisijaisesti itseään ja omia tarpeitaan. Tällöin ihmisten välisten suhteiden ja henkilökohtaisen tunne-elämän merkitys korostuu, ja työntekijöiltä unohtuu, että palkkaa maksetaan siitä, että kukin hoitaa oman toimenkuvansa mukaisesti organisaation perustehtävää. Työaika saatetaan käyttää ylenpalttisesti kaikkeen muuhun kuin työtehtävien toteuttamiseen, työpaikalle tullaan lähinnä kuluttamaan aikaa, työssä keskitytään työpaikan ihmissuhdekuvioiden puimiseen ja juoruiluun tai töitä tehdään ja jopa järjestellään sen mukaisesti, kuka kenenkin kanssa tulee toimeen. Kielteisinä ilmiöinä nähdään myös erilaisten kuppikuntien syntyminen ja suoranaiset riitatilanteet, joiden ratkaisuun saatetaan tarvita ulkopuolista apua. Vaikka tunteet kuuluvat ihmisyyteen ja ammatillinen käyttäytyminen on joskus vaikeaa, se ei poista sitä tosiasiaa, että työpaikalla työtehtävien kuuluu säädellä ihmisten välistä vuorovaikutusta. Henkilö- ja tunnesuhteet ovat täysin toissijaisia verrattuna ammattirooliin ja työtehtäviin. Työyhteisö ei ole kaveripiiri eikä työpaikalla tarvitse tykätä kollegoista. Toimeen on kuitenkin tultava kaikkien kanssa. (Järvinen, 2017.)

Poliiseja stressaavat myös työpaikalla tapahtuvat muutokset niin uusiutuvien järjestelmien ja henkilöstövaihdosten kuin sisäilmaongelmienkin muodossa. Poliisityön toimintaympäristö on myös alati muuttuva, eikä riitä, että poliisi pystyy seuraamaan rikollisuuden kehityksen perässä. Turvallisuuden edelläkävijän rooli ja rikosten ennaltaehkäisy vaativat jatkuvaa osaamisen päivittämistä ja uuden

oppimista. Poliiseihin kohdistuu näin ollen vahvoja odotuksia lisäkouluttautumisesta ja myönteisestä asenteesta elinikäistä oppimista kohtaan.

POLIISIEN JAKSAMINEN JA MIELENTERVEYS

Poliisien työhyvinvoinnin ja työtyytyväisyyden tilaa seurataan poliisihallinnon henkilöstölle toteutettavalla kyselytutkimuksella, henkilöstöbarometrilla. Tuorein henkilöstöbarometri on toteutettu vuonna 2018. Tulokset kertovat, että suomalaisten poliisien jaksamisen ongelmat ovat yleistyneet. Suurella osalla poliiseista on kokemus siitä, että omassa yksikössä on henkilöstövajetta. Ajatukset työpaikan vaihtamisesta on yleistyneet vuosi vuodelta kyselyissä. Myös palkkatyytymättömyys on kasvanut. Poliisit kokevat oman jaksamisensa ja energisyytensä entistä heikommiksi. Arviot ovat olleet voimakkaassa laskusuunnassa viime vuosina. Työssä jaksamisen haasteita ja uupumusta on ikäluokista erityisesti keski-ikäisillä. Kaikista kuormittuneimpia ryhmiä poliiseista olivat väkivaltarikostutkijat sekä lyhytkestoisessa tutkinnassa ja päivityksessä työskentelevät. (Saari, Ellonen & Vuorensyrjä, 2019; Sinetti-uutiset, 2020.)

Saari, Ellonen ja Vuorensyrjä (2019) ovat poliisien työhyvinvointia koskevassa tutkimusartikkelissaan nostaneet esille erityisesti ongelmat juuri lyhytkestoisessa tutkinnassa, jossa poliisit kokevat, ettei resurssipulan vuoksi juttuja tutkita niin hyvin kuin olisi mahdollista. Työ myös koetaan merkityksettömäksi, sillä sen sisältö voi painottua esimerkiksi tutkimisen sijasta pitkälti ilmoitusten kirjaamiseen tai tutkinnan rajoittamiseen. Rikostutkijat kokevat turhautuneisuutta siitä, etteivät voi hoitaa poliisityötä niin hyvin kuin haluaisivat ja siten kuin heidät on tehtävään koulutettu. Myös halu palvella kansalaisia ja odotuksiin ja tarpeisiin vastaaminen aiheuttavat ristiriitaisia tunteita suhteessa työn realistisiin mahdollisuuksiin. Saari ja Ellonen (2020) ovatkin ottaneet kantaa siihen, kuinka poliisitoimen vähiin ajatut resurssit vaarantavat paitsi työntekijöiden hyvinvoinnin myös kansalaisten turvallisuuden, kun poliisin ei enää ole mahdollista huolehtia yleisestä turvallisuudesta. Suo-

malaisten poliisien lukumäärä on ollut pitkään laskussa ja on Euroopan pienimpiä suhteutettuna väkilukuun. Tilanne ei ole voinut olla vaikuttamatta kansalaisten saamiin poliisipalveluihin, kuten edellä esitetyissä tutkimuksissa on tullut ilmi. Samaan aikaan poliisit ammattiryhmänä alkavat näyttäytyä tutkimuksissa entistä huonovointisempina kamppaillessaan yhteiskunnallisesti merkittävän työroolin, muuttuvien turvallisuusuhkien ja työhön sisältyvien moinaisten kuormitustekijöiden ristipaineessa.

Maailmalla on tutkittu poliisien työhyvinvointia ja mielenterveyttä erityisesti traumatisoitumisen näkökulmasta. Ison-Britannian poliiseille (n=10401) suunnatussa kyselytutkimuksessa noin 8 prosentilla vastaajista oli posttraumaattinen stressihäiriö (PTSD). PTSD näytti olevan yhteydessä miessukupuoleen ja toistuvaan altistumiseen traumaattisille visuaalisille ärsykkeille työssä. (Brewin ym., 2020.) Osassa tutkimuksia puolestaan naissukupuoli näytti liittyvän suurempaan PTSD:n esiintyvyyteen (esim. Gavranidou & Rosner, 2003) ja suurimmassa osassa poliiseja koskevista tutkimuksista sukupuolieroa ei ole havaittu lainkaan (Hartley ym., 2013; Lilly ym., 2009). Sukupuolen sijaan määrittävänä tekijänä saattaakin olla pikemminkin työtehtävien luonne, traumatisoivien tilanteiden lukumäärä sekä henkilön tapa käsitellä omia tunteita. Yleisimmin posttraumaattisiin oireisiin johtivat sellaiset työtehtävät, jotka liittyivät omaa henkeä uhkaaviin tilanteisiin, väkivallan näkemiseen, väkivallan uhrien kohtaamiseen sekä lasten vahingoittumiseen. (Hartley ym., 2013.)

Laajan meta-analyysin mukaan poliisit kärsivät huolestuttavassa määrin erilaisista mielenterveyden häiriöistä. Kansainvälisen, 24:n eri maan poliiseja koskevan tutkimuksen perusteella todettiin, että 14,6 prosenttia poliiseista kärsii masennuksesta, 14,2 prosenttia posttraumaattisesta stressihäiriöstä, 9,6 prosenttia yleistyneestä ahdistuneisuushäiriöstä, 8,5 prosenttia itsetuhoisista ajatuksista ja 5 prosenttia alkoholiriippuvuudesta. Riskitekijöinä sairastumiselle nähtiin voimakas työperäinen stressi, heikko sosiaalinen tuki ja puutteelliset psyykkisen itsesäätelyn keinot (coping-keinot). (Syed ym., 2020.)

Suomalaispoliiseille (n=1330) suunnatun kyselyn perusteella työn kielteiset vaikutukset omaan hyvinvointiin kyllä tunnistettiin niin

itsessä kuin kollegoissa. Tutkimuksen perusteella poliiseilla ei kuitenkaan ollut riittävää tietämystä keinoista ja hoitomuodoista, joilla psyykkiseen vointiin voisi vaikuttaa. Poliisit olivatkin tutkimuksen mukaan halukkaita oppimaan lisää stressistä, mielenterveydestä, traumaista ja hyvinvoinnista. Tällaisen tiedon sisällyttäminen poliisien peruskoulutukseen nähtiin tutkimuksen perusteella tärkeänä. Tutkimustuloksissa korostui yllättävänkin vahvasti se, kuinka emotionaalisesti kuormittavana suomalaispoliisit oman työnsä kokivat. Moni ajatteli poliisityön olevan psyykkisesti jopa vaativampaa kuin fyysisesti. Työn koettiin aiheuttavan muun muassa surua, alakuloisuutta ja ahdistusta. Kielteisiä tunteita ja voimakasta stressiä koettiin riippumatta siitä, liittyivätkö poliisin työtehtävät operatiiviseen toimintaan vai eivät. Kaikkein helpoimmaksi poliisit kokivat avun pyytämisen sellaiselta terveydenhuollon ammattihenkilöltä, joka työskenteli poliisiorganisaation sisällä. Perusteena oli ammattilaisen kyky ymmärtää poliisin työn vaatimuksia ja sisältöä sekä poliisikulttuuria, mikä mahdollistaisi parhaan mahdollisen avun. Tutkimuksessa nähtiinkin poliisiorganisaation omien terveydenhuollon ammattilaisten olevan suotuisa investointi poliisien työhyvinvointiin. (Andersen ym., 2015.)

Haikosen ja Laukkasen (2013) lapsirikostutkijoiden työhyvinvointia koskeva laadullinen tutkimus antoi viitteitä siitä, että poliisit olivat itse liian suuressa vastuussa omasta työssä jaksamisestaan ja kaipasivat tukitoimia, kuten säännöllistä työnohjausta kuormituksen purkamiseksi. Työhyvinvointia heikensivät muun muassa työjärjestelyt, joissa tutkija ei voinut erikoistua ja keskittyä tiettyyn työnkuvaan, työn arvostuksen puute sekä sellainen video- ja kuvamateriaali, jossa lapsiin kohdistettiin erilaisia järkyttäviä tekoja. Vielä rikosjuttujen sisältöäkin raskaampana haastateltavat kokivat kuitenkin määrällisesti liiallisen työkuormituksen sekä työn organisointiin liittyvät tekijät.

Poliisien alati heikkenevää työhyvinvointia koskevat tutkimustulokset ovat linjassa paitsi edellä esiteltyjen poliisityön kuormitustekijöiden myös yleisen kansallisen kehityssuunnan kanssa. Suomalaisen psyykkinen vointi on huonontunut, ja peräti joka viidennellä suomalaisella on jokin mielenterveyden häiriö (Huttunen, 2017). Jo yli puoli miljoonaa suomalaista syö psyykenlääkkeitä (Kela, 2019).

Kansanterveyden haasteet ovat vuosikymmenten saatossa muuttuneet kulkutautien ja elintamosairauksien kautta 2020-luvun mielenterveysongelmiksi. Psykkinen sairastuminen on yleisempää kuin esimerkiksi syöpä tai diabetes. Mielenterveyden haasteet kulkevat käsi kädessä työkyvyn kanssa. Psykkiset ongelmat saattavat heikentää tai kokonaan romahduttaa työkyvyn, kun taas hyvinvointi töissä puolestaan ennustaa hyvää mielenterveyttä. Yli puolet suomalaisten työkyvyttömyyseläkkeistä johtuu mielenterveydellisistä syistä. Mielenterveyden häiriöt ovatkin merkittävä taloudellinen ongelma, ja niiden vaikutus näkyy jopa bruttokansantuotteessa, jota ne laskevat noin 5 prosentilla. Luku on Euroopan korkeimpia. (Työterveyslaitos, 2019.)

Sairauspoissaolot ja työkyvyttömyyseläkkeet koituvat kalliiksi, mutta poistumien ohella on alettu laskea myös sitä, millainen hintalappu on presenteeismillä. Presenteeismillä tarkoitetaan tilannetta, jossa työntekijä on työpaikalla, mutta ei todellisuudessa kykene työskentelemään täysipainoisesti. Taloudellinen menetys voi kansainvälisten tutkimusten mukaan olla tällöin jopa suurempi kuin sairauspoissaolojen aiheuttama. (Manka & Manka, 2016.) Käytännössä esimerkiksi uupunut rikostutkija saapuu päivittäin työpaikalle, mutta aloitekyvyttömyys ja keskittymisen hankaluudet estävät tehokkaan työskentelyn. Päivät kuluvat ahdistuksen vallassa papereiden tuloksettomaan pyörittelyyn ilman mitään varsinaisia toimenpiteitä tai yhdenkään asian hoitamista alusta loppuun. Posttraumaattisen stressin oireista kärsivä kenttäjohtaja puolestaan välttelee potentiaalisia uhkaavia tilanteita: ei ole kuulevinaan radiota, toiselta tehtävältä irtoaminen on hankalaa ja matkanteko sekä autosta ulos astuminen vievät sen verran aikaa, että hän on usein lopulta tarpeeton tilanteen jo ollessa ohi hänen saapuessaan. Työhyvinvoinnilla onkin merkittäviä vaikutuksia siihen, miten työntekijät eroavat toisistaan työpanoksessa ja -tehokkuudessa.

Vaikka taloudelliset mittarit ja numeeriset lukemat ovat usein työelämässä välineitä, joilla organisaation toimintaa tarkastellaan, ei mielenterveyden häiriöiden kohdalla sovi unohtaa niiden aiheuttamaa aineetonta haittaa. Mielenterveyden ongelmat aiheuttavat merkittävää inhimillistä kärsimystä niin sairastuneelle itselleen kuin hänen läheisilleenkin. Useat mielenterveyden häiriöt, kuten

vaikkapa alkoholismi, skitsofrenia tai masennus, ovat sairauksia, joiden kanssa henkilö tavalla tai toisella elää lopun ikäänsä joutuen tasapainoilemaan uusiutumiskäsit ja tavanomaisen elämän välimaastossa. Osaan mielenterveyden häiriöistä liittyy myös kohonnut itsemurhariski.

Työhyvinvoinnin tukeminen on tärkeä osa mielenterveyden häiriöiden ennaltaehkäisemistä. Saatujen huolestuttavien tutkimustulosten pohjalta poliisiorganisaatiossa on muun muassa laajennettu työterveyshuollon palveluita, tarkennettu epäasiallisen kohtelun ja häirinnän ohjeita ja ryhdytty toimenpiteisiin erityisesti rikostutkiminnan työhyvinvoinnin kehittämiseksi. Painopisteenä on ollut myös valmentava työkuultuuri sekä yhteisöllisyys, sillä lähiesimies ja koko lähityöyhteisö todettiin tutkimuksessa tärkeäksi työtyytyväisyyteen vaikuttavaksi tekijäksi. (Sinetti-uutiset, 2020.)

Työhyvinvointi koostuu työntekijän terveydestä ja jaksamisesta, työpaikan turvallisuudesta, johtamisesta, hyvästä ja toimivasta työyhteisöstä sekä mahdollisuudesta hallita omaa työtä. Työntekijä voi huolehtia omasta työkyvystään edistämällä omaa terveyttään ja jaksamistaan tavanomaisin terveellisin elintavoin. Osaaminen, asennoituminen ja oma aktiivisuus työyhteisön työhyvinvointiin vaikuttamisessa edesauttavat työhyvinvoinnin ylläpitämistä ja kehittämistä. Samaan aikaan myös työnantajalla on vastuuta työntekijän hyvinvoinnista. Työnantajan velvoitteita ovat esimerkiksi työturvallisuudesta huolehtiminen ja työn mukanaan tuomiin riskitekijöihin vaikuttaminen. Työturvallisuuslain mukaan työntekijän kuuluu myös puuttua tilanteisiin, mikäli työ jollakin tapaa uhkaa työntekijän terveydentilaa. (Työturvallisuuslaki 738/2002, 8–25§.) Työhyvinvoinnissa onkin kyse yhteistyöstä työntekijän ja työnantajan välillä.

Työhyvinvointi tuo monelle mieleen työyhteisön mukavat tyky- ja virkistyspäivät. Yksittäisten päivien sijaan työhyvinvoinnista huolehtiminen on valtavan laaja prosessi, joka poliisiammatissa lähtee liikkeelle jo Poliisiammattikorkeakoulun valintakokeista. Työhyvinvointiin pyritään vaikuttamaan *etukäteen* valitsemalla alalle ja organisaatioon soveltuvia henkilöitä sekä kouluttamalla heidät tehtävien vaatimalla tavalla. Työnsä osaava työntekijä aiheuttaa vähemmän riskejä itselleen ja muille, mutta myös viihtyy, voi hyvin

ja kehittää sekä itseään että työtään. *Ylläpitävää* työhyvinvointia ja hyvinvoinnin riskien hallintaa ovat esimerkiksi työntekijän mahdollisuudet vaikuttaa työjärjestelyihin, hallittavissa oleva työ määrä ja työkuormituksesta palautumisen mahdollistavat lomat ja palautuminen arjessa. Työhyvinvoinnin ylläpitämisen kannalta kuitenkin oleellisinta on, että tavallinen päivittäinen työ sujuu. Sujuminen vaatii muun muassa hyvää johtamista, toimivaa työyhteisöä ja työtehtävien järkevää sisällöllistä ja määrällistä kohdentamista. Työntekijöille tehdään myös säännöllisesti terveystarkastuksia, jotta mahdollisia työhyvinvoinnin riskitekijöitä havaittaisiin ajoissa. Täydennyskoulutusten avulla voidaan vahvistaa työntekijöiden osaamista esimerkiksi työturvallisuuden kannalta, ja poliisin työhön kuuluvatkin erilaisten kurssien ohella säännölliset tasokokeet ja harjoitukset. *Palauttavia* toimenpiteitä ovat esimerkiksi organisaation määrittelemät puuttumismallit vaikkapa alkoholinkäyttöön tai työpaikkakiusaamiseen, sairauslomat sekä työyhteisöissä järjestettävät purkukeskustelut vakavien kriittisten tilanteiden jälkeen.

NUKKUMINEN

Hyvät yöunet auttavat painonsäätelyssä ja stressinhallinnassa, parantavat vastustuskykyä ja ovat oivallista lihahuoltoa palauttaessaan lihaksia rasituksesta. Uni vahvistaa hermoverkkoyhteyksiä aivoissa, edistää oppimista, auttaa keräämään energiaa ja huoltaa muistia. Vaikka unella olisi meille näin paljon mielekästä tarjottavaa, katselemme unien sijaan iltaisin mieluummin älylaitteita ja televisioruutua. Nukkumaanmeno aikaisin voi kiireisessä arjessa tuntua ajanhukalta tai jopa mahdottomalta tehtävältä, sillä tekemistä ja askareita riittää. Perheelliset usein kokevat, että myöhään valvominen on tilaisuus saada hetki rauhallista omaa aikaa muun perheen mentyä nukkumaan. Osa ihmisistä myös ajattelee, etteivät tarvitse kovin paljoa unta.

Tehokkuutta arvostava aikamme ja runsaat virikkeet ovat hämärtäneet unen merkitystä ihmisten mielissä. ”*Kuolema kuittaa univelat*” ja ”*kyllä maan alla maata saa*” kielivät sanontoina hirtehisellä tavalla nukkumisen asemasta suomalaisessa kulttuurissa. Olisikin

syitä pysähtyä miettimään, arvostaako omaa untaan. Tätä pohdintaa voi tehdä arvioimalla, kuinka paljon unelle suo vuorokaudessa aikaa, mitä asioita priorisoi nukkumisen edelle ja kokeeko nukkumisen arvokkaana palautumisena vai laiskan ja aikaansaamattoman ihmisen köllöttelynä.

Unentarve aikuisilla on 7–9 tuntia yössä (Partonen, 2020). Unensaanti on merkittävä peruspilari ihmisen terveyden ja hyvinvoinnin kannalta. Hyvän ja riittävän unen merkitys terveydelle, oppimiselle, stressinhallinnalle ja koetulle hyvinvoinnille on suuri. Vähäinen ja häiriintynyt uni puolestaan tuo mukanaan riskejä erilaisiin sairauksiin aina perusflunssista syöpäsairauksiin.

Poliisin työtehtävät edellyttävät erityistä turvallisuutta ja valppautta esimerkiksi liikenteessä olemisen ja mahdollisten fyysisten uhkien vuoksi. Tästä syystä väsyneenä töissä oleva poliisi voi olla riskialtis paitsi itselleen myös muille. Vähäisillä unilla ja väsymyksellä on monia haittavaikutuksia, joilla poliisityön kannalta saattaa olla kohtalokkaitakin seurauksia. Pitkä valvominen aiheuttaa muun muassa havaintokyvyn häiriintymistä, hahmotuskyvyn ongelmia, päätöksenteon vaikeutumista, psykomotorista hitautta, pidentynyttä reaktioaikaa, hankaluuksia keskittymisessä ja koordinaation heikentymistä. (mm. Kronholm ym., 2011; Kajaste & Markkula, 2020; Alhola & Polo-Kantola, 2007; Wagner ym., 2004.) Omasta riittävästä unensaannista huolehtiminen onkin tärkeä panostus omaan työturvallisuuteen, terveyteen ja elinikään.

Yötyö sekoittaa luonnollisen vuorokausirytmän. Vuorotyötä tekevät poliisit eivät aina voi nukkua silloin kun haluaisivat ja kun vuorokaudenaika olisi unelle otollinen. Tästä syntyy haasteita sekä valveillaolon että unen kannalta, sillä rytmän sekoittuminen saattaa hankaloittaa työvuoron jälkeistä nukahtamista ja unessa pysymistä. Siksi vuorotyöläisen uni voi jäädä vähäiseksi tai laadultaan heikoksi. Valveillaolon näkökulmasta poliisi saattaa kokea hankaluuksia ylläpitää keskittymistä, vireyttä ja riittävää valppautta työvuoron aikana. Tutkimusten perusteella tiedetäänkin, että riski erilaisille työtapaturmille yöaikaan on poikkeuksellisen suuri. Yöaikaan väsymys työvuorossa saattaa ilmetä myös heikkona motivaationa, suurempana riskinottona, mielialanvaihteluina ja ärtyisyytenä. Myös kognitiivinen suoriutuminen on heikompaa öisin. (de Cordova ym.,

2016; Härmä ym. 2019; Hart ym., 2006.) Väsymyksen riskeistä nimenomaisesti poliisityölle on tunnistettu muun muassa kasvanut todennäköisyys onnettomuuksiin, työtehtävässä menehtymiseen sekä liialliseen voimankäyttöön. Yötyötä tekevän poliisin tapaturmaherkkyys oli noin 70 prosenttia suurempi kuin päivätyötä tekevän. (Violanti, 2014; Kasper, 2012.) Valppaus ja hyvä vireystila juuri yövuoroissa ovat erityisen tärkeitä, sillä suurin osa poliisin voimankäyttöä vaativista tilanteista sattuu ilta- ja yöaikaan kello 18–06 välisenä aikana (Rikander, 2016). Poliisien itse kertomana on noussut esille myös se, että väsyneenä yövuoroissa pinna saattaa kiristyä helpommin ja johtaa poliisin sopimattomaan ja tarpeettoman kovaan voimankäyttöön. Toiminta saattaa olla esimerkiksi poliisin omasta impulsiivisuudesta johtuvaa asiakkaan heittämistä, retuuttamista tai läpsimistä, jotka eivät ylipäätään kuulu poliisin voimankäyttöön (Loponen & Ala-Nikkilä, 2017; Kärki, 2020).

Yötyö on merkittävä riskitekijä yksilön kokonaisterveyden kannalta. Luonnollista vuorokausirytmää vastaan taisteleminen sekoittaa paitsi poliisin unirytmien myös elimistön fysiologia sääteljärjestelmiä. Vuorokausirytmien jatkuva aikaistuminen ja viivästyminen kuormittavat kehoa. Yötyö yhdistetäänkin moniin eri sairauksiin. Yötyön vaikutuksia kohonneeseen syöpäriskiin on tutkittu runsaasti, ja maailman terveysjärjestö WHO pitää yötyötä ”todennäköisesti karsinogeenisena tekijänä”. Useita kymmeniä tutkimuksia yhteen koonneissa meta-analyyseissa on havaittu yötyön merkitsevä yhteys muun muassa rintasyöpään, eturauhassyöpään, ihosyöpään ja paksusuolisyöpään (Yuan ym., 2018; Wang ym., 2015). Tutkimusten perusteella yötyön terveystaitoihin lukeutuvat myös sydän- ja verisuonitaudit. Yötyö näyttää nostavan sydän- ja verisuonitautien riskiä aina 7 prosentilla jokaista viittä vuorotyövuotta kohden (Torquati ym., 2018). Härmä ym. (2019) ovat artikkelissaan koonneet kansainvälistä tutkimustietoa vuorotyön vaikutuksista terveyteen, ja he toteavat vuorotyön lisäävän kuolleisuutta yli kahdellakymmenellä prosentilla päivätyöläisiin verrattuna. Katsauksen perusteella todetaankin yötyötä sisältävän vuorotyön olevan yksi merkittävimmistä terveysriskeistä, jolla on erityisen haitallisia yhteisvaikutuksia suomalaisten kansantautien riskitekijöiden kanssa.

Yötyö voi aiheuttaa fysiologisten riskien ohella myös psykososiaalista haittaa, sillä yövuorojen jälkeen unen määrä jää yleensä muutamaa tuntia lyhyemmäksi kuin normaalisti (Kecklund & Axelsson, 2016). Tämä puolestaan aiheuttaa kasvavan univajeen ja johtaa väsymykseen ja runsaaseen unentarpeeseen vapaapäivinä. Virkistämisen, sosiaalisten suhteiden ylläpidon ja harrastamisen sijaan vapaapäivien saatetaan tällöin kokea kuluvan yksinomaan työrasituksesta toipumiseen väsyneessä ja jaksamattomassa olotilassa.

Yötyön aiheuttamia haittoja rajataan esimerkiksi työaikalaisissa (872/2019), joka määrittelee viikkotyöaika ja vähimmäisvaatimuksia vuorokausilevolle. Tarkemmin poliisien työaika määrittää valtion virka- ja työehtosopimus. Lisäksi Työterveyslaitos ohjeistaa ja suosittaa muun muassa kohtuullisista vuoroväleistä ja viikonlopputyön määrästä. Tärkeänä pidetään myös työntekijöiden vaikutusmahdollisuuksia työvuorosuunnitteluun. Poliisilaitokset suunnittelevat työvuorolistansa itse, ja työvuorosuunnittelussa on alueellisia eroja aina työvuorojen pituudesta ja alkamisajoista perästäisten yövuorojen määriin. Poliisien työterveyshuollossa pyritään neuvonnan keinoin alentamaan yötyön riskejä muun muassa optimoimalla liikunnan, unen ja ravinnon määrää ja laatua. Lisäksi pakollisissa terveystarkastuksissa seurataan säännöllisesti poliisien työhyvinvointia ja kokonaisterveydentilaa. Tarvittaessa korkean riskin henkilöille tarjotaan kohdennettumpia palveluita ja uudelleenarvioidaan henkilön soveltuvuutta yötyöhön terveydentilan näkökulmasta.

Unettomuus ja muut unihäiriöt vaivaavat yhtä useampaa suomalaista. Unentarve on koodattu geeneihimme, eikä unentarve ole vuosien saatossa kadonnut ihmisestä mihinkään. Vuosisadan ja vuosikymmenten tarkasteluvälillä voidaan kuitenkin nähdä ihmisten nukkumiseen käyttämän ajan vähentyneen tasaisesti. (Matricciani ym., 2012.) Unihäiriöiden määrä puolestaan on samanaikaisesti kasvanut (Kronholm ym., 2008). Yksi kaikkein tyypillisimmistä unihäiriöistä on unettomuus, jossa ihminen ei kykene nukahtamaan, heräilee öisin kesken unen tai liian aikaisin aamulla. Tämä johtaa riittämättömän unensaantiin. Unettomuus voi olla joko oire tai varsinainen häiriö. Unettomuutta voi esiintyä yksittäisinä tai lyhytkestoisina jaksoina esimerkiksi vuorotyön tai kuormittavan elämäntilanteen vuoksi. Myös erilaiset kehon ja mielen

sairaudet, kuten masennus ja ahdistuneisuus, pitkäaikaiset kiputilat, kilpirauhasvaivat tai sydämen vajaatoiminta, saattavat tuoda mukanaan unettomuuden. Unettomuus alkaa yleensä elämäntilanteen muutoksesta, johon on luonnollista reagoida unettomuudella. Pitkittyessään unettomuus voi aiheuttaa aivojen uni-valverytmin säätelyjärjestelmän häiriintymistä siinä määrin, että kehittyy unetomuushäiriö. Noin joka kuudennessa unettomuustapauksessa on kyseessä niin kutsuttu primaarinen unettomuus, jolloin kyseessä on rakenteellinen jo lapsuudesta saakka havaittavissa ollut unettomuus, joka ei johdu elämäntilannetekijöistä tai somaattisista sairauksista. (Käypä hoito, 2020.)

Työhön ja yksityiselämään liittyvillä stressitekijöillä on selkeä yhteys unettomuuteen. Työpäivän aikana koetut tilanteet saattavat pyöriä mielessä nukkumaanmenon hetkellä. Voimakkaasta kiireen ja kuormituksen kokemuksesta saattaa aiheutua säpsähtelyä hereille tai varhaista havahtumista siihen, että työstää jo ajatuksissaan tulevaa työpäivää koettelemuksineen. Suomalaistutkimuksessa (Halonen ym., 2016) havaittiin, että työstressillä ja epäoikeudenmukaisella johtamisella oli selkeä yhteys unihäiriöiden ilmenemiseen. Lähes 25 000 työntekijän aineiston perusteella havaittiin, että henkilöt, joilla uniongelmia ei ollut, alkoivat kärsiä unihäiriöistä silloin, kun työpaikalla kuormitus kohosi ja johtaminen koettiin epäoikeudenmukaiseksi. Niillä, jotka tutkimuksen alussa ilmoittivat unihäiriöistä, häiriöiden esiintyvyys väheni työongelmien lievittymisen jälkeen. Unihäiriöitä onkin mahdollista vähentää kiinnittämällä huomiota työtehtävien vaativuuteen ja kuormittavuuteen sekä oikeudenmukaiseen kohteluun työpaikalla. Kaiken kaikkiaan tilapäisistä unihäiriöistä voidaankin todeta, että usein esimerkiksi unettomuus oireena häviää, kun siihen liittyvä yksityiselämän tai työelämän kuormitustekijä tunnistetaan ja saadaan hallintaan. Pitkäaikaisvaikutusten hallintaan saamiseksi unettomuutta ylläpitävät ajatukset ja toimintamallit tulisi tunnistaa ja pyrkiä vaikuttamaan niihin. Tällöin puhutaan unettomuuden lääkkeettömästä hoidosta. Toisinaan käy siten, että syiden ja ratkaisujen pohtimisen sijaan unioingelmista kärsivälle tarjotaan pikaisena apuna unilääkitystä. Unilääkkeiden käyttö altistaakin tilanteelle, jossa unettomuuden perimmäiset syyt jäävät selvittämättä ja ratkaisematta.

Väestötutkimusten perusteella noin kolmannes kärsii unettomuudesta ajoittain, ja pitkäkestoinen unettomuus vaivaa noin 12 prosenttia suomalaisista (Ohayon & Partinen, 2002). Unettomuus onkin kohtalaisen yleinen vaiva, jolla on arkielämän kannalta runsaasti kielteisiä vaikutuksia. Unilääkkeinä käytetään muun muassa bentsodiatsepiinia, depressiolääkkeitä ja melatoniinia, ja ne on tarkoitettu väliaikaisiin unettomuuden tiloihin. Unilääkkeiden käytöstä poliisityön näkökulmasta on hyvä tietää, etteivät ne sovellu vuorotyön mukanaan tuomiin nukkumisen ongelmiin. Ensinnäkään vuorotyöhön liittyvän unettomuuden hoidossa melatoniinin käytöllä ei ole todettu olevan hyötyjä (Buscemi ym., 2006). Toisekseen melatoniinin käytön pitkäaikaisvaikutuksia ei tunneta (mm. Härmä ym., 2017; Käypä hoito 2020). Bentsodiatsepiini puolestaan tuo mukanaan joukon poliisityön kannalta keskeisiä riskielementtejä, joista keskeisimpiä ovat suorituskyvyn heikkeneminen ja onnettomuusalttius ilman, että ihminen itse psykomotorisen toimintansa hankaluuksia lainkaan tunnistaa. Myös lihaksistoon, ajokykyyn ja muistitoimintoihin liittyvät sivuvaikutukset ovat työtehtävien kannalta merkityksellisiä. Bentsodiatsepiini säilyy elimistössä pitkään ja sillä voi olla lamauttavaa vaikutusta myös käytön jälkeisenä päivänä. (Käypä hoito, 2020.)

Unilääkkeiden avulla nukkuminen ei takaa jaksamista ja energisyyttä. Osa unilääkkeistä kyllä pidentää nukkumisaikaa, mutta toisaalta samalla vähentää syvän unen määrää (Käypä hoito, 2020). Näin ollen niiden käyttö ei välttämättä paranna nukkumisen jälkeistä vireystilaa (Härmä ym., 2017). Unilääkkeillä on myös ikäviä sivuvaikutuksia, kuten päänsärky ja pahoinvointi, riippuvuus ja suhteellisen nopea toleranssin kasvu. Melatoniinin hyödyistä on kiistanalaista näyttöä. Joidenkin tutkimusten mukaan sen käyttö pidentäisi uniaikaa vain reilun parinkymmenen minuutin verran. Lisäksi on tutkittu, että keskeinen vaikutus melatoniinissa on sen placebo- eli lumevaikutus. (Liira ym., 2014.) Kun ihminen ottaa tabletin, jonka hän kuvittelee auttavan nukahtamisessa, hän rauhoittuu, lakkaa pelkäämästä unettomuutta ja nukahtaa helpommin, vaikka pilleri sisältäisi pelkkää kalkkia.

Unilääkkeillä voidaan saavuttaa lyhytkestoisia vaikutuksia. Sen sijaan yksilön käyttäytymiseen ja toimintaan liittyvillä kognitii-

vis-behavioraalisilla hoitokeinoilla saavutetaan tutkitusti pitkäaikaisia vaikutuksia. (Käypä hoito, 2020.) Niissä on kyse esimerkiksi unentuloa estävien ärsykkeiden minimoimisesta, psykofysiologisen jännityksen rentouttamisesta ja nukahtamiseen liittyvien haitallisten ehdollistumien työstämisestä. Unettomuutta hoidetaankin ensisijaisesti kiinnittämällä huomiota unihuoltoon ja niin kutsuttuun unihygieniaan, joilla tarkoitetaan unensaannin edistämiseksi tehtäviä toimenpiteitä. Tällaisia ovat esimerkiksi vuoteessaolon rajoittaminen, ravitsemusvalinnat, rentoutuminen ja stressitekijöiden käsitteleminen. Henkilökohtaisilla valinnoilla voi tehdä paljonkin oman unensaannin edistämiseksi ja siksi näitä keinoja käsitellään erikseen seuraavassa alaluvussa.

Unensaannista ja vireystasosta huolehtiminen on tärkeä keino vaikuttaa itse omaan työhyvinvointiin ja jaksamiseen. Uninessään on välttämätön elinehto ihmisen terveyden ja toimintakyvyn kannalta, ja sen puutetta on miltei mahdotonta kompensoida muilla keinoin. Siksi tässä luvussa on lähdetty liikkeelle ensisijaisena vireystilaa määrittävänä tekijänä siitä, että riittävä unensaanti on turvattu. Tämän jälkeen sen tukena voidaan lisäksi käyttää muun muassa oikeanlaista ravintoa ja oikein ajoitettuja ja sisällöltään palauttavia taukoja.

Nukahtamista voi edesauttaa monin eri keinoin. Toiminnan kannalta tärkeitä keinoja ovat rauhoittumiseen tähtäävä käyttäytyminen, joka tarkoittaa esimerkiksi virikkeiden ja valon määrän vähentämistä, aktiivisen puuhailun lopettamista, lehden lukemista tai äänikirjan kuuntelua. Muuta sopivaa puuhaa ovat rauhallinen keskustelu, musiikin kuuntelu ja lämmin suihku tai kylpy. Mieltä nukkumaanmenoon valmistelevat myös samanlaisina toistuvat iltarutiinit iltapalasta peseytymiseen ja yövaatteiden vaihtoon. Samoja rutiineja tulisi toteuttaa myös vuorotyössä, vaikka nukkumaanmeno-aika olisikin poikkeuksellinen. Television katselu tai älylaitteen käyttö ennen nukahtamista ei ole suositeltavaa. Sosiaalisen median tai sähköpostien selaaminen ennen nukkumaanmenoa aktivoi aivoja ja tiedonkäsittelytoimintoja ja siten hankaloittaa nukahtamista. Kiinnostava ja jännittävä sisältö kohottaa vireystilaa. Lisäksi näyttöjen tuottama valo saattaa virkistää. Älylaitteiden käytölle tyypillistä on, että niitä pidetään sängyssä lähellä kasvoja. Näytön

himentämisen ja sinisen valon vaikutuksista vuorokausirytmiiin on ristiriitaista tutkimusnäyttöä. Kolmas haittavaikutusmekanismi liittyy siihen, että laitteen käyttöä on joskus vaikea lopettaa, jolloin se kutistaa nukkumisaikaa. (Sandman, 2020.)

Liikuntasuoritukset liian lähellä nukkumanmenoajankohtaa saattavat virkistää kehoa ja mieltä siinä määrin, että levolle käyminen tuntuu hankalalta. Liikuntaharrastusten aika onkin mielusti jo viimeistään 3–4 tuntia ennen nukkumaanmenoa. Kaiken kaikkiaan liikunnallinen elämäntapa tukee hyvää unta, sillä liikuntaharjoittelu vaikuttaa sekä unen kokonaiskestoön että laatuun. (Kukkonen-Harjula, 2015.) Suomalaisten Käypä hoito -liikuntasuositusten (2016) mukaisesti aikuisten tulisi harrastaa lihaskuntoharjoittelua vähintään kahdesti viikossa ja tämän lisäksi kuormittavuudesta riippuen 75–150 minuuttia kestävyysurheilua.

Nukkumisolosuhteisiin on syytä kiinnittää huomiota. Makuuhuone kutsuu nukkumaan, kun se on siisti, käyttötarkoitukseltaan aidosti nukkumiseen varattu ja siellä on laadukas sänky. Unensaantia helpottavat raikas tuuletettu huone ja puhtaat petivaatteet. Pimennysverhoilla voi estää liiallisen valon määrän haittavaikutuksia unensaantiin ja unessa pysymiseen. Unta mahdollisesti keskeyttävät häiriötekijät kannattaa poistaa, kytkemällä esimerkiksi puhelin äänettömälle ja kertomalla perheenjäsenille nukkumaanmenosta.

Ajatusten tasolla työasioista irti päästäminen ennen nukkumaanmenoa on tärkeää. Joskus myös seuraavan työpäivän kiireet ja askareet saattavat pyrkiä mieleen ja estää nukahtamista. Tällöin voi tietoisesti keskittää ajatuksia huoneessa oleviin asioihin ja omaan hengitykseen. Seuraavan päivän muistettavia asioita voi kirjoittaa illalla tai mielellään jo töistä lähtiessä ylös, jolloin niitä ei tarvitse aktiivisesti pitää mielessä. Huolien maihinnousu juuri nukkumaanmenotilanteessa saattaa johtua siitä, että päivien aikana vastoinkäymisiä ei riittävästi kohdata. Ajatusten äärelle pysähtymisen ja itsensä kuuntelemisen sijaan päivä täytetään aktiivisesti hälyllä, kiireellä ja toiminnoilla kenties siksi, että ahdistus, huolet ja pelot pysyisivät loitolla. Illalla ne kuitenkin vyöryvät tuskastuttavina mieleen, jolloin mieli käy ylivireänä. Myös ajatusten pakottava poispuskeminen vaikeuttaa rentoutumista. Osalla ihmisistä saattaa

olla myös erityinen haitallinen assosiaatio siihen, että ilta ja sänky olisivat murehtimisen aika ja paikka.

Huolia ja valtoimenaan laukkaavia ajatuksia voi kokeilla rauhoittaa erilaisten rentoutusharjoitusten avulla. Harjoituksissa on kyse yleensä hyvin yksinkertaisista asioista, kuten kehon rentouttamisesta ruumiinosa kerrallaan tai rauhoittumisesta mukavien mielikuvien kautta. Nukahtamisesta ei saisi tulla ahdistava ja tuskastuttava tilanne, koska unta ei voi pakottaa. Ärtyneenä sängyssä pyöriminen harvoin johtaa nukahtamiseen ainakaan kovin nopeasti. Tilanteista voi päinvastoin saada alkunsa negatiivinen noidankehä, jossa omaa nukahtamista alkaa jännittää etukäteen, mikä puolestaan estää unentuloa. Huoli tunti tunnilta lähestyvistä herätyksestä lisää paineita ja kielteiset tunnetilat valvottavat. Huonot kokemukset unensaamisesta kasautuvat, samoin univelka. Siksi sängystä kannattaakin nousta pois, mikäli unta ei reiluun pariin kymmeneen minuuttiin ole kuulunut. Tällöin voi puuhailta hetken jotakin rauhallista ja kokeilla nukkumanmenoa jonkin ajan kuluttua uudelleen, kun jälleen tuntee itsensä väsyneeksi.

Kofeiinipitoisia juomia tulisi välttää iltapäivä- ja ilta-aikaan. Yhteys kello viiden aikaan iltapäivällä nautitun kahvin ja unensaantivaikeuksien välillä jää helposti havaitsematta, sillä ihmiset eivät useinkaan tiedosta kofeiinin pitkää puoliintumisaikaa. Puoliintumisajalla tarkoitetaan aikaa, jonka kuluessa elimistössä kiertää edelleen vielä puolet nautitusta kofeiinin määrästä. Myös muut edellä kuvatut nukkumiseen vaikuttavat tekijät saattavat jäädä tunnistamatta, eivätkä erilaisten nukkumisen haasteiden kanssa kamppailevat ihmiset tiedä, kuinka unensaantia voisi turvata. Poliisien nukkumista koskevassa kyselytutkimuksessa (Mikkonen & Mononen, 2020) selvisi, että työharjoittelun kenttäjaksolla käytettiin keinoja nukkumisen tueksi vaihtelevasti. Osa ei ollut tehnyt mitään edistääkseen nukkumistaan. Harvinaisia keinoja (1–24 %) olivat muun muassa kofeiinin, alkoholin ja ruutuajan vähentäminen sekä makuuhuoneen raikkaudesta huolehtiminen tuulettamalla ja petivaatteita vaihtamalla tavallista useammin. Suosituimpia keinoja (29–66 %) olivat pimennysverhojen käyttö, ruokavalioon liittyvät terveelliset valinnat ja erityisesti liikunta. Liikunta oli keinoista suosituin, joskin sen osalta on todettava

poliisien muutoinkin runsas liikunnallinen aktiivisuus. Toisin sanoen tutkimuksessa ilmennyt liikuntaharrastus ei välttämättä ole fokusoitunut päätavoitteeltaan juuri hyvään unenlaatuun. Nukkumista helpottavan keinovalikoiman olisi voinut ajatella olleen laajemmalti käytössä, sillä vain 18 % tutkimukseen vastanneista nuoremmista konstaapeleista ilmoitti, ettei nukkumisessa ollut lainkaan haasteita. Haasteita aiheuttivat epäsäännölliset työajat, eroava rytmi suhteessa kanssa-asujiin ja unta häiritsevä valoisuus. Tutkimukseen osallistuneista nuoremmista konstaapeleista 66 % kärsi nukahtamisvaikeuksista tai heräilystä kesken unien. Tuloksissa yllättävää oli myös se, että melatoniinia ja muita unilääkkeitä kertoi käyttävänsä peräti 23% vastaajista.

Lääkkeellisten keinojen käytön suosiota saattaa selittää niiden helppous. Omasta unihygieniasta huolehtiminen vaatii lääkkeen nielaisemiseen verrattuna huomattavasti enemmän vaivannäköä ja ajatusta. Omien elämäntapojen kriittinen tarkastelu ja muuttaminen esimerkiksi alkoholin, ravitsemuksen ja ruutuajan osalta eivät myöskään ole kaikille kovin mieluisia. Lääkkeellisten hoitojen tulisi kuitenkin olla toissijaisia siten, että lääkkeitä otetaan käyttöön silloin, kun lääkkeettömistä keinoista ei saada apua ja tällöinkin tilapäisesti ja hyvän unihygienian rinnalla.

Keinotekoisien unen lisäksi on syytä tarkastella keinotekoista viireyttä. Poliisiammattikorkeakoulun eräälle kurssille toteutetussa kyselylomaketutkimuksessa nuoremmista konstaapeleista miltei joka neljäs ilmoitti juovansa energiajuomia *usein tai aina* yövuoroissa. Kahvinjuonti oli vielä tätä huomattavasti yleisempää. (Johansson & Nieminen, 2017.) Onkin varottava, ettei energiajuomilla pyritä paikkaamaan liian vähäisiä unia eikä työvuoroista yritetä säännönmukaisesti selviytyä sokerin ja piristeiden voimalla.

Energiajuomilla ja kahvilla on suurina määrinä haitallisia vaikutuksia, kuten riippuvuus, sydämentykytys, närästys ja muut vatsavaivat. Tavanomainen puolen litran energiajuomapullo sisältää runsaasti sokeria, noin 20 sokeripalan verran, ja sokerin kielteisistä vaikutuksista tunnetaan esimerkiksi vireystilan epätasaiset notkahtelut, hampaiden reikiintyminen ja yhteys painonhallinnan ongelmiin ja diabetekseen. (mm. THL, 2020; Schab, 2020; Huttunen, 2013; Moynihan & Kelly, 2014.)

Piristeiden käytössä kohtuuden lisäksi tärkeää on huomioida oikeanlainen ajoitus, jotta haittavaikutuksilta voidaan välttyä. Adenosiini synnyttää aivoissa luontaisesti niin kutsutun unipaineen, joka ilmenee vastustamattomana haluna nukahtaa. Kofeiini on psykoaktiivinen piriste, joka vaikuttaa adenosiinin toimintaan tukkimalla aivosolujen adenosiinia vastaanottavat reseptorit. Näin ollen kofeiini torjuu aivojen nukahtamissignaalia ja huijaa ihmistä tuntemaan itsensä virkeäksi. Kofeiinin puoliintumisaika on varsin pitkä, noin 5–7 tuntia. (Walker, 2017.) Kofeiinilla on siis voimakas ja hyvin pitkäkestoinen vaikutus vireystilaan. Kofeiinipitoisia juomia voidaankin nauttia tarvittaessa työvuoron alkupuolella. Sen sijaan lähellä nukkumaanmenoajankohtaa puoliintunutkin kofeiinin määrä saattaa häiritä nukahtamista ja näin ollen lyhentää unia ja haitata työvuorosta palautumista.

Ruokailuun liittyvillä valinnoilla voidaan tukea virkeänä pysymistä työvuoroissa sekä toisaalta edesauttaa nukahtamista, kun sen aika on. Keskeisiä tavoitteita poliisin ravitsemuksessa ovat painonhallinta, ravintoaineiden monipuolinen saanti ja vireystilan ylläpitäminen tasaisesti koko työvuoron ajan. Yövuorojen aikana on suositeltavaa syödä monipuolisia aterioita, nauttia pääateria vuoron alkuosassa ja lisäksi virkistää kehoa ja mieltä kevyillä välipaloilla ja vedenjuonnilla. Rasvaisia aterioita yöaikaan tulisi välttää. Vuoron jälkeen ennen nukkumaanmenoaa voi syödä kevyen hiilihydraattipitoisen välipalan, mikä edesauttaa nukahtamista. (Härmä ym., 2017.)

Omaan olotilaan työvuoron aikana voi vaikuttaa myös muilla keinoin kuin syömällä ja juomalla. Ihminen ei kykene keskittymään optimaalisesti ja yhtäjaksoisesti koko työpäivää. Siksi työvuoroa on rytmitettävä tauoilla. Taukojen sisältöön kannattaa kiinnittää huomiota. Aidosti palauttavan tauon aikana tulisi päästä levähtämään ja irrottautumaan työasioista hetkeksi. Työpisteeltä, oli se sitten auto tai työpöytä, on hyvä poistua tauon ajaksi ja jaloitella. Jotta palautuminen mahdollistuu, on syytä valikoida taukopaikka häiriöttömäksi, mieleiseksi ja mieltä virkistäväksi. Palautumiseen kielteisesti vaikuttavat muun muassa taukopaikan hälyisyys sekä mahdolliset keskeytykset työasioiden merkeissä. Esimerkiksi huoltoasemakahvittelu virkavaatteissa ei lähtökohtaisesti mahdollista

hetkellistä työstä ja työroolista irtaantumista. Toki se voi tien päällä liikkuvalla partiolla olla yöaikaan parasta, mitä on tarjolla. Virkistäviä taukopaikkoja voivat kuitenkin olla myös esimerkiksi toiset poliisiasemat, vuokratut taukotilat tai vierailu kahvipöydässä kollegan kotona.

Raikas ulkoilma ja pieni reippailu viileässä säässä työntävät väsymyksen tunnetta sivummalle. Luonnossa liikkumisella on todettu olevan palauttavia vaikutuksia. Ensinnäkin metsässä olemisen on huomattu laskevan sykettä ja vähentävän stressihormonien eritystä. Toisekseen luonto visuaalisena elementtinä tarjoaa rauhallisen pysähdyspaikan keskelle kaunista maisemaa, ja kauniiden luontomaisemien katselun tiedetään vaikuttavan parasympaattiseen hermostoon, joka rauhoittaa elimistöä. Metsässä verenpaine laskee. Lyhytkin, esimerkiksi 15 minuutin metsäkäynti tuottaa suotuisia terveysvaikutuksia. (mm. Hunter ym., 2019; Karjalainen ym., 2010; Mielenterveystalo, 2020.) Partioauton pysäyttäminen metsätielle lyhyttä kävelyä varten, eväät kannonnokassa tai jaloittelu vesistömaiseman äärellä ovat loistavia taukomuotoja aina työtehtävien salliessa. Toimistotyössä on erikseen lähdeittävä ulos. Toisaalta tyytyminen ihailemaan maisemaa ikkunasta, videolta tai taulusta ei paremman puutteessa ole huono vaihtoehto, sillä sen on todettu tuottavan samankaltaisia terveysvaikutuksia (Hyunju ym., 2019). Luonnonläheisyys ja luovuus taukopaikkojen valinnoissa ovatkin kaksi tärkeää kriteeriä tauon virkistävyuden ja palauttavuuden näkökulmista.

Joskus vähäisten unien, työpäivän kuormittavuuden ja pitkiksi venyneiden ruokailu- ja taukovälien vuoksi saattaa äkisti kesken työnteon ilmetä äärimmäisen voimakas väsymyksen tunne, jossa nukahtaminen tuntuu väistämättömältä. Erityisen väsyneenä piristymisen tunnetta voi hakea huuhtomalla kasvoja kylmällä vedellä. Myös ylimääräinen tauko, mieluiten ulkona, olisi tällöin paikallaan. Mukana tällaisten tilanteiden varalta on hyvä pitää jotakin helposti säilyvää välipalaa, kuten pähkinöitä tai proteiiniapatukkaa. Energi- sen mielimusiiikin kuuntelu, viheltely ja laulaminen ovat myös hyviä aktivoivia keinoja. Ajatusleikit, keskustelu tai puhelut saattavat toimia piristykseenä. Konstien toimivuudesta riippumatta työvuorossa yllättävä hyvin voimakas väsymyksen ja uneliaisuuden koke-

mus kannattaa joka tapauksessa ottaa opettavaisena muistutuksena unen tärkeydestä ja syynä terästäytyä oman unensaannin suhteen.

KEINOJA KUORMITUSTEKIJÖILTÄ SUOJAUTUMISEEN JA STRESSINSÄÄTELYYN

Jotta työntekijä säilyttää mielenterveytensä paineikkaassa työympäristössä, hän tarvitsee hallinnan tunnetta, selkeää johtamista ja oikeudenmukaista kohtelua. Hallinnan tunteella tarkoitetaan sitä, että vaikka tehtävää on paljon, työntekijällä säilyy käsitys siitä, mitä hän on tekemässä ja missä järjestyksessä. Hallinnan tunteen menettäminen puolestaan aikaansaa tilanteen, jossa työntekijä ei tiedä mitä tehdä, mistä aloittaa ja kokee työpäivien olevan kaaosta. Hallinnan tunteen puuttuminen voi johtaa lamaantumiseen ja työtehtävien välttelyyn, jolloin työntekijä esimerkiksi alkaa viettää runsaasti aikaa taukotiloissa tai jää jatkuvasti pois töistä erinäisten tekaistujen syiden vuoksi. Hallinnan tunteen menetyks voi toisilla johtaa myös hajanaiseen ja tuloksettomaan tekemiseen, jota säilyttää kireys ja ylivireä olotila.

Selkeä johtaminen auttaa työntekijöitä suuntaamaan omat voimavaransa oikeisiin asioihin, ja esimieheltä saa tällöin tarvittaessa tukea työtehtävien priorisointiin ja äkillisiin muutoksiin. Esimiehen rooli korostuu myös tasapuolisena työtehtävien jakajana, mikä edellyttää sitä, että esimies on työntekijöiden kanssa käydyn vuoropuhelun ansiosta tietoinen kunkin kuormituksesta ja tehtävistä. Esimies vastaa siitä, että työnkuvat ovat selviä ja jokainen tuntee vastuunsa ja yhteiset toimintaperiaatteet. Tehtävänkuvien selkeys vähentää työntekijöiden tarvetta ryhtyä keskenään selvittämään, kenen pitäisi tehdä mitäkin, ja säästää tällaiseen helposti tuhlaantuvaa aikaa, puhumattakaan työpaikkariidoiksi äityvien selkkauksien aiheuttamasta kuormituksesta.

Oikeudenmukaisuus liittyy paitsi määrälliseen tasapuolisuuteen työtehtävissä myös siihen, että säännöt koskevat kaikkia ja niiden noudattamista odotetaan jokaiselta. Oikeudenmukaisuuden säilyttäminen vaatii tarvittaessa puuttumista sekä esimiehiltä että kollegoilta. Tarve oikeudenmukaisuuteen saattaa olla juuri poliiseilla

ammatti-identiteettinsä puolesta erityisen vahva. Tästä syystä työkuormitukseen liittyvät tilanteet, kuten vaikkapa rikosjuttujen vanheneminen omalle työpöydälle tai niiden tutkiminen puolivillaisesti, saattavat aiheuttaa voimakkaitakin ristiriitoja suhteessa omaan arvomaailmaan. Työntekijöiden oikeudenmukaisuuden kokemukseen heijastuu myös työstä saatu vastine, niin palautteen kuin palkankin muodossa. Oikeudenmukaisuuden tunnetta edistää se, että työntekijän saamat keuhut ja kiitokset sekä korjaamiskehotteet ovat reilusti linjassa hänen toimintansa kanssa, ja hänen ammattitaitonsa ja ponnistelunsa työssä palkitaan oikeudenmukaiselta tuntuvalla korvauksella.

Hallinnan tunteella tarkoitetaan työelämässä työntekijän kokemusta siitä, että hän voi vaikuttaa työssään tapahtuviin asioihin ja asioilla on jokin järjestys ja logiikka. Hallinnan tunteeseen kuuluu työntekijän mahdollisuus päättää työn tekemisen tavoista itsenäisesti ainakin jossain määrin. Työtehtävien suuri määrä, kiireen tuntu ja vaihtuvat työtehtävät asettavat valtavia haasteita hallinnan tunteelle. Myös puutteet osaamisessa tai johtamisessa voivat koetella työntekijän kokemusta oman työn hallittavuudesta. Hallinnan tunteen menetyks aiheuttaa usein stressin ja ahdistuneisuuden kokemuksia. Hallinnan tunteen menettäminen johtaa ongelmiin myös työn sisällön kannalta, sillä se voi aiheuttaa esimerkiksi vakavia virheitä työssä tai laskua työtehossa.

Työn hallittavuuteen kuuluu vahvasti osaaminen. Ammattitaito työtehtävien hoitamisessa edesauttaa hallinnantunteen säilymistä. Työntekijä tietää, miten toimia ja mitkä työtehtävät ovat ensisijaisia. Työaikaa ei kulu turhaan hapuiluun. Vasta perehtymässä olevan poliisin aikaansaavuus ja työn hallinta eivät vielä olekaan samaa tasoa kuin kokeneemmalla. Harjoittelu, ponnekas tiedonhankinta ja käytännön osaamisen kartuttaminen vievät aikansa, mutta maksavat itsensä takaisin, toisin kuin oman osaamattomuuden peittelyyn kulutettu aika. Koulutus ja tietämys toimivat suojaavina tekijöinä myös psyykkisesti, sillä työhön kuuluvien ilmiöiden ymmärrys auttaa suhtautumaan niihin ammatillisesti. Tästä syystä poliiseja on tärkeä kouluttaa heidän työnsä kannalta keskeisistä ilmiöistä, kuten vaikkapa pedofiiliasta tai lähisuhdeväkivallasta. Tietämys toimii ikään kuin suodattimena, joka auttaa yksioikoisten ja tunnepitoisten näkemysten sijaan tarkastelemaan kohdattuja asioita kypsem-

min ja tiedon valossa. Se tuo etäisyyttä ja jonkinlaista hallittavuutta joskus käsittämättömiltä tuntuviin ihmismielen ilmiöihin ja käyttäytymiseen.

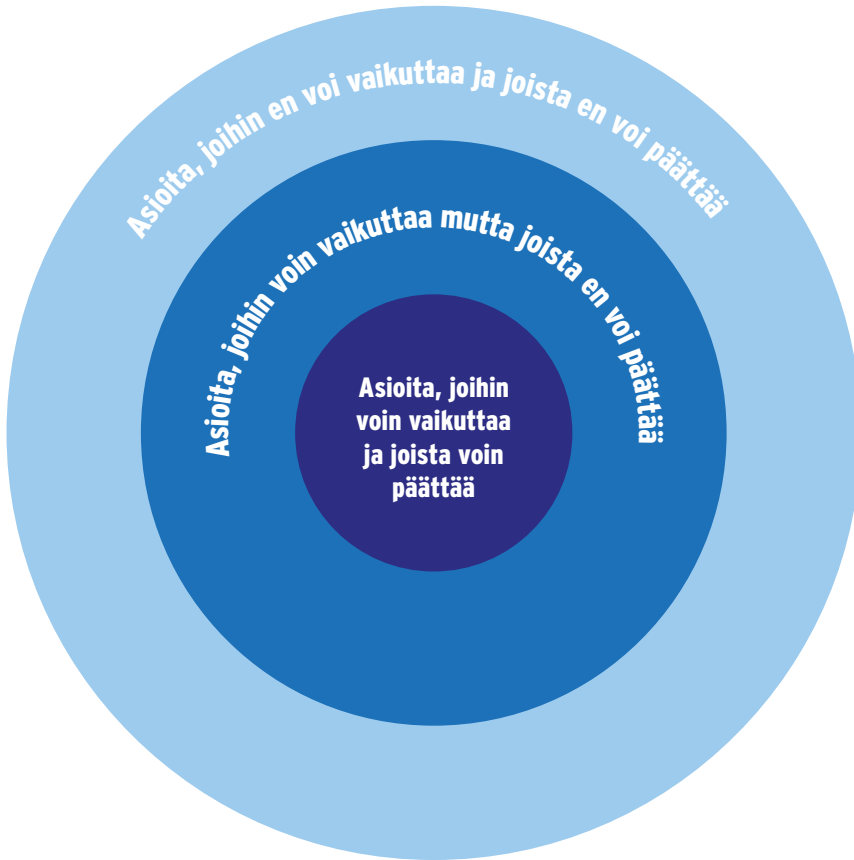
Koska hallinnan tunteen menettäminen on varsin ikävä ja kuormittava kokemus, aiheuttaa se usein tarpeen päivitellä sitä, kuinka kiireinen on, kuinka mahdottomalta työtaakka tuntuu ja kuinka se-kaisin asiat ovat. Hallinnan tunteen menetykseen kuuluu myös se, että työntekijä ei välttämättä enää itse saa kiinni ratkaisun avaimista ja kaikki tuntuu ylivoimaiselta. Näissä tilanteissa kollegoiden neuvot, työnohjaus ja esimiehen vahva rooli tehtävien tasalle pääsyssä ovat tärkeitä. Omaan ajatteluun on myös syytä kiinnittää huomiota. Kuormituksen mielessä pyörittäminen ja kahvihuoneessa ääneen kertaaminen nimittäin todennäköisesti vain pahentavat tilannetta. ”Kiireessä on se paha puoli, että se vie aikaa”, on englantilainen kirjailija G. K. Chesterton todennut. Kuormittunut työntekijä saattaa vain syventää ahdinkoaan kuluttamalla työaikaa työnteon ja työn järjestelyn sijasta kiireestä puhumiseen. Kiireen ja työpaineen päivittelyn seurauksena myös oma olotila saattaa pahentua entisestään, kun ongelmakohtien vellominen ja tekemättömän työn äänen listaaminen lisäävät fyysisiä ja psyykkisiä stressioireita.

Vatvomisesta tulisikin päästä ratkaisuihin. Kun työtilanne kuormittaa, voi työntekijä tarkoituksellisesti pyrkiä rakentamaan ja vahvistamaan omaa hallinnan tunnettaan. Kiireestä huolimatta hallinnan tunteen rakentamiseen kannattaa käyttää rauhassa aikaa, sillä se maksaa itsensä takaisin. Huolehdyttavia ja muistettavia asioita kannattaa kirjata paperille, jolloin vapauttaa kapasiteettia muistista ja välttää unohtamiseen liittyviä pelkoja. Paperinen tai sähköinen kalenteri riittävällä kirjoitustilalla ovat loistava apuväline hallinnan tunteen rakentamiseen. Kun työtehtävät on kirjattu ylös ja asetettu prioriteettien mukaiseen järjestykseen työviikolle, ei työntekijän tarvitse kuin noudattaa suunnittelemaansa aikataulua. Kalenterissa myös muutokset on helppo jäsentää visuaalisesti siirtämällä tiettyjä työtehtäviä edemmäs tai vaihtamalla niiden paikkaa yllättävien uusien tehtävien tieltä. Ajan tasalla olevan kalenterin visuaalinen ilme helpottaa myös hahmottamaan realistisesti oman työtilanteen ja näkemään nopeasti, missä kohdin on tilaa ja mitkä päivät eivät mahdollista muutoksia.

Mikäli kalenteri tuntuu liian yksityiskohtaiselta eivätkä omat työtehtävät ole niin voimakkaasti sidoksissa tiettyihin päivämääriin tai kellonaikoihin, voivat erilaiset listat tarjota kevyemmän vaihtoehdon. Seuraavien päivien tai tulevan viikon työtehtävät voi listata paperille ja sen jälkeen numeroida ne tärkeysjärjestykseen. Vanha viisaus siitä, että norsukin syödään pala kerrallaan, sopii kuvaamaan myös tilannetta, jossa tekemättömän työn määrä on paisunut valtavan kokoiseksi möykyksi. Kirjoittamalla listan työntekijä tulee pilkkoneeksi taakan hallittavan kokoiseksi pieniksi paloiksi. Tehtyjen toimenpiteiden yli- viivaaminen ja ruksittelu tuottavat tyydytystä ja kokemuksia omasta aikaansaavuudesta. Sekalaisen tekemisen sijaan työ toteutuu hallitusti ja voimavarat suunnataan oleellisimpaan. Prioriteettilistauksen ansiosta tärkeimmät ja kiireellisimmät asiat eivät ole niitä, jotka ovat vielä tekemättä, kun työaika lähenee loppuaan.

Rikostutkinnassa tavallista on, että juttuja on kullakin tutkijalla runsaasti. Juttupinoon hallittavuutta tuo juttujen jaottelu ja ryhmittely tiettyjen kriteereiden mukaan. Ryhmittelyä voi toteuttaa itse keksimiensä kriteerien perusteella. Näitä voivat olla esimerkiksi kiireellisyyteen liittyvä ryhmittely, rikosnimikkeisiin pohjautuva jaottelu tai juttujen jaottelu sen mukaan, millaisiin toimenpiteisiin niiden osalta on vielä ryhdyttävä. Jaottelua varten tarvitaan laatikoita tai lokerikkoja, joihin asiakirjoja voi konkreettisesti sijoitella. Kunkin jutun päällimmäiselle sivulle on hyvä kirjata itselle muistiin seuraava puuttuva toimenpide, kuten ”Kuulustele todistaja” tai ”Konsultoi syyttäjää”, jolloin tehtävään tarttuminen on nopeaa, eikä vaadi joka kerta koko materiaalin läpikäymistä jutun tilanteesta kärryille pääsemiseksi.

Hallinnan tunteen rakentaminen edellä kuvatuin konkreettisin keinoin on osa stressinsäätelyä ja sitä kautta osa työhyvinvointia. Työtehtäviin liittyvän käytännön ryhmittelyn ja järjestelyn ohella jokainen voi jäsenellä myös mielensisäisesti omia työkuormitusta koskevia ajatuksiaan. Stressaantuneen työntekijän mielessä eivät pyöri ainoastaan tekemättömät työt vaan usein huolet paisuvat ja häntä ahdistavat työyhteisö, muutokset, koko työpaikka tai organisaatio. Klassikkojäsenitys hallitsemattomilta tuntuviin työhuoliin on hallinnan ympyrät. Tavoitteena on suitsia valtoimenaan laukkaavia ajatuksia kolmen eri ympyrän sisälle.

KUVIO 1. Hallinnan ympyrät.

Uloimmalle kehälle kuuluvat kuormittavat työasiat, joihin työntekijällä ei juurikaan ole valtaa. Tällaisia ovat esimerkiksi poliisiorganisaation rakennemuutos, uusi hankalan kuuloinen järjestelmä tai poliisin yksiköihin kohdistetut määrärahat. Keskimmäiseen keuhään luokitellaan ne stressaavat asiat, joista työntekijä ei itse saa päättää, mutta joihin hänellä on kuitenkin vaikuttamisen mahdollisuuksia. Tällaisia asioita ovat esimerkiksi työyhteisön ongelmat, oman ryhmän työjärjestelyt tai asiakkaan käytös. Sisimpänä

olevaan ympyrään kuuluvat asiat, jotka kaikkein selkeimmin ovat työntekijän oman päätäntä- ja vaikutusvallan piirissä. Näitä asioita ovat esimerkiksi poliisin oma asenne, käyttäytyminen, tunteet ja osaaminen. Huolien jaottelemisen ympyröiden sisälle auttaa usein näkemään sen, ettei harteillaan ja mielessään kannata kantaa koko maailman murheita. Opetus on myös siinä, että omaa energiaansa ja aikaansa tulisi kanavoida kaikkein pienimmän ympyrän sisältöihin, eli asioihin, joiden eteen voi tehdä jotain. Ulkokehän asioiden murehtiminen ei oikeastaan vaikuta mihinkään vaan sitä vastoin kuluttaa ja uuvuttaa työntekijää.

Työhyvinvointiin tulisi kiinnittää huomiota päivittäisessä tekemisessä. Aiemmin kirjassa onkin tuotu esille muun muassa virkistävien taukojen merkitys keskellä työpäivää. **Päivittäistä psyykkistä huoltoa** tapahtuu myös keskusteluissa työyhteisön jäsenten kanssa. Ajatuksia herättävän työtehtävän jälkeen on sallittua varata hetki aikaa nähdyn ja koetun puimiseen yhdessä. Tilanne on oivallinen myös palautteenantoon. Niin poliisin operatiivisten tehtävien kuin kuulustelujenkin jälkeen voidaan summata tilannetta hyvin vapaamuotoisella jutustelulla: mikä tilanteessa tai ihmisissä oli outoa, yllättävää tai muutoin ajatuksia herättävää, mikä toimi, missä kollega onnistui, mikä jäi vaivaamaan. Usein tällaista tapahtuukin varsin luonnostaan, kun jotakin järkyttävää, jännittävää tai hämmentävää kokeneet poliisit pääsevät tilanteen jälkeen rauhassa samaan tilaan, kuten autoon, keskustelemaan.

Viimeistään työvuoron loppuun on hyvä kuulua partiotoverin kanssa tehty yhteenveto päivästä. Käytäntö auttaa ravistelemaan pois työkuormaa ja keventää oloa. Myös jollain tapaa epävarmat tai kesken jääneet tilanteet voidaan keskustelujen tasolla saattaa päätökseen, ja näin välttyä siltä, että tilanteiden lopputulemat jäisivät vaivaamaan kotiin saakka. Samassa yhteydessä on hyvä tilaisuus antaa palautetta toiselle: *”Hyvin puhutit sen kaahailijan”* tai *”Sulla piti kyllä hienosti pinna sen haastavan asiakkaan kanssa”*. Autoa talleliin ajaessa voi olla mukava myös keventää tunnelmaa vuoron päätteeksi huumorin keinoin ja kertaamalla joitakin päivän hauskoja sattumuksia.

Pukuhuone on eräänlainen siirtymätila paitsi konkreettisesti myös psyykkisesti. Moni poliiseista tekee työtään virka-asussa,

jonka päälle pukeminen ja riisuminen edustavat myös työrooliin astumista tai siitä irtaantumista. Suihku työvuoron päätteeksi on fyysisen peseytymisen ohessa myös päivän kuormituksen pois pesemistä. Jokaisen on mahdollista miettiä itselleen muitakin hyviä rituaaleja roolivaihdostilanteisiin ja työstä irrottautumiseen. Jännittyneiden lajitovereiden kohtaamistilanteiden jälkeen koiratkin ravistelevat itsensä jatkaakseen lenkillä jälleen keveämmin. Myös poliisi voi jännittyneen työtilanteen tai raskaan päivän jälkeen ravistella lihasjännityksiä pois. Ennen kotiinlähtöä muutaman minuutin voi käyttää myös esimerkiksi uutisten lukemiseen, jotta ajatukset saavat pikkuhiljaa liukua pois työsisällöistä.

Tietyissä poliisin työtehtävissä altistuminen traumatisoiville tapahtumille ja visuaalisille ärsykeille on jopa toistuvaa ja oletettavaa. Tällaisia työtehtäviä ovat esimerkiksi sellaisen video- ja kuvamateriaalin läpikäyminen ja luokittelu, jossa ihmisiä kidutetaan, surmataan tai heihin kohdistetaan seksuaaliväkivaltaa. Materiaalia käsittelevät esimerkiksi väkivaltarikostutkijat ja ict-tutkijat. Riskinä tällaisen materiaalin käsittelyssä on, että se vaarantaa tutkijoiden mielenterveyden. Tästä syystä päivittäinen huolto on erityisen tärkeää. Ihmisten julmuus, raakuus ja väkivaltaisuus saattavat täyttää ajatukset ja vaikuttaa mielikuviin kanssaihmisistä ja maailmasta. Synkkien ajatusten ohella mielen voivat vallata muistikuvat kuvissa ja tallenteissa nähdystä tilanteista ja ihmisistä. Muistikuvista voi tulla väkisin mieleen tunkeutuvia ja arkea häiritseviä. Mieli saattaa työstää järkyttävää materiaalia myös painajaisunien muodossa. Tutkimusten mukaan visuospatiaalista hahmottamista vaativan pelin, esimerkiksi Tetriksen, pelaaminen heti traumaattiselle materiaalille altistumisen jälkeen ennaltaehkäisee posttraumaattisen stressihäiriön syntyä. Aivot eivät voi käsitellä samanaikaisesti kahta asiaa, jolloin pelin visuaaliset elementit valtaavat tilaa tiedonkäsittelyltä, vähentäen juuri koettujen traumaattisten muistikuvien mieleenpainumista. (Iyadurai ym., 2018; Holmes ym., 2009.) Suomalaisilla poliisiasemilla onkin jo käytössä pelikonsoleita, jotta tutkijat voivat pitää ajoittain 20 minuutin mittaisen pelitauon vähentääkseen käsittelemänsä traumaattisen materiaalin haitallisia vaikutuksia mielenterveydelle. Mahdollisimman pian, viimeistään 5–6 tunnin sisällä materiaalityöstä tutkija pelaa työtiloihin hankituilla

laitteilla esimerkiksi Tetristä tai ralliautopeliä. Myös CAM-materiaalin luokittelua tekevällä Pelastakaa Lapset ry:llä on työntekijöilleen käytössä pakollinen pelisessio.

Työn vastapainoksi kaivataan **palauttavaa vapaa-aikaa**. Työ vaikuttaa ihmiseen monin tavoin, esimerkiksi älyllisesti haastaen, arvoja muokaten ja erilaisia verkostoja tarjoten. Vaikka vapaa-aika nimenomaan mielletään työn ulkopuoliseksi ajaksi, ulottaa työ vaikutuksensa sinnekin. Poliisin ammattiin kuuluu asiallinen käytös myös vapaa-ajalla. Työkaverit voivat olla myös vapaa-ajan kavereita, joita tavataan esimerkiksi harrastuksissa tai perheen kanssa. Työ vaikuttaa myös harrastuksiin ja niiden sisältöön. Osalle on tärkeää päästä hyödyntämään harrastustoiminnassa niitä puolia itsessään ja taidoissaan, joihin työnkuva ei anna mahdollisuutta (esimerkiksi poliisi, joka harrastaa ruoanlaittoa). Joillekin harrastusmaailma tarjoaa täydellisen irtaantumisen arjesta ja työhön liittyvistä ilmiöistä (esimerkiksi poliisi, joka harrastaa kilpatanssia). Jotkut puolestaan kokevat mielekkään harrastustoiminnan yhteneväisyydet työelämään (esimerkiksi poliisi, joka harrastaa kamppailulajeja tai ampumaurheilua).

Poliisin työssä vaaditaan hyvää fyysistä kuntoa, ja liikunnalliset harrastukset ovat monille poliiseille tuttuja. Liikunta auttaa purkamaan kehoon varastoitunutta stressiä ja ennaltaehkäisee monia fyysisiä sairauksia. Kaiken kaikkiaan säännöllisellä liikunnalla on valtavasti erilaisia psyykkisiä, fyysisiä ja sosiaalisia hyötyjä. Liikuntaharrastuksen säännöllisenä pitämisessä auttaa itselle mielekkään liikuntalajin löytyminen, jolloin harrastusta ei tarvitse itseään pakottaen suorittaa, vaan se tuo mieluisan liikunnallisen toiminnon vapaa-ajasta nauttimiseen. On kuitenkin hyvä muistaa, ettei liikunta suinkaan ole ainoa tai keskeisinkään palautumisen keino. Aiemmassa alaluvussa on puhuttu levon ja unen merkityksestä palautumisen kannalta. Harrastusten maailmassakaan liikunta ei ole ainoa vaihtoehto. Järjestöt, kerhot, kansalaisopistot ja monenlaiset kurssit tarjoavat hyvin monipuolisesti erilaista tekemistä ja toimintaa. Harrastaa voi myös kotoa käsin, mikäli kotoa lähteminen tuntuu työläältä tai sosiaaliset kontaktit kuormittavilta.

Vapaa-aika linkittyy hyvinvointiin ja psykologiseen työstä palautumiseen. Psykologinen työstä palautuminen tarkoittaa mielen

KUVIO 2. DRAMMA-mallin mukaiset palauttavan vapaa-ajan elementit.

elpymistä työn rasituksista. DRAMMA-malli jäsentää psykologisia tarpeita, joilla on yhteys subjektiiviseen hyvinvointiin. Mallin pohjana on käytetty yli kolmeasataa tieteellistä tutkimusta vapaa-ajan ja hyvinvoinnin välisestä suhteesta. DRAMMA-mallin mukaan hyvinvointia lisääviä ja työkuormituksesta palauttavia psykologisia tekijöitä on kuusi: työstä irrottautuminen, rentoutuminen, omaehtoisuus, taidonhallinta, merkityksellisyys ja yhteenkuuluvuus. Niiden pohjalta on hyvä pohtia omia tapojaan harrastaa ja viettää vapaa-aikaa. Laadukas vapaa-aika auttaa tasapainottamaan työarkea ja lisää elämän merkityksellisyyttä, sillä harva on tyytyväinen pelkästään työn täyttämään elämään. DRAMMA-mallin mukaan palauttava vapaa-aika sisältää sopivassa suhteessa sekä passiivista lepoa että aktiivista tekemistä. (Newman ym., 2014.)

Omaa vapaa-aikaa kannattaa tarkastella laajana kokonaisuutena sisältöjen, tarpeiden ja ajankäytönkin näkökulmasta. Mikä omassa vapaa-ajassa tuntuu olevan tärkeää, ja muistaahan sitä riittävästi vaatia? Kuinka paljon energiaa työpäivän jälkeen jää vapaa-ajan puolelle? Itsestään ja hyvinvoinnistaan on syytä huolestua, mikäli työpäivien jälkeen kaikki jaksaminen on loppuun kulutettu tai jos mikään vapaa-ajan viettotapa ei tunnu kiinnostavalta. Syytä huoleen on myös silloin, jos vapaa-aika rakentuu alkoholinkäytön ympärille.

Koska poliisien työtehtävät koostuvat pitkälti erilaisista negatiivisista ilmiöistä, on tärkeää, että vapaa-ajan sisältö tuo tälle vastapainoa. Toisin sanoen vapaa-ajallaan poliisin kannattaakin erityisen runsaasti tehdä sellaista, mikä tuottaa iloa ja muistuttaa ihmisten hyvistä puolista. Kaiken epäilemiselle, kyynisyydelle ja synkkenevälle maailmankuvalle vastalääkettä ovat elämänsisällöt, joissa pilkahtelevat toivo, kauneus ja hyvyys. Käytännössä ihmisten hyvyydestä ja lojaliteetista muistuttavat yhteiset myönteiset hetket perheen ja ystävien kanssa tai yhdessä tekeminen oman harrastusporukan tai urheilujoukkueen kanssa. Arjen estetiikkaa voi löytää esimerkiksi omasta kauniista kodista, taiteesta tai vaikkapa luontomaisemista lenkipolun varrella. Luonnon kauneuden äärelle kannattaakin tarkoituksellisesti pysähtyä, sillä helposti kiitämme kiireessä ohi antamatta mielessä luonnolle tilaa toteuttaa palauttavia vaikutuksiaan.

Osa poliiseista on ajoittain huolestunut kovettuvasta kuorestaan, turtumisestaan ja kosketuspinnan kadottamisesta omiin tunteisiin. Työrooli, työtehtävien sujuva hoitaminen ja työpaikan kulttuuri yhdessä vaativat työntämään tunteita etäämmälle. Vastavoimana tälle omaa tunne-elämää tulee vaalia ja kuunnella erityisen huolellisesti vapaa-ajan puolella. Tutkimusten mukaan suloiset vauvat ja lemmikit aktivoivat meissä lämpimiä tunteita (Steinnes ym., 2019; Nittono ym., 2012; Brosch ym., 2007). Kissavideot ovatkin 2010-luvun aikana olleet valtavan suosittu ilmiö, jonka pohjana on juuri ihmisten kokemat miellyttävät kiintymyksen ja hellyyden tunteet, joita videot aktivoivat. Moni tiedostaa myös, kuinka pulleaposkisen vauvan nauru tai syliin pyrkivä koiranpentu saavat sydämen sulamaan. Sensitiivisyyttä kannattaakin herätellä tietoisesti ja säännöllisesti. Läheisverkostosta ja elinpiiristä riippuen tämä voi käytännössä tarkoittaa esimerkiksi juuri lapsia ja lemmikkejä tai tunteiden aktivoimista keskustelujen ja kosketetuksi tulemisen kautta.

Loma-aika mahdollistaa taukoihin ja vapaisiin verrattuna pitkäaikaisimman ja sitä kautta kokonaisvaltaisimman palautumisen. Lomaa suositellaan pidettäväksi vähintään 2–3 viikkoa kerrallaan yhtäjaksoisesti, jotta työkuormitus ehtii riittävästi laskea ja voimavarat täydentyä (Puttonen, 2020). Loman aikana palautuminen tapahtuu neljän elementin kautta: irrottautuminen, rentoutuminen, tekemisen kontrolli ja taitojen hallinta. Irrottautuminen tarkoittaa sitä, että työntekijä on paitsi fyysisesti poissa työpaikaltaan, myös ajatusten tasolla irtaantunut työtehtävistä. Rentoutuminen viittaa siihen, että työntekijän vireystaso lomalla laskee ja mielen valtaavat myönteiset ajatukset. Rentoutumista edesauttaa tarkoituksellinen lepääminen ja rauhoittuminen, mutta myös rentouttavaksi koetut toiminnot, kuten saunominen, musiikin kuuntelu ja lukeminen. Loman kolmas palauttava elementti on vapaus tehdä mitä haluaa tai olla tekemättä mitään. Eli toisin kuin työpäivinä, loman aikana tekemisen kontrolli on ihmisellä itsellään. Lepäilyn lisäksi lomalla saatetaankin hakea haasteita ja testata taitojen hallintaa jonkin itse valitun mieluisan puuhan parissa. Tällaisia voivat olla esimerkiksi remontointi, kielikurssi tai puutarhatyöt. Taitojen hallinta tuottaa pystyvyyden kokemuksia ja tarjoaa jotakin erilaista tekemistä kuin varsinainen työ. (Ahola, 2012.)

Lomailun hyödyistä on erilaisia tutkimustuloksia. Loman palauttavuuteen vaikuttaa muun muassa kuormituksen ja uupumuksen voimakkuus ennen lomalle jäämistä, loman pituus, kyky aidosti irtaantua työstä loman aikana sekä yksilön terveydentila. De Bloomin ja kumppaneiden (2009) meta-analyysin mukaan lomalla on myönteinen vaikutus ihmisten hyvinvointiin. Loman aikana ihmiset kokevat itsensä energisiksi, tyytyväisiksi ja terveiksi. Loman hyvinvointivaikutukset ovat kuitenkin melko lyhytkestoisia, keskimäärin 2–4 viikkoa, minkä vuoksi lomia kannattaa olla vuoden aikana useita (de Bloom, 2010).

Työnohjaus on jatkuvan ammatillisen kasvun ja työn laadullisen kehittämisen väline. Työnohjausta käytetään oman työn parempaan ymmärtämiseen, kehittämiseen ja työkuormituksen säätelyyn. Työnohjauksessa on kyse työssä oppimisesta. Työntekijät pysähtyvät ulkopuolisen ammattilaisen ohjauksessa reflektoimaan omaa työtään: pohtimaan omaa toimintaansa, sen lähtökohtia, tavoitteita ja seurauksia. Oppiminen on sosiaalinen prosessi, joten opimme yhdessä muiden kanssa ajattelemaan ja toimimaan. Ammatillinen kehittyminen edellyttää työmaailman käytäntöjen ja ajattelutapojen oppimista. Työpaikoilla ihmiset oppivat paitsi työnteosta myös omasta itsestään, taidoistaan ja tunteistaan. Kaikki työssä opittu ei välttämättä ole esimerkiksi työhyvinvoinnin tai työn tuloksellisuuden kannalta myönteistä. Työnohjaus on parhaimmillaan hyvin syvällinen oppimisprosessi, joka tukee ohjattavien ammatillista kasvua ja työpaikalla tehtävän työn kehittymistä. (Alhanen ym., 2011.)

Työnohjaus on kuulunut jo pitkään muun muassa haastavaa kohtaamistyötä tekevien ammattilaisten työelämään esimerkiksi sosiaali-, terveystyö- ja kasvatusalalla. Poliisiorganisaatiossa työnohjaus on vähitellen yleistymässä. Poliisien työnohjauksen tarvetta puoltavat muun muassa työn kuormittava sisältö, vaativat johtamistehtävät sekä henkilöstön työssäjaksamisen heikentyminen. Työnohjaus palvelee koko organisaatiota. Alhanen ym. (2011) huomauttavatkin, ettei työnohjausta tulisi mieltää yksittäisten työntekijöiden erilliseksi tukitoiminnoksi, vaan se kuuluu osaksi työpaikan perustehtävää. Tästä syystä työnohjauksen järjestämistoimet ja sovittaminen osaksi työpaikan arkea ja kehittämistavoitteita ovat henkilöstöhallinnon tehtäviä.

Työnohjaajilla voi olla erilaisia ammattinimikkeitä, kuten vaikkapa psykologi tai sosiaalityöntekijä, mutta moni on pohjakoulutuksensa lisäksi hankkinut vähintään kaksivuotisen työnohjaajakoulutuksen. Kullakin työnohjaajalla on omanlaisiaan työskentelytapoja, viitekehyksiä ja jäsennyksiä oman työnsä tavoitteista. Näihin kannattaa etukäteen perehtyä työnohjaajaa valitessaan. Työnohjaus on eri asia kuin koulutus tai mentorointi, joten työnohjaajalla ei ole tarpeen olla samaa ammattitaustaa kuin ohjattavilla. Kuitenkin jonkinlainen käsitys ohjattavien työstä ja organisaatiosta on eduksi. Työnohjaajalta edellytetään kuitenkin pikemminkin sosiaalipsykologiaan ja organisaatiopsykologiaan liittyvää ammattiosaamista. Usein työnohjaajan ja ohjattavien välillä voidaan sopia tutustumiskäynti, joka tarjoaa mahdollisuuden molemminpuoliseen tutustumiseen. Samalla voidaan kartoittaa soveltuvuutta, reunaehdoja, tarpeita ja tavoitteita yhteiselle työskentelylle. Lisäksi on mahdollista ehdottaa työnohjauksen käynnistymistä muutaman ohjauskerran koeajalla ennen pidempikestoista sitoutumista. Kaiken kaikkiaan työnohjaajan valintaan kannattaa mekaanisen kilpailutuksen pohjalta tehtävän päätöksen sijasta käyttää moniulotteisempaa arviointia ja harkintaa, sillä halvin ei välttämättä ole paras. Työnohjauksessa on kyse ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta ja luottamuksesta, sekä sitoutumisesta 1–3 vuoden mittaiseen tavoitteelliseen yhteistyösuhteeseen, joten työnohjaajaksi kannattaa valita osaamisen ja työpaikan tarpeiden näkökulmasta soveltuvin henkilö.

Työnohjausistuntoja pidetään säännöllisin väliajoin, esimerkiksi kerran kuukaudessa. Tapaamisen kesto voidaan määrittää sen mukaan, kuinka monta henkilöä työnohjaukseen kerralla osallistuu. Kahdenkeskiset työnohjaustapaamiset kestävät yleensä vähintään tunnin verran. Ryhmämuotoiset työnohjaustapaamiset vaativat pidemmän ajan, esimerkiksi kahdesta kolmeen tuntia, jotta kullekin osallistujalle jää riittävästi aikaa ja tilaa. Työnohjaukset toteutetaan häiriöttömässä tilassa, jonne ohjauksen ulkopuolisilla ei ole pääsyä. Oleellista on myös, etteivät työnohjauskeskustelut kuulu huoneen ulkopuolelle. Tilan voi järjestää työnohjaaja tai työnohjausta voidaan pitää myös ohjattavien työpaikalla.

Työnohjausta voidaan järjestää yksilöille, yhteisöille tai eri tavoin kootuille ryhmille. *Yksilötyönohjaus* on yksi suosituimmista

työnohjauksen muodoista. Siinä työnohjaaja ja työntekijä tapaavat säännöllisesti kahdestaan. Yksilötyönohjauksen tavoitteina voivat olla esimerkiksi ammatti-identiteetin kehittyminen, työroolin jäsentäminen tai työn emotionaalisen kuormituksen säateleminen. Yksilölliset tapaamiset mahdollistavat henkilökohtaisia pohdintoja ja syvällistä keskustelua. Poliisiorganisaatiossa yksilötyönohjausta voisi tarjota esimerkiksi väkivaltarikostutkijoille.

Yhteistöyönohjaus tarkoittaa työnohjausta, johon osallistuu koko työyhteisö tai sen jokin osa, esimerkiksi tietty tiimi. Yhteistöyönohjauksen tavoitteina voivat olla esimerkiksi perustehtävän kirkastaminen, työprosessien ongelmakohtien selvittäminen ja kehittäminen tai ryhmän keskinäisen vuorovaikutuksen ja yhteistyön vahvistaminen. Poliisiorganisaatiossa yhteistöyönohjauksesta voisivat hyötyä esimerkiksi tiivistä yhteistyötä tekevät ryhmät, kuten järjestyspoliisin kenttäryhmä, liikennevalvontaryhmä tai erikoistunut tutkintaryhmä.

Ryhmätyönohjaus kokoaa yhteen työntekijöitä, jotka eivät työskentele keskenään eivätkä kuulu samaan työyhteisöön. Kyseessä voi olla esimerkiksi eri toimipisteissä samankaltaisissa työtehtävissä olevia henkilöitä. Ryhmätyönohjauksissa ei ohjata henkilöitä työyhteisönä keskinäisessä toiminnassa, vaan tavoitellaan kunkin yksilöllisen osaamisen vahvistumista ja ammatillista kehittymistä ohjauksen ja vertaiskohtaamisten kautta. Ryhmätyönohjauksesta hyötyvät työntekijät, joilla ei omassa työyhteisössään ole samaa roolia tai työnkuvaa jakavia kollegoita. Erityisesti esihenkilöt kokevat roolinsa vuoksi yksinäisyyttä tai irrallisuutta omasta työyhteisöstä ja kaipaavat vertaistukea. Poliisiorganisaatiossa ryhmätyönohjaukseen sopivia ryhmiä voivat olla esimerkiksi eri sektoreilla työskentelevät esihenkilöt, eri yksiköiden tutkintasihteerit tai eri poliisilaitosten ict-tutkijat.

Työnohjausten sisältö ja työskentelytavat vaihtelevat sen mukaan, mitä työnohjausprosessista on sovittu ja millaisia tavoitteita sille on asetettu. Työnohjauksen käsikirja (2011) esittelee kolme perinteistä työskentelytapaa, joita ovat *teemakeskeinen työskentely*, *tapaustyöskentely* ja *prosessikeskeinen työskentely*.

TEEMAKESKEINEN TYÖSKENTELY

toimii tilanteissa, joissa työnohjauksen alusta saakka on yksimielisen selvää, mihin seikkoihin työnohjauksessa keskitytään ja mitä työn osa-alueita halutaan kehittää.

Teemat voidaan päättää hyvissä ajoin etukäteen tai esimerkiksi aina edellisen istunnon lopuksi.

Kunkin teeman käsittelyyn saattaa liittyä istuntojen välissä jonkinlaista valmistautumista esimerkiksi pohdintojen tai tehtävien kautta.

TAPAUSTYÖSKENTELY

tarkoittaa niin kutsuttua "case-työnohjausta", jossa ohjattavilla on kullekin tapaamiskerralle yksi tai useampi aito työhön liittyvä tilanne yhteisesti käsiteltäväksi.

Tapausten valintakriteerejä voidaan välillä muuttaa, esimerkiksi siten, että ajoittain pohdittavana on osaamisen kannalta haastavimpia työtilanteita, tunteiden kannalta erityisiä tapauksia tai positiivisia onnistumisen kokemuksia tarjonneita työtehtäviä.

PROSESSIKESKEINEN TYÖSKENTELY

tarkoittaa, ettei työnohjauskerroille sovi etukäteen tapauksia eikä teemoja, vaan istuntoaika käytetään tilannekohtaisesti työnohjattavien tarpeisiin.

Prosessikeskeisyys edellyttää, että työnohjattavat itse osaavat aktiivisesti tarjota ajankohtaisia ja mieltä askarruttavia asioita työstettäväksi.

KUVIO 3. Työnohjauksen työskentelytavat.

Tapaustyöskentely tuo usein selvästi näkyville ohjattavien henkilökohtaisen ammatillisen osaamisen ja sen puutteet sekä ongelmat työprosesseissa. Tapausten kautta päästään konkreettisesti käsiksi työtilanteisiin ja tarkastelemaan omaa toimintaa työssä. Tapaustyöskentelyn etuna on haasteiden hahmottuminen ja sen avulla kehittyminen. "Case-työnohjaus" edellyttää aina kannustavaa ja turvallista yhteistyösuhdetta, jotta oman työn tekemistä voi rauhassa asettua tutkimaan ilman pelkoa arvostelluksi tulemisesta.

Prosessikeskeinen työnohjaus on työnohjaajan kannalta haastavin työskentelytapa, sillä se edellyttää kykyä nopeaan reagointiin, hahmottamiseen ja menetelmien valintaan. Prosessikeskeisen työskentelyn etuna on se, että siinä voidaan tarttua juuri parhailaan tärkeiksi koettuihin asioihin ja antaa välitöntä apua kulloisiinkin työtilanteisiin.

Työnohjaus on tärkeä ymmärtää laajana prosessina, joka ei tapahdu ainoastaan muutaman tunnin mittaisten tapaamisten hetkillä. Työnohjaus vaikuttaa myös tapaamisten välillä ja niiden loputtua. Säännöllinen työnohjaus auttaa työntekijää jaksamaan, ja tieto muutaman viikon päässä siintävästä ohjaustapaamisesta kannattelee. Työnohjaus tarjoaakin säännöllisen pysäkin oman työn tarkasteluun, sillä se on omille ajatuksille ja kysymyksille varattua aikaa. Yhteisölliset vaikutukset näkyvät työntekijöiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa ja työn sujuvuudessa. Työntekijä myös kantaa työnohjaajaa mielessään tapaamisten välillä tai ohjausprosessin jälkeen. Hankalissa tilanteissa työntekijä voi kuulla mielessään myötätuntoisen työnohjaajan rauhoittavia sanoja, muistaa työnohjaajan oivallisia neuvoja ajatusten järjestämiseen tai pohtia aiempien keskustelujen pohjalta, mitähän työnohjaaja tästä uudesta tilanteesta tuumaisi. Hyvin toteutettu useamman vuoden työnohjausprosessi onkin mainio sijoitus, jonka tuottoja työntekijät ja työyhteisö voivat loputtomasti hyödyntää.

Työnohjauksen on todettu edistävän ja ylläpitävän työhyvinvointia. Suomalaisessa Aija Koivun (2013) väitöskirjassa vertailtiin Kuopion yliopistollisen sairaalan neljäntoista eri työyksikön henkilökunnan työhyvinvointia. Osa henkilökunnasta sai neljän vuoden ajan säännöllistä työnohjausta, osa ei. Tutkimustulosten mukaan työnohjausta saaneet kokivat hyvinvointinsa verrokkiryhmiä paremmaksi. Työnohjaus sitoutti henkilökuntaa työyhteisöön, innosti, motivoi ja toimi ennaltaehkäisevästi stressiä ja työyhteisö-ristiriitoja vastaan. Työnohjattavat raportoivat myös muun muassa ammatillisen itsetunnon kasvua ja työn aiheuttaman psyykkisen rasituksen vähenemistä.

Haikosen ja Laukkasen tutkimuksessa (2013) seksuaalirikoksia tutkivat poliisit kokivat työnohjauksen puutteen ongelmana. Tutkijoilla ei ollut ammatillisesti tuettuja purkamisen kanavia työn kuor-

mittavan sisällön käsittelyyn. Vertaisten kanssa keskusteleminen ei aina ole riittävää tai välttämättä varsinaisesti edistä hyvinvointia. Kuormittuneilla ihmisillä saattaa olla myös suorastaan haitallisia stressinsäätelypyrkimyksiä, kuten kielteisten tunteiden purkaminen perheristiriitoihin tai alkoholiin (Henrikson & Lönnqvist, 2019). Jenni Penttilän (2017) opinnäytetyössä tutkittiin suomalaisten lapsirikostutkijoiden keinoja työn psyykkisen kuormituksen säätelyyn. Keinoina käytettiin muun muassa työtovereiden kanssa keskustelua, mutta myös saunailtoja, kiroilua, valittamista ja työpaikan vaihtamisen ajattelemista. Työnohjauksessa käyminen oli osalle poliiseista jo tuttua ja siihen suhtauduttiin positiivisesti työsäljaksamisen tärkeänä tukitoimena. Kaikki eivät kuitenkaan edes tienneet, mitä työnohjaus oikeastaan tarkoittaa, ja tutkimuksessa päädyttiinkin suosittelemaan työnohjaukseen liittyvän tietämyksen lisäämistä koko poliisiorganisaatiossa.

Mielenterveystyötä tekeville työnohjaus kuuluu jo lakisääteisesti (Mielenterveyslaki, 1116/1990 1 luku 4 §). Työnohjaus liittyy kiinteästi työhyvinvointiin sekä osaamisen vahvistumisen että stressinsäätelyn kannalta. Työnohjaus tarjoaa työkaluja ja kannattelua vaikeiksi tai raskaiksi koetuissa työtilanteissa. Työnohjaus kehittää resilienssiä, sillä työnohjaus voi auttaa mieltä joustamaan paineikkaissa tilanteissa sekä opettaa tunnistamaan ja asettamaan omia rajoja. Näin ollen työnohjaus on tärkeä panostus myös työntekijöiden mielenterveyden kannalta, ja sillä voidaan edistää työkykyä. Työnohjaus ei kuitenkaan voi paikata resurssipulaa, olla tulipalojen sammuttelua ilmiliikkeihin leimahtaneissa työyhteisökonflikteissa eikä toimia kriisiapuna tekohengittämässä uupumukseen sairastuneita työntekijöitä. Jälkitoimia ja korjaavia toimenpiteitä esitellään seuraavissa kappaleissa. Työnohjaus on työhön liittyvien haasteiden ratkaisemista, työn nostattamien tunteiden käsittelyä sekä tukea ammatillisuuteen, muutoksiin ja kehittymiseen. Työnohjaajat ovat ammattilaisia, joita poliisiorganisaationkin tulisi jatkossa yhä enemmän hyödyntää kehittymisensä ja työntekijöidensä hyvinvoinnin tukena.

Työnantajan ennaltaehkäisevistä toimenpiteistä ja omista ponnisteluista huolimatta poliisi saattaa joutua tilanteeseen, jossa huomaa tarvitsevänsä **psykologista apua**. Joskus koettelemukset

ovat niin suuria, että ainoa looginen seuraus niistä on mielenterveyden järkkäminen. Kyse voi olla yksittäisestä traumaattisesta tapahtumasta tai useista kuormittavista elämäntapahtumista pitkällä aikavälillä.

Psykologi on ihmisen mielen ja käyttäytymisen asiantuntija. Ammattiosaamisen taustalla on vähintään maisteritasoinen noin 5,5 vuoden mittainen yliopistokoulutus, joka sisältää opintoja muun muassa terveydestä ja mielenterveydestä, psykologisista tutkimusmenetelmistä ja psykoterapeuttisesta työskentelystä. Koulutukseen kuuluu myös pakollisena viiden kuukauden mittainen työharjoittelu. Psykologit ovat laillistettuja terveydenhuollon ammattihenkilöitä. Osa psykologeista myös jatkokoulutuu myöhemmin, esimerkiksi neuropsykologeiksi, psykoterapeuteiksi tai oikeuspsykologeiksi. Psykologeilla on koulutuksensa pohjalta edellytykset ymmärtää ihmistä – ihmisen käyttäytymistä ja ihmisen mieltä. Psykologia on tiede, joka tutkii ihmisen *normaalia* toimintaa, käyttäytymistä, psyykkistä rakennetta ja kehitystä. Poikkeavat ja epätyypilliset kehityksen, rakenteen tai toiminnan tilanteet suhteutetaan ”normaaliin”. Psykologin apua saadakseen ihmisen ei siis tarvitse olla sairas tai mielenterveyshäiriöstä kärsivä. Psykologia eroaakin psykiatriasta, sillä psykiatria on oppi mielenterveyden häiriöistä. Psykiatria on tieteenalana lääketieteen osa-alue. Psykiatrit ovat peruskoulutukseltaan lääkäreitä, jotka ovat erikoistuneet mielenterveyden häiriöiden tutkimiseen ja hoitoon. Näin ollen psykologi ja psykiatri ovat keskenään eri ammatteja erilaisilla taustakoulutuksilla.

Psyykkisiä haasteita kohdatessaan ihmiset oireilevat eri tavoin. Ihminen saattaa pyrkiä sinnittelemään mieltä painavan asian kanssa yksin jonkin aikaa, kunnes juuri erilaiset oireet ja niiden häiritsevyys saavat hakeutumaan avun piiriin, esimerkiksi psykologin vastaanotolle. Oireita saattaa ilmetä niin psyykkisesti, fyysisesti kuin sosiaalisestikin. Muutokset mielialassa, jatkuva ikävien tunteiden kokeminen, painajaiset tai asian jatkuva prosessointi mielessä tuottavat usein myös kehollisia vaikutuksia. Tällöin puhutaan psykosomaattisesta oireilusta, jonka ilmentymiä voivat olla vaikkapa vatsaoireet sekä erilaiset kivut. Paha olo heijastuu myös sosiaalsiin ympyröihin, kuten harrastuksiin, työntekoon ja läheisiin ihmissuhteisiin.

Oireita ja niiden voimistumista ei kannata jäädä odottelemaan, vaan tukea omaa hyvinvointiaan riittävän ajoissa. Hoitoon hakeutumisessa tulisi olla matala kynnyksinen palveluiden saatavuuden kuin poliisien oman asennoitumisen näkökulmista. Psykkisten haasteiden kanssa yksin pärjäämisestä ei jaeta ansiomitaleita. Sen sijaan hoitoon hakeutumisen viivyttely saattaa pahentaa tilannetta, johtaa vakavampaan mielenterveyden häiriöön ja pitkittää toipumista. Palveluiden saatavuuden kannalta tärkeää on, että apua pystytään tarjoamaan kohtuullisessa ajassa eikä hoitoonpääsy vaa di kohtuutonta ponnistelua, vaivannäköä ja selvitystyötä avun tarpeessa olevalta.

Poliisiyksiköt tekevät määräajoin sopimukset työterveyshuollon palveluntarjoajien kanssa. Psykologipalvelut kuuluvat työterveyshuoltoon, eikä Poliisihallitus määrittele niiden suhteen rajattuja käyntimääriä. Poliisilaitoskohtaisesti rajoituksia voi sopimuksissa olla, esimerkiksi viisi käyntikertaa vuodessa työntekijää kohden. Poliisit voivat hakeutua psykologin keskustelukäynneille helposti ja maksuttomasti oman työterveyshuoltonsa kautta. Tavanomaisia syitä psykologien vastaanotoille hakeutumiseen ovat erilaiset työkykyynkin vahvasti vaikuttavat elämäntilannekriisit, kuten avioero sekä oma tai läheisen vakava sairastuminen. Työperäisiä syitä ovat muun muassa väsymyksen ja uupumuksen kokemukset, työyhteisön konfliktit sekä traumaattiset työtilanteet. Poliisiin työterveys tulee nähdä aina kokonaisuutena, johon liittyvät niin yksityiselämässä kuin työelämässäkin tapahtuvat asiat. Kaikki asiat, jotka vaikuttavat ihmisen mielenterveyteen, kytkeytyvät olennaisesti hänen kykyynsä tehdä työtä.

Muutamankin käyntikerran lyhytinterventiot voivat olla hyvin tehokas ja toimiva apu oman elämän solmukohtien avaamisessa ja hankalan elämäntilanteen yli selviämisessä. Joskus kuitenkin havahdutaan siihen, että ongelmat juontavat juurensa hyvin syvälle, ne ovat toistuvia, niiden käsittely vie aikaa ja taustalla on esimerkiksi lapsuudenaikaisia traumaattisia kokemuksia. Tällöin voidaan harkita kuntoutuspsykoterapiaa, jossa asiakas käy yleensä 1–3 vuoden ajan esimerkiksi kertaviikkoisesti. Kuntoutuspsykoterapia on tarkoitettu tilanteisiin, joissa mielenterveysongelma uhkaa työkykyä, ja terapeuttisen työskentelyn tavoitteena onkin edistää työky-

kyä, työhön paluuta tai työelämässä pysymistä. Kela voi myöntää 16–67-vuotiaille vuodeksi kerrallaan tukea kuntoutuspsykoterapiaa varten, jolloin se korvaa osan psykoterapiakuluista (Kela, 2021). Psykoterapiaan voi hakeutua myös itse maksavana asiakkaana.

Vaikka palveluita olisi saatavilla, voi avun pyytäminen tuntua hankalalta. Taustalla vaikuttavat esimerkiksi suomalaiset kulttuuriset ihanteet sisukkuudesta, kotikasvatuksessa sisään ajettu itsenäinen pärjääminen, henkilökohtaiset haasteet oman haavoittuvuuden käsittelemisessä sekä poliisiorganisaation maskuliiniset arvot. Poliisien keskusteluissa on havaittu pelkoja siitä, että poliisityön sisältö on ammattiauttajallekin liian raskasta kuultavaa: ”ettei tuu sit sellanen efekti, et kun me kerrotaan jostakin jutusta, ni me saadaan taluttaa sieltä se suoraan hoitoon”. (Penttilä, 2017.) Poliiseilla on myös kansainvälisissä tutkimuksissa todettu erityisiä hankaluuksia hakeutua saamaan psyykkistä apua tilanteissa, joissa se olisi tarpeen. Taustalla on skeptisiä asenteita, joista tyypillisimpiä ovat ajatukset siitä, ettei psykologi ymmärrä poliisityötä. Myös roolivaihdos auttajasta autettavaksi tuntuu vaikealta. (Papazoglou & McQuerrey, 2018.)

Poliisien ennakkokäsityksissä saattaa jossain määrin olla perää, sillä psykologeilla ei välttämättä olekaan kovin realistista kuvaa poliisityöstä. Tämä lienee ymmärrettävää, sillä työterveyspsykologien asiakkaina on usein lukuisia eri alojen ammattilaisia. Lisäksi koko työterveyshuollosta vastaava yritys saattaa vaihtua harmillisen usein kilpailutusten vuoksi. Poliisit ovat myös hyvin sisänpäin lämpiävä ammattikunta, jossa sekä salassapidon että käytännön ymmärryksen vuoksi koetaan mielekkäänä jakaa asioita vain kollegoiden kesken. Organisaation ulkopuolisista käytetään nimitystä ”siviili”, joka määrittää henkilöt sisäpiiriin kuulumattomiksi ja usein myös ilmaisee näiden vaillinaista kykyä täysin ymmärtää poliiseja ja poliisiutta. Tämä lähtökohta asettaa luonnollisesti haasteita luottamuksellisen yhteistyösuhteen syntymiselle psykologin ja poliisin välillä.

Ikävä kyllä edellä kuvatusta haasteesta ei aina päästä suotuisasti yli. Poliisit ovat ajoittain joutuneet psykologikäynneillään tilanteisiin, joissa poliisien kokemusten mukaan aika kuluu oman työnkuvan esittelyyn psykologin sitä kauhistellessa. Oman arkityön

peilaaminen ammattilaisen reagoinnin kautta voi joskus toimia hyvänäkin keinona havahtua pohtimaan, mistä kaikesta itselle on työvuosien saatossa huomaamatta tullut liiankin tavallista. Edellä esitetty työskentelytapa voi kuitenkin olla myös hyvin riskialtis, sillä se saattaa käynnistää juuri poliisien ennakko-oletusten mukaisen vuorovaikutusketjun, jossa poliisi tempaisee nopeasti auttajaroolinsa käyntiin taputellen tarinansa siedettävämmäksi, kokee haavoittavansa suojatonta siviiliä ja vetäytyy hoitokontaktista ensikäynnin jälkeen.

Eräs konstaapeli kiteytti julkisesti koulutustilaisuudessa toivonsa poliisiyhteistyöhön jatkossa ”*sellaisia psykologeja, joilla kasetti kestää*”. Toivomus on varsin kohtuullinen. Psykologin tulisi aina säilyttää ammatillisuutensa työtilanteissa. Vaikka asiakkaan kokemusten herättämät tunteet ovat jopa osa terapeutin työskentelyn välineitä, tulisi niiden ilmaisua kyetä aina tarkkaan harkitsemaan. Poliisien ammattiryhmän osalta on tärkeä tiedostaa, kuinka herkillä tuntosarvilla poliisiasiakkaat tunnustelevat psykologin kantokykyä ennen luottamuksen syntymistä. Ensikohtaamisessa psykologi on aina kenen tahansa asiakkaansa arvioitavana, mutta poliisiasiakkaat saattavat erityisen tarkkaan arvioida, tai jopa suoranaisesti tulkita ja hakea, mahdollisuuksia ennakko-oletustensa mukaisiin lopputulemiin, joissa ammattiauttajatkaan eivät kestäneet poliisityön raadollisuutta. Psykologeilla on omalla kompetenssillaan mahdollisuus vaikuttaa siihen, ettei poliisien ennakkokäsityksistä muodostuisi vastaanottotilanteissa itseään toteuttavia ennusteita.

Tunnelmia psykologin vastaanotolle saapumisesta kannattaakin aktiivisesti kysellä ja kielteiset ennakko-oletukset ottaa käsittelyyn. Asiakkaan kanssa voidaan yhdessä tarkastella, miten ajatus ”Psykologi ei kestä työni raakuutta” saa tuntemaan ja toimimaan. Psykologin on oleellista välittää sanoin ja elein omaavansa toleranssia vaikeidenkin tunteiden ja kokemusten kannattelemiseen. Poliisiorganisaation kanssa työskentelevien psykologien kannattaa tutustua monipuolisesti poliisityöhön jo etukäteen. Poliisityötä koskevan kirjallisuuden lisäksi perehtymistä voi tehdä vieraillemalla poliisiasemilla. Poliisiasemien kannattaa myös itse aktiivisesti pyrkiä yhteistyöhön esimerkiksi kutsumalla työterveyshuollon psykologeja tapaamisiin, kuten jo monilla poliisiasemilla on tehtykin. Tutustu-

minen on koettu molemmin puolin hyödylliseksi. Psykologi hahmottaa paremmin asiakkaidensa työtä, toimintatapoja ja mahdollisia haasteita. Tämä näkyy poliisiasiakkaille osaavana ja helposti lähestyttävänä psykologina. Vierailuilla voidaan purkaa ennakkokäsityksiä, esittää toiveita ja ideoida myös yhteisöllisen tuen muotoja.

Poliisiyhteistyöstä huolimatta psykologin ei toki tarvitse olla poliisityön ammattilainen. Psykologi työskentelee omalla alallaan. Terapeuttiset keskustelut liittyvät usein työn yksityiskohtien sijasta kokemuksiin, ajatuksiin ja tunteisiin. Riittää, että psykologi jollakin tasolla kykenee hahmottamaan kontekstin niiden taustalla. Poliisien onkin hyvä huomioda, että psykologin kanssa keskusteleminen tarkoituksellisesti eroaa työtoverin tai ystävän kanssa keskustelemisestä. Se, että auttava taho ei tunne asiakasta, tämän elämänsä historiaa ja työtä, voikin itse asiassa olla hedelmällistä. Se tarjoaa mahdollisuuden aloittaa luottamuksellinen ihmissuhde puhtaalta pöydältä sekä valita ja määritellä itse tärkeäksi kokemansa asiat. Osa kokee tämän hyvin vapauttavana. Ulkopuoliselle puhuminen myös väistämättä pakottaa jäsentämään asioita ja perustelemaan niitä eri tavalla kuin läheisille. Näin tehdessään työstää ja jäsentelee asioita myös itselleen. Omasta elinpiiristä irrallisen henkilön kysymykset avaavat jotain uutta, ja psykologi saattaa nähdä tilanteen toisin kuin tutut ihmiset tapahtumien ytimessä.

Ulkopuolisuuden ohella psykologilla käyminen pitää sisällään myös muita auttavia elementtejä. Varsin keskeinen näistä on ammattiosaaminen. Psykologin ammattiosaamisessa yhdistyy tieteellinen ajattelu, teoreettinen tietämys ihmisen kehityksestä ja käyttäytymisestä sekä ymmärrys vuorovaikutusprosesseista. Psykologi hallitsee sellaisia vuorovaikutuksen keinoja, jotka auttavat sanallistamaan vaikeita kokemuksia ja tunteita. Vaikeiden asioiden ääneen sanominen saattaa vähentää niiden tuottamaa ahdistusta ja niihin liittyviä pelkoja. Tukeminen, rinnalla kulkeminen ja empaattinen suhtautuminen kuuluvat psykologikäytien auttaviin keinoihin. Psykologeilla voi olla myös oivaltavia huomioita, hoksautuksia ja kriittisiä kysymyksiä, jotka asettavat poliisin pohtimaan kokemustaan tai ajatustaan toisella tapaa. Ihmismielen asiantuntijoina psykologit usein tähtäävätkin siihen, että asiakas hahmottaa ja sen jäl-

keen työstää ja tarvittaessa muuttaa ajatusmallejaan. Psykologin työskentelytapaan voi kuulua myös psykoedukaatiota, eli tiedon ja opastuksen tarjoamista siitä, millainen oireilu kyseiseen elämäntilanteeseen tavallisesti kuuluu tai millaisesta reaktiosta on kysymys. Tieto auttaa usein suhtautumaan itseen ja omaan oireiluun ja tuo ennustettavuutta ja ymmärrystä. Psykologin kokemus ja osaaminen auttavat asiakastakin luottamaan omaan selviytymiseensä. Ikävien tai traumaattisten elämäkokemusten osalta tavoitellaan usein asiakkaan kykyä lopulta integroida kokemus elämänsä kulkuunsa, persoonaansa ja elämänsä historiaansa.

Psykologityöstä on vallalla myös virheellisiä käsityksiä. Yksi varsin yleinen psykologityöhön liitetty virheellinen uskomus on psykologien kyky nähdä ihmisten sisimpään. Tämä aikaansaa pelkoja siitä, että psykologin katseen alla tulee jollakin tavalla tulkituksi, henkisesti alastomaksi, ja paljastaneeksi itsestään asioita, joita ei haluaisi. Psykologeilla ei ole röntgenkatseita, eivätkä psykologit harrasta ylikuonnollista sielujen salakatselua. Tällaisesta virheellisestä uskuksesta voi olla haittaa, mikäli se vaikuttaa hoitoon hakeutumista harkittaessa. Keskustelukäynneillä uskomus voi johtaa siihen, että asiakas kuvittelee psykologin ”lukevan” häntä ja tietävän asioita, joita asiakas ei varsinaisesti tuo esille. Tämä saattaa aiheuttaa vääriä oletuksia tai nostaa tarvetta suojautua. Psykologin keskustelukäynneillä kenestäkään ei tahtomattaan kaiveta asioita esille, ja asiakkaalla on oikeus omaan tahtiinsa tuoda keskusteluun tärkeinä pitämänsä asiat. Keskustelukäynneistä kuitenkin hyötyy parhaiten, kun uskaltautuu rohkeasti ja avoimesti kertomaan asioista, jotka omaan tilanteeseen tuntuvat vaikuttavan. Psykologi ei voi tietää asiakkaan elämästä sellaista, mitä asiakas ei sano.

Toinen väärä käsitys psykologin työtavoista liittyy psykologin antamaan neuvontaan ja ohjaukseen. Osa psykologin asiakkaista on ilmaissut pettymystään siitä, ettei psykologi neuvonut, mitä tehdä, eikä antanut vastauksia asiakkaan elämää koskeviin tärkeisiin kysymyksiin, joiden vuoksi vastaanotolle oli hakeuduttu. Psykologit eivät tällä tavoin neuvo asiakkaita. Psykologi ei kehoita vaihtamaan työpaikkaa tai ottamaan avioeroa. Kaikessa psykologisessa tuessa ja hoidollisessa työssä tähdätään siihen, että ongelmista ja haasteista huolimatta asiakas pystyisi mahdollisuuksien mukaan säilyttämään

kyvykkyytensä omaan itsenäiseen elämään ja päätöksentekoon. Oman elämän ratkaisun avaimia ei voi pyytää valmiina ammattiauttajan taskusta. Psykologi ei ole selvänäkijä tai ennustaja, joka tietää, mikä kenellekin on parasta. Asiakas itse tekee elämäänsä koskevia päätöksiä, elää niiden kanssa ja vastaa omasta tulevaisuudestaan. Psykologi voi auttaa näkemään vaihtoehtoja, haastaa ajattelemaan toisin, olla pohtimassa ratkaisuja sekä antaa tukea ja keinoja vaikeiden päätösten hetkellä.

Purkukeskusteluita käytetään poliisiorganisaation sisäisenä toimenpiteenä tilanteissa, joissa työ on muodostanut uhan työhyvinvoinnille. Työturvallisuuslain (738/2002) mukaan työnantajan tulee järjestelmällisesti selvittää ja tunnistaa työpaikan vaara- ja haittatekijät sekä pyrkiä mahdollisuuksien mukaan poistamaan tai vähentämään niiden vaikutusta. Poliisityön vaarallisia puolia ei voida kokonaan poistaa, joten poliisiorganisaatiossa tulee kiinnittää huomiota kriittisistä tilanteista selviämiseen ja poliisien saamaan tukeen. Poliisihallitus onkin määrännyt yhdenmukaiset toimintamallit siitä, kuinka poliisiyksiköissä menetellään kriittisten tilanteiden jälkeen.

Aseenkäyttö, väkivallan kohteeksi joutuminen, lapset uhreina, vakava loukkaantuminen tai kuolemantapaus työyhteisössä, maalittaminen sekä vakavat ”läheltä piti” -tilanteet ovat Poliisihallituksen määräyksessä (2019, POL-2019-14546) esitettyjä tilanteita, joiden jälkeen järjestetään purkukeskustelu. Huomionarvoista on, ettei purkukeskustelu ole vapaaehtoinen eikä sen tarpeellisuutta käydä kyselemässä, vaan se kuuluu automaattisesti kriittisten tilanteiden jälkitoimiin. Vastuu keskustelun järjestämisestä on lähiesimiehillä ja operatiivisessa tilanteessa kenttäjohtajalla tai yleisjohtajalla. Mikäli lähiesimies on itse osallisena kriittisessä tapahtumassa, vastuu keskustelun järjestämisestä on hänen esimiehellään. Purkukeskustelun järjestäminen tapahtuu ottamalla yhteyttä oman yksikön purkukeskustelukoordinaattoriin. Koordinaattori huolehtii paikalle purkukeskusteluohjaajan ja ottaa kokonaisvastuun jälkitoimien toteutumisesta. Kuka tahansa voi myös itse lähestyä esimerkiksi koordinaattoria, kenttäjohtajaa tai tuntemaansa purkukeskusteluohjaajaa tuodakseen näin tietoon tilanteen, jonka vuoksi purkukeskustelu olisi syytä järjestää.

Purkukeskusteluohjaajina voivat toimia esimerkiksi työterveys-
huollon psykologit tai paikalliset kriisityön ammattilaiset. Tyypil-
lisimmin purkukeskusteluohjaajat ovat kuitenkin Poliisiammatti-
korkeakoulun täydennyskoulutuksessa purkukeskusteluohjaajiksi
kouluttautuneita poliiseja. Ohjaajiksi valitaan esimiesten arvioiden
ja poliisien kirjoittamien hakemusten perusteella henkilöitä, jotka
ovat esimerkiksi taustakoulutuksensa, motivaationsa ja sosiaalis-
ten taitojensa kannalta tehtävään soveltuvia. Oleellista on myös,
että purkukeskusteluohjaajan rooli työyhteisössä on sellainen, että
hänet koetaan sopivaksi henkilöksi käymään luottamuksellisia
keskusteluja kaikkien työyhteisön jäsenten kanssa. Kriittisessä ti-
lanteessa itse osallisina olleet eivät ohjaa purkukeskusteluita, vaan
ohjaajaksi hankitaan aina tilanteen ulkopuolinen henkilö. Ajoittain
purkukeskusteluohjaajia pyydetään kokonaan toiselta poliisilaitok-
selta, esimerkiksi silloin kun omia ohjaajia ei loma-aikojen vuoksi
ole saatavilla tai tapahtumat koskettavat tavalla tai toisella kaikkia
oman yksikön poliiseja. Tapahtumien laajuudesta sekä osallistujien
ja keskustelujen määrästä riippuen saatetaan kerralla tarvita mon-
takin purkukeskusteluohjaajaa.

Purkukeskusteluun kutsutaan henkilöt, jotka ovat olleet osal-
lisina tilanteessa. Joskus tämä voi tarkoittaa esimerkiksi vain yhtä
tutkijaa, jonka kanssa käydään kahdenkeskinen purkukeskustelu.
Joskus taas tapahtumat koskettavat niin monia henkilöitä, että on
syytä muodostaa useita pienempiä ryhmiä. Kahdeksan henkilöä
on jo varsin kookas ryhmä, joka tarvitsee useamman purkukeskus-
teluohjaajan. Yli kahdeksan henkilön ryhmissä haasteena on ajan
venyminen hyvin pitkäksi, ryhmän hallittavuus sekä kaikille tasa-
puolisen osallistumisen takaaminen. Luottamuksellinen ja intiimi
keskustelutilanne saattaa myös alkaa muistuttamaan julkista tilai-
suutta ryhmäkoon kasvaessa, jolloin kynnys omien tunteiden purka-
miselle suuressa ryhmässä kasvaa. Ryhmäkokojen kasvattamisen tai
henkilöiden ulkopuolelle jättämisen sijaan purkukeskusteluryhmät
kootaan ajatuksella. Pienryhmiä kannattaa jakaa tietyin kriteerein,
esimerkiksi tapahtumien ytimeistä lähteviin kehiin: oman ryhmän-
sä muodostavat itse tapahtumien keskiössä olleet poliisit, toisen
ryhmän ulkoeristyksessä olleet ja kolmannen tilannetta koskevan
radioliikenteen kautta traumaattisille tapahtumille altistuneet.

Ryhmien muodostamisessa sisällölliset ja tapahtumiin liittyvät kriteerit ovat hierarkiaa ja valtasuhteita oleellisempia. Esimies osallistuu purkukeskusteluun vain, mikäli tapahtuma koskettaa häntä, ei koskaan esimiesroolinsa vuoksi. Esimies on purkukeskustelussa vertainen osallistuja kaikkien ryhmäläisten kanssa ja purkukeskustelua vetää purkukeskusteluohjaaja. Purkukeskusteluihin ei voi tulla ”kuulolle” tai seuraamaan niiden kulkua. On tärkeää huolehtia, ettei kukaan tapahtuman osallinen jää vahingossa kutsumatta purkukeskusteluun.

Purkukeskustelut ovat aina luottamuksellisia. Purkukeskusteluohjaajat saattavat joskus käyttää muistilappuja tai kirjoittaa ylös tärkeän kysymyksen, mutta keskusteluista ei tehdä kirjauksia eikä osallistujien nimilistoja. Kaikkien osallistujien tulee sitoutua ehdottomasti pitämään purkukeskusteluissa toisilta kuulemansa asiat omana tietonaan. Myöskään purkukeskusteluohjaajat eivät milloinkaan raportoisi keskustelulisäältä eteenpäin.

Purkukeskustelu noudattaa tiettyä rakennetta, jossa alun orientaation ja yhteisten pelisääntöjen jälkeen edetään keskustelemaan ohjatusti tapahtuman faktoista sekä tapahtuman aiheuttamista ajatuksista ja tunteista. Ohjaaja huolehtii, että kaikki paikallaolijat saavat kertoa oma näkökulmansa ja kokemuksensa. Ketään ei kuitenkaan pakoteta puhumaan. Koulutettu purkukeskusteluohjaaja osaa antaa myös psykoedukaatiota ja normalisoida mahdollisia tulevia reaktioita ja oireita. Näin vahvistetaan osallistujien resilienssiä, eli selviytymiskykyisyyttä, mikäli tapahtuma tuo mukanaan tulevien päivien ja viikkojen aikana epämieluisia ja pelottavankin tuntuksia vaikutuksia. Purkukeskustelun lopussa suuntaudutaan kotiinlähtöön ja tuleviin päiviin. Osallistujia voidaan pyytää kertomaan, mikä heitä tilanteesta toipumisessa ja palautumisessa auttaa. Näin kootaan yhteisesti erilaisia palautumisen keinoja ja varmistetaan, että kaikilla on käytettävissään tukiverkkoja ja keinoja asian käsittelyyn ja turvallisuuden tunteen lisäämiseen. Purkukeskusteluohjaaja antaa jokaiselle myös omat yhteystietonsa ja informoi siitä, kuinka menetellä, mikäli oma olotila alkaa jossain vaiheessa huolestuttaa. Ohjaaja neuvoo myös, kuinka työterveyshuoltoon voi hakeutua, jos tarvitsee sairauslomaa tai keskusteluja ammattiaut-tajan kanssa.

Mikäli koettu tapahtuma on hyvin vakava tai osallistujien psyykinen vointi aiheuttaa huolta, voi purkukeskusteluohjaaja sopia ryhmän kanssa uuden keskustelun esimerkiksi muutaman päivän päähän. Purkukeskusteluohjaaja voi halutessaan myös tilaisuuden jälkeen lähestyä erikseen tiettyjä henkilöitä esimerkiksi soittamalla ja kyselemällä vointia tai ehdottamalla vielä kahdenkeskistä keskustelua jollekin toiselle päivälle. Joskus jonkun ryhmäläisen psyykinen tilanne voi olla hyvin vakava, jolloin hän saattaa omasta toiveestaan esimerkiksi haluta purkukeskusteluohjaajan konkreettista apua kotiin, työterveyteen tai esimiehelle soittamisessa.

Purkukeskustelu on traumaattisen tapahtuman jälkipuintiin tarkoitettu ryhmäinterventio. Sen tavoitteena on tarjota ohjattu tilaisuus poikkeuksellisen tapahtuman läpikäyntiin. Purkukeskustelussa kuormittavaan työtilanteeseen joutuneet saavat tukea selviytymiseen. Keskusteluun osallistuminen ei tarkoita, että osallistujilla tulisi olla tai oletettaisiin olevan jokin mielenterveyden häiriö. Purkukeskustelu ei ole terapiaa, eikä korvaa mielenterveyspalveluita, vaan täydentää niitä. Purkukeskustelu ei myöskään ole taktiikkapalaveri, jossa läpikäytäisiin onnistumisia ja epäonnistumisia ja analysoitaisiin tilanteen hoitamista poliisityön näkökulmasta.

Purkukeskustelu tarjoaa tilanteen, jossa yhdessä koettu epätavallinen tai mieltä järkyttävä tapahtuma puetaan sanoiksi ja aktivoidaan samaa kokeneiden ryhmän tuki. Näin kenenkään ei tarvitse eristäytyä kokemuksen kanssa yksin. Avattu keskusteluyhteys niin työtovereiden kuin purkukeskusteluohjaajankin kanssa saattaa helpottaa asian puheeksi ottoa ja käsittelyä yhdessä toisten kanssa myös myöhemmin. Purkukeskustelu auttaa ottamaan hyvinvointia ja selviytymistä tukevia keinoja käyttöön kriittisen tilanteen jälkeen.

Kriittisten tilanteiden jälkeisten jälkipuinti-interventioiden tehosta on varsin niukasti tieteellisiä tutkimuksia, ja tutkimustulokset ovat ristiriitaisia. Jälkipuinnin ei ole todettu ennaltaehkäisevän mielenterveyden häiriön, kuten traumaperäisen stressihäiriön, puhkeamista. (Käypä hoito, 2020; Adler ym., 2008.) Tämä onkin varsin ymmärrettävää, sillä mielenterveyden häiriön syntyyn vaikuttavat tarjotun avun ohella lukuisat muut seikat, kuten mielenterveyden tilanne ennen tapahtumaa, koetun tapahtuman

vakavuus ja yksilön henkilökohtaiset suojaavat tekijät. Joidenkin tutkimusten mukaan jälkipuinnista voi olla jopa haittaa (Käypä hoito, 2020). Haittaa mielenterveydelle voidaan aiheuttaa esimerkiksi silloin, jos ryhmiä on koottu väärin ja osallistujat traumatisoituvat lisää toistensa kertomuksista. Myös varomattomasti ja liian syvälle traumaattisiin kokemuksiin uppoutuminen saattaa heikentää psyykkistä vointia. Purkukeskusteluihin osallistuneiden omia kokemuksia tarkasteltaessa on havaittu, että niihin suhtaudutaan yleensä myönteisesti, keskusteluita pidetään tärkeinä ja osallistujat ovat tyytyväisiä tarjottuun tukeen ja mahdollisuuteen turvallisesti käsitellä tapahtunutta (mm. Järvelin, 2011; Henrikson & Lönnqvist, 2019; Merjavuo, 2020).

Kokemuksen käsittely työporukassa ennen kotiinlähtöä saattaa helpottaa asian jättämistä työpaikalle ja ikävästä kokemuksesta irrottautumista. Poliisiorganisaatiossa purkukeskusteluita järjestetään yleensä saman työvuoron aikana. Tämä helpottaa kaikkien koolle saamista samaan aikaan. Purkukeskustelu ennen kotiin ja vapaille jäämistä tarjoaa myös mahdollisuuden varmistua, että kaikki poistuvat kohtuullisen hyvävointisina ja tietävät, kuinka toimia voinnin heikentyessä. Kuitenkin tutkimusten mukaan purkukeskusteluille otollisin aika olisi vasta muutama vuorokausi tapahtuman jälkeen. Tällöin mahdollinen shokkivaihe on väistynyt ja ryhmäläiset pystyvät paremmin käsittelemään kokemaansa. (Henriksson & Lönnqvist, 2019.) Tämä antaisi myös enemmän aikaa purkukeskusteluiden valmistelemiselle ja käytännön järjestelyille. Tuoreiden Käypä hoito -suositusten (2020) mukaan stressivasteiden rauhoittamiseen tähtäävässä ensivaiheen psykososiaalisessa tuessa periaatteena tulisi olla inhimillisen ja tunkeilemattoman kontaktin tarjoaminen, emotionaalisen ylikuormituksen rauhoittaminen, käytännöllisten perustarpeisiin liittyvien neuvojen tarjoaminen sekä luonnollisten tukiverkoston aktivoiminen.

Vaikka Poliisihallituksen määräys kriittisten tilanteiden jälki-toimista on varsin yksiselitteinen, tapahtuu silti ajoittain edelleen tilanteita, joissa tapahtumassa osallisina olleita pyydetään itse arvioimaan, tarvitseeko keskustelua järjestää. Poliisiammattikorkeakoulussa on tehty useampiakin opinnäytetöitä, joissa on tutkittu poliisien purkukeskusteluihin liittyviä järjestelyitä ja kokemuksia.

Purkukeskusteluissa on tutkimusten perusteella ilmennyt useita ongelmia. Kritiikin aiheita antaa juuri tapahtumien keskiössä olleiden poliisien vastuuttaminen purkukeskusteluiden toteutumisesta. Esimiehet saattavat soittaa ja kysyä, onko purkukeskustelulle tarvetta. Tilanne on paitsi Poliisihallituksen määräyksen vastainen myös käytännössä hyvin kimurantti. Ensinnäkään akuutisti traumaattisessa tilanteessa ollut henkilö ei välttämättä ole parhaassa mahdollisessa tilanteessa arviomaan tukitoimien tarvetta, kokonaistilanteen vakavuutta ja omaa vointiaan. Toisekseen purkukeskustelun ”tarvetta” ylipäättään on erittäin hankala määrittellä välittömästi, sillä mahdolliset oireet ja muut jälkiseuraamukset ilmaantuvat usein myöhemmin. Toisin sanoen kriittisessä tapahtumassa ollut poliisi ei voi vielä kysyttäessä tietää, tulevatko purkukeskustelussa annettu tieto ja tuki tarpeeseen vai tuleeko hän selviytymään ilman niitä. Tarpeellisuuden arviointi on hankalaa vielä purkukeskustelun jälkeenkin, sillä poliisin voi olla mahdotonta erotella, mikä vaikutus hyvin sujuneeseen palautumiseen oli psykoedukaatiolla ja tiedolla työyhteisön tuesta, ja olisiko kaikki sujunut yhtä hyvin ilman niitä. Usein jo pelkkä mahdollisuus lisäapuun ja tieto oljenkorsien olemassaolosta kannattelee, vaikka varsinaisia jatkokeskusteluita tai työterveyshuollon palveluita ei lopulta käyttäisikään. Kolmas haaste purkukeskustelun tarpeen kyselemisessä koskee sosiaalisia tilanteita, joissa asiaa kysytään. Omaa avuntarvetta voi olla hankala tunnustaa kahden kesken, mutta erityisen vaikeaa siitä tulee, mikäli kuulolla on muita. Kovaääniset kellokkaat saattavat julistaa, etteivät he tarvitse halailukerhoa ja itkuryhmää. Myös vähäeleisemmät kieltäytyjät saattavat sinetöidä koko ryhmän päätöksen ja tehdä sosiaalisesti tukalaksi tai jopa mahdottomaksi esittää eriävää näkemystä purkukeskustelun järjestämisestä. Näistä syistä purkukeskusteluiden järjestämisen tarpeellisuutta ei tule lähteä erikseen kartoittamaan ja kyselemään, vaan huolehtia siitä, että purkukeskustelut toteutetaan ohjeistusten määrittämässä tilanteissa.

Merjavuo (2020) teemahaastatteli purkukeskusteluihin työharjoittelussaan osallistuneita nuorempia konstaapeleita ja selvitti näiden omia ja työyhteisössä kohtaamia purkukeskusteluihin liittyviä asenteita. Haastatteluissa ilmeni esimerkki tilanteesta, jossa nuorempi konstaapeli olisi kaivannut purkukeskustelua. Sitä ei

kuitenkaan järjestetty, sillä asiaa kysyttäessä työtoveri vastasi, ettei keskustelulle ollut tarvetta. Toisessa esimerkissä kollegoiden positiivinen suhtautuminen purkukeskusteluita kohtaan oli helpottanut nuoremmankin konstaapelin osallistumista. Tutkimuksessa muistutettiin siinä, että ihmiset kokevat samoja tilanteita eri tavoin ja työtoverin myötätuntoinen asenne ja läsnäolo purkukeskustelussa saattaa olla toisille hyvin tärkeää. Työharjoittelussa olevien nuorempien konstaapeleiden kohdalla tuleekin kiinnittää erityisen tarkasti huomiota purkukeskusteluiden toteutumiseen, mutta myös niitä koskevaan asenneilmapiiriin työpaikalla. Ensimmäiset rankat työtilanteet herättävät hämmennystä paitsi itse tapahtumiin myös omaan reagointiin liittyen. Nuori poliisi kaipaa jäsentelyä, tietoa ja työyhteisön tukea sopeutuessaan poliisityön raadollisiin puoliin. Samaan aikaan on hyvä hahmottaa, että nuori ikä ja vähäinen työkokemus eivät välttämättä ole pelkästään riskitekijä voimakkailla reaktioille kriittisten työtilanteiden jälkeen. Joskus purkukeskusteluissa havaitaan, että energiset, lapsettomat ja uuteen työhönsä seikkailunhaluisesti suhtautuvat nuoremmat konstaapelit tuntuvat solahtavan kriittisistä tilanteista läpi vähin vaurioin, samalla kun kokeneemmilla kollegoilla tilanteet resonoiivat kipeästi suhteessa omaan elämänsä historiaan, omiin saman ikäisiin lapsiin tai aiemmin koettuihin traumaattisiin työtapauksiin. Näin ollen työ- ja ikävuodet eivät yksinomaan määrittele reagointia kriittisiin tilanteisiin.

Poliisihallitus kerää vuosittain tilastot eri yksiköissä järjestettävien purkukeskustelujen määristä. Alueellisia eroja ilmenee ja osa poliisiyksiköistä vielä rakentelee käytännön toimintaansa samalla kuin toisissa laitoksissa purkukeskustelut toteutuvat jo vankalla kokemuksella ja rutiinilla. Erityisesti rikostutkinnan puolella purkukeskusteluita voitaisiin hyödyntää useammin. Heikkisen (2019) tutkimuksessa poliisit ovat tuoneet esille, että tarvetta purkukeskusteluille käydään kyselemässä edelleen. Tämän lisäksi tutkimuksessa ilmeni negatiivisia kokemuksia myös siitä, että purkukeskusteluita aloitetaan ennen kuin kaikki ovat paikalla, niihin tullaan kesken tai työtehtävät eivät mahdollista purkukeskusteluun osallistumista lainkaan. Lisäksi tietyillä poliiseilla, kuten esimerkiksi teknisillä tutkijoilla, oli toistuvia kokemuksia siitä, kuinka ”*taas*

meidät unohdettiin” (Heikkinen, 2019.) Purkukeskustelut tulee toteuttaa aina turvalliset struktuurit luoden, mikä tarkoittaa esimerkiksi sitä, ettei tilaisuuteen saavuta tai sieltä poistuta kesken. Unohdukset paikalle kutumisessa ja piittaamattomuus aikataulujen sopimisessa ja työtehtävien järjestelyissä saattavat vaurioittaa työntekijän luottamusta organisaatiota kohtaan. Vaikka unohdukset tai erehdykset aikataulujen yhteensovittamisessa ovat joskus hyvin inhimillisiä, työntekijä saattaa tulkita, että hänen osallistumisellaan ei ole merkitystä, häntä ei pidetä tärkeänä osana yhteisöä, hänellä ei ole oikeutta tunteisiin tapahtuman johdosta tai että hänen oletetaan selviytyvän yksin. Edellä kuvatuissa tilanteissa työnantaja epäonnistuu velvollisuudessaan huolehtia työhön liittyvien vaara- ja haittatekijöiden vaikutuksen vähentämisestä. Palautumisen tukemisen ohella purkukeskustelun tavoitteena on viestittää työnantajan vastuunkantoa ja huolenpitoa vaativissa tehtävissä itsensä alttiiksi laittaneille ammattilaisille.

Posttraumatyöpajoissa syvennyttään käsittelemään poliisien kokemia traumaattisia tilanteita terveydenhuollon ammattilaisten avulla. Poliisi voi traumatisoitua jouduttuaan kohtaamaan ennalta-arvaamattoman, uhkaavan tilanteen, johon liittyy oma tai toisen henkilön kuoleman tai loukkaantumisen vaara. Myös väkivalta, onnettomuudet sekä niihin liittyvät kauhun ja avuttomuuden kokemukset voivat traumatisoida. Käytännön esimerkkejä poliisi-työn traumaattisista tilanteista ovat esimerkiksi pahoinpidellyksi, kidutetuksi tai panttivanngiksi joutuminen, oma tai kohdehenkilön aseenkäyttö, kyvyttömyys auttaa uhria hengenvaarassa tai toisen henkilön vahingoittamisen katselu. Myös kaoottiset onnettomuus-, tulipalo- ja luonnonkatastrofitilanteet voivat johtaa traumatisoitumiseen.

Traumatisoitumisella tarkoitetaan tapahtumaa, jossa järkyttävä kokemus aiheuttaa ihmiselle psyykkisen vaurion. Järkyttävä kokemus ylittää ihmisen sietokyvyn ja tämän vuoksi mielenterveys joutuu koetukselle. Lääketieteellisesti traumatisoitumisella viitataan usein traumaattisten tapahtumien johdosta kehittyviin häiriöihin. Yksi tyypillinen esimerkki on traumaperäinen stressihäiriö (PTSD, Post traumatic stress disorder). Kyseessä on diagnosoitavissa oleva mielenterveyden häiriö, jossa henkilö alkaa kuuden kuukauden

sisällä traumaattisesta tapahtumasta kokea erilaisia trauman jälkeisiä oireita. Näitä ovat traumaattisen tilanteen uudelleenkokeminen muistikuvissa, painajaisunissa ja takauimissa (flash back). Ahdistusta aiheuttavaa uudelleenkokemista välttääkseen henkilö usein alkaa myös vältellä tapahtumasta muistuttavia paikkoja, asioita ja olosuhteita. Koska järkytys on ikään kuin ”lukkiutunut päälle”, tulee ihmisestä ylivireä, säpsähtelevä, valpas, uneton ja ärtynyt. Kaikki tämä hankaloittaa keskittymistä ja arkisia toimintoja. Traumatisoitumiseen saattaa liittyä myös muita mielenterveyden häiriöitä, sillä peräti 80 prosenttia traumaperäisestä stressihäiriöstä kärsivistä kohtaa elämänsä aikana lisäksi jonkin muun mielenterveyden häiriön. Tyypillisimpiä ovat mielialahäiriöt ja alkoholismi. Noin puolella traumaperäiseen stressihäiriöön sairastuneista oireet lievittyvät muutamassa kuukaudessa. Kolmasosalle kehittyy vuosia kestävä vakavampi oireyhtymä. Hoitoa saaneilla sairauden kesto näyttäisi olevan selvästi lyhyempi verrattuna ilman hoitoa jääneisiin. (Henrikson & Lönnqvist, 2019.)

Poliisihallitus järjestää vuosittain posttraumatyöpajoja, joissa traumaattisia kokemuksia käsitellään luottamuksellisesti ohjatussa ryhmässä ja ammattilaisten kanssa kolmipäiväisessä kokonaisuudessa. Kyseessä on eräänlainen internaatti, jossa pysähdytään tiiviisti, hallitusti ja turvallisesti kohtaamaan kunkin osallistujan traumaattisia kokemuksia. Posttraumatyöpajoihin on osallistunut jo useampi sata poliisia ja poliisiorganisaation työntekijää. Poliisihallinnossa tiedostetaan hyvin, että työntekijät saattavat traumatisoitua paitsi yksittäisten tapahtumien johdosta myös useiden raskaiden kokemusten kumuloituessa työuran varrella. Siksi posttraumatyöpajoihin ovatkin tervetulleita kaikki riippumatta siitä, onko kyseessä yksittäinen tilanne vai niiden kasauma. Tulossyyn ei välttämättä tarvitse olla työperäinen, sillä henkilökohtaisetkin elämäntapahtumat ulottavat joka tapauksessa vaikutuksiaan työelämään.

Traumaattisen asian työstäminen posttraumatyöpajassa tapahtuu kolmella tapaa: psykoterapeuttisin menetelmin, vertaistuen avulla sekä psykoedukatiivisten luentojen kautta. Luennoilla kuvataan traumaperäistä oireilua ja annetaan tietoa ja näkökulmia. Luennot lisäävät yleensä ymmärrystä ja myötätuntoa itseä kohtaan

ja herättävät keskusteluja osallistujien kesken. Vertaistuki koostuu osallistujien välisten keskustelujen ohella myös aiemmin posttraumatyöpajaan osallistuneista poliiseista, jotka jakavat oman tarinansa kaikille ja myös ohjaavat pienryhmäkeskusteluita erilaisin teemoin. Osallistujat käsittelevät kokemuksiaan myös henkilökohtaisilla psykoterapiakäynneillä päivien aikana. Keskustelun lisäksi käynneillä terapeutit hyödyntävät erilaisia menetelmiä, kuten joitakin harjoituksia ja EMDR-terapiaa (Eye Movement Desensitization and Reprocessing, ”silmänliiketerapia”). Kaiken kaikkiaan posttraumatyöpaja on harkitusti ja ammattitaidolla rakennettu kokonaisuus, jossa eri elementit tukevat osallistujien mahdollisuuksia hyötyä kriittisten tilanteiden jälkihuollosta merkittävästi.

Päätös posttraumatyöpajaan hakeutumisesta saattaa vaatia ajatusten työstämistä, tietoa ja kannustusta. Kaikkia tieto posttraumatyöpajan olemassaolosta ei ole saavuttanut, ja työpajan sisältöön saattaa liittyä tietämättömyyttä tai vääriäkin uskomuksia. Tietoa kannattaa hankkia esimerkiksi kysymällä aiheesta oman poliisilaitoksen vertaistuki- tai purkukeskusteluohjaajilta, työpajaan osallistuneilta työtovereilta, posttraumatyöpajan järjestämisestä vastaavilta henkilöiltä tai perehtymällä kirjallisesti esimerkiksi Marika Korhosen (2019) opinnäytetyöhön, jossa posttraumatyöpajan sisältöä kuvataan yksityiskohtaisesti. Esimiesten, työterveyshuollon ja purkukeskusteluohjaajien on tärkeää olla tietoisia posttraumatyöpajasta, jotta he voivat tarvittaessa kannustaa ja rohkaista työpajaan hakeutumisessa.

TYÖN JA VAPAA-AJAN YHTEENSOVITTAMINEN

Jokainen käyttää minänsä eri puolia vaihtelevasti eri ympäristöissä. Kyseessä on sosiaalipsykologinen ilmiö, jossa konteksti ja toiset ihmiset vaikuttavat siihen, miten toimimme. Työympäristö yleensä edellyttää tietynlaista **työroolia**, kun taas harrastuksissa, kavereiden tai lapsuudenperheen kanssa korostuvat toisenlaiset roolit. Joskus näihin erilaisiin rooleihin viitataan puhumalla ”kotimistä” ja ”työminästä”. Niitä käytetään jaottelemaan toisistaan eroavia rooleja ja ilmentämään myös yksilön sisäistä kokemusta siitä,

kuinka eri ympäristöt vaativat tai tarjoavat mahdollisuuksia omien puolien esille tuomiseen.

Vaikka roolin käsite on tuttu teatterista ja näytelmistä, sillä ei kuitenkaan tarkoiteta sitä, että esimerkiksi työroolissa ollessaan ihminen teeskentelisi tai esittäisi jotain mitä ei ole. Toki joskus voi käydä niin, että työrooli vaatii jotain sellaista käyttäytymistä, joka tuntuu itsestä vaikealta ja omaan persoonaan sopimattomalta. Tällöin ihminen voi kokea voimakasta rooliristiriitaa ja oma ammatinvalinta saattaa kriisiytyä. Toisaalta erilaisissa rooleissa toimimista on myös aina mahdollista ja tarpeellistakin harjoitella.

Selkeällä työroolilla on monia hyviä puolia. Se auttaa rajaamaan pois esimerkiksi yksityiseen minään kuulumattomia työn psyykkisiä kuormitustekijöitä. Vapaapäivinänsä poliisi voi ajatella olevansa käytettävissä perhettä ja mukavia aktiviteetteja varten, ja työasioita pohtiva työminä rajataan tietoisesti pois. Hauskana ja huomiotta herättäneenä esimerkkinä työminän pois rajaamisesta voidaan pitää 90-luvulla ministeri Harri Holkerin kahvittelemista häirinneille toimittajille esittämää toteamusta: *”Minä juon nyt kahvia”*. Lausahduksellaan hän pyrki viestittämään, ettei ole nyt saatavilla työrooliin, vaan haluaa siitä hetkeksi kahvikupillisen kokoisen tauon. Etätöiden yleistyttyä työroolin ylläpitämisestä puolestaan on saattanut tulla haasteellista. Kotiminälle puhuvia perheenjäseniä saattaa joutua muistuttamaan työroolista: *”Minä olen nyt töissä”*.

Sujuva vaihtelu eri roolien välillä mahdollistaa minän eri puolien käytön. Tätä voidaan pitää elämää rikastuttavana ja hyvinvointia tuottavana, sillä ihmiselle tarjoutuu erilaisia konteksteja itsensä ilmaisuun, hyväksytyksi tulemiseen ja persoonallisuuspiirteiden tai taitojen hyödyntämiseen. Erilaiset roolit myös tarjoavat levähdystä toisistaan. Pikkulapsiarkeen väsähtänyt vanhempi saattaa kokea huojentavaksi työroolin, jossa toimii asiantuntijana vertaisten kesellä ja pääsee haastamaan itseään. Työroolista luopuminen puolestaan tuntuu päivän päätteeksi huojentavalta, kun sosiaaliset voimavarat aktiiviseen miellyttävään kanssakäymiseen ovat kuluneet loppuun. Harrastuksen parissa pääsevät yleensä esiin luovat puolet itsestä, joita suppea työrooli ei mahdollista. Osa haluaa harrastuksen parissa varsin tietoisesti irtaantua työroolista ja jättää ammatin kertomatta. Vapaa-ajalla on luonnollista haluta tulla nähdyksi

muulla tavoin kuin ammattinsa kautta. Perhonsidontakurssilla ei ole poliisi, vaan yksityinen minä.

Työrooli onkin varsin rajattu rooli. Tarkoituksena on käyttää niitä ominaisuuksia itsestä, jotka palvelevat työnantajaa ja edesauttavat työtehtävien menestyksekkästä hoitamista. Työroolin taustalla eivät ole työntekijän tarpeet tai monipuolinen itseilmaisuus, vaan työn vaatimukset. Minän muiden puolien toteuttamiselle täytyy löytää työn ulkopuolisia areenoita. Selkeä työrooli vahvistaa ammatillisuutta työpaikalla. Koska työrooliin kuuluu ammattimainen ja työelämän pelisääntöjen mukainen hyvä käytös, vaatii työroolin ylläpito taitavaa tunnesäätelyä. Kiukkukohtaukset, mykkäkoulut tai toimintaperiaatteista poikkeava luova omapäinen toiminta eivät sovi poliisiin työrooliin. Oman työroolin hahmottaminen ja kyky pysyä siinä tuottavat hyvinvoivia ja työtehtäviin voimavaransa suuntaavia työyhteisöjä.

Vaikka erilaisissa rooleissa on lukuisia edellä kuvattuja etuja, voi vaihtelu niiden välillä olla joskus hankalaa. Työhön liittyviä ajatuksia voi tulla mieleen vapaa-ajallakin. Poliisin työssä työroolista irtaantumista voivat häiritä mahdollisuus tulla kutsutuksi töihin kesken loman tai vapaapäivän, jolloin työroolia täytyy pitää ikään kuin jatkuvasti saatavilla. Vapaa-ajan viettoa joutuu myös miettimään työroolin kautta, sillä poliisien edellytetään aina vapaa-aikanaankin käyttäytyvän poliisivirkamiehelle sopivalla tavalla. Työrooli siis aina jollain tapaa sitoo poliisia työvuoroista riippumatta. Poliisin ammatti on arvostettu ja kiinnostava. Se saattaa johtaa sosiaalisissa tilanteissa siihen, että muut kaivavat poliisin ammatin esiin. Poliisi voi siksi kokea olevansa joskus työroolinsa vanki.

”On ensimmäisiä kauniita kesäpäiviä. Kävelemme perheeni kanssa pihamaan poikki sukulaistytön ylioppilasjuhliin. Vieraat keskustelevat iloisesti keskenään ja juovat puutarhassa kuohuviiniä. ”Kato, terve, mitä konstaapeli!” kajahtaa tervehdys. Muut nauttivat juhlasta. Minä olen aina poliisi.”

Poliisiksi opiskeleva joutuukin alusta pitäen kasvamaan siihen tosiasiaan, että tuleva työrooli muuttaa myös yksityiselämää. Toisaalta poliisi ei ole ainoa, joka joutuu vapaa-ajallaan tarkastelluksi usein ammattinsa kautta. Lääkäriin oletetaan ilman muuta voivan vilkaista mummon sisäänpäin kasvanutta varpaankynttä sukujuhlissa, kampaaja oletetusti voi laittaa kaikkien hiukset ennen illanviettoa ja personal trainer ei muuta janoakaan kuin jakaa ilmaisia painonhallintavinkkejä puolitutuille. Farmaseutti saa iltaisin vastailta sukulaistensa konsultaatiopuheluihin lääkkeiden sivuvaikutuksista. Papin tai psykologin saapuessa paikalle kannattaa pitää mölyt mahassaan ja käyttäytyä hillitysti. Ammatteihin liittyy stereotyyppioita, joiden läpi niiden edustajat nähdään usein myös työajan ulkopuolella. Koska poliisin työroolista ei aina ole mahdollista vapautua työaikojen ja omien toiveiden mukaisesti, on tärkeää kokea työrooli omakseen, itselle tärkeäksi ja mieluisaksi. Lisäksi on tärkeä tiedostaa, että ihmiset harvoin tarkoituksellisesti haluavat rasittaa työhön liittyvillä puheillaan. Kysymykset ja kommentit saattavat olla viattomia, ajattelemattomia, tai niiden tavoitteena on synnyttää luontevaa jutunjuurta. Poliisin kohtaaminen vapaa-aiheisemmassa tilanteessa saattaa tarjota tavalliselle rikoksiin sotkeutumattomalle kansalaiselle kiinnostavan mahdollisuuden tutustua kiehtovaan ammattiryhmään tai kysyä jotakin mieltä askarruttavaa. Näissä tilanteissa vaaditaan joustoa ja työroolin esille kaivamista. Läheisten kanssa omat toiveet työpainotteisista keskusteluista kannattaa ottaa avoimesti puheeksi. Joskus läheisille voi sopivan tilanteen tullen myös huomauttaa olevansa lomalla tai ”juovansa nyt kahvia”.

Roolivaihdokset voivat olla hankalia myös muista ihmisistä riippumatta. Jos työminän ja kotiminän kokee keskenään kovin erilaisiksi, voi niiden välillä liikehtiminen vaatia paljon psyykkistä työtä. Väkivaltaisen henkilön kanssa painittuaan saattaa olla vaikea löytää itsestään lempeä perheenisä tai romanttinen puoliso. Osa kuitenkin kokee, että lasten riemukkaat tervehdykset ja puolison halaus sulattavat työroolin pois yllättävänkin nopeasti. Roolista toiseen astumisen välille saattaa myös tarvita jonkinlaista tyhjää tilaa. Tällaisen helpottavan välitilan tarjoaa esimerkiksi pidempi automatka kodin ja työpaikan välillä, liikuntavapaa työ-

vuoron lopussa tai rauhallinen kävely töistä kotiin. Välitila tuo helpotusta siirtymiin sekä ajallisesti että psyykkisesti. Ajallisesti siirtymää helpottaa se, ettei sen tarvitse tapahtua muutamissa minuuteissa, vaan työroolista irtaantumiseen saa sopeutumisaikaa. Psyykkisesti välitila tarjoaa tyhjän hetken, jossa ei tarvitse olla varsinaisesti missään roolissa. Yksin kävellessä, yksin kuntosalilla tai yksin autossa ei ole ketään varten. Pikkuhiljaa lähestyvä kotiin saapuminen aktivoi ja palauttelee mieleen kotiminään liittyvät asiat, tunteet ja askareet.

Poliisin parisuhde ja perhe-elämä määrittyvät osin poliisi-työn vaikutusten kautta. Työ vaikuttaa parisuhteeseen esimerkiksi ajankäytön, työnkuvan ja työroolien kautta. Myös työkuormitus ja jaksaminen kantautuvat kotiin saakka. Perhe-elämän kannalta poliisityöhön kuuluu samoja haasteita kuin minkä tahansa työn yhdistämisessä vapaa-aikaan. Toisaalta poliisityölle leimallisia ovat kuitenkin vuorotyö sekä määrällinen ja sisällöllinen työkuormitus, joiden vuoksi työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen voidaan ajoittain kokea erityisen haasteelliseksi.

Haasteiden ohella poliisityö toisaalta tarjoaa myös monia positiivisia asioita perhe-elämään. Tyypillisesti pitkien työurien ja vakituisen työn myötä poliisin ammatti tuo vakautta perheen perustamisen ja perheen talouden suunnitteluun. Suomalaisiin poliiseihin liittyvä arvostus saattaa näkyä myönteisesti parisuhdemarkkinoilla. Poliiseihin liitetään ammatin myötä monia stereotyyppioita, kuten luotettavuus ja turvallisuus (Puustinen, 2017), jotka ovat parinmuodostuksen kannalta positiivisia ominaisuuksia. Vakiintumisen ja perheen perustamisen myötä keskeiseksi nousee työn joustavuus yksityiselämän muutoksissa. Poliisityön eduiksi voidaan nähdä mahdollisuus monenlaisiin työnkuviin uran aikana, sillä poliisiorganisaatiossa työskentely tarjoaa monipuolisesti vaihtelevia työtehtäviä niin sisällön kuin työskentelyaikojenkin suhteen. Tällaiset mahdollisuudet helpottavat työn ja perhe-elämän yhteensovittamista. Pikkulapsiperheen arkea saattaa helpottaa poliisin päivätyö, joka takaa muun perheen kanssa yhtenevät aikataulut. Joissain lapsiperheissä puolestaan koetaan myönteisenä se, että vuorotyötä tekevän poliisin arkivapaat vähentävät tarvetta laittaa lapsia kodin ulkopuolelle päivähoidon.

Arkivapaiden ansiosta poliiseilla voi olla helpompaa löytää sopivia aikoja omille harrastuksille ja yksinoloon muun perheen ollessa koulussa ja töissä. Myös erilaisten asioiden hoitaminen, kuten virastoissa asiointi tai virka-aikana toimiviin palveluihin soittaminen arkisin päiväsaikaan, luonnistuu vapaapäivinä kätevästi. Pitkien työvuorojen ansiosta viikkoon mahtuu usein kolme tai neljäkin vapaapäivää, mikä monipuolistaa vapaa-ajanviettomahdollisuuksia huomattavasti laajemmin kuin lyhyen tuntuiset arki-illat työpäivien jälkeen.

Vuorotyöllä on myös hintansa. Perheen yhteisten menojen suunnittelu tuottaa päänvaivaa työvuorojen ennakoimisen hankaluuden vuoksi. Eri poliisilaitoksilla ja yksiköissä mahdollisuudet vaikuttaa omiin työvuoroihin vaihtelevat suuresti. Yleensä työjaksot ovat tiedossa noin kuukaudeksi eteenpäin. Vapaiden järjestäminen yllättäviä menoja varten voi olla vaikeaa, koska esimerkiksi järjestyspoliisissa vuoroa täytyisi kyetä vaihtamaan eri työvuorossa olevan kollegan kanssa. Poliisiperheissä joudutaankin tottumaan siihen, ettei poliisi-isä tai -äiti ole välttämättä paikalla juhlapyhinä, perheen tärkeissä tapahtumissa ja suvun juhlissa. Äänekäs ja toimielias pikkulapsiperhe-elämä voi vaikeuttaa nukkumista ja palautumista työvuorojen jälkeen. Iso osa harrastustoiminnasta on suunniteltu tasaisin väliajoin ilta-aikaan tapahtuvaksi, jolloin vaihtelevat työajat tekevät säännöllisen ja sitoutuneen harrastamisen mahdottomaksi.

Käytännön pulmien lisäksi työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen haasteet voivat olla mielenhäiritseviä ristiriitoja, kuten ajatuksia siitä, että töiden sijaan olisi tärkeämpää olla kotona ja viettää aikaa perheen kanssa. Samanaikaisesti voi tuntua siltä, ettei työntekijänä ole riittävän hyvä ja joustava, kun joutuu kieltäytymään ylittöistä tai olemaan lasten sairastelujen vuoksi poissa. Tällainen myllerrys ajatuksissa kuormittaa ja laskee kokonaisyhyvinvointia. Ristipaine kodin ja työn välillä voi aiheuttaa riittämättömyyden tunteita ja huonoa omaatuntoa.

Miia Ojasen väitöskirjassa selvitettiin suomalaisten palkansaajien kokemuksia työn ja perheen yhteensovittamisesta. Tutkimuksessa ilmeni, että työn ja perheen yhteensovittamisen ristiriidat vaikuttivat työntekijöiden terveydentilaan ja parisuhteeseen li-

säten sairauspoissaoloja ja parisuhdeongelmia. Työn ja perheen yhteensovittamisen havaittiin olevan merkityksellistä työkyvyn ja avioeroriskin kannalta. Epäsäännöllistä työaikaa tekevät olivat riskiryhmässä. Työn ja perheen yhteensovittamisen ongelmia voidaan ehkäistä organisatorisesti joustavin työaikajärjestelyin ja työtä uudelleen järjestelemällä. Yksilötasolla huomio tulisi kiinnittää omaan jaksamiseen, kotitöiden tasaiseen jakautumiseen ja puolisoitten väliseen vuorovaikutukseen. (Ojanen, 2017.)

Työ vie merkittävän osan ihmisten ajasta. Työllä on myös psyykkisiä ja sosiaalisia funktioita, ja työn parissa käytetään suuri osa henkisistä voimavaroista. Useimmille poliiseille työ on keskeinen elämänsisältö niin tavoitteiden, älyllisten haasteiden, ajankäytön kuin sosiaalisen kanssakäymisenkin kannalta. Koska työllä on näin merkittävä rooli ihmisen elämässä, on siihen liittyviä asioita yleensä tärkeä jakaa myös elämänkumppanin kanssa. Työn sisältö näkyy myös perheiden arjessa. Työssä tapahtuneita asioita voidaan kantaa kotiin sanallistettuina tunteina ja tarinoina, mutta myös sanattomasti. Joissain perheissä poliisityön tapahtumista ei puhuta. Tällöinkin on syytä käsittää, ettei työtä ja perhe-elämää voi kokonaan eristää toisistaan. Kielteiset työsisällöt välittyvät yleensä tavalla tai toisella perheenjäsenille: lysähtäneinä hartioina, ilottomuutena tai äkäisen ja väsyneen poliisin kiukunpuuskina. Toisaalta myös monet positiiviset kokemukset työssä kantautuvat kotiin, kuten työstä saatu ilo, energia ja onnistumisen kokemukset. Noin puolet suomalaisista kertoo ajattelevansa työasioita kotona (Ojala, 2017). Työ näkyy ja kuuluu meissä. Omia voimavaroja, mielialoja ja mielenliikkeitä on syytä sanallistaa läheisille ihmisille.

Virkamiehen vaitiolovelvollisuus ja poliisityöhön liittyvät lukuisat salassa pidettävät asiat estävät poliiseja avaamasta tarkempia työn sisältöjä ja tapahtumia perheelle. Osa poliiseista myös kokee, ettei omalla puolisoilla ole koulutuksensa tai psyykkisen kantokykynsä puolesta mahdollisuutta ottaa vastaan poliisityöhön kuuluvia ikäviä tapahtumia, ja siksi niistä mieluiten vaietaan. Työsisältöjen jakamisessa parisuhteessa onkin kiinnitettävä huomiota siihen, mitä jakaa ja miksi. Tavoitteena ei ole puolison traumatisoiminen järkyttävillä kertomuksilla tai vaitiolovelvollisuuden rikkomisen salassa pidettäviä asioita levittelemällä. Sen sijaan omista tunteistaan

ja ajatuksistaan on aina poliisinkin sallittua puhua. Niistä on myös mahdollista puhua menemättä varsinaisiin tapauksiin ja asianosaisiin henkilöihin. *”Minulla oli tänään rankka päivä, koska jouduin kuulustelemaan todella hankalantuntuista tyyppiä, eikä juttu tunnu etenevän mihinkään.”* *”En saa unta, koska eilen työvuorossa näkemäni ruumis tulee koko ajan mieleen.”* *”Olin onnettomuuspaikalla ja se sai minut miettimään, että kunpa teille ei vain sattuisi mitään”.*

Kerolan tutkimuksessa (2003) selvisi, että noin viidesosassa poliisiperheistä ei keskusteltu lainkaan puolison poliisityöstä. Tulosten perusteella poliisiperheiden keskustelukulttuurissa olisikin parantamisen varaa. Poliisien puolisoilla myös ilmeni jonkin verran pelkoja, hermostuneisuutta tai huolenaiheita poliisityötä kohtaan. Puolison pelko oli yleisempää, mikäli poliisi työskenteli järjestyspoliisissa ja maaseudulla. Tähän voidaan liittää koettu suurempi mahdollisuus fyysisiin uhkatilanteisiin sekä poliisin ja perheen tunnistamiseen pienillä paikkakunnilla. Pelkoja ja huolia otettiin pariskunnan välillä puheeksi suurimman osan (69 %) mukaan vain vähän tai ei ollenkaan. Osa puolisoista halusi tietää poliisikumppaninsa työstä enemmän, osa ei mitään. Saattaa olla, että perheissä oli pelolta suojaavaa keskustelukulttuuria, joka oli rakentunut sen mukaan, kuinka poliisi arvioi puolisonsa suhtautuvan poliisin työelämään ja -tapahtumiin. Toisin sanoen poliisit saattavat säädellä kertomansa sisältöä ja määrää suhteessa puolison oletettuun reagointiin.

Tällaisessa toiminnassa voi olla sekä hyviä että huonoja puolia. Toisaalta herkkää puolisoa voidaan ymmärrettävästi ja huomioonottavasti haluta suojata. Poliisi voi haluta välttää aiheuttamasta kuormitusta ja pelkoja. Toisaalta realistinen kuva elämänkumppanin työstä voi lisätä puolisoitten välistä ymmärrystä. Pelkojen tai huolien yhdessä käsitteleminen voisi myös olla vaikenemista rakentavampi vaihtoehto. Luodessaan parisuhteeseen keskustelukulttuuria, jossa poliisityö on vähäinen, vaikea tai kielletty puheenaihe, poliisi sulkee pois tärkeän mahdollisuuden jakaa itselleen merkityksellisiä kokemuksia elämänkumppanin kanssa. Avoimuus ja sallivuus puolisoitten välisessä keskustelukulttuurissa palvelevat parisuhteen molempia osapuolia niin hyvinvoinnin kuin parisuhteen onnellisuudenkin näkökulmasta.

Työsisällöistä kantautuvien ajatusten ja tunteiden sanallistaminen auttaa puolisoa pysymään perillä poliisin mielenliikkeistä. Kyse on pohjimmiltaan toisen mukana pitämisestä. Vaikka työelämä on parisuhteesta ulkopuolinen maailma työrooleineen, ja vaikka puolisoiden ammattialat eroaisivat toisistaan, jotain jaettuakin on hyvä rakentaa. Siltoja kotielämän ja työelämän välillä ovat keskustelut, joiden kautta elämäkumppani ainakin pääpiirteissään tietää, mitä poliisipuolisolle työelämän saralla kuuluu. Tätä tukevat esimerkiksi arkiset käytänteet kuulumisten kysymisestä kotiinsaapumistilanteissa tai yhteisissä ruokailuhetkissä. Poliisin työelämä kodin sallittuna puheenaiheena edistää keskinäistä avointa vuorovaikutusta parisuhteessa ja helpottaa myös tarvittaessa työhön kytkeytyvien vakavampien huolenaiheiden tai pohdintojen puheeksiottoa läheisen kanssa. On mahdollista, että työvuorosta kotiin palaa poliisi, joka on kokenut työtilanteen, joka muuttaa häntä pysyvästi.

Legendaarisessa ”erilleen kasvamisen” parisuhdedilemmassa on usein kysymys siitä, että puoliset puuhailevat kumpikin itsenäisinä toimijoina omilla elämänalueillaan jakamatta sitä keskenään. Kahdenvälinen yhteys löystyy ja erillisyyden kokemukset voimistuvat. Elämäntapahtumat, työelämä ja ikävuodet muuttavat puolisoa, joka alkaakin vähitellen tuntua vieraalta. Toisen kokemassa kasvussa ja muutoksissa ei ole pysynyt mukana, ja etäisyyttä alkaa lopulta olla vaikea kuroa kiinni. Baumanin teoriassa puhutaankin parisuhteeseen tunkeutuvasta ”Kolmannesta”, joka voi olla mikä tahansa asia, joka etäännyttää puolisoita toisistaan (Kiiski, 2011). ”Kolmas” voi esimerkiksi olla työ, lapsi tai työrooli, joka syö puolison roolia. ”Kolmas” muodostaa parisuhteesta ulkopuolisen ajankäyttöä ja huomiota hallitsevan kentän. Myös traumaattinen kokemus ja sen sisällä pitäminen saattaa johtaa eristäytymiseen ja vetäytymiseen.

Jakaminen	Eristäminen
Rakenna avointa keskusteluyhteyttä elämänkumppanin kanssa	Älä kerro tapahtumista tunnistettavia ja salassapidettäviä seikkoja
Hae helpotusta vaikeiden asioiden sanallistamisesta ääneen	Älä eristä puolisoa tärkeän elämänalueesi ulkopuolelle
Vältä kiellettyjen keskusteluaiheiden muodostumista parisuhteessa	Varo, ettet saastuta levähdyspaikaksi tarkoitettua kotia
Hakeudu saamaan tukea ja kannattelua yksin jäämisen sijaan	Älä jauha loputtomasti asioita, joihin et voi vaikuttaa
Pidä puoliso mukana elämänsisällöissäsi myös työelämän osalta	Mieti millainen keskustelu tukee jaksamista ja parisuhteen hyvinvointia
Harjoita aktiivisesti ajatusten ja tunteiden sanoittamista ja tee siitä arkista	Ethän käytä kaikkea vapaa-aikaasi pelkästään työasioiden puhumiseen
Valikoi ja säätele jakamista oman ja puolison hyvinvointia palvelevaksi	Älä odota puolison korjaavan ja ratkaisevan asioita

KUVIO 4. Näkökulmia työasioiden jakamiseen ja rajaamiseen parisuhteessa.

Poliisin työelämä voi olla täynnä ikäviä elämäntapahtumia, jolloin tuntuu tärkeältä pitää koti tästä aineksesta puhtaana. Kotia ei haluta saastuttaa vyöryttämällä sinne hallitsemattomasti työkuormaa. Koti ja elämä sen seinien sisällä palvelevatkin parhaimmillaan työhyvinvointia tuomalla tarvittavaa vastapainoa poliisin työsisällöille. Tällaista turvan, levon ja hyvinvoinnin lähdeä on syytä vaalia. Moni myös kokee tarvetta levähtää kotona töistä päästyään eikä elää uudelleen ikäviä työtilanteita palaamalla mielessään niihin vielä kotona. Kolmas näkökulma on ajankäyttö, sillä työasioiden puimiseen ei huvita käyttää omaa vapaa-aikaa. Työtä koskevia keskusteluja voikin rajata tarpeiden mukaan. Kysymyksiin työpäivän suju-

misesta voi ajoittain vastata varsin kevyesti ja mielekkäitä teemoja esiin nostaan: *"Meille ollaan hankkimassa uusia autoja."* *"Kävimme lounaalla huippuhyvässä paikassa."* *"Tänään sattui hauska tilanne, kun työkaveri..."* Joskus työpäivän saldo on jäänyt miinukselle, mutta tällöinkään kaikkia tilanteita ei tarvitse puida loputtomiin. Joskus myötätuntoinen katse, kosketus ja ehdotus yhteisestä lenkistä, pizzasta tai saunasta ovat mainio kädenojennus puolisolta. Ajoittain poliisityössä sattuu jotain erityistä ja työasiat ovat joka tapauksessa mielessä. Ne vaivaavat, haittaavat keskittymistä vapaa-ajalla ja vaikuttavat käyttäytymiseen perheenjäseniä kohtaan. Tällöin tilannetta on syytä avata ja taustoittaa keskusteluissa tarkemmin.

Rohkeista avauksista ja hyvistä aikomuksista huolimatta keskustelut eivät aina suju hyvin. Kaikki puoliset eivät välttämättä ole taitavia keskustelemaan tai käsittelemään toisen ihmisen vaikeita tunteita. Itse asiassa toisen ihmisen hankalien tunteiden vastaanottaminen on melko haastavaa. Käytämmekin helposti sellaisia ilmaisuja kuin *"no älä nyt tommoisia mieti"*, *"turha sitä on murehtia"* ja *"älä itke"*. Näillä pyritään torjumaan hankalan kuuloiset tunteet ja siirtämään murheet nopeasti pois päiväjärjestyksestä. Ajatukset ja tunteet eivät kuitenkaan toimi niin, että niitä voisi itse tai toisen ihmisen avustamanakaan kätevästi deletoida ja laittaa sivuun. Ne tarvitsevat tilaa tulla jaetuksi ja käsitellyksi myötätuntoisissa kohtaamisissa.

Uraansa aloittelevien poliisien on hyvä jo työharjoittelun alkaessa käydä puolison kanssa keskusteluja siitä, kuinka työasioista parisuhteessa puhutaan ja millaisia käytäntöjä halutaan rakentaa. Hankalien tunteiden sanoittamista ja kohtaamista voi myös milloin tahansa ryhtyä harjoittelemaan. Keskusteluja on hyvä käydä etukäteen ja tuoda esille omia toiveitaan tulevia tilanteita ajatellen. Syyllistävien *"Sinä et koskaan auta etkä kuuntele minua"* -tyyppisten lausahdusten sijaan kannattaa käyttää minä-viestejä, jotka nimensä mukaisesti alkavat sanalla "minä". Silloin ilmaisee itseään ja omia tarpeitaan: *"Minä toivon, että jos kerron työasioista, keskityt rauhassa kuuntelemaan."* *"Minusta tuntuisi hyvältä, jos halaat minua."* tai *"Minulle on tärkeää, että tuet minua tässä asiassa"*. Puolisolta ei myöskään pidä odottaa kohtuuttomia. Hän ei osaa eikä voi tarjota mullistavia ratkaisuja työyhteisökonflikteihin, lausua viisaa-

na tilanteeseen sopivia aforismeja tai hetkessä poispyyhkiä ikäviä olotiloja. Toisen tekeminen tietoisesti omista ajatuksistaan ja empaattisesti kuulluksi tuleminen ovat jo varsin riittäviä saavutuksia poliisiin ja parisuhteen hyvinvoinnin edistämiseksi.

YHTEENVETO

Poliisien työ pitää sisällään huomattavan määrän kuormitustekijöitä. Poliisit kohtaavat työuriensa aikana toistuvia mieltä järkyttäviä aistiärsyksiä, kielteisiä elämäntapahtumia sekä ihmisiä, joiden käyttäytyminen on haastavaa, rikollista ja itseä tai toisia vahingoittavaa. Näiden ohella poliiseja koskettavat myös voimakkaat työstä suoriutumisen paineet. Poliisiyötä tulisi kyetä tekemään huolellisesti, lainmukaisesti ja tasapuolisesti, mutta samaan aikaan myös tehokkaasti, nopeasti ja voimakkaasti priorisoiden. Moni poliisi kokee joutuvansa kamppailemaan voimavarojen ja vaatimusten epätasapainon kanssa. Työn suuri merkitys itselle, kansalaisten arvostus ja odotukset sekä vahva moraalikäsitys saattavat voimistaa kokemusta työn vaatimusten täyttymättä jäämisestä. Kaikki edellä kuvatut kuormitustekijät uhkaavat poliisien mielenterveyttä ja työssä jaksamista. Poliisien työhyvinvoinnin tilasta onkin saatu huolestuttavia tutkimustuloksia niin kotimaisissa kuin kansainvälisissäkin tutkimuksissa.

Heikkenevään työhyvinvointiin ei ole tarjolla yksittäisiä tai yksinkertaisia ratkaisuja. Kyse on laajamittaisesta prosessista, joka alkaa opiskelijavalinnasta ja poliisikoulutuksesta ja jatkuu läpi koko työelämän. Työhyvinvointia rakennetaan ennaltaehkäisevästi, arjessa ylläpitäen sekä aina tarvittaessa korjaavin toimenpitein. Tässä luvussa on nostettu esille keinoja kuormituksen säätelyyn sekä työnantajan että työntekijän näkökulmasta. Poliisiorganisaation tärkeiksi toimiksi eri tutkimuksissa on todettu muun muassa stressinsäätelyyn, hyvinvointiin ja mielenterveyteen liittyvän tiedon ja keinovalikoiman tarjoaminen poliisikoulutuksessa, poliisien säännöllinen työnohjaus, laadukkaat ja helposti lähestyttävät terveyspalvelut sekä työn selkeä ja jäsentynyt organisointi. Työntekijällä on myös itsenäisiä mahdollisuuksia vaikuttaa omaan työhyvinvoin-

tiinsa. Luvussa onkin tehty tätä näkyväksi tarjoamalla runsaasti yksilötason keinoja muun muassa nukkumisen ja vireystilan, hallinnan tunteen, psyykkisen tuen, palauttavan vapaa-ajan sekä ihmissuhteiden osalta.

LÄHTEET

- Adler, A. B., Litz, B. T., Castro, C. A., Suvak, M., Thomas, J. L., Burrell, L., McGurk, D., Wright, K. M. & Bliese, P. D. (2008). A group randomized trial of critical incident stress debriefing provided to U.S. peacekeepers. *Journal of Traumatic Stress, 21*, 253–263.
- Ahola, K. (2012). Kesäloman ja muun vapaa-ajan psyykkiset terveystvaikutukset. *Duo-decim, 128*(13), 1399–1402.
- Alhanen, K., Kansanaho, A., Ahtiainen, O-P., Kangas, M., Soini, T. & Soininen, J. (2011). *Työnohjauksen käsikirja*. Hämeenlinna: Tammi.
- Alhola, P. & Polo-Kantola, P. (2007). Sleep deprivation: Impact on cognitive performance. *Neuropsychiatric Disease and Treatment, 3*(5), 553–567.
- Andersen, J. P., Papazoglou, K., Koskelainen, M. & Nyman, M. (2015). Knowledge and Training Regarding the Link Between Trauma and Health: A National Survey of Finnish Police Officers. *Journal of Police Emergency Response, 5*(2), 1–12.
- Brewin, C.R., Miller, J.K., Soffia, M., Peart, A. & Burchell, B. (2020). Posttraumatic stress disorder and complex posttraumatic stress disorder in UK police officers. *Psychological Medicine, 1*, 1–9.
- Brosch, T. Sander, D. & Scherer, K. R. (2007). That baby caught my eye... Attention capture by infant faces. *Emotion, 7*(3), 685–689.
- Buscemi, N., Vandermeer, B., Pandya, R., Hooton, N., Tjosvold, L., Hartling, L. Baker, G. Vohra, S. & Klassen, T. (2004). Melatonin for treatment of sleep disorders. *Evidence Report Technology Assessment, 108*, 1–7.
- De Bloom, J. Geurts, S, Taris, T. Sonnentag, S. Weerth, C. & Kompier, M. (2010). Effects of vacation from work on health and well-being. Lots of fun, quickly gone. *Work Stress, 24*, 196–216.
- De Bloom, J., Kompier, M., Geurts, S., de Wreeth, C., Taris, T. & Sonnentag, S. (2009). Do we recover from vacation? Meta-analysis of vacation effects on health and well-being. *Journal of Occupational Health, 51*, 13–25.
- De Cordova, P. B., Bradford, M. A. & Stone, P. W. (2016). Increased errors and decreased performance at night: a systematic review of the evidence concerning shift work and quality. *Work, 53*, 825–834.
- Fagerlund, M. & Toivonen, V-M. (2021). *Rikosprosessin kesto lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:3. Helsinki: Valtioneuvosto.

- Flinkkilä, A. (2018). *Miten korjata rikkinäinen poliisi?* Yle. Haettu 16.12.2020 osoitteesta <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2018/10/01/miten-korjata-rikkinaisen-poliisi>.
- Gallese, V. (2011). Intersubjektiiivisuus neurotieteen näkökulmasta. *Psykoterapia*, 30(1), 4–17.
- Gavranidou, M. & Rosner, R. (2003). The weaker sex? Gender and post-traumatic stress disorder. *Depress Anxiety*, 17(3), 130–139.
- Haikonen, T. & Laukkanen, S. (2013). *Pitäs niinku päästä vähän purkamaan näitä asioita. Lapsiin kohdistuvia rikoksia tutkivien poliisien kokemuksia työstään ja työssä jaksamisestaan*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Halonen J. I., Lallukka T. & Pentti, J. (2016). Change in job strain as a predictor of change in insomnia symptoms: analyzing observational data as a non-randomized pseudo-trial. *Sleep*, 40(1).
- Hart, C. L., Haney, M. & Vosburg, S. K. (2006). Modafinil attenuates disruptions in cognitive performance during simulated nightshift work. *Neuropsychopharmacology*, 31, 1526–1536.
- Henriksson, M. & Lönnqvist, J. (2019). Psykkiset kriisit, sopeutumishäiriöt ja stressireaktiot. Teoksessa M. Lönnqvist, J. Henrikson, M. Marttunen ja T. Partonen (toim.), *Psykiatria*. Helsinki: Duodecim.
- Holmes, E. A., James, E.L., Coode-Bate, T. & Deeprose, C. (2009). Can playing computer game Tetris reduce the build-up of flashbacks for trauma? *PlosOne*, 4(1), 4153.
- Hunter, M. R., Gillespie, B. W. & Chen, S. Y. (2019). Urban Nature Experiences Reduce Stress in the Context of Daily Life Based on Salivary Biomarkers. *Frontiers in Psychology*, 10, 722.
- Huttunen, J. (2013). Sokeri - Puhdasta, valkoista ja vaarallista. Terveyskirjasto Duodecim. Haettu 7.1.2021 osoitteesta https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=koloo214.
- Huttunen, M. (2017). Mielenterveyden häiriöt. Terveyskirjasto Duodecim. Haettu 7.1.2021 osoitteesta https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=lamo0002.
- Huttunen, M. (2018). Unettomuus. Terveyskirjasto Duodecim. Haettu 8.10.2020 osoitteesta https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dllkoo534#s2.
- Hyunju, J., Chorong, S. & Yoshifumi, M. (2019). Physiological Benefits of Viewing Nature: A Systematic Review of Indoor Experiments. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 27, 16(23), 4739.
- Härmä, M., Hublin, C. & Puttonen, S. (2019). Miten yötyö vaikuttaa terveyteen? *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*. Haettu 8.10.2020 osoitteesta <https://www.duodecimlehti.fi/lehti/2019/1/duo14720>.

- Härmä, M., Kandolin, I., Sallinen, M., Laitinen J. & Hakola, T. (2017). *Hyvinvointia vuorotyöhön*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Iyadurai, L., Blackwell, S. E., Meiser-Stedman, R., Watson, P. C., Bonsall, M. B., Geddes, J. R., Nobre A. C. & Holmes, E. A. (2018). Preventing intrusive memories after trauma via a brief intervention involving Tetris computer game play in the emergency department: a proof-of-concept randomized controlled trial. *Molecular Psychiatry*, 23, 674–682.
- Johansson, T. & Nieminen, N. (2017.) *Ravinto-opas poliisin vuorotyöhön*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Järvelin, J. (2011). *Poliisin työturvallisuudenjohtamisen toimivuus kriisitilanteiden yhteydessä. Kolme kouluampumistapausesimerkkiä*. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Järvinen, P. (2017). *Menestyvän työyhteisön pelisäännöt*. Helsinki: Alma Talent.
- Kajaste, S. & Markkula, J. (2020). *Hyvää yötä. Apua univaikeuksiin*. Helsinki: Kirjapaja.
- Karjalainen, E., Sarjala, T. & Raitio, H. (2010). Promoting human health through forests: overview and major challenges. *Environmental Health and Preventive Medicine*, 15(1), 1–8.
- Kasper, J. (2012). *How cops die: Understanding and preventing duty-related deaths*. Springfield: Charles C Thomas Pub Ltd.
- Kecklund, G. & Axelsson, J. (2016). *Health consequences of shift work and insufficient work*. *BMJ* 355(5210).
- Kela (2021). *Kuntoutuspsykoterapia*. Haettu 1.3.2021 osoitteesta www.kela.fi/kuntoutuspsykoterapia.
- Kela & Fimea (2019). *Suomen lääketilasto 2019*. Haettu 8.1.2021 osoitteesta http://raportit.kela.fi/ibi_apps/WFServlet?PG_REQTYPE=REDIRECT&PG_MRsaved=false&PG_Func=GETBINARY&PG_File=yreqehfl.pdf.
- Kerola, E. (2003). *Ammattina poliisi - Pelkääkö puoliso?* Espoo: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Kiiski, J. (2011). *Suomalainen avioero 2000-luvun alussa. Miksi avioliitto puretaan, miten ero koetaan ja miten siitä selviydytään?* Väitöskirja. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Kinnunen, S. (2020). *Mindfulness, acceptance- and value-based intervention for burn out: mechanisms of change and individual variation in outcomes*. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Koivu, A. (2013). *Clinical supervision and well-being at work. A four-year follow-up study on female hospital nurses*. Väitöskirja. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Korhonen, M. (2019). *Poliisin posttraumatyöpaja työhyvinvoinnin edistäjänä*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.

- Kronholm, E., Sallinen, M., Era, P., Suutama, T., Sulkava, R. & Partonen, T. (2011). Psychomotor slowness is associated with self-reported sleep duration among the general population. *Journal of Sleep Research*, 20(2), 288–297.
- Kronholm E., Partonen, T. & Laatikainen, T. (2008). Trends in self-reported sleep duration and insomnia-related symptoms in Finland from 1972 to 2005: a comparative review and re-analysis of Finnish population samples. *Journal of Sleep Research*, 17, 54–62.
- Kärki, H. (2020). *Provosoiko poliisi? Tutkimus provosoinnilla hankitusta voimankäytön näennäisoikeutuksesta*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Liira, J., Verbeek, J. H., Costa, G., Driscoll, T. R., Sallinen, M., Isotalo, L. K. & Ruotsalainen, J. H. (2014). Pharmacological interventions for sleepiness and sleep disturbances caused by shift work. *Cochrane Database Systematic Review*, 12(8), CD009776.
- Lilly, M., Pole, N., Best, S., Metzler, T. & Marmar, C. (2009). Gender and PTSD: What can we learn from female police officers? *Journal of Anxiety Disorders*, 23, 767–774.
- Loponen, T. & Ala-Nikkilä, I. (2017). *Vuorotyön riskit poliisityössä valvonta- ja hälytyssektorilla*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Manka, M-L. & Manka, M. (2016). *Työhyvinvointi*. Helsinki: Talentum Pro.
- Matricciani L, Olds, T. & Petkov, J. (2012). In search of lost sleep: secular trends in the sleep time of school-aged children and adolescents. *Sleep Medicine Reviews*, 16, 203–211.
- Merjavuo, S. (2020). *Nuorempien konstaapeleiden asenteita purkukeskusteluita kohdan*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Mielenterveystalo (2020). *Tietoa luonnon hyvinvointivaikutuksista*. Haettu 13.10.2020 osoitteesta <https://www.mielenterveystalo.fi>.
- Mikkonen, V. & Mononen, S. (2020). *Unen laadun ja määrän merkitys vuorotyössä – optimaalinen lepo*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Moynihan, P. J. & Kelly, S. A. (2014). Effect on caries of restricting sugars intake: systematic review to inform WHO guidelines. *Journal of Dental Research*, 93, 8–18.
- Newman, D. B., Tay, L. & Diener, E. (2014). Leisure and subjective well-being: A model of psychological mechanisms as mediating factors. *Journal of Happiness Studies*, 15(3), 555–578.
- Nittono, H., Fukushima, M., Yano, A. & Moriya, H. (2012). The power of kawaii: Viewing cute images promotes careful behavior and narrows attentional focus. *PlosOne*, 7(9), e46362.
- Ohayon, M. M. & Partinen, M. (2002). Insomnia and global sleep dissatisfaction in Finland. *Journal Sleep Research*, 11, 339–346.
- Oikeusministeriö (2021). *Rikosprosessin kesto lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissä*

- sa vaihtelee Suomessa alueellisesti huomattavasti. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta. Tiedote 54/2021. Helsinki: Valtioneuvosto.*
- Ojanen, M. (2017). *Työn ja perheen ristiriidat, sairauspoissaolot ja avioeroriski suomalaisilla palkansaajilla*. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Papazoglou, K. & McQuerrey Tuttle, B. (2018). Fighting Police Trauma: Practical Approaches to Addressing Psychological Needs of Officers. *Journal of Police Emergency Response*, 8(3), 1–11.
- Partonen, T. (2020). *Riittävä uni*. Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim. Haettu 6.3.2021 osoitteesta <https://www.kaypahoito.fi/nix02713>.
- Patterson, G. T. (2001). The relationship between demographic variables and exposure to traumatic incidents among police officers. *Australasian Journal of Disaster & Trauma Studies*, 2.
- Penttilä, J. (2017). *Työnohjaus lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkijoiden tukena*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Poliisihallitus (2019). *Kriittisten tilanteiden jälkitoimet poliisihallinnossa*. Määräys. POL-2019-14546.
- Puttonen, S. (2020). *Avaimet onnistuneeseen kesälomaan*. Työterveyslaitos. Haettu 6.3.2021 osoitteesta <https://www.ttl.fi/avaimet-onnistuneeseen-kesalomaan/>.
- Puustinen, J. (2017). *Poliisin imago - Eroavatko poliisin ja median näkemykset poliisin imagosta?* Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rikander, H. (2016). *Voimankäyttöselvityshankkeen loppuraportti*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Rudofossi, D. (2009). *A cop doc's guide to public safety complex trauma syndrome*. Amityville: Baywood.
- Saari, T. & Ellonen, N. (2020). *Kauanko uupuneet poliisit jaksavat huolehtia yleisestä turvallisuudesta?* YP-lehti. Haettu 15.3.2021 osoitteesta <https://blogi.yplehti.fi/kauanko-uupuneet-poliisit-jaksavat-huolehtia-yleisesta-turvallisuudesta/>.
- Saari, T., Ellonen, N. and Vuorensyrjä, M. (2019). Employee well-being of Finnish criminal investigators – mixed methods approach. *International Journal of Organization Theory & Behavior*, 23(1), 85–99.
- Sandman, N. (2020) Älylaitteet ja nukkuminen. *Psykologi*. Haettu 7.3.2021 osoitteesta <https://psykologilehti.fi/alylaitteet-ja-nukkuminen/>.
- Schwab, U. (2020). Kahvi ja terveys. Lääkärikirja Duodecim. Terveyskirjasto. Haettu 7.10.2020 osoitteesta https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dllk01000.
- Simola, P. (2012). *Entinen poliisi: Moni kollega on tehnyt itsemurhan työn rankkuuden takia*. MTV3. Haettu 16.12.2020 osoitteesta <https://www.studio55.fi/tastapuhu>

- taan/article/entinen-poliisi-moni-kollega-on-tehnyt-itsemurhan-tyon-rankkuuden-takia/127126#gs.o8yht6.
- Sinetti-uutiset (2020). *Työn kuormittavuus on lisääntynyt poliisissa - HB-kehittämistoimenpiteet ovat käynnissä*. Poliisin valtakunnallinen intranet. Haettu 16.12.2020.
- Steinnes, K. K., Blomster, J. K., Seibt, B., Zickfield, J. H. & Fiske, A. P. (2019). Too cute for words: Cuteness evokes the heartwarming emotion of kama muta. *Frontiers in Psychology*, 10, 387.
- Suomalainen Lääkäriseura Duodecim (2020). *Unettomuus*. Käypä hoito -suositus. Helsinki: Suomalaisen Lääkäriseura Duodecimin ja Suomen Unitutkimusseura ry:n asettama työryhmä.
- Suomalainen Lääkäriseura Duodecim (2016). *Liikunta*. Käypä hoito -suositus. Helsinki: Suomalaisen Lääkäriseura Duodecimin ja Käypä hoito -johtoryhmän asettama työryhmä.
- Suomalainen Lääkäriseura Duodecim (2020). *Traumaperäinen stressihäiriö*. Käypä hoito -suositus. Helsinki: Suomalaisen Lääkäriseura Duodecimin ja Suomen Psykiatriyhdistys ry:n ja Suomen Lastenpsykiatriyhdistys ry:n asettama työryhmä.
- Syed, S., Ashwick, R., Schlosser, M., Jones, R., Rowe, S. & Billings, J. (2020). Global prevalence and risk factors for mental health problems in police personnel: a systematic review and meta-analysis. *Occupational and Environmental Medicine*, 77, 737–747.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2020). *Energiajuomat*. Haettu 7.10.2020 osoitteesta <https://thl.fi/fi/web/elintavat-ja-ravitsemus/ravitsemus/ravitsemussuosituks/energiajuomat>.
- Torquati L., Mielke, G. I. & Brown, W. J. (2018). Shift work and the risk of cardiovascular disease. A systematic review and meta-analysis including dose-response relationship. *Scandinavian Journal of Work Environment & Health*, 44, 229–238.
- Työterveyslaitos (2019). *Keinot mielenterveysongelmien ehkäisemiseksi on saatava käyttöön*. Työterveyslaitoksen tiedotteita. 52/2019. Haettu 8.1.2021 osoitteesta <https://www.ttl.fi/tyoterveyslaitos-vetoaa-tyopaikkoihin-keinot-mielenterveysongelmien-ehkaisemiseksi-on-saatava-kayttoon/>.
- Viitanen, K. (2020). *Television Poliisit-sarjasta tuttu Olli Korpi, 36, menetti hermonsa työtilanteessa ja ymmärsi olevansa masentunut: ”Jaksamisesta pitäisi uskaltaa puhua ennen kuin on liian myöhäistä”*. Sanomalehti Karjalainen. Haettu 22.12.2020 osoitteesta <https://www.karjalainen.fi/uutiset/uutis-alueet/maakunta/item/268019>.
- Violanti, J. M. (2014). *Dying for the job: Police work exposure and health*. Springfield: Charles C Thomas Pub Ltd.
- Wagner, U., Gais, S., Haider, H., Verleger, R. & Born, J. (2004). Sleep inspires insight. *Nature*, 22, 352–355.

- Walker, M. (2019). *Miksi nukumme?* (suom. H. Eskelinen, alkuteos Why we sleep. Unlocking the power of sleep and dreams). Helsinki: Tammi.
- Wang, X., Ji, A., Zhu, Y., Liang, Z., Wu, J., Li, S. Meng, S., Zheng, X. & Xie, L. (2015). A meta-analysis including dose-response relationship between night shift work and the risk of colorectal cancer. *Oncotarget*, 6, 25046–25060.
- Yuan, X., Zhu, C. & Wang, M. (2018). Night shift work increases the risks of multiple primary cancers in women: a systematic review and meta-analysis of 61 articles. *Cancer Epidemiology, Biomarkers & Prevention*, 27, 25–40.

Psykologiatiede on poliisityön näkökulmasta aarrearkku. Ihmisen käyttäytymisestä on saatu selville paljon sellaista, mistä on apua esimerkiksi voimankäyttötilanteissa ja rikosten tutkimisessa.

Tämä teos on kauan kaivattu käsikirja ja oppikirja, joka kokoaa yksiin kansiin suuren määrän poliisityötä hyödyttävää ajantasaista psykologista tietoa.

Psykologista tietoa voidaan soveltaa muun muassa voimankäyttötilanteisiin, kuulustelemiseen ja erilaisten ihmisten kohtaamiseen.

Monenlaiset ääri-ilmiot tulevat poliisin työssä tutuiksi. Tässä teoksessa näistä ilmiöistä käsitellään väkivaltaa, uhkaavaa käytöstä, mielenterveysongelmia, riskikäyttäytymistä liikenteessä ja lasten kaltoinkohtelua.

Kirja tarjoaa työkaluja myös poliisin oman työhyvinvoinnin ylläpitämiseen.

Teoksen kirjoittajat ovat työskennelleet pitkään poliisien ja poliisikoulutuksen parissa. Sen lisäksi aiempi työkokemus muun muassa vankien, psykiatristen potilaiden ja lasten kanssa on auttanut heitä tarkastelemaan poliisin työtä eri kohderyhmien kautta.

POLIISI
POLIISIAMMATTIKORKEAKOULU

ISBN 978-951-815-401-6
14; 36.13
Päälllys: Kari Jokinen
www.polamk.fi

